

8/894. 2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHARMADIK KÖTET

(587., 588., 589. SZÁM)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1926

A M. KIR. ORSZ. KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

DLXXXVII. SZÁM.

	Lap
A MAGYAR ÁLLAMNYELV. — Báró Wlassics Gyulától _ _ _ _ _	1
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA HATÁSA A TECHNIKAI TUDO-	
MÁNYOK FEJLŐDÉSÉRE. (I.) — Zelovich Kornéltól _ _ _ _ _	17
A MAGYAR KULTURPOLITIKA SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT. — Kornis	
Gyulától _ _ _ _ _	66
EMLÉKEK A PESTI VÁRMEGYEHÁZBÓL. — Dalmady Győzöttől _ _ _	102
SZÉCHENYI ELSŐ ANGOL ÚTJA. — Horváth Jenőtől _ _ _ _ _	125
PJETUSICHA. — Elbeszélés. (I.) — Leonov Leonid után, oroszból, —	
Bonkáló Sándortól _ _ _ _ _	136
A TIHANYI TEMETÉS. — Költemény. — Vargha Gyulától _ _ _ _	153
TUDOMÁNY. — 1. <i>Klucsevszkij orosz történelme.</i> — (Kluchevsky, V. O.: <i>A History of Russia.</i>) — i. — n.-tól.	
2. <i>A német birodalom legújabb története angol világításban.</i> (Ger-	
many. By G. P. Gooch. <i>The Modern World.</i>) — x.-tól _ _ _	156

DLXXXVIII. SZÁM.

	Lap
AZ ADÓZAS JELEN ÁLLÁSA MAGYARORSZÁGON. — Fellner Frigyesztől	161
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA HATÁSA A TECHNIKAI TU-	
DOMÁNYOK FEJLŐDÉSÉRE. (II.) — Zelovich Kornéltól _ _ _ _	202
SZÉCHENYI ÉS FICHTE. — Bartók Györgytől _ _ _ _ _	244
AZ ENTENTE JÖVŐJE ÉS A FRANCIÁK. — Weis Istvántól _ _ _ _	261
PJETUSICHA. (II.) — Elbeszélés. — Leonov Leonid után, oroszból, —	
Bonkáló Sándortól _ _ _ _ _	278
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Az én asztalfiókom.</i> — <i>Magyar mesék.</i> — Lőrinczy	
Györgytől _ _ _ _ _	309
TUDOMÁNY. — 1. <i>A vegyes házasságok ügye Magyarországon.</i> — (Várady L. Árpád: <i>Lonovics József római küldetése.</i>) — Tóth Lászlótól.	
2. <i>Magyar Asszonyok.</i> — (Takáts Sándor: <i>Magyar nagyasszonyok.</i>) —	
Nagy Miklóstól _ _ _ _ _	311
IRODALOM. — <i>Erdős René új regénye.</i> — (Erdős René: <i>Bárá Herzfeld</i> <i>Clarissz.</i>) — r. r.-tól _ _ _ _ _	317

	Lap
A SARKVIDÉKEKRŐL. — Cholnoky Jenőtől	321
A HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYARORSZÁG KUTATÁSÁNAK MAI HELYZETE. — Alföldi Andrástól	344
A SZERB ÁLLAMTERÜLET ÉS A SZERB ETHNIKUM TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSAI. — Németh Józseftől	365
BELGRÁDI DIPLOMÁCIA ÉS MAGYAR EMIGRÁNSOK A SZABAD- SÁGHARC UTÁN. — Hajnal Istvántól	393
NAPOS DÉLELŐTT. — <i>Seraphin és Joaquín Álvarez Quintero</i> után, spanyolból — Harsányi Kálmántól	447
BÜBÁJ. — Költemény. — Sík Sándortól	461
MŰVÉSZET. — <i>A zenei év.</i> — Papp Viktortól	463
TUDOMÁNY. — <i>Mohácsi emlékkönyv.</i> — (A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkesztette Lukinich Imre.) — Arday Páltól	474

A MAGYAR ÁLLAMNYELV.¹

Klebensberg Kunó gróf több jelentékeny megnyilatkozásában emelte ki a tudománypolitika szükségességét. Ezt sokan megértették, többen félreértették, és voltak akik épen félremagyarázták. Azt tulajdonították ugyanis némelyek ezeknek a szavaknak, mintha a szervezeti keretek kiépítését nagy buzgósággal felkaroló miniszter a tudomány terén félreismerné azt az igazságot, hogy a nagy tudósok és nagy írók babérkoszorúját nem a külső szervezeti keretek bürokratikus munkájában fonják, — hanem a tudomány, a művészet igazi nagy haladásait az egyéni tehetségek, az igazi egyéni kiválóságok munkájának hőrszai jelzik. Hőrszok, kiket semmiféle tudománypolitika járszalagján vezetni nem lehet. Épen ezért egyesek csak azért idegenkednek a kormánypadokról elhangzó «tudománypolitika» jelszavától is, mert szomorú tapasztalatokat nyújt a szellemi élet története azokról a visszaélésekről, melyek ahhoz a gondolathoz tapadnak, hogy atyáskodó tudománypolitikus kézzel avatkoztak a tudomány művelésének igazán tisztán egyéni nagy tulajdonságokat követelő munkájába.

Szó sem fér ahhoz, hogy a jelenlegi közoktatásügyi miniszter akkor, midőn a «tudománypolitika» ismert jelszavát előtérbe állította, nem gondolt egyébre, mint arra, hogy a tudomány szabad, mélyen szántású művelésének feltételeit kell elsősorban biztosítani. Lehetővé kell tenni, hogy az arra termelt erők a természettudományok terén kísérleti tanulmányokat folytassanak és általában a szellemi és természet-

¹ Iratok a Magyar Államnyelv kérdésének történetéhez, 1790—1848. Szerkesztette és a történeti bevezető tanulmányt írta Szekfű Gyula.

tudomány egész területén a nélkülözhetlen eszközök rendelkezésre álljanak, s a forrásmunkák is bizonyos rendszerességgel jelenhessenek meg. Ő maga mutatott példát arra, miként magyarázza ő a tudománypolitikát. Megmutatta pedig a történelmi társulat elnöki minőségében. A történelmi társulatnak ma már szerves programja van az újabbbkori kutatásokra. A bécsi levéltárak megnyitása olyan kutatások lehetőségét adta meg, melyekre korábban alig gondolhattunk. A történelmi társulat elnöke nem is mulasztotta el, hogy az újkori történelem forrásaira irányítsa a történetkutatók figyelmét. Igen helyesen állapította meg azt is programjában, hogy a nemzetiségi kérdés alapos felderítése nélkül az összmanarchiai beolvasztási törekvések sem tisztázhatók. E két egymással szorosan összefüggő, Magyarország politikai történetének központjában álló kérdés érlelte meg azt a gondolatot, hogy elsősorban a magyar nemzeti küzdelmek történetének adatait kell összegyűjteni és feldolgozni és ettől elkülönítve kerül a sor a többi: tót, illyr stb. nemzetiségi kérdés okmányyszerű felderítésére, mert nem szabad elfelejteni, hogy mikor a törvényes magyar rendi képviselvek megmozdultak a magyar nyelv érdekében, a nem magyar többi nemzetiségek hasonló követelményekkel állottak elő. A magyar nemzetiségi kérdés kezdőpontját a bécsi közismert központosítási törekvés elleni küzdelmekben állapítja meg szerzőnk. A magyar államnyelv elismerését körülbelül százéves küzdelem előzi meg. A veszélyt, mely a latinizálás és germanizálás alakjában fenyegette a nemzet legfőbb kincsét, a nyelvét, nemcsak írók, tudósok ismerték fel, de törvényes rendi képviselőtünk is. Nemcsak József császár ediktumai, de Mária Terézia «Ratio Educationis»-a megvilágítja a rendek előtt azt a csapást, mely a germanizációval fenyegeti a magyarság szellemi életerejét. A magyarság helyzetét súlyosbította, hogy Bécs felve a francia forradami eszméktől, mindig erővesebben lépett föl a magyar nemzeti törekvések ellen. Felhasználták Bécsben az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvést is arra, hogy elfojtsák a nemzeti gondolatot. Plasztikus tömörséggel állítja mindezt elénk Szekfü könyve, mely a magyarság, a magyar nyelv kérdésének történetét, vissza-

nyúlva a gyökérszálakig tárja elénk. Nemcsak okmányokat közöl, de igen tartalmas és szépen írt bevezetésben az egész kérdést *pragmatice* dolgozza fel. Mindenütt a tárgyilagosság magaslatát igyekszik elérni. Az abszolút tárgyilagosság, mikor a világon minden relatív, csak mint eszmény lebeghet a történetíró előtt is. Elszomorító csak az és az már a történetíró hanyatlása, ha a modern kor eszmevilágából kiindulva akarja megítélni letűnt korok intézményeit, szereplő egyéneit. Amely történetíró nem képes asztalát, amelyen dolgozik, beállítani abba a légkörbe, azok közé az uralkodó nézetek közé, amelyek akkor uralkodtak, amelynek történetét akarja megírni, — az nem hivatott arra, hogy történetet írjon. Szekfü ellen ezt a kifogást nem lehet emelni. Ő gondosan kutatja még azt is, hogy az egyes kifejezések, melyeket ma használunk, ugyanazt jelentették-e, ugyanazon tartalommal bírtak-e abban a korban, amelyről ír. Ez oly természetesnek látszik, mégis sokan vétenek ez ellen. A jogfejlődés életéből hozok fel példát. Vannak kodexek, melyek sokáig élnek. A francia *Code Civile* számos rendelkezését egészen másképen értelmezték — mondjuk a múlt század harmincas éveiben, mint az ötvenes években. Ugyanazok a szavak változatlan maradnak a kódexben és időszakról időszakra mégis mást jelentenek. A törvény ontológiai életének következménye ez. A törvény is összevegyül a társadalmi fejlődéssel és új tartalmat szív magába. Megmarad például a törvény szava a büntetőkódexben — és egészen mást jelent, ha a büntetőjogtudományban ismert «*subjectiv*» vagy «*objectiv*» felfogás jut érvényre egyik-másik korszakban a törvény értelmezésében. Aki ezt nem tudja és objektív alapon itéli meg a szubjektív korszak, vagy szubjektív irányban az objektív korszak elfogadott értelmezését, jogtörténeti tévedésbe esik, sőt egyenesen történetellenesen jár el. Ugyanazok a kifejezések más-más fogalmat szívnak magukba. A történetírónak a szóhoz kötött fogalmakkal kell dolgoznia és nem a változatlanul maradt szavakkal — mert csak így lehet a történet igazi értelméhez jutni. Dicséretére szolgál a szerzőnek, hogy történetírói kötelességét II. József ismert nyelvrendeleteiről is hűen teljesíti, midőn az alkotó szándékát

vizsgálva, megállapítja, hogy II. József szándékai, céljai tisztán az *állami politikára* vonatkoznak. Mi ennek a jelentősége? A jelentősége az, hogy József császár valóságban nem «a magyar nyelv és nemzetiség fájára akarta a fejszét emelni». Bizonyára őszintén nyilatkozott erről a magyar nyelvet védő gróf Eszterházy Ferenc kancellárnak, midőn kiemelte, hogy ő sem a magyar, sem más anyanyalvet nem akarja kiküszöbölni; ő távol áll attól, hogy milliók nyelvüket más nyelvvel cseréljék fel, a valóságban itt csak a közszolgálat érdekében kiadott rendszabályról van szó. A hivatalos élet germanizálásának nem a magyarság elnemzetlenítése, a magyar nyelv kiűzése a célja; a német nyelv csak eszközül szolgál, hogy a különböző nyelvű és nemzetiségű tartományokból egységes zárt impériumot, birodalmat kovácsoljon össze. Ámde Szekfű szerint a szándék és eredmény ellenmondása csak úgy oldható meg, hogy «József maga sem volt tisztában nyelvrendeleteinek az emberi jogokat és méltóságokat sértő következtéseivel». József nemcsak nem látta előre a következtéseket, mert az ő szeme, mint még kortársaié sem, nem volt kifejlődve arra, hogy nyelv és nemzetiség végzetes összefüggéseit a valósághoz képest észrevegye. Itt két elhatárolt kultúrkör-ről van szó. Ma a nyelv és nemzetiség elsőrangú, folyton homloktérbe nyomuló fogalmak, a XVIII. század racionalisztikus bölcészete és életismerete e két jelenség mellett oly közönyösen ment el, hogy fogalmukat is alig ismerte. A császár rendeletei — ki tagadhatná ezt — következtésükben mégis csak a végleges jogfosztás jellegével bírnak. Szerzőnk helyesen emeli ki azzal a felfogással szemben, mintha csak a nagy francia forradalom hatása alatt keletkezett volna a «nemzet», a «nemzetiség», hogy ezek «mint történeti tények, szakadatlan fejlődésben kísérhetők végig az egyes európai népeknél történeti szereplésük kezdetétől fogva a közép- és újkor századain keresztül». Hogy mennyiben fedli a «nemzet» (nation) fogalma a nép (peuple) fogalmát, az a szellemi forrongás állandó tétele.

Szerző nagy súlyt helyez igen helyesen arra, hogy a XVIII. századnak nyelvi gondolatkörét Diderot és D'Alembert Nagy Encyclopediájának terminológiája segítségével tisztázza.

Ezért behatóan elemzi a «nation», «état», «langue» szavainak értelmét és a fogalmi meghatározások után arra az eredményre jut, hogy az «encyclopédie» emberei a nemzetet és nyelvet politikai szempontból nézték és érvényesülésüket az állam fogalmának alárendelték. Nemzet nem egyéb, mint *egy kormány alatt, ugyanazon állami határokon belül élő emberek összessége*. Mit jelent ez? Jelenti azt, hogy az állami terület a főfogalom s belőle vezetendő le a nemzet és nyelv területe. Irányadó az a tétel, hogy a meddig terjed *az államhatár, addig nyúlik a nemzet és nyelv is*. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy az állam «prepotenciája» oly nagy, hogy a nemzetnek még azt a jogát is elveszi, hogy egységes államban tájsházások szerint differenciálja önnelvét. Semmi kétség, hogy ez a tájsházásra vonatkozó kijelentés onnan származik, mert az «encyclopédie» szerzőire a Richelieutól hirdetett francia nyelvi és állami egység hatott. Ennek mintájára követelik — más eshetőség eszükbe se jutott. — hogy az állami egységnek tökéletes nyelvi egység feleljen meg. Ismeretes, hogy az «encyclopédie» és a «racionalizmus» uralma a XVIII. században minden udvarra és kormányra egyaránt kiterjedt. Kiterjedt tehát a bécsire is. Reámutat szerzőnk Sonnenfels racionalisztikus munkáinak arra a nagy hatására, melyet a magas központi hivatalnokok egész nemzedékére úgy az örökös tartományokban, mint Magyarországhban gyakorolt. Sonnenfelsnél pedig ott, ahol a rendszerben a «nemzet» szerepel, ott az tökéletesen egyjelentésű az «állam»-mal. A gazdag államról azt mondja, hogy ennek «nemzeti vagyona» és ennél fogva «nemzeti hitele» van, a javaknak az állam határai közt végbemenő forgását «nemzeti foglalkozásnak» nevezi, nemzeti fogyasztókról és termelőkről beszél, kiknek hálózata, egymással való érintkezése a tartományokra osztott államban is az egész államra kiterjed s ép ezért nevezetnek «nemzeti termelőkné és fogyasztóknak». Az ő hazaszeretet definíciója is egy az állammal. Szerzőnk bővebben foglalkozik azzal is, hogy Nagy Frigyes, ki kora ifjúságától kezdve öregségéig állandóan éles szemmel figyelt az európai államok strukturáját, népességüket, hadi és pénzügyi viszonyait, uralkodóik és államférfiaik képességeit, hogy ezen

adatokból pontosan meghatározhassa, milyen erő kifejtés várható egy-egy konfliktus alkalmával az illető államtól —, akkor, midőn «Mária Terézia» monarchiáját vette a jelzett nézőpontból vizsgálat alá, a nemzetiségi különbségre soha sem hivatkozott, mert nemzeti különbség az ő szemében nem volt számbavehető jelenség. A bécsi államférfiak azonban nem gondolkodhattak úgy, mint Nagy Frigyes az ausztriai monarchiáról. A korszak gondolkozása a nemzetet alárendelte ugyan az államkapcsolatnak, de a nemzetiségek törekvéseit kénytelenek voltak az osztrák államférfiak észrevenni, mert ezekben centrifugális erőket láttak és ezért azokat elnyomni is törekedtek. Így a közigazgatás és hadsereg egységesítésére kijelölték a német nyelvet már VI. Károly és Mária Terézia alatt. Sőt ismeretes, hogy Mária Terézia korában hatalmas kísérlet történik a monarchia egész iskola-ügyének egységesítésére. A korszak államférfiai arra törekednek, hogy az egész államterületen egy és ugyanazon államilag megszabott és istápoltt műveltség fejlődjék ki. A tudományos akadémiáról is úgy gondolkodtak, hogy a Habsburgi monarchiának elég egy akadémia Bécsben, az összbirodalom székvárosában. Ha több akadémia felállításáról beszélt valaki — az ellenérv az volt: hisz Franciaországnak is csak egy akadémiája van. Ők nem láttak különbséget *a heterogén osztrák monarchia és a nemzetileg homogén Franciaország között*. Az osztrák vezető államférfiak azt tartották állambölcséségnek, ha nyelvi és nemzeti erők megnyilvánulásakor ezeket az erőket elnyomják. Az állam-raisonhoz még hozzáfűzték a «felvilágosítás kulturális irányát», mely azt követelte tőlük, hogy az állam működését zavaró partikularisztikus erőket egyenesen kulturális kötelesség háttérbe szorítani. Nem vették észre, hogy a racionalizmus filozófiája, éppen a művelődés, a világosság elterjesztését szolgálja, ez pedig csak úgy lehetséges, ha mindenkit azon a nyelven vezetünk a művelődés és humanizmus útjára, melyet az megért, mely neki anyanyelve volt. Idegen nyelven, akár a tudomány régi latin nyelvén is, hiába fordultak volna az emberek nagy tömegéhez. Ezt a gondolatot hiven ápolta és karolta fel a II. József éveiben élénkebbé vált nemzetpolitikai irodalom.

Nem szenved kétséget, hogy *kulturális alapon indult és fejlődött a nyolcvanas és kilencvenes évek magyar nyelvmentő mozgalma*. E mozgalom intézői egyszerű írók, társadalmilag akkor is alacsony sorban álló, szerény középiskolai tanárok voltak, kiktől távol állott minden hivatali, politikai ambíció. Ezek azok, akik «a dülő magyarság alá hajoltak támogató vállaikkal» s akikben «valaha a megújult haza tisztelni fogja nyelve fenntartásáért eleget szenvedett mártírait», — Révay Miklós szavai ezek, melyek önmagára is ép úgy illenek, mint többi társaira. A magyar nyelvi mozgalom ebben a kezdő stádiumában még nem egyéb, mint a felvilágosodás filozófiájától megtermékenyített magyar kulturtörekvés. Az akadémiai eszme a XVIII. század közepétől kezdve állandóan napirenden van. Az egész mozgalmat összefogják Bessenyei és Révai nagyszabású törekvései, s elmondhatjuk, hogy mire 1790-ben szélesebb körökbe is benyomul a nyelv-művelés gondolata, addigra íróink már tökéletesen kialakították, kiépítették a tervet, melynek megvalósítása a politikusok feladata lőn. Nem lehetett szemet hűnyini az elől, hogy az országban nem magyar lakosság is van. A latin tannyelv és a latin közigazgatás idején, a racionalisztikus államfelfogás hatása alatt a nemzetiség nem domborodott ki. Az államhatár az egyetlen, melyet ez a kor ismer, nyelvhatárt vagy nemzetiségi határt még nem. Reámutat szerzőnk, hogy a felvilágosodás elveit megvalósító francia forradalom Németországtól elvett területen nyíltan franciásít: a Konvent biztosa 1793-ban proklamációjában kijelenti, hogy kötelességének ismeri «franciser l'administration».

A magyar írók gondolatmenete ugyanaz. Csakhogy ezek pusztá óhajítások. A vérmesebb Bacsányi 1790-ben érkezettnek látja az időt, hogy a jóakarátú Lipót engedelmével «most vagy talán sohasem» a magyar nyelv behozassék, nehogy a «naponkint hazánkba sereglő sok gyülevész nép» nyelvétől a mienk lenyomassék. Kazinczy elismeri, hogy kicsiny és csekély mindennek kezdete, elismeri, hogy a tót hegyek közt van három-négy vármegye, hol a nemesek még nótáriusi magyarságra sem képesek, s ezen úgy vél segíteni, hogy a Tisza és Duna partjairól az ifjak menjenek a fel-

vidékre, ott indigenatust szerezzenek és beházasodjanak; a vármegyék gyűléseikről jegyzékeiket magyarul küldjék egymásnak és a fődolog, hogy a nem magyar gyerekek az iskolában magyarul tanuljanak. Így remélik, hogy a magyar nyelv első és közönséges lesz az országban. Már 1790-ben megjelenik a magyar nemzeti nyelvprogram, mely hosszú időre megállapítja, mire érdemes és mily eszközökkel törekedni. A József rendeletei visszavonása nagy nemzeti felbuzdulást idézett elő és az ország rendi képviselője II. József német hivatalos nyelvének felszámolásához szilárd programmal látott hozzá.

Szándékkal foglalkoztam szerző munkájának ezzel a részével bővebben, mert ebben a részben domborodik ki leginkább szerzőnk történetírói egyénisége, történetírói módszere. Legnagyobb lelkiismeretességgel illeszkedik bele a kor világnézetébe, megvizsgálja a «nomenclatura» igazi jelentőségét — és nem a ma szemüvegén beszél nemzetiségről, nem a ma szemüvegén keresztül raktározza el a korszak szereplőit, nem a ma szemüvegén keresztül bírál, magasztal vagy ítél el, — de előveszi annak a korszaknak szemüvegét, amelyen keresztül az látta politikai küzdelmeit, feladatait, kötelességeinek teljesítését. Szerzőnk megmarad az objektív szemlélet keretében. Sem a megértő méltánylásban — sem a megrovó bírálatban nem esik túlzásba. Így ítéli meg teljes tárgyilagossággal, kiemelve a magyarságon okozott sérelmeket, II. József németesítő rendeleteit és megállapítja, hogy a germanizálás II. József világnézetében nem volt öncél, — csak a legközelebb fekvő eszköz imperialisztikus főcéljának elérésére. József a francia encyclopedisták racionalista szellemvilágában élt. Ebbe nem fért bele a partikularizmust szolgáló széttagolás. Viszont az alkotmányosságtól és saját nemzeti érzésétől áthevített nemességet felháborította az a könyörtelen módszer, melyet II. József alkalmazott és ez a felháborodás mindaddig tartott, míg végre a magyar országgyűlés a magyar nyelvet államnyelvvé nyilvánította.

Külön fejezetekben tárgyalja szerzőnk a nyelvi mozgalmat Ferenc abszolutizmusának kialakulásáig. — majd

Ferenc kabineti abszolutizmusa alatt 1825-ig és végre a magyar államnyelv címe alatt ismerteti a bécsi kormány álláspontját 1825 után, a magyar államnyelv sorsát az 1825-től 1848-ig terjedő országgyűléseken és külön szól még a magyar államnyelvről a hatóságokban, a közoktatásban és a közönség körében. Pragmatikus feldolgozását követi az eredeti iratok, okmányok sorozata, mely a 664 lapra terjedő munkából 456 oldalt tesz ki. Bővebben ismerkedünk meg Izdenczy, Baltazzi, Kolowrat Lipót és Metternich herceg stb. működésével, mellyel szemben felvonultatja a magyar államférfiak alakjait is. (Cziráký Antal, Széchényi István, Barta! György, Jósika Sámuel stb.)

Ismeretes, hogy Ferenc kabineti kormány konstrukciója szerint a Habsburg-monarchia egységes német állam.

A magyar ügyeket a központban a magyarságnak nagy ellensége, Izdenczy képviselte. A kabineti emberek Magyarországot is a Hofburg szobáiból akarták kormányozni, ezért merülnek fel Ferenc császár uralma alatt a kísérletek a magyar alkotmánynak erőszakos megdöntésére.

Az egész rendszert a tökéletes anacionalizmus jellemzi : érzéke egyesegyedül politikai, állami kapcsolatok iránt van, nem pedig a nemzeti és nyelvi kérdés lelki tényei, ennek ható energiái iránt. A bécsi kabineti kormány már abban is mintát szolgáltatott, miként lehet a nyelvügyet rendőrileg kezelni. Hager rendőrfőnök és Baldacci fejében született a gondolat, megbízható embertől szerkesztett folyóiratba munkatársnak bevonni a magányukban államellenes dolgokat forraló magyar írókat, anélkül, hogy a folyóirat kormánykapcsolatáról tudomásuk lehetne s másrészt álnéven, semleges területen pályázatot hirdetni a magyar nyelvkérdés lényeges problémáiról. Kazinczy maga is pályázott és gyanútlanul, mert hiszen azt sem tudta, ki az a Hager, kinek aláírásával szólították fel a kormánylappal való levelezésre. A bécsi germanizálás a magyar nyelvkérdésben bíról a rendőrséget és a szláv nacionalistákat választotta : az eredmény nem lehetett kétséges.

Az országgyűlések korántsem feleltek meg az 1792-ik év nyelvi tényei után jogosan táplált várakozásnak. A követ-

kező 1796-iki országgyűlésen szóba sem került a nyelv ügye, az 1802-ikin ép oly kevéssé. A feliratok nyelve továbbra is tisztán latin, a rendek mintha végkép megfeledeztek volna az 1792-iki leiratról.

A központi hivatalok latinul működtek, a törvényszékek latinul ítélték, ügyvédek latinul allegáltak, az egész közép- és felsőoktatás nyelve továbbra is latin volt, a magyar nyelvet és irodalmat egy-egy órában, később ezt is latin tannyelven tanították; a helytartótanács a hozzá magyarul író vármegyéknek csak jókedvéből válaszolt magyarul, bár erre a törvény kötelezte volna, egyedül a magyar vármegyék ragaszkodtak a gondolathoz, hogy ennek meg kell változni. A megyék nagy része, még nem-magyar többségűek is, minő volt pl. Máramarosmegye, az 1805: IV. törvényeikk hatása alatt egész belső kezelésüket magyar lábra helyezték: magyarul expedálták kiadványaikat, magyarul vezették számadásaikat, a magyar területen levő testületektől és egyénektől magyar beadványt követeltek s a megyei falvakban magyar iskolamesterek tartását ajánlották vagy parancsolták. Amint a németek közt Schiller nem vetette meg, hogy Károly főherceg hadserege használatára katonai kommandószókat állítson egybe, hasonlóan készít Zalamegye számára közigazgatási címszótárt Kisfaludy Sándor, Himfy szerelmének költője.

A rendeknek már régi kívánsága volt, hogy az ú. n. magyar ezredeknél lehetőleg magyar tiszték alkalmaztassanak. Ehhez jött már 1790-ben a magyar ezrednyelv követelése, a Greven-huszárezred magyar tisztjei, köztük gróf Festetich György és Laczkovics János, már ekkor megírták, hogy «nem kevéssé mozdítaná elő a hadi szolgálatot, ha a közönséges szolgálat rendje és a parancsolás magyar nyelven folytattatnék». A bécsi udvari haditanács megmarad 1790-iki álláspontján. Szerzőnk kiemeli, hogy Károly főherceg felterjesztésében így nyilatkozik: «A hadsereg egysége szempontjából kell, hogy egységesen, ne partikularisztikusan, türelmetlen magyar szellemben neveljék a tiszteket, ne neveljék beléjük a saját alkotmányuk iránt való elfogult szeretetet, ennek kikerülésére sokkal jobb lesz, ha a külön

magyar intézet céljaira összeszedett pénzből a bécsújhelyi akadémián alapítanak magyar ifjaknak helyeket).

A kormány az oktatás és művelődés terén is az állam, az egységes monarchia bálványának áldozta fel a magyar kulturát. A rendszer, az egységes monarchia érdeke kívánta a magyar nemzetiség elfonnyadását. Ez a rendszer még azt sem engedte meg, hogy a sebészeket és szülésznőket magyar nyelven tanítsák, mert a rendszer ragaszkodott itt is a latin tannyelvhez, mely alól csak a német, vagy legfőljebb a szláv érdekében akart kivételt tenni.

Szerzőnk még számos példával igazolja azt a megállapítást, hogy a magyar nemzetiség ez alatt az emberöltő alatt harcban állott, de önvédelmi harcban, egy nagy európai monarchia minden hatalmától támogatott denacionalizáció, elnemzetlenítés rendszere ellen.

Behatóan tárgyalja szerzőnk, miként menekült a nyelv-művelés és ezzel a nemzetvédelem a politikai elnyomás ez évtizedei alatt az irodalomba. Európa művelt nemzeteinél uralkodó elv volt a nemzethatárnak állami határáig való kiterjesztése. Ez nem zárható el a magyartól sem, mert az uralkodó történetfilozófia is ugyanezt tanítja. Itt még mindig a XVIII. századi szerződési elmélettel találkozunk. «A nemzet az emberek egységén alapszik, melyet erőszaktól való menekvés végett kötöttek.» Az akkor közkeletű nemzet-, nép-, államfogalmak mindegyikéből szinte természetesen következett a nyelvi határ eltolásának lehetősége. A nyelv «művelése és terjesztése» korában is gyakran előforduló kifejezések, de akkor még terjesztés alatt elsősorban a magyarságtól elidegenedett főurak, asszonyi körök, városi lakosok körében való propagálást, ezeknek a magyarság számára leendő visszahódítását értették. Most azonban a nyelvnek az országhatárok közt való elterjesztéséről van szó, Decsy Sámuel gondolatának teljes megvalósításáról. A magyart illeti meg az elsőség, a magyarok hódították meg az országot, ők hívták be és fogadták maguk közé a hospeseket, nem lehet tehát ezek gyalázatára, ha ezután latin helyett magyarul fogják a hivatalos dolgokat intézni.

Nagy figyelmet érdemel szerzőnk munkájának az a feje-

zete, mely a magyar államnyelv címe alatt a bécsi kormány álláspontját fejtegeti 1825 után.

Kitünően jellemzi Kollowrat működését. Benne Izdenczy egyenes utódját látja. A különbség a kettő közt csak az, hogy míg Izdenczy minden nemzetiségi mozgalmat gyűlölt és votumaiban valósággal denúnciált, addig Kollowrat ellen-szenvével csak a magyar mozgalmat tünteti ki, míg a szláv nemzetiségi törekvéseket állandóan szeretettel melengeti. A magyarok kívánságait illetőleg a minimumot is excentrikusnak nevezi, s míg a prágai egyetemen a cseh nyelvet természetesnek tartja, a pesti egyetemen a latinhoz ragaszkodik és a magyart továbbra is kizárja. Az országgyűlések nyelvi kívánságait mindenkor különbség nélkül ellenezte, amint-hogy a magyar kultúrának, anyagi és szellemi jólétnek nagyobb elvi ellensége nálánál nem igen található a bécsi államférfiak százados sorozatában. Metternich jobban ismerte a magyar arisztokráciát, már csak Zichy Melanie grófnéval kötött házassága miatt is, semmint a cseh rokonságra támaszkodó Kollowrat. Metternich, szerzőnk megállapítása szerint, előnyösen különbözik Kollowrat és a többi bécsi politikus merev negatív álláspontjától. Közöttük Metternich volt az egyetlen reális diplomata, aki a helyzet változását észrevette. Ezért áll Metternich a magyar nyelvi követelések mellé és dönti el fellépésével a konferenciában az 1839. és 1844-iki törvények dolgát. E két leghatásosabb törvényszövegünk, a magyar államnyelv biztosítékai, József nádor mellett Metternichnek is köszönhetik életüket.

Szó nem férhet a felhozott bizonyítékokhoz, melyek alapján szerzőnk megvilágítja, hogy a bécsi politika a régi «Divide et impera» elvet nemzetiségi nyelvre fordította le. Nem az egyes népek jóléte, nyelvi kifejlődése feküdt szívéükön, hanem egy már hatalmas fejlődésben levő népet akartak hátraszorítani oda, ahol ez eddig a többi nemzetiséggel együtt idegen nyelvek, német és latin uralma alatt görnyedett. Európai gondolatnak, humanisztikus léleknek nyomát sem találjuk a bécsi kormány kism nemzetmentő frazeológiája mögött, ehhez képest eredménye sem lőn a nemzetiségi gondolat tisztázása, a népek békéjének magasabb humanisztikus

fokon megvalósítása, hanem éppen a nemzetiségi küzdelem állandósítása, a bellum omnium contra omnes. A nemzeti-ségi kérdést nem a magyar államnyelv behozatala mérge-sítette el, hanem azon eljárás, melyben a magyar államnyel-vet részesítette a bécsi kormány, és nemcsak a magyar államnyelvet, hanem a monarchia egyéb népeinek nemzeti-ségi törekvéseit is. Őszinteség hiánnyal és rosszhiszeműséggel nyúlni az európai lélek egyik legbonyolultabb problémájá-hoz, a nemzetiségi kérdéshez, nemcsak a lélek ellen való vétek volt, de egyúttal politikai hiba is.

Az 1825—1848-iki országgyűlések tárgyalásait pragma-tikus feldolgozásban adja elő szerzőnk.

A rendeknél Bartal György, a főrendiházban maga József nádor végeztek pozitív munkát.

A «régimódi magyarokat» Széchényi próbálta a magyar nyelv becsülésére vezetni, mondhatjuk, ekkor még minden eredmény nélkül. Ő volt az első, ki a főrendi táblán magyarul beszélt, többen követték, az akadémiai alapítókön kívül Szécsen Miklós és Eszterházy Pál is.

József nádor szerepe, híven magas közjogi méltóságához király és nemzet közti állásához, a nyelv dolgában is kettős volt. Belsőleg ő ekkor még körülbelül úgy gondolkozott, mint Cziráky Antal. Neki eredményeket kellett elérnie s ezek közt a legfőbb volt: az országgyűlést jó véghez juttatni. Innen van, hogy a nádor a főrendi üléseken Czirákyhoz hasonlóan mindent megmozgat a rendi követelések leszállítására.

Felterjesztéseiben azonban mindig melegebben pártolja a rendeket, mint Koháry Ferenc herceg főkancellár és referense, Márkus udvari tanácsos. 1830-ban, mikor a rendek újra össze-gyűltek, a magyar nyelv ügye még mindig csak ott állott, ahol 1805-ben, azóta egy tapodtat sem tudott előbbre jutni. Az 1825—27-iki hosszú országgyűlés nem váltotta be a nyelvi és nemzetiségi reményeket. A rendek tehát érthetőleg elége-detlenek voltak. De másrészt a nyelvi törvényhozás terén ekkor még senki nem vádolhatta őket túlzásokkal, sem az 1790, sem az 1792-ik és 1805-ik nyelvtörvény nem állott útjába a legkisebb mértékben sem a nem-magyar nemzeti-ségek igényeinek.

Élesen világítja meg szerzőnk a Kollár-féle pánszlávizmus törekvéseit és reámutat arra, hogy már a magyar államnyelvet létesítő törvényeket megelőzőleg is kiöntötték a magyar népre szennyes szidalmaikat. A valóságban a hangulatot a pánszlávizmus e korai termékei mérgezték meg, melyekről a magyar rendi köröknek természetes, hogy tudomásuk volt.

A magyar mozgalomnak e stádiumában való ártalmatlan voltára mi sem jellemzőbb, mint hogy a horvátok 1827. szeptemberi tartománygyűlésükön maguktól kimondották, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részeknek nyilvános iskoláiban rendes tantárgy legyen és az 1825-iki magyar országgyűléstől kiküldött bizottság operatuma a magyar nyelv terjesztésére a következő országgyűlésen tárgyalassék. Ugyanezt adták a magyar diétára küldött követeknek is utasításba s ehhez képest az 1830. országgyűlésen a horvát-szlavon követek külön kívánságai közt ott szerepelt a magyar nyelvnek a horvát iskolákban rendes tantárggyá emelése, amit többek között «a Magyarországgal való közös ügyek» érdekében láttak szükségesnek s ezzel elismerték, hogy az ő belső nyelvük fenntartása mellett nem idegenkedtek attól, hogy a Magyarországgal való érintkezés nyelve magyar legyen. Ugyancsak nagyobb nehézség nélkül sikerült az alsó táblának, hogy a főrendekhez üzeneteit eggyedül magyar nyelven intézhesse.

Az előadottakból láthatja az olvasó, hogy szerzőnk nemcsak egyszerűen leírja a tényeket, hanem azokat a kor szellemi látóköréből és viszonyokból iparkodott megmagyarázni. Joggal mondhatja, hogy felmentve érzi magát attól, hogy mérleget készítsen s annak egyik serpenyőjére a magyarok, a másakra Bécs, a horvátok, és a nemzetiségek egymás elleni vétkeit helyezzük, amint ezt megtette Horváth Mihály, szokatlan objektivitással, de kissé formalisztikusan, kicsinyesen osztván el az árnyat a két fél között.

A történetellenes szemlélet hibájába szerzőnk nem esik. Van azonban — mondja szerzőnk — egy kritérium, melyet az ahisztorizmus veszedelme nélkül is alkalmazhatunk annak megállapítására, melyik mozgalom emelkedett magasabbra

az általános emberi szférájában, melyikről mondható el inkább, hogy a nemzetiségért buzogva, a humanizmus érdekeit sem tévesztette szem elől és így a salaktól megtisztított, kiművelt nemzetiség képződményét hozta létre. Ez a kritérium pedig nem egyéb, mint annak vizsgálata, vajjon a nemzeti mozgalom vezetői a saját közvéleményükkel szembe helyezkedve, megálljt kiáltanak-e és a mozgalmat határok közé akarják-e szorítani. És ezzel a jelenséggel egyedül a magyar mozgalomnál találkozunk.

Széchenyi István 1842-iki akadémiai beszédjének méltatásával fejezi be szerzőnk kitűnően megírt bevezetését. Széchenyi a nyelv és nemzetiség kapcsolatát világosan látja. Elismeri, hogy a nyelv érvényesülése nélkül nincs kielégült nemzetiség, de viszont fölveti a kérdést, hogy «ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia». Megállapítja, hogy «a szólas még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még». *Nemzetiségi viszonylatban az evangéliumi szeretet érvényesülését követeli* és «szívrepesztő hatással van rá, hogy honfitársai, felcsigázott hevülésükben, kikelnek azok ellen, kik egyenesen a magyar példát követve, önvérük mellett buzognak.» «Bosszútlan egy hajszált sem enged fején csak érintetni is, ez helyes, ámde mást üstökénél ragadni», ez magánemberek közt sem helyeslendő, annál kevésbbé a «nemzetnek békés újjászületési működésében», amikor «minden, bár a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlenegy igazságtalanság ezer megbosszulót szül, és semmi sem győz, mint egyedül lelki felsőbbtség és az örök való».

Ismeretes, hogy különösen rossznéven vették Széchenyitől, és ez az akkori időszaki sajtó csaknem egyhangú támadásában jutott kifejezésre, hogy a nyelvi küzdelemlről szólva, egyedül a magyarság ballépéseit ostorozza, s egy szóval sem említi az ellenfél bűneit.

Ezzel szemben szerző azt mondja: Ez a szemrehányás jellemző a «csak-politikusokra», akik hivatásuknál fogva nem emelkedhetnek fel az egyetemes humanizmus magaslátára.

Ha Széchényi az ellenfél hibáiról is szólt volna, nem lett volna apostol, aki a gyakorlati haszon szempontját megvetve, egyes-egyedül az emberi szeretet tiszta szózatát hallatja.

Széchényi kizárólag saját nemzetét ostromozta és ez a kizárólagosság az, ami neki és vele a magyarságnak a nemzetiségi mozgalmakban egyedülálló helyzetet szerez.

Szerzőnk óva int, hogy a lapok egyhangú támadása ne tévesszen meg bennünket az egész magyarság hangulatát illetőleg. A jobbak lelkébe már akkor beköltözött a szeretet és a békének óhajta. A Vörösmarty—Bajza-körnek társadalmi középpontja, Bártfay László megveszi Széchényi beszédjének könyvkiadását és otthon, esti magányában beleírja: «Dicséretemre nem szorul, az eddigi ócsárlások igazságtalanok, helytelenek».

Szerzőnk zárószavaiban nagy igazságot fejez ki, midőn azt mondja: «Ha majd a jövő boldog korszak történetírója az elmúlt korszakok barbár nemzetiségi küzdelmeit vizsgálja, rá fog bukkanni Széchényi István magyarjaira és meg fogja állapítani róluk — mert akkor már a történészek is világosan fognak látni és bátorságuk is lesz kimondani, amit felismertek — hogy Közép-Európának régóta egymásra agyarkodó népei közt egyedül ők voltak azok, akik önmagukat is legyőzték.»

Szomorú, hogy midőn a világháborút befejezték, a győző hatalmak nem látták meg az igazságot.

A gyűlölet szemüvegén keresztül szerepeltettek minket azok, kik ezredéves területünk kétharmadától megfosztottak bennünket, és azt kiáltották világgá, hogy mi azért érdemeljük meg a Trianont, mert országunkban a nemzetiségeinket elnyomtuk. De rendíthetlen hittel bizunk, hogy be fog következni a tiszta látás és ezzel a világtörténeti igazságszolgáltatás, mely a rajtunk elkövetett öletszerű, példátlan kegyetlenségért teljes elégtételt ad.

BÁRÓ WLASSICS GYULA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HATÁSA A TECHNIKAI TUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSÉRE.

Bevezetés.

A Magyar Tudományos Akadémia alapítása (1825 nov. 3.) egyidejű a közforgalmú vasút létesítésével (1825 szept. 27.). Az előbbi nemzeti művelődésünk, az utóbbi az emberiség fejlődése szempontjából epochális jelentőségű.

Nem véletlen, hogy hazánkban a közlekedés fejlesztésének jelentőségét Akadémiánk nagynevű megalapítója ismerte föl.

Magyarország férfinas felvirulása után sóvárogva,¹ hogy fajtánk nyelvét kiműveljük² és így nemzetiségünket megmentsük, mindenekelőtt Akadémiánk alapítását tartotta szükségesnek, azt lehet mondani, szent kötelességnek. Nemzetnevelő tisztségében azonban arra is törekedett, hogy a nemzet a közlekedés áldásaiban is részesüljön.

Korszakalkotó közlekedési javaslatát³ így végzi be: «Vajha azok, kiknek kezeibe a végezés hatalma van letéve, fölleljék benne *a nemzetegyesítés, érdekösszeszövés és főleg nemzetiségünk szellemi súlyának azon irányát*, mely engem vezetett s mely valamint eddig is nyilvános életemnek s politikai működésemmek legmélyebb talpköve volt, úgy lesz — ha isten érnem engedi — építményeim utolsó zárköve is».

Széchenyi mindent átfogó nagyszabású koncepciójában e szerint az Akadémia és a kifejlesztendő közlekedés célja ugyanaz.

A Magyar Tudományos Akadémia a nemzeti kultúra megteremtésével a nemzeti egységet szolgálja, ugyanezt teszi

¹ Zichy A.: Gr. Széchenyi István hirlapi cikkei. II. k. 95. o. (Adó és két garas.)

² Akadémiai megnyitó beszéde 1842 nov. 24.

³ Javaslát a magyar közlekedési ügy rendezéséről. 1848.

a legnagyobb magyar felfogása szerint a technikai tudományok egyik legszebb gyümölcse, a vasút is, amely, amint találóan mondja Buckle: «az emberek egyesítésére többet tett, mint előtte valamennyi filozófus, költő és próféta a világ teremtése óta».

Kétségtelen, hogy az Akadémia magasztos célját, a tudomány fejlesztését, nagymértékben előmozdítja a közlekedés fejlesztése.

A technikai tudományok fejlődésére a legújabb korban semmi sem hatott termékenyítőbben, mint a vasút.

Viszont az 1827-iki XI. törvényeikkely szerint «a honi nyelv kimívelésére» felállított «tudós társaság, vagyis magyar akadémia», a tudományok nemzeti nyelven való művelése által a tudományok magyar akadémiája lett, tehát a technikai tudományokat is magyar nyelven művelte és fejlesztette.

A Magyar Tudományos Akadémiának üdvös hatása e szerint azon a téren is megnyilvánult, amelyre a legnagyobb magyar, 1842. évi sokszor emlegetett akadémiai megnyitó beszédében utalt. Ismeretes ugyanis, hogy felvetette a kérdést, vajjon nem lett volna-e jobb és célszerűbb «valami gyakorlatira» egyesíteni erőnket, «ami az életbe vág» és nem pusztán filológiai társaság megindítására, «minek legjobb esetben is csak szó és szó marad eredménye».

Széchenyi a fölvetett kérdésre megadja a helyes választ, hogy elsősorban nemzetiségünk fenntartása érdekében volt szükség a m. tudós társaság megalapítására, de nyilvánvaló, hogy az Akadémia a tudományok s különösen a természet-tudományok és technikai tudományok művelése által a megnyitó beszédében említett *életbevágó* célt is előmozdította.

Abban az irányban működött tehát, amelyet az 1825/27. országgyűlés is kijelölt, amikor utalt arra, hogy külföldön «átmentek a tudományok a mezei gazdaságba, a kereskedésbe és a jólét minden ereibe s hogy csakhamar hatalmasok, virágzó és boldogok lettek ama szerencsés országok»,¹ amelyek a tudományokat hazai nyelven művelték.

¹ 1825/27. országgyűlés írásai. 75. ülés. V. ö. dr. Vállas Antal: Tudós társaságok körül különös tekintettel a magyar tudós társaság reformkérdéseire. Pesten, 1844.

Kétségtelen, hogy Akadémiánk ilyen irányú hatásának jelentőségét teljesen átérezte nagynevű alapítónk is, amikor közlekedési javaslatában meggyőzően írja, hogy Magyarország szellemi és anyagi kifejtésére, tehát nemzetiségünk erősítésére irányuló tevékenységünk csak akkor lehet sikeres, ha «az anyagi erőhöz, amellyel rendelkezünk, a szellemi erők szövetségét is megszerezzük és a tudományokat is számunkra gyümölcsözővé tesszük».¹

Az anyagi és szellemi erőknek ez a szövetsége a népek szellemi és anyagi életében minden fejlődésnek forrása.

A technikai tudományok fejlődése Akadémiánk alapításáig.

A technikai tudományok legújabbkori rohamos fejlődése tudatában mindenesetre felvetődik a kérdés: milyen szintajon voltak azok Akadémiánk alapításakor.

Nyilvánvaló e szerint, hogy ha Akadémiánknak a technikai tudományok fejlődésére gyakorolt hatásáról világos képet óhajtunk nyerni és ezt a hatást értékelni kívánjuk, legalább is rövid átnézetet kell adnunk a technikai tudományoknak egyébként sem általánosan ismert fejlődéséről, kiterjeszkedvén a fejlődéssel szemben felmerült akadályok ismertetésére is.

A technikai tudományok fejlődésének útjában az idők folyamán két nagy akadály állt. Az egyik az ókorban jelentkezett, a másik az újkorban.

Az ókorban leküzdhetetlen akadály volt az akkori különös filozófiai felfogás.

A magyar tudós társaság alakulásakor a honi nyelv, amint Fáy András mondja, félig római járom alatt nyögött. A technikai tudományok, ha közvetlenül nem is, de közvetve olyan értelemben szintén érezték a római igát, hogy a rómaiaknak s általában az ókornak a technikai foglalkozásról való helytelen felfogása lehetetlenné tette a tudományos technikának felvirágzását az ókorban. Innen van, hogy a tudományok terebélyes fájának legfrissebb hajtásai a technikai tudományok.

¹ i. Javaslat. 131. o.

Az ókor legkiválóbb filozófusai, mint Platon, kora összes tudományának művelője, valamint Aristoteles, azt tanították, hogy a technikának közvetlen gyakorlása a szabad polgárt lealacsonyítja.

Archytas, Platon barátja, aki a mechanikáról az első könyvet írta, geometriai tanulmányok alapján rendkívüli gépeket szerkesztett. Platon megrótta őt, hogy ezáltal «a nemes értelmi foglalkozást aljas kézművességgé alacsonyítja le, amely csak ácsokhoz és kerékgyártókhoz illik». A geometriának feladata Platon szavai szerint, hogy «az elmét fegyelmezze, nem pedig, hogy a test silány szükségleteit szolgálja».

Platon intése elérte célját. Ettől kezdve, amint Plutarchos írja, a filozófusok méltatlannak tartották, hogy a mechanika tudományával foglalkozzanak. Ennek a felfogásnak hatása alatt később még Archimedes is röstelkedett csodálatos találmányai miatt és mindig kicsinylően nyilatkozott róluk.¹

Talán fegyelmezett elmével, de bizonyára ökrös-szekérben kullognánk, ha a világ Platon receptje szerint haladt volna.

Az említett felfogásnak a következménye, hogy a görögök és rómaiak a technikai foglalkozást a rabszolgákra bízták.

Szíriai és görög rabszolgák ezrei dolgoztak a rómaiaknak nagyszabású technikai alkotásain. A rabszolgákkal azonban olyan kegyetlenül bántak, hogy, amint ismeretes, évekig tartó rabszolgalázadásokat nagy római seregek voltak csak képesek leverni. A Rómából Capuaba vezető hírneves Via Appia-n, az utak királynőjén, egy alkalommal egymás mellett 7000 rabszolgát feszítettek a rómaiak keresztre, elrettentő példaadásul a lázadóknak.²

Ilyen atmoszférában természetesen szó se lehetett tudományos technikáról s annak éltetőjéről, a technikai tudományokról, annál kevésbbé, mert az ókorban az ismerttetett

¹ Macaulay : Lord Bacon.

² G. Schmoller : Über das Maschinenzeitalter. Vortrag. Berlin, 1903.

viszonyoknak következményeképpen nem tudtak tudományosan megfigyelni.

Később, a római császárság idejében már voltak egyesek, akik a technikai tevékenységet nagyra becsülték. Így pl.: Vitruvius Pollio, aki Julius Cæsar és Augustus korában élt, «De architectura» című művében kiemeli, hogy az építőművészet sokféle ismerettel felékesített tudomány. Tökéletes művész sem lágész nem lehet ismeretek nélkül, sem pedig ismeretek birtokosa lágész nélkül. Az építőművésztől azonban rendkívül széleskörű tudást kíván. Tudjon a tollal bánni, ügyes legyen a rajzolásban, tudós a geometriában, nem tudatlan az optikában, kiképezett az arithmetikában, jártas a történelemben; szorgalmasan tanulmányozza a filozófusokat; értsen a zenéhez; legyenek ismeretei a gyógyászatban; ismerje a jogtudósokat és tanult legyen a csillagászatban, — tehát valóságos polyhistor legyen.

Amíg azonban Vitruvius szerint az építőművészet tanulmányozása és elsajátítása korántsem könnyű feladat, éppen az ellenkező nézeten volt Martialis, a leghíresebb római epigramma költő (meghalt Kr. u. 100 körül). Martialis a következő tanácsot adja: Fiad kerülje a grammatikusokat és a rhetorokat; Ciceróval vagy Maro-val semmire se megy; tagadd ki, ha verseket ír; ha művészetet akar tanulni, amely pénzt hoz, énekes vagy muzsikus legyen és ha kemény feje van, hadd legyen auctionator, vagy építőmester.²

A római császárság korában már voltak ú. n. agrimensor iskolák is, amelyekben a római földmérőket (agrimensores) képezték ki. Hivatásuknak megfelelően azonban csupán geometriát tanultak s jogi és egyházi ismereteket szereztek. Hogy ezeknek az agrimensor iskoláknak tekintélyét emeljék, ifjabb Theodosius edictuma a tanárokat spectabilis, a tanulókat pedig clarissimi címmel rendelte megtisztelni.

A technikai foglalkozás értékelése szempontjából az ósdi felfogásokat évszázadok eltelte után a renaissance változtatja meg.

¹ Curt Merckel: Die Ingenieurtechnik im Altertum. 597. o.

² Curt Merckel i. m. 601. o.

A technikai tudományok fejlesztése szempontjából első sorban Leonardo da Vincinek (1452—1519), a renaissance műveltség legigazibb képviselőjének, korszakalkotó a működése. Lombardiában folyókat szabályoz, csatornákat épít és mint Borgia herceg főmérnöke, az ország elődítményeit is rendbehozza. Az ókori művészet és filozófia nem igen érdekelte, de annál inkább vonzotta a természet. Ő már megfigyelt, kísérletezett és a mechanikát a tudományok paradicsomának nevezte. Megállapítja, hogy «a kísérlet a természet mesterfogásainak magyarázója». «Kísérleteznünk kell; a körülményeket, amelyek között valamely tünemény létrejön, változtatnunk kell, hogy általános törvényeket állapíthassunk meg».¹

A másik nagy szellem, akinek tudományos működése a technikai tudományok fejlődésére epochális jelentőségű. Galilei.

Ugyanabban az esztendőben és ugyanabban a hónapban (1564 februárius), amelyben Michel Angelo meghalt, született Galileo Galilei.

Minden idők e két nagy emberének egyidejű eltűnésében, illetőleg születésében, a költői lelkületű kiváló vasúti mérnök, Max Maria Weber, a hírneves zeneszerzőnek nem kevésbé érdemes fia, magának a természetnek kinyilatkoztatását látta. Michel Angelo elhúnytával az emberiség életében az intuíciónak szuverén regime-je véget ért és Galileo Galilei születésével elérkezett a bűvárnak, az induktív tudományoknak az ideje. A természet ilyen módon szimbólikusan nyilatkoztatta ki, hogy az emberiség azt az utat, amelyen addig a civilizáció legjelentősebb problémáinak megoldására törekedett, elhagyta és új mesgyére tért.²

Galileivel egy időtájban, a XVI. század közepén, látta meg a napvilágot az újkori gondolkodásnak egyik vezéralakja: lord Bacon. Az ő híres *Novum Organum*-a a fejlődés új irányának megszilárdításához nagy mértékben hozzájárult.

¹ Klupathy Jenő : Fizikai kísérletek hajdan és most. Term. Tud. Közl. 1888.

² Max Maria Weber : Die Entlastung der Kulturarbeit durch den Dienst der physikalischen Kräfte.

Ezen az új mesgyén elsősorban a természettudományok, majd ezeknek alkalmazásai, a technikai tudományok, fejlesztették a civilizációt.

A természettudományokban a spekulációt legyőzi az indukcio, a rávezetés. A technikai tudományokban a haladás ettől az időtől kezdődik. Hiszen az induktív tudományok praktikus megelevenülése valójában nem más, mint a modern tudományos technika.¹

Platon nézetét már nem tekintik dogmának. Kezdenek tudományosan megfigyelni, kísérletezni.

Mindenekelőtt a technikai tudományok alapja, a mechanika tudománya megy hatalmas lépéssel előre. Leonardo da Vinci vizsgálni kezdi a testek mozgását. Galilei megállapítja a mozgás törvényét. Megteremti a mechanikának új ágát, a dinamikát. Ő a megalapítója az építő szerkezetek statikájának is. Ő végez először szilárdsági kísérleteket.

De még Galilei idejében is sok harca volt az exakt tudományoknak a scholasztikus, dogmatikus és misztikus előítéletekkel. Bizonyítja ezt Galileinek nagy szellemrokonához, Kepplerhez intézett levele, amelyben a következőket írja: «Körülbelül te vagy az egyetlen, aki az én állításaimat teljes hitelűeknek tartod. Amikor a firenzei tanároknak távesövemmel a Jupiter négy holdját akartam megmutatni, ezek sem a holdakat, de még a távesövet sem akarták megnézni. Becsukták szemüket az igazság világossága előtt.»

Az igazság világossága azonban győzedelmesen hatolt a kor kódén át. A technikai tudományok haladása is gyorsabb lesz.

Amíg Archimedes és Galilei között kétezer esztendő, Galilei, a dinamika megalapítója és Huygens, valamint Newton, a theoretikus mechanika kiváló művelői között már csak egy évszázad időköz van. Ismét egy évszázaddal később, 1788-ban, jelen meg Lagrange-nek analitikai munkája és meg van teremtve a mai theoretikus mechanikának alapja.²

¹ Max Maria Weber : i. m.

² Mehrtens : Der deutsche Brückenbau im XIX. Jahrhundert. Berlin, 1900.

A technikai foglalkozás értékelése szempontjából kedvező változás áll be. Az újabb filozófiai felfogásnak megfelelően ugyanis kiváló tudósok kísérleteznek, hogy a tudományos ismereteket az életben alkalmazható hasznos tárgyak javítására használják fel.

Leibnitz, a nagy matematikus, aki 1676-ban a differenciális számítást találja fel, számológépet szerkeszt, amely felülmulja a Pascalét. Vele ugyanis nemcsak összeadni és kivonni, hanem szorozni és osztani is lehetett. E találmányának köszönhetette, hogy a londoni akadémia 1673-ban tagjai közé választja. De vannak egyéb hasznos találmányai is. Platon tanítására gondolva, horribile dictu, megjavítja a zsebóra és a kocsi szerkezetét és olyan hajót igyekszik készíteni, amellyel szél ellen és a víz alatt is tudna haladni.

Viszont azonban a technikai tudományok fejlődése elé gátat emeltek az univerzitások, minthogy e tudományok művelése előtt, Platon felfogásának hódolva, kapukat általában bezárták.

Ez volt a második nagy akadály, amelyet le kellett győzni.

Marcus Terentius Varro Reatinus a Kr. e. első században a tudományos kiképzés alapjául kilenc diszciplinát (*disciplinarum libri novem*) sorol fel. Ezek : a később triviumnak nevezett grammatika, dialektika és retorika, továbbá a később quadriviumnak nevezett geometria, arithmetika, asztronómia és zene, valamint még az építőművészet és az orvosi tudomány.

Ezt a két utóbbi tudományt kizárja Marcianus Capella beosztása Kr. u. 470 körül (*de nuptiis philologiae et Mercurii de septem artibus liberalibus libri IX*), «*quoniam his mortalium rerum cura terrenorumque sollertia est nec cum æthere quicquam habent superisque confine.*»¹ Szerinte tehát a tudományos kiképzés alapja a trivium és quadrivium, a *septem artes liberales*.

Ezeket a studiumokat tanították a korai középkor

¹ Waltherr von Dyck : Die naturwissenschaftliche Hochschul-ausbildung. Die allgemeinen Grundlagen der Kultur der Gegenwart. 1906. I. k. 312. o.

kolostoriskoláiban. A septem artes liberalesben való jártasság lett az alapfeltétele a magister artiumra való promociónak, amely nélkül az univerzitásoknak ú. n. felsőbb fakultásaira : a theológiaira, jogira vagy orvosira nem lehetett feljutni.

Amíg tehát a Marcianus Capella rendszere szerint a tudományos kiképzés alapjaiból kizárt orvosi tudományt már az első univerzitásokban felső fakultáson művelték, a másik általa kizárt tudományszakban, az építőművészetben való kiképzésről az univerzitásokon általában nem történt gondoskodás.

Nyilvánvaló e szerint, hogy a technikai tudományokban való kiképzés céljából külön iskolákat kellett alapítani.

A technikai tudományokat ápoló intézetnek épp úgy, mint az univerzitásnak, szülő hona Franciaország.

Az építési tudományok föllendítésére irányuló törekvésekkel Franciaországban már a XVII. században találkozunk. Colbert 1666-ban alapítja a francia tudományos akadémiát (académie des sciences). Tagjai XIV. Lajostól nemcsak kísérletekre kapták meg a szükséges költségeket, hanem hogy a természettudományokat minél intenzívebben műveljék, évi fizetésük is volt. Csakhamar megkezdik Franciaország felmérését, rendbe hozzák a mértékeket stb. Érdeemes a felemlítésre, hogy hat esztendővel a tudományos akadémia megalapítása után már az artézi kutakkal is foglalkoznak.¹

Ilyen körülmények között a francia technikusoknak korán nyílt alkalmuk szakmájuk tudományos részével is foglalkozni.

A világ első mérnöki iskoláját, az école des ponts et chaussées-t, a hidak és utak iskoláját, Franciaországban 1747-ben alapítják. Itt volt szükség elsősorban ily intézetnek felállítására, mert az új korban Franciaországnak volt mindenekelőtt sok mérnökre szüksége. Franciaország évszázadok óta egységes birodalom, erős, centrális kormányzattal. Ebben találja a magyarázatát, hogy a rómaiak közúti közlekedésének szintájára az összes európai államok között legelőször Franciaország emelkedett.

¹ Vallas i. m. 39. o.

A közlekedés fejlesztése utak, hidak, majd csatornák és kikötők építését tette szükségessé. Az école des ponts et chaussées előkészítő iskolája gyanánt alapítja a nemzeti konvent 1794-ben Párizsban az école polytechnique¹ főiskolát.

A francia forradalomnak szellemi téren ez a legjelentősebb alkotása, tanárai és tanítványai által csakhamar európai hírnevet vívott ki magának. Első két évtizedének hallgatói közül különösen kiválnak : Navier, Coriolis és Poncelet, akik a theoretikus mechanikának az építési és gépészeti tudományokra való alkalmazásában fejtettek ki elévülhetetlen érdemeket.

Navier-nek 1826-ban kiadott műve, az építőművészet mechanikája, a technikai tudományok fejlődése szempontjából mérőöldkő, a teljes építő mechanikának első tudományos feldolgozása.² Ő fejtette meg először a hajlító szilárdság problémáját.

Az école polytechnique növendékeiből kerültek ki Franciaország legnevezetesebb marsalljai, akiknek vállain repült a császári sas győzelemtől-győzelemre. Ezért mondotta róla Napoleon: ez az a tyúk, amely nekem aranytojásokat ad.

Az école des ponts et chaussées-ből kikerült kiváló mérnökök viszont a békeistennő tisztelőinek is építettek utakat, hidakat, kikötőket s később vasutakat. Föllendítették Franciaország közgazdaságát, megalapozták a technikai tudományokat.

Amíg Franciaországban a technikai alkotások terén a hatalmas föllendülés már a XVII. században kezdődik, a XVIII. század végének és a XIX. század elejének legkiválóbb technikai alkotásai viszont Angliában látnak napvilágot.

A technikai tudományoknak jellemzője a haladás s vele együtt a hasznosság, lord Bacon jelszavai, a maguk teljességükben Angliában érvényesülnek.

¹ Az intézet első neve école centrale des travaux publics, mely az 1795 szept. 1-én kelt rendelet alapján veszi fel az école polytechnique nevet.

² Navier: *Resumé des leçons données à l'école des ponts et chaussées sur l'application de la Mécanique à l'établissement des constructions et des machines.* I. kiad. 1826.

James Watt, az emberiség jótevője, 1769-ben szabadalmaztatja gőzgépjét. A Watt és Boulton híres sohói gépgyár már 1776-ban szállítja az első gőzgépet.

Az első fonógép és az első mechanikai szövőszék megszerkesztése az 1767 és 1787 közti időszakra esik.

A vas, amelyet megelőzően inkább harci eszközökre használtak fel, diadalmasan nyomul előre a békés kultúr-munka területén is. Megkezdődik a vasévszázad.

A XIX. századot szokták a technika századának meg a vasévszázadnak is nevezni. Mind a két elnevezés helytálló.

A technika évszázadát megalapozta a vasnak és szénnek szövetkezése a gőzerő útján; kifejlesztette a metallurgiai tudományoknak felvirágzása a kémia vezetése alatt, valamint a technikai főiskolák létesítése. De joggal nevezhető a XIX. század vasévszázadnak is, mert évezredek óta nem vették igénybe a vasat technikai alkotásokra olyan világra-szóló sikerrel, mint ebben az évszázadban, de nem is vehették, mert megelőzően a vasnak a vasércből való előállítására igen tökéletes eszközökkel történt. E mellett pl. a rómaiaknál eleinte a vasnak, mint építőanyagnak alkalmazása el is volt tiltva.

Így pl. Rómának a Kr. e. 625 esztendővel Ancus Martius alatt épült legrégebbi hídja a Pons Sublicius, amelyen vívta Kr. e. 500 körül hősi csatáját az etruszkokkal Horatius Cocles, fahíd volt, amelyben semmi vasat sem használtak fel.¹

A gőzgép feltalálása nyilván nagymértékben fellendíti a vasipart.

Angliában Colebrooke Dale-ban, a vasévszázad születése helyén, 1776 november 13-án önti Reynolds az első használható sint. Három esztendőre rá, 1779-ben, itt öntik a világ

¹ Lanciani római kutató szerint a vas használatát régi rituális törvények tiltották el. Ennek az okát azonban abban kell keresni, hogy a vonatkozó törvények kiadásakor még a vasat nem igen ismerték és minden vallásos tevékenységnél rézből készült szerek és tárgyak használata volt előírva. A legrégebbi római híd felépítését kétségtelenül kultuszcéloknak köszönhetette. Általános a nézet, hogy szoros kapcsolat volt a római hídépítés és a papság között, amely a legmagasabb papi méltóságnak, a pontifex maximusnak volt alárendelve. Curt Merckel: Die Ingenieurtechnik im Altertum. 280. o.

első vashídját, a Saverne fölött vezető 31 m nyílású öntöttvas ívhidat.

Hazánkban aránylag elég korán készült az első vashíd. «A magyar korona országainak gyáripára 1898. évben» című mű szerint (Vas- és fémipar 33. o.): Zólyom megyében «Kis-Garamon 1813. évben állították fel az első öntöttvas közúti hidat, melyet 1815-ben az első Garamhíd követett. Ezek... Magyarország első vashídjai, melyek ma is szilárdul fennállanak.»¹

Az angol mérnökök a XIX. század elején nagyobb mértékben kezdik építési célokra felhasználni a megbízhatatlan öntöttvas helyett a kovácsolt vasat, amelyet akkor még csak hegesztett vas alakban tudtak előállítani és pedig nagy húzó szilárdsága következtében eleinte főképpen közúti lánchidakban. Egyik legimpozánsabb, ma is álló, ilyen függőhíd a Telford által 1819—1826 között épített 450 m hosszú Menai-híd. Ez a híd irányító befolyással volt a mi Lánc-hídunk építésére is.

Kétségtelen, hogy az angol mérnökök a nagynyílású vashidakkal addig nem remélt merész technikai feladatokat oldanak meg, amelyeknek koronája lesz Stephenson Róbertnek négy, egyenkint 140 m. nyílású hírneves Brittanía vasúti hídja, ugyancsak a Menai tengersizoron át. Ez a 464 m hosszú, 1846—1850 között épült kovácsoltvas vasúti híd mérföldkö a tudományos technika fejlődésében. Ezzel kezdődik a vasszerkezetek alkalmazásának hatalmas fellendülése.

A XIX. század elején még kezdetleges volt a theoria.

¹ Még korábbi évszámokat ad Dr. Ing. Fuchs: «Beitrag zur Geschichte der Eisenbrücken in Ungarn» című cikkében. (Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie. Jahrbuch des Vereines deutscher Ingenieure. Berlin, 1917. 81. o.) E szerint: Magyarországon a zólyom-brézói vasműben létesítik az első, 4·5 m nyílású öntöttvashidat 1810-ben és a második 10·0 m nyílásút 1813-ban. A híd tartókat az akkori királyi rhonitzi (kisgarami) vasgyárban öntötték. Érdekes, hogy Stephan Kees: «Systematische Übersicht der Gewerbs- und Industrieprodukte Österreichs» című 1815-ben megjelent művében azt írja, hogy Ausztriában (?) «a vashidak közül csak a Rhonitzban öntött s felállított vashíd érdemel figyelmet.» Hazánkban ezt az első vashídját tehát Ausztriának vindikálja.

meg a konstrukció is.¹ A tudományos technikának kiváló képviselői fejlesztik ki a tartószerkezetek theoriáját és ezek alapján jutunk a legmerészebb konstrukciókhoz.

A nem mindennapi feladatok nyilván serkentően hatnak a technikai tudományok fejlesztésére, de érdekes, hogy erre a célra Angliában nem alakulnak mérnökképző-intézetek, hanem a tudományosan képzett kiváló mérnökök maguk képezik ki utódaikat.

A közlekedés lehető legsiralmasabb állapota, műutaink hiánya, folyóink szabályozatlan volta, lecsapolatlan mocsaraink felettébb szükségessé teszik hazánkban is a technikai tudományok művelését, mérnökképző-intézet alapítását.

Amikor Rákóczi György 1646-ban Tokaj vidékén a Tiszát szabályozni kezdte, a magyar hidrotechnikai munka végrehajtására magyar mérnökök hiányában hollandi és velencei mérnököket volt kénytelen igénybevenni.

A hadi szolgálatban is érezték a mérnökhíányt. A hadi erényekben kiváló magyar nemzetre valóban lealázó volt, hogy még II. Rákóczi Ferenc is kénytelen volt mérnöki teendőkre francia tiszteket alkalmazni.

Érthető tehát, hogy Mária Terézia az école des ponts et chaussées létesítése után alig két évtizeddel, 1763-ban, létesíti a szempci collegium œconomicum-ot, ezt a valójában mérnökképző-intézetet és vele egyidejűleg a híressé vált technikai szakiskolát, a selmeci bányásziskolát, amelyet 1770-ben akadémiai rangra emelt.

A szempci collegium œconomicum a piaristák vezetése alatt 13 évig állott fenn; 1776-ban leégett.

¹ Az első kovácsoltvas ívhídát 1808-ban készítették Franciaországban St.-Denis mellett. Kisméretű, kezdetleges szerkezetű gyalogjáró híd volt a Crou-n át. Az első kellő biztosságú és megfelelő szerkezetű kovácsoltvas ívhídát, az Olten melletti Aar hídát Svájcban 1853-ban építették. Tehát közel félszázad telt el, amíg a theoria és a tudományos anyagvizsgálat annyit haladt, hogy biztossággal tudtak kovácsoltvas ívhídát előállítani. Találunk rajzokat, amelyekből arra lehet következtetni, hogy 1801-ben a London-Bridge-nek építésekor az akkori theoretikusok között még kétség uralkodott a felől, vajjon ívhídnál egyáltalán keletkezik-e a megtámasztó helyeken horizontális nyomás.

Pár esztendőre rá a mérnökképzés ügye nagy lépéssel megy előre. A budai m. kir. tudományegyetemen 1782 nov. 1-én nyílik meg a mérnöki intézet, az Institutum Geometricum.¹

Nálunk e szerint 1782-től kezdve a mérnökök kiképzése főiskolán történt. E tekintetben megelőztük az egész világot s 12 esztendővel megelőztük a franciákat, akik az 1794-ben alapított école polytechnique-val tették lehetővé a mérnökök főiskolai kiképzését. A mérnökök főiskolai kiképzésének e szerint hazánkban 140 esztendőt meghaladó multja van.

A mérnöki intézet 1850-ig, tehát közel hét évtizedig állott fenn és eleinte meghozta azt az eredményt, amelyet tőle várt az ország.

Az első évtizedek gondos és szigorú kiképzése következtében nem meglepő, hogy hazánk már a XVIII. század végén, de különösen a XIX. század elején kimagasló mérnöki karral rendelkezett. Egyesek a tudományos technikai irodalomban is tevékenyen működtek.

A magyar tudós társaság első mérnöktagjai az Institutum geometricum volt hallgatóiból kerültek ki.

A mérnöki intézetnek szervezése és a tudományegyetemhez való kapcsolása a technikai tudományok fejlesztése

¹ II. József vonatkozó rendelete (Institutio Cathedræ Geometricæ in Universitate Budensî una cum Instructione. Kovachich : Mercur, 1786. I. évf. 101. o.) szerint : «Etsi nimirum universim summa sit necessitas studii geometrici, hydrotechnici et mechanici, illud tamen cum primis in Regno Hungariæ Provinciisque adnexis, in quibus videlicet post priorum sæculorum bella, et vicinitudines complura terrena in metis suis admodum confusa sunt, integri tractus regionum in aquis, et paludibus adhucdum stagnant ; molares aggeres in plevisque locis pessime constituti viæ publicæ magna in parte adhuc neglectæ sunt, peculiari studio esse excolendum in aperto est.» (Mivel igen nagy szükség van a geometriai, hydrotechnikai és mechanikai tudományokra, különösen Magyarországon és csatolt tartományaiban, ahol ugyanis az előbbi századok háborúi és viszontagságai után a területi viszonyok többnyire összezavarodtak, egész vidékek mindmáig víz alatt és mocsarakban hevernek ; a malmokhoz tartozó gátak a legtöbb helyen rosszul vannak építve ; a közutak csaknem mindenütt elhanyagolva : kézzelfogható e szak művelésének szükségessége.)

szempontjából üdvös intézkedés lett volna. Az Institutum Geometricum azonban nem haladt a korrall, sőt az első évtizedek után határozottan hanyatlott. Hét évtizedes fennállása alatt nem változtatott szigorlati rendszerén. A technikai tudományok szakbeli tartalma folytonosan gyarapodott és az Institutum Geometricum-nak eredetileg három esztendőre kiterjedő folyamát, I. Ferenc-nek 1806-ban közzétett új Ratio Educationis-a (118. §) értelmében, leszállították két esztendőre.

Nálunk is bebizonyult tehát a tétel, amelyre legkorábban a franciák jöttek rá, hogy a technikai tudományok az univerzitáson nem tudnak felvirágozni.

Már a természettudományoknak a régiebb tudományokkal való egyenjogúságát is csak bizonyos ellenállás legyőzése után ismerték el az egyetemek. Még nagyobb volt az ellenállás az alkalmazott természettudományokkal, a technikai tudományokkal szemben.

Voltak ugyan egyes univerzitásokon technikai tudományoknak is tanszékei, pl. : a geodéziának, a technológiának, a polgári építészetnek, a vízépítészetnek, géptannak stb., ezek a tudományok azonban az univerzitásokon nem voltak fejlődésképesek. Ezeket a tudományokat ugyanis, minthogy anyagi érdekek szolgálatában is állottak, az ókori filozófia hatása alatt a tudományos világ egyrésztől lenézte, másrésztől a fejlődés azért is ki volt zárva, mert az univerzitások légkörében, a praktikus élettől teljesen elválasztva, tisztán tudós formákhoz ragaszkodó módon tárgyalták őket.

Ilyen körülmények között a mérnöki intézet sorsa is meg volt pecsételve. A szükséges tanszékek és felszerelések hiányát nyilván nem pótolhatta a tanári karnak elismerésméltó igyekezete.

A mérnöki intézet kiváló tanárai között találjuk Horváth Jánost (1782—1792), a fizikának és mechanikának külföldön is hírneves tanárát, aki már Nagyszombatban egyetemi tanár volt s akinek fizikai, matematikai és mechanikai tanácskönyveit az olasz egyetemeken és akadémiákon is használták. Méltán mondták róla, hogy az univerzitásnak nevet, nevének pedig halhatatlanságot szerzett. Ott működött a

felsőbb matematikának kitüntetett tanára, Pasquich János (1792—1797), aki a gépek berendezésének elméletét adta elő, továbbá a mezőgazdaságnak kitűnő tanára, aki egyzersmind mezőgazdasági technológiát is adott elő: Mitterpacher Lajos (1782—1814). Fejér György ezt írja róla: érdemei ismeretesek a külföldön, halhatatlanok hazánkban.

A XIX. század elején a fizikát és mechanikát Tomcsányi Ádám (1801—1831) adja elő, aki Kitaibel orvosprofesszor társával együtt a mór-i földrengésről írt nagyszabású művével örökítette meg nevét.

A XIX. század második negyedében az intézetnek mérnök tanára, Petzval Ottó (1837—1850) ismertette a lokomotívokat és a mezőgazdasági géptant; a fizika és mechanika hírneves tanára, Jedlik Ányos (1839—1850) pedig az elektromosságtanból tartott előadást. Mind a ketten tagjai voltak Akadémiánknak s mind a ketten elnyerték az Akadémia nagydíját.

Az előrebocsátott nagy vonásokban adott ismertetésből is kitűnik tehát, hogy a magyar tudós társaság megalakulása-kor lehetett arra számítani, hogy a technikai tudományoknak nálunk is lesznek művelői.

Természetesen nem lehetett várni azonnal olyan kiváló munkálkodást, mint amilyen a francia tudományos akadémia hatására Franciaországban volt, vagy amilyen a vas évszázad kezdetén Angliában mutatkozott.

Franciaországban hírneves technikai alkotásaival, műútjai, kikötői, csatornai létesítésével kapcsolatban felmerült tudományos technikai problémák megoldása nagymértékben előmozdította a technikai tudományok fejlődését. És nem szabad elfeledni, hogy a százszilipes híres Canal du Midit már 1681-ben átadták a forgalomnak. Angliában pedig a XVIII. század utolsó negyedében egyre-másra következnek a kiváló technikai alkotások.

Ezzel szemben nálunk nagyobb szabású technikai alkotás, mely a technikai tudományok fejlesztésére kedvező hatással lett volna, csak elvétve létesült.

A XIX. század elején két nevezetesebb technikai alkotásunk született meg: 1801-ben helyezik üzembe a

Ferenc-csatornát és 1812-ben adják át a forgalomnak a Károlyvárosból Fiuméba vezető híres Luiza-utat.

Nagy elragadtatással nyilatkozik erről az útról Kossuth Lajos. Szerinte ez az út «a magyar birodalomnak legfelsége-sebb műve», «semmit sem mutathatunk fel, ami vele csak távolról is mérkőzhetnék... Oly óriási mű, melyet méltán számíthatunk Európa büszkeségei, az emberész nagyszerű teremtményei közé». Hatalmas technikai munkát volt továbbá a végre folyamatba tett dunai mappáció is.

Mindent egybevéve e szerint Akadémiánk megalakulása-kor mérnökeink elsősorban a földmérés és vízépítés terén fejthettek ki működést, érthető tehát, hogy az első tudomá-nyos technikai értekezések geodéziai vagy vízépítési problé-mákra vonatkoztak.

Akadémiánk megalakulása után azonban csakhamar nagyszabású világhírűvé vált technikai alkotásaink kerülnek sorra éppen nagynevű alapítónk korszakalkotó működése következtében és ezek jótékony hatást gyakorolnak a tech-nikai tudományok fejlesztésére is.

A magyar tudós társaság tagjainak tevékenysége a technikai tudományok terén az Akadémia fenn-állásának első félszázada alatt.

Akadémiánk tagjai közül közvetlen megalakulása után a technikai tudományok s a tudományos technika előbbrevitele szempontjából különösen Akadémiánk halhatatlan nevű alapí-tója és Vásárhelyi Pál működésének van igen nagy jelentősége.

Széchenyi tevékenysége a tudományos technika terén.

A legnagyobb magyar nevéhez fűződnek hazánkban korának legkiválóbb technikai alkotásai.

Az aldunai út, a Lánchíd, a Tiszaszabályozás a mult század első felében világhírű technikai alkotások, amelyek a tudományos technika fejlesztésére nyilván kedvező befolyás-sal voltak. Ezekkel a nagyszabású technikai alkotásokkal foglalkozva kitűnik Széchenyinek kiváló technikai érzéke, amelyet öregbít irodalmi működésével is.

«Ha magyar főúr helyett angol honpolgárnak születik, bizonyára korának egyik leghíresebb mérnökévé válik», mondja találóan Liphay Sándor.¹

A tudományos technikát vitte előre hatalmas technikai alkotásaival, a technikai tudományokat ápolta irodalmi működésével.

Széchenyi nagyrabecsülte a természettudományokat és technikai tudományokat. 1842. évi akadémiai megnyitó beszédében mondja: «a természettudományok kifejtéséből és a polgári életre alkalmazásából háramlik legtöbb műveltség, tudomány és valódi erő a népekre».

Igen jó megfigyelőképessége volt. A Lánchíd építésével kapcsolatban a kitűnő minőségű mauthauseni gránitra, úgyszintén a szlavóniai tölgyre ő hívja-fel Clarkék figyelmét.

A legnagyobb magyar kiváló technikai képzettségét előmozdította, hogy nagy súlyt vetett a technikai tudományok fejlődése szempontjából oly nagyfontosságú «inductív methodus»-ra.

Ezt a methodust a Stadiumban «a természet kulcsá»-nak nevezi. Ajánlja verulami Bacon hírneves munkájának, a «Novum Organum Scientiarum»-nak tanulmányozását.

Világos az okfejtése.

«Az inductív methodus az analitikának éppen ellenkezője» — írja a Stadiumban.²

«Az analízis az okokból következteti az effektusokat. az indukció pedig az effektusok nyomán keresi az okokat. Már miután emberileg véve, az effektusok érzékenyebbül hatnak az emberi érzékekre, mint az okok, természetes, hogy könnyebben felfoghatja az okoskodó a természet titkaihoz vezető fonál végét ott, hol az világosan mutatkozik, mint ha ott keresné azt mindig, hol az rendszerint bonyolítlan sötétségben rejtezik, — t. i. biztosabban eléri a Való kútfejét, ha a dolgok fejtegetésében inkább a bizonyos következtetést, mely érzékeire hat, veszi okoskodásának alapjául, mintha a bizonytalan ok, mely csak hiedelmiben van, lenne suppositumának bázisa.»

¹ Liphay S.: Gr. Széchenyi István műszaki alkotásai.

² Stadium. Lipcse, 1833., 62. o.

«Az indukció . . . lépésről-lépésre mindig nagyobb világossággal jutalmazza meg a hív keresőt.»

Az 1815. évi angliai útja, amikor közel három hónapot tölt Angliában, ébreszti fel a technikai alkotások iránti érdeklődését. Láttta James Watt hazájának, Európa többi államaihoz viszonyítva, nagy fölényét a technikai alkotások terén.

Naplójában azt írja, hogy Angliában csak három dolog van, amit meg kell tanulni, a többi mind jelentéktelen és pedig: 1. az alkotmány, 2. a gépek és 3. a lótenyésztés.¹

Valóban a huszárcapitány alaposan kezd a gépekkel foglalkozni; naponta három órán át a londoni gyárakat bújja; kitűnő mérnököket keres föl, hogy technikai ismereteit elméleti és gyakorlati téren bővíthesse.

Naplójának tanúbizonysága szerint elsősorban a gázfejlesztő gépek érdekelték; egy ilyen gépet a tilalom ellenére is magával hozott haza.²

A nagyszerű angol technikai alkotások hatása alatt írja Naplójában: a német sokat ír, a francia sokat beszél, az angol sokat tesz.³

A technikai alkotásoknak előszeretettel való tanulmányozása oda vezetett, hogy Széchenyinek komplikáltabb technikai kérdésekről is helyes felfogása volt.

A törhetetlen energia, Széchenyi kifejezését használva, a «vis motrix», mely minden működését jellemezte, technikus munkatársainak tevékenységét a tudományos technika előbbrevitele szempontjából is a legkedvezőbben befolyásolta.

Széchenyinek a tudományos technika újabb vívmányai iránt rendkívüli érzéke volt. Itáliai útjában 1814-ben írja: «Kevés érzékem van a régiségek iránt. Így pl. Velencében, a Szent Márk temploma éppen nem bővült el, míg a Mont Cenis átjárása rendkívül megragadott. Az előbbi szerintem ódon és kisszerű, az utóbbi pedig az újkor nagy vívmánya».⁴

¹ Dr. Vízota Gyula: Gr. Széchenyi István naplói. I. k. XLVII. o.

² Vízota i. m. 142., 152., 168. o.

³ Vízota i. m. 158. o.

⁴ Zichy A.: Gr. Széchenyi István külföldi útirajzai. 28. o.

1825. évi franciaországi utazásában, amikor megsemmisítette a XIV. Lajos korában épült Canal du Midi-t, amelyet annak idején II. József is megbámult, elragadtatásában így kiált fel : «Vétek-e, ha egy ily mű láttára, amelynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, minékünk is szokottnál hevesebben forr a vérünk. S ha e helyet azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni s valami magasztosba akarunk kezdeni».¹

Emerson-nak szép mondását : «A nagyak keresése az ifjúság álma s a férfikor legkomolyabb foglalkozása»,² Széchenyi az ő életével igazolta.

Irodalmi művei majdnem mindegyikében van technikai vonatkozás. Kiváló természettudósokra és mérnökökre, mint nagy emberekre, sokszor hivatkozik.

Útépítő mérnök aligha tudná jellemzőbben ismertetni a hazai utak készítésének módját és következményeit, mint ahogy ő írja azt le a Hitel-ben.³

Széchenyi irodalmi művei közül elsősorban a «Hídjelenés» az, amely technikai tartalmánál fogva nagyértékű.

1832-ben alapítja a Híd-Egyesületet s utána gróf Andrássy Györggyel azonnal kiutazik Angliába, hogy kiváló

¹ Külföldi útirajzai. 306. o.

² Emerson : Az emberi szellemi képviselői. Ford. Szász Károly. 1. o.

³ «Az ország sok tájékán zsiros fekete vagy ragadó agyagföldeken ásatik 5—6 ölre egymástul . . . két mély árok s az áldott termékeny föld árkok közé domboltatik fel, száz meg száz szekér, ezer meg ezer ember mozog s a ráfordított physikai erogatum iszonyú. . . Mennél magasabb a töltés, annál jobbnak vélik az utat némely vármegye és szabad királyi városbeli útkészítők s mennél domborúbb a víz lefolyására, annál helyesebbnek ; midőn azonban a magasb töltésnek közönségesen csak azon haszna szokott lenni, hogy a kocsi, melly dül, nagyobb dül s az utazó benne kékebbre üti testét, a domború út pedig arra hasznos, hogy a ráhányt föld mélyebb, a sár nagyobb s így a sülyedés bizonyosb. . . Ha az út bevett szokás szerint elkészült, minden tavasszal és ősszel . . . megtöltetik . . . S így idő forgásával . . . sok esztendei munka és szorgalom által oly magassá lesz az utca, hogy a mellette levő házbirtokosok házaikból teherrel csak bajja kaphattak ki az igen göröncsös útra ; az eső s egyéb sárvíz pedig, melly vásárokon össze szokott gyűlni, nemcsak pincéikbe, de még földszin szobáikba is beszivárgott.» (Hitel, 1830. 108., 109. o.)

hídszakértőkkel tárgyaljon. Tanulmányútjuknak eredményét közös jelentésükben publikálják.¹

A «Hídjelentés» nyilván Széchenyi munkája. Elsőrangú irodalmi mű, amely méltán sorakozik addig közzétett nagyszabású műveihez. A legnagyobb magyar lángeszének kiváló bizonyítéka, hogy a mult század első felében aligha jelent meg magyar nyelven ennél érdekesebb technikai irodalmi munka.

Az állóhíd tárgyában a legkiválóbb angol mérnökökhöz intézett, logikusan megfogalmazott, kérdései nem tapogatózások, hanem az ügy mélyére hatók. Az értékes feleletekből levont tárgyilagos következtetései világosan mutatják, hogy tudományos technikai ismeretei jóval felülemelkedtek a dilettantizmus határain.

Ezekben a kérdésekben kiterjeszkedik a választandó hídszerkezetre. Összehasonlítja a függő lánchidakat a boltozott hidakkal és fahidakkal. Céltudatos tájékozódást szerez a hídszerkezetben és az oszlopokban felhasználandó építőanyagok minőségi feltételeiről, az éghajlati viszonyok hatásáról, a hídépítés tartamáról és az előállítás költségeiről.

Széchenyinek tudományos technikai szempontból másik igen jelentős irodalmi műve az 1848 január 25-én az országos rendek elé terjesztett közlekedésügyi Javaslat.²

Ennek a Javaslatnak lényege kétségbevonhatatlanul Széchenyinek legsajátosabb alkotása, noha, amint az előszóban írja, a javaslatot «több jeles fők segítségével», köztük első sorban Kovács Lajos igénybevételével, állította össze.

Kovács Lajos: «Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve» című felettébb érdekes művében leírja a Javaslatnak megszületését.³ E leírás alapján többen azt is állították, hogy e mű stílusa nem is a Széchenyié. Aki a legnagyobb magyarnak egyéb munkáit is figyelemmel olvassa, csakhamar rájön, hogy ez a megállapítás nem helytálló.

¹ Gróf Andrássy Györgynek és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti Hídegyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének. Posenban, 1833.

² Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről.

³ II. k. 160. o.

A Javaslatsban Széchenynek hazai közlekedésünk javítása érdekében korábban ismételve hangoztatott eszméi rendszerbe vannak foglalva.

Az elvi kérdések indokolásával már előzően találkozunk Széchenynek közismert három nevezetes művében: a Hitelben, a Világban és a Stádiumban, továbbá különösen «Magyarország kiváltságos lakosaihoz» intézett II. sz. röpiratában.

A Javaslats tehát Széchenyi gondolatait tartalmazza. Maga mondja az 1848 április 6-iki kerületi ülésen, hogy a Javaslats «szaporán készült ugyan, de egy régi s megfontolt combinatio nyomán.» Joggal és önérzettel tette hozzá, hogy ő «e tárgyban régóta készült és sok munkát tett már.»¹

A jeles fők segítségével elsősorban a táblázatok és külföldi példák összeállítására vonatkozott. De még ezek a példák is olyanok, amelyeket maga Széchenyi gyűjtött össze külföldi, elsősorban angliai utazásaiban. Nem lehet és nem is szabad tehát Széchenyi—Kovács-féle közlekedési Javaslatról beszélni.²

Széchenyi kortársainál messzebbre látott. Javaslatsában kifejtett véleménye több kérdésben messze kimagaslott az Európában akkoriban uralkodó felfogások között. Ez a műve a világirodalomban is számottevő.

Magyarország vasúti rendszerét 1845-ben az akkor Bécsben tartózkodó List Frigyes, a kiváló nemzetgazda, a németországi vasutak előharcosa is kidolgozta. Milyen csekély értékű az ő vasúti programja a Széchenyi Javaslatsában foglalthoz képest!

A Javaslats II. fejezetében «a közlekedési rendszer alapelvei»-ben tudományos technikai szempontból igen értékes «a külföld közlekedési kifejlődésének rövid vázлата.» Ez a rész nyilván Széchenyi saját tapasztalatait foglalja magában.

«Győzőbbek, mint minden vitatkozás» — mondja Javaslatsában — a III. fejezetben foglalt kimerítő «számítási adatok», amelyek úgy a vaspályák, mint a csatornák és kőutak építési költségeire vonatkoznak. Ez a rész, valamint az V. fejezet

¹ Zichy A.: Gr. Széchenyi István beszédei. 578. o.

² V. ö. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka. I. k. 312. o. a naplójegyzetet.

mely a javaslatba hozott közlekedési utak előállítási költségeit foglalja magában, meggyőzően mutatja, hogy milyen széleskörű technikai ismeretek birtokában volt Széchenyi.

A Hídjelentés vagy a közlekedésügyi Javaslat épp úgy érdemes lett volna Akadémiánk nagydíjára, mint ahogyan érdemes volt 1830-ban a Marcibányiintézetére a Hitel.

Ezzel a két nagyszabású művével azonban koránt sincs kimerítve Széchenyinek a tudományos technika előbbrevitele szempontjából igen jelentős irodalmi működése. Mindazok az irodalmi művei, amelyek közlekedésünk javításának kérdését tárgyalják, tudományos technikai szempontból is jelentősek.

Különösen kiemeljük a «Magyarország kiváltságos lakosaihoz» intézett II. röpiratát, amely «Magyarország szellemi és anyagi kifejtésére» szükséges teendőket tartalmazza. Ebben foglalt javaslatainak nagyobb része: «Budapest árvízutuli megóvatása és minden módóni kifejtése», Budapestről kiindulva 4—6 közlekedési sugár létesítése, «az aldunai munkák folytatása és tökéletes bevezése», «a magyar tengerpartnak minden kitelhető módon ápolása és a lehető legkönnyebb és olcsó odajuthatás eszközlése», «mindazon vizek szabályozása, melyek honunkat dísztelenítik», a Béga- és Ferenc-csatorna jókarban tartása stb., nagyszabású technikai munkálatok végrehajtását jelenti.

Ez a röpirat Széchenyinek kevésbé emlegetett és nézetünk szerint nem is kellőképpen méltányolt művei közé tartozik. Pedig ez is «nem kézzel írt» nemzetnevelő mű. Tárgyi és formai tekintetben is magas színvonalú. Hatalmas bizonyítéka Széchenyi előrelátásának, nagy átfogó koncepciójának.

A legnagyobb magyar, ha nem is lett mérnök-konstruktor s nem is dolgozott ki részletterveket, a nemzetnek első tanácsadó mérnöke, consulting engineer-je lett.

Ismeri és átérzi a javaslatba hozott nagyszabású tervei végrehajtásával járó nehézségeket.

Megilletődve áll a Tiszaszabályozás gondolatánál, írja az eszmékben és szállóigékben oly gazdag: «Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg» című munkájá-

ban. Úgy ez a kitűnő műve, valamint a «véleményes jelentés a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről» és «a balatoni gőzhajózás» című kisebb röpirata, továbbá a fumei kikötő a belközlekedésünk szempontjából igen fontos Duna—Tisza-csatorna, az óbudai hajógyár és kikötő, a pesti kikötő, a József-hengermalom, a főváros határainak felmérése és szabályozási tervének elkészítése, a várost körülfogó csatorna terve, a dunai rakodópartok rendezése, nemkülönben a Műegyetem érdekében kifejtett irodalmi munkálkodásai a tudományos technika szempontjából is nagyjelentőségűek.

Mindezekben a technikai kérdésekben ő volt az irányító szellem, a tanácsadó mérnök.

És ha megfontolt terveinek voltak kicsinyes szőrszálhasogató ellenzői, a következő mondással intézte el őket: «A pók még mézből is mérget szí, a méh viszont még keserűből is édest.»¹

Hogy Magyarországon ilyen értelemben is a legszorgalmasabb méh a legnagyobb magyar volt, azt a nemzet jobbjai reformátori működése idejében bizonyára tudták, mi pedig elkábulva csodáljuk azt az óriási tevékenységet, amelyet manapság a legkiválóbb ember a telefon, a gyorsvonat, az automobil és a repülőgép igénybevételével sem volna képes végrehajtani.

Vásárhelyi Pál tudományos technikai tevékenysége.

Kézdivásárhelyi Vásárhelyi Pálnak, a lángeszű magyar mérnöknek fényes tehetsége a nemzeti ébredés korszakában nagyszabású technikai feladatok végrehajtásában tűnt ki. Széchenyinek legfáradhatatlanabb, legméltóbb munkatársa, valóban jobbkeze. Kimagasló technikai munkálkodásával előbbre vitte a tudományos technikát s nagymértékben szolgáltatta a technikai tudományok fejlesztését.

Vásárhelyinek a technikai tudományok előbbrevitele szempontjából igen jelentős a tevékenysége már az 1826-tól 1835-ig terjedő időszakban, amikor a dunai mappáció mun-

¹ Adó és két garas. Hirlapi cikkei. II. k. 261. o.

kálataiban vett részt s azokat 1829-től kezdve maga is vezette.

A dunai mappáció eredménye mindenha büszkesége a magyar mérnökségnek.

És hogy a kellő tudással és lelkiismeretességgel végrehajtott vízrajzi felvételeknek tudományos szempontból is milyen nagy a jelentősége, azt legelső sorban Széchenyi tapasztalta, amikor a budapesti álló híd érdekében Angliában felkereste a legelső mérnököket.

Clark Vilmos, korának egyik legkiválóbb mérnöke, a Lánchíd későbbi tervezője, ugyanis a Dunának Budapest határába és környékére eső tökéletes vízrajzi felvételeit «felséges dunai terv»-nek nevezte.

Széchenyiék a Hídjelentés bevezetésében büszkén írják¹: «Felette nevelték tekintetünket . . . azon tervek, melyek a Buda és Pest közti Dunát minden átmetszésekkel s annak folyását Váctul Földvárig képzik, Budán a királyi főépítő Kormánynál készültek s melyeket Ő Hercegségének a Nádornak kegyelméből nyertünk.»

«Nehezen lehet azon keserédes érzést tökéletesen ki-magyaráznunk, melly bennünk támada, részint midőn tapasztalni valánk kénytelenek, milly ismételtenek vagyunk mi Magyarok minden más tekintetben annyira kiművelt emberek előtt; részint midőn látánk, milly kellemes meglepetést gerjeszte bennök a tervek tökéletessége, melyeket eléggé helybenhagyni s dicsérni nem valának képesek.» — «Őszintén, de búsan kelle magunknak megvallani, hogy ismételten létünket bizony nem annyira a külföld tudatlanságának, mint inkább saját hátramaradásunknak tulajdoníthatjuk; hanem másrésről be édesen vigasztalá lelkünket, midőn a magyar munkának valódi becse elismértetett, azon elősej-dítési öröm, melynél fogva tisztán láttuk Nemzetünk egykori legdicsőbb kifejlését, — ha minmagunk nem fojtjuk el s minmagunk nem gázoljuk össze azon szent tüzet, melly minden nemzet sajátóságában él.»

«És ezen eset, bármily csekélynek látszassék is, ránk

¹ Hídjelentés. 6., 7. és 8. o.

nézve felette fontos volt, mert valamint nevededett részük-ről a bennünki bizodalom, hogy nem valami éretlen s hiú tudnivágy hajt minket, hanem hon-iránti kötelességérzés vezérel: úgy mi is mindinkább s jobb kedvvel iparkodtunk s a mi bizodalmunk is nőtt egy irányban irántok. Mind ezt azért hozzuk itt elő, hogy a Tekintetes Egyesület tagjait arra kérjük: méltóztassanak akármi mód által is Ő Hercegségének a Nádornak és a T. királyi fő építő Kormányának azt tudtára adni, hogy valósággal mind azon keveset, amit tárgyunkra nézve tanultunk, tapasztaltunk s hoztunk, jobbadán az említett tervek helyességének köszönhetjük; a mit itt ösztönt s háládatos szívvel megvallani kötelességünknek tartjuk.»

A legnagyobb magyarnak ez az elismerése elsősorban Vásárhelyire vonatkozik. A dunai mappáció sikere vonta Széchenyi figyelmét Vásárhelyire, akinek nagy tudásában méltán bízott. De szükség is volt erre a bizodalomra.

Széchenyi, amint ismeretes, 1830-ban hajózta végig először az Aldunát. Útjáról gazdag tapasztalatokkal tért vissza, de az útjára magával vitt szakértőjének, Beszédes Józsefnek, téves véleménye következtében az Alduna hajózhatóvá tételére vonatkozó munkálatok jelentőségéről és nehézségéről, amint akkori megjegyzéseiből kitűnik, nem volt tiszta képe.

Beszédest ugyanis az Alduna szirtjei alaposan megtévesztették; a hajóút javítására az aldunai sziklaszirtek repesztésének költségét mindössze 50 ezer forint-ra becsülte. E mellett azt hitte, hogy összes árvízбайainkat az Alduna sziklaszirtjei okozzák s hogy nem is nagy fáradsággal «a Duna vizét Ó-Moldovánál minden vízálláskor három öllel függőlegesen alább szállítani lehet; hogy ezzel — sőt kizárólag csak ezzel a munkával — minden dunai kiöntésnek, sőt a Száva, Tisza, Dráva kiöntéseinek is elejét venni lehetne»; végre, hogy a dunai görbületek átmetszésével úgy Pest, mint Bécs körül a vízszín függőlegesen lényegesen alább szállna.

Vásárhelyinek volt a feladata ezt az akkoriban általános téves hitet eloszlatni s elsősorban Széchenyit meggyőzni a vízszínleszállítás gyakorlati lehetetlenségéről, valamint arról is, hogy a leszállítás különben is ártalmas lenne, mert vele

járna a kutak kiszáradása és így megszűnnék az öntözésnek könnyű lehetősége. «Néhány figyelmeztető szó a Vaskapu ügyében» című világos okfejtésű értekezése (Athæneum, 1838) nagy mértékben hozzájárult a téves hit megszüntetéséhez.

Amikor Vásárhelyi a dunai mappáció vezetését átvette, a dunai fölmérések nehezebb része, a Pétervárad—Orsova közötti rész még teljesen hiányzott. Reá várt ez a maga nemében páratlan és tudományos szempontból is nagy-jelentőségű munkának végrehajtása.

Az Alduna veszedelmes zuhatagairól akkor még nem volt megbízható hajózási térkép. Felettből fontos volt tehát a biztos hajózás lehetővé tételére ilyen térképnek készítése. Az erre a célra szükséges fölvételeket Vásárhelyi olyan szakavatottan végezte, hogy azok széles e világon a hidrotechnikának mindig maradandó becsű művei lesznek. Aldunai térképéről az akkori országos építésügyi főigazgató, Rauchmüller v. Ehrenstein, méltán nyilatkozik így: «bátran nevezhető a világ első folyami térképének.»

«Az aldunai hajózást fokozottabb biztossággal tudták lebonyolítani, mihelyt Vásárhelyi kutatásai fellebbentették a fátyolnak nagy részét, amely az ijesztően tomboló és dühöngő habok meg a gázlók fölött évezredekken át lebegett», írja 1833-ban Széchenyi Orsováról József nádornak.¹ A Társalkodóban pedig 1834 nov. 26-án így nyilatkozik: «Moldovától Csernecig oly folyammappa készült, amilyen tán sehol sincs.»

Vásárhelyinek az Alduna szabályozása érdekében kifejtett munkálkodása² is örökbecsű.

Az 1834. évi rendkívül alacsony vízállást kihasználva Vásárhelyi, amint Széchenyi 1834 nov. 19-én Orsováról írja, «legalább is annyi sziklát puskázott ki, mellyel Pestnek minden utcáit bátran kétszer is ki lehetne kövezni; minek kára nem volna nagy.»

Valóban találóan mondotta az a szerb kapitány, aki a

¹ Majláth: Gr. Széchenyi István levelei. I. k. 248. o.

² Vásárhelyi Pál Főjelentése az aldunai zuhatagok és az úgynevezett Vaskapu szabályozásáról. 1834 dec. 15. V. ö. Gonda Béla: Vásárhelyi Pál élete és művei. 101. o.

sziklarobbantásokat megtekintette: «Uralkodótok akarja és az Úr Isten segít nektek», ami Vergiliusnak következő soraira emlékeztet:

«Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane.
Divisum imperium cum Iove Cæsar habet!»¹

Külföldön is általános elismerést szerzett Vásárhelyinek az aldunai hajózás akadálytalan lebonyolítása céljából kidolgozott tervezete. Vásárhelyi úgy a felső zuhatagokon (Stenka, Kozla-Dojke, Izlas, Tachtalia, Greben, Juc), valamint a Vaskapun át zsilipes csatornát tervezett. Széchenyi lehetővé tette, hogy Vásárhelyi tervezetét végleges kidolgozása előtt megismertesse a külföld legnevesebb mérnökeivel. 1833-ban tanulmányútra kiviszi magával Angliába. Tervezetről a legkiválóbb angol, német és francia mérnökök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak.

Valóban Vásárhelyi úttörő munkáival megelőzte korát. Nagy lelkesedéssel foglalkozott az Aldunával, tudatában volt a munka nagy jelentőségének, de sohasem feledkezett meg munkatársairól.

Az aldunai zuhatagok és a Vaskapu szabályozásáról szóló Főjelentésében² a mederjavító munkákról így ír: «Megragadom az alkalmat, hogy leírom ezt a mondhatni szerencsével végzett munkálatot, melynek már sikerét is látni, haszna azonban a jövőben fog kitűnni. Ezzel méltányolni akarom a vezetésem alatt álló mérnökök munkáját, akik átérzve a vállalat jelentőségét, buzgalommal és lelkesedéssel dolgoztak. Azonban könnyen érthető ez a lelkesedés, mellyel e hasznos munka iránt viselkednek, különösen itt, ahol a római művek emlékei is buzdítják a szellemet s talán megbocsátható, ha amidőn bizalommal támadtuk meg a Duna medrének szikláit, Horatius szavai lebegtek szemünk előtt:

¹ Vásárhelyi Pál levele gr. Széchenyi Istvánhoz az aldunai munkálatok ügyében. 1834 nov. 3. Gonda i. m. 58. o.

² Gonda Béla i. m. 121. o.

«Exegi monumentum ære perennius
Regalique situ pyramidum altius,
Quod non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series et fuga temporum.»¹

Valóban minden hajó, mely az Aldunán megy keresztül, legyen az magyar, román, szerb, cseh, osztrák, angol vagy francia, Széchenyitől, a legnagyobb magyartól és Vásárhelyitől, a lángeszű magyar mérnöktől kapja igazolványát.

A legnagyobb magyar felhívására Vásárhelyi tervezte és építette a híres aldunai Széchenyi-utat. Ez az út a XIX. században létesült legnevezetesebb közutaknak méltó társa és egyik legérdekesebb útja Európának.²

Széchenyi a Lánchíd építésekor is igénybe vette Vásárhelyi nagy tudását, a hol eleitől fogva részt vett az ellenőrzés munkájában s e mellett irodalmi úton is igyekezett eloszlatni a híd ellenesei által terjesztett téves hitet, hogy t. i. a mederbe nem szabad oszlopot építeni.

Minde nagyszabású munkák után századokra szóló nagy mű vár Vásárhelyire: a Tiszaszabályozás terveinek elkészítése. A tiszai felvételek már folyamatban voltak, amikor Vásárhelyi állt az egész munka élére és a vízrajzi felvételek az ő utasításai szerint történtek.

Vásárhelyinek a Dunáról és Tiszáról készített felvételei valódi kincsek, amelyek a külföldi szakértők csudálatát is felkeltették. Ezekhez hasonló alapos és megbízható tömeges felvételek akkor sehol másutt a világon nem voltak.

Herrich Károly a Magyar Mérnök-Egyesület 1867. évi május 21-én tartott alakuló közgyűlésén Vásárhelyi Pálról tartott megemlékezésében írja: ³ «Midőn hivatalos állásomnál fogva az 1853-iki árvizek az akkori miniszteri biztossal,

¹ Carminum liber tertius. Ad Melpomenen. Horatius ezekkel az önérettől duzzadó szavakkal bocsátotta közre Kr. e. 23-ban remek ódáinak három első kötetét.

² Vásárhelyi Pál Főjelentése az aldunai útépítő munkálatokról gróf Széchenyi Istvánhoz 1835 nov. 30. Gonda Béla i. m. 144. o.

³ Értekezés Vásárhelyi Pál felett. Magy. Mérn. Egyesület közlönye. 1867. 5. o.

Mitis Ferdinánddal érintkezésbe hoztak s előtte a tiszai adatokat fel kellett tární, ő merengve nézte ez adatok halmazát s a mintegy fennszóval álmodó ezeket mondotta : «én azt gondoltam, hogy csak a Duna van ily részletesen felvéve s íme a Tisza is ily gazdag!» Ezután hozzám fordulva, egész felindulással kiáltott fel : «Én nem értem a magyarokat, ha nekünk ily gyűjteményünk, ily adatok halmaza lenne csak egy patakról is, nem volna Európának egy zuga sem, hol dicsőségünket nem hangoztatnánk és kincsünket érvényre hozni ne törekednénk — ti pedig hallgattok!»

«1863 után az emlékezetes aszály és az ezt követő nyomor Rasor hessen-darmstadti mérnökkel hozott érintkezésbe. Az akkori Cancellár levelével keresett fel és büszkén szólított fel, hogy ő Tokaj, Debrecen, Szolnok, Arad és Szeged közötti téreket és folyókat akarván tanulmányozni, van-e mércénk valahol, bírunk-e adatokkal vagy térképekkel stb., mivel ő az öntözési hálózatot akarja meghatározni — s a vidékre vagy őt ajánlólevelet kért. Én felszólítottam, hogy míg őt levelet írok, legyen szíves adatainkat, melyeket azonnal elébe tettem, itt helyben megtekinteni. Mikor azonban az ajánlóleveleket általadni akartam, egy egészen magába tért szerény alak állott előttem, akiben nem bírtam felhívómra ismerni . . . A kijózanodás igaz hangján ugyanis azt mondotta, hogy egy lépést sem megy tovább, ő azt gondolta, hogy tanítani képes, de bevallja őszintén, hogy tanult : «ily kincsekkel, mint önök, mi nem bírunk ; de hogyan is jutottak önök ezekhez!»

«Midőn a tiszá—körösi csatorna ügyében Abernethy James angol mérnök, a Cavour-csatorna készítője — volt felhívva véleményadásra, ő adataink bősége felett angol hidegvérűsége ellenére nagyon is méltánylóan szólott és szintén bevallotta, hogy ezt lehetségesnek sem vélte ; pedig ő csak . . . igen csekély részét láthatta azoknak s felszólított, hogy igen lekötelezném, ha azokat az angol mérnökegylettel megismertetném.»

A nagy tiszai árvizek hatása alatt József nádor 1845-ben elrendeli a Tiszaszabályozás terveinek elkészítését. Vásárhelyi nagy lelkesedéssel egész tudásával fekszik neki e nagy

feladat megoldásának és még ugyanebben az esztendőben el is készíti a szabályozás tervét.¹

Tervének igen helyes alapeszméje, hogy a Tisza örökös áradásait a vízlefolyás gyorsításával kell megszüntetni. E célból 122 kanyarulat átvágását tervezte,² a partok mentén pedig védőgátak építését tartotta szükségesnek.

Vásárhelyi tervezetét meggyőző megokolása és bizonyító adatai ellenére többen megtámadták s ezért József nádor Széchenyi hozzájárulásával két hírneves szakértő, Francesconi és a lombard-velencei építési főigazgató, Paleocapa, véleményét is kikérte.

Francesconi teljes egészében helyeselte Vásárhelyi tervét, Paleocapa,³ a Tisza csekély esését nem eléggé mérlegelve, a fősúlyt a folyónak távoli töltések közé szorítására helyezte.⁴

E véleménykülönbség következtében Vásárhelyi az átvágás, Paleocapa pedig a töltésezés képviselője lett. Heves eszmecsere után Paleocapa véleményét eleinte főképpen az a felfogás juttatta diadalra, hogy a töltések rögtöni elkészítése azonnal eredményt mutat fel, az átvágások pedig elhalaszthatók arra az időre, amikor a töltések hatása alatt az érdekelt-ség anyagi ereje gyarapodott. Ily módon egyesítették Vásárhelyi és Paleocapa ellentétesnek látszó terveit. A munkálato-kat ezen az alapon meg is kezdték, de az előrehaladást a szabadságharc megakadályozta. Idővel beigazolódott Vásárhelyi felfogásának helyessége. Később a további szabályozá-sokat általában Vásárhelyi tervei alapján vitték keresztül.

¹ Vásárhelyi Pál előterjesztése a Tisza folyó szabályozásáról Tisza-Ujlaktól Füredig. Előleges javaslat, mely a fenséges Fő Herceg Nádor úrnak 1845. évi Szent Iván hava 1-én 1026. szám alatt költt kegyelmes rendeletére vonatkozólag a Tisza áradásainak minél előbbi gátlása tekintetéből tétetett. Budán, 1845 június 8-án. Gonda B. i. m. 164. o.

² Ordódy Pál m. kir. közmunka- és közlekedési miniszter. Elő-terjesztés a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása tárgyában. Buda-pest, 1880.

³ A tiszamenti köznép elnevezése szerint kállai pápa.

⁴ Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről. Olaszból fordította Sasku Károly. 1846.

Ő tehát a Tiszaszabályozás tervének, amelynek alapján új honalapító munkát vittek véghez, az apja.

Vásárhelyinek mindezek a nagyszabású technikai alkotásai előbbre vitték a technikai tudományokat. Műveinek végrehajtásakor szerzett tapasztalataival kapcsolatos számtottevő tudományos irodalmi tevékenysége.

A dunai mappáció bonyolult háromszögelési feladatok végrehajtását teszi szükségessé. Ezekre vonatkozik 1827-ben latin és német nyelven megjelent két műve.¹

Mind a kettő bizonyítja kiváló elméleti képzettségét és nagy gyakorlati jártasságát.

Az aldunai Széchenyi-út munkálatainak bevégzése után 1837-ben Pestre kerül Vásárhelyi, akit időközben a Magyar Tudós Társaság tagjai közé választ. Itt élénken vesz részt a tudományos mozgalmakban.

Az Athenæum folyóirat 1838. évfolyamában jelent meg értekezése: «A budapesti állóhíd tárgyában.» A rendkívül érdekes és tartalmas cikkben mindenekelőtt azt az aggodalmat oszlatja el, hogy a tervezett állóhíd jégtorlódást okozhatna. Az erre vonatkozó magvas, ma is nagyértékű fejtegetései a Duna hidrografiájához nagybecsű adatok. Ugyanebben a cikkben egy vázlatos függő hídtervet is bemutat. E szerint a híd a mai Széchenyi-lánchíd helyén kétnyílású volna, középen, hasonlóan, mint a XIX. század végén létesült londoni Tower-bridge-nek középső nyílása van kiképezve, csapóhíddal összekötött kettős oszloppal. A csapóhíd rendszeren le volna eresztve s csak hajók közlekedésekor vonatnék fel. Ilyenkor a gyalogmenők a hídnak mindkét felén lépcsőkön mennének föl a hídláb felső emeletére s így jutnának át a túlsó oldalra. Tervének főeszméje azonban az volt, hogy a Margitszigettől az oszlopig móló építtetnék s így a sziget tulajdonképpen a hídig hosszabbíthatnék meg. Ily módon vélte megszüntetni az oszlopnak a jég elvonulására gyakorolható káros hatását.

¹ Introductio in praxim triangulationis. Opera Pauli Vásárhelyi approbati et regiæ mappationis Danubii operantis geometræ; és: Auflösung einiger wichtigen Aufgaben als Beitrag zum geometrischen triangulieren, durch Paul Vásárhelyi, Donaumappirungs-Ingenieur.

«A hídláb tetején nézd a tündéres mulatóházat, hol gyönyörű kilátás mellett kellemes pihenőhely, frissítő étel, ital, fagylalt csemege és — rheuma s ím tervem költői része», írja a tollat is jól forgató Vásárhelyi.

A középső pillér impozáns kapuzata igen hasonlít a Széchenyi-lánchídehoz. Úgy látszik tehát, hogy a Lánchíd oszlopainak végleges tervezésekor figyelembe vették Vásárhelyinek ezt a korábban publikált tervezetét.

A technikai tudományok fejlesztése szempontjából kiváló jelentőségű, valósággal úttörő Vásárhelyinek a Magyar Tudós Társaság évkönyvének 1845. évi hatodik kötetében megjelent értekezése: «A sebesség fokozatáról folyóvizeknél, felvilágosítva egy a Dunán mért keresztmetszés s abban talált sebességek által; továbbá a Duna vízemésztéséről különböző vízállásoknál.»

A probléma korántsem egyszerű. Maga Vásárhelyi is hivatkozik Galileire, aki annak idején joggal mondotta: «Én az égitestek mozgásának fölfedezésében, bámulatos nagy távolságuk ellenére is, kevesebb nehézségre találtam, mint a folyók mozgására vonatkozó vizsgálatokban, noha az a szemünk előtt történik.»¹

«E rövid értekezés — írja Vásárhelyi — főleg egy oly törvényszabály meghatározása körül forog, mely a sebesség ama fokozatának neveztetik (Geschwindigkeits-Scala), miszerint azok felülről le a fenéig csökkennek.» Majd később így folytatja: «Én a sebességek fokozatának meghatározásában a közbepótlás módszerét követem, miszerint a dolog természeténél fogva mindenik függőben legalább három sebességnek kell adva lenni, alább bebizonyítván azt is, hogy az így számolt sebességek végpontjai parabolba határozódnak.»

Vásárhelyi theóriájának helyességét közvetetlen vízsebeségmérésekkel igazolja. A számított értékek az észleltektől rendkívül csekély eltérést mutatnak.

A vízmozgás törvényének ily módon való megállapításával Vásárhelyi megelőzte korát. Igen nagynevű hidro-

¹ Rühlmann: Hydromechanik. 1880. 338. o.

technikusok jóval később jutottak e törvényszerűségnek ily alakban való meghatározására.

Akkoriban a folyókban a sebességnek felülről lefelé való változását általában Eytelweinnek, a híres német mérnöknek, az 1799-ben létesült berlini építőakadémia megteremtőjének, formulájával számították. E szerint a sebesség a felszíntől lefelé egyenes szerint változik.

A későbbi kutatók közül csupán egy nagyszabású tanulmányra kívánunk rámutatni.

A mult században 1851-től 1858-ig az északamerikai haditengerészet két tisztjének, Humphreys kapitánynak és Abbot hadnagynak vezetése alatt egész mérnöki kar tanulmányozta a Mississippit és mellékfolyóit, hogy a megfelelő szabályozási rendszert megállapítsák.

A folyók mozgására vonatkozó addigi theóriákat Galileitől Eytelweinig áttanulmányozták s mintegy 60 emésztési formulát vizsgáltak meg a legalaposabban. Észleleteik alapján azután megállapították a folyó mozgás törvényét.

Humphreys és Abbot hatalmas tanulmányát¹ Lincoln elnök, aki elismeréseül Humphreyst tábornokká léptette elő, 1861-ben 1250 példányban kinyomatta s egy részét különböző országokba elküldötte. Seward államtitkár minden példányt külön levéllel küldött át Európába — Németországba összesen hat példány jutott³ — a tudósok figyelmébe ajánlotta a művet s véleményt kért tőlük.

Európa azonban különös helyzetben volt. Egy nemzet sem ellenőrizhette a Humphreys és Abbot-féle törvényt, mert kívülünk egyetlenegy nemzetnek se voltak folyókról megfelelő adatai, emésztési szelvényei.²

Ellenőrző számítást egyedül mi végezhattünk volna, ha hozzánk fordultak volna, a Duna és Tisza, valamint mellékfolyóik több száz részletes emésztési szelvényei alapján. Vásárhelyi kiváló munkássága következtében csupán a Tiszáról 19 emésztési és 1864 kereszttszelvény állott rendelkezésre.

¹ Report upon the physics and hydraulics of the Mississippi.

² Herrich i. m. 11. o.

³ A M. Tud. Akadémia könyvtára is őriz egy példányt.

Az egész históriában azután az a legérdekesebb, hogy Humphreys és Abbot a folyó mozgása tekintetében majdnem ugyanazt a törvényszerűséget állapította meg, mint két évtizeddel korábban nálunk Vásárhelyi.

Igaz ugyan, hogy Humphreys és Abbot törvényét később igen erősen megkritizálták s megállapították, hogy a Mississippi óriási nagy folyamban végzett mérésekből levezetett formulák nem általánosíthatók, alapos tanulmányukat azonban honorálták és Grashof, a kiváló német technikus, helyesen állapította meg, hogy Humphreys és Abbot tanulmánya a hidraulikában epochális jelentőségű.

Innen van, hogy a két hírneves amerikai kutató neve minden vízépítészeti munkában megtalálható, ellenben azt nem tudják, hogy a folyó mozgásának hasonló törvényszerűségét jóval előbb, sokkal nagyobb nehézségek leküzdése után, egyedül a tudomány szeretetétől sarkalva megállapította egy magyar mérnök, akit nem gyámolított az állam bőkezűsége s aki hivatalos teendőkkel túl volt terhelve.

Vásárhelyit a magyar nemzet nagyjai között említi. Emlékszobra ott áll a Tiszavölgy nagy városának, Szegednek, legszebb terén, a Széchenyi-téren. Így találkozik újra neve a legnagyobb magyaréval, akinek olyan odaadó hű munkatársa volt.

Akadémiánknak a technikai tudományok fejlődésére gyakorolt hatásából Vásárhelyi jelentős részt követel magának.

Idéztük tehát hű nevét és szelleme, amint a Szózat nagy költője «Vásárhelyi Pál sírkövére» írt remek soraiban gondolta, itt van közöttünk :

«Hallom-e még zúgásaidat, Tisza féktelen árja?
Látom-e zöldkoszorús róna, virányaidat?
Eljön-e a délbáb tündérpalotáival, álmom
Képeihez, szebbnek festeni a honi tért?
Oh siket és vak a föld. De ha nemzetem egykor idézné
Hű nevemet, lelkem hallja s megérti e szót!»

A technikai tudományok művelése a magyar tudományos akadémián a mult század hetvenes éveig.

A magyar tudós társaság első évtizedeiben a matematikai és természettudományi osztály tagjai legnagyobb-részt mérnökök, akik az akkor felmerült technikai kérdésekben tudományos irodalmi tevékenységet fejtve ki választattak az Akadémia tagjai közé.

A mérnöktagok tudományos értekezései eleinte főképpen hídépítési és folyószabályozási kérdésekre vonatkoztak, — hiszen ezek a kérdések érdekelték akkor Széchenyi tervei alapján a közvéleményt, — majd a diadalmasan előretörő vasút technikai kérdéseivel kezdenek foglalkozni.

Az akadémia mérnöktagjai művelik eleinte a matematikai tudományokat is.

Győry Sándor.

E korszakban Széchenyin és Vásárhelyin kívül különösen Győry Sándor hites földmérő fejt ki buzgó működést.

1833-ban bocsátja közre «A Buda és Pest közt építendő álló hídról» című értekezését, amelyben lánchíd létesítése érdekében szólal fel, sőt szerinte «a rudas ferdő és pesti parochiák temploma irányában a lánchidat keresztül vinni egy feszüléssel lehetséges lenne». Íme, az Eskü-téri hídnak első gondolata.

Győry nevével találkozunk már a Tudománytár I. kötetében 1834-ben, ahol «az erőművek alkalmazásáról és munkatételeiről» írt értekezése jelent meg. Ettől kezdve több mint három évtizeden át legszorgalmasabb munkatársa az Akadémia tudományos folyóiratainak. A Tudománytárban jelenik meg 1835-ben alapos értekezése «A közlekedés rendszeréről». Élénken foglalkozik a Duna szabályozásának kérdésével. Erről a témáról ír a Magyar tudós társaság évkönyvei II. kötetében.

Az «Ismertető vagyis összművészet (Polytechnia), polgári szorgalom s magasb művészetek tára», Borsos Márton szerkesztésében Budán megjelent folyóirat, 1838. évi 2-ik folyamában közli «a Dunaszabályozás és a budapesti lán-

híd», valamint «a budapesti álló híd tárgyában» című értekezéseit.

Majd matematikai kérdésekkel kezd foglalkozni 1845-ben «A felsőbb analysis elemei» című műve Vállas Antalnak «Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel» című munkájával együtt megkapja az Akadémia nagydíját.

A Toldy Ferenc szerkesztésében 1840-ben megindult «Akadémiai Értesítő»-nek 1847-től kezdve mindegyik évfolyamában van matematikai értekezése s a múlt század ötvenes éveiben ebben a folyóiratban a matematikai osztály tagjai közül egészen 1859-ig egyedül csak az ő nevével találkozunk.

Győry szerkeszti 1860-tól 1866-ig a «Magyar Akadémiai Értesítő»-t, a matematikai és természettudományi osztályok közlönyét, amelyben szintén számos értekezése jelent meg.

Jedlik Ányos.

A technikai tudományokkal való foglalkozás fellendülését Akadémiánk tagjainál örvendetesen tapasztaljuk a múlt század ötvenes éveinek végén.

Az «Akadémiai Értesítő» 1859. évi XIX. évfolyamában Fest Vilmos útépítésről, Stoczek József a féambarométerről, Petzval Ottó a gőzgépekről, Jedlik Ányos a villanytelepekről, Hollán Ernő az újabb szerkezetű vasúti hidakról, Kruspér István geodéziai kérdésről, Nendtvich Károly pedig Magyarország szeneiről értekezik.

Kiváló akadémikusok egész sora jelenik meg tehát, akik a következő években élénk és tartalmas munkálkodást fejtenek ki.

Közülük három : Jedlik Ányos, Petzval ottó és Kruspér István, az Akadémia nagydíját, Hollán Ernő és Nendtvich Károly pedig a Marcibányi mellékjutalmat nyerte el.

E kiváló akadémikusok mindegyike közreműködik a tudományos technika fejlesztésében.

Jedlik Ányos, Akadémiánk tiszteleti tagja, a pesti egyetem és az időközben megszűnt Institutum Geometricum neves tanára 1858-ban «A súlyos testek természettana» című 1850-ben megjelent művével, nyeri el az Akadémia nagydíját.

A bíráló¹ kiemeli: «E munkában a dús tartalom kellő bőséggel és választékossággal, nem egyszerűen elsajátítva, hanem a természeti tünemények s ezekből levont törvények saját észleletek és kísérletek által újból megalapítva, sőt önálló vizsgálatokkal is bővítve, a részletek egymásból mintegy szervileg kifejlesztve adatnak; a tudományos tárgyalás kellő tekintettel a matematikai megalapításra, a tapasztalattal folyvást összefűzve s az életből vett példákkal felderítve halad, mi által az olvasó egyéb tünemények megfejtésére is képesíttetik.»

Jedlik készítette 1827 körül az első elektromágneses mótort, nem tartotta azonban szükségesnek, hogy találmányát publikálja.

1867 január 17-én mutatta be Siemens Werner, a lángeszű német mérnök a berlini tudományos akadémiának azt a tanulmányát,² amely a dinamó principiumát tartalmazza. Ez, a tudományos technika fejlődésében korszakot alkotó találmány valóban az ő nevéhez fűződik, noha a dinamógép szerkesztésének elvére Jedlik Ányos jóval előbb rájött, de ez a fölfedezése is, amint báró Eötvös Loránt megállapította,³ sajnos, dolgozószobájában rejtve maradt

A Pázmány Péter egyetem fizikai szertárában azonban ott van a Nuss pesti gépész műhelyében 1861-ben készült első dinamó. Ha a korszakalkotó elektromos dinamógép diadalmenetére gondolunk, nem szabad elfelednünk, amit a leltár oklevélszerű adata bizonyít, hogy Jedlik Ányos ezzel az epochális technikai találmányával legalább is hat esztendővel megelőzte a német Siemenst és az angol Wheatstonet.

Vásárhelyinek vízmozgás törvénye azért nem jutott be a tudományos technikai irodalomba, mert vonatkozó tanulmányát csupán magyar nyelven publikálta, Jedlik Ányosnál a publikálás hiánya okozta, hogy az elektromágneses mótort meg a dinamógép feltalálása nem az ő nevéhez fűződik.

¹ A Magyar Tudományos Akadémia évkönyvei. Kilencedik kötet (1848—1859). 43. o.

² Über die Umwandlung von Arbeitskraft in elektrischen Strom ohne Anwendung permanenter Magnete.

³ Jedlik Ányos emlékezete. Term. Tud. Közlöny. 1897 aug.

Petzval Ottó.

Petzval Ottó mérnök 1837-től 1850-ig az Institutum Geometricumnak, 1851-től 1857-ig a József polytechnikumnak s 1857-től kezdve a pesti egyetemnek tanára. Amikor 1850-ben az Institutum Geometricum-ot a József-ipartanodával egyesítik, a mérnöki intézetnek egyetlen tanára Petzval Ottó, a mechanikának, a géptannak és a rajznak helyettes tanára.

Tudományos irodalmi művei részben a matematika, részben a tudományos technika területén vannak. Vízérő és vízepítésztan. Hidraulika és Hidrotechnika című műve 1850-ben jelenik meg.

Az Akadémia nagydíját kétszer nyeri el. Először 1858-ban, mint az 1852—1857-ig megjelent legjobb matematikai munka szerzője.

A tudományos matematikai irodalom akkori állapotát is jellemzi a bíráló, amikor kiemeli, hogy: «Ámbár az elemi ismeretek körében mozgó munkák már tartalmuk és módszerülnék fogva nem lehetnek rendes tárgyai a nagyjutalomnak: e szak felsőbb kategóriáihoz tartozó munkák ritkaságánál s már a második hatos évkörben hiányzásánál fogva az Akadémia mégis egy ily munkát méltatott kitűnő jelenségénél fogva a nagyjutalomra. Címe: «Elemi mennyiségtan felgymnasiumok és reáliskolák használatára. Írta Petzval Ottó. Pest, 1856.», mint amely bár a kitűzött célnak megfelelőleg iskolák számára tankönyvvül készült, de mind terjedelménél fogva, miszerint egyéb versenytársainál általánosb és felsőbb ismeretekre emelkedik, mind rendszeres és választékos tartalmánál és szabatos előadásánál fogva, mellyel a tanítványokat, megmutatásokat és következtetéseket egymással összefűzi, ez évkör munkái közt méltán elsőseget érdemel».¹

1865-ben az Akadémia kiadásában megjelent «Erő- és géptan» műve Vész János műegyetemi tanár «A felsőbb

¹ A Magyar Tud. Akadémia évkönyvei. Kilencedik kötet (1848—1859). 49. o.

menyiségtan alapvonalai» című művével megosztva, mint az 1858—1863. években a matematikai tudományok terén megjelent két legjobb mű, nyerte el az Akadémia nagydíját.

Petzval művét «dús tartalma, helyes elrendezése, rendszeres és következetes tárgyalása, könnyen érthető irálya a felvett évkörbeli szakmunkák legjelesebbjei közé emeli», — mondja az 1864/65. évi titoknoki jelentés.¹

Az Akadémia kiadásában jelent meg 1867-ben «Felsőbb mennyiségtan I., II.» és 1875-ben «A csillagászat elemei» című műve.

Hollán Ernő.

Hollán Ernő, aki Akadémiánknak tiszteleti tagja és az igazgatótanácsnak is tagja volt, technikai kiképzését a bécsi cs. kir. hadmérnöki akadémián szerezte meg. Ez az intézet a kor színvonalán álló tudományos technikai felső iskola volt. 1818-tól 1823-ig ennek az intézetnek legkiválóbb növendéke Bolyai János, a marosvásárhelyi református kollégium nagynevű matematikai tanárának, Akadémiánk tagjának, Bolyai Farkasnak, lángeszű fia, a nemeuklidesi geometria egyik feltalálója, akinek nevét az a 26 oldalas kis munkája tette halhatatlanná, amely a világirodalomban Appendix néven ismeretes.

Hollán Ernő szintén egyik kitűnő növendéke volt a bécsi hadmérnöki akadémiának s erről nemcsak az intézet bizonyítványa tett tanúságot, hanem a szabadságharcban Pétervárad megerősítésében kifejtett működése is. Báró Mamula ezredes, az osztrák hadsereg egyik dandárnoka, a hadmérnöki akadémia hírneves tanára, amikor megtudta, hogy az erődöt Hollán erősítette meg és ő védi, elborultan mondotta: «Legjobb tanítványom volt . . . s fájdalom, sokra tanítottam».²

A szabadságharc után mérnöki tevékenységet fejt ki és matematikai kérdésekkel előszeretettel foglalkozik.

¹ A Magyar Tud. Akadémia évkönyvei. XI. kötetének V. darabja. 14. o.

² Liphay Sándor: Hollán Ernő emlékezete. Akad. Értesítő 1902. 321. o.

Akadémiánk az 1852—57-ig megjelent matematikai munkák közül 1858-ban a «Mértan alapvonalai tudományrendszeresen előadva Hollán Ernő által», Bécsben 1854-ben megjelent művét, «mint amely nemcsak a mértan alapfogalmait s egyes tanait helyes új rendszerben terjeszti elő, hanem mind a sík-, mind a gömb-háromszögmérésre is kiterjeszkedik, sőt a taglalati síkmértant — mikép szerző az analitica geometria elemeit nevezi — is tárgyalja, még pedig szabatos jó nyelven és előadással»,¹ a Marcibányi mellékjuttalommal tünteti ki.

Ezután mind sűrűbben foglalkozik vasúti kérdésekkel.

Akadémiánkon 1859-ben, mint levelezőtagnak székfoglaló értekezése: «Az újabb szerkezetű vasúti hidakról, különösen a rácsrendszerről». Rendes tagsági székét 1861-ben: «A vasutak keletkezése és általános elterjedése» című tartalmas értekezésével foglalja el. 1864-ben jelent meg: «Magyarország forgalmi szükségletei s a vasútügynek újabb kifejlődése» című értékes műve.

A tudományos vasúti irodalom közvetlen művelése mellett igen nagy hatással volt a vasúti tudományos technika fejlesztésére Hollánnak közéleti működése is.

Irányító szerepe volt 1862-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tárgyalásaiban, amelyekben a vasúthálózatunk kifejlesztésekor követendő alapelveket vitatták meg és tiltakoztak a centrális kormány magyarellenés vasúti politikája ellen. A tárgyalások eredménye: «A magyar gazdasági egyesület emlékirata a magyarországi vasutak tárgyában».² Ezt a magas színvonalú emlékiratot az egyesület által kiküldött bizottság: Csengery Antal, Hollán Ernő és Lónyay Menyhért dolgozta ki.

«Most sem választhatunk országos érdekeink szempontjából emlékiratunknak helyesebb alapot, célszerűbb kiindulási pontot az 1848: XXX. t.-cikkelynél», más szóval Széchenyi közlekedésügyi javaslatánál, írják az emlékirat szerzői.

¹ A M. Tud. Akadémia évkönyvei. Kilencedik kötet (1848—1859). 49. o.

² Budapesti Szemle 1862. XV. k. 112—113. o.

A kiegyezés után az első alkotmányos minisztériumban, mint a közmunka és közlekedési minisztérium államtitkára, tevékenyen vesz részt Hollán az alkotmányos kormány epedve várt vasúthálózati tervének¹ kidolgozásában. Ez a tervezet lényegében az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek öt esztendővel korábban szerkesztett emlékiratán alapult.

Széchenyi nagyszabású közlekedési programja e szerint nem maradt írott malaszt és ebben elévülhetetlen érdeme van Hollánnak. Hazánk vasúti hálózata, mihelyt arra mód és alkalom nyílt, Széchenyi közlekedési politikájának alapelvei szerint épült ki.

A technikai tudományok fejlesztése szempontjából igen nagyjelentőségű Hollánnak az az akciója, amely a mérnökegyesület alapítására vezetett. Az ő felhívására alakul meg 1867 májusában a Magyar Mérnök Egylet, amely 1872-ben átalakul A Magyar Mérnök és Építész Egyletté. Első elnöke Hollán Ernő, aki e tiszttét közel két évtizeden át viselte s elsősorban járult hozzá, hogy a mérnökegyesület az ország egyik legkiválóbb tudományos egyesületévé fejlődött ki.

«Az országnak szervezett mérnöki karra volt szüksége s e szervezet más, mint magyar, nem lehetett; mert ha idegekre bízunk, az egész ipari és közgazdasági fejlődés idegen marad, ami jövőnkre nézve nem kevésbé veszélyes lehetett volna, mint volt egykor a politikai beolvasztásra irányzott hatalmi törekvés», mondotta egészen Széchenyi szellemében a Magyar Mérnök és Építész Egylet negyedszázados jubileumán.²

A mérnökegyesület könyvkiadó-vállalata a tudományos technikai műveknek egész sorozatával ajándékozta meg az ország technikus karát és ennek a könyvkiadó-vállalatnak elnöki tiszttét huzamos időn át szintén Hollán viselte.

Nagy érdemeinek elismeréséül 1885-ben örök emlékezetül alapította az Egyesület a Hollán-pályadíjat, amellyel évenként az egyesület közlönyében megjelent legjobb tudományos cikk íróját tünteti ki.

¹ A Magyar Mérn. Egyl. Közlönye. 1867. I. k. 65. o.

² Emléklapok a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet negyedszázados jubileumára. Budapest, 1893. 32. o.

Akadémiánk mérnök tagjainak legnagyobb része kiérdemelte a Magyar Mérnök és Építész Egylet Hollán-pályadíját.

Stoczek József.

Akadémiánk fennállásának első félszázadában három kiváló hazánkfia tűnik ki a fizikai tudomány művelésében. Mind a három autodidakta.¹

Az egyik Tarczy Lajos, a pápai református főiskola hírneves tanára. Filozófusnak készül, Hegelnek hű követője, de a főiskolán fizikai tanárra van szükség, vállalkozik rá. Itthon kezd e tudománnyal foglalkozni és 1845-ben, mint az 1841—44-ig megjelent természettudományi munkák legjobbika, «Természettan»² című műve elnyeri az Akadémia nagydíját.

A bírálati jelentés szerint : «önálló és szoros értelemben vett tudományos tartalma, a szükséges matematikai elveknek okszerű alkalmazása s általában a munkának a tudomány legújabb állásához képesti jeles kidolgozása, szabatos nyelve, szóval az egésznek oly rendszeres és tanulmányos szerkezete, miszerint ily tökéletes természettant jelenleg nyelvünkön nem birunk, hathatósan ajánlotta»³ a jutalomra.

Tarczy kiváló előadó volt, akiről tanítványai, köztük Petőfi és Jókai, évek mulva is a legnagyobb elragadtatással emlékeznek meg.

A másik Jedlik Ányos, a csendben dolgozó nagy felhaláló, a harmadik Stoczek József.

Stoczek József az Institutum Geometricumot végezte kiváló sikerrel s a hites mérnök a technikai fizikának lett elsőrangú művelője.

Mérnöki tanulmányainak bevégzése után 1844-ben a mérnöki intézetben Petzelt József, a geometria és hidrotechnika neves tanára mellett, mint tanársegéd működik.

¹ Szily Kálmán : Stoczek József emlékezete. Akad. Ért. 1892. 621. o.

² Második teljesen átdolgozott és javított kiadás. Pápán. Két kötet. 1843—44.

³ A Magy. Tud. Akadémia évkönyvei. VIII. kötet. 1845—1847.

1847-ben nevezi ki a király a József-ipartanodán a fizika és ökonómia rendes tanárának. Ettől kezdve több mint négy évtizeden át, neve össze van forrva műegyetemünk fejlődésével.

A magyar technikai felsőoktatás s ennek kapcsán a technikai tudományok fejlesztésében soha el nem évülő áldásos tevékenységet fejtett ki

1861-ben kinevezik a műegyetem igazgatójának és ezt a tisztelet egy évtizeden át nagy bölcseséggel és tapintattal, az intézmény iránt páratlan szeretettel, kiváló szakértelemmel s hazafias önfeláldozással viselte.

Ő az első választott rektora az 1871-ben egyetemi rangra emelt s Budáról Pestre áthelyezett műegyetemnek. 1872 január 7-én tartott székfoglaló beszédében valóban nagy lelki örömmel mondotta: «Mint zsenge ipartanoda hagytuk el Pestet s most 18 év után visszatérünk mint nagyra törekvő egyetem, melynek megvannak a szükséghez mért szakosztályai, melynek megvan a maga önkormányzata».

«Mint számkivetett fiú hagytuk el a szülővárost s most visszatérünk, mint a tisztos tudományegyetemnek ámbár ifjabb, de egyenjogú testvére; visszatérünk, mint nagyjövőjű műegyetem, mely bizonyára jeleit adandja annak, hogy Magyarország dicsőült nagy nádorának, József-nek nevét méltóan viseli!»

Stoczek, a műegyetemen a technikai fizika tanára, a technikai tudományok terén mindenekelőtt tanári tevékenységével szerzett kiváló érdemeket. Alig képzelhető világosabb és vonzóbb előadó, mint Stoczek, akinek hallgatóira gyakorolt hatása valóban páratlan volt.

Eredményes és tartalmas működést fejtett ki a tudományos irodalom terén is.

Fent Budavárában, az Országház-utcának régi klastromszerű, rozszant, kétemeletes épületében, szűkös kis szertárában szerény eszközökkel búvárkodott. Itt hajtotta végre az «Elektromos lepke» szép kísérletét, amely nevét messze földön ismertté tette.

Magnus, a berlini egyetem hírneves tanára, még évek

mulva is emlegette¹ ezt a sikerült kísérletet, rombuszalakra vágott aranylevélke röpdösését a megtöltött leydeni palack gömbje körül. Tyndall is megemlékezik róla. Ezt a kísérletét német nyelven ismertette: «Eine auffallende elektrische Erscheinung». (Poggendorfs Annalen. 1853. Vol. 88.)

Az egészségügyi technika terén ő hajtott végre hazánkban, Nendtvich Károly tanártársa közreműködésével, először pontos méréseket 1854-ben.

A katonai parancsnokság felkérte őt annak a megállapítására, vajjon a Károly-kaszárnyában, a mai központi városháza épületében, a télen zárva tartott legénységi termekben elegendő-e a levegő. Hosszabb ideig tartó méréseinek eredményéből kitűnt, hogy az egy emberre szükséges óránkénti 10—12 köbméter levegő helyett csak 4 köbméter jutott. Terjedelmes tanulmányát 1857-ben publikálta: «A lakhelyekben megkívánható levegőjutalékról». (M. Term. Tud. Társulat Évkönyvei. III. k. 89—134. o.) Ugyanebben az eszmekörben mozog: «A lakok szellőztetésére vonatkozó újabb bűvárlatok bírálatos megismertetése». (U. o. IV. k. 96. o.) Mindezek a tanulmányok előbbre vitték a lakások szellőztetésének elméletét.

Stoczek végzett hazánkban először szabatos galvanometrikus vizsgálatokat a Jedlik-féle új galvánelemek állandóinak megállapítása céljából. Vizsgálatainak eredményét: «A Jedlik-féle galvánelemek állandóiról» című értekezésében közölte. (U. o. III. k. 193—249. o.)

Részletes vizsgálatok alapján megállapította az aneroid barométer szerepét a tudományban. Ezekkel a vizsgálataival kapcsolatos: «A féambarométerről önálló vizsgálatok nyomán» (u. o. IV. 8. o.); «Különböző féambarometerek összehasonlítása». (Magy. Akad. Ért. Math. és Term. tud. közlemények. II. 1861—62. 161. o.) és «A légsúlymérővel történő magasságmérés képleteiről» (Term. tud. Társ. Közl. VII. k. 1867.) szóló értekezése.

Stoczek volt az első, aki hazánkban a fizikai jelenségek

¹ A kir. József-Műegyetem 1887 okt. 30-án tartott Stoczek-ünnepélyén Szily Kálmán üdvözlő beszéde. 11. o.

törvényszerűségében a matematikai analízis fontos segéd-eszközét alkalmazta. Ő adta elő először hazánkban a termodinamikát és 1883-tól kezdve az elektrotechnikából speciális előadásokat és laboratóriumi gyakorlatokat tartott. Ezeken a gyakorlatokon mérték először hazánkban Ampér- és Volt-méterrel az egyirányú és váltakozó áram erősségét és feszültségét.

1861-től kezdve, amikor a Műegyetem igazgatója lesz, Stoczek önálló tudományos bűvárkodása háttérbe szorul. Hatalmas szervezőerejét a technikai felsőoktatásnak a kor színvonalára emelése veszi igénybe.

Nagyobb időközökben azután megjelenő dolgozatai közül kiválnak: «Útasítás meteorológiai észleletekre», amely művét Akadémiánk math. és term. tud. bizottságának megbízásából dolgozta ki; «A testeknek változó irányú tengely-körüli forgásáról», akadémia székfoglaló értekezése (Math. és Term.-tud. Értesítő. IV. k. 1864.); «Újabb nyomozások a színek elemzés terén» (Akad. Évkönyv. XIV. k. és Term.-tud. Közl. V. 1873.) és «Apró időközök és nagy sebességek mérése» (Term.-tud. Közl. 1878.).

Helyesen állapította meg Szily Kálmán,¹ hogy a hites földmérő a mérő fizikának első képviselője lett hazánkban.

A «Vázlatok A Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831—1881. Bpest. 1881»; akadémiai kiadvány: «Mennyiségtan és Természettudományok» című részét Stoczek József állította össze.

Akadémiánk életében tevékeny szerepe volt. 1858-ban választja meg az Akadémia levelező tagjának, két esztendőre rá már rendes tag. 1867-ben az új szervezet életbeléptetésekor, amikor már osztályelnököket is választanak, ő a III. osztály első elnöke s az marad 1886-ig, amikor az Akadémia másod-elnökévé választják.

Mint a Természettudományi Társulatnak elnöke (1865—1872) és a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek első alelnöke (1867—1873), mind a két egyesületnek a legnehezebb időkben hű tanácsadója, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy e két neves intézmény a természettudományok, illetőleg a technikai tudományok művelésében kiváló szerepet tölt be.

¹ Stoczek József emlékezete i. m.

Nendtvich Károly.

Tudományos életünk úttörői között nem szabad megfeledkeznünk Nendtvich Károlyról, a József-ipartanoda és később a József-műegyetem kémiai tanáráról.

A tudományos technikának egy évszázad alatt rendkívüli nagy a haladása. A rohamos fejlődésben a természet-tudományok s ezek alkalmazásai a technikai tudományok között pontos határvonalat húzni alig lehetséges. A kémia területén a kémiai technológia olyan határterület, mely inkább a technikai tudományok közé tartozik.

Nendtvich tartotta Kossuth felhívására hazánkban az első népszerű előadássorozta tota kémia köréből. Ezeknek az előadásoknak az eredménye: «Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei» 1845-ben megjelent műve, amelynek alapján iktatta az Akadémia levelező tagjai sorába. Ő volt az Akadémiának első kémikus tagja s ő írta magyar nyelven az első kémiai technológiát.

Nendtvich elemezte legelőször hazánk sceneit. Ilyen irányú vizsgálatait már 1846-ban megkezdette és 1851-ben tette közre: «Magyarország legjelesebb kőszéntelei vegytani és műipari tekintetben» című művét, amelyet Akadémiánk 1858-ban, mint az 1851—1856-ig megjelent természet-tudományi munkák egyik legjobbját, a Marcibányi mellékjuttalommal tüntetett ki.

A bírálókat szerint «e munka kitűnő, fáradalmas vizsgálatok és elemzések nyomán hazánkban egy nagybecsű természeti ajándékát földtani, vegytani és műipari tekintetben ismereteti; s nemcsak minőségileg, hanem mennyiségileg is elemzett harminckét szénfajban rejlő hőképeességnek égő és melegítő ereit meghatározza; s ekkép mind tudományos, mind gyakorlati fontosság tekintetében az ez évköri szakdolgozatok közt előkelő rangot foglal el».¹

Nem kisjelentőségű Nendtvichnek a hazai ásványvizek elemzése és a talajvizsgálat terén kifejtett működése.

Tevékenyen vett részt a M. Kir. Természettudományi Társulat megalapításában is.

¹ Akadémia évkönyve. (1848—1859.) IX. k. 48. o.

Kruspér István.

A technikai tudományok terén az úttörők gárdájában kimagasló hely jut Kruspér Istvánnak, aki a geodéziának hazánkban első s kiváló tudományos művelője volt. Több mint négy évtizeden át tanára a Műegyetemnek ; Akadémiánk a tiszteleti tagok sorába emelte.

Számos önálló kutatáson alapuló tudományos értekezése van.

«Földmértan mérnöki használatra különös tekintettel hazai viszonyainkra» 1869-ben megjelent műve, mint a matematikai tudományok területén az 1864—1869. években megjelent legjobb munka, 1870-ben elnyeri az Akadémia nagy jutalmát.

Arany János főtitkár vonatkozó jelentése kiemeli, hogy ez a munka az «első magyar kézikönyv, mely a gyakorlati mértant kimerítőleg tárgyalja ; irodalmunkban úttörő ; s nemcsak a tudomány színvonalán áll, hanem azt sok részben előbbre is viszi s gyakorlati haszna jelentékeny és nagyon élénken érzett hézagot tölt ki».¹

Kiváló érdemeket szerzett számos geodéziai műszer megkonstruálásával is.

Tudományos működését a külföld is honorálta.

Párizsban 1870-ben a nemzetközi méterkonferencián Szily Kálmánnal együtt képviselte Magyarországot.

Erre vonatkozó értekezései : «A párisi méter-prototyp az 1870 augusztusi méter értekezleten». 1871. (Érték. a math. tud. köréből. I. k.) ; «A párisi levéltári méterrúd véglapjain levő mélyedések megméréséről». 1873. (Érték. a math. tud. köréből. II. k.)

Az utóbbi értekezésében írja, hogy «amikor az 1870-iki méterértekezlet tagjai a levéltári etalonokat — a méter- és kilogrammetalon — megtekintették, általános nyomott hangulat uralkodott a gyülekezeten a méter-etalon ki nem elégitő állapota miatt s kívántatott, hogy vizsgáltsák meg, vajjon a méterrúdnak jelen állapotban meghatározható

¹ Akadémia évkönyve. 1871.

hossza nem különbözik-e tetemesen annak eredeti állapotában létezett hosszától».

Az 1872-iki méterértekezlet, amelynek Kruspér Szilyvel együtt szintén tagja volt, kiküldött egy bizottságot, hogy tanulmányozza a levéltári méterrúd véglapjait azzal a meg-szorítással, hogy minden érintkezési mód mellőzésével csupán optikai eljárásokat és műszereket alkalmazzon.

A bizottságnak rendelkezésére adott műszerekkel azonban nem jutottak eredményre.

Kruspér a Fraunhofer által javított heliometer elve alapján szerkesztett egy műszert, amelyet a párizsi bizottság-nak meg is küldött.

ZELOVICH KORNÉL.

A MAGYAR KULTURPOLITIKA SZÁZ ÉVVEL EZELEŐTT.

Az 1825/7-ik évi országgyűlés a magyar közoktatás szembeszökő hiányait élesen világítja meg. A reform szükségének érzése mind égetőbb és általánosabb. Az országgyűlés nem elégszik meg azzal, hogy az oktatásügynek néhány sürgős orvoslást követelő kérdésében a királyhoz felterjesztést intéz s ezeket a nemzet fő sérelmei közé iktatja, hanem az egész közoktatási rendszer alapos megvitatását és újjászervezését is követeli.¹ E célból az 1827 : VIII. tc. visszatér az 1791-iki országgyűléstől kiküldött országos bizottság munkálataira ; új regnikoláris bizottságot küld ki, melynek feladata az 1791-iki munkálatok alapul vételével új reformjavaslatok kidolgozása.

A tanügyi albizottság (subdeputatio) elnöke *gr. Cziráky Antal* országbíró, a nagy közjogász, a konzervatív főúr, aki fiatal korában a pesti egyetemi ifjak magyar nyelvművelő társaságának elnöke ugyan s 1793-ban tüzes magyar szónoklatokat mond, később azonban a deák nyelv közigazgatási és iskolai uralmának legfőbb oszlopává merevül ; a harmincas évek országgyűlésein ő a főrendiház vezérszónoka az alsóháznak a magyar nyelv érdekében hozott határozataival szemben. A bizottság másik kimagasló tagja *gr. Teleki József*, a magyar nyelv ügyéért oly nemesen buzgó *Teleki László*nak fia, a M. Tud. Akadémia első elnöke (1830), a Hunyadiak korának nagy történetbúvára. *Teleki* vállalja a bizottságban a magyar közoktatás általános elveire vonatkozó javaslat elkészítését, mely a tanügyi rendszer egész revíziójá-

¹ L. *Kornis Gyula*: Az 1825 27-ik évi országgyűlés és a magyar közoktatásügy. Magyar Paedagógia. 1925. évf. 81—95. lk.

nak alapgondolatait tartalmazza. Egyben *Teleki*, az evangélikus br. *Prónay Jánossal*, a bizottságban a protestánsok érdekeit is képviseli, mint a tiszamelléki ref. egyházkerület főgondnoka. A bizottság lelke és szellemi irányítója br. *Mednyánszky Alajos* (szül. 1784-ben). A harmincas és negyvenes években a hivatalos tanügyi reformmunkálatok terén olyan szerepet játszik, mint az előző század végén *Ürményi József*; mintegy ennek a szellemi utódja, munkájának az örököse. A közoktatásügyi reformokra vonatkozó hivatalos munkálatai kötetekre rúgnak. Kiváló földrajzi, történelmi és régészeti német és latin nyelvű művek szerzője. A szépirodalomban a romantikus irány híve. 1817-től a bajor kir. akadémia tiszteletbeli tagja; az 1830-ban az Akadémia tervezetét kidolgozó bizottságban élénk részt vesz, az Akadémiának csakhamar tiszteleti tagja. 1830-ban helytartótanácsos, majd néhány év múlva az udv. kancelláriánál udvari tanácsos; 1839-ben a budai tanulmányi bizottság elnöke; e tiszteben a magyar közoktatás minden irányu rendszeres újjászervezését készíti elő. Most, az 1827-iki országos bizottságban a liceumokról, akadémiákról és az egyetemről készít hatalmas munkálatot, melynek keretében az egyetem teológiai karára vonatkozó részben *Horváth János* vál. püspök, e kar igazgatója, a jogi kart illető kérdésekben *Nitray* és *Markovits* tanárok, az orvosi kar ügyében pedig *Lenhossék Mihály* tanár és protomedikus támogatják.

A bizottság többi tagja kevésbbé jelentékeny egyéniség: *Drezmitzer József* kanonok, a győri tankerület kir. főigazgatója, aki az 1825-iki országgyűlésen azt sürgeti, hogy a gimnáziumokban legalább két tárgyat magyarul kell tanítani; *Kritske József* a széles műveltségű löcsei városbíró, országgyűlési követ, kinek azonban összes irodalmi munkássága egy 1827-ben a Habsburgok 300 éves magyar királyságának ünnepén németül mondott beszéd. Ezek ketten a népiskolák, leányiskolák és a konviktusok kérdésének előadói. A gimnáziumok ügyét is ketten referálják: *Kmoskó Ágoston*, valamikor az 1790-iki nemzeti felbuzdulás idején Borsod-vármegyének tűzesszavú főjegyzője, most m. kir. kincstári udv. tanácsos és *Korbely Antal* kanonok, a budai tanulmányi bi-

zottság ülnöke. Az ismétlő népiskolákról a felnőttek oktatásáról, vagy mai műszóval: az iskolánkívüli népművelésről. a Szépművészeti Akadémiáról, a Nemzeti Múzeumról, egyetemi könyvtárról, a csillagvizsgáló intézetről, botanikus kertről. egyetemi nyomdáról, állatorvosi iskoláról *Pázmándy Dénes* komáromi követ (az 1848-iki képviselőházi elnök atyja) tesz előterjesztést, aki az 1825-iki országgyűlésen mint ellenzéki szónok főképp a *magyar nyelv ügyében* mondott beszédével tűnt ki.¹

¹ A tanügyi bizottság tárgyalási jegyzőkönyve nyomtatásban is megjelent: *Protocolum Consessuum Sub-Deputationis Regnicolaris in Literariis ad mentem Articuli VIII. 1827. exmissae. Budae. 1829.* 136 fólió lap. Az említett előadók eredeti kéziratoss beadványait tartalmazza a következő két gyűjteményes kötet, melyek *br. Mednyánszky Alajosnak*, mint a bizottság actuariusának hagyatékából a *br. Eötvös-kollégium* könyvtárában találhatók: I. *Materialia ad elaboratum Subdeputationis in Literariis. 1827.* II. *Elaboratum Subdeputationis in Literariis. 1828.* Az I. kötetben található főbb munkálatok: 1. *Pázmándy Dénesnek* a népművelésről (*Institutio plebilioris sensu*) készült elaborátuma; 2. *Kritskének* az árvaházakról szóló munkálata; 3. *Lenhosséknak* az orvosi kar tanulmányi rendjét tárgyaló javaslata; 4. a helytartótanácsnak 1813-ban a királyhoz intézett felterjesztése *Írményi országbirónak*, mint az egyetem elnökének, 1807-ben benyújtott javaslatáról az egyetem újjászervezése ügyében; 5. a helytartótanácsnak elvi jelentőségű tanügyi rendeleteinek lajstroma 1790-től 1825-ig; 6. *Teleki és Prónay* emlékirata a nemzeti nevelés általános elveiről s a protestáns állásponttól; 7. a bizottsági jegyzőkönyv *Mednyánszky* kéziratában; 8. *Horráth János* referatuma a tanulmányi alapról; 9. néhány különvélemény a biz. javaslatokkal szemben; 10. *Kmoskó* és *Korbély* előadói javaslata a gimnáziumokra nézve; 11. kérelmek a városok és egyesek részéről; 12. *br. Mednyánszky* nagy elaborátuma az akadémiákról és az egyetemről; 13. másoknak ezekre vonatkozó véleményei; 14. a filozófiai kar igazgatójának reformjavaslata e kar újjászervezéséről; 14. *Mednyánszky* véleménye ugyanerről; 15. bizalmas kérések a filoz. kar jelen állapotáról s ezekre *Schedius Lajos* egyetemi tanár feleletei; 16. *Kritske* előadói javaslata a leánynevelésről. — A II. kötet tartalma: 1. Az 1793-iki Ratio-tervezetnek 1826-iki és 1828-iki nyomtatott kiadása; 2. az 1827-iki bizottság nyomtatott jegyzőkönyve 1829-ből; 3. *Mednyánszky* emlékirata az akad. ifjúság vallásoktatásáról; 4. pontos kimutatás szakaszról-szakaszra az 1793-iki Ratio-tervezet és az 1806-iki Ratio különbségeiről; 5. ki-nyomtatott Elenchus az 1791-iki tanügyi bizottság összes aktáiról 45 fólió-lapon.

A bizottság munkája éppen egy esztendőre nyúlik el : az első ülést 1828 január 29-én, az utolsót 1829 január 10-én tartják az országbíró palotájában s elnöklete alatt. Az első ülések szürke bürokratikus hangulatban folynak le : rakás-számra olvassák fel az 1791-iki országos bizottság aktáit, majd ismertetik az azóta tartott országgyűlések tanügyi kívánságait és sérelmeit, végül megállapítják a bizottság munkaprogramját, megbízzák az egyes kérdések kidolgozásával a bizottság előadóit. Az üléseket ezután csak október végén folytatják.

Először azt a törvényjavaslatot tárgyalják, melyet az 1791-iki bizottság a nemzeti nevelés általános elveiről dolgozott ki (*Projectum Articuli de Systemate generalium Principiorum Nationalis Educationis*). Ehhez a magasszínvonalú törvény-tervezethez, mely oly meglepő módon tükrözi vissza a XVIII. századvégi felvilágosodást s ebből folyó lázas magyar kultúrpolitikai törekvéseket, most harmadfél évtized után, az új tanügyi bizottság nem sokat tud hozzátenni. Inkább elvesz belőle, az elvek élet többször tompítja.¹ Így mindjárt az első szakaszban, mely az 1791-iki bizottság egyik legfőbb elvét, az egész magyar közoktatás egységét, az összes iskolák egyforma alapelvek szerint való *coordinatio*-ját (felekezeti különbség nélkül) tartalmazza. Most a bizottság *Teleki* indítványára az egység elvi követelménye után hozzáteszi : «az 1790 : XXVII. tc. 5. §-ának érintése nélkül» (*salva in reliquo dispositione Articuli 26 : 1790. §. 5. expressa*). Ezzel a protestáns iskolák szellemi és rendszerbeli különállásának joga újabb hangsúlyt nyer. A második szakaszban az iskolák nevét megváltoztatják : a népiskolák *Scholae Triviales* neve helyébe a *Scholae Elementares*-t iktatják. Ekkor vonul tehát be iskoláink műszavai közé az «*elemi iskola*». Sok gondot okoz a bizottságnak az iskolák valamennyi fajának *ingyenessége*, melyet az 1793-iki tervezet különösen kiemel. Elhagyják tehát az eredeti tervezet 3. §-ának bevezető szavait, melyek szerint «az oktatás

¹ Az 1793-iki eredeti és az 1828-iki módosított szöveget magyar fordításban közölte Kármán Mór: *Közoktatási Tanulmányok*. I. 1906. 120—126. lk.

az iskolákban bárhol ingyenes» és csak az elemi iskolákra nézve a földesurak iskolafentartási kötelezettségének s a községek segélyezésének elvét hangsúlyozzák.¹

A vallásos és erkölcsös nevelésre vonatkozó szakaszban *Ürményi* híres szavai után, hogy a becsületérzés s ne a büntetés félelme irányítsa a magyar ifjúságot, most az értelmi nevelésnek, az oktatásnak helyes módszerét is hangsúlyozzák: «olyan módszert kell alkalmazni a tanításban, amely nemcsak az emlékezetet, de egyúttal az ítélőképességet is ápolja és fejleszti». Az új bizottság is, akárcsak a régi, erősen félti az ország társadalmi rendjét a szellemi proletariátustól, mely azóta még csak növekedőben van. Magyar társadalomtörténeti szempontból sem érdektelen, mily erős szavakkal korholja az új tervezet azokat, akik tehetség híján felsőbb iskolákba tódulnak: «ezért azokat az ifjakat, akik életük fenntartásához szükséges vagyonnal nem rendelkeznek, ha csak az alsóbb osztályokban a főbb tárgyakban kiváló tehetséget és jártasságot nem tanúsítanak, a felsőbb tanulmányokra nem szabad bocsátani». Hogy azonban a nem elméleti, de gyakorlati pályákra alkalmas ifjak is megtalálhassák a maguk kiművelődésének lehetőségét, követeli az új törvénytervezet, hogy «résztint *mezőgazdasági iskolák*, résztint *politechnikumok*, s a nagyobb városokban a népiskolával kapcsolatosan ú. n. *ipariskolák* állíttassanak fel, amelyekben az ifjúság az értelmi

¹ *Br. Mednyánszky* részletes tervezetet is készít a tandíjfizetésre nézve. «Ilyen tandíjakat, mondja, nemcsak Európa legtöbb művelt országában követelnek a tanulóifjúságtól, hanem a saját hazánkban is a többi felekezetek iskoláiban mindenütt, anélkül, hogy ezt a hazai törvényekkel, a nemesi kiváltságokkal, vagy a nép szellemével ellenkezőnek tartanák.» Szerinte az elemi iskolában semmi tandíjat sem kellene fizetni, a grammatikai iskolában évenként 1 frtot, a humaniorákban 2 frtot, a filozófiai tanfolyamokon 3 frtot, a jogi és orvosi karon 4 frtot. Ez azért is kívánatos, mert az oktatás ingyenessége sokszor a szegény, de egészen tehetségtelen ifjakat is a felsőbb tanulmányokra csábítja, akik aztán, ahelyett, hogy a földművelő vagy iparospályára mennének, *invita Minerva* nagynehezen végzik tanulmányaikat. A tandíjfizetés egyszersmind lehetővé tenné a tehetséges szegény fiúknak ösztöndíjban való részesítését. Milyen elégtétele ez a javaslat egy félszázad multán József császár szellemének!

oktatás mellett a hivatásához szükséges különféle technikai munkákban is kiképezhető legyen».¹ Az 1825-iki országgyűlés már követelte a gimnázium mint tudós iskola mellett új, reális és gyakorlati irányú iskolafajok felállítását; most a bizottság ezt a követelményt kodifikálja (5. §.).

Bár a törvényjavaslat kijelenti, hogy a tehetségtelen ifjakat a felsőbb tanulmányoktól távol kell tartani, emellett azonban hangsúlyozza, hogy a közoktatás áldásából senki se zárassék ki: «*neque ullus publico hoc Educationis et Institutionis beneficio excludatur*». A bizottság egyes tagjai a *neque ullus* után oda akarták szövegeztetni azt is, hogy a zsidók sem zárhatók ki az iskolák egyik fajából sem, «mert szükséges, hogy ezt a túrt nemzetet is a nyilvános iskolákba bocsásuk és a köztörvény erejével is a maga tökéletesítésére serkentsük». A bizottság azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy fölösleges a zsidókat külön kiemelni, mert a *neque ullus* kifejezés az országban élő valamennyi lakosra magától értetődőleg vonatkozik. Egyébként «a mindennapi tapasztalat is azt tanúsítja, hogy ennek a népnek fiai nemcsak bármely nyilvános iskolába felvétetnek, hanem hogy a legtöbb tanulmányban nem csekély előmenetelt mutatnak föl».

Ismeretes, hogy a tankönyvek ügye az első Ratio kiadása óta sehogysem mozdult előre. Ezért több bizottsági tag azt kívánja, hogy a törvény mondja ki az iskolai könyveknek időről-időre való revízióját s a tudomány haladásának (*progressui culturæ*) megfelelő módosítását. A többség azonban e kérdés megoldását a tanügyi közigazgatás hatáskörébe utalja (6. §.).

A magyar közoktatásügynek, 1790 óta legfájóbb s leghevesebben vitatott sarkpontja a magyar nyelvnek az iskolában való szerepe. Az 1792., 1805., 1807. és 1808-iki országgyűlés törvényei és határozatai csak arra vonatkoznak, hogy a magyar nyelv az iskolákban külön rendes

¹ «*Instituta partim Oeconomica partim Polytechnica, et in majoribus Communitatibus junctim cum vernaculis, una sic dictae Industriales Scholae, in quibus Juventus penes intellectualem Institutionem in diversis destinationi suae congruis technicis occupationibus erudiri possit, erigantur.*» *Protocolum*. 14. l.

tárgy legyen. A nemzeti közvélemény, azonban melynek az 1825-iki országgyűlés ellenzéke ad hangot, már félszázad óta mind erősebb és egyetemesebb hangon követeli, hogy a holt és elavult deák nyelv helyett a tanítás nyelve a magyar legyen. Tanügyi bizottságunk most félénk előrelépést javasol: «Hogy a hazai nyelv — mondja — a meglévő törvények következményeképp igazán ápoltassék, azért a felsőbb tanulmányok (középiskolák) valamennyi osztályában, ideértve a humanitas-osztályokat is, legalább egy tantárgyat magyarul kell előadni és senkit sem szabad felsőbb osztályba bocsátani, aki a hazai nyelv tanulásában kellő eredményt nem tud felmutatni». Az 1793-iki tervezet (7. §) csak a magyar nyelvnek külön rendes tárgyként való tanítását követeli, de a tanítás magyar nyelvét nem érinti. A letűnt harmadfél évtized alatt éppen az utóbbi lett a nemzeti lélek leghőbb vágya. Ehhez mérten a bizottság javaslata igen sovány eredmény: *egyellen* tárgyat kell magyarul tanítani, egyébként minden tárgy mindenestül a korhadtt deák járómban marad. A nyelvkérdésre a gimnáziumi tantervjavaslat kapcsán még majd visszatérünk.

A régi tervezet (8. §) részletesen felsorolta azokat a tanulmányokat, melyeknek elvégzését s bizonyítvánnyal való igazolását a közhivatalra (megyei és kormányzéki hivatalra is) jelentkezőktől megkövetelte. Az új bizottság a minősítő követelményeket lényegesen leszállítja: a magasabb hivatalokhoz csak a filozófiai, hazai történelmi és jogi tanulmányokban való jártasságot (de nem erről szóló iskolai bizonyítványt) kíván meg.

A királyi gimnáziumokat a *tanulmányi alaptól* tartották fenn és a szerzetes gimnáziumokat is ebből segélyezték. Ámde az alap jövedelme az iskolák kellő karbantartására nagyon szűkösen bizonyult. Ennek oka állandó panasz tárgya: a kormány nem gondoskodik a tanulmányi alap birtokainak kellő gyümölcösztetéséről (ez a panasz az 1867. utáni alkotmányos korszakban is, sőt mindmáig hangzik). A törvénytervezet tehát követeli, hogy a birtokok kezelése nagy gonddal történjék és «hogy jövedelmük minden káros hullámozástól, ami a közoktatásügy

lehető fejlesztését szerfölött gátolja, a leghathatósabban megóvassék.» (10. §.)

Az 1825-ik évi országgyűlés erőlyesen tiltakozott a magyar közoktatásügynek a *bécsi tanulmányi bizottságtól* való irányítása ellen. Ennek értelmében a bizottság a törvény erejével óhajtja kimondatni (12. §.), hogy «a magyar közoktatásügy soha sem bízható vagy rendelhető alá külföldi —, vagy külföldi egyénekből álló testületre». Ez a magyar nemzet közjogi, de egyben *közművelődési szuverénitásának* elemi követelménye. Az osztrák tanulmányi bizottság döntő súlya azonban 1848-ig továbbra is ránehezedik a magyar közoktatásügyre.

Az 1793-iki tervezet azt kívánta, hogy a közoktatásra vonatkozó rendeletek nyomtatásban is megjelenjenek s így mintegy a nemzeti közvélemény ellenőrzése alá kerüljenek. Az új tervezet hozzáteszi, hogy a közoktatásügyi rendeletek «a törvényhatóságokkal is közöltessenek». (13. §.). Ezt a rendelkezést a bizottság később magára nézve is kötelezőnek érezte, mert közoktatási reformjavaslatát (Opinio. 1830) valamennyi törvényhatóságnak megküldötte. E hatalmas munkálattal, mely az egész magyar kultúra körét a népiskolától az egyetemig és a múzeumig felölelte, sikerült is a közművelődés ügye iránt országszerte élénk érdeklődést keltenie: a törvényhatóságok a tanügyi reformkérdéseket a harmincasévek elején mindenfelé nagy hévvel tárgyalták s véleményüket az országgyűlés elé terjesztették.

Az 1793-iki törvénytervezet a XVIII. századnak, ennek a *saeculum paedagogicum*-nak, felvilágosodási szellemében fogant meg. A közben letűnt idő alatt a felvilágosodás élénk színei megfakulnak, helyükben a nemzeti romantika színei erősödnek. A bizottság kegyeletből meghagyja a felvilágosodás régi elveit, ha mindjárt a szövegezés egyes árnyalataiban enyhíti is őket. Amit a régi tervezethez óvatosan hozzátesz, az többnyire csak azoknak a követelményeknek gyengített visszhangja, melyeket az 1825/7-iki országgyűlés tárgyalásaiból már jól ismerünk.

A bizottságnak a közoktatás részleteire vonatkozó további tárgyalását és határozatát az imént jelzett alapelvek

szabják meg. A részletek kidolgozása éppannyira mérsékelt, óvatos, kevésbé gyökerre menő, mint maguknak az alapelveknek megállapítása. Ami új van bennük, mint pl. a mezőgazdasági és ipari iskoláknak, a polytechnikumnak követelése, csak nagy általánosságban mozog. A valóságos és gyors kivitel akarátának első feltétele: a konkrét megformulázás hiányzik belőle. De lássuk a részleteket, főképez azokat, melyek a régi magyar középiskola sorsával közvetlen vagy közvetett vonatkozásban vannak.

Először igen hosszasan a *tanulmányi alap* kérdését tárgyalják. Mivel jövedelmezőségének ügye nagyon rosszul áll, olyan takarékosági eszközökön török a fejüket, amilyeneket ma «szanalásnak» mondunk. Többek között meg akarják szorítani a tanulmányi alaptól fentartott gimnáziumok számát; kötelezni akarják a gimnáziumok igazgatóit, hogy minden külön díjazás nélkül a nemzeti (elemi) iskola igazgatói tisztjét is betöltsék; mérsékelt tandíjfizetés bevezetését javasolják a gimnázium humanitás-osztályaiban, az akadémiákon s az egyetemen, ellenben az elemi és a grammatikai iskolákat továbbra is ingyeneseknek (didactro imunes) minősítik.

Igen behatóan foglalkozik a bizottság a *népiskolák* kérdésével. A magyar nyelv terjesztése szempontjából itt sokkal hathatósabb eszközökről iparkodik gondoskodni, mint a gimnáziumokban; sőt éppen azt akarja biztosítani, hogy a középiskolába lépő tanuló már jártas legyen a nemzeti nyelvben. Az 1806-iki Rationak idevágó szürke, nagyon is rugalmas és általánosságban mozgó rendelkezéseit (3. §.) újakkal egészíti ki. Így megköveteli, hogy a nem-magyar vidékek népiskolaiba magyar nyelvű tankönyveket is be kell vezetni, hogy a gyermek a nyelvek tanulására legfogékonyabb korában megismerkedjék a hazai nyelvvel. Az ilyen iskolákba a magyar nyelvben jártas és érte őszintén buzgó tanítókat kell alkalmazni, hogy ennek a nyelvnek szeretetét tanítványaikba csepegtessék. Azt, aki közülök sikeresebb eredményt ér el, hivatalosan külön jutalomban kell részesíteni. Az iskolák elöljáróinak szeges gondja legyen arra, hogy a hazai nyelvet a népiskolák el ne hanyagolják. Víz-

gálják meg többször a tanulókat a magyar nyelvben való jártasságuk szempontjából, sőt vessék alá a tanítókat is ilyen irányú vizsgálatnak s ennek eredményéről tegyenek jelentést a főigazgatónak. A népiskola harmadik osztályában magyar nyelven kell a hazai földrajz és történelem elemeit tanítani, hogy a tanulók ismerjék meg hazájuk földjét és őseink tetteit s ezzel hazaszeretetre buzduljanak. Ezek mind olyan kívánságok, melyeknek éppen a tót nemzeti-ségű követek adtak sorban hangot az 1825/7-ik évi országgyűlésen.

A gimnáziumot különösen érinti az a határozat, mely szerint «egy tanuló sem vehető fel a grammatikai iskolába, míg az elemi iskola harmadik osztályát kellő sikerrel el nem végezte». Azok számára, akik a népiskola negyedik osztályába járnak s nem végeznek majd felsőbb tanulmányokat, gondoskodni kell a reális és technikai tárgyak előadásáról (gyakorlati számtan, a természetrajz technológiai alkalmazása, kereskedelmi földrajz, mechanika, áruismeret), lehetőleg a magyar nyelvet is segítségül véve. A nagyobb városokban e fölé még ipariskolát (*schola industrialis*) is kell szervezni, melyben a technikai foglalkozások gyakorlatilag tanítandók. E sorok rejtik magukban a magyar közép fokú szakoktatás hivatalos csiráját, mely majd a negyvenes évek elején *Mednyánszky Alajos* tervezetében konkrét formát nyer.

A gimnáziumok tantervi kérdése csak egy ülést (XII.) töltött ki. A javasolt újítások túlnyomóan arra céloznak, hogy a gimnáziumban a magyar nyelv sínylődő állapotán segítsenek. E tekintetben éppen a bizottság jegyzőjének és lelkének, *br. Mednyánszky*nek néhány évvel azelőtt megjelent klasszikus tanulmánya szolgálhatott útmutatóul a bizottságnak.¹ Ebben *Mednyánszky* kifejti, hogy nem elég a folytonos panaszkodás-fohászkodás a hazai nyelv szánandó sorsáról, hanem végre konkrét s kivihető tervet kell készíteni nyelvünk hathatós fejlesztésére és terjesztésére.

¹ *Br. Mednyánszky Alajos*: Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában. Tudományos Gyűjtemény. 1822. I. kötet 1—37. lk.

Először ennek eddigi akadályait veszi tüzetesen szemügyre. Ilyen a német nyelvnek a nemesi házakba való általános befurakodása: «főképen a szépnem nevelésére első és legszükségesebb tárgynak tartják a szülők a német nyelvet». A másik ok a latin elavult, ma már meg nem okolható uralma. Az iskolából kikerülő ifjú latinul ír és beszél s erre hacsak nem megy el katonának vagy haza gazdának, mindenütt nélkülözhetetlen szüksége van. Más országban már régen holt nyelv a latin, nálunk élő és legfontosabb nyelv, mely nélkül a köznépen kívül senki el nem lehet. A közéletben és irodalomban viszont egészen szükségtelen a magyar nyelv tudása: «Az idegen nemzetről származott, de közöttünk született, nőtt és nevelt ifjú, midőn szeme nyíltni és a jövő sorsáról gondolkozni kezd, fájdalom, majd semmi indító okot nem talál, mely őt a magyar nyelv tanulására ösztönözzé, mert nemcsak hogy annak az idegenek felett való becsülését, a csinosodáson igyekező tudósok és írók megjutalmaztatását, egy Tudós Társaságnak egyesülését, vagy egy nyelvbéli főtörvényszéknek felállítását hiába keresi, de még a színjátéki házakból is azt kiűzve szemléli, és így annak szükségtelensége és hasznavehetetlensége iránt már előre meggyőztetve, végtére még a mulatságra is alkalmatlannak tapasztalja.» Nincsen elegendő, a tudományok különféle körébe vágó magyar könyv; ilyeneket nem írnak, mert nincs könyvvásárló közönség. A vagyonos előkelők jórésze nem tud magyarul: mit csináljon tehát a magyar könyvvél? Franciául, németül, olaszul vagy angolul olvas. Ha valamit tud is magyarul, ritkán beszél és olvas ezen a nyelven, inkább idegenül, ez könnyebben esik neki. Mások meg «lovakkal, kutyákkal, menyecskékkel, kártyával és vendégeskedéssel annyira elfoglaltatnak, hogy idejük az olvasásra nem maradván, semmiféle könyvet, se németet, se franciát, se magyart nem vesznek.» Magyar könyvvevők inkább csak a közép-rendű és szegény honfiak közül kerülnek ki, de itt is viszonylag kis számmal. A magyar irodalompolitikának szomorú *circulus vitiosus*: magyar könyv azért nem jelenik meg, mert nincs magyar olvasóközönség; s azért nincs magyar olvasóközönség, mert nincs magyarul mit olvasnia.

A magyar nyelv terjesztésének legfőbb eszköze a középiskola, melynek a magyar kultúrában való szerepét és alapvető jelentőségét *Mednyánszky* fejti ki először mélyebben irodalmunkban. A gimnázium azonban az 1791-iki törvény ellenére egyelőre alig tesz valamit a hazai nyelvért. Az 1806-iki Ratio annyi sokféle tárgyat gyömöszölt a gimnázium tantervébe, hogy a tanulók közül «még a legszorgalmasabbnak is egész idejét elnyeli; nem csoda tehát, ha csak mellelleges és kevesebb hasznú dolognak nézván a magyar nyelvnek rendelt órát, kisebb igyekezettel fog annak megtanulásához és ha csak lehet, mindenféle mentségek és kifogások által felszabadítja magát attól». De ha buzgón jár is az idegenajkú tanuló a magyar leckékre, mit tud hetenként két órában el-sajátítani, mikor minden tárgyat latinul tanul, még a magyar grammatikát is? «Társaival latinul, szülőivel vagy gazdáival németül vagy tótul beszél s így a közönséges életben, mely mégis a napnak számosabb óráit foglalja el, a magyar nyelvben gyakorlása nincsen, ennek pedig az a következtetése, hogy a honi nyelv, szinte mint a görög, mindörökké csak holt nyelv marad, mert sohasem juthatunk valamely nyelv tökéletes ismeretéhez, melyet csak könyvekből vagy oktatásból tanulunk s nem gyakorolhatunk.»

Mit kell tehát tennünk? Alapelvünk legyen: nyelvünk terjesztésében *semmi erőszakot vagy fenyegetést ne alkalmazunk*, mert minden erőltetés fájdalmas és sértő. *A lassú, természetes fejlődés útját kell egyengetnünk.* Fokozatosan kell mind az alsóbb, mind a felsőbb iskolákba a magyar nyelvet, mint a tanítás nyelvét bevezetnünk: a latin nyelv- és mondattan, retorika és poétika kívül, melyeket egyelőre még latinul kell tanítani, a többi tárgyak, vagyis *a vallás, föld- és természetrajz, történelem, számtan tanítási nyelve a magyar legyen*, még pedig először csak az első osztályban, majd a következő évben a másodikban, aztán a harmadikban és í. t. *Mednyánszky* ettől az intézkedéstől, mely erősen megtompított formában a tanügyi bizottság munkálatában is érvényesül, de csak majdnem egy negyedszázad után (1844-ben) lép életbe, jelentékeny sikert vár nyelvünk terjesztésére. Így minden ifjú, aki leg-

alább két-három gimnáziumi osztályt járt, (már pedig egyéb iskola híján sok polgár-, kereskedő-, iparosfiú, sőt parasztyerek is ennyi ideig szokott a grammatikai iskolába járni), tudna magyarul beszélni és írni. Minden pap, ügyvéd, bíró, közigazgatási tisztviselő ügyeit magyarul vihetné; a felsőbb ítélő és kormánysszékek nyelve is az 1792-iki országgyűlés kívánalma szerint magyar lehetne. A vagyonosabb szülők gyermekei, akik a mostani szokás szerint, mint magántanulók otthon végzik tanulmányaikat, még pedig sokszor idegen országbeli nevelők vezetése alatt, odahaza is kénytelenek volnának folyvást magyarul tanulni. Ki kellene mondani, hogy csak az lehet tanító, aki legalább három grammatikai osztályt járt; mert így az ifjú magyarul megtanulván, e nyelvet tovább maga is taníthatná s a faluban magyarul jegyzősködhetnék is. A magyar nyelvű kultúra eszerint gyorsan felvirágoznék: lenne magyar olvasóközönség, ami viszont az írókat írásra serkentené. A magyar, mint országló nyelv, divatba jönne, becsületre kapna, mindenki iparkodnék magyarul beszélni, hogy magát a köznéptől megkülönböztesse. Azokban a kétnyelvű magyar helységekben, melyek már az idegen nemzetiségi területekkel határosak, az ifjuságot csak magyarul kellene tanítani, az idegen nyelvet pedig egészen kiirtani. Ez a szomszéd községeket a mindennapi érintkezés miatt arra kényszerítené, hogy magyarul tanuljanak. Ekkép a magyar nyelv határa fokozatosan tovább tolódnék, ötven vagy száz esztendő múlva végre az ország széleit érné el: az egész ország magyar volna. Ez az idő az egyes ember életében sok, de a nemzet életében kicsiny, «ezért a hosszas idő a kezdéstől el nem ijeszthet senkit, aki a magyarok Istenének irgalmán erősen épít és hiszi, hogy ez drága hazáját nemcsak egy, hanem még sok századokon keresztül épen és szerencsésen fenn fogja tartani».

Mednyánszky nyelvpolitikája leszámol az ellenvetésekkel is, melyek javaslatával szembeszegezhetők.

Az első ellenvetés úgy hangzik, hogy a magyar tanítási nyelv elrendelése az erőszak ténye, tehát helytelen. Ámde, mondja *Mednyánszky*, minden törvényről bizonyos értelemben el lehet mondani, hogy erőltetés, mert valami újat

kényszerít a társadalomra. Az ő javaslata nem is akar hirtelen és vaskezü, hanem csak fokozatos és sima életbeléptetést.

A másik ellenvetés, hogy sem a tanárok, sem a tanulók nincsenek előkészítve a magyar tanítási nyelvre, szintén nem állja meg a helyét. Minthogy először csak az első osztályban kezdődnek a jelzett tárgyak magyar nyelvű tanítása, a tanároknak idejük volna a következő évekre ilyen irányban elkészülni s a megfelelő magyar tankönyveket is megírni. Ami pedig a tanulókat illeti, igaz, hogy a nemzetiségi vidékeken magyarul jórészt nem tudnak, mikor a gimnáziumba jönnek, tehát nehéz tőlük megkívánni a magyar nyelven való tanulást. De vajjon, amikor az I. osztályba lépnek, tudnak-e latinul? Már pedig latinul kell tanulniok kezdettől fogva a természetrajzot, földleírást, számvetést stb. A második félesztendőben már meglehetősen csacsognak latinul. Miért? Mert az iskolában más nyelvet sohasem hallanak: a deák szót eleinte, mint a szajkó, értelem nélkül tanulják, később a sok hallás, javítás, gyakorlás útján érteni kezdik, végre magukat is ki tudják deákul fejezni: egyszerre csak beszélni kezdenek. Most tegyük a latin helyébe a magyart. A tudatlan német vagy tót gyermeknek egyre megy, akár latinul, akár magyarul kell tanulnia s leckéjét felmondania, mert sem az egyik, sem a másik nyelvet nem érti. Úgy, ahogy most megtanul az I. és II. osztályban tűrhetően latinul, meg fog tanulni minden erőltetés nélkül magyarul is.

De ha ekkép a magyar nyelv elfoglalja a latin helyét, mi sors vár erre? Hisz nélküle nem lehet elsenki, aki a művelt ember nevére tart számot és hivatalra akar lépni. A latin nyelvből csak az lesz, ami más nemzeteknél már régen lett belőle: a mindennapi életben nem forgó tudós nyelv. Mostani, több barbár, mint eredeti római szóból álló magyaros latinság megszűnik s a klasszikus, tiszta latin visszafoglalja helyét. Külföldön már régen végbement ez a folyamat: a latint, mint holt nyelvet gondosan tanítják, az egyes tantárgyakat pedig nemzeti nyelven adják elő. Mi ennek a következménye? Talán hogy latinul nem tudnak? Korántsem. Amit a német, a francia, az angol latinul szerkeszt, az tiszta

latin nyelven van megírva, sokkal ékeesebben, mint amit mi írunk. Igaz, hogy latinul nem beszélnek, de ennek kárát nem vallják, sőt éppen azóta, hogy a latin náluk háttérbe szorult, tettek minden tudományban bámulatos előmenetelt. Egyébként nem kell messzire mennünk, hazánkban is találunk példát rá: a református iskolákban számos tárgyat már magyarul tanítanak, de azért a latint sem rekesztik ki. S ki merné mondani, hogy az ott nevelt ifjak latinul nem tudnak, vagy a latin nyelv nem tudása miatt hivatalviselésre alkalmatlanok?

Mednyánszky, mint az országos tanügyi bizottság egyik fő tényezője, a magyar nyelvpolitikának ezeket az elveit iparkodott 1828-ban diadalra juttatni. Segítségére volt ebben *Czuczor Gergelynek* tanulmánya is, mely abból az alkalmából készült, «hogy a mostani tanításmód jobbítása éppen most vagyon plánumban».¹ *Czuczor* éles bírálatot mond a magyar nyelvnek 1791 óta folyó gimnáziumi tanításáról. Negyven esztendő óta minden törvény és intézkedés ellenére igen sokan lépnek ki «mind al-, mind főbb iskoláinkból magyarszóatalanul az egyházi és polgári mindennemű hivatalok viselésére». A latint senkinek nem lehet szándékában az iskolából kiirtani vagy félszegen tanítani; de viszont az is fonák állapot, hogy nemzeti nyelvünket csak futólag, mintegy függelék gyanánt tanulja a magyar ifjúság: sem virága illatát, sem gyümölcsét nem érzi a pusztá száraz grammatizálás miatt. Nem is a tanárokbán, hanem a rendszerben van a hiba. «Valamig a mai rendszabás szerint fog tanítatni a honi nyelv és literatura iskoláinkban, a tanítók legszorosb pontossága mellett se juthatunk csak oda is, hogy született német, horvát, tót, oláh tanuló ifjaink a gimnázium kijárása után annyit értsenek és beszéljenek magyarul, mennyit a harmadik grammatikában tanulók latinul, noha ez is vajmi csekélység, értenek és beszélленek.»

Hogyan tanítják eddig 1791 óta a magyart? Hetenként kétszer a magyar nyelv tanára a gimnáziumnak mind a

¹ *Czuczor Gergely*: A magyar nyelv állapota gymnasiumainkban. Tudom. Gyűjtem. 1828. X. köt. 72—85. lk.

hat osztályából egy terembe gyűjti a tanulókat: a 8—9 esztendőös grammatikus kis fiú egy leckén van a 16—17 éves serdülő ifjúval s így a deák humanista (V—VI. osztályos) korában alig hallhat és tanulhat egyebet annál, amit principista (I. osztályos) korában hallott és tanult. Az 1806-iki Ratio nem gondoskodott megfelelő nyelvtanról és olvasókönyvről, sőt azt sem szabta meg, mit kell egy-egy osztályban a magyarból tanítani. Csupán azt hangoztatja, hogy mily hasznos és szükséges a magyar nyelv tanulása s hogy valamennyi osztályban ugyanaz a tanár tanítsa. De hogy miből, hány órában, milyen segédeszközökkel? — arról egy szót sem szól. A többi tárgyak tanítási anyagát igen részletesen sorolja fel (47—93. §§.), sőt tüzetes és gondos módszeres utasításokat is fűz hozzájuk, «de arról, mikép lehessen legalkalmasob szerrel a magyar nyelvet nem magyar deák-jainkba csepegtetni, semmi célirányos útmutatás nincsen». Így aztán ahány gimnázium, annyiféle a magyar tanítás és grammatika. A helyzet fonákságát a helytartótanács is belátta s 1814-ben *Verseghy Epitome*-ját rendelte el tankönyvül. Magyar nyelvtant latin nyelven! *Verseghy* nagy tudós volt, de gyenge pedagógus. Tanubizonyságát adta annak, «hogy lehet valamit jól tudnunk, de a módot annak előadásában s a gyermekekhez tett alkalmaztatásban egészen elvétenünk». Meglepő, hogy a magyar grammatikát *Verseghy* csak a II. osztályban kezdi. Miért nem az elsőben? Talán gyöngék még az ABC-re parvistáink? A *Verseghy*-féle nyelvtan túlságosan bő, az anyagot öt osztályra értelmetlenül tépi szét, kis olvasókönyve pedig nagyon fősvényen bánik a jobb magyar írókkal. Sehol a világon öt esztendőn keresztül nem tanítják egy nyelv pusztá grammatikáját, legföljebb a kínaiak, kiknek nyolevanezer betűjük van. Amikor már három esztendeje tanulja ezt a nyelvtant az idegenajkú deák, még nem tud egy mondatot megszerkeszteni vagy elemezni, mert a mondat valamennyi részét még nem ismeri.

A latin ékesszólás tüzetes tanítása mellett egyáltalán nem tanul az ifjúság magyar stílust. Pedig az életben nem Cicero, hanem *Pázmány* nyelvére volna szüksége. De hogyan tanulhatna a deák magyar stilisztikát, mikor *Verseghy*

könyve a magyar mondattanig sem ér el? A magyar poetika tanítása is az *Institutiones Poeticae* miatt rossz lábon áll. Itt mindenféle nyakatekert, különö versformákkal (acrostichonokkal, leoninusokkal, conerinusokkal stb.) találkozunk, az ifjak sületlen verskoholással vesztegetik idejüket, ahelyett hogy a Virágokat, Kisfaludyakat, Berzsenyieket olvasnák már az iskolában. Czuczor az első, aki követeli az új magyar költők és írók tárgyalását a gimnáziumban. «Különös valóban — mondja — s mintegy kirekesztő privilégiuma iskoláinknak, hogy míg az idegen s régi produktumokkal elfoglalják ifjainkat, a honiakra és mostaniakra igen keveset ügyelnek; miattok bizony hírt sem tudnának mondani hazai literaturánkról s magyar könyvek lételéről deákjaink, s elég jártasoknak tarthatják benne magukat, ha néha otthon a gerendán, vagy valamely oldalas szugolyban heverő Rontó Pál, Peleskei Nótárius, Kartigám, vagy más ilyes ősi maradványokból, mint hiteles dokumentumokból, valamit gyaníthatnak a honi művészségről.»

Czuczor a magyar nyelvnek az iskolákban való helyes terjesztési módjára nézve *Mednyánszky* kimerítő tanulmányára utal. Ő is vallja, hogy a nem magyar származású tanuló sokkal rövidebb idő alatt és könnyebben tanulná meg a gimnáziumban a magyart, mint a latin nyelvet, ha az egyes tárgyak tanítási nyelve végre valahára a magyar volna. Szemlét tart gimnáziumaink tanuló ifjúságán nemzetiségük szempontjából. A győri és a nagyváradi tankerület gimnáziumaiban túlnyomó a magyar születésű ifjak száma. A kassai és a pozsonyi tankerületben van ugyan több, egészen idegenajkú tanulókból álló gimnázium, de ezekben a diákság száma csekély, mint pl. Rózsahegyen, Zsolnán, Privigyén. Általában kevés iskola van, amelyben néhány született magyar ne találkozni. Most a diákoknak az anyanyelven való beszéd egymás közt is meg van tiltva, az iskolai törvények értelmében még játék közben is latinul kell beszélgetniök. «Mily kínna, mily fülsértő hangokkal s mennyi barbarizmussal megyen ez véghez», azt nem kell külön példákkal igazolni. Hisz a felnőtt deákos emberek szájából is korántsem tiszta, hanem konyha- vagy huszáardeákság hangzik. A gyermekek

nem az anyjuk tejével szívják magukba a deák szót, tehát nem tudnak egymáson segíteni sem a latin kiejtésben, sem a kifejezésben. Előbb dadognak latinul, semhogy a remekírók olvasásában magukat gyakorolhatták volna. Milyen másképp ütne ki a dolog, ha a fiúknak nem latinul, hanem magyarul kellene tanulniok és társalogniok. Minthogy minden gimnáziumban van legalább néhány magyarul jól tudó gyermek, ezek társaikat, kik magyarul tanulnak, játszva segítenék a helyes kiejtésben és kifejezésben. Ezt a módszert már több helyütt siker koronázta; vannak tanítók, «kik az alsóbb iskolákban ezen plánumot teljes sikerrel végre is hajtották».

Czuczor az országos tanügyi bizottság készülő munkájára célozva, komolyan hangoztatja, hogy «bizodalmas reménnyel lehetünk, hogy mentül hamarébb célirányos rendszabások hozatnak be ebben az irányban». Hogyan teljeseedett be ez a reménység?

A tanügyi bizottság előadójának javaslatát a magyar nyelvért való őszinte buzgóság hatja át. A nemzeti nyelvnek a gimnáziumban az eddiginél nagyobb szerepét «majdnem az egész nemzet általános, szent és igazságos kívánságának» minősítik. Azonban az akadályokkal nagyon óvatosan számolnak: a tót, német, szerb és oláh lakosság körében rendkívül nehéz a magyar nyelvet terjeszteni. Ennek ellenére mégis optimisták. Rámutatnak arra, hogy azalatt a harminc esztendő alatt, amióta a magyar nyelvet a gimnáziumokban tanítják, ez szemmel láthatólag erősen terjed mind az idegenajkú nemesség, mind a városi lakosság körében. Két, elég gyöngye eszközre gondolnak a nemzeti nyelv érdekében. Az egyik régi: a magyart heti két órában, mint kötelező rendes tárgyat kell tanítani a gimnáziumban. A másik új ugyan, de nem sok köszönet van benne: a *Mednyánszky*-féle javaslat, mely szerint valamennyi tárgyat (a latin kivételével) fokozatosan magyarul kell tanítani, a bizottságban egy tárgyra, a vallástanra, zsugorodott össze.¹ Eszerint a

¹ L. az előadói javaslat kéziratát: *Materialia ad elaboratum Subdeputationis in Literariis*. 1827.

vallástant¹ heti két órában kell tanítani, még pedig magyar nyelven; legfeljebb az engedhető meg, hogy az idegenajkú tanulók a grammatikai iskolák első és második osztályában a hitnek elemeit anyanyelvükön tanulják.

A magyar nyelv az 1792-iki törvény óta külön rendes tárgy; ámde ezt is latinul, még pedig a hivatalosan kiadott *Verseghy-féle* nyelvtanból tanulták.² Most a bizottság a magyar nyelvtant magyarul óhajtja taníttatni; kivételt csak az első és második grammatikai osztályban azok számára tesz, akik mint idegenajkúak csak közepesen jártasak a magyar nyelvben: ezek a magyar nyelvtanra anyanyelvükön taníthatók. Mivel pedig a magyar nyelvet a többi tárgyak tanításában is segédeszközülni kell hanszálni, *«ezen-túl senki sem vehető fel a grammatikai iskolába, aki a hazai nyelvben teljesen járatlan»*. Ez a követelmény szóról-szóra való megismétlése az 1791-iki bizottság határozatának, melyet a kancellária javaslatára a király annak idején visszautasított. A visszautasítás egyébként most is ugyancsak ismétlődik.

Hogyan szerkesztik meg *a magyar nyelvi oktatás tantervét?* Nagyon szegényesen. Az első osztály anyaga a magyar nyelvtan elemeit öleli fel, rövidebb és könnyebb mondatok szerkesztését és elemzését. A második osztály ugyanezt folytatja; a harmadikban az anyanyelvről magyarra for-

¹ A primás, hivatkozva a király 1822 jún. 3-iki rendeletére mely a vallásoktatás ügyét az egyházmegyei joghatóság körébe utalja, levelet intéz a tanügyi bizottság elnökéhez. Ebben kijelenti, hogy noha a vallásoktatás kérdése szorosan nem a tanügyi, hanem az egyházi országos bizottság hatáskörébe tartozik, nincs kifogása az ellen, hogy az előbbi is tárgyalja, mert a vallásoktatás a többi tanulmányokkal a legszorosabb összefüggésben van s alig választható el tőlük. (Protocoll. 10. I.)

² *Verseghy* nyelvtanát az előadók «nimum artificiosa grammatica»-nak bélyegzik. «Vajjon — teszik hozzá — a helyes oktatással megegyeztethető-e, hogy a latin nyelvben még teljesen járatlan gyermek mindjárt a grammatikai iskola küszöbén, a magyar nyelvet latinul tanulja?» De azt már nem kérdik, hogyan tanulja latinul az összes többi tárgyat? Ez a kérdőjel egyáltalán nem ötlük a félénk és orthodox előadók szemébe.

oltnak és viszont, emellett a nyelvtan szabályait tanulják ; a negyedik osztály már úgy, mint a latinban, a mondattan elemeivel foglalkozik ; itt már nemcsak helyesen, de tömören és szépen kell magyarul írni. Ezeket a stílusgyakorlatokat folytatja az I. humanitás-osztály hosszabb elbeszélésekben, kriákban, közéleti szónoki beszédekben, kisebb versek szerkesztésében (humorosan hozzászól a tanterv : *qui-us blandus arridet Apollo*). Ezenfelül magyar írókat is olvasnak. Hasonlókép a II. humanitás-osztályban is, ahol elsősorban a magyar ékesszólás szabályaival ismerkednek meg a tanulók. Az ékesszólás a filozófiai tanfolyam magyar nyelvi és irodalmi tanításának is a súlypontja : itt már — így szól a tanterv — nincsen helye a grammatizálásnak, hanem csak a kötött és a kötetlen beszéd elegánsabb és kicsiszoltabb stílusának, melyet filológiai és esztétikai szempontból is kell tárgyalni. Itt már külön megemlíti a tanterv a magyar irodalom történetét (*Historia Literaturæ Hungaricæ*) is. De jellemző hogy rögtön utána megint csak a stílus fontos előtte, még pedig a *stylus forensis seu curialis*, mint amelyre a «jövendő ügyvédeknek és bíráknak (*futuris causidicis et iudicibus*)» szükségük van.» Ime, *mihelyt megszületik a magyar nyelvi és irodalmi oktatás első tanterve, ezt is minden ízében a deákos retorikai műveltség eszménye hatja át : a művelődési ideál ugyanaz marad, csak a deák köntös helyett magyar mezben lép elő.* A magyar irodalmi fokú oktatás középpontja a szónoklat, a szónoki szerkesztés és stílus műfogásainak elsajátítása. Egyéb irodalmi műfajok még ekkor egészen háttérbe szorulnak. Száz évvel ezelőtt rendszeres irodalmi oktatásról még aligha lehetett szó : hisz alig volt igazán értékes magyar irodalom ; ami volt, inkább vers, mint próza. A két *Kisfaludy* és *Vörösmarty* csak még az imént bontakozott ki ; a Zalán futásának epikai árja csak még három évvel ezelőtt öntötte el a magyarság szívét. Még 1855-ben is azt írja *Arany János*, amikor egy magyar irodalmi olvasókönyvet szerkeszt a gimnáziumok felső osztályai számára, hogy «vajmi kevés irodalmunkban az oly darabok száma, melyek, forma-tökély mellett, oly

tartalmúak, hogy tanuló ifjú kezébe adathassanak».¹ Ha így beszél három évtized múlva, a magyar irodalom virágkor-szakában, *Arany János*: akkor nem tehetünk szemrehányást a mi tanügyi bizottságunk tagjainak, hogy a magyar irodalom nevét éppen csakhogy megemlítik s az egész magyar oktatást kizáróan az antik retorika formájára szabják. De nem dobhatunk követ a tantervkészítőkre az alsófokú magyar nyelvi oktatás tervezetének hiányai, primitív és határozatlan volta miatt sem. Milyen állapotban volt 1828 táján a magyar nyelvtudomány? Nem voltak megállapítva a helyesírás szabályai: *Révai* és *Versegly* hivei elkeseredetten küzdöttek egymással. Nem volt irodalmi nyelvünket szabályozó nyelvtanunk. És nem volt jobb fajta magyar szótárunk sem. Mindezekről csak a harmincas években az Akadémia iparkodott gondoskodni: *Révai* elvei alapján megállapította a helyesírást (1831), kiadott egy rendszeres magyar nyelvtant (1834) és egyelőre egy magyar-német szótárt (1838.). Ha ilyen kezdetleges szükségletek a huszas években még nem voltak kielégítve, nem csodálkozhatunk a magyar nyelvoktatás szánandó állapotán sem.

Milyen módosításokat kíván a bizottság érvényre juttatni a *gimnázium többi tárgyaitra nézve*? Bár azt a célt tűzi ki, hogy a magyar közoktatást a kor és az ország szükségleteihez, a haladó kultúra követelményeihez mértén (*habitatione temporum et progredientis in dies culturae*) szervezze át. lényegében a második Ratio nyomán halad, aránylag kevés újítást javasol. A *latin* oktatás tantervén nem változtat; de a célt magasabbra tűzi ki. Külön hangsúlyozza, hogy a latint nemcsak azért kell tanítani, mert a hivatalos élet nyelve, amint erre a Ratio szürke szavai utalnak, hanem azért is, mert a latin irodalom ismerete nélkül magasabb irodalmi műveltség és izlés nem szerezhető. A pusztanossági s gyakorlati cél helyett a bizottság előtt már az önzetlen művelődés eszménye lebeg. Sok nehézséget okozott a latin nyelvtannak mindjárt az első osztályban latin nyelv-

¹ *Arany János* Olvasókönyvének előszavából. Közlötte Szilágyi Sándor. Fővárosi Lapok. 1882. évf.

ven való tanítása. A bizottság elrendelni óhajtja, hogy a latin nyelvet is a magyar segítségével kell tanítani. A többi tárgy latin nyelvű tanítása megmarad ugyan, de a magyar segédnyelvül szolgál. A vallástanon kívül egy tárgyat (első-sorban a földrajzot) egészen magyar nyelven kell tanítani, a humanitás-osztályokban pedig a magyar történelmet, melyet az új tervezet, mivel tanulása fejlettebb ítélőképességet tételez fel, a grammatikai osztályokból egészen kiemel. Mindez óvatos lépés a deák nyelv várának megvívásában. De a bizottság fokozatosan akarta előkészíteni a talajt a teljes magyar-nyelvű oktatásra. Azt is meghagyja, hogy olyan tanuló, aki a magyar nyelvben nem tesz kellő előmenetelt, felsőbb osztályba nem bocsátható.

Jelentékeny újítás lett volna, ha a tervezet életbelép, a görög nyelvnek, mint kötelező tárgynak a humanitási osztályokban és a filozófiai tanfolyamon való tanítása. A görögöt az 1806-iki Ratio csak a filozófiai tanfolyamra szorította mint rendkívüli tárgyat, azoknak ajánlva, akiknek mint jövőendő teológusoknak vagy orvosoknak a terminológia megértése szempontjából szükségük lesz rá. A cél itt csupán a gyakorlati hasznosság. A mi bizottságunk a célt magasabban tűzi ki: az *irodalmi műveltségben*. «A görög nyelvben ringott, mondja, minden igazi és alapos műveltség, finomabb izlés és kellem bölcsője, amiért igen kívánatos, hogy ebben a majdnem isteni nyelvben senki a mieink közül járatlan ne legyen.»¹ A bizottság előadójának, *Korbély Antal*nak szavai ezek, akit már éppúgy, mint *Kazinczyt*, *Kölcseyt*, gr. *Dessewffy Józsefet*, *Guzmicsot* stb., erősebben érintett meg a német neohumanizmus fuvallata. Mivel a latin klasszikusok sem érthetők meg alaposabban a görög nélkül, ennek tanulása a javaslat szerint mindenkire kötelező.

Az új tervezet a német nyelv oktatásánál az irodalmi célt kevésbé hangsúlyozza: e nyelvet főképp nagy gyakor-

¹ «In lingua graeca sita sunt quidem ipsa cunabula omnis verae et solidae Eruditionis limatissimique gustus ac suavitatis, quare optatissimum esset, ut divinum pene hoc idioma nullus nostratium ignoret.» (*Korbély* kézírata; innen került a bizottság határozatába s az *Opinio*-ba.)

lati haszna miatt kívánja tanítani, de csak mint szabadon választott tárgyat. A többi tárgyra nézve sem javasol lényegesebb módosítást. Azonban erős hangon rója meg a tanítás módjának pusztán memorizáltató s lelketölő szellemét: gimnáziumaink egyoldaluan az emlékezetre építenek s elhanyagolják az *ars cogitandi*-t. A gimnáziumból kikerült ifjúságból ezért hiányzik a képesség az önálló szellemi munkára. A tanároknak tehát szívére köti, hogy tanítványaikat a megfigyelésben, kombinációban s a helyes ítélet formálásában gyakorolják (ut discipulos observandi, combinandi et rectum iudicium formandi habilitate induant). Az iskoláinkban túltengő emlékezet-kultuszt tehát hivatalosan is éppúgy megrójják, mint ahogy a társadalom élesebb megfigyelői, kiknek idevágó iskolai emlékei és felfogása e korból nagy számmal idézhetők.

A helyes oktatásnak azonban a tervezet szerint két nagy akadályja van. Az egyik a megfelelő *tankönyveknek*, a másik a kellően képzett *tanároknak* hiánya. Tankönyvek számos tárgyból vagy egyáltalán nincsenek, vagy oly terjedelmesek, hogy az iskolában alig használhatók. Ennélfogva a tanárok az idő jórészt tollbamondással töltik, a tanulók pedig a vaskos hibákkal leírt szövegeket tanulják meg. Ezért a javaslat mindenekelőtt jó tankönyvekről óhajt gondoskodni. Erre azonban olyan eszközt ajánl, amely már egy félszázad óta állandóan hivatalos tollon és szájon forog, de a hosszú idő alatt sohasem vált valóra: az ország kiváló tudósainak jelentékeny jutalommal tankönyvírásra való serkentését. E téren is minden továbbra a régiben maradt.

Az új tervezetnek egyik leghangsúlyozottabb reformgondolata a *tanárképzés* megszervezése. A főiskolai ügy előadója, br. *Mednyánszky*, igen részletesen foglalkozik a bölcsészeti karnak s vele kapcsolatban a tanárképzésnek kérdésével. Tanácsadója *Schedius Lajos*, az esztétika professzora, aki a század elején az evangélikus iskolák számára készítette el a közoktatási rendszer új tervezetét. *Schedius* 1828 június 30-án *Mednyánszky*hoz intézett levelében ezt írja: «Az egész magyar tudományos kultúrának alapvető hibája olyan szemináriumnak vagy kollégiumnak hiánya, mely a

jövendő tanárokat és nevelőket képezné ki. A bölcs fejedelmű, Mária Terézia, a bajon némileg segíteni próbált az ú. n. Collegium Repetentium felállításával. Ez azonban megszűnt». ¹ *Mednyánszky* javaslatára a bizottság most már véget akar vetni annak a fonák állapotnak, hogy a filozófiai tanfolyamot végzett ifjak azonnal tanári állást vállalhassanak. Iskoláink megjavítására az első lépést egészen tudatosan a jó tanárképzésben látja. Ezért részint a pesti egyetemen, részint a tanító szerzetesrendekben két évfolyamú *tanárképzőintézetet* (collegium repetentium gymnasialium) óhajt felállíttatni azok számára, akik a filozófiai tanfolyamot elvégezték s a gimnáziumi tanári pályára akarnak lépni. A tanárjelöltek az első évben a négy grammatikai osztálynak, a második évben a két humanitási osztálynak anyagával s a latin auktorokkal foglalkoznának kiválóbb tanárok vezetése alatt, továbbá a tanítás módszereivel és neveléstudománnyal (institutionibus methodologiae et paedagogiae). A szerzetesrendek tanárképzőinek esetleg világi ifjak is tagjai lehetnének. Ez a terv is csak terv maradt. A tanári arravalóság egyedüli, de kétéseértékű próbája az abszolutizmusig a főigazgató elnöklete alatt megtartott tanárvizsgálat volt, a tanári pályára való minden rendszeres és tervszerű előkészület nélkül.

Az akadémiák filozófiai tanfolyamának és a pesti egyetem bölcsészeti karának tantervén *Mednyánszky* javaslata alapján a bizottság nem sok módosítást ejt. Az előadó úgy látszik megfogadta szakértőjének, *Schedius*nak tanácsát, melyet ez említett levélben adott: «Amíg az alsó iskolák (t. i. a gimnáziumok) a mai állapotban maradnak, az egyetem jobb berendezésének nem sok haszna volna, mert csupa készületlen hallgatót (unvorbereitete Zuhörer) kap... Különösen meg kell jegyezni, hogy nálunk a humanitás-osztályokból az egyetemre való ugrás sokkal inkább nagy és veszedelmes, semhogy a legkárosabb következményekkel ne járna». A bölcsészeti kar tantervének módosítása az új tervezet

¹ *Schedius* levele a br. Eötvös-collegium könyvtárában: Materialia ad Elaboratum Subdeputationis in Literariis. 1827. c. gyűjteményes kötetben.

szerint abban állott volna, hogy a tanulóknak egyes tárgyakat jövőendő pályájukhoz mértén kellett volna tanulmányozniok. Aki pl. gimnáziumi tanári pályára óhajtott volna menni, köteles lett volna a mindenkre kötelező rendes tárgyakon kívül esztétikát, klasszikus irodalmat és *paedagogia sublimior*-t, a módszertannal együtt hallgatni. A jövőendő alapítványi hivataltaloknak mezőgazdaságtant a megfelelő technológiai alkalmazásokkal és könyvitelt, a leendő orvosnak természetrajzot és görög nyelvet kellett volna tanulnia. *Schedius* azokban a bizalmas feleletekben, melyeket *Mednyánszky* kérdéseire ad a filozófiai kar állapotára vonatkozóan, azt ajánlja, hogy az 1806-iki Ratiótól megkövetelt tárgyakon kívül a következőket is iktassák be a filozófiai kar kötelező tanulmányainak rendjébe: a tudományok enciklopédiáját, a filozófia enciklopédiáját és általános irodalomtörténetet. *Mednyánszky* tudós lelke ettől az ósdi iskolás tervtől azonban visszariad. — A filozófiai kar tanítási nyelve a javaslatban a latin marad. De már *Mednyánszky* felveti a kérdést, vajjon nem lehetne-e néhány kötelező tárgyat magyarul előadni? Ezt *Schedius* kíváncsúnak tartja, de a tanítás nyelvének szabadságát fönn akarja tartani a professzorok számára, mert többen nem jártasak a hazai nyelvben. Jellemző, hogy a bölcsészeti kar még 1841-ben is valamennyi tárgyból a latin tanítási nyelv mellett foglal a leghatározottabban állást.¹

A bizottság némely területen meglepően konzervatív: semmi fogékonysága sincsen a korszerű pedagógiai újítások iránt. Így a *testnevelés* kérdésében. Az 1777-ik évi Ratio nem gondoskodott ugyan külön testgyakorló órákról az iskolák tantervében, azonban a filantropinizmus hatása alatt a legmelegebben ajánlja a játékokat (224—8. §§.), sőt külön iskolai játékterekről is gondoskodni kíván. Az 1791-iki bizottság pedig a testgyakorlatokra, főkép katonai szempontból, olyan nagy súlyt vet, hogy ezeket a törvény erejével akarja az iskolákban elrendelni s ezért «a nemzeti nevelés általános elveiről» szóló törvénytervezetben is egyik szakaszként (9. §.) be-

¹ Hlt. 1841: 16.163. sz. (Orsz. Levéltár.) «Linguam latinam pro omnibus in genere disciplinis scholasticis in futurum quoque retinendam esse.»

iktatja őket. Az 1806-iki Ratio a testgyakorlást nem említi. Most az 1825-iki országgyűlés tanügyi bizottságában *Kritske József* követ, lőcsei városbíró, azt javasolja, hogy mivel «a letűnt harmadfél évtized alatt a testnevelés nemcsak Európa többi országaiban, de magában az ausztriai monarchiában is nagy haladást tett . . . a testgyakorlatnak a modern nevelés rendszerében (in Ratione modernæ educationis) nagyobb teret kell biztosítani és az iskolákba be kell vezetni».

A bizottság a javaslatot elutasítja és a testi nevelést továbbra is a szülői házra óhajtja bízni. *Kritske* különvéleménnyel válaszol, melyet a jegyzőkönyvben függelékül ki is nyomtatnak.¹ A különvélemény a magyar testnevelési törekvések történetének igen értékes emléke, egyszersmind szellemtörténeti dokumentuma annak, hogy alig van a kultúrának ága, melyre a német neohumanizmus görög művelődési eszménye ne nyomta volna rá kisebb-nagyobb erejű bélyegét. A filantropisták inkább csak a játékot kapják fel; a neohumanisták görög mintára a szép test kifejlesztésének kultuszát is célul tűzik ki. *Kritske* különvéleményében, melyben bizonyítani akarja, hogy «az ifjúság helyes nevelésére a testgyakorlatoknak az iskolákba való bevezetése elengedhetetlenül szükséges és hogy e nélkül az egész nevelési rendszer tökéletlen lesz», éppen a görögök felfogásából, elsősorban Platonból indul ki, aki Protagorasában tökéletlennek mondja azt az embert, aki csupán lelkét gyakorolja, testét pedig tunyaságnak és semmittevésnek engedi át. Hivatkozik a bécsi egyetem híres pedagógusára, *Mildere*, aki az antik világnak már majdnem elfeledett gimnasztikáját mint a nevelés fontos részét mutatja be, melynek az iskolákban való elrendelése és támogatása az államnak is feladata. A nevelés ezen ágának elhanyagolása a legszomorúbb következményekkel jár. Az egyre általánosabb testi gyöngeség, a testi ügyességnek s a kis veszedelmekben a lélekjelenlétnek hiánya, ami az ifjúság körében tapasztalható, sürgősen szükségessé teszi a testet erősítő és fejlesztő gimnasztikai gyakorlatoknak az antik világból való feltámasztását.

¹ Protocollum etc. 1829. 133—136. lk.

Kritske szemére veti a bizottságnak, hogy az 1791-iki tervezetnek a testnevelésre vonatkozó pontját, mint a nemzeti nevelés egyik sarkalatos elvét, elfogadta ugyan, de ennek konkrét következményeit még sem akarja levonni azzal, hogy a testgyakorlatoknak az iskolába való kötelező bevezetését javasolja. Egy nehézséget azonban a *votum separatum* szerzője maga is kiemel: a testnevelő tanárok hiányát. Azonban szemében ez sem feltétlen akadály. Mert akkor a hazai nyelv tanítását sem lett volna szabad elrendelni, hisz a Szepességben, Árvában ma sincs senki, aki tanítsa; akkor a siketnémák és vakok intézetét sem lett volna szabad felállítani, mert szakértő tanerő alig volt hozzá. *Festina lente*. Egyelőre majd akadnak alkalmas tanárok, akik az ifjúság testgyakorlatát vezetik. A jövőben pedig úgy, ahogy a bécsi egyetemen, a pestin is elő kell adni *Milde* pedagógiáját s külön rendszeres testgyakorlatokat kell folytatni azokkal, akik majd az iskolában testneveléssel foglalkoznak.

Száz éve annak, hogy mindez elhangzott. Most pár évvel ezelőtt ez a terv újra föltámadt: az egyetemen kapcsolatban történjék a testnevelő tanárok kiképzése. Az egyetem most is, mint száz évvel ezelőtt, ezt a gondolatot elutasította. Így született meg 1925-ben a Testnevelő Főiskola, melynek feladata a testnevelő tanárok kiképzése.

Az 1825/27. országgyűlés külön felterjesztést tesz a királyhoz a *népoktatás* hatékonyabb megszervezése ügyében. A nép nagy tömege ugyanis minden értelmi és erkölcsi oktatás nélkül nőtt fel «a közbiztonság és a nemzeti műveltség» nagy kárára. A baj orvoslására *Pázmándy Dénes* követ, komáromi alispán tesz részletes előterjesztést a bizottságban. Követeli az általános iskolakötelezettség kimondását, azt, amit József császár már majdnem egy félszázaddal ezelőtt büntetés terhe alatt elrendelt. Érdekes a mód, ahogyan az előadó a falusi gyermekek iskolába járásának lehetőségét biztosítani óhajtja. Mivel a szülők faluhelyen gyermekeiket állataik legeltetésére használják fel, ahelyett, hogy iskolába küldenék, a bizottság el akarja rendeltetni, hogy az állatokat nem szabad külön-külön, hanem csak az egész községet együttesen legeltetni. Így a gyermekek felszabadulnak a pásztor-

kodás alól az iskola számára. Viszont ahol a tanyák szétszórtnak vannak, a legközelebbi falu papja és tanítója legyen köteles időnkint a tanyák népét összegyűjteni és tanítani. A földesurak pedig gondoskodjanak eszközökről arra, hogy a tanyai gyermekek a legközelebbi falu iskolájába bejárhassanak. A tervezetnek azonban nemcsak a kis gyermekek beiskolázására, a szorosabb értelemben vett népoktatás megszervezésére van gondja, hanem már a felnőttek oktatására is, a *népművelésre*. E célból alkalmas könyvek kiadásáról akar gondoskodni, melyek főképp a gazdálkodás körébe eső tárgyokról szólnak. Ezeket a könyveket a szegényebb nép között ingyen kell kiosztani.

Már az 1791-iki deputáció élénken kívánja egy *művészeti akadémia* (Academia Artium Liberalium) felállítását. Mint jámbor óhaj belekerült az 1806-iki Ratioba is. Az 1825-iki bizottságban *Pázmándy Dénes* magas színvonalú javaslatában erőlesen sürgeti a művészeti akadémia megszervezését és tüzetesen körvonalazza az akadémia céljait és eszközeit. A cél hármas: a szép érzékének szélesebb körben való fejlesztése; a művészek irányítása; elméleti és gyakorlati képzés a művészetek egyes ágaiban. E célokat a következő eszközök szolgálják: a klasszikus becsű művészeti termékeknek a Nemzeti Múzeumban való kiállítása; fel kell szólítani azokat, akiknek értékes magángyűjteményeik vannak, állítsák ki a Nemzeti Múzeumban; a rajziskolák tanárait a művészeti akadémia igazgatósága alá kell rendelni és iskolájuk művészi termékeit bírálatra ennek beküldeni; a kiválóbb művészi alkotások szerzőit nyilvános jutalomban kell részesíteni és a tehetséges fiatal művészeket ösztöndíjjal Bécsbe vagy más művészeti gócpontba további tanulmány céljából kiküldeni. Nehogy pedig a művészeti akadémia gondolata, úgy mint sok más intézményé, megint elaludjon, a bizottság mindazt az összeget, amely e célra máris rendelkezésre áll, azonnal befektetni óhajtja. Egyelőre a művészeti akadémia a Nemzeti Múzeummal kapcsolatban működjék, melyben eddig is számos segédeszköz (pl. jelentékeny antik emlékgyűjtemény) áll rendelkezésre.

A protestáns iskolák rendszerének az állami Ratióhoz való alkalmazása, az egész magyar közoktatásügy egysége-

sítése felekezeti különbség nélkül, az 1777-iki Ratio megjelenésétől kezdve állandó vita és surlódás tárgya. A nem vallási vonatkozású tárgyak tantervének egységesítését elvben már az 1791-iki bizottság kimondja. Az 1806 Ratio is, mint királyi rendelet meghagyja, hogy tisztán tanulmányi-tantervi szempontból (quae pure sunt Literaria) a protestáns iskoláknak az új állami rendszernek kell alkalmazkodniok. Ez az intézkedés azonban újra megtörik a protestánsok ellenállásán, akik az 1791 : XXVI. t.-cikket másképp értelmezik. Az 1825-ben kiküldött országos bizottság ismét megelégszik az elvi kijelentésekkel. Újra hangoztatja, hogy azoknak közoktatás-ügyét, akiknek egy a hazájuk, ha mindjárt felfogásuk egyes hittételek szempontjából elüt is egymástól, a nevelés ugyanazon elveinek kell irányítaniok. Ha érvényben marad is a protestánsoknak mindaz a joga, amelyet nekik az iskolák kérdésében az 1791 : XXVI. t.-cikk biztosít, a magyar közoktatásiügy egysége érdekében mégis szükséges, hogy a következő pontokban az ő iskoláik is alkalmazkodjanak :

1. A nemzeti nevelés általános elveire vonatkozó articulus (4. 1.) egész terjedelmében a protestáns iskolákra is érvényes.
2. Az ifjúság általános fegyelmi szabályzatával a protestáns iskolák sajátos szabályzatai mindig összhangban legyenek.
3. Az iskolák tanterveinek e bizottságtól megállapított kötelező tantárgyai a protestáns iskolákban is ugyanazok legyenek.
4. A protestáns iskolák bizonyítványai is felsorolják a tárgyakat, melyeket a tanuló elvégzett, hogy megállapítható legyen iskolaváltoztatás esetén, vajjon milyen felsőbb osztályba vehető fel a tanuló.
5. A protestánsok is a saját kebelükben kiváló férfiakból állítsanak össze tanárvizsgáló bizottságokat, melyek szigorú próbatétel alá vessék azokat, akik tanári tisztet óhajtanak vállalni. Mindezek a pontok azonban, bár *gr. Teleki* és *br. Prónay* hozzájárultak, még sem tudtak kibontakozni az elvi megállapodások ritkább levegőjéből, továbbra sem tudtak valósággá szilárdulni. A protestáns iskolák sajátos hagyományai sokkal mélyebb gyökeret vertek, semhogy ezt a gyökeret ki tudta volna tépni olyan bizottság határozata, melynek tervezetét maga a kormány is csak tanügyi papiralkotmánynak tekintette.

Sok szó hangzott el II. József óta a gimnáziumok számának túltengéséről, a szellemi proletáriátusnak, a tanult hivatalkeresők tömegének ijesztő szaporodásáról. Olyan városkák, főkép a felvidékiek, amelyek nagyobb faluszámba is alig mennek, most újra elárasztják kérvényeikkel az országos bizottságot és gimnáziumnak, vagy legalább négy osztályos grammatikai iskolának felállításáért esedeznek. A bizottság előadói nem győznek rámutatni arra, hogy ezek a városkák egészen közel vannak egymáshoz, a gimnáziumok máris egymás hegyin-hátán tengődnek. Bazin, Szentgyörgy, Szakolcza, Tokaj, Znióvárálja, Bártfa, Balassagyarmat grammatikai iskoláért, vagy ha ez már megvan, humanitas-osztályokért könyörög. Sárospataknak nem elég nagy a református iskola, katolikus gimnáziumot is akar; a bizottság a néhány pataki katolikus tanulót Sátoraljaújhelyre, Miskolcra, Kassára, Eperjesre, Ungvárra utalja. Az említett, többnyire tótajkú felvidéki városok iskolaéhségével szemben a nagy magyar Alföld szinmagyar népe mélységesen hallgat: a síkságon szétszórt kis falvaiban és tanyáiban népiskolája is alig van, mi szüksége volna a gimnáziumra? A Felvidék a maga mostoha hegyes vidékén inkább iparúzó, sok olyan embert termel ki, akinek a pusztá anyaföld nem ad munkaalkalmat és megélhetést. Ez is természetes indítéka a továbbtanulás akaratának. Az Alföld lakossága földművelő: a természet bősége a művelődésnek inkább quietivuma, semmint motivuma. Az alföldi parasztság lelkében nem ég a társadalmi és művelődési aszcendizmusnak az a magasabbra törő vágya, amely a Felvidék vagy a Dunántúl népét sarkalja. Innen érthető, hogy az északi kis fürge városkák seregével szemben a Duna-Tisza közéről a magasabb kultúra lehetőségének megszervezésére az országos bizottsághoz csak egy szó esdekkel: a *districtus Jazygum et Cumanorum* hangja, mely Jászberény számára gimnáziumért sóhaj. Vannak ugyan gimnáziumok az Alföldön, de ezek református iskolák, melyeknek katolikus tanulót nem szabad fölvenniök. A bizottság válasza elég rideg: ezt az iskolát nem a szükség, hanem a jászok területének csupán kényelme kívánja; nincs a bizottságnak kifogása az ellen, hogy a saját költségükön Jászbe-

rényben gimnáziumot tartsanak fenn, a tanulmányi alapnak azonban erre pénze nincsen. Szegednek, az Alföld nagy gócpontjának, nagyobb becsvágya van: jogi főiskolára akar szert tenni, miután már a piaristák kezében filozófiai tanfolyamot tart fenn. Kívánságát siker csak száz esztendő múltán koronázza, amikor a nagy nemzeti katasztrófa a kolozsvári egyetemet Szeged sík ölébe csúsztatja. A történeti jog erejére a művelődés terén is jellemző, hogy Nagyszombat városa most, egy félszázad után is, visszaköveteli elvesztett egyetemét. A bizottság természetesen azt válaszolja, hogy az egyetem Pesten, az ország szívében, a legalkalmasabb módon van elhelyezve.

Ezek az országos tanügyi bizottság jelentősebb határozatai, amelyek az 1793-iki és 1806-iki Ratiók módosított szövegébe beillesztve *Opinio* címen rendszeres munkálat formájában is megjelentek.¹ Az *Opinio*, mint a magyar közművelődésügy új kódex-tervezete, mindazt a kérdést sorban felöleli, amit az 1806-iki Ratio. Csak két intézmény tárgyalása hiányzik belőle: a katonai akadémiáé és a tudományos akadémiáé. Az előbbit a nemzet nagy áldozatkészsége és erélyes sürgetése alapján az 1808: VII. t.-cikk már felállította (bár még több évtizedig az újabb, 1827: XVII. t.-cikk ellenére is csak papiroson maradt), az utóbbit pedig csak az imént teremttették meg *Széchenyi* és társai azon az országgyűlésen, mely a tanügyi bizottságot is kiküldötte.

Az *Opinio* szerkezete is ugyanaz, mint az 1806-iki Ratióé: fejezetről-fejezetre ennek nyomán halad. Csak két különbség van beosztásában: a mű élére állítja a nemzeti nevelés elveiről szóló törvényjavaslatot, másrészt első részként tárgyalja azt, ami a Ratió végén található: az egyetemi tanulmányi és nyugdíjalap ügyét. Olyan új gondolat nincs már benne, amit a bizottság jegyzőkönyve nyomán nem ismertettem volna. Az egész *Opinio* a jelzett határozatoknak az 1806-iki Ratio fonálán való rendszerbe foglalása.

¹ *Opinio* Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, per pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8.: 1827. exmissae, circa Objecta Rei Literariae. Budae. 1830. 136 nagy fólió-lap (táblákkal).

Az országos bizottság a nemzeti nevelés elvei értelmében (13. §.) az *Opiniót* megküldi valamennyi megyei és városi törvényhatóságnak, hogy tegyék meg észrevételeiket a közoktatásügy rendezésének új tervezetére s ilyen irányban utasítást adhassanak követeiknek, ha a tervezet országgyűlési tárgyalására kerül a sor. Főlemelő látvány: az évszázados mély álmából alig felocsúdott nemzet törvényhatóságai a harmincas évek elején országszerte tüzetesen megvitatják a magyar közművelődés állapotát, mindenki azon töri a fejét, milyen eszközökkel lehetne az elmaradt magyar kultúrát minél gyorsabban fölemelni? A magyar társadalom talán azóta sem érdeklődött ilyen egyetemesen a közoktatásügy kérdései iránt; azóta sem ismétlődött meg az a jelenség, hogy a sok törvényhatóság oly izzó hévvel vitatkozott volna szerte az országban azon, vajjon a gimnázium negyedik osztályán túl is kell-e a prozódia-t tanítani? szükség van-e a görög oktatásra a gimnáziumban? mit kell tanítani a geometriából? milyen legyen a magyar lányok nevelése? vajjon nem túlszigorú-e az iskolák tervezett fegyelmi szabályzata, amikor ezen harcias nemzet ifjúságának (*juventus bellicosae hujus nationis*) továbbra is meg akarja tiltani a fürdést és a koresolyázást? nem volna-e jó az iskolákkal kapcsolatban uszodákat (*scholæ natatoriae*) felállítani?

A vármegyéknek kinyomtatott közoktatásügyi javaslatai és észrevételei garmadával érkeznek az 1832/6-iki országgyűléshez.¹ Valamennyi elsősorban a nemzeti nyelv sorát viseli a szívéen. «Valamint a honni nyelv gyarapítását — mondja tekintetes nemes Nyitra vármegye 1832 szept. 1-én tartott közgyűlésének határozata — csak úgy lehet biztosan reményleni, ha korábbi iskolákban már a gyermekeknek nevelése és tanítása nemzeti nyelven eszközöltetik, úgy valóban is csak eképpen léphet sebes előhaladással a tudományok ösvényén a nemzeti nyelv régtől óhajtott tökéletesedésre». E célra nem tartja elégnek azt, amit az *Opinio* javasol, hogy

¹ Itt csak néhány kiválóbbat említek meg: Veszprém vármegye jelentése a nevelés ügyében 1833. Győr- és Komárom vármegyék észrevételei. 1832. *Reflexiones quoad Opinionem in Re Literaria per deputationem comitatus Nitriensis depromtae*. 1832.

t. i. egy tantárgy oktatási nyelve legyen csak magyar, a többi pedig maradjon a latin, hanem azt követeli, hogy «az iskolában tanuló ifjúságot a hazai történetek, a föld leírása és természeti tudományokban is nemzeti nyelven kell taníttatni». Az *Opinio* a leánynevelés körében különös hangsúlyval emeli ki a magyar nyelv kötelező tanítását. Nemes Nyitra vármegye számára a hangsúlynak ez az ereje sem elég: jelentőségéhez mérten még fokozni óhajtja, «mert sajnos tapasztalás bizonyítja, hogy sok magyar nemesi szabadsággal és javakkal jeleskedő nemzetségbeli leányok, mind a mellett is, hogy magyar hazában élván, a nemzet erkölcsével díszleni akarnak, mégis anyaszülőtte földinek nyelvét nem tudják, nem beszélik, holott más idegen nyelvek esmeretét nagy áldozatokkal is megszerezni törekszenek. Melly nemzetiség megvetésével való hátramaradásnak elmellőzésére az egybegyűlt Karok és Rendek jövő országgyűlésében elhatározandónak itélik, hogy az apátszáknál és más nevelő intézeteknél is neveltetett leánkák magyar nyelvben taníttassanak».

Ellenkezésre talált országszerte a görög nyelvnek az *Opiniótól* a gimnázium tantervébe rendes tárgyként való beiktatása. A legtöbb megye elismeri ugyan, hogy a görög a latin klasszikusok megértéséhez szükséges, de arra a tapasztalatra hivatkozik, hogy nálunk a görög tanítása eddig teljesen sikertelennek mutatkozott, az ifjúság túlterhelésére vezet, de meg nincs is tanár, aki jól tanítsa. A megmaradt időt inkább a magyar nyelv alaposabb tanítására kell fordítani. A kinek későbbi tanulmánya és hivatása szempontjából szüksége van rá, tanulja az akadémián. Több megye sehogy sincsen megelégedve a magyar történelmi oktatás anyagával. «A nemzeti történetek tanításában — sürgeti az egyik vármegye — nem csak a magyarországi királyok élete, de a pragmatikai történetek, és Magyarországnak Európával összekötött nagyobb esetei is taníttassanak». A magyar történelmi didaktikának azóta is állandó utasítása: a nemzeti történelmet világtörténelmi háttérben kell tanítani, mert csak így juthat a tanuló hazánk európai helyzetének és igaz történeti jelentőségének tudatára. Az egyik vármegye a nemzeti történelem tanítását azzal is hatékonyabbá óhajtja tenni,

hogy a kiváló magyar királyok, vezérek és hősök képét az iskolák termeiben ki akarja függesztetni.

Az *Opinio* előtt még egészen ugyanaz a *rétorikai művelődési eszmény* lebeg, mint a *Ratiók* előtt. Ezért nagy súlyt vet a szónoki gyakorlatokra, hogy az ifjúság már előre megszerezze a közéletben szükséges nyilvános szereplés és beszéd kellékeit (107. §.). A vármegyéknek ez sem elég: a műveltséget a szónoki készséggel összetévesztő felfogásuk még többet kíván. Az egyik megye követeli, hogy a tanulók ne csak a már kész klasszikus szónoklatokat szavalják, hanem maguk készítsenek szónoki beszédeket, «abban a szellemben, mely az indulatok felkeltéséhez és a szónoki művészet egyéb kellékeihez szükséges, hogy így az ifjúság a szónoklathoz szükséges energiára, és készségre szert tegyen» (*juventus et energiam, et qualificationem oratoris nanciscetur*).¹ A megyéknek ezek a közoktatásügyi petíciói, mint a műveltségről táplált sajátos magyar felfogásnak tükrői, csak megerősítik azt a bátorságunkat, mellyel a régi magyar középiskola egész életét a rétorikai művelődési eszmény legjobban jellemző kategóriája alá merjük foglalni.

Bármennyire iparkodott is a Ferenc-féle patriarkális abszolutizmus az országot a cenzúra magas védőfalaival a külföldi eszmeáramlatoktól elzárni, ezek továbbra is csak beszívárogtak s a közéletben is jelentkezni próbáltak. Jellemző erre Verőcze megyének felirata, melyben azt kívánja, hogy a filozófiát egyházi jellegű tanárok világi intézetekben ne taníthassák. A megyék általában mérsékelt álláspontra helyezkednek. Nyitra vármegye például elismeri ugyan, hogy «az egyházi tanítók a bölcselkedés-tudomány kifejtetetésében a hitvallás törvénye által tartóztatván, a tiszta természeti okoskodásoktól és tágasabb elmélkedésektől akadályoztatnának és e miatt a világi tanítók inkább alkalmazandók lennének», mégsem óhajtja a papokat a tanári pályázatból kizárni, mert «az erkölcsiség és a tudományok léniájában» általában nem lehet ellenök kifogást emelni.

A nyugati liberalizmus eszméi a magyar közéletet ebben

¹ Reflexiones . . . comitatus Nitriensis. 1832. 10. l.

az időben már mind mélyebben áthatják. Ennek egyik jele több megyének az a kívánsága, hogy a tanári állások betöltésében minden nemzetiségi és felekezeti különbséget figyelmen kívül kell hagyni s egyedül a személyes arravalóság legyen a döntő. «Mivel az elme-bölcsesség és tudósság — mondja az egyik megyei határozat — semmi nemzetség vagy vallás neméhez kötve nem lenne, egyedül személyes tehetőségtől függene, a megyebeli Karok és Rendek azt határozandónak lenni ítélték, hogy kivévén a hitvallást, egyéb tudományokban a tanítók minden vallás tekintet nélkül a pesti főiskolánál cathedrara bocsájtassanak».

Az *Opinio* egyik legértékesebb javaslata a tanító- és tanárképzés ügyének felkarolása: csakis a jó tanítókból indulhat ki a magyar közoktatás valóságos reformja. Ez a gondolat a megyéket is megragadja s különös nyomatékkal kívánják a tanítóképzők, ú. n. præparandiák felállítását. Meglepő s ma, amikor a magyar tanítószág a maga kiképeztesítését az egyetem feladatává óhajtja tenni, különösen aktuális, hogy ennek a gondolatnak először Nyitra vármegye adott száz évvel ezelőtt hangot. «Mivel — mondja — a tanításnak minden jó vagy rossz előmenetele és foganatja jobbadán a tanítók tehetőségétől és tudományos esmérteitől függene — az e béli tanítók és oktatók a királyi tudományos egyetemenél képeztessenek, és így tanítói hivatalra alkalmasakká tétetvén, az országban lévő néposkolákban széjjel küldetessenek». Az ilyen irányú mai magyar tanítói mozgalom a legújabb német minta után ered: az ötletnek azonban, mint látjuk, elszigetelt magyar történeti nyoma is van. Semmi új sincs a nap alatt.

Az 1825/7-ik évi országgyűlés regnikoláris választmányának tanügyi albizottsága hiába készítette el a maga szerves munkáját. Az *Opinio* éppúgy nem jut az 1832 6-ik évi országgyűlésen tárgyalásra, akárcsak a többi bizottság munkálata sem. Egyes javaslataiban azonban az országgyűlés általános kívánságai (postulata) közé kerülnek. Így a tanítóképzők és a polytechnikum felállításának ügye, melynek sürgős elintézését mind a két ház nyomatékosan kéri. A királyi válasz lesújtó: öfelsége az oktatásügy rendezését felség-

jognak nyilvánítja, az idevágó törvényhozást feleslegesnek tartja. E válasz nyomán támadt felháborodás oly nagy és tartós, hogy ennek lecsillapítására most már a kormánynak magának kell a közoktatási reformok terén a kezdeményezést megragadnia. A helytartótanács tehát 1841 jan. 30-án a kebelbeli tanulmányi bizottságnak (gremialis commissio studiorum) elnökét, *br. Mednyánszky Alajost*, akinek már az 1828-iki országos bizottsági munkálat kidolgozásában is oroszlánrésze volt, bízza meg, hogy szakemberek meghallgatásával új javaslatokat terjeszen elő.¹

KORNIS GYULA.

¹ Ht. 1841 : 21983. sz. O. L.

EMLÉKEK A PESTI VÁRMEGYEHÁZBÓL.

Alig van költőnk, ki a vármegyét lantjára vette vagy közéletének hatását érezte és egy vagy más vonatkozásban költőileg kifejezte volna, még ha tisztviselője volt is a vármegyének, benne élt, vele érzett, vele küzdött, minden gondjában, bajában és dicsőségében osztozott. Akik írtak is róla, többnyire torzképét mutatták be. Gúnyolták, meghurcolták, megalázták regényeikben vagy kisebb elbeszéléseikben, pedig az a középnemesi osztály, melyre az ősi intézmény támaszkodott, a nemzetnek legjobb, legépebb és legjelentékenyebb része volt. Ugy látszik, báró Eötvös József után indultak, ki a *Falu jegyzője* regényében erős támadást intézett ellene, csak a visszaéléseket látva benne. De Eötvös irányregényt írt, előkészítve ezzel is az 1848-iki átalakulást, tehát reformművet, mely a fejlődő életre kívánt hatni. Ezért meg lehetett bocsátani túlzásait.

Az is igaz, hogy a vármegyei közélet és ennek ezerféle apró-cseprő helyi bajai és napi vesződtségei nem buzdíthattak költői alkotásokra.

Mindamellett vannak a vármegyei és a tisztviselői életnek vigasztalóbb, szebb körei és jelenségei is, melyek hozzáérnek a poéta szívéhez és képzeletéhez.

Én nemcsak tisztviselője, hanem egyszer-másszor poétája is voltam a vármegyének. A kösziklán is nyílik néha virág, ha más nem, hát — gyopár.

Hazafias verseim nagy részét a vármegyei háznál írtam. Mondom is *A vármegyei ház* című dalomban: «Itt írtam sok szabad dalom, Ha dühöngött a hatalom». Ezt a vármegyei háznál megtehettem. Állásom nem függött a kormány-

hatalomtól, politikai meggyőződésemet nyíltan vallottam és szabadon követhettem. Irhattam bármit, annak hivatalos viszonyaimra visszahatása nem volt. Sőt itt arattam a legtöbb elismerést dalaimért, melyeket sokszor merészeknek tartottak.

Azon verseim közt, melyekhez a gondolatot és az ihletet a vármegye vagy a vármegyei élet adta, legrégibbek *A vármegye üdvözlése* 1860-ból és a *Bujdosó vármegye* 1861-ből, amely években az 1860 október 20-iki császári diplomát kihirdették s vele a vármegyék 10 évi elnyomás után új életre keltek, követelték az 1848-iki alkotmányt, ellenálltak a hatalomnak, talpra állították a nemzetet, egész erejüket kifejtették, míg azután az abszolút hatalom szuronyokkal kergette szét. A vármegyét dicsőíti mind a két vers, feltámadásában az egyik, bukásában a másik. Akkor volt talán legnagyobb az ősi intézmény.

A vármegye feléledése és új pályafutása termette *A vármegye lobogója* és *Új álmok* című verseimet is 1867-ben, a vármegyék újabb helyreállításának idejében.

A vármegyeház családi életem fészke is volt. Így magasztalom *Boldog hely* cím alá foglalt két versem egyikében, amint várja menyasszonyomat.

Egy lakodalomban ismerkedtem meg a kedves leánnyal Tasson, Pest vármegye egyik dunavidéki falujában, testvérenénjének lakodalmán. A lakodalomban vőfély voltam, ő meg nászleány. Még 16 éves sem volt s két hét múlva már arám, hat hét múlva pedig feleségem lett.

Első aljegyzője voltam a vármegyének, háromszobás szép lakásom volt a vármegyeház második emeletén — csak ő kellett bele.

1871-ben Nyári Pált temettük, a vármegye hőjét. A temetési szertartás részint Budapesten, részint Nyáregyházán folyt le. A fővárosban a ref. templom volt színhelye, hol Török Pál szuperintendens és Sziládi Áron lelkész és országgyűlési képviselő beszéltek a koporsónál, Jókai Mór pedig a város határán vett tőle búcsút hatalmas beszédben. A nyáregyházi temetés folytatása és befejezése volt a nagy gyászünnepélynek. Ide hozták harmadnap a nehéz ércpokorsót

s itt a vármegye vette át, hogy átadja végleg az anyaföldnek. Beöthy Lajos első alispán engem bizott meg, hogy Nyáregyházán a nagy halott felett búcsúbeszédet mondjak. Nyáry pártfogásának köszönhettem, hogy a vármegye tisztikarába és közéletébe 1861-ben bejutottam.

Elmentem tehát április 24-én Nyáregyházára. A falucska Alsó- és Felsőnyáregyházából áll, mindkettőt közbirtokosok lakják, s vasuton a pilisi állomásról közelíthető meg. Itt mintegy 50 kocsi várt reánk és vitt a temetés színhelyére. Nyáry Pál Alsónyáregyházán lakott a negyvenes években épített úri házában, mint törzshelyén a nyáregyházi Nyáry-családnak. A két falucska negyedóránnyira van egymástól és urasági majorokból és cselédházakból áll. Lakóinak száma Alsónyáregyházán alig 400 ember, Felsőnyáregyházán még kevesebb. Templom nincs, hanem mindkét helyen egy harangláb áll, nagyobb csengetyűhöz hasonló haranggal, mellyel a delet jelzik.

Oly sokan voltunk, hogy az udvaron, hova az érckoporsót kihozták, alig fértünk el. Nagykőrös város 25 tagú küldöttséggel képviseltette magát. Ott volt a város dalosköre is, mely a háznál és később a sírnál gyászdalokat énekelt. Dobos János ceglédi reform. esperes mondott itt nagy gyászbeszédet.

A koporsót a temetőbe felváltva vármegyei tisztviselők és országgyűlési képviselők vitték. Ekkor megszólalt a pusztai község keserve, az egyszerű haranglábban álló pusztai harang, és csengett, csengett fájdalmasan, szívhezszólóan, mintha fel akarná kelteni a távozót. E hatás alatt már útközben önkénytelen kerestem költői kifejezést érzelmeimnek. Nem a beszédemmel foglalkoztam, hanem egy költemény strófaival. Mire a temetőbe értünk, nagyjában készen is voltam velük.

A temetőben a nyílt sír előtt letették a koporsót. Tüske, bozót fogadott bennünket. Alig bírtunk elhelyezkedni. Az akácfák is vadul rázták karjaikat a szélben. Kisérteties volt a jelenet. Egy régi sírhalomra állva mondtam el beszédemet. «Az önzetlenség rágondol — mondám ebben — midőn kenye-

rét megosztja, a munka és az erély ide jó karjait edzeni, a hűség itt ül le, hogy erejét összeszedje, az igazság innen vesz biztatást, hogy ne kételkedjék, a törvény itt fogja keresni legbátrabb őrét, a hazaszeretet e sírra borul, hogy kihűtse forró homlokát, az önfeláldozás tőle vesz példát, hogy megmentse eszményeit.» Könnyek jöttek szemembe. midőn befejeztem a pusztai életből vett képekkel: «Pusztai szél, zengj felette altató éneket; éjjeli harmatcsepp hozd le számára a kék eget; fényes napsugár, mutasd meg neki az örök világosságot; zúgó orkán, vidd el porait az ország minden részébe, hogy megnépesüljön a haza földje hozzá hasonló emberekkel, polgárokkal és hazafiakkal!» Később megírtam róla költeményemet. Versenyre kelve a pusztai haranggal: melyikünk gyászolja és siratja jobban?

Vármegyeházi vers a *Nyáry Pál sirja* is 1874-ből. Kapcsolatban áll azon indítvánnyal, melyet Beöthy Lajos első alispán tett a vármegye 1871 júniusi évnegyedes közgyűlésén, Nyáry halálának bejelentése és emlékének megörökítése alkalmával. Mint a közgyűlés egyik jegyzője, én vettem jegyzőkönyvbe a vármegye fájdalmát és gyászát és Nyáry emlékének megörökítését. Hírdettem ebben, hogy a pálya, melyen a vármegye követte, a becsület pályája volt, a zászló, melyet kezében látott, a hazafiság és emberiség zászlója volt, és a zöld asztal, melynél körülvette, mindig egy termékeny mező volt, melyről a vármegye a szabadságnak, a rendnek, a művelődésnek és a jóhírnévnek gazdag termését aratta. Az alispán indítványai méltók voltak a jeles hazafi emlékéhez. A vármegye kimondta, hogy életnagyságú arcképe a tanácskozási terem számára elkészíttessék, sírjára a nyáregyházi temetőben díszes síremlék állíttassék és a sírtér megvásároltassék, a vármegyeház udvarában pedig szobor emeltessek. Mindezek kivételére ugyanakkor egy bizottságot küldött ki. A bizottság meg is tett annyit, hogy Nyáry életnagyságú állóképét Barabás Miklós festőnkkel elkészíttette és a közgyűlési teremben felállíttatta. Gulner Gyula, akkori aljegyző mondott az arckép bemutatása alkalmával hatásos beszédet. De további intézkedések nem történtek.

1874-ben újra felkerestem Nyáry Pál sírját. Amit láttam, bizony nem vallott kegyeletre és halára. Síremléknek hire sem volt, a sírtér tele gizgazzal. Mélyen meghatott a sír elhagyottsága és pusztulása s megírtam váddal és panasszal teljes költeményemet. Ez is a *Fővárosi Lapok*-ban jelent meg, és — nem hangzott el hiába! Felrázta tétlenségéből azon bizottságot, melyet a vármegye három évvel előbb kiküldött s melynek a síremlék előkészítése és felállítása is feladata volt. A tanácskozások megindultak s másfél év múlva, 1876 júniusban már be is jelentette a közgyűlésnek, hogy sírkertet rendezte, a síremléket felállította s csak még az emlék ünnepélyes leleplezése van hátra. Emlékbeszéd készítésével engem bíztak meg. Azt a vármegye 1500 példányban ki nyomatta és az ünnepély közönsége közt a helyszínén szétosztatta. Kossuth Lajosnak is küldött egy példányt Turinba.

A vármegyeházban tartott baloldali pártgyűléseinknek köszöni létrejöttét *A pártokhoz* című hazafias versem 1872 elejéről. A pártélet rendkívül szenvedélyes volt az országban és így a vármegyében is. Ez erősen baloldali volt, vagyis az 1867-iki közösügyes kiegyezés és ennek alapján álló Deák-párt ellenzéke. Középheletet foglalt el a Deák-párt és a szélsőbaloldal pártja között és a «bihari pontok» közjogi programjával küzdött Tisza Kálmán pártvezérsege alatt. A kiegyezés megváltoztatására törekedett, de csak részben. Azt akarta, hogy a közös ügyek: külügy, hadügy, pénzügy kezelésére felállított intézmények: delegáció, közös miniszterium el-töröltessék, a közös hadsereg magyar része magyar lábra állíttassék, az időhöz kötött közösségek: vámterület, jegy-bank és más gazdasági jellegű ügyek közössége pedig megszüntettessék. Mindezt alkotmányos úton akarta, az alkal-mas idő és mód megválasztásával. A szélsőbaloldal tovább ment. Ez az 1848-iki törvények teljes helyreállítását kívánta, közös ügyek nélkül, a perszonális unió alapján és inkább külföldi bonyodalmakra számított. De még akkor kevés híve volt.

Én a vármegye pártjához, a Tisza-féle balközéppárthoz tartoztam s a vármegye központi pártbizottságának is tagja voltam. Nagy hévvel fogtunk a párt szervezéséhez, hogy a

közeledő képviselőválasztáson többségre jusson. Ezt tette a Deák-párt kormánya is, melynek elnöke Lónyay Menyhért volt. Ennek is megvolt a maga vármegyei pártbizottsága. Mindent elkövetett ez is, hogy többségét és az 1867-iki kiegyezést úgy, amint törvénybe iktatták, változatlanul fenn-tartsa. A vetélkedés a két párt közt alig ismert határt. Nem volt neki elég a vármegyei központi pártbizottság, mely a szervezést és az agitációt vezette, külső közegekre is szükség volt, melyek a bizottsági határozatokat a választókerületekben és a községekben végre is hajtásák. A pártok tehát ezekben is szerveztek ilyen bizottságokat és ezek útján bevitték az üdvtelen pártoskodást a legutolsó kunyhóba is. Annyira mentünk a pártszervezés munkájában, hogy utóbb már a választói jogosultságra sem voltunk tekintettel. Minden ellenzéki polgárt összeírtunk és a pártba bevettünk, ha nem volt is választó.

A bizottságok alakulását és működését külön szervezeti és eljárási szabályok írták elő, melyeket nyomtatott példányokban osztottunk szét. A pártok mozgalma e szabályok keretében nemcsak akkor élt, forrongott és kavargott, ha képviselőt kellett választani háromévenként, hanem mindig időközben is, ha a választás ideje már elmúlt, vagy még távol volt.

A mozgalom nem szorítkozott csak a választókerületekre és a képviselőválasztásokra. A vármegyei tisztújító közgyűlések is megérezték. A pártok előzetes értekezleteket tartottak, melyeken előre kijelölték a tisztviselőket, akikre szavazni fognak. Tartottak járási értekezleteket is a járási tisztviselőkre nézve. Nem voltak tekintettel a rátermettségre és a képességre, csak a pártállásra. Csodaszámba ment, ha valakit mind a két párt elfogadott jelöltjének. Így jártak el a községekben is a községek tisztviselőire nézve. A közgazgatás érdeke mellékes volt.

Ez aztán fenekestől felforgatta az országot. Hadilábra állított jóformán mindenkit egymás ellen, üldözte a politikai ellenvéleményt, megrontotta a társadalom és a családok békéjét, vagyoni helyzetét, a hazaszeretet fogalmát, megtagadta a másik félben a tisztességes érzést is, tért nyitott

a vesztegetésnek, fenyegetésnek, az erőszakoskodásnak és a visszaélésnek, általában az erkölcsi romlásnak.

Mi lesz ebből? kérdezém magamban. Vagy a kiegyezés fenntartásában kellene egyetérténünk, legalább most, az első években, paritásos jogaink teljes életbeléptetésére törekedve, vagy a reformban, legalább a «bihari pontok» értelmében, melyek a lényegét, a közös ügyeket különben sem érintették és inkább a közös ügyek kezelése módjában kívántak változtatást. De hát «átok szállta meg a magyart, mert az soha össze nem tart».

Egy zajos és heves pártbizottsági ülés után, mely bele-nyúlt a késő éjszakába. füsttől és zajtól elkábulva, kimentem a Dunaparra és a parton fel-alá sétálva, megírtam költeményemet *A pártokhoz*; elítélve ezeket türelmetlen, önző, hatalmi versenyzése miatt.

Költeményem a *Fővárosi Lapok*-ban jelent meg és nem csekély feltűnést keltett a pártok közt, kivált a Deák-pártban, mely azt egyenesen ellene intézett vádnak és támadásnak nézte. A *Reform* nevű deákpárti politikai napilap másnap szemlét tartván a pártok mozgalmairól felett, sietett is ennek kifejezést adni. Nekirontott a vers utolsó sorainak: «Áruló, ki meg nem érzi Az időt s a jeleket!» és kérdi: Ki az, aki megérti? Tudja, hogy nekem megvan a magam magyarázata az időkről és a jelekről, de igen sok okos embernek más és igen eltérő magyarázata van ugyanezekről. Már most melyik fél az, aki meg nem értette és elfogadni hajlandó a vers «áruló»-ját? Abból áll éppen a visszavonás, az üdvtelen pártoskodás, hogy az ellenvéleményt nem ellenvéleménynek, hanem árulásnak deklarálja a hebehurgyaság.

Az eset irodalmi vitát is provokált. A *Fővárosi Lapok* szerkesztője is megszólalt, sajnálva, hogy a *Reform* úgy akarja feltüntetni a költeményt, mint valami pártpolitikai verset. Ha az volna, a lap programjába ütköznék, mivel a lap szépirodalmi közlöny, mely egyik párt érdekeit sem szolgálhatja, s általában a politikának csak azon oldalaival foglalkozhatik, melyek az irodalom, a művészet és a társasélet határaiba vágnak. De hogy ez nem pártvers, mutatja címe, mely nem egy párthoz, hanem *A pártokhoz* van

intézve, vagyis valamennyi párt ama túlbuzgóihoz, kik azon vannak, hogy a nézetek ellenfeleiből valóságos gyűlölködő ellenségeket csináljanak. Van ilyen minden pártban s ezek azok, kik ellen a költő a hazaszeretet nevében felszólalt s ép a pártok fölé emelkedő szempont az, mely miatt a költeményt a lap programjának megsértése nélkül közölni lehetett. A *Reformot* az vihette másnemű értelmezésre, hogy tudja, miszerint a baloldalhoz tartozom. De most nem mint vármegyei főjegyző beszélek a versben, hanem mint költő, ki az eszmeharcot szomoruan látom minden oldalról valódi ellenséges háborúvá fejlődni.

Erre aztán a *Reform* is elcsendesedett.

A vitából egy kis kedvetlenségen kívül az a hasznom volt, hogy még egy költeményt írtam ugyanazon témáról. Az *új zászló* cím alatt, egyesülésre szólítva fel a pártokat, a nemzeti eszme szolgálatában.

1873-ban Zemplén vármegye körlevelét tárgyaltuk júniusi évnegyedes közgyűlésünkben, bujdosó fejedelmünk, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításáról. Arra kért körlevelében a hazafias vármegye közönsége, pártoljuk mi is az országgyűléshez küldött feliratát hasonló felirattal.

Az öreg Kubinyi Ferenc nem pártolta a feliratot. Ne bolygassuk a hamvakat ott, ahol menedéket kaptak. Ezen demonstráció most, a kiegyezés létrejötte után, nem helyeseltető. Nagyobb baj, hogy az örmények az ott levő sírköveket építkezésekre használják. Felirat helyett gyűjtést indítványoz, hogy a sír környéke diszítessék és jókarba-helyeztessék.

Utána többen szólaltak fel, pártolva a feliratot, de voltak olyanok is, kik a körlevelet helyeslőleg tudomásul akarták venni.

A vita már-már az utóbbiak javára dőlt el. Ezt mód nélkül szégyeltem; felállottam, Zemplén vármegye körlevele mellett szót emeltem, pártoltam a felírást, de kívántam, tétessék bele, hogy azon esetre, ha az országgyűlés a hamvak hazahozatalát ezidőszerint nem tartaná lehetségesnek, legalább a sírkert biztonságáról és a hamvak védelméről gondoskodják.

Felszólalásom eldöntötte a vitát, felírtunk a mondott értelemben, de felháborodásom nem tudott lecsillapodni, míg meg nem írtam panaszos versemet, *Rákóczi hamvai*-ról.

Szintén közgyűlési vitának köszöni létrejöttét *A Petőfi-ház* 1874-ben. Mióta Rónay István Petőfi születési házat Kiskőrösön, a vármegye területén felfedezte, s összeomlófében lévő rozszant állapotát a *Fővárosi Lapok* 1873. évi folyamán egy élénk tárcacikkben ismertette, a nemzeti becsület kérdésévé vált a ház megvásárlása és közfelügyelet alá vétele. A ház a vármegye területén volt, és így a vármegye közönségére nézett az ország szeme. Rakovszky István akkori aljegyző tette meg az indítványt, hogy a vármegye a házat vásárolja meg.

Három-négy szónok kelt fel egymás után, nagy bámulatomra mindenik avval, hogy a ház régi és rozszant, ne vegye meg a vármegye, és drága is, nem éri meg azt az árat, — 2400 forintot — melyet kérnek érte. Megkaphatjuk olcsóbban is, ha nem sietünk megvételével.

Én is felíratam magam a szólásra. A felhozott kifogások felettébb veszélyeztették az ügyet. Beszédem rögtönzött volt, de amint a *Baloldal* című lap 1874 márc. 22-ki számának feljegyzéséből látom, elég helytálló.

— Se a ház rozszantsága, se drágasága indokul el nem fogadható — mondtam. — Ma már a romokat is körül vesszük gondjainkkal, fenntartjuk, amíg lehet, sőt fel is építjük, mert tudjuk, hogy nemzeti dicsőségünk emlékei fűződnek hozzájuk és fenntartásuk hatással van a nemzeti érzés emelésére. A kunyhót is meg kell venni és fenntartani, ha szent a hely, melyen áll. És ha roskadt a ház, ez annál inkább sürget, hogy megszerezzük és közgondviselés alá vegyük, nehogy maholnap azt se tudjuk, hol állott. De a ház drágaságát sem vehetjük figyelembe. A kegyelet tárgyainak nincs ára, azok értékét nem a mindennapi forgalom határozza meg, hanem azon jelentőség, mellyel a nemzetre hatnak. Egy pipát, egy pálcát nagy áron veszünk meg, ha valamely híres egyén nevéhez van kötve. Mit nem adnánk a Csokonai által megénekelt kulacsért! A Petőfi-ház oly helyet jelel, mely az ország legnagyobb büszkeségei közé tartozik. Örülünk, hogy e hely a

vármegye területén van és hogy megvehetjük. Többet veszünk reputációban és morális súlyban e házvétel elejtésével, mint nyerhetünk azon 1000 forint megtakarításával, mely az árkülönbséget teszi.

Hiába okoskodtam, kevesen pártoltak. A következő határozatot hozták :

— A közgyűlés kegyelettel viseltetik Petőfi Sándor emléke és születéshelye iránt, de a kegyelet nyilvánításának nem leghelyesebb módja a sárból épült és a maga minőségében fenn nem tartható születési ház megvétele, és csak nagy költséggel és átalakításokkal eszközölhető fenntartása. A születési helyen más, alkalmasabb emlékről fog a vármegye gondoskodni, Kiskőrös községgel egyetértőleg. E célra önkénytes adományok gyűjtését rendeli el és erre felhívja a vármegyei bizottság tagjait, a tisztviselőket és a községet.

Elég sima és semleges határozat, de egynéhány kedves urambátyám és régi nemes részéről bizonyos dac és gőg is vegyült a meghozatalába. Nem tudták megbocsátani költőnknek a régi táblabírákat gúnyoló kiméretlen verseit, főkép a *«Magyar nemes»* címűt.

E vita és határozat benyomása alatt még aznap megírtam költeményemet, mely csakhamar megjelent a *Fővárosi Lapok*-ban. A vitában résztvevők majd mind találva érezték magukat, de nem nehezteltek, sőt, mint költői művet dicsérték.

Szintén vármegyeházi vers félig-meddig *A falusi iskola* szintén 1874-ből. Mint az 1868. 38. t.-c. alapján szervezett vármegyei iskolatanács tagja és jegyzője, sokat foglalkoztam népiskoláink ügyével, sürgetve a tanács hatáskörének kiterjesztését a hitfelekezeti népiskolákra is. Ezekben megdöb-bentő állapotok uralkodtak. Az iskolaépületek nyomorultak, rondák, istállószerűek, a tantermek száma messze alul marad a törvény követelésén, a törvényben előírt tantárgyak nem adatnak elő, az azoknak megfelelő kézikönyvek hiányzanak, sőt maguk az iskolatanítók sincsenek ily könyvekkel ellátva és így tovább. Láttam, hogy ez így nem maradhat. A községi közös népiskolák mellett foglaltam pártállást és egész mozgalmat indítottam meg az iskolatanácsban és a hírlapokban a

szégyenletes állapotok megszüntetésére, a hitfelekezeti népiskoláknak községi közös iskolákká átalakítására, ahol pedig ez nem megy, szintén közös iskolák állítására, általában a népiskolák nemes és szent ügyének felkarolására. szükség esetében állami segéllyel.

Buzgalmam és hevem itt még nem állt meg. A költészetet is segítségül hívtam és két költeményt írtam a fennebbi közös cím alatt, festve bennök az iskolát, melyben a felséges népet, a törvényhozót tanítják, és intve a hazát, mit fog tenni e nép, ha jogait egyszer felismeri. Kimondtam nyíltan: «Tégedet fog legelőször elítélni!»

A vármegyeház folyosóján keletkezett a *Rabok miséje* című költeményem 1877-ben. Meghatottan hallgattam egy vasárnap délelőtt feleségemmel vármegyei lakásunk kúszójában a szemközti kápolnában összegyűlt rabok énekét, kik ott misét hallgattak. Az ének: «Im arcunkra borulunk!» egyike a legszebb katolikus templomi énekeknek és épen ezt énekelték. Meghatottságom e versben talált kifejezést. Azóta is sokszor hallottam ajkukról az éneket s mindannyi szor megbocsátottam nekik.

1877 elején az orosz-török háború idejében éltünk s valószínű volt, hogy a háború lángja átesap más országokra is és általános lesz. Ekkor írtam *Jóslat* című versemet, a magyar fegyverek győzelmét és dicsőségét hirdetve a népek harcában. Fel akartam olvasni a Kisfaludy-Társaság nagygyűlésén, de a rendező bizottság nem engedte. Megjelent tehát zajtalanul a *Fővárosi Lapok*-ban. A vármegye főispánja gróf Szapáry István volt, a legbékésebb főispánok egyike. Másnap magához hivatott és arra kért, mérsékeljem kissé magamat, a költemény éle Oroszország ellen fordul, mellyel monarchiánk jó viszonyban van és jó viszonyban akar is maradni. Ok nélkül ne provokáljuk. Kissé elcsodálkoztam. Egy magyar versnek ekkora jelentőséget tulajdonítani! Megnyugtattam a főispánt, ne féljen, költői műnek manapság nincs ily nagy hatása, legkevésbé lehet az én versemnek. Nem hat az el Oroszországig, még tán a haza határáig sem.

A vármegyének az én működésem idejére eső korszakát szinte végig kísérik verseim. 1881-ben Beniczky Lajos akkori

aljegyző azt indítványozta, hogy a vármegye üdvözlje Kossuth Lajost 80-ik éve alkalmából, Lajos napján. Politikájára és szereplésére semmi célzás nem volt az indítványban, mégis meglehetősen nyugtalansággal fogadták. A főispán, humánus, nemesérzésű férfi, nem akarta útját állni, de jobbnak látta, ha az alispán bizatik meg az üdvözléssel, olykép. hogy azt a vármegye nevében tegye. Én azonban nem értem be ennyivel. A *távoli csillag* című versemet írtam, allegorikus képeiben kifejezve a reményt, hogy nem világít hiába, új hajnalt hirdet, a függetlenség eszméje előbb-utóbb győzni fog.

1883-ban *Az égettekért* című prolog keletkezett, szintén időszerűn, sőt megbízásra, a lacházai tűzkárosultak javára tartott hangversenyre.

Miféle műfaj az? Sokat olvastam, de soha egyet sem tudtam méltányolni. Üres frázisokból álltak, túlságos hosszúak voltak és minden volt bennök, csak költőiség nem. Most eszembe jutott a Shakespeare *Romeo és Julia* című szomorújátéka és ennek prologja, mely így kezdődik: «Two household both alike in dignity». Egyszerre megtermett fejemben a prolog! A közönséghez intéztem a szót, amint a színdarab prologjában a színészek intézik, vázoltam röviden a hangverseny tárgyát, amint a színészek vázolják a szomorújáték hőseinek szerencsétlenségét. A költeményt egy ülőhelyben megírtam.

Három strófából állt, de elmondott mindent, amire szükség volt.

Legtöbb versem alkalmi volt, hangulatból fakadt. Ilyen a két strófás, rövid vers, amelynek címe: *Kecskeméten*. Katona Józsefnek, a *Bánk bán* halhatatlan szerzőjének kecskeméti szülőházát emléktáblával jelelték meg s ennek leleplezési ünnepére az alispán engem küldött le. Szívesen elmentem, örülve, hogy Kecskemétet újra láthatom, hol igen régen és csak egyszer voltam. Akkor felkerestem Katona sírját is piarista nagybátyámmal, de csak alig akadtunk rá. Ez volt tán a legelhagyottabb sír a temetőben, pedig Katona valamikor a város ügyésze volt és *Bánk bán*-ját épen a város tanácsa jutalmazta 100 forint tiszteletdíjjal, fedezte a kinyomatási

költséget, és ezzel megmentette az elveszéstől. Szép példa, bár követnék más törvényhatóságok is, a jobb írók munkáival.

Életem a vármegyeházban a tisztviselői munka és a költészet közt oszlott meg. Hol az egyik, hol a másik kerekedett felül és vett hatalmába, anélkül, hogy egymást elnyomták volna. Az idealizmus és a realizmus küzdelme volt ez. A kettő összhangjára törekedtem és e törekvés kifejezése *Való és eszmény* című vers.

Természetes, hogy a vármegyeház közgyűlési termét is megénekeltem (1896). Az ódon épület azon része, melyet a terem elfoglal, igen régi. Akkor épülhetett, mikor Pestvármegye Buda visszafoglalásával a török járom alúl felszabadult (ha nem is a mostani alakjában). A régi terem tele van emlékekkel: a reformkorszak, a követi utasítások, a 48-iki törvények megalkotására törekvő szellem, a szabadságharc, az abszolút kormányrendszer ellen folytatott küzdelem, az 1860. évi októberi diploma kibocsátásával megindult ellenállás, az 1861. évi rövid alkotmányos élet nagyszerű emlékeivel. A régi közjogi harcok az 1867. évi kiegyezés után lassanként megszűntek, új törvények részletesen szabályozták a vármegyék szervezetét és hatóságát, új lélek költözött az ódon falak közé, bizonyos aléltság vett erőt a régi intézményen, pártos, erőszakos és önkényes kormányok ültek a nyakára, az önkormányzat alig lélekzett, még a közgyűlési jegyzőkönyveket is fel kellett terjeszteni. Ki is mondták rá nem egyszer a halált, államosítani akarták azon részében is, mely még önálló és szabad volt.

A régi vármegyét és közgyűlési termét dicsóítem versemben, azt a kort, midőn a hatalom nem boldogult közgyűlései vel, mert ezek az alkotmány védelmében ellenálltak, az önkényes rendeleteket félretették, a hatalmat a törvényes korlátok közé szorították. Más nemzedéket látok, mely alig emlékszik a régi küzdelmekre, s megalkuszik a körülményekkel: «Cserbehagyták álmai, reményi, A lemondás bús napjait éli» — mondom egy helyütt.

Versemet a Kisfaludy-Társaságban olvastam fel jóval később 1899 április 26-án és másnap a hírlapok is foglalkoztak

vele. Eléggé méltányolták, de panaszomat csak félig-meddig értették. Hiába, más idők, más emberek!

Egy nap a vármegyeház életéből nekem is jutott 1897-ben. Árvaszéki elnökségem 25 éves fordulóját ünnepelték. Élel nagyságú olajfestésű arcképpemmel és egy ezüst babérkoszorúval leptek meg ez alkalommal, mely utóbbi a dalnokot illette.

Verszem az ezüst babérkoszorút énekli meg, mely öszülő hajfürteimhez jobban illik, mint a zöld koszorú illenék?

Az *Új koszorú* után később az *Osztozás* című dalt írtam, megosztozva feleségemmel az ezüst koszorú dicsőségében.

Ehhez kapcsolódik *A vármegyeház* 1898-ból és a *Házassági évfordulóra* című két vers. Átgondoltam nem egyszer azt a hosszú harminc évet, melyet ez ódon falak közt töltöttem, melyek közt állandóan laktam, hova feleségemet hoztam, hol tűzhelyet és családot alapítottam, annyi vídám és boldog órát, annyi bút és bánatot láttam, a vármegye életével összeforrtam, kötelességeimnek éltem, családi és hazafias verseim javarészét írtam. A közpálya elég sok tövissel, bajjal és keserűséggel kínált, de a családi tűzhely derűje és melege ezt elfeledtette, új kedvet és lelket adott, elcsüggedni nem engedett. Mondom is a vers egyik strófájában:

«Hajh, magyarnak lenni nehéz,
A hatalom sok rosszra kész,
De a család itt körülállt,
És a vigasz csak megtalált».

A vármegyeházát dicsóítem dalomban, de tulajdonkép a magam életével foglalkozom benne. A vármegyét az 1848-iki törvények az alkotmány védbástyájának mondják. Védbástyája volt az én hazafias és családi érzelmeimnek is — még pedig bevehetlen. Örültem, hogy egyszerű dalomban ezt kifejezhettem, még inkább, hogy jól fogadták. A Kisfaludy-Társaságban is méltánylással találkozott, amidőn egyik ülésében családom jelenlétében felolvastam. Még Gyulai Pál is elismerte róla, hogy — jó vers.

Vármegyei állásomban, mint árvaszéki elnök írtam *A tanácsban* című gúnyverset, egy belügyminiszteri szaktanácskozmányra, melyben én is résztvettem 1902-ben. A

közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről szóló 1901 : 20. t.-c. 32. §-a alapján felhatalmazást kapott a belügyminiszter új ügyviteli szabályok kidolgozására az árvaszékeknél és a községekben. A monstruózus javaslatot elküldték nekem is azzal, hogy a javaslat tárgyalására összehívott szaktanácskozmányban vegyek részt s véleményt mondjak. Ott voltam a tárgyaláson, kemény támadást intézve a javaslat ellen, mely teljesen felforgatja az árvaszéki ügykezelés eddigi rendszerét és formáit, melyek a bíróságok ügykezelésével egyező alapon nyugodtak, jók voltak és csak némi kiegészítést kívántak, azonfelül megszaporítja az árvaszékek munkáját az elviselhetetlenségig. Kívántam, hogy a javaslat vétessék le a napirendről és új javaslat készítettessék ! Beszédem nagy felháborodást keltett az értekezlet tagjai közt, kik közt árvaszéki elnökök is voltak. Ezek igazat adtak, de csak immelámmal támogattak és így a javaslat győzött.

A legutolsó nemzeti ellenállás idejéből több versem őrizi az események emlékét 1905-ből. Hosszas volna a katonai létszámemelés és az Ausztriával való gazdasági kiegyezés miatt 1905-ben kitört alkotmányválság és ebből eredt nemzeti ellenállás előzményeit leírnom. A képviselőház ellenzéke heves harcot vívott a bécsi hatalom jogtalan követelései miatt az akkori «szabadelvű párt»-tal. A harc az országgyűlés feloszlásával, új képviselőválasztás elrendelésével és az 1905 január 26-án megtartott általános választáson az ellenzéki egyesült pártok felülkerekedésével és győzelmével végződött. De a hatalom vonakodott a többségre jutott ellenzéki pártokból alakítani kormányt, e helyett megbízta báró Fejérváry Géza tábornagyt és volt honvédelmi minisztert egy pártonkívüli kormány alakításával. Ennek a képviselőház június 21-én bizalmatlanságot szavazott, mert parlamenten kívül álló kormány és így alkotmányellenes. Ugyanakkor határozatot hozott, mely szerint az országgyűlés által 1905-re még meg nem szavazott adók beszédését és az újoncok kiállítását megtiltja, a városi és vármegyei törvényhatóságokat pedig figyelmezteti, hogy hagyományos feladatukhoz híven, az alkotmányellenes kormányt ne támogassák és a meg nem szavazott adók behajtása és beszédése, úgyszintén a meg

nem ajánlott újoncok kiállítása tekintetében minden közreműködést tagadjanak meg.

Pest vármegye közönsége múltjához és tradícióihoz híven, báró Prónay Dezső és társainak indítványára, már június 20-án tartott közgyűlésén meghozta tiltakozó határozatát a kormány kinevezése ellen s eltiltotta tisztviselőit attól is, hogy az önkényt befizetett állami adók elfogadásában és beszolgáltatásában, továbbá az önkényt jelentkező újoncok belépéséhez szükséges tennivalókban közreműködjenek. Ezt a határozatot a kormány megsemmisítette, a vármegye augusztus 11-én tartott közgyűlésében fenntartotta, a kormány másodszor is megsemmisítette. Következett a felírás a képviselőházhoz és minthogy a főispáni szék üres volt, Tahy István főispáni kinevezése a kormány részéről. A vármegye ez ellen is tiltakozott, miután a kinevezés a törvénytelen kormány ellenjegyzésével történt, és megakadályozta a főispánt a beiktató közgyűlés megtartásában és a főispáni eskü letételében. Az alispán távol volt, helyette Fazekas Ágoston főjegyző járt el, aki elég bátor volt, a beiktató közgyűlés összehívását megtagadni.

Most azután beláthatlan sora következett a vármegye és a kormány közt a konfliktusoknak. Az új főispán elállott a közgyűlés megtartásától, de a főjegyzőnek, ki ezt megakadályozta, fegyelmi keresetet akasztottak a nyakába és felfüggesztették állásától. Az új főispánt ideiglenesen felmentették s helyette gróf Laszberg Rudolf, győrvármegyei főispánt bízták meg a főispáni hatósággal, úgy okoskodván, hogy miután Győrött már letette a főispáni esküt, itt pedig csak ideiglenes alkalmazásban lesz, installációt nem is kell tartani, és a főispáni jogokat eskütétel nélkül is gyakorolhatja. Laszberg november 24-én meg is érkezett Budapestre s csendőrök és rendőrök fedezete alatt erőhatalommal elfoglalta a főispáni hivatalt. Attól kezdve a rendőrség állandóan ott tanyázott a vármegyeházán és azt megszállva tartotta. Eközben a felfüggesztett főjegyzőtől átvették az iratokat, feloszlatták az ellenállás vezetésére közgyűlési határozattal kiküldött és báró Prónay Dezső vezetése alatt álló 65 tagú bizottságot, megszüntették a vármegye állami javadalmazá-

sat és a tisztviselők fizetését és törvényteleniséget törvényteleniségre halmoztak.

Most igen komoly kritikus nap következett: a vármegyei rendes közgyűlés napja, mely november 27-ére volt kitűzve.¹ Gróf Laszberg ezen a közgyűlésen akarta magát, mint főispáni helyettes, bemutatni és mint ilyen, feltétlenül elnökölni kívánt. Ez engem is felettébb érdekelt, mert a vármegye tanácskozási ügyrendje szerint az elnöklés feladata rám várt. Rendes főispán, azaz törvényesen kinevezett, beiktatott és esküt tett főispán nem volt, az alispán, aki utána következett az elnöklésben, egészségének helyreállítása végett valamelyik tengeri fürdőben távol volt, a főjegyzőt, aki meg az alispán után következett, felfüggesztették. Következtem tehát én, mint az árvaszék elnöke, és a sorban negyedik. Mi lesz ebből? — gondoltam magamban. Furcsa jelenet lesz, ha Laszberg és én az elnöki emelvényen találkozunk!

A kritikus nap reggele felvirradt és az udvari kapitány sürgősen tudatja, hogy a közgyűlési terem tele van a társadalom mindenféle szemetjével, intézkedjem azonnal eltávolításukról. Siettem a terembe s magam is visszarettentem a látványtól. Közel 200 gyűlevész ember tartotta már akkor megszállva a karzatot és lenn a termet. Hiába igyekeztem őket eltávolítani, nem mentek. Azt mondták, hogy küldöttségek, kik a főispáni beiktatóra jöttek és így teljes joggal állnak helyükön. Tényleg azonban 2—3 korona napidíj és szabad evés-ivás ellenében összetoborzott gyűlevész had volt, azon feladattal, hogy a közgyűlést terrorizálja és Laszbergnek segítkezhessék, a kormánynak nem tetsző határozatok megakadályozásában. A helyzet kétségbeejtő volt. A bizottsági tagok már gyülekeztek, de a tömeg miatt a terembe nem juthattak és a folyosókon, meg az udvaron álldogáltak. Már-már úgy állt a dolog, hogy a közgyűlést a téli hideg ellenére, a szabad ég alatt, a vármegyeház udvarán fogom megnyitni.

Ekkor néhány bizottsági tagnak sikerült Laszberg grófhoz bejutni és őt a züllött tömeg eltávolítására rábírní.

¹ Részletes leírása a «Magyarország» 1905 november 28-i számában. Dalmady Ödön följegyzése.

A terem lassankint kiürült, mire a bizottsági tagok gyorsan elfoglalták a termet, mely csakhamar zsufolásig megtelt.

Épen 10 óra volt s vártuk Laszberg grófot és rendőrségét, hogy a közgyűlést, mint helyettes főispán megnyissa és aztán szabad folyást engedjen az eseményeknek. De a gróf nem jött. Ekkor Holló Lajos bizottsági tag feláll s felszólít engem, mint a közgyűlésnek ezidőszerint törvényes elnökét, hogy az elnöki széket azonnal foglaljam el és a közgyűlést vezessem. Óriási helyeslés követte szavait, én felálltam s a következő pillanatban már ott voltam az elnöki emelvényen, mellettem pedig Agoraszto Tivadar és Szabó Géza aljegyzők helyezkedtek el. Tele voltam bátorsággal és elhatározással, készen minden rosszra, még arra is, hogy ott halok meg, ha a gróf időközben belép és az elnöki széket magának követeli. Azt most már el nem hagyom, kerüljön bár életembe.

Egyhangúlag kimondtuk, hogy a kormány rendeleteit, mint törvényteleneket semmibe se vesszük s egyszerűen a levéltárba tesszük; a Fejérváry-kormány újabb kinevezését parlamentárisnak, ennél fogva alkotmányosnak és törvényesnek nem tartjuk, körlevelét válasz nélkül hagyjuk, a vármegyei ellenállási alapot felállító, de a kormány által megsemmisített közgyűlési határozatot fenntartjuk, állásától felfüggesztett és fegyelmi kereset alá vett főjegyzőnket állásába visszahelyezzük, betegség miatt távollevő alispánunk hatáskörére Vigyázó Ferenc grófot helyettes alispánnak megválasztjuk.

Mikor az utóbbi határozatot kimondtam, következett a helyettes alispán eskütétele. Ez is hamar pergett le, az ifjú gróf habozás nélkül tette le az esküt az 1886. évi törvényben előírt eskü mintája szerint. A törvényt Agoraszto aljegyző már készen tartotta kezében. Alig hangzott el az eskü és az azt követő éljenzés, nagy mozgolódás támadt a teremben.

— Berekeszteni a közgyűlést! — hangzott minden oldalról.

Az elnöki emelvény körül ember-ember hátán, mintha mind az én védelmemre és jegyzőim védelmére állt volna készen. Nem tudom, mi történt.

— Látom, hogy a tanácskozást nyugodtan vezetni nem

lehet, ennél fogva a közgyűlést berekesztem. Ezzel fölkeltem helyemről és lejöttem az emelvényről.¹

Óriási tombolás, zaj, láрма keletkezett. Az elnöki emelvény mellett lévő és a gazdasági egyesület ülésterméből nyíló ajtót székekkel hirtelen elbarrikádirozták és gróf Laszberget, ki ezen az ajtón akart épen akkor kíséretével együtt a közgyűlési terembe belépni, a belépésben megakadályozták. De ezt már nem láttam, mert a főajtón a teremből eltávoztam. Laszberg visszafordult és egy rendőrfelügyelőt küldött a közgyűlési terembe egy szakasz rendőr élén, akivel a közgyűlést feloszlatta. Nevettek rajta, mert már akkor félig üres volt a terem és a bizottsági tagok oszladoztak.

A közgyűlés határozatait Laszberg gróf jelentésére, a mellékajtó eltorlaszolása és az én törvényellenes elnöklésem miatt, mindjárt másnap megsemmisítették, engem pedig a rendőrségre idéztek és kihallgattak, de ez már nem tartozik ide.²

E bátor és erős ellenálló szellem és a velejáró felhevülés

¹ Részletes leírása a tárgyalásnak a vármegyei törvényhatósági bizottsági közgyűlés hivatalos 40052/kig. 1905. számú jegyzőkönyvében található, amit később a vármegyei tisztviselők hitelesen ki egészítettek. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja 1905. évi november 30-i 48. száma a közgyűlési határozatok ismertetése helyett üres lapokat mutat. Egyes fontosabb határozatokat hozza a lap. 1905. évi december 21-i 51. száma, de a közgyűlés elnökének nevét sehol sem említi. A közgyűlési jegyzőkönyv befejező része így hangzik: «Elnök utalással arra, hogy a tárgysorozat jelentékenyebb része kimerített és mert nem lehet a fegyveres hatalom nyomása alatt nyugodtan tanácskozni, a közgyűlést tovább folytathatónak nem tartván, azt berekeszti». — Dalmady Ödön feljegyzése.

² Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja 1905. december 28-i 52. számában közli a m. kir. belügyminiszter 125,138/905. számú rendeletét (ad 39961/kig. 1905. sz.), mely az árvaszéki elnök elnöklését a november 27-i bizottsági közgyűlésen törvénytelennek és jogtalanoknak minősíti s a hozott határozatokat semmiseknek nyilvánítja. Ugyancsak e közgyűlési határozatokkal foglalkozik a lap 1906. január 4-i 1. számában egy belügyminiszteri rendelet.

Dalmady Győzőnek azonban e szereplése miatt soha semmiféle bántódása nem volt, ami leginkább Laszberg gróf becsületes lelkének és tapintatának tudható be. — Dalmady Ödön feljegyzése.

termékei a *A felpeszduált vér* s ezekkel csaknem egyidőben *Megifjodás, Hitvallás* című hazafias verseim és a báró Prónay Dezsőhöz írt harcias énekem is. Ő volt, aki a váci kir. közjegyzőnél 10.000 korona tőkét helyezett letétbe a vármegyei tisztviselők kárpótlására, kiket a hatalom felfüggeszt vagy elmozdít állásuktól. Majd egész évi jövedelmét felajánlta a tisztviselők fizetésére, ha a kormány az állami javadalalmazást a vármegyétől megvonná, magának és családja tagjainak egyenkint csak 800—800 koronát tartva fenn, a mindennapi kenyérre.

Ez a lelkes vármegyei szellem sugallta fennebbi három költeményemet.

A vármegyét, mint az alkotmány védbástyáját dicsőíti *Dicsőség a vármegyének* című versem is 1906-ban. 1906 február közepén feloszlatták az országgyűlést s ráeresztették a renitens vármegyékre a kivételes hatalommal felruházott főispánok, kormánybiztosok, teljes hatalmú királyi biztosok, megyefőnökök egész raját.

Pest-megyébe Rudnay Béla államrendőrségi főkapitányt teljeshatalmú kir. biztosnak nevezték ki, ekkor nyugdíjazásomat kértem a vármegyétől.¹ Midőn azonban a tisztviselők tömegesen kérték nyugdíjaztatásukat, vagy egyszerűen lemondtak, a kir. biztos megtiltotta a már összehívott közgyűlés megtartását, a tisztviselőket pedig egyenkint és külön-

¹ Pest vármegye tisztkara az országgyűlésnek fegyveres erővel való feloszlatása után, február 20-án értekezletet tartott, amelyen Dalmady Győző indítványára elfogadta az orsz. tisztviselői egyesület 18-i megállapodásait. Kimondták, hogy törvényhatóságuk utasításainak feltétlenül eleget tenni tartoznak. Kimondták azt is, hogy minden egyes tisztviselőnek belátására bízzák, hogy megmarad-e állásában, vagy elhagyja hivatalát; a tisztviselők közül azok, akik nem bírnak nyugdíjigénnyel, leköszönnek állásukról, azok, akik már nyugdíjigénnyel bírnak, beadják a vármegyéhez nyugdíjaztatás iránti kérvényüket, amihez hosszas szolgálatuk s a befizetett járulékok révén teljes joguk volt. A kir. biztos kinevezésének hírére a tisztviselők egy része tényleg lemondott közös lemondási kérvényben. Ezt a tisztviselők a maguk elhatározásából tették és egy újabb értekezleten is fenntartották. Dalmady Győző még február 17-én nyugdíjazását kérte. — Dalmady Győző kisebb kézirati jegyzetei.

külön maga elé rendelte, hogy őket megfélemlítse és maradásra bírja, még a büntető törvénykönyv alkalmazásával is fenyegetőzve. Ezzel persze nem sokra ment, legkevésbé nálam, jól tudva, hogy kora ifjúságomtól ellenzéki vagyok, köpenyt nem forgatok és efféléken már átestem egyszer, 1861-ben, nehezebb körülmények közt. Nem is nagyon erőködött, hagyott menni, csak nyugdíjam sorsát tette kétségesse.

Mikor látta, hogy a tiszttikkal nem boldogul, erélyesebb fellépésre szánta el magát. Bevonult a vármegyeházba és az alispán hivatalos helyiségében többek jelenlétében a vármegye önkormányzatára mért halálos csapást. Felolvasott egy íratot, mely szerint a vármegyei bizottság működését felfüggeszti és az 1886. évi törvényben körülírt jogainak gyakorlatát a saját hatáskörébe átveszi. Ez történt 1906 március 2-án. Ekkor letettem tollamat is és az árvaszék összes iratait a kir. biztos közlegeinek átadva, megszüntettem szolgálatomat, kijelentve, hogy az önkormányzattal élek és halok. Egy hónapig tartott ez így, mialatt lakás után néztem. Azonban április elején az uralkodó békét kötött a nemzeti küzdelem vezéreivel, a Fejérváry-kormányt fölmentette s új törvényes kormányt alakított Wekerle Sándor elnöklete alatt. A tiszttviselők, kik a kir. biztos elől lemondással menekültek, vagy nyugdíjazásukat kérték, ismét elfoglalták elhagyott helyeiket. Én tovább is megmaradtam nyugdíjbanmenési szándékomnál, amire 40 évi szolgálatom és korom elég jogcímet adott, de a vármegye bizottsági tagjai egy hevenyészett konferencián összegyűlve, maradásra kértek. Báró Prónay Dezső adott ennek ékes szavakban kifejezést és én nem tudtam ellenállni. Visszavettem nyugdíjkérvényemet, kijelentve, hogy kész vagyok a további szolgálatra, amíg bírom, de nem tovább, mint az általános tisztújításig, mely 1907 végén lesz. A vármegye közgyűlése is összejött április 18-án és az is határozatilag felkért erre, a közigazgatás zavartalan menetének biztosítása végett, és mert tudja, hogy a nyugdíjkérvényt csak a fegyveres erőre támaszkodó törvénytelen hatalom fellépése és az önkormányzat felfüggesztése miatt adtam be. Ezt a megkülönböztetést nem tudtam megérteni és helyeselni.

Megvártam tehát a tisztújítást, és az 1907. évi október 14-iki közgyűlésre újra beadtam kérvényemet. Nyugdíjazásom most végre megtörtént, szíves elismerések közt. Az év végén aztán végkép megváltam szolgálatomtól és már csak költői és prózai munkáim összeszedésének és rendezésének éltem.

E hangulatban írtam búcsúversemet *Búcsú a vármegyeháztól* címmel, mikor már lakást vettem s készülődtem a hurockodáshoz. Nehéz szívvel váltam meg az ősi háztól, melynek falai közt életem javarészét töltöttem. Családom is bánatos volt az utolsó estén a felhalmozott csomagok és ládák közt ülve, és merengve az elmúlt időn, mely vissza nem tér. Vigasztaltam őket a Fábíán Pista nótájával :

Isten hozzád, Szalonta városa,
Már én többet nem leszek lakossa.
Teremhet még zöld füvet laposa,
Kis pej lovam többé nem tapossa.

Ezen aztán mindnyájan nevettek és jókedvvel fogtak másnap a hurcolkodáshoz. A búcsúverset elküldtem kéziratban a vármegye új alispánjának, Fazekas Ágostonnak, azon kéréssel, közölje, ha jónak látja a kollégákkal is. Az alispán köre is nyomatta és a tisztviselőknek megküldötte.

Még ezután is egy vers kötötte költői munkásságomat a vármegyeházhoz a *Régi barátok* címen (1908). Midőn a vármegyeházból kiköltöztem, két hivatalos bútordarabot hoztam el magammal: egy könyvszekrényt és egy íróasztalt. Ezekről azt írtam az alispánnak, a nyár folyamában egy jelentésben, hogy régi barátaim, kik nehéz napjaiban bátorítottak, felvilágosítottak, sugalmaztak. Tehát magammal vinném, illetőleg megvenném, ha hozzájárul. Az alispán költői sorokban fejezte ki hozzájárulását, fájdalmasan gondolva arra, hogy távozással külsőleg, de csakis külsőleg megszakad az a szeretettel ápoltság, mely az ősi vármegyéhez fűzött hosszú évtizedeken át, és remélve, hogy «régii barátim», meghitt, bizalmas társaságában és ihletése alatt még sokáig lesz része a vármegyének költészetem gyöngyeiben. A két bútordarabot tehát elhoztam és a vármegyére most már

csak e két bútordarab emlékeztet. Némcsak barátaim, hanem kedves emlékek is.

Mióta kiköltöztem, nem járok a vármegyeházba. Csak néha-néha fordulok meg ott, az 1848-ki és 1874-ki választási törvény alapján szervezett központi választmány ülésein, a választók névjegyzékének összeállítására és kiigazítására és az országgyűlési képviselőválasztások vezetésére vonatkozó közreműködésben, miután a választmányba még tisztviselőkoromban választottak meg újabb három évre, és ez az idő még nem telt le. Ha ez a három év is letelik, utolsó törvényes kapcsolatom is megszűnik a vármegyével. Akkor majd mindennek vége lesz, talán én sem leszek és — vármegyeházi versek sem lesznek. Vagy másoktól lesznek.

És miért ne lennének? A vármegye és a vármegyeház lehet régi. Hisz a vármegye 800 esztendő és a vármegyeház falai ódonak, esőtől és vihartól megviseltek. De ha régiek is a falak, a lélek nem szállt még ki belőlök és fennlobog az ódon ház ormán a régi zászló elevenen és buzdítólag, úgy mint azelőtt. Ha engem tudott ez a lélek egyszer-másszor inspirálni, bizonyára megtalál másokat is.

DALMADY GYŐZŐ.

SZÉCHENYI ELSŐ ANGOL ÚTJA.

1815.

Az a bőséges irodalom, amely Széchenyi István gróf személye körül évről-évre gyarapszik, egyrészt mindennél szebb bizonyosságát képezi annak a fontosságnak, melyet Széchenyi államférfiúi működése a magyar nemzet történetében elfoglal, másrészt világosan megmutatja, hogy nagyjaink között Széchenyi az, kihez az emlékezés mindenkor legszívesebben visszaszáll. Széchenyinek a maga korában is politikai ellenfelei voltak csupán: egyike volt ő azoknak a ritka nagyságoknak, kik a személyes ellenségeket nélkülözték; boldog visszasugárzásaként egy nagy jellemnek, melynek alakja elérhetlen magasságból mutatja mindannyiunknak a különbséget a szűk ösvények és a lelki nagyság széles országútja között.

Széchenyi kultuszához elengedhetetlenül szükséges az ő széles politikai horizontjának megismerése és tapasztalatainak hazánk javára fordítása. Oly feladat, melynek eddig csak tökéletlenül tettünk eleget, holott Széchenyi az európai elhelyezkedésünkre vonatkozó ismereteknek kiaknázatlan halmazát hagyta ránk, melyeknek beható ismerete és kellő értékelése talán eddig is sok ballépéstől óvott volna meg bennünket.

Mily könnyű volna egy orvosi receptkönyvben összegyűjteni azokat, hogy adott esetben felüthessük és a bajban gyógyulást keressünk, de mily nehéz az ő munkáiban elmélyedve lépésről-lépésre haladni vele a tanulásnak hosszú pályáján, melynek részletei még ma is homályban vannak, mert könnyebb róla, mint vele beszélni, holott a kettő között alig áthidalható ürr mutatkozik. Ma még mindnyájunknak

elég az, amit róla kézikönyveink egymást variálva írtak, mert ma még nem tudjuk, hogy a levéltárak ismeretlen kincseinek napfényre kerülése az utolsó évszázad egész magyar történelmét annyira átalakítani készül, hogy arra egy-két évtized múlva talán ráismerni sem fogunk. Nekünk adatott a kötelesség, hogy gyermekeink részére felépíteni segítsünk annak a nagy küzdelmekben sokkal gazdagabb történelemnek valódi képét, melynek arányai meglepő távlatokat tárnak távolságokhoz oly kevéssé szokott szemeink elé; egy új magyar történelmet, melynek fejezetei minden nemzet multjánál szebbek, vonzóbbak, felemelőbbek és talán tragikusabbak is.

Ennek a magyar történelemnek kiindulópontja Széchenyi volt. kivel ezúttal oly térre fogunk elindulni, melyet a magyar történetírás eddig nem értékelt eléggé: a külföldi összeköttetések történetének széles mezejére, hol a magyar nemzet sorsa egy évszázad óta nyugszik és a hol el fog dőlni. Széchenyi nagysága éppen abban áll, hogy kezdettől európai távlatokat látott és keresett: a magyar nemzet jó vagy balsorsa is attól függ, hogy biztosítani tudja-e helyét a nemzetek közösségében vagy megelégszik azzal a szűkebb perspektívával, melyhez az elmúlt évtizedekben annyira hozzászoktunk és melyet az elsorvadásig ránk kényszeríteni ellenségeinknek is forró óhaja.

I.

A magyar reformkorszakot rendszeren az Akadémia megalapításától szoktuk számítani, a mi Széchenyi alkotóerejének a valóságban is első nagy, talán egyik legnagyobb megnyilatkozása volt.

Nagy tévedés volna mégis azt gondolnunk, hogy Széchenyi 1825 őszén csupán egy gondolatot vetett fel és egy incidenst avatott történelmi értékű eseménnyé, mert éppen egy évtizedig készült a rövid beszédre, melyet az Akadémia ügyében talán elfogódva és talán nem tökéletes könnyedséggel akkor elmondott.

Még nagyobb tévedés volna úgy beállítanunk a kérdést, hogy Széchenyi javaslatával egy új korszakot akart meg-

nyitni, mert ő csak átengedte magát azon eszméknek, melyek akkor Európát átalakítani készültek és melyeket hazánkba is átültetett : a magyar nemzetiség kifejlesztésével és a nyugati civilizáció mezőire vezetett magyar nemzet lappangó erőinek kifejtésével a politikai érvényesülés eszméjének.

A korszak nagy eseményeit szemlélve és a korabeli Európa államférfiain munkáiban elmerülni látva, teljesen tisztában volt azzal, hogy az 1815-iki végzések egy új világ kereteit adták meg ; hogy azokban a magyar nemzet is helyet kapott és hogy bármennyire szűk és meg nem felelő volt e keret, közjog-politikai alapon való megbolygatásánál reálpolitikai szempontból hasznosabbnak látszott az adott keretnek az életre keltett nemzeti erőkkel való megtöltése.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy Metternich herceg, az 1815-iki végzések egyik megalkotója, ki Magyarország kormányzásában tette is részt vett, korának irányeszméit egyáltalában nem, vagy félreismerte : Metternich herceg már akkor pontosan ismerte azokat, mikor az őket később jelszó-kul választó ellenfelei még gyermekek voltak.

Mi több : Metternich herceg nem is rendszerének közjog-politikai ellenfelében látta igazi ellenségeit, mert ő kezdettől tisztában volt vele, hogy azokat majorizálni tudja vagy pedig a szigorú rendszabályok kihívásával kényszeríteni fogja őket, hogy a parlamentáris kormányzat megszüntetéseért és az abszolutizmus visszaállításáért járó felelősséget magokra vegyék. Az, amiben Metternich herceg rendszerének igazi ellenségeit felismerni vélte, a kulturális élet ezernyi szálából font szervezkedés, a nemzeti erők lassú kifejtése és egyesítése volt, aminek vezérévé Széchenyi avatta magát és aminek mintaképe Anglia volt, mely a letargikus állapotban tartott európai kormányokkal szembehelyezkedett és az alkotmányos szabadság és a politikai érvényesülés hazája maradt. Ahová 1815 őszén Széchenyi maga is elindult, hogy megismerje azon békés haladás eszközeit, melyet a kormányzat kereteinek megváltoztatása nélkül megvalósítani lehet, és ahonnan visszatérve éppen Metternich herceg látta nem kis aggodással Magyarországra átültetődni az angol politikai élet lendületét.

Ebben a beállításban kell tehát magunk elé képzelnünk Széchenyi angol útját, mely a bécsi végzések után Magyarország politikai fejlődésére oly döntő és átalakító hatást gyakorolt.

Széchenyi 1815 szeptember 9-ikén indult Párizsba és onnan 28-ikán reggel Angliába, hová október 1-én érkezett meg. A hajóutat Boulogne és Dover között tette meg, hol még Napoleon sorsa és az emberiség jövője, a korabeli Európát érdeklő nagy kérdések érdekelték. Fáradtan érkezve Londonba, korán nyugalomra tért. Az, amit az angol fővárosból az első órákban látott, inkább lehangolta őt¹ és az egyhangú, füstös házak közül a kontinens elhagyott házai után vágyakozott²: oly érzés, mely talán mindenkinél elmaradhatatlan, mikor lábát első ízben angol földre teszi.

A tíz hetet azonban, melyet angol földön töltött, sok idegennél jobban kihasználta, mert a nyert benyomások egyre fokozódó erővel vonták az angol társadalmi, gazdasági és politikai élet beható megismerése felé. Megvallása szerint egész nap talpon volt, és nyugtalan természetét ismerve, alig tévedünk, ha ezt szó szerint értjük, este pedig Shakespeare-t vette kezébe, hogy az angol nyelv titkainak birtokába jutva keresse az utat azon távolabbi titkok felé, melyeknek oldó zárait a nyelvismeret kulcsával akarta felpattantani. Egy pillanatra nemcsak eszköznek tekintette azt, mert «a költészet angol temploma» őt is csodálatra bírta és órákon át élvezte a nagy angol költőt, kinek éppen Magyarországon annyi híve volt, amíg csakhamar új írók és új munkák váltották fel, melyek már az általa szerzett új ismeretekre vonatkoztak és melyeket azután Cénkre is magával hozott.

Így lett az angolországi útból egy hosszú lecke,³ mely őt szemmel láthatólag átformálta.

Széchenyi társaságbeli ember volt és ezért első kapcsolatait is ebben az irányban kell keresnünk.

Az első pillanatban elég a Prinzregent von England huszárezred kapitányát látnunk benne, ki a walesi herceghez

¹ Széchenyi István gróf levelei szüleihez. 162. l.

² Széchenyi útirajzai és feljegyzései. 40. l.

³ Széchenyi István gróf levelei szüleihez. 166—67., 170—71. l.

készül, aki beteg atyja, III. György király helyett a kormányt vitte és kinek nejével Széchenyi már a nápolyi udvarban találkozott. György regens herceg ismeretsége tehát még a háborús emlékek közé tartozott, ki a magyar tisztet október 26-ikán asztalához hívta, ezredének selyemzászlóval kedveskedett és hátaslovait engedte át a huszárkapitánynak, ki a következő napokon a trónörökös lovain jelent meg a Rotten Row főversenyén. Széchenyit, az idegent, nem érintette az, hogy a Lawrencei ecsetre méltó daliás herceg Angliában semmi népszerűségnek nem örvendett. Nem sejtette, hogy az angol történetírás nyíltan «rossz fiúnak, rossz férjnek, rossz apának, rossz polgárnak, rossz uralkodónak és rossz barát-nak» fogja nevezni,¹ de abban a társaságban, melynek ajtói éppen a trónörökös tüntető barátsága útján nyíltak meg előtte, elég alkalmá nyílt az éles kritikával találkoznia.

Ha leszámítjuk Lady Castlereagh ismeretségét, kivel Széchenyi már Bécsben találkozott, hol Castlereagh gróf külügyminiszter a bécsi kongresszuson Anglia delegátusa volt, akit Széchenyi megérkezése után felkeresett és akit szintén háborús emlékei közé kell sorolnunk, akkor Széchenyit csupán egy társadalmi körben látjuk mozogni, amely a konzervatív kormány ellen Hollard lord körül sorakozott és amely Széchenyire a háborús ismeretségeknél összehasonlíthatlanul nagyobb hatást gyakorolt.

II.

A figyelmet mindeddig elkerülni látszott az a körülmény, hogy Széchenyi, ki akkor még minden fogékonysága ellenére is telivér konzervatív gondolkodású férfi volt, akinek a walesi herceg és Castlereagh grófék társasága mindennél jobban megfelelt, Angliában whig társaságba került és majdnem kizárólag whig társaságban mozgott. Reformeszméinek nagy része is innen fakadt és éppen ezért 1815-iki angol útját jövő pályája és az egész magyar reformkorszak szempontjából sorsdöntőnek kell tekintenünk.

¹ Walpole S.: *A history of England from the conclusion of the great war in 1815*. I. London, 1907-iki lenyomat. 276. l.

Angliában a napoleoni háborút végig küzdött, annak ezernyi terhét felhalmozó és oly nehezen viselő kormány nem örvendett népszerűségnek, a háború befejezése után pedig annak utolsó foszlányait is elveszítette. A közhangulat egyre inkább a kormány bírálataiban merült ki és e bírálat központja *Holland House*,¹ a whig társadalom vezető szalonja volt, hová csakhamar Széchenyi gróf is eljutott és hol későbbi pályájának és reformterveinek első csiráit is keresnünk kell.

A liberális eszmékért és a whigek bálványának, a nagy Foxnak hagyományaiért lelkesülő whig társadalom «a halhatlan Fox unokaöccsének», Lord Hollandnak házában a távol nyugati negyedben, Kensington városrész szélén épült *Holland Houseban* találkozott, mely azután évtizedeken át a korabeli angol társaság virágának találkozóhelye maradt. Mikor a francia nagykövetség élére kerülő Guizot 1840-ben Londonba költözött és a *Holland Houseban* szeretetreméltó fogadásra talált, még mindig úgy vélte, hogy «a társalgásnak és a társadalmi életnek legnemesebb élvezetei» ott voltak találhatók.²

Széchenyit szemmel láthatólag a *Holland House* egész társasága érdekelte, de a háziasszonyon kellett kezdenie, ki egyike volt kora legérdekesebb asszonyáinak. Lady Holland (leánynevén Vassal Erzsébet) eredetileg egy jamaicai angol birtokos leánya volt, ki először Webster Godfreyhez ment nőül, de férjét elhagyta és 1796-ban azzal lepte meg a társaságot, hogy európai útjáról Holland báróval tért haza, ki a válópör lefolytatása után a nagyműveltségű asszonyt nőül vette. Lady Holland nagy mértékben felkeltette Széchenyi érdeklődését: «olyan nő, akit én szenvedéllyel gyűlölni és szenvedéllyel szeretni tudnék; hasonlít egy büszke császár-

¹ A *Holland House* társadalmi körét behatóan ismertették Lichtenstein Mária hercegnő: *The Holland House*. III. kiadás. London, 1875. — Sanders L.: *The Holland House Circle*. London, 1908., valamint Lady Seymour: *The Poyse of Holland House. Correspondence of John Whistaw andis friehids*. 1813—40. London, 1906.

² «Les plus nobles plaisirs de la conversation et de la vie sociale». (Guizot: *Mémoires*. V. kötet. Páris, 1862. 81. l.).

néhoz, kivel szemben egykedvűek nem lehetünk és aki élénk érzésre kényszerít». ¹ A csendes Holland lordot ugyanakkor csak mint «a halhatlan Fox unokaöccsét» mutatta be.

A társaság csakhamar feledtette vele Woyna Móric gróf osztrák őrnagyot, kivel Angliába érkezett; Neumann Fülöpöt, az osztrák nagykövetség titkárát, ki unalmas előadásaival gyötörte; János és Lajos főhercegeket, kik éppen akkor időztek Angliában és kikkel együtt a regenshercegnél volt ebédre híva, sőt magát a trónörökös is.

A *Holland House* termeiben egymás után tűntek fel előtte, Anglia előkelő érdekességei: Bedford herceg, a Covert Garden színház építője és felesége, Bedford hercegnő, Gordon herceg leánya (családi nevén Birg Erzsébet), a Széchenyinnél két évvel fiatalabb Russell Jánosnak, a később oly híres államférfinak szülei, ki fiatalága ellenére már 1813 óta tagja volt a parlamentnek. Ott találkozott Melbourne ladyvel, Byron lord barátnőjével, ki férjétől évek óta válni akart, Melbourne lady-nél viszont Lamb Karolinával, Byron lord imádójával, kinek megvallotta, hogy a Karolina név iránt (sógornője Meade Karolina miatt) erős gyengéje van, ² valamint Lamb Karolina szülei, Bessborough lorddal és ladyvel. A *Holland Houseban* találkozott a Douglas-családdal, melynek feje akkor Douglas of Douglas báró, a Hamilton hercegi család bárói oldalágának megalapítója volt; Lady Elisabeth Forbessel, Forbes ezredes nejével; Berry Mária és Ágnes írónőkkal, Walpole Horace híres angol írónak egykor eszményi szép barátnőivel; és végül Kemble Sarolta színésznővel, kiről azt jegyezte fel útirajzaiban, hogy «végre láttam Kemble Saroltát. Igazi öröm volt; miért nem ismertem meg előbb? A véletlen hozza össze talán az egymáshoz illő embereket?» ³

A külföldiek közül — háborús és katonaismerőseitől eltekintve — külön kell megemlítenünk Lieven Ardrejevics

¹ *Gróf Széchenyi István naplói*. I. kötet. Budapest. 1925. 145. l.

² Ugyanott 145—46. l.

³ «Endlich sah ich L. Charlotte Kemble — wie Freit mich das =? Warum lernte ich Sie so gar spät kennen — ?

Sollte der Zufall Menschen — ohne ihren Willen, zusammen bringen die sich conveniren?» *Széchenyi Naplói*. I. kötet. 165. l.

Kristóf herceg orosz nagykövetet és nejét, Benckerdorff Dóris grófnőt, kinek szalonjában is megfordult. Lieven hercegné (férje állítólag csak grófi rangot viselt, de mindenki hercegnek szólította és az irodalom is annak ismeri) korának összes vezető embereit személyesen ismerte és éppen a whig ellenzék révén az angol politikában sokszor nagy befolyást gyakorolt. Széchenyi maga is a *Holland House* whig társasága útján került kozzá, bár a hercegnő Ausztriát is kegyben tartotta és Metternich herceggel folytatott viszonya közismert volt. Széchenyi Lieven nejét mindenkor grófnénak írja.

A társaságból még egy embernek, a Széchenyi előtt Nápolyból ismerős Gell Vilmosnak nevét olvassuk Széchenyi fellejegyzéseiben, ki ebédre hívta őt és ki tudományával egészen megbűvölte a magyar főurat. «Célt tévesztettem : a tudomány-szomjnak fogok élni», kiált fel akaratlanul, midőn Gelltől hazatért ¹ és bár ez az óhaja teljesedésbe nem ment, az a nagy szeretet, amellyel Gell Hellas iránt viseltetett, sokszor élénk tűnik Széchenyinek későbbi levantei utazása idején. Azzal a különbséggel, hogy amíg Gell a gyöngye utódoktól az ókori hellenizmusához menekült, addig Széchenyit éppen a hellén nemzet újraébredése kötötte le. Gell egyébként jelentős helyet foglal el az angol irodalomban. *Itinerary of Greace* című nagy munkájának megjelenése (London 1810) irodalmi esemény volt. Byron lord maga sietett azt ismertetni, a trónörökös neje, Karolna walesi hercegnő pedig Gellt magával vitte a Levantéba és Délitáliába.

III.

A *Holland House* háziasszonya, Lady Holland kísérte ki Széchenyit Bedford hercegnek. Anglia legszerencsésebb gazdájának, birtokára, melyet a család a woburni apátság szekularizációja után, a XVI. században VIII. Henrik királytól kapott. Bedford herceg az apátsági birtokon műkincsekben gazdag kastélyt és virágzó mintagazdaságot rendezett be. Országszerte híres volt juhtenyészete és még híresebb

¹ Széchenyi utirajzai 30—32. l.

a woburni park, melynek növényteni ritkaságait a herceg maga gyűjtötte össze és egy évvel azután *Hortus Gramineus Woburnensis* cím alatt (London 1816) könyvet írt róla. Kétségtelen, hogy ez a november 24-iki woburni kirándulás Széchenyire nagy hatással volt.¹

Megérkezése percétől érdeklődött a lótenyésztés iránt. A regensherceg saját hátaflovait bocsátotta rendelkezésére, Woyra gróf pedig október 19-ikén, Newmarketbe vitte ki, hol az első Stuart király óta ünnepelt lóversenyeket tartottak. A nehézkes mailcoach Széchenyinek elég kellemetlennek tűnt fel: a lóversenyről pedig az volt az első benyomása, hogy örültség egy 2—3 éves nemes paripát nyomorult 50 fontért megfuttatni,² de a végén azzal tért haza, hogy «sokért nem adná, ha a lóversenyt nálunk is rendszeresíteni lehetne».³ Most már az epsomi lóversenytérrel is fel akarta keresni, de oda nem jutott el és meg kellett elégednie azzal, hogy a trónörökös hosszúfarkú lovain ügetett végig a Hyde Park lovaglótúján.

Egy nappal azután, hogy a *Holland Houseban* ebédelt, (nov. 3.), november 4-ikén ismerkedett meg Booder Károly német mérnökkel, kitől a gázvilágítás mesterségét szeretne volna eltanulni, hogy azt cenki kastélyába is bevezesse.⁴ Röviddel azután Accum Frigyes angol kémikussal és családjával, aki éppen abban az évben adta ki rövid ismertetését a gázvilágításról.⁵ A könyvnek egy példányát Széchenyi magával hozta és cenki könyvtárába illesztette.⁶ Booder akkor már világhírű technikus volt, aki Széchenyit London gyáraiba vezette. Először a jobbpárti Lambeth városrészbe, Mandslay mérnökhöz mentek (Cheltenham Place), kinek gőzerőre berendezett gépgyára volt; a szerencsés szigeten különben, amint Széchenyi megjegyezte, már majdnem mindenki géppel dolgozik. Azután egy gázgyárat kerestek fel, amely már

¹ Széchenyi Naplói. I. kötet. 153. l.

² Ugyanott I. kötet. 141. l.

³ Széchenyi útirajzai. 40—41. l.

⁴ Széchenyi Naplói. I. 145. l.

⁵ Accum F.: *A practical treatise on Gas-light*. London, 1815.

⁶ Széchenyi Naplói. I. kötet. 148. l.

eddig 25 mérföldnyi gázcsövet fektetett le ; végül pedig a balparti Chelseaban Brunel cipőgyárát tekintették meg, hol 40 munkás naponta 500 pár cipőt készített.¹

Az angolok jót nevettek, mikor a huszárkapitányt gépek és munkások között látták, de Széchenyi komoly barátokat szerzett a gépekben és már akkor elhatározta, hogy Cenken bevezeti a gázvilágítást.² A gázgép egy mintáját, melyet a cenki kastélyban akart felhasználni, magával is hozta és büszkén jegyezte fel : «Szereztem itt ismereteket dolgokból, melyek hazámnak nagyon hasznosak lehetnek».³

Talán nem megyünk messzire, ha úgy véljük, hogy ebben a titokban elhozott modelben, mely az egész úton féltett kincse volt, benne voltak gyárai, a Lánchíd, a Duna és minden, amit később megalkotott : benne volt a háborútól elfordult és a békés haladásnak biztosított alkotóerő : a nemzet újjáalkotásának eleven ereje.

IV.

Kétségtelen, hogy Széchenyi néhány hét alatt nagy átalakuláson ment keresztül és hogy a huszárkapitány, ki csak azért jött, hogy elkísérje Wayra őrnagyot, ki a regenshercegnek egy osztrák dragonyost és egy ulánust hozott, hogy a különbséget a kettő között élő figurákkal mutassa be, a *Holland House* retortáján át a napoleoni háborúk zajából a polgárosodás útjára és a nemzeti megújulás mezőire került.

Először egy odadobott megjegyzés jelenik meg naplói-ban : «Nem hiszem, hogy bármily nyomorultan és érzéstelenül jöjjön is valaki a világra, ne bírjon reá hatással a szabadság és a jog».⁴ Azután felébred benne az összehasonlítása hazai viszonyokkal : «Mi szép ez ország, melyet vidéki utam alatt láttam ; mi más az épület, az ember, a szolgáltnak is megvannak a jogaik, mint a leggazdagabbnak».⁵ És végül megjele-

¹ Ugyanott. I. kötet. 152. l.

² *Széchenyi útirajzai.* 42., 53—54. l.

³ 1815 dec. 3. *Széchenyi István gróf levelei szüleihez.* 185—86. l.

⁴ *Széchenyi Naplói.* I. kötet. 149. l.

⁵ 1815 nov. 1. *Széchenyi levelei szüleihez.* 173—75. l.

nik az elhatározás, hogy hazája ügyeivel fog foglalkozni. Október 15-ikén szüleihez írva úgy érzi, hogy hazája törvényeivel és alkotmányával is foglalkoznia kellene; ¹ dec. 13-ikán, egy nappal Angliából való elutazása előtt olvassuk naplóiban: «ott akarom hagyni a világot minden fényével, pompájával, különben becsvágyam még megrontana — én csak közepszerűségben akarom boldogságom fellelni. Istenhozzád te nagyravágyás, mely eddig éltettél; ezentúl minden tetteimet oda fogom irányozni, hogy a boldogságot élvezhessem. Mit hajhászok nagy állást, rangot, mikor minden elfordul tőlem? Hisz van nekem egy hazám, egy szerencsétlen hazám; de azon sem lehet segíteni, most legalább nem. El tehát az ekéhez, letéve a kardot; jójj alacsony hajlékomba Apollo, miután Mars istentől megundorodtam...» ²

Kétségtelen, hogy Angliából visszatérőben egy új Széchenyi áll előttünk. Az a huszárkapitány, aki reggelenként még a walesi herceg lovain ügetett a Hyde Park szép asszonyai előtt, de azután olajos gépek közt vezettette magát, hogy titkaikat megismerje; aki most kard helyett egy gázgép modelljével hagyja el Angliát és féltett titkáért remegve áll a doveri vámhivatalnokok előtt, hogy azt Magyarországra elhozhassa; az, aki hazajövet ezzel a kis gázgéppel kezdi meg a cenki kastélyban azt a munkát, amiből a nemzeti megújulásnak hatalmas lángja gyúl ki.

A reformkorszak reggeléhez érkeztünk.

Azt hisszük, e reformkorszak megindulásának egyik, eddig még kevés figyelemre méltatott hajnalát, helyesen keressük és helyesen véljük megtalálni Széchenyinek 1815-iki angol utazásában, ami szerény véleményünk szerint az ő és Magyarország életében is határvonalat képezett.

HORVÁTH JENŐ.

¹ 1815 okt. 15. Ugyanott 169—70. l.

² *Széchenyi Naplói*. I. kötet. 165. l.

PJETUSICHA.

Elbeszélés.

— Első közlemény. —

I.

Egy ős, öreg muzsik elment egyszer az ingovány mögé arra a helyre, ahol most a pjetusichai legelő van, apró, kék áfonyát szedni. Szedett annyit, amennyi kell s mivel már nem tudott többet mibe rakni, — hazafelé indult. Az Űdvözlégyet mormolta s a szénatermő réteket vizsgálgatta, — vajjon rendben van-e minden. Az est oly csendes volt, mint az édes méz-sör a mély, kék korsó fenekén, — ne zavard meg Isten ajándékát!

Egy éjjeli madár szállt el az öreg feje fölött s szárnyait csattogtatta. Felemelte az öreg a fejét, meg akarta nézni, hogy miféle bohó lény töri meg a csendet, hanem amikor felemelte, abban a szempillantásban bocskora beleakadt egy göröngybe, ő elesett, az apró kék áfonya pedig mind egy szemig szétszóródott a domb oldalán. Leült az öreg egy fatuskóra, keservesen sírt s ócska köntösével törölgette a szemeit.

Éppen ekkor egy méhraj repdesett fölötte a levegő-égben. Odarepül a méhkirályné az öreghez s kérdi:

— Ugyan, miért sírsz te öregember?

— Nézd. — szétszóródott az áfonyám. Egész nap szedtem! Óh, milyen bánat, kárbaveszett minden fáradságom.

— Sose szomorkodjál, nincs miért. Tüstént főlsszedjük.

S még a könnyeit sem törölte föl az öreg, amikor keringeni kezdtek a méhek, azután lecsaptak a földre, mint a záporosó s munkához láttak. Összeszedték a kék bogyókat, a fakéregből készült kosárba rakták s közben egy csöpp mézet tettek bele mindegyik szembe, hogy édesebb legyen az öregnek. Pedig bizony nem tudták, hogy az öregember nem más, mint Páfnutij. Öröme gerjedd Páfnutij szíve s úgy örvende-

zett a lelke, mint Urunk színeváltozásának az ünnepén. Örömének emléket szeretett volna állítani a mezőség e helyén. Először templomra gondolt.

— Nem, — mondotta, — a templom nyomja a földet.

Azután menedékházat akart oda építeni, majd kutat szeretett volna ásni, de végre imigyen határozott:

— Emberek éljenek e helyen, a falu mellett pedig lent a szakadéokban, a patak partján méhes legyen. Igen, így lesz jó.

Bizony nem tudta Páfnutij, hogy könnyeinek a helyén sok ember szíve fog megszakadni.

Így keletkezett Pjetusicha falva, — hét ház, öt porta s minden házból füst száll föl. Az őszi szelek és a csikorgó fagyok megviselték a pjetusichai viskók tetőit.

Nevét nem Pjetuchov Ábrámtól, a falu első lakosától nyerte, hanem azért hívják Pjetusichának, mert őszelő havában, az alapítás napján a forró nyár renyhe egének a felhőfüggönyei mögött kék pjetuchok (kakasok) kukorékoltak.

Ezért maga Páfnutij adta neki a Pjetusicha, azaz Kakasfalva nevet. Ennek ma éppen kétszázharminc esztendeje.

II.

Pjetusicha lakosait könnyű megszámolni. Természetes, hogy első helyen a fő Pjetuchovot, vagyis Lukics Vásziljt kell említeni. Utcái süteményárus a szomszéd városban, — a bolsevisták később elhurcolták. Az alma nem esik messze a fájától: Lukics Vászilj fia, kit nagyatyja után Lukának hívnak, hosszúorrú, utálatos kamasz, fösvény s ezért sohasem iszik. Ha Pjetusichában élt volna, falusi bíró — sztároszta — lett volna belőle s rőfnyi szakállt növesztett volna. Halála után megkenték volna a pópák szent olajjal, az emberek pedig nem szurták volna át a szívét karóval, mint azt a vampirokkal teszik, hanem megelégedtek volna azzal, hogy jól leszídták volna az anyja nevével. Mi nem fogunk vele találkozni, nem jár velünk egy úton. Isten vele! Vászilj feleségétől, Palagejától jobbat remélni sem lehetett: vajjon olyan asszony tudott volna-e okosan szülni?

Itt van még Fjodor. Kovács volt; ismerte az életet, ma azonban olyan, mint a csűr mögé dobott kolonc, a halált várja: nem fogod ezután a vénasszonyokat a tűzből kiementeni! Az apát a lehetőséghez képest a legényfia támogatja lopásból, — hisz ki ne tudná, hogy Tálágán tolvaj? Még ha heten őrzik is a barnaszőrű ménlovat s egy percre sem hunyják le a szemüket — ellopja. Úgy énekel és táncol, mint senki más az egész járásban, — meghül a vér a menyecskék ereiben s eláll az öregek lélegzete. Hanem hiába van félrecesapva a kalapja s hiába hord kést a csizmaszárában, szeméből kirí a szegénység. Ha elfognák, agyonvernék. Mindkét oldalról bevernék Tálágáska oldalbordáit, csak hogy nem kerül kézre, csuszós, mint a kárász s fekete, mint az éjszaka. Jól vigyáz lókötő lépteire! Az egész Pjetusicha látja, az egész falu tudja, hogy Annuska, a szemforgató hajadon — nem megszólásként legyen mondva — Tálágáskának a babája. Háza olyan, mint egy sátor. Ha lefekszik Annuska, az eget és a tornác fölött a faragott kakast látja. Nyakán piros gyöngysor s piros selyemkendő, három és egynegyed rubelbe került, — úgy bizony!

... Egyszer pünkösdi napján, amikor Pjetusichafalva csak úgy hangzott a pokoli kurjongatástól, Annuska mellé állott Petrucha, a ragyás boltos, Lukics Vaszilij atyafia:

— Nagyon édes maga Usztina Anna! Megengedi, hogy megcsipjem?

Annuska felhúzta szemöldökét, íves szemöldökét, mely vödörszámmra önti a kegyet Tálágán szívére s így szólt:

— Takarodj innen!

Ekkor a boltos pálinkától vörös arcát Annuska füléhez tolta, kezeit hátratette s ezt sugta:

— Hiába biggyeszi az ajkát, sajnálom magát. Az első éjszaka után verni fogja magát. He, he, megöl téged Tálágán, igen vörösek a gyöngyeid.

Annuska lustán félrehúzódott, — mi köze neki, a tapasztalt lánynak, a lókötő késéhez.

— Menjen már Lukics Pjotr. Nagyon csunya a pófája, felszántották a hangvák, nem tudok ránézni.

Nyelt egyet Petrucha, megigazította sipkáját:

— Hálásan köszönöm, ott leszek a rekviemén!

Csakugyan megölték azután a lányt, de nem Tálágán.

... Még más emberek is vannak Pjetusichában, elszaporodott Pjetuchov nemzetsége, összekeveredtek a komák a sógorokkal, az anyósok a menyekkel s ezért mindnyájan egyformák. Ha például egy haldokló vizet kérne az ablak alatt, így felelne Annuska:

— Nem adhatok. Ivott nálam egyszer valaki s elvitte a korsót.

Tálágán ezt mondaná:

— Ejnye, te ember, milyen tolakodó vagy. Alsom s te ok nélkül zavarsz engem.

Kinézne a kis ablakból Palageja asszony, Lukics Vászilij felesége, álmos, disznószemeivel s imígyen szólna:

— Menj a kútra s igyál. Hogy a nyakunkra jött ez a nagybögő!...

Hát hogy megértsük köztük a farkasrokonságot, ezt mondom: ha falkában együtt rohannak a farkasok, mind jó barátok, de ha valamelyik felbukik — megeszik. Vajjon tévedek-e, ha azt hiszem, hogy ez a Pjetusicha még vagy húsz évig fog élni, mint egy csendes, színehagyott virág, mint a gaz a kerítés alatt. Ennek multával eljön egy kokárdlás hivatalnok, egy pogány az ársinnal s egy kereskedő a teli tárcával s ez a három ember egy téglagyárat épít. S az itteni föld égetett kalácsait egy rubelért s néhány kopejkáért a muzsikok szekereiken a vasúthoz fogják szállítani. És Pjetusicha, a földnek ez a helye, híressé válik gödrös utairól, melyeken még az ördög is kitörné a nyakát; híressé válik teljessúlyú, hatcollos tégláival, de még előbb híressé válik Páfnutij tiszteletére épült monostorával.

Mennyi örömet rejtegetsz magadban te vörös föld a pjetusichai szakadéokban!

Hanem most még a Kolusov nevű pjetusichai szakadéokban Cháráblev Szávoszján apó tanyázik. Méhészkedik, amint ahogy Páfnutij kívánta. Azt hiszi az öreg, hogy mindig így lesz, hogy a méztermő réteken nem fognak fekete lólegyek röpködni az aranyos, gömbölyűszárnyú, zümmögő méhek helyett. Hisz a méhek megszűrnák az urat, Szemkin

feltos kancája megrugná a pogányt, a pénzes kereskedőt pedig megölné Tálágán.

... Röpködjetek, röpködjetek ti aranyos méhrajok Pjetusicha szívei fölött!

III.

Ma a kolusovi szakadék fölött a júniusi nap kékesen átlátszó, hűvös reggelre virradt. A madarak szemeit, amikor énekelnek, nem homályosítja el a fájdalom, jóllehet a fejük fölött lebeg már a közeledő vihar. Lám : ezen a reggelen is énekeltek a madarak.

Szávoszjánov szakadéka a görög v betűhöz hasonlít : két meredek part lapos lejtői egybefolynak s a találkozás helyén van a méhes huszonhárom kaptárral. Azt mesélik, hogy hajdanában-danában, amikor még gyalog járt a földön Páfnutij, patak csörgedezett errefelé s köröskörül erdők voltak. Azután a muzsikokkal együtt s Isten segítségével munkához láttak a szerzetesek s kiirtották. Akkor a patak az égbe emelkedett s búcsúzásul előntötte a mezőket s azóta nincs többé. Az erdő helye üresen maradt, a fatörzsek elkorhadtak s az egykori patak zöldelő medrében megjelent Szávoszján s vele Aljosa, a fehér fiú. Isten áldása legyen rajtuk!

E mézes reggelen füstölgő korhadt deszkával a kezében járt Szávoszján a méhkasok körül, szürke füstkarikákat fujt be az ajtócskákba, a méheket füstölte, ahogyan a méhészek szokták. A méhek elkábultak, megnehezedett a lábuk és a szárnyuk. Összebujtak, haragosan összehúzták szárnyaikat, ezer szem és fulánk nézett Szávoszjánra, de erőtlének voltak. Szávoszján igen nevetséges volt a sűrű hálóval borított fejével : olyan, mint az erdő vagy a mező manója s csak a láncos bot hiányzott a kezéből.

Tördelte a mézet, szeretettel rakosgatta a hársfateknőbe a sok ezer kis cellácskát, amelyek színültig voltak átlátszó, fehér hársfamézzel. Viaszillat áradt szét körülötte, feje fölött pedig mosolygott a Nap. Mindenki tudja, hogy a méz a méhtől van, a méh a Naptól, a Nap pedig esodálatos vendég. Üdvözlég vendég! Az öreghez szaladt unokája, Aljosa s valami gömbölyű, tüskés állatot tartott kék inge szélében.

— Nagyapa, tuskédisznót fogtam a fészkerben. Bemegyek, hát látom, hogy a tuskó alatt van, emlékszel ott, ahol egeret találtunk. Valami feketeség mozgott, — utána nyultam a kezemmel, az meg a tuskéivel... hanem megfogtam. Bizony, nagyon szúrós.

Az öreg szakállába furta öt ujját, fürkésző tekintettel a hálón keresztül végigmérte Aljosát s így szólt :

— No, jól van, vidd az izbába s adj neki tejet. A tuskédisznó ügyesen fogja az egeret.

Aljosa óvatosan megsimogatta az állat tuskéit s halkan mondotta :

— Tudod, én párjat keresek neki, hogy ne unatkozzék... Nagyapa, vannak-e nőtény tuskédisznók?

— Hát hogyne volnának, bizony vannak. Ha van hím, akkor nőtény is van. A tuskédisznók mind párosan élnek.

Felhúzta Aljosa vékony szemöldökét :

— S miért szúrósak?

... Rajokban keringenek a méhek, keresik, hogy ki az a gonosz ellenség, aki késsel a kezében a hajlékukba tört. Mosolyognak Szávoszján szemei :

— Hogy miért szúrósak? Hát szúrósak. Az Isten adta a tuskéket, hogy azzal védekezzenek. Siess... Ó, csak ne repülne ki a királyné! Vigyázz, hogy ki ne fusson a káposztaleves!

Repültek Aljosa meztelen fehér lábai a fűben, a júniusi harmat meleg. Aranyos fürteid vannak Aljosa!

Messziről odakiáltja a fiú dicsekedve :

— A multkor kést ígért nekem Tálágán, — úgy bizony!

Morog Szávoszján :

— Ó, a bohóc a gyerekekkel kötekedik. Miféle népség! Sajnálom Fjodort. Rám kellene bízni Tálágáskát.

... Csilog a nap sugaraitól a teknőben a méz. Két kövér korszóban s a földön is van még belőle.

... És ekkor a rozsföldek s a mohos tisztások fölött lassan nyílni kezdett a Nap tűzvirága. A hársfák és a vadalmafák, a pjetusichai tavaszoknak a fehér nimfái, lehajtották alsó ágait, fent pedig kiterjesztették lábaikat és karjaikat.

Hanem ott, egy versztnyire fölöttük egy csendes felhőfiú

kapaszkodott föl az égre s piros, bágyadt ajkaival másféle reggelnek a komor dalát énekelte. Oly egyenletesen ment, mint ahogyan Cháráblev Aljosa szokott járni. Csendesen közeledett az ég ama helye felé, ahol a tüzes nap volt s az emberek tudták, hogyha eléri a napot, halálos bajuk lesz az élőknék.

IV.

... És amikor haldoklott Páfnutij, akkor mondá az Isten : Legyen éjtszaka : és lett éjtszaka.

Nehezen vált el a lélek a testtől s nem volt szükséges, hogy valami jött-ment idegen, hogy valami futó szem meglássa, hogyan vonaglott a hitvány kunyhóban a mult évi, hullott, szárazfalevelekből készült nyugvó helyen Páfnutij sovány teste, hogyan szállt ki az élet lelke az orrlyukakból füttyölve pára képében, hogyan adatott vissza az anyaföldnek a hitvány porhüvely s a nagy vég hogyan lett kezdetté. Sötét éjtszaka volt. S a nedves szél ereje alatt meghajlottak a nyírfák, a nyárfák és a sötét fenyő s védték Páfnutijt az eső ellen. Mikor meghalt, szétváltak a fák s utat nyitottak. És elment. A fák susogni kezdtek.

A rókaljuk mellett éppen akkor esett össze egy reszkető, rohadt gomba, amely elkésett a meghalással, mert már régen beállt az ősz. Előtte való napon darvak szálltak az égi úton a felhőhegyek között, — a hideg, az éhség és a tél elől menekültek. A Nap nőtt és dagadt, de nem sárga, meleg tűzgolyóvá, hanem hideg mákvirággá, amely annyi meleget ad, mint az esőtől eloltott máglya szene.

Azután, — így beszéltek a pópák, — rókát üzött egy muzsik a frissen hullott hó nyomában, megtalálta Páfnutij el nem porladt tetemét, sőt glóriafélet is látott a feje körül. S nem lehetett biztosan megtudni, hogy kit vezetett el a róka Páfnutij el nem enyésző porhüvelyéhez : a muzsikot-e fegyverrel a kezében vagy a pópát keresztel a kezében. És nagy vita forgott a róka körül.

Ezután oly nyugodtan s komolyan ment el néhány év, ahogyan a vak koldusok mennek a búcsújáró helyekre. Hanem egyszerre, váratlanul kápolna termett Páfnutij kuny-

hója helyén, majd nemsokára, mintha a földből nőtt volna ki, monostor került melléje. Ma harminc szerzetes kopogtatja benne fekete könyökkel s erős, muzsik homlokkal a mennyország érckapuját. Vajjon bejutott-e oda csak egy is közülök? Ki tudná megmondani. S érdemes volt-e oly erősen kopogtatni, mikor a jóktól úgy sem kérik számon a jó cselekedeteket.

A monostor főnöke, — igumenje, — az engedékeny Melchizedek.

Melchizedek azelőtt kereskedő volt s iszákos, feslett életet élt. Faragott faáruval kereskedett s részeges korában Liszij Mitrochának hívták. Egy alkalommal leitta magát a sárga földig s egész éjjel egy disznó hátán lovagolt a városban s amikor elnyomta az álom, begurult egy árokba s elaludt. Kora hajnalban megjelent előtte Páfnutij s azt mondta: «Légy az én igumenem!» És úgy lett, Mitrocha Melchizedekké változott át.

Kezdetben buzgón hajlongott s édesnek találta a szerzetesi élet keserű olaját. Annyira legyengült a bőjtöléstől, hogy kétszer is összeesett a reggeli istentisztelet alkalmával, hanem azután valami oknál fogva terhesnek találta, hogy a derült égbe az imák holt köveit dobálja. Unalmasan teltek el szerzetesi napjai, — a halk, lassú napok. Ebben az időben nagy belső átalakuláson ment át.

Egy alkalommal rátette miseruháját egy szerzetes fejére, akit káromkodáson ért, maga pedig térdre rogyott s egész nap és egész éjjel imádkozott. Csurgott róla az izzadság, folytak a könnyei, mint a patak, hanem hajnalhasadáskor, amikor már sajgott a háta, elvesztette lelke egyensúlyát, ördögi elhatározásában megharapta piros nyelvét s rányujtotta Páfnutij képére. Mert, hogy utóljára vágyódott a lelke lángoló csoda után, hanem nem történt csoda, Páfnutij sötét arca nem szórt villámokat, sőt még haragra sem ráncolódott. Komoran kandikált ki Melchizedek ruhája alól Liszij Mitrocha vigyorgó arca. S amikor nem történt meg a várva várt csoda, a szív helyén kéreg támadt s a kérget disznósörte nőtte be.

Ettől az időtől kezdve fényleni kezdett Melchizedek arca, hangja megöblösödött, járása megnehezedett a test súlya alatt.

... Hanem a Páfnutij ereklyéiről szóló hír terjedt, mint a füst, majd szárnyára kapta a dicsőség. Egy rokkant úrnak meggyógyította a köszvényét s ezzel egy csapásra híressé lett Páfnutij.

S terjedt a hír, az emberek szájról-szájra adták az úttalan mezőkön, a vizenyős részekén. Eljutott a hír a muzsikok bánatos izbáiba, tudomást szereztek róla a féllábuak, a magtalan asszonyok s azok a vénasszonyok, akik kiterjesztett kezekkel, kimeresztett, vizenyős szemekkel alázatosan fölkeresik a tömjénillatot, a harangokat s a suttogást s akik a mi széles földünkön szentképeket állítanak az országutak mentén.

S zarándokolni kezdtek a vénasszonyok, a póruljárt lócsiszárok, a szakállas vénlegények s az egész istenes koldus-had, mely köszívet hord a kereszt alatt. Zarándokoltak a félkegyelműek szénacsomóval fejükön s nótákkal a szívükben, csusztak a lábatlanok hólyagos kezeiken s a templomban az ezüst láda előtt, amelyben Páfnutij el nem enyésző teteme feküdt, a vakok égnek emelt fejjel dicsőítették Páfnutijt. A magtalan asszonyok kidüllesztették hasukat és siráncozó hangon tört ki belőlük a könyörgés:

— Páfnutij, szentelj meg! Add, hogy kis muzsikot szüljek, Páfnutijnak fogom keresztelni. Egy kis síró gyereket adj nekem!

Óh, hányszor adtátok oda, ti kérges tenyerek, utolsó kopejkáitokat Páfnutijnak! S amikor a misén fojtott hangon énekelték a kerubok dalát s a félkegyelműek, Liszij Mitrocha másai, értelmetlenül ordítottak, Melchizedek ünnepélyesen állott, mint a kő Baal a szőnyeggel borított főnöki emelvényen, izzadt az unalomtól s feketébe burkolt szíve nem gondolt a közeli örökkévalóságra.

És amily mértékben nőtt a Páfnutij el nem enyésző porhüvelyét körülvevő ezüst mécsesek száma, amelyek igen sötétén pislogtak, olyan mértékben gömbölyödött a zárda-főnök zsíros teste s a monostor fehér falai el nem hervadó dicsőségben ragyogtak.

... Bizony Mitrocha, nem rossz a te életed. A szerzetesi élet keserű üröme a te celládban édes borrá változott át.

V.

Minden esztendőben Illés ünnepén három napon át vétkezik s az örökkévalóság árán bűnözik a részeg pesztjurkovi járás, mely a monostor közelében fekszik.

Pesztjurki nagy falu s a hegyen fekszik. A hegy alatt árnyas bokrok közt egy névtelen kis patak síklik tova. Cigányhal még akad benne, más aligha.

Mulat a bocskoros aranyifjúság s lyukas zsebében bicskával csörgeti a még el nem ivott garast, mulat a pesztjurkovi pópa a feleségével, aki egy percre sem tenné le az ernyőjét, két és fél rubel áráig mulat a jó módú muzsik, mulat Annuska, mulat Lukics Vászilij. Nagyokat kurjongat a vásári torok, égneek merednek a részeg szemek. Az égen felhő, benne Illés próféta. A bocskoros tömeg hömpölyög s kancsal szemmel hunyorgat, a koldusok sántítanak, az utak porzanak. A szekerek az oldalt álló sátrakhoz gördülnek meg a traktérhoz és az Isten házához, — öt fehér kupola van rajta. Itt kemény falba ütközik a tömeg, a vásári árusok üres zsebeibe befolyik a muzsikok mulatságának a fekete, vad vére.

Az este rózsaszínű volt, az éjszaka fekete, a hajnal fehér. Az árusok félreacsapták lábaikat, kidüllesztették mellüket, dicsekedve, hogy pezseg a vérük.

— Kiflit tessék . . . kiflit . . . Kopejka darabja, pedig egy pud a súlya!

Háromfontos perecet tett a fejére s úgy ordít rekedt hangon egy csúfképű legény zsíros arcát kidugva a ponyvásátorból. Vígág van a kancsalszemű legény szemében, nyers erő kérges, durva testében.

— Hé, itt az édes méz-sör . . . édes méz-sör . . . kinek tetszik? Ingyen adom. Hé, fülesek! édes méz-sör! — hallatszik a szomszéd sátor mellől.

Az asszonyok kidüllesztették mellüket, a lányok azonban szerényen járnak a sátrak körül. Piros és kék damaszt, nanking rajtuk.

— Mibe kerül ez?

— Ne tolakodj asszony, nem vagy az istállóban!

Valamivel odébb az enyhe júniusi szél a koma himes kendőjét lobogtatja a rúdon, — sárga rózsák virítanak a piros kendőn, az első mosásig fognak virítani. A tarka kendők és a színes szallagok közt ugrál a gazda s mintha esztétet volna, úgy ugrál a nyolc év óta használt, piszkos ársin.

A festett mézeskalácsos bódében fehérfürtű gyerekek — Mitjkák, Nikitkák, Vászjátkák — sóvárogva nézik a mákos cukorrudakat, nézik a bódé sárga oldalait. Csomókban fekszenek egymásmellett, mint jó barátok, a mazsolás zacskók között a mérész színekben pompázó mézeskalácsok. A kalácsokon bátor Jeruzslánok ülnek, piros cukorkatonák rövid-farkú lovakon s a mézeskalácsokon nem idevalósi, csodálatos tájak virágai díszlenek, — ha úr volnék, csak ezt enném mindig!

Ilyen az Illésnapí vásár zajától hangos tavaszi nap. Még a Méltó vagy uram dicsérni c. ének éneklése közben megszólaló harang is táncra kerekedett a harangozóval a haranglábon s részegen, jókedvűen cseng.

Mint egy kék pusztá, úgy terül el az ég a fejek fölött s a pusztában ezüstpatkójával dobogva vágat a haragos Illés sörényes lova. Az ég szekérhez hasonlít, melyet az a ló gyors vágatással húz maga után és a táncoló harangzúgás meg a vásári zaj is olyan, mint a vágató szekér, amely nem ismeri az utat, nem tudja, hol van a part s hol kell megállani.

— Hé, — hé, gyere ide . . . mécsesek, korsók, zománc-edények! Kinek adjak? Ne tolakodjatok. Milyen lárma! Te vörös, vigyázz a lábadra, eltöröd a korsót!

Így ömlik a szó a gömbölyű asszony szájából a szekéren. Erős hangja folyton kínálja zománcos edényeit, barna fazekait.

A második sor legszélén helyezkedett el Miroška, pjetusichai lakos. Apró kis ember, szakállá egy méter híján három centiméter; ravasz, mint a vak a lakodalmon. Egész hegy faárú van mögötte: pontos tölgyfaársin, faragott nyírfanyél, rúd . . . s kelt tészta vagy a keserű nyárfa illata árad ki belőlük. A bőrrel bevont kocsirúdívek úgy állanak egymás mellett, mint a fonott kalács. Csupa faárú, de jó anyagból: tölgy, nyírfa, hársfa.

Áll Miroska s ölmos szemét hunyorgatva az előtte elhaladó vakok siralmas énekét hallgatja. Hárman vannak : két felnőtt s egy kamasz. Ez utóbbi szempilláját pirosra festette a mező szele.

«... É-és emlé-ékezzél meg Ű-uram
Arról az i-igazhí-ítű fejeedelmeről...»

Egy kékszemű fiú vezeti őket s vékony hangon kiabálja :
— Adjatok a vakoknak Krisztus nevében!...

Miroska ráismer a fiúra, szégyenkezve valamit a kezébe nyom s mondja :

— Az a vakoknak, Isten legyen velők, ez pedig neked vásárfiára.

Hanem észrevette, hogy a szomszédja gúnyosan mosolyog s hangosan odakiáltott :

— No, menj már! Ne bámulj, mint a borju az új kapura!

Elvonultak a vakok s már messziről hallatszik az énekük. Kátrány, méz-sör, kalács és trágyaszag árad szét s a vakok távoli éneke hallatszik :

... Vajjon abban e-e a te-emplomban
Égett az o-oltáron hé-ét gyertya...!»

A vezető vékony hangon ismétli :

... «hé-ét gyertya...»

A második oldalon Timoska bocskorával dobbantva hangosan kurjongat :

«Nincs kenyér a házban
Csak kis száraz kéreg.
Mégis itt táncolok
Mert én vígan élek.»

Két holtrészeg legény bocskorral s könyökkel tör utat a lármás tömegben s Timoskához csatlakozik. Összehúzza mosolygó szemeit az őszhajú, szikár gombáros a pogácsát áruló asszony válla mögött, a gombárosné pedig nevetve mondja :

— Ha, ha, derék jégtörők! Nagyszerű közönség!... Ez már aztán nép!

... Vég nélkül vonulnak a felhők, a fehér felhőnyáj gyü-

lekezik a kék égen ; mint valami lila ráncok, úgy telepednek le a falu mögött az Illés-napi felhők. A mezők villámokat s záporosót várnak . . . A fák a szél irányába nyujtogatják karjaikat, a levelek hamuszint öltenek magukra, elsötétül az ég, eső lesz.

Manikin bódéjában a meleg ételgőzben lázas munka folyik. Kínai teával forrázzák le jóllakott bendőiket a különféle árusok. Esznek, izzadnak ; izzadnak s megint esznek s boldog megelegedés ül arcukon, a homályos szemekből a szabad ég alatt elterülő földjeink áldásának a dicsérete olvasható ki.

Amikor Szávoszján eladta a két pud mézet, betért Aljosával a kocsmába. Teázott s éppen távozni készült, amikor egyszeribe, mint a záporosó, úgy kezdett hullni odakünn a káromkodás. Ordítás, asszonyok sivalkodása, zugás és fenyegetés hallatszott kívülről, hol az uzsorások szekerei állottak. Szávoszján odadobott az asztalra egy ötkopejkást a kocsmárosnak, kivezette Aljosát s megkérdezett egy muzsikot :

— Mondd, miért zúg a tömeg?

Megvillantak a muzsik fehér fogai, megrázta öklét s ezt felelte :

— Lókötőt fogtak . . . mindjárt verni fogják!

A felhők folyton gyülekeztek s szakadozott csomókban úsztak a fejek fölött a vásári zaj pedig tompán zúgott, mint a vadméh. A nap felhő mögé bujt, lent a földön pedig egy útját tévesztett szekér zörgött s a szekérről rekedten kiabált egy asszony :

— Lókötő! . . . Emberségre kell tanítani! Hé, emberek, mit tátjátok a szátokat! Rajta!

Egyszerre felordított a sokfejű tömeg s a lókötőre vetette magát. Tompa ütések zaja hallatszott s újra hallani lehetett a hangot, amely úgy nyikorgott, mint a kút kereke :

— A mellére üss, a mellére . . . meg a lábára!

Ezután hátrább vonult a tömeg s helyet adott négy embernek, hogy azok verjék a tolvajt. Aljosa is odafurakodott s Tálágánra ismert a földön fetrengő emberben. Véres volt a szája és az orra, véresek a kezei, melyekkel gépiesen simo-

gatta az ütések helyét. Égnek meredő szemei olyanok voltak, mint a szenes gödör : feketék s várták a halált.

Négyen szorgoskodtak Tálágán körül. Egy vastagajkú uzsorás, éles és görbe volt a teste, mint a zsákvarró tű ; Lukics Vászilj pjetusichai lakos volt a második. Tálágán izmait döfködté, eleinte gyengén, azután mindig erősebben s erősebben, — nem bánta, hogy felhorzsolja az öklét. Mindig nagyobb s nagyobb dühbe jött, úgy forogtak a szemei, mint a malomkerék s nem ismertek irgalmat. A harmadik egy nagyszájú muzsik. Hidegvérrel vizsgálgatta áldozata testét s az előre kiszemelt helyre sújtott le öklével. A negyedik a pesztjurkovi harangozó volt, csunya ember, de közismert verekedő. Köröskörül táncolt, mint az eszeveszett bolha s folyton beszélt :

— Eh, jól odavágtam neki! Gyere te is, rúgjál egyet, — ne kiméld, börtönviselt ember! Szép ló, talán a szomszéd faluba akart rajta menni? Mindjárt a bordáira hágok!

Néhányan nevettek engesztelhetetlen dühén s imigyen biztatták.

— Úgy tégy, mint a pópa a tömjénezővel!

— Viszketése van a nagyhasunak . . . azért tesz úgy — felelte a harangozó.

— Harapófogót neki!

Ekkor Lukics Vászilj, reszketve s elvörösödve, fényes bakancsát, mint a kócos zsákot, Tálágán oldalába vágta. Nem sajnálta Lukics Vászilj az új bakancsot a közügytől. Egyszerre csend lett, a nézők csodálkozva hordták körül szemeiket s ebben a síri csendben egy magas, fekete muzsik cigányfogait viczorítva dörgő hangon odakiáltotta :

— Üsd, ne kiméld, — végezni kell vele, míg az eső meg nem ered!

Lukics nekilendítette a fekete bakancsot s Tálágánnak halálos hörgéstől kidülledt mellébe vágta. Az általános zsvajban egy ember mindenkit túlharsogva kiáltotta :

— Ne üsd a száját, nem fogják szeretni a lányok. A hasát üsd, a gyomrát üsd!

Hirtelen velőthasító sikítás hallatszott. Aljosa kezeit összekulcsolva a várakozástól megdermedt muzsikok elé

vetette magát s kvákogni kezdett, mint egy béka s úgy ugrált a sötét körben, mint a béka. Szávoszján hozzásietett ; ekkor azonban egy hatalmastermetű, részeg muzsik fenyegetőleg ráordított széles medveajkait mozgatva fölötte :

— Félkegyelműekkel törődöl! Öreg vagy már s még sincs eszed!

Kiráncigálták Aljosát a körből s egy vödör vizet öntöttek a fejére. Egymást taszigálta s kiabált a nép Tálágán körül.

... Az ég pedig nem foszlányokba, hanem sűrű felhőkbe burkolózott. Mennydörgés kíséretében a szél egy percre kibujtatta a napot s az tele volt haraggal. Ismét éjszakai csönd lett s egyszerre kitört a vihar. Kékesszínben cikáztak a villámok s az Illés-napi zápor patakokban ömlött alá.

A Tálágánt körülzáró gyűrű szétszakadt s elsőnek Lukics Vászilij menekült hasát fogva a kezével, hogy el ne veszítse. Tálágán vizesen, vérbefagyva feküdt a földön. A vakmerő legény kabátja bohóc rongyokra volt szakítva s bár mozdulatlanul feküdt, még volt benne élet. Adj hálát Illésnek Tálágáska : Ilja megmentette a haláltól a lóköötőt!

Rövid idő múlva kibujt a nap s elvonult a zápor, miután megmosta a színes vásári bódékat, kimosta a vásártér letaposott zöldjét s elmosta az embereket.

Egy vénasszony odament Tálágánhoz, ingének a csücskével lemosta a vért a legény arcáról s ezeket az ismert szavakat mondta :

— Talán van édesanyád . . . Hátha megment az imája . . . Ó, rosszul vagy.

Tálágán nagy nehezen felnyitotta száját, melyből mind kiverték a fogakat s nyöszörögve, mint egy gyerek, csak ennyit tudott mondani az alvadt vércsomón keresztül :

— Bauszka . . . a . . . a . . .

A vásártér másik részén a harangláb mellett újból táncolt a körhinta, — tolakodva, izgatottan taposták a sarat halinacsizmaikkal a kék kacabajkás asszonyok. A körhinta olesó tükrökkel díszített csodás lényei körbe repültek. Forgott a lángolósörényű Szabatan ló, — nem sajnálta a mázoló a festéket, — forgott a hegyen élő csodás Akszafat madár, hetvenhét ezüstszárny volt rajta, négykézláb guggolva

forgott Machmetán. És a lovakon, tevéken, fa Machmetánokon ülve a kocsmái, hangos fülsiketítő zajban ujjongott a rongyos gyereksereg, amint körülszaladt a remegő, vidám téren, a lányok pedig vihogtak s oly hívogatólag kotkodácsolnak, mint a tyúkok az első szép, meleg tavaszi napon. Oldalt a nézőközönség fejei fölött a bábszínház kedvelt alakja, az éhes Petruska ordított s a mai fárasztó napon az ég tudja hányadszor sújtott hársfa husángjával a fapópa rikítóra festett arcába s ezzel sok réz ötkopejkást keresett rikoltozó gazdájának.

... Amikor magához tért Aljosa s bágyadtan körülnézett, kék szemeit elfutották a könnyek. Oly elhagyatottnak érezte magát, mint a kakuk. Ekkor kézenfogta Szávoszján, odavezette a fazekasnéhoz s ezt mondta :

— Válassz magadnak, — látod mennyi játék van itt! Fűtyülő, trombita, lovaskatona, — különféle holmi.

Aljosa az agyag lim-lom közül egy Jegorijt választott ki magának. Sokáig nézte, hogyan ül Jegorij gömbölyűnyakú lován, lándzsa helyett faragott pálcika volt a kezében, a pirosra és kékre mázolt páncélja ragyogott a délutáni nap sugaraiban. Gyöngéden megsimogatta, mint tegnap a tüskésdisznót, azután felült a kólára Szávoszján mellé s elindultak a Pjetusicha mellett fekvő szakadék felé. Tizennyolc versztnyi utat kellett megtenni homokon, erdőn és hegyen keresztül.

Jó sokáig haladtak szótlanul, míg végre ennyit mondott Szávoszján :

— Eh, áldott legyen a mai eső!

... Minden évben az Illés-napi vásárkor menydörgéses felhő mögé bujik a nap s megered a záporosó, Illés déli ajándéka. Az eső után késő estig, míg a részeg horkolás be nem teríti a földet, kurjongatnak a fáradhatatlan pesztjurkiak.

— Hé, ki veszi meg a maradékot? Kinek kell guzsaly, kender, kötél? ... Hé, te bocskoros, gyere ide!

— Hogy adod ezt a maradékot?

— Ezt? Negyedrubelért.

— Negyedrubelért? No, akaszd föl magad rája.

Véletlenül ráakadt Annuska Tálágánra, aki összeverve, vérbefagyva feküdt az árokban a fuvarosok állomása mellett.

Kora hajnalig hullatta gonosz, női könnyeit, bőven öntötte a pálinkát a legény égő ajkai közé, simogatta a félársin hosszú kék véraláfutásokat a szörnyen felpuffadt hason és mellen. És gyenge, női ökleivel fenyegetőzve, kénköves menykőt és pusztulást kívánt az egész részeg, ordítózó járásra.

*Leonor Leonid*¹ után, oroszból

BONKÁLO SÁNDOR.

¹ *Leonor Leonid* a mai moszkvai fiatal írónemzedék egyik legtehetségesebb tagja. Még csak huszonhat éves, de sokat élt, sokat tapasztalt, a bolsevizmus szenvedései korán megérintették. Mint politikailag megbízhatatlant, nem vették föl az egyetemre. Sokat ír s minden munkája művészi értékű. A mai életet rajzolja, mint pl. a mai írók közül Piljnák, Ivánov Vrzevolod, Bábelj, valamint Zámjátin meg Remizov egyes műveikben, de csak azt veszi tollára, ami már kikristályosodott, amit már tisztán meg tud ítélni. Legtöbb művének a témáját a forradalomból veszi, — bár nem ez az egyetlen témája. hisz a régmúltat rajzoló történeti regényei is vannak — s az összes orosz társadalmi osztályokat bemutatja. Leírja, hogyan fogadták az egyes társadalmi osztályok a forradalmat, mit láttak benne, milyen változást idézett elő életükben s hogyan viselkednek a bolsevizmussal szemben. Az értelmiséget *A kis ember vége* c. regényében, a parasztságot *Pjetusicha* c. kis regényében és a *Bárszrki* c. hatalmas regényében mutatja be. A forradalom s a bolsevizmus meghasonlást vitt az orosz faluba, sok paraszt elvesztette lelke egyensúlyát, de azért a földön kívül más nem érdekli őt, a legnagyobb viharok közepett is együtt él a mezővel, a réttel, az erdővel s ezért nagy bünt követ el, aki megzavarja idillikus életét s idegen eszméket akar ráerőszakolni. Gyönyörűen szemlélteti ezt a szerző *Pjetusicha* falu életében, amelyet keletkezésétől kezdve a bolsevizmus által előidézett pusztulásáig rajzol le. Ábrázolásmódja neoreálisztikus, vagyis a realisztikus leírásba fantasztikus elemeket sző bele s lírai kitérőekkel tarkítja.

A TIHANYI TEMETÉS.

Öreg est borul a Balatonra,
Vén halász hálóját partra vonja,
Vacsoracsillag már fenn világlik,
Meg sem áll gádoros gunyhájáig.

Lobogó tűz mellett felesége
Törülgeti könnyét kötényébe.
«Jaj, sohasem jön meg az a gyermek,
Mért is ereszté el tekegyelmed?»

«Ne pityeregj, megjő akarhonnán,
Ügyesebb hal nincs a Balatonban ;
Osztt', a hírt magam is alig várom,
Nagy dolgok készülnek, öreg párom.

András király, kit a császár megvett,
Eladta országunk a németnek ;
Béla herceg ezt már el nem nézi,
Talpra keltek véle jó vitézi.

Pap, barát, ez a sok német és cseh,
Örökösen éhes, mint a vércse ;
Tömjük-e, mint szolgák, mindhalálíg,
Pap urak potrohát, most elválík.»

Vén halász szavára ime ottan
Siheder fia csak előttoppan :

«Apám uram, győztünk, fut a német,
Vertük, vágtuk, mint a sas a gémet.

Futott a király is vad-riadtan,
S ott veszett a bomlott futó hadban,
Beleit paripák patkós lába
Vérsatakos sárban motollálta.

Magyarnak Béla már a királya,
Összehítta népét Fehérvárra.
Coki, jött-ment kámzsás, coki német!
Áldozunk az ősök istenének.»

«Úgy fiam, úgy is kell, el is várom,
Ott leszek magam is Fehérváron.
Coki dézsmás, eb lesz tovább szolgál! . . .
De mi ének az künn? Hallga, hallga.»

Búg, búg csodamélyen az az ének,
Búg benne ereje zúgó szélnek;
Majd tornyosul, felesap, fel, magosra,
Mint ha a Balaton partját mossa.

Talán ott egy lélek sír zokogva,
Gyehenna lángjától iszonyodva;
Bűnbánata: feltúrt hab hörgése,
Majd, az eget víjja könnyörgése.

Fekete barátok, mint az éjfél,
Vonulnak vereslő fáklyafénynél;
Bivalyok fekete hídlást vonnak,
S kanyarul a menet, föl, Tihanynak.

Vén halász megborzong, elfehérül,
Lekapja süvegét a fejéről,
Köröszöt vet s mormog meghatottan:
«A király holttestét viszik ottan.»

«Apám uram, hát kend ilyen bátor,
Megijed a papok árnyékától?
Azt hiszi, kénköves pokol várja?
El sem is megy tán már Fehérvárra?»

Vén halász fejéhez kap ijedten :
«Eb a lelke, majdnem elfeledtem.
Készítsd hamar, asszony, tarisznyámat,
Indulok, mihelyt a hajnal támad.»

VARGHA GYULA.

TUDOMÁNY.

Klyucevszkij orosz történelme.

Kluczevsky, V. O. *A History of Russia* (Transl. by Hogarth, 3 köt.) : W. Kliutschewskij : *Geschichte Russlands* (Herausgeg. v. prof. Friedrich Braun u. Reihold v. Walter : Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart, 1925, 3 köt.)

Aki a mai Oroszország kialakulásával — bacsak annyira is, amennyire ez a külföldi számára lehetséges — tisztába akar jönni ; aki azt a fölfogást vallja, hogy a jelenlegi vad khaosz mélyén, az ephemer tünemények alatt is működnek ősi, évszázados történelmi adottságok és erők, — az nem mellőzheti az afféle komoly és alapos munkát, mint aminőt fentt a címben jeleztünk.

A magyar közönségnek rendelkezésére álló orosz történelmeket, mint pl. Alfred Rambaud-ét (*Histoire de la Russie*, 1878. 2 köt.), amely Laukó Albert fordításában az Akadémia könyvkiadó vállalatában jelent meg, vagy mint Lázár Gyula 4 kötetes népszerű összefoglalását (*Az orosz birodalom története*, Temesvár 1890—91.), az újabb kutatások sok tekintetben túlhaladták. De különösen változott azóta a történetírásról való fölfogás is. A merő diplomáciai és politikai nézőpontot, amely még hozzá — mint pl. a francia íróknál — az aktuális politikától is nyer bizonyos színezetet, a mai oknyomozó történetírás egyoldalunak látja és föltétlenül kiegészítendőnek tartja gazdaságtörténeti, ethnológiai, tömeglélektani alapokkal, még ha messze is áll a másik egyoldalúságtól, a merev történelmi materializmustól. Az említett kiegészítések anyagával bőven szolgáltak : James Mavor (*The Economic History of Russia*), O. Hoetzsch, és Alf. Hettner (mindkettő «Russland») Sering (*Russlands Kultur und Volkswirtschaft*) Kovaljevskij (angolul : *Russian Political and Social Institutions*), Tugan-Baranovszkij (németül : *Agrarreform in Russland*) stb., de az összes szempontok tárgyilagos összeolvasztása talán a legszebben sikerült Klyucevszkij művében, ha az, — sajnos — nem jutott is el a végső befejezéshez.

A szerző — ritka kivétel Oroszországban — tisztán tudós életpályát futott meg, s mindig tartózkodott a politikától.

Vaszilij Oszipovics Klyucsevszkij 1841-ben született Penza kormányzóságban, mint egy szegény falusi pap fia. Nyolcéves korában elvesztette atyját, s nagy nyomorúságban nevelkedett. 1856-ban papnövendék lett, s mint ilyen kénytelen lett volna tanulmányai végeztével az állami nevelés költségei fejében mint pap szolgálni az államot, azonban püspöke korán fölismerte nagy tudományos tehetségét, fölszabadította fogadalmaitól s 1861-ben elengedte a moszkvai egyetemre. Itt különösen Sz. M. Szolovjov, Karamzin történetíró után az orosz történelem legjelesebb bűvára, volt reá nagy hatással. Mint kutató föltűnt ilyen tárgyú műveivel: az ó-orosz szentek életei, mint történelmi források, Ó-Oroszország bojárdumája; az orosz jobbagság eredete; az ó-orosz tartományi képviselő stb.

A katedrára 1871-ben lépett, mint a moszkvai papi akadémia docense. 1885-ben kinevezik a moszkvai egyetem rendes tanárává; emellett az ottani női főiskolán is előad. 1900-ban bevásztják az orosz tudományos akadémiába rendes tagul; utóbb a moszkvai egyetem disztagiává lesz. 1905-ben a cár meghívja abba a bizottságba, amely a forradalom első fölvillámlásakor II. Miklós személyes elnöklése alatt a birodalmi dumáról tárgyalt; de nem játszott nevezetesebb szerepet; 1906-ban pedig nem fogadta el azt a választást, amely őt az orosz akadémia és főiskolák képviselőjében a birodalmi gyűlésbe küldte ki. Megmaradt szerény polgárnak, szinte aszkétatudósnak, s egész lelkét, utolsó lehelletéig a történelmi kutatásnak és tanításnak szentelte.

Nagy műve tulajdonképen kibővített és folyton továbbfejlesztett egyetemi előadások ciklusai formájában jött létre, s az oroszban *«Az orosz történelem kurzusa»* címet is visel. 1904-től 1910-ig jelent meg négy kötetben, s a XVIII. század végéig terjed. A befejezésben megátolta a halál; az utolsó, ötödik kötetet, a nyers anyag és a kidolgozott fejezetek értékesítésével Barszkov adta ki; azonban úgy az angol, mint a német fordítás — melyből eddig három kötet van közkezen — csak a szerző eredeti köteteit vette alapul. Eredetiben a nagy mű már három erős kiadást ért; a legújabb, az 1923-iki, az állam kiadása.

Klyucsevszkij előadása elsősorban szociológiai és kultúrhistóriai alapokon nyugszik. Kutató érdeklődése kivált az orosz nép és társadalom, az egyes osztályok kialakulása, s egymáshatásuk kölcsönösége felé irányul. A nemesség, papság, a parasztság, a polgárság élete és története foglalkoztatja a legélénkebben. Mélyreható elemző, az adatok nagykritikájú mérlegelője, de nem vész el az adathalmazban. Művészi áttekintő, összefoglaló és alakító ereje a nagy egész szem-

szögéből építi föl történelme hatalmas épületét. De azért vannak kiemelkedő részletei, epizódjai is, amelyek nyilván a szerző lelkétől lelkeztettek. Így pl. az orosz történelem markáns alakjai közül Andrej Bogoljubszkij (a részfejedelemségek, «udalik» korából); a részfejedelemségek egyesítője IV. (Rettenetes) Iván; Romanov Mihály és Alexej Mihájlovics; Nagy Péter; a tárgyi fejezetek közül pl. az I. és II., amely alapvetésül a történelmi kutatások kultúrhistóriai és szociológiai módszereit, didaktikus célszerűségét, s a tények és ideológia ható erejének kölcsönösségét vizsgálja; vagy a nagy-orosz néptörzskialakulásának rajza, bár ez a déiorosz tudósok részéről heves polémiaiban részesült.

Az orosz történelem iránt érdeklődők figyelmét egy másik ügyesen megírt, bár sokkal könnyebb fajsúlyú munka is meg fogja ragadni. Ez: Marc Semenov nagy tanulmánya az orosz történelmi fejlődésről (*«Histoire de Russie», Étude comparée entre l'Orient et l'Occident*. Paris: La Renaissance du Livre, 1924. V+405 old.) Ez nagyívű összefoglalásban elsősorban azokat a momentumokat adja, amelyek Oroszország és a Nyugat (elsősorban pedig Franciaország) viszonyára döntő fontossággal és az orosz történelemre alakító hatással voltak. Itt persze már erősebb az aktuális külpolitikai rokonszenv és ennek következtében az aláfestés és színezés is, mint Klyucsevszkij tárgyilagosaabb és elsősorban nemzeti szempontokon nyugvó művében.

i.—n.

A német birodalom legújabb története angol világitásban.

Germany. By G. P. Gooch. A *«The Modern World»* sorozat 2. kötete: London, Ernest Benn Ltd. kiadása, VII+365 old. — Legújabb német kiadása: Heinz fordításáaán és R. v. Kühlmann volt államtitkár előszavával most jelent meg E. Wasmuth berlini cégnél.

A nemzetek újra-közeledésének és megértésének jelzője ez a jeles könyv is. Szerzője George Peabody Gooch az angol történelmi társulat elnöke, a Contemporary Review társszerkesztője, s a Cambridge Modern History egyik főmunkatársa. Tekintélyét — talán a külföld számára — ellenjegyzí jelen műve bevezetője «Right honourable» Herbert Albert Laurenz Fischer, Angliának 1916—1922-ig kultuszminisztere, egy sereg angol egyetem tiszteletbeli tanára, népszövetségi exdelegátus, a politikai és történelmi irodalom egyik nagy dísze, aki tagja volt a «Government Committee on alleged German Outrage»-nek

is és egykori göttingai tanulmányai óta maig figyelmes megfigyelője a német viszonyoknak.

Gooch vázlatos, de velős összefoglalásban adja a német birodalom kifejlődését a XIX. században. De ez csak bevezető, mert a könyv tulajdonképi tárgya Németország a világháború alatt, de különösen evolúciója a háború után. A hirhedt «Ki a bűnös?» kérdésben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a német nemzet tömege békeszerető volt s nem lát bizonyítékot arra nézve, hogy akár a nép, akár kormányai a háború katasztrófális kitörését kívánták, vagy éppen uszítva előidézték volna. Éppoly kevéssé tették ezt, mint — szerinte — Anglia. Ellenben élesen kiemeli, hogy Francia- és Oroszország határozott, régóta előkészített célokkal fogtak bele a háborúba: Oroszország örök álmával, Konstantinápolyal, Franciaország nemcsak Elzász-Lotharingia, hanem ú. n. «rajnai tartományok» megszerzésének gondolatával. Kiemeli az orosz és francia politika céltudatos mesterkedéseit, s ezzel szemben a háborúelőtti német politika vaskos ügyetlenségét. A vulkán kitörésének a főtényezőjét az orosz mozgósítás tényében keresi. Ítélete szerint a háborúért való felelősség megoszlik a két ellenfélcsoport vezetői közt; éppígy az atrocitások és barbár pusztítások «tartozik» és «követel» mérlege is kiegyenlítődik a hadviselő felek között. Következésképp: sem a német, sem bármely más nép nem leledzik a világháborúban az eredeti bűn «fokozott» bűnösségében, tehát a békében sem sújtható, mint a népek békés közösségéből kirekesztendő, «vogelfrei», alsóbbrendű szervezet. (Vajjon gondolt-e Gooch ennél az ítéletnél a kisebb bűnbak-nemzetekre is; gondolt-e mireánk?) Épp ezért keményen elítéli a versaillesi szerződést, amely a bosszúállás békéje, s nem a háborúknak véget vető béke, hanem újabb elenségeskedések csira-telepe. Érdekesen húzza meg a választó-mesgyét Anglia és Franciaország álláspontja közt a jóvátételi probléma tekintetében: Angliát gazdaságilag érdekelte Németország talpraállása, míg Franciaországot még mindig a rajnai tartományok megszerzésére irányuló, tisztán politikai célú küzdelem tüzelte. Kritikája kivált e politika vezérharcosa, Poincaré, a Ruhrvidék megszállása, mint a politika szinte háborús ténye ellen irányul. Poincaré bukását tehát egyenesen a világbéke szerencsésének mondja.

Gooch meggyőződéses demokrata. Ennélfogva sok dicsérettel adózik a német államszervezet legújabb demokratikus fejlődésének s a weimari új alkotmánynak. Nincs azonban valami nagy véleményvel az új katonai szervezetről («Reichswehr»), amelyet csak oktatószemélyzet számára szolgáló keretnek lát, míg a nép zöme igyekszik a hosszú szolgálat alól kibúvni.

Behatóan foglalkozik a gazdasági viszonyokkal, Stinnes, Rathenau és a nagytőke szerepével; kiemeli az üzemi tanácsok, s a német diákság segítő intézményei szervezetének fontosságát.

Nagy vonásokban megrajzolja az újabb német tudomány és gondolkodás főirányait (Spengler, Keyserling stb.) s a modern irodalom vezéralakjait: Tollert, Kaisert, Fritz von Unruh-t. Minden higgadt-sága mellett is megérteni próbálja a legújabb kísérleteket, keresést. Előadásából — mint egy német kritikusa, Mommsen egyetemi magántanár helyesen állapítja meg — az a végső benyomás marad meg az olvasóban, hogy a német nemzet a megalázások, — «bűnhődés» és ártatlan szenvedések — annyi fázisa után is egyenesen áll, sőt nem áll, hanem 1918 óta úton van — előre és fölfelé, példát adva letiport, elgázolt kisebb nemzeteknek, egykori bajtársainak is.

x.

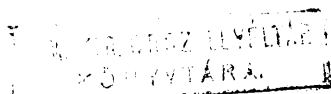

AZ ADÓZÁS JELEN ÁLLÁSA MAGYARORSZÁGON.

I. *Bevezető megjegyzések.* Mint mindenütt, úgy Magyarországon is, az adózás rendszere a közgazdaság mindenkori fejlődésfokától, az államháztartás szükségletétől, a politikai szervezettől, érdekharcoktól és a korszellem követelményeitől befolyásolt történelmi fejlődés eredménye.

A XIX. század közepéig az egyenesadónak két főneme volt: a hadiadó és a háziadó. A katonai terhek fedezésére szolgált hadiadó mérvét az országgyűlés ajánlotta meg és osztotta fel az egyes vármegyékre, szabad kerületekre és kir. városokra. E testületek a reájuk rótt adót ismét maguk közt osztották fel bizonyos rovatolás (dicatio) szerint. A háziadó nem a királyi kincstárba folyt, hanem a vármegyék és királyi városok házipénztárába, azt tehát nem az országgyűlés szavazta meg, hanem annak mennyiségét a szükséghez képest maguk a vármegyék határozták meg az általuk fedezendő kiadások céljaira. A dikalis adózás lényegileg egy igen kezdetleges vagyoadó jellegét viselte magán, amely a fejlődő közgazdasági viszonyoknak, — midőn az ingóvagyon szemben az ingatlannal mind jelentékenyebben nyomult előre és egyre többen voltak kénytelenek vagyon nélkül fentartásukat biztosítani — mind kevésbbé felelt meg.

Az 1848-ik évben hozott országos határozat az eddigi kezdetleges adózás helyébe, egy új, a fejlettebb gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfelelőbb adórendszert állapított meg, mely föld-, ház-, kereset- és személyadóból, továbbá pálinka- és távolléti adóból állott. Meg volt tehát a törekvés, az agrárhivatás mellett hova-tovább előtérbe lépő kézművesség-, ipar-, kereskedelem- és szabad foglalkozásokban rejlő új adóforrásokat igénybe venni. De ez

az országos határozat, a szabadságharc kitörése következtében életbe nem lépett, hanem annak leveretése után, az abszolút uralomra jutott osztrák kormány az osztrák adórendszert — mely föld-, ház-, jövedelem- és személyes kereseti adóból állott — kiterjesztette Magyarországra a volt császári királyi helytartóság 1850. évi november 20-án kelt rendeletével.

Az alkotmány helyreállításával az első feladat volt az idegen hatalom által életbeléptetett tényleges adórendszert törvényesíteni, a szükséges pótlásokkal és a fogykozások eltüntetésével, amit az 1868. évi adóreform valószínűsített meg.

Mélyrehatóbb változást idézett elő az 1875. évi egyenesadó-reform, amely nemcsak módosította a fennállott összes egyenesadókat, hanem egészen új adónemeket is létesített. Az ilyképp létesült adórendszer főbb alkatelemeiben, némi módosításokkal, az 1909., illetve 1912. év végéig maradt érvényben. Az 1875. évi adóreform célja főképpen a közjelmek gyarapítása volt és abban állott, hogy a föld- (1875: VII. tc.) és házadó (1875: XXIII. tc.) fenntartásával, a személyes kereseti adó egy teljesen újonnan alkotott kereseti adóba ment át (1875: XXIX. tc.); a volt jövedelmi adó pedig — mely csak névleg volt az, tényleg pedig nem a tiszta összjövedelemre vetett adó, hanem csak az ipari és kamatjövedelemre, meg az állandó fizetésekre terjedt ki, — részint az új kereseti adóba olvadt, részint pedig az adótechnika szempontjából helyeselhetőleg, három önálló adóvá alakult: tőkekamat- és járadékadóvá (1875: XXII. tc.), bányaadóvá (1875: XXVII. tc.) és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójává. (1875: XXIV. tc.) Mint új adónemeket behozták: a vasuti és gőzhajózási szállítás használata utáni adót (1875: XX. tc.) és a vadászat és vadászatra használható fegyverek után fizetendő adót (1875: XXI. tc.), melyet még az általános jövedelmi pótagó (1875: XLVII. tc.) követett. Később még behozták a nyerevényadót (1879: XLIX. tc.), majd a hadmentességi díjat (1880: XXVII. tc.).

Ez a 11 tagból álló egyenesadórendszer képezte további

reformtárgyát 1909-ben, illetve 1912-ben, amidőn már nem annyira fiskális szempont érvényesítése, mint inkább az aránytalan tehermegosztás megszüntetése volt a cél. Ennek megvalósítása érdekében szükséges volt a tisztán tárgyi alapokon nyugvó, hozadéki adórendszer kiegészítése, a személyes adózás modern rendszerével, ami az általános személyes jövedelmi adó megvalósításában (1909 : X. tc. 76. §. és 1912 : LIII. tc. 44. §.) jutott gyakorlati kifejezésre. Ezenfelül a meg nem felelt adókat mint a kereseti adó I. és II. osztályát és a családtagok külön adóját, valamint a jövedelmi pótagót hatályon kívül helyezték és a túl magas adókulcsok helyébe mérsékeltabb adókulcsokat léptettek. A jövedelemadó behozatalával biztosított a szolgáltatásra képesebb elemeknek erősebb igénybevétele (pl. azzal, hogy a hozadékadó alól mentesített értékpapírokból, adómentes házakból eredő jövedelem jövedelemadó-kötelessé vált.)

Az 1909. évi adóreform életbeléptét azonban megakadályozta a gazdasági és a politikai helyzet, úgy, hogy a megreformált adók közül 1910-ben csak a földadó (1909 : V. tc.) és a házadó (1909 : VI. tc.) lépett hatályba, míg a jövedelemadó (az 1914 : XLVI. teikkkel) csak ideiglenes és rendkívüli adóként már a háború folyamán lépett életbe a 20,000 K-án felüli jövedelmekre nézve az 1915. évre, majd (az 1915 : XXI. teikkkel) az 1916. évre. A jövedelmi adót véglegesen az 1916 : XXVI. tc. léptette életbe.

A fundált jövedelem erősebb megadóztatása érdekében a törvényhozás új adónem gyanánt életbeléptette a vagyonszármazékos adót (1916 : XXXII. t.-c.), amely alacsony kulcsánál fogva tulajdonképp jövedelmi adó, mert a vagyon csak a kivétési alap, az adó a vagyont magát nem érinti.

A háború alatt, de főképp az után, egész sora az új adóknak lépett életbe, amelyeknek ösmertetésére később rátérünk. 1914 óta az egész adórendszer nem tudott nyugvópontra jutni; napirenden volt az adók folytonos reformja. A törvények és rendeletek tömkelegében a szakemberek sem tudtak többé eligazodni. A zavaros állapoton nem segített az 1922. évi részleges adóreform sem, mert a pénz folytonos és rohamos értékcsökkenése következtében ismét

újabb és újabb módosító rendeletek kibocsátása vált szükségessé.

A bajokon csak «az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról» szóló 1924 : IV. tc. (szanálási törvény) segített, midőn a 2. §-ának 1. bekezdése és ennek kiegészítő részeként a törvényhez csatolt a) melléklet A. I. 3. pontjának 2. bekezdésében felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a pénzügyi törvényekről, utasításokról és rendeletekről hivatalos összeállításokat adhat ki és a pénzügyi tervezet végrehajtására szükséges intézkedések rendelettel — a fennálló és idevonatkozó törvényektől eltérően is — foganatosíthatók. A pénzügyminiszter e megbízásnak megfelelt és kibocsátotta az egyenesadókra vonatkozó törvényes rendelkezések hivatalos összeállítását.¹ E hivatalos összeállítások törvény erejével bírnak ; és pedig azokban a részeikben is, amelyek esetleg ellentétben állnak fennálló törvényekkel. Ezt az egységes egyenesadó-kodexet azonban alig pár héttel megjelenése után egyes részeiben módosította az 1925 : XXIII. tc. III. fejezete, mely adóügyi rendelkezéseket foglal magában.

II. *Egyenesadók.* A magyar egyenesadó-rendszer hat tagból áll és pedig : földadó, házadó, kereseti adó, társulati adó, jövedelem- és vagyonadóból. Az egyenesadó-rendszer keretében eddig fennállott tőkekamat- és járadékadó, a nyereményadó, a szállítási és vasuti hadiadó, a vadászati és fegyveradó illetekekké alakítottak át az 1924 : IV. tc. 2. §-ának kiegészítő részeként a törvényhez csatolt a) melléklet B. IV. 1. pontja értelmében. Már itt jegyezzük meg, hogy a kereseti adó nem állami adó, mert az állam azt az önkormányzati testületeknek (városoknak, községeknek) engedte át.

A földadó agrárországban, mint Magyarország, jelentékeny bevételi forrást jelent az állam részére (amennyiben 46·4 millió pengőben van az 1926/27. költségvetésben előirányozva) A földadó tárgya minden gazdaságilag használható földterület, habár tényleg más célra fordítatik is. Tehát nem tárgyai a földadónak a közutak, a beépített háztelkek és udvarok, a csatornák, a temetkezési helyek, mesterséges halas-

¹ Az egyenesadókra vonatkozó törvényes rendelkezések hivatalos összeállítása. Hivatalos kiadás. Budapest, 1925.

tarak stb. Ideiglenesen adómentesek : a rendkívüli költséggel gazdaságilag hasznosíthatókká tett, eddig terméketlen földterületek, a használhatóság beálltát követő évtől kezdve 15 évig ; továbbá 20—40 évig az erdők és erdősítések, 6—10 évig a szőlők, bizonyos előfeltételek esetében. A földadó alapja a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme, amely az átlagos, közönséges művelés mellett várható, pénzben kifejezett nyers hozadék ama része, amely az átlagos gazdálkodási és művelési költség levonása után mutatkozik. Minthogy ez a kataszteri tiszta hozadék nem állapíttatik meg évről-évre, periodikusan, hanem az, évek hosszú sorára való érvénnyel, évtizedekkel ezelőtt puhatoltatott ki, messze mögötte marad a tényleges tiszta jövedelemnek, noha az 1909 : V. tc. által elrendelt revízió az adóalapok helyesbítésére és az aránytalanságok kiküszöbölésére törekedett. A földadó kulcsa a kataszteri tiszta jövedelem 25 % -a aranykorona-értékben. (Megjegyzendő, hogy a földadóhoz jön még egész sora az önkormányzati testületek által kivetett pótdóknak és egyéb járulékoknak, mezőgazdasági kamarai járulék, vízi társulati költség- és kölcsönjárulék stb.)

A hozadékadó-rendszer egy másik tagja : a házadó, amely alá a lakóházak és más állandó jellegű épületek tartoznak, ha falazatuk a földben vagy a földön nyugszik. A házadó alól állandóan mentesek a templomok, a királyi udvar palotái, az állami épületek és a közigazgatás céljaira szolgáló önkormányzati testületek épületei, viszonyosság esetén a külföldi államok tulajdonában lévő és a diplomáciai képviselő céljaira szolgáló épületek, tudományos akadémiák, múzeumok egyetemek s egyéb közcélú épületek, a gazdasági épületek, a bányák, kohóművek, közraktárak, gyárak és a gyárakhoz hasonló ipartelepek területén az üzem céljaira szolgáló épületek, továbbá az ipari műhelyek, a mezőgazdasági és ipari munkásoknak bérfizetés nélkül átengedett munkáslakások stb. A házadó alól ideiglenes mentességnek is van helye új épületek részére, a lakásépítés előmozdítására (1921 : LI. tc.). A házadó alapja bérbeadott épületeknél az adóévet megelőző utolsó évnegyedben járó nyers házbérjövdelemnek egy teljes évre átszámított vagyis négy év-

negyedre eső összege. A bérbe nem adott épületek adóalapja a tényleg bérbeadottakkal történt összehasonlítás (parifikatio) útján megbecsült haszonérték. Úgy a nyers bérjövedelem, mint a kipuhított haszonérték után házadó fejében fizetendő Budapesten 24 % ; törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban és az engedélyezett gyógyfürdőhelyeken 20 % ; egyéb helyeken 15 %. A házadó az 1926/27. évi költségvetésben 35·264 millió pengőben van előirányozva. Megjegyzendő, hogy a háború után bekövetkezett nehéz pénzügyi viszonyokra való tekintettel az 1923 : XXXII. tc. 9. §-a értelmében kincstári házhaszonrészesedés is volt fizetendő, amelynek kulcsa a mindenkori nyers bérnek, illetőleg a megfelelő haszonértéknek 25%-ában volt megállapítva. Ezt a százalékot az 1925 : XXIII. tc. 3. §-a 12·5 %-ra szállította le, míg az 1926 : IV. tc. a kincstári házhaszonrészesedést 1926 február 1-től kezdődő hatállyal megszüntette. Ez az államkincstárnak 15 millió aranykorona bevétel elmaradását jelenti. De még így is jelentékeny megterhelést jelent a házadó, ha figyelembe vesszük, hogy ahhoz különböző önkormányzati adópótlék és egyéb járulék jön (útadó, községi pótladó, vízdíj stb.).

Meg kell még emlékeznünk a fényűzési lakásadóról is, amelyet a törvényhatóságok saját háztartásuk céljaira vehetnek ki oly lakások után, amelyek a családi körülményekhez képest a rendes szükségletet meghaladó számú helyiségekből állanak vagy — a helyiségek számára való tekintet nélkül — nagy kényelemmel, fényűzéssel vannak kiállítva. A házadó alóli mentesség nem érinti a fényűzési lakásadókötelezettséget. De az idegen államok diplomáciai képviselői stb. által használt lakások után fényűzési lakásadó kivetésének nincs helye. Fényűzési lakásadó fejében a bérösszegnek (haszonértéknek) legfeljebb 60 %-a vethető ki.

A hozadékadók közül az ipar szempontjából már sokkal fontosabb a községeket (városokat) megillető kereseti adó, amelynek két neme van : az általános kereseti adó és az alkalmazottak kereseti adója. Általános kereseti adó alá tartozik mind az a jövedelem, (helyesebb volna «hozadék»-ról beszélni), amely az ország területén bárki által folytatott ipari és keres-

kedelmi üzletből, bányászatból, mesterséges halastavakból, szellemi és bármi más haszonhajtó foglalkozásból, 480 aranykorona értéket meg nem haladó járadékokból, gyógyszer-tárak, iparüzletek, bányaművek használatáért járó haszonbérékből stb. származik. Az alkalmazottak kereseti adója alá tartozik pedig az ország területén lakó egyénnek akár bel-, akár külföldön élő munkaadóval szemben fennálló szolgálati vagy munkabérvizonyból származó jövedelme, ha az évi 480 aranykoronát meg nem halad. A kereseti adó alól állandóan mentesek az uralkodóház tagjait megillető járadékok (apanageok), a kormányzó illetményei, továbbá a nemzetgyűlés tagjainak járandóságai, a rokkantak ellátási díjai, betegségi segélyek, balesetbiztosítási járadékok, a honvédség és csendőrség, a rendőrség és pénzügyőrség stb. tényleges szolgálatában állók szolgálati illetményei, ösztöndíjak, a közönséges napszámos keresete stb. Ha az ország területén folytatott vállalat vagy haszonhajtó foglalkozás üzleti tevékenysége a külföldre is kiterjed, összes jövedelme után a belföldön adózik. Ezekből a külföldön folytatott vállalatokból, a külföldön felállított telepekből eredő jövedelem a belföldön csak akkor nem esik adó alá, ha az adóköteles igazolja, hogy az abban az államban, amelyből a jövedelem származik, ezen jövedelem után, — a jövedelemadón kívül — az ált. kereseti adónak megfelelő adót már fizet és az illető állammal e tekintetben viszonyosság áll fenn. A pénzügyminiszternek azonban joga van, viszonyosság hiányában is az adóra nézve kedvezőbb rendelkezéseket tenni. A külföldön lakók, ha üzletüket az ország területén felállított telepek útján vagy személyesen gyakorolják, az ország területén is általános kereseti adó alá vonandók. Az általános kereseti adó alapja, általában, az adóévet megelőző évben elért tiszta jövedelem, amelyet a nyers bevételnek a költségek és kiadások levonása után mutatkozó maradványa alkot. Ha az adózó szabályszerű üzleti vagy gazdasági könyveket vezet, adóalapul szolgáló tiszta jövedelmét a mérleg és a nyereség-veszteségszámla alapján kell megállapítani, de a törvény részletesen sorolja fel a nyers bevételből levonandó tételeket. Az általános kereseti adó kulcsa 5%. Amennyiben

a községnek (városnak) szükségletei az 5%-os kulcs mellett sem lennének fedezhetőek, a kivetési kulcs 10%-ig emelhető fel. Az alkalmazottak kereseti adójának tétele aranykoronában progresszíve van megállapítva és pedig *a)* ha a jövedelem hetenként 10 aranykorona-értéket meghalad 10 K-án felül 12 K-ig az adó 0.05 K-nál kezdődik és fokozatosan emelkedve 46 K-án felül 50 K-ig az adó már 1 K, 195 K-án felül 200 K-ig 10 K, 475 K-án felül 500 K-ig 37.50 K, 500 K-án felül minden 50 K után az adó 3.75 K és minden megkezdett 50 K teljes 50 K-nak veendő; *b)* ha a jövedelem havonként 40 aranykorona értéket meghalad, 40 K-án felül 50 K-ig az adó 0.20 K-nál kezdődik és fokozatosan emelkedve 90 K-án felül 100 K-ig az adó már 1 K, 340 K-án felül 360 K-ig 10 K, 1900 K-án felül 2000 K-ig 150 K, 2000 K-án felül minden 200 K után az adó 15 K, minden megkezdett 200 K teljes 200 K-nak veendő. Összehasonlítva az új adótételeket a régiekkel (1875. évekkel), megállapíthatjuk, hogy az alkalmazottak illetményei után az adó, %-ban, 1800 K évi illetményig kisebb, ezen felüli illetményeknél ellenben nagyobb, jelölve annak, hogy az új kereseti adó, dacára hozadék-adó jellegének, a progresszio elvét erősebben érvényesíti.

Az állandó üzlethely nélkül működő házalók kereseti adója, amely az engedélynek évenkénti kiszolgáltatásakor egyszerre fizetendő, évi 8 aranykorona, ha üzletüket egy lóval vagy más igavonó állattal folytatják, évi 12 aranykorona, ezenfelül minden segéd után évi 2 aranykorona és minden további igavonó állat után még évi 2 aranykorona. A külföldiek, ha mint utazók folytatnak az ország területén üzletet, 20 K adót fizetnek.

Az általános kereseti adó alá tartozó jövedelmeket az adózó köteles bevallani; az alkalmazottak azonban nem adnak vallomást, mert ezek adóját a munkaadó vonja le az adóköteles jövedelemből és szolgáltatja be az illetékes közpénztárba.

Megjegyzendő, hogy nemcsak a tiszta nyereség vallandó be, hanem az előző évi nyers bevétel és a vállalattal járó kiadások is. Ki kell mutatni a vallomásban az üzletben fekvő álló és forgó tőkéket, valamint a cselekvő, szenvedő és tiszta

vagyon nagyságát is; a vállalatnál alkalmazottak számát és járandóságai egy évi összegét; az évi lak- és üzlethelyiségbért stb. A bevallások tartalma hivatalos titok. A helyes és arányos adóztatás biztosítása érdekében, az egyes foglalkozású ágaknál alapul veendő legkisebb jövedelmeket a pénzügyminiszter évenként rendelettel állapítja meg. Így az 1926. évre, a 20,500/VIIa. számú körrendelet értelmében a segéd nélkül dolgozó önálló kézműiparosok évi jövedelmét — ha csak a valóságos jövedelmét hitelt érdemlően más összegben nem bizonyította — 400—800 aranykoronában kell az általános kereseti adó alapjául megállapítani; a segédekkel dolgozó iparosoknál 800 aranykorona értéket meghaladó jövedelmet kell vélelmezni, amely a segédek száma szerint emelkedik. A szellemi foglalkozást folytatók legkisebb jövedelme 1000—2000 aranykoronában van megállapítva. A mérszárosoknál és henteseknél a minimális jövedelem a levágott állatok száma után állapítandó meg oly módon, hogy 1—1 levágott marha után legalább 14, sertés után 8, borjú után 3, egyéb állatok után legalább 2 aranykorona minimális tiszta jövedelem veendő fel.

A kereseti adó súlyátfokozza, hogy az 5%-os kuleccsal számítandó adóösszeg alapján a községek (városok), útheadót, kereskedelmi és iparkamarai, illetőleg mezőgazdasági kamarai illetéket vethetnek ki.

A társulati adó a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adója. Társulati adót kötelesek fizetni a Magyarország területén székelő részvénytársaságok, szövetkezetek, részvényekre alakult betéti társaságok, a korlátolt felelősségű társaságok, a bányatársulatok, úgyszintén az ilyen külföldi társaságok, ha üzletüket a magyar állam területén is gyakorolják, itteni üzleteik után, továbbá az állam törvényhatóságok és községek (városok) vállalatai, végül a közúti és helyi érdekű vasutak, a takarékpénztárak, ha nem is alkotnak ily társaságot. Az ily jogi személyek jövedelme, mint az üzlet, a munka eredménye, természeténél fogva tulajdonképpen a kereseti adó keretébe tartoznék, de az adóköteles jövedelem kipuhatólása és megállapítása, valamint a megadóztatás gyakorlati kivitele, továbbá a lényeges el-

térés a magánvállalatok és üzletek megadóztatási módozatától szükségessé tették a különadó létesítését. De nemcsak a nyilvános számadásra kötelezettség tényéhez fűződő technikai előnye a megadóztatásnak indokolta e különadó létesítését, hanem az is, hogy mivel a tőkekamat- és járadékadó alól, a részvények után járó osztalékok és az üzletrészek után húzott kamatok mentesek, gondoskodni kellett arról, hogy a vállalatok fizessék az osztalékokra és kamatokra fordítandó jövedelem után az adót.

Az adókimutatás alapját az adóévet megelőző évben lezárt üzleti év «adóköteles nyeresége» alkotja. Sem a mérleg szerinti nyereség, sem a részvényesek közt felosztásra kerülő nyereség (osztalék) nem szolgálhat adóalapul, mert ez részint többszörös adóztatásra vezetne (pl. a vállalat tárcájában lévő belföldi részvényei után élvezett osztalékok kétszer lennének megadóztatva, hasonlóképpen a nyereségáthozatok, amelyek már előzőleg adóztak), részint adóköteles elemeket vonna el az adóztatás alól, így pl. a felosztásra nem kerülő tartalék-alapokba helyezett összegek kisiklanának az adó alól. Ezért szolgál adóalapul az az adóköteles nyereség, amely a mérleg alapján külön állapítottat meg. Az adóköteles nyereség felépítésének kiinduló pontja az üzleti felesleg. Ebből levonandók azok a mérlegben szereplő jövedelem-elemek, amelyek tárgyuknál fogva más adónem alá tartoznak, ellenben ahhoz hozzáadandók a mérlegben levont oly kiadási tételek, amelyek az adó alól el nem vonhatók. Az adóalapul szolgáló adóköteles nyereség ennél fogva az üzleti feleslegből részint levonható, részint ahhoz hozzáadandó tételek számbavételével állapítottat meg. Hogy adópolitikai szempontból ez az eljárás a helyes, az kitűnik abból, hogy az üzleti nyereség nemcsak a vállalat üzleti tevékenységéből ered, hanem a vállalat birtokában levő tőkének és egyéb vagyonnak hozadékát is magában foglalja. Ezek a jövedelem-elemek nem a társulati adó, hanem az illető hozadékadók tárgyai. Így pl. ha a társulat tulajdonában ingatlan van, ennek hozadéka után földadót, illetve házadót fizet. Azok az ingatlan és ingó vagyonból eredő jövedelmek tehát, amelyeknek forrásai más adónemek alá tartoznak, levonhatók a mérlegszerű nyere-

ségből. Ugyancsak levonhatók az iparvállalatoknál az épületek, gépek, gyári eszközök és üzleti felszerelések és berendezések elhasználása által előállott értékcsökkenés leírására, vagy hasonló célból tartalékalapba helyezett összegek, amelyeknek mérvét azonban az adókimutatásra illetékes hatóság felülvizsgálja. Az adó kulcsa fokozatosan emelkedő és pedig 16%, ha az adóköteles évi nyereség a vállalat saját tőkéjének tíz százalékát nem haladja meg; 18% az adóköteles nyereség azon része után, amely a saját tőke tíz százalékánál nagyobb, de tizenöt százalékát nem haladja meg és így emelkedik a kulcs 2—2%-kal a vállalati saját tőke után számított nyereségtöbblet nagyobbodásával 30%-ig, az adóköteles nyereség azon része után, amely a vállalat saját tőkéjének negyven százalékát meghaladja. A legfeljebb 6% osztalékot fizető szövetkezetek csak 10% társulati adót fizetnek az 1925 dec. 31-ével záródó mérlegek alapján történő adókimutatásig. Az állam és önkormányzati testületek vállalatai 5000 aranykoronát meg nem haladó nyereség esetében 5 %-kal kezdődő adót fizetnek, amely a nyereséggel fokozatosan emelkedve 15 % ha a nyereség 50,000 aranykoronát meghalad.

A társulati adó keretében van, külön adónem gyanánt szabályozva a tantième-adó, amely az igazgatóság és a felügyelő-bizottság tagjainak, továbbá a választmányi tagoknak és a napibiztosoknak e minőségükben bármely elnevezés alatt juttatott javadalmazás után fizetendő. A tantième-adó kulcsa 16 %, ha a javadalmazás évenként és egyénenként 2000 aranykoronát nem halad meg, 20 % 2000—5000 aranykoronáig és 25 % 5000 aranykoronán felül.

A bevallás alapján egyidejűleg kivetendő társulati és tantième-adó súlyát fokozza, hogy utánuk útdó, községi pótdó, nyilvános betegápolási és gyermekgondozási pótdó, valamint kereskedelmi és iparkamarai illeték vethető ki.

Az 1926/27. évi költségvetés szerint a társulati adó 12.760 millió pengőben van előirányozva. (Szemben az előző évi 8.7 millió pengővel.)

Az állami bevételek szempontjából jelentős helyet foglal el az egyenesadók rendszerében a jövedelemadó, amely

azonban általában véve csak a természeti személyeket terheli, mert a jogi személyek (részvénytársaságok, szövetkezetek, egyéb társas vállalatok, egyházközségek, alapok és alapítványok stb.) annak nem alanyai. De jövedelemadót nemcsak a magyar állampolgárok tartoznak fizetni, hanem a külföldiek is és pedig ha a magyar állam területén laknak, összes jövedelmeik után, ha pedig külföldön laknak, a magyar állam területéről folyó azon jövedelmeik után, amelyek szolgálati illetményekből, ingatlanokból, iparból vagy bármely más haszonhajtó foglalkozásból folynak. A külföldről folyó jövedelem adózatlan marad, ha az adóköteles bizonyítja, hogy a külföldről folyó jövedelme után jövedelemadót a külföldön már fizet. A jövedelemadó alapja a megelőző évben elért adóköteles tiszta jövedelem, amelynek megállapításánál az adókötelesnek bármely forrásból eredő nyers bevételéből kell kiindulni. A nyers bevételhez számítandó a saját házában, vagy illetménykép vagy ingyen bírt lakás hasznértéke, továbbá akár a sajátjából felhasznált, akár illetményképp vagy ingyen kapott gazdasági, üzleti és más cikkeknek pénzértéke is. A nyers bevételből a törvényben részletesen felsorolt termelési és kezelési költségek, valamint az adózót terhelő és általa tényleg befizetett évi közszolgáltatások, adóssági kamatok és egyéb magánjogi terhek levonandók. Az ajándékozásból vagy örökségből, továbbá az életbiztosítási tőkéből származó rendkívüli bevétel nem tekinthető adóköteles jövedelemnek és csak hozadékában kerülhet adó alá. Épp így a sorsjegy-nyeremények. Ellenben az ingatlanok eladásából származó nyereség adóköteles jövedelem, ha az eladás a szerzéstől számítva két éven belül történt. Az adóköteles jövedelméhez számítandó a vele közös háztartásban élő feleségének és kiskorú gyermekeinek valamint a közös háztartáshoz tartozó többi tagoknak (nagykorú lemenők, felmenők, oldalrokonok) jövedelme is, ha ez 500 aranykorona értéket meghalad. Ellenben nem számíthatók a háztartás fejének jövedelméhez a háztartáshoz tartozók szolgálati illetményei. Tehát az egyes természeti személyek jövedelmi adója mellett, a háztartások jövedelmi adójával is találkozunk, amely megkülönböztetés fiskális érdeket szolgál, tekintettel

a létminimum intézményére és az adókules progressiójára. Az 500 aranykoronát meg nem haladó jövedelem (létminimum) adómentes. Az ezen felüli jövedelem fokozatos adótétel alá esik. A 800 aranykoronát meghaladó jövedelmeknél kétféle adótétel jön alkalmazásba és pedig: *a)* rendes és *b)* felemelt. Felemelt adótétel szerint kell kivetni a jövedelemadót az egyedülálló adózóra, továbbá arra, akinek a háztartásához legfeljebb egy családtag tartozik; rendes adótétel szerint adóztatandó az, akinek a háztartásához két családtag tartozik, valamint az, akinek kettőnél több családtagja van ugyan, de az adóalapul szolgáló jövedelem 4000 aranykoronánál több. Ellenben, ha az adóalap ennél kevesebb, úgy a háztartáshoz tartozók számának nagysága szerint egy, illetve két fokozattal kisebb adótétel alkalmazandó. Az adó 500 aranykoronánál 5 K-val kezdődik (vagyis 1%-kal); 800 K jövedelemnél eléri a rendes adótétel a 11·50 K-t, a felemelt adótétel 12 K; míg 200,000 K jövedelemnél a rendes adótétel 80,000 (40 %), a felemelt adótétel 88,000 K. Ezen túl a jövedelemadó tétele minden megkezdett vagy egész 5000 K után 2000 K, illetőleg 2200 K. Ezt a terhet lényegesen fokozza még (2—20%-kal) a vagyoadó, mely szintén a jövedelemből fizetendő, amire még lentebb rátérünk. A jövedelemadó-teher oly súlyos, hogy a magángazdaságok fejlődését meggátolhatja és minden, a többtermelésre irányuló törekvést ellankaszt. Ez a súlyos adótétel a gyakorlati életben odavezetett, hogy a pénzügyi adminisztráció oly módon igyekezett a túlterhes adóztatásnak a gazdasági életre káros következményeit elkerülni, hogy nem a tényleges jövedelmet puhatolta ki, hanem minden adózónál, annak teherbíró képességét kutatta és ehhez szabta az adót. Ez az eljárás azonban ellenkezik a jövedelmi adó természetével, miért is az 1925: XXIII. tc. 4. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a jövedelemadó-tételeket 1926 január 1-vel kezdődő hatállyal újból és olyképp állapíthassa meg, hogy a 40 %-os kulcs csak az évi 1.000,000 aranykorona jövedelemnél nyerjen alkalmazást, tehát érje el a tetőpontját. Az adóbevétel csökkenésétől nem kell tartani az adóteher e mérséklése miatt, mert az alacsonyabb adótételek mellett lehetséges lesz

a tényleges jövedelmeket inkább kinyomozni és a jövedelem-adót ez alapon kivetni. Az 1926/27. évi költségvetésben a jövedelemadó 49·6 millió pengőben van előirányozva (szemben az előző évi 41·6 millió pengővel).

Az egyenes adórendszer a hozadékadókon kívül — személyi adókból is áll. Ilyen személyi adó nemcsak a jövedelmi adó, hanem a fundált jövedelem erősebb igénybevétele céljából a jövedelmi adót kiegészítő vagyonadó is. Épp úgy, mint a jövedelmi adó, a vagyonadó is általában véve csak a fizikai személyeket terheli, a jogi személyek vagyonadót nem fizetnek (kivéve a közhirtokosságokat és egyéb külön kezelt vagyontömegeket, mint pl. fel nem osztott hagyatékok, csődtömegek, amelyek jövedelemadó kötelesek is). Az adókötelezettség ugyanazon elvek szerint van szabályozva, mint a jövedelemadónál. A háztartás fejének vagyonához kell hozzászámítani mindazok vagyonát, akiknek jövedelmét a háztartás fejének jövedelméhez kell hozzászámítani. Vagyonadó alól mentesek azok a személyek, akiknek közjogi szempontból vagy nemzetközi jogelvek alapján adómentességre van igényük. Azok a személyek, akiknek nincsen 4000 aranykoronaértéket meghaladó értékű adóköteles tiszta vagyonuk, a vagyonadó alól mentesek. Ezt az adómentes vagyonminimumot az 1925 : XXIII. tc. 5. §-a 20,000 aranykorona értékre emeli fel azoknál, akik jövedelemadót nem kötelesek fizetni. Ez a rendelkezés, mely 1925 január 1. hatállyal lépett életbe, nem annyira a kisemberek védelmét van hivatva szolgálni, mint inkább arra alkalmas, hogy a pénzügyi adminisztráció mentesíttessék az államnak számbavehető bevételt nem biztosító kis adótételek kivetésével járó munka alól és inkább a nagyobb adóalanyok kimunkálására több időt fordíthasson.

Adóköteles vagyonnak tekintendők a magyar állam területén fekvő ingatlanok és a mezőgazdasági és erdei termelés üzemi tőkéje (élő vagy holt leltár); az ipari, kereskedelmi vagy bármi más haszonhajtó foglalkozásnak belföldön lévő üzemi tőkéje (élő vagy holt leltár); a tőkevagyon, (v. i. akár bel- akár külföldön elhelyezett tőkekövetelések, takarékbetétek, bel- vagy külföldi kölcsönkötvények, záloglevelek, részvények, üzletrészek és más értékpapírok tőkeértéke, a

készpénz, bármely alakban, akár bel- akár külföldön van elhelyezve, ide nem értve az adókötelesnek a folyó bevételehez tartozó pénzkészletét, amely jövedelmének lévén alkatrésze vagyonnak nem tekinthető, az örökbér tőkeértéke stb.); a magyar állam területén fekvő minden más ingóvagyon, kivéve a bútorokat, ruházatot, fehérneműt, műtárgyakat, könyveket és házi eszközöket. Ha az adóköteles bizonyítja, hogy a külföldön lévő tőkevagyon után vagyonadót a külföldön már fizet, úgy ez a vagyon viszonyosság esetén adózatlan marad. A vagyont az adóévet megelőző naptári év, illetve üzleti év utolsó napján meglévő állaga szerint kell bevallani. Az adóköteles vagyon megbecslésénél, annak átlagos forgalmi értéke irányadó. Az önkezelésben lévő, mezőgazdaságilag hasznosított ingatlanoknál a szántóföld tényleges forgalmi értéke — ha ez hiteltérdemlően meg nem állapítható, — minden korona kataszteri tiszta jövedelem után 50 aranykorona, de kat. holdanként legalább 200 K, illetőleg azoknál az ingatlanoknál, amelyek holdankénti kataszteri tiszta jövedelme a 10 K-át meghaladja, a 10 K-át meghaladó tiszta jövedelem után minden további korona után 40 K vagyonértéket kell számításba venni (Pénzügym. 20500/VII. a 1926. sz. körrendelet 6. §.). Vagyis, ha valamely ingatlan kataszteri tiszta jövedelme 12 korona, azt 580 K értékűnek kell számítani. A legelő értékéül a szántók értékének felét, szőlő értékéül azok egy és félszeresét, a kert értékéül pedig a szántók értékének kétszeresét kell venni. A bérbeadott ingatlanok értékéül a bérösszeg 20-szorosát kell venni; az állandó jövedelem nyújtására alkalmas erdők értékének a közönséges gazdálkodás mellett elérhető állandó és átlagos tiszta hozadék húszszorosa tekintendő. Az élő és holt leltár becslése során egy számos állat értékéül az állattenyésztés fejlettsége szerint 200—400 aranykorona, a holt felszerelés értékéül pedig, a földbirtok értékének 6—12%-át kell számba venni. A városi ingatlanok értékének megbecslésénél az eladás esetében elérhető vételár veendő alapul, még pedig a nyers házbérjővedelem figyelembevételével, oly módon, hogy az utolsó évnegyed nyers házbérjővedelmének alapján megállapított évi bér tizenhatszorosában kell a forgalmi értéket

felvenni. Ez az érték kisebb összegben is megállapítható, méltánylást érdemlő esetekben (pl. ha a ház számottevő része hosszabb időn át üresen áll). Nagyobb bérházaknál ezek értékét, a hiteltérdemlően beigazolandó békeérték 40%-ában kell megállapítani. A házadókivetés alapjául szolgáló nyers bevételből tatarozási és karbantartási költség címén szabad rendelkezés alá tartozó épületeknél legfeljebb 10%-ot, bérkorlátozás alá eső épületeknél pedig legfeljebb 20%-ot szabad levonásba hozni. Az ipari üzletek üzemi tőkéjét az üzleti jövedelem 20%-ától annak ötszöröséig, a kereskedelmi üzleteknél, az üzleti jövedelem 1—5-szöröséig terjedő összegekben kell felvenni. Az értékpapírok adóértékét a pénzügyminiszter évenként rendeletileg állapítja meg. A drágaságok, ékszerek és egyéb értékes ingóságok, amennyiben azokat vétel útján szerezték vételárunknak. egyébként forgalmi értéküknek megfelelően értékelendők. Az adóköteles vagyonrészek összértékéből a tőketartozások levonandók; az ekként mutatkozó tiszta vagyonérték az adóalap. A vagyonadó tétele 4000—5000 K-ig terjedő adóalagnál 5 K (0·08—0·1%), majd fokozatosan emelkedve 16.000,000 K adóalagnál 160,000 K (1%). Ezenfelül 1%-ot kell fizetni vagyonadó fejében oly módon, hogy a fokozatok 100,000 K-ként emelkednek és minden megkezdett fokozat teljes 100,000 K-nak veendő.

Úgy a jövedelemadó, mint a vagyonadó bevallás alapján vetendő ki. Mindenki köteles bevallást adni, akinek jövedelme 800 K-át, vagyona 4000 K-t meghalad. A bevallások tartalma hivatalos titok. Aki nem adja be adóbevallását, a kivetés során megállapított adó 50 %-át fizeti bírság fejében. Ha az adóhivatal a bevallott jövedelmet illetve vagyont nem találja elfogadhatónak, de nem állnak olyan adatok rendelkezésre, amelyek alapján a megbecsülendő jövedelem, illetőleg vagyon nagyságát pontosan számszerűen meg tudná határozni, úgy ezt külső ismertetőjelekből kell megállapítani. Ugyanígy kell eljárni, ha az adózó nem ad vallomást.

A vagyonadó az 1926/27. évi költségvetésben 12·344 millió aranykoronában van előirányozva (szemben az előző évi 10·600 millió K-val).

III. *Önkormányzati adók.* A kis- és nagyközségeknek, a rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal felruházott városoknak (ideértve Budapest székesfővárost is), valamint a vármegyéknek éppen úgy vannak szükségleteik, mint az államnak. Annál a kölcsönhatásnál fogva, melyet az állam és az önkormányzati testületek egymásra gyakorolnak, szükséges, hogy ez autonóm háztartások pénzügyi egyensúlya — párhuzamosan az államéval — helyreállíttassék. Az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924 : IV. tc. (az ú. n. szanálási törvény) 2. §-ához fűzött *a)* melléklet *B)* V. része tehát az önkormányzati testületek háztartásának rendezéséről is gondoskodott. E törvény alapján kibocsátott és a kis- és nagyközségek háztartásáról szóló 177,200/1924. sz. belügyminiszteri rendelet értelmében ha a községi kiadások fedezetére az 5 %-os kereseti adó jövedelme és a részletesen felsorolt községi fogyasztási adók, a községeknek átengedett italmérési engedélyilletékek, községi ingatlan-vagyonátruházási és egyéb illetékek és díjak és a forgalmi adó kezeléséért juttatott részesedés nem elegendő, úgy a község az állami földadó, házadó, társulati adó és tantième-adó után 50 %-ig terjedő községi pótagót vethet ki. Ha a községi költségvetés hiányát az 50 %-os községi pótagó sem fedezné, úgy a pénzügyminiszter megengedheti, hogy a község az általános kereseti adó kulcsát 5 %-nál magasabbra, de legfeljebb 10 %-ig felemelje. Az útagó — az 1920 : XXVII. tc 3. §-a értelmében — az állami egyenes adók után, évenként változtatható százalékban a szükséglet szerint állapíttatik meg. A községi közmunka akár természetben, akár készpénzben róható le. A községi közmunka megváltását és a váltóságát a vármegyei törvényhatósági közgyűlés határozza meg és így az vármegyénként változó összegben állapíttatik meg. (177,300/1924. sz. belügyminiszteri rendelet 12. §-a és 51,000/1921. sz. kereskedelemügyi miniszteri rendelet). Legmagasabb mértékét a közmunkának az 1890 : I. tc. 49. §-a állapítja meg.

A vármegyék háztartásáról szóló 160,224/1924. sz. belügyminiszteri rendelet 7. §-a szerint a belügyminiszter meghatározza, hogy a vármegyei háztartási költségvetés

kiadásából mennyi az az összeg, amelyet a vármegye közönségének hozzájárulása útján kell fedeznie. A költségvetés fedezetlen szükséglete a vármegyei hozzájárulási összeg, amely a vármegye községei (r. t. városai) között felosztandó a föld-, ház-, kereseti-, társulati és tantième-adó együttes összege arányában. A község a reá kivetett hozzájárulási összeget $\frac{1}{4}$ évi részletekben fizeti be. Noha a vármegyei hozzájárulást nem egyénenként szedik be illetve vetik ki az adózókra, hanem községenként, az mégsem tekinthető egyéneknek, mint vármegyei pótdónak.

Amennyiben a rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal felruházott városoknak és Budapest székesfővárosnak saját jövedelmükből, továbbá az általános kereseti adóból, a forgalmi adó kezeléseért járó részesedésből, a fogyasztási adókból, a községi italmérési illetékből és e városok által megállapított külön adókból és illetékekből, végül a községi pótdóból származó bevételei a költségvetési kiadások fedezésére nem elegendők, úgy e városok a hiány fedezéséről önálló adók behozatala útján gondoskodhatnak. A városok háztartásáról szóló 171,000/1924. sz. belügyminiszteri rendelet alapján különösen feljogosíttatnak e városok arra, hogy a területükről származó jövedelmek után külön községi jövedelemadót vethessenek ki, amely az adóalap 3%-át és az állami jövedelmi adó 20%-át nem haladhatja meg.

Budapest székesfővárosnak az 1925. évre megállapított költségvetése szerint a községi pótdó kulcsa a maximális 50% helyett a kormány jóváhagyásával 60%-ban állapított meg, de az 1926. évre a pótdó kulcsának 50%-ra való leszállítása van tervbe véve. Az 1925. évre a községi adópótlék 8.520 millió aranykoronában van előirányozva. Az állam által átengedett kereseti adó kulcsa 5% (de ennek 7%-ra tervbevett felemelésével törekesznek a hiány fedezésére). Kereseti adó címén 11.5 millió aranykorona tiszta bevétel van előirányozva. Az 1.9 millió aranykoronával 1925. évre előirányozva volt községi jövedelemadó töröltetett. Az adóköteles házbérjövdelem minden koronája után 3 aranyfillérrel számított házbérkrajcárból 1.260 millió aranykorona bevétel van előirányozva. (A telekértékadó — csekély

hozádékára való tekintettel — már 1922 óta megszűnt.) A községi közszolgáltatásokhoz sorozandó még a vigalmi adó, amely a belépőjegyek árához igazodva, különböző tételekben van megállapítva 5%—30%-ig, aszerint, amint népies szórakozásokra, hangversenyekre, táncelőadásokra, sportversenyekre, színházakra stb. szóló belépőjegyek után fizetendő; ugyancsak vigalmi adó fejében fizetendő 25%-a a kaszinókban és 33 $\frac{1}{4}$ %-a a kávéházakban, vendéglőkben használt kártyák díjainak; ezenfelül fizetendő a kaszinó évi kártyapénz bevételének 500,000 K-án felül levő része után 30%-ig terjedő progresszív adó (1028/1925. közgy. sz.). A vigalmi adó 1.9 millió aranykoronával van előirányozva. A községi közszolgáltatásokhoz sorozandók még: az 574,000 aranykoronával előirányzott városi ingatlan vagyonátruházási illeték, amely az ingatlanérték 3%-a és a telekkönyvi jószágtestenként szedett 3.20 K, engedelmi díj; a 7 millió aranykoronával előirányzott községi fogyasztási adók (a pezsgő, borfélék, húsfélék, házi szárnyasok, vad, halak után, továbbá a szesz után és végül a sör községi pótlékának megtérítése); a 995,000 K-val előirányzott italmérési illeték; a 2.978,650 K-val előirányzott városi vám; helypénzek, kikötési és rakodóhelydíjak, amelyekből 433,500 K bevétel van előirányozva; a tisztán 208,486 aranykoronával előirányzott vásárdíjak (amelyeknek tétele a vételár 6 ezreléke minden eladásra kerülő marha, sertés stb. után); az évadvásárok helybére, 72,220 aranykorona bevételi előirányzattal; az ebadó, amely a hasznos eb után évi 1 K, a tenyész- és vadászeb után évi 10 K, a kedvtelésből tartott eb után évi 25 K és 311,400 aranykoronával van bevételkép előirányozva; a helyhatósági díjak (építési engedélyek díjai, iparendedélyek és gyorseladások díjai, községi kötelékbe való felvételért szedett díjak, házalási díjak stb.) tisztán 168,898 aranykoronával előirányozva. Végül jelentékeny bevételt biztosít a 3.293,177 aranykoronára rugó és a külföldi kölcsönök rendezésére szolgáló közlekedési adó, amelynek tétele a közúti jellegű közlekedési eszközök használatáért fizetett díj 10%-a, lófogatok után — minőségük szerint — 72, 120, 180 aranykorona, autók után lóerőszámuk szerint 120—900 arany-

korona. A részesedés a forgalmi adóból, az államot illető adó $\frac{1}{6}$ része és 7.650,000 K-ban van előirányozva. A szállodaadó, amely a szobaárnak és mellékszolgáltatásoknak eddigi 20%-áról 15%-ra szállíttatott le, 670,000 aranykoronában van előirányozva. A lóversenyfogadást közvetítő vállalatok járuléka (ló- és ügetőversenyek után) 80,000 aranykorona. A biztosító vállalatok fizetik a tűzkár elleni biztosítási díj-bevételeik 10%-ában a tűzoltási járulékot, amely 280,000 aranykoronában van előirányozva (34,725/1924. sz. belügym. rend.). A villanyvilágítóáram pótdíja fejében előirányzott 1 millió aranykorona a külföldi kölcsönök rendezésére szedtetik és a Székesfőváros Elektromos Művei által szolgáltatott világítóáram díjának 10%-át teszi.

Az 1920 : XXIII. tc. 112. §-ának rendelkezése szerint — amelyet az 1924 : IV. tc. 2. §-ához fűzött a) melléklet B.V.(6). bekezdése érvényben tartott — az adózó terhére egy és ugyanazon évre kivetett állami egyenes adóknak és a megfelelő helyhatósági pótagadóknak együttes összege nem haladhatja meg az illető adózó ugyanazon évi összes jövedelmének 75%-át.

IV. *Fogyasztási adók.* Valamint az európai államokban általában, úgy Magyarországon is az államháztartásban nagyon jelentékeny szerepe van a fogyasztási adóknak. Míg az egyenesadókból az 1926/27. költségvetési évre 61·944 millió pengő bevétel van előirányozva, addig a fogyasztási adókból 63·808 millió pengő. A háború előtt, amidőn egyfelől Magyar ország, másfelől az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok egységes gazdasági területet képeztek, amelyet közös vámvonal vett körül, az egész fogyasztási adórendszer a monarchia mindkét részében közös alapelvek alapján volt szabályozva. Erre a körülményre vezethető vissza, hogy a monarchia területén keletkezett utódállamok közül sok hasonlóság van a magyar, osztrák és cseh-szlovák államok fogyasztási adórendszere között, noha jelentékeny módosítások folytán, már lényegesebb eltérések is vannak a közvetett adózás rendjében.

Tekintettel arra, hogy az 1923 : XXXIII. tc. 3. §-a az állami borital- és húsfogyasztási adókat megszüntette és a

bor- és húsfogyasztás önálló megadóztatását a városoknak és községeknek engedte át, az állami fogyasztási adórendszer a szeszadóból, söradóból, cukoradóból, ásványolajadóból, gyújtószeradóból, végül a szivarkahüvely- és szivarkapapíradóból áll.

A szeszadó, amely a szeszipar fejlődésére nagy befolyással van, egyike a legigazságosabb adóknak, mert a szeszszitalok fogyasztása nélkülözhető. 1850 előtt Magyarországon nem volt állami szeszadó. Az 1848. évben hozott országos határozat — amint fentebb már említettük — a szesznek megadóztatását elhatározta ugyan, de a szabadságharc leveretése után, az életbe nem lépett, hanem az osztrák abszolút kormány az 1850. szept. 29-én kelt császári patenssel az osztrák szeszadótörvényt léptette életbe. A szeszre vonatkozó és ezidő szerint érvényben levő adóztatási rendszer alapját a többrendbeli módosítást nyert 1899: XX. tc. képezi. Az adóztatás szempontjából a szeszfőzdek két csoportját különböztethetjük meg: kisebb szeszfőzdeket, amelyeknél a szeszt az előállítás alkalmával adóztatják meg és nagyobb szeszgyárakat, amelyeknél az előállított szesznek szabadforgalomba bocsátásakor fizetendő az adó. A szeszadót tehát részint termelési adó, részint fogyasztási adó alakjában fizetik. A termelési adó alá eső szeszfőzdek egészen szétszórtan keletkeztek, gyümölcsnek és bortermelési hulladékoknak a feldolgozására. Ezek a gyümölcspálinka- és törkölyfőzdek. Ezeknek decentralizációja folytán, az ellenőrzés, a szesznek a szabadforgalomba való átmenetele alkalmával nem ejthető meg oly pontosan, mint a sokkal kisebb számú ú. n. fogyasztási adó alá eső szeszfőzdeknél. Éppen ezért ezeknél a gyümölcspálinka- és törkölyfőzdeknél az adó a termeléssel egyidejűleg fizetendő le és pedig akkor, amidőn az illető szeszfőzde-vállalkozó bejelenti, hogy mekkora mennyiséget kíván kitermelni.

A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdek részben ipari, részben mezőgazdasági szeszgyárak. A kedvezőbb megadóztatás alá eső mezőgazdasági szeszgyárak azok, amelyek valamely mezőgazdasággal összekötve kizárólag vagy legnagyobb részben saját terményüket dolgozzák fel, a termelt moslékot mint takarmányt saját gazdaságukban használják fel

és az e moslékon hízalt marhától származó trágyát a szeszgyárral kapcsolatos mezőgazdaságnak szolgáltatják. Ezeknél a fogyasztási adó alá eső szeszgyáraknál az adó a szeszgyár terhére előíratik és csak akkor fizetendő le a termelő vagy a szeszátvevő által, amikor a szesz a gyárból, vagy a szabad raktárból¹ szabad fogyasztásra elszállíttatik. Viszont a termelési adó alá eső kisebb szeszfőzdék a szeszmérőgép jelzése alapján megállapított szeszmennyiség után adóhitel élvezése nélkül kénytelenek leróni az adót. A fogyasztási és termelési adó közt a különbség lényegileg csak az adó esedékességének időpontjában van.

Az adó tárgya a vámvonalon belül termelt szesz. De nem a szesz, mint ilyen adóztatik meg, hanem az abban foglalt alkohol. A háború kitörése előtt a szeszadó minden hektoliterfok alkohol után (tehát abszolutliterenként) 1·40 korona volt. Ez az adótétel később a korona fokozatos elértéktelenedése arányában emeltetett. Az 1915 : XV. tc. (indemnítási törvény) 6. §-a, mint új adónemet, behozta a kincstári részesedést, amely a termelt szesz minden hektoliterje után 40 koronában állapított meg. Amikor az aranykorona árfolyama 17,000 papírkorona körül ingadozott, a szeszadó a kincstári részesedéssel együtt 23,800, illetve kikerekítve 24,000 papírkoronában állapított meg ($1·40 \times 17,000$). Ma is a szeszadó tétele 1·40 aranykorona hektoliterfokonként, a 93666/1924. sz. pénzügym. rendelet értelmében, amely egyúttal a kincstári árrészesedést egyesítette a szeszadóval. A termelési adó

¹ A szesz-szabadraktári intézmény lényege abban áll, hogy egyes szeszgyárak, illetve szeszfőzdék, ha bizonyos minimális szeszadót fizetnek 1—1 termelési évadban, kellő biztosíték mellett, abban a kedvezményben részesülnek, hogy a szeszt adóval terheltlen, de az adó előzetes lefizetése nélkül vásárolhatják és tarthatják raktáraikon, míg annak megadóztatása aktuálissá válik. Ezenkívül a fogyasztási adó alá eső szesz szabad raktárban is szállítható, amely esetben az adó csak akkor válik esedékessé, mikor a szesz a szabadraktárból kiszállíttatik. A szesz szabadraktártulajdonosokra nagy előny, hogy több hónapon át forgathatják azt a pénzt, amelyet különben szeszadó fejében azonnal le kellene fizetni. (L. Krolopp Hugó egyet. tanár : *A szeszadótörvények befolyása a szeszipar fejlődésére*. Budapest, 1925. 42. l.).

alá eső szeszfőzdek azért, mert még a termelés előtt kell lefizetniök az adót, ezen adótételből 5—10%-os engedményt kapnak. Az ú. n. központi szeszfőzdek, amelyeknek létesítését az 1916: XXIV. tc.-be foglalt adónovella tette lehetővé, és amelyek egyes körzetek gyümölcstermésének feldolgozására nyernek jogosultságot, 5% adóengedményt élveznek. E központi szeszfőzdek létesítésére azért volt szükség, mert a kisüstök, a hadsereg rézszükségletének fedezésére vétettek igénybe. A gyümölcspálinkatermelők községi vagy szövetkezeti központi szeszfőzdeket alapíthattak. A megállapított körzeten belül eső gyümölcstermelők csakis az illetékes központi szeszfőzdeknek adhatják át a gyümölcsöt, szőlőtörkölyt és borseprőt pálinkafőzési célokra. Végül 5% adóengedményt élveznek az ú. n. kisüstök, amelyek régebben átalányozás mellett főztek, ma azonban — a 159,600/1924. sz. pénzügym. rendelet értelmében — a szeszmérőgép kötelező bevezetése mellett szintén órajelzés alapján, a tényleges termelvény szerint adóznak. Ha a szesztermeléssel együtt sajtolt élesztő (elárusításra szánt élesztő) is készíttetik: a mindenkori szes zadón kívül a termelt minden liter alkohol után külön 2600 K további adó fizetendő. A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdek részére adóhitel van rendszerezítve, ami azt jelenti, hogy az államkincstár a szeszgyárakat a szesz kiszállítása napján az adónak megfelelő összeggel megterheli, de csak később kell fizetni. Régebben, a háború előtt, ez az adóhitel hat hónapra terjedt és kamatmentes volt, ma kéthavi és utána évi 4% kamat fizetendő. (94527/1926. sz. pénzügyminiszteri rendelet.)

A fogyasztási adó alá eső szeszgyárakban a termelhető alkoholmennyiség 240,000 hl. amiből a mezőgazdasági szeszgyáraknak 160,000 hl., az ipari szeszgyáraknak 80,000 hl. jut.

A külföldről behozott égetett szesz folyadékok után, a vámilletéken kívül, szeszfogyasztási adó és kincstári szesz-eladási árrészesedés címén, hektoliterfokonként összesen 1·40 aranykoronát kell fizetni.

A szes zadóból az 1926/27. költségvetési évre 15·2 millió pengő, a sajtolt élesztő utáni fogyasztási adóból 160,000 pengő bevétel van előirányozva.

Végül megemlítendő, hogy az 1921: XLI. tc. 11. §-a

alapján kibocsátott 122,000/1921. sz. pénzügyminiszteri rendelet értelmében, a pénzügyi kormány, a fogyasztási adó alá eső szeszgyárakban termelt szesznek, a szabadraktárakban lévő zárolt szesznek, valamint a külföldről esetleg behozandó szesznek értékesítését, a mezőgazdasági és ipari szesztermelő érdekeltségekből alakult és állami ellenőrzés alatt álló Országos Szeszértékesítő rt.-ra bízta, amely éppúgy kizárólagosan gondoskodik a szesz értékesítéséről, mint Németországban a Reichsmonopolverwaltung für Branntwein.

A söradó — amely az 1850. év óta van Magyarországon bevezetve és pedig az abszolút uralom idejében az 1850 szept. 29-én kelt nyílt parancs alapján — mai alakjában az 1899 : XIX. tc.-ben van szabályozva, amely törvény azonban a háború folyamán és az ezt követő években több módosításon ment keresztül. A sörnél az adóztatás tárgya a felgyártmányt képező sörlé, amely, adóztatási szempontból oly cukortartalmú folyadék, melyből szesz-es erjedés folytán sör készül, de melybe az erjesztőszer, vagyis az élesztő még nincs bekeverve. A söradó a háború előtt és annak első éveiben a termelt sörlé minden hektóliterje és a százfokú cukormérő minden foka (hektoliterfok extract-tartalom) után 34 fillérben állapított meg, amelyhez az 1899 : XXIII. tc.-kel eltörölt sörfogyasztási adó helyébe léptetett 80 fillérnyi söradópótlék járult, úgy, hogy a sört hektoliter-fokonként 1·14 korona adó terhelte. A korona elértéktelenedése folytán — éppúgy, mint a szeszadónál, a sörnél is — az adótétel emelése vált szükségessé. Az első emelése a söradótételnek 34 fillérről 110 fillérre 1916 nov. 1-én történt az 1916 : XXII. tc. 6. §-ával, amikor azonban egyben a söradópótlék megszüntetett. Az egységes új adótétel lényegileg megfelelt a söradó és söradópótlék addigi tételeinek, minthogy a raktári apadás és a háziital adómentessége címén a söradópótlékból megengedett levonás lehetősége megszűnt a söradópótlék megszüntetésével. Az 1921 : IX. tc. értelmében a sör után, amelyet ekkor már folytatólagos további emelések révén hektoliter-fokonként 6 koronás adó terhel, kincstári részesedés is volt fizetendő, amely a 3874 1921. sz. pénzügymin. rendelet értelmében ugyan csak 6 koronában állapított meg. Ez a kincstári részesedési

rendszer, amelynek folyamán a söradó változatlanul 6 K-ban hagyatott meg, a kincstári részesedés azonban a korona érték-hanyatlásával fokozatosan 1404 K-ig emeltetett, 1924 július 1-ig maradt érvényben. A 93,779/1924. sz. pénzügym. rendelet, tekintettel arra, hogy a korona értékállandósága ismét helyre állott és biztosított, a söradó tételét a kincstári részesedéssel együtt, egy tételben 0.15 aranykoronában állapította meg hektoliter-fokonként. Ettől az időponttól kezdve az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében, a söradót és a kincstári részesedést magában foglaló adótétel több ízben emeltetett fel, míg végre a 133,431/1925. sz. pénzügym. rendelet, a ma érvényben levő söradót, az 1926 január 28-tól kezdődő hatállyal hektoliterfokonként 10,000 papírkoronában állapította meg (0.70 arany korona), amely adótétel, a kincstári részesedést is magában foglalja. A söradóból az 1926/27. költségvetési évre 4480 millió pengő bevétel van előirányozva. A söradónál is rendszeresítve van mintegy kéthavi adóhitel, amely után évi 4% fizetendő. Mint-hogy itt termelési adóról van szó, amely három hóval előbb rovandó le, mint a kész termék után járó fogyasztási adó, az érdekelttség a söradóhitelnél, hosszabb tartamot tart indokolt-nak, mint a fogyasztási adó alá eső szesznel és cukornál.

A cukoradó az állami fogyasztási adók között a legfontosabb, mert a legnagyobb bevételt biztosítja az államnak, 30.4 millió pengővel lévén előirányozva az 1926/27. évi költségvetésben. A cukor megadóztatására ez idő szerint az 1899: XVIII. tc. rendelkezései mérvadók, egyes későbbi módosításokkal. Mindennemű cukor, mely nyersanyagból vagy korábbi cukortermelés maradékaiból termeltetik, fogyasztási adó alá esik, tehát nem a termelés során, hanem akkor fizetendő le a cukor után az adó, amikor a gyárból vagy szabad raktárból a forgalomba vagyis a fogyasztásba átmegy. A cukortermelvényeknek a gyártelepről vagy valamely szabad raktárból való elszállítása, adóköteles művelet ennél fogva azt, előzetesen írásban be kell jelenteni a pénzügyőri közegeknél. Adózatlanul, kellő biztosíték mellett, csak az olyan cukortermelvény szállítható el, mely az ország területén lévő valamely cukorgyártelepről egy más belföldi

cukorgyártelepre vagy szabad raktárba vagy ezen helyekről a külföldre vitetik. Szabad raktár alatt értendő a cukorgyárral vagy cukorfinomítóval összeköttetésben lévő oly raktárhelyiség, amelybe a gyárból adó lefizetése nélkül szállítható át a cukor. Az ilyen szabad raktár éppoly pénzügyi ellenőrzés alatt áll, mint a cukorgyári raktárak. A cukoradó — éppúgy, mint a söradó — két részből áll: magából az adóból és a kincstári részesedésből, amelynek mérvét — az 1921: XVI te. 5. §-a értelmében — a pénzügyminiszter mindenkor rendeletileg állapítja meg. A fogyasztási adóknál rendszerezített kincstári részesedés bevezetésére a cukoradónál is szükség volt, mert a korona folytonos romlása mellett a cukoradóból folyó állami jövedelmet csak úgy lehetett megfelelően biztosítani, ha a korona mindenkori árfolyamának figyelembevételével állapítja meg a pénzügyminiszter a kincstári árrészesedést és pedig rendeletileg — a törvényhozás esetenkénti előleges hozzájárulása nélkül — mert csak így volt az, idővesztés és egyéb komplikációk nélkül gyorsan és simán megvalósítható.

A cukoradó, — mely békében kilogrammonként 38 fillér volt répacukor és nádcukor után, 6 fillér pedig másnemű cukor (keményítő- és malátacukor) után — a korona elértéktelenedésének arányában fokozatosan emeltetett, úgy, hogy abban az időben, amikor az aranykorona árfolyama papírkoronában 17,000 koronának felelt meg, a cukoradó kg-ként, a kincstári részesedést is beleértve, 6500 k-ban illetve 1200 koronában állapítottatott meg. A 13,902/1926. sz. pénzügyminiszteri rendelettel a cukoradó 5075 koronára mérsékeltetett, úgy, hogy ma a répából készült és minden hasonló cukrot kg-ként összesen 5075 K adó terheli, a kincstári árrészesedéssel együtt, míg a másnemű cukor (keményítő- és malátacukor) adója 1200 korona. Ez az adó — amint fentebb említve volt — akkor fizetendő le, amikor a cukor a gyárból illetve a szabadraktárból a szabadforgalomba átmegy. Miután azonban a gyárak a nagykereskedőknek és ezek a kiskereskedőknek a cukrot hitelbe adják, így a kiszállított cukor ellenértékét — amelynek egyik komponense az adónak megfelelő összeg — a gyárak csak jóval később

kapják meg, mint amikor nekik maguknak az adót az állampénztárba be kell fizetniök. Ezért rendszeresítették már évtizedekkel ez előtt — amint a sör- és szeszadónál is láttuk — úgy a cukoradónál is az adóhitel intézményét, ami abban áll, hogy a gyárakat az állampénztár az adónak megfelelő összeggel a cukortermék kiszállítása napján megterheli, de a gyárak csak később kötelesek fizetni, mert hiszen ők is csak később kapják meg a fogyasztótól az adónak megfelelő összeget. Ilyen módon békében a cukorgyárak hat havi kamatmentes adóhitelt élveztek a kincstártól, amelyért megfelelő biztosítékot kellett nyújtaniok. Tekintettel arra, hogy a korona romlása idejében, a hathavi adóhitelből a kincstárt érzékeny károsodás érte, mert értéktelenebb koronában folyt be az adó, ennél fogva az adóhitel időtartamát fokozatosan egészen egy hónapra korlátozták és azonkívül évi 12%-os kamatfizetési kötelezettséget rendszeresítettek. A korona értékállandóságának helyreállta után az adóhitel időtartama ismét két hónapban állapított meg és a kamattétel is előbb 10%-ra, majd 1926 március óta 8%-ra, majd 1926 július 7-től évi 4%-ra mérsékelte. (94527/1926. sz. pénzügyminiszteri rendelet.)

Az emberi élvezetre szolgáló cikkekre kirótt állami fogyasztási adók rendszerét kiegészítik a községi fogyasztási adók. A szeszt, éppúgy mint a sört nemcsak az állam, hanem az önkormányzati testületek is háztartásuk szükségletének fedezésére megadóztathatják. A bor- és húsfogyasztás után pedig ezek önálló alapon is adót vethetnek ki.

Az 1923 : XXXIII. tc. 3. §-a alapján a városok és községek a területükön fogyasztott sört és égetett szeszest italok és folyadékok után városi (községi) sör- illetve szeszfogyasztási adópótlékot szedhetnek, a pénzügyminiszter által megállapított tételek szerint, de az állami fogyasztási adóval megrótt szesz és sör valamint egyéb cikkek után önálló fogyasztási adót nem vethetnek ki. Vagyis a városban vagy községben termelt vagy oda bevitt szeszt és sört és egyéb fogyasztási cikkek nem adóztathatják meg önállóan, hanem csak pótlékolhatják, ha azokat ott fogyasztják. Így pl. Budapest székesfőváros a sörre kezdetben 20%-át vetette

ki a kincstár javára beszedett mindenkori söradónak és kincstári részesedésnek; a községi adópótlékot 11 fokos sörre kiszámítva, midőn 1924 július 1-én a söradó és kincstári részesedés együttes összege hl.-fokonként 15 aranyfillér, vagyis $(17,000 \times 0.15 =)$ 2550 K volt, akkor ez a 11 hl.-fokos sörre 28,050 K kincstári söradót jelentett, amely összegnek megfelelően Budapest székesfőváros javára ennek 20%-a, tehát 5610 K szedtetett be söradópótlék gyanánt, minden a székesfőváros területén fogyasztásra került hl. sör után, tekintet nélkül a foktartalomra. Az állami söradó és kincstári haszonrészesedés tételének emelkedésével 1924 nov. 6. óta a székesfővárosi sörfogyasztási adópótlékot oly módon változtatták meg, hogy az állami söradó utáni 20%-os söradópótlékot 10%-ra szállították le, amely 10%-os pótlék a 12 fokos sörre kiszámított állami söradó után szedetik be. Így pl. tekintettel arra, hogy a jelenleg érvényben lévő 10,000 K-ás hektóliterfokonkénti söradó és kincstári részesedés 12 hl.-fokos sörre minden hektóliter után 120,000 K, a Budapest székesfőváros területén fogyasztott sör városi fogyasztás adópótléka annak 10%-a, azaz 12,000 K. Nagyjában ugyanily keretekben mozog Magyarország egyéb városai és községei területén fogyasztott sör községi adópótléka is.

Az állami borital- és hús-fogyasztási adókat az 1923: XXXIII. tc. 3. §-a megszüntette, helyesebben, a bor és hús fogyasztása után az adókivetés jogát az önkormányzati testületeknek engedte át. A borfogyasztás után, ideértve a pezsgőt és a gyümölcsbort is, valamint a hús-fogyasztás után a városok (községek) önálló alapon vethetnek ki adót. A 121,100/1923. pénzügym. rendelet négy osztályba sorozza a városokat és községeket és az egyes osztályok szerint különböző mérvben állapítja meg a szedhető legnagyobb adótételeket az egyes adótárgyakra. Így pl. a borra megállapított legnagyobb adótétel Budapesten 50 fillér, egyéb helységekben 50, 40, illetve 35 fillér literenként és ezen alapon ezidőszert a borfogyasztási adó 14, illetve 11 és 9 aranyfillér.

A borfogyasztási adón kívül fizetendő még állami ital-mérési engedélyilleték, illetve szeszestalforgalmi illeték (1921:

IV. tc. 19. §. és 4600/1924. M. E. sz. miniszterelnöki rendelet) a szeszestalog (szesz és abból készült közönséges pálinka, bor, bormust, gyümölcsbor, sör stb.) kimerése és eladása után évenként. A bortermelési adó, amelyet az 1921 : VI. tc. hl.-ként 84 koronában állapított meg, hatályon kívül helyezettett.

Községi húsfogyasztási adó alá nem mindennemű hús tartozik, hanem csak az, amelyet a rendelet (121,200/1923. sz.) kimerítően felsorol, tehát a vágó- és kisebb marhák (egy éven felüli borjúk), egy éven aluli borjúk, juhok, kecskék stb. bárányok 14 kg-ig, malacok. süldők 6—20 kg-ig, sertések 20 kg-on felül, friss hús, besózott, füstölthús, kolbászfélék, szalonna, szalámi, baromfi, libamáj, vadak, szárnyas vad, halak, rákok. Az adótételek az egyes húsneműekre külön vannak megállapítva több tételben, éppúgy négy osztályban, mint a boritaladónál. Városi (községi) húsfogyasztási adó alá a felsorolt állatok levágása vagy leölése illetve ezeknek az állatoknak a husa esik. Adófizetésre kötelesek azok, akiknek részére a vágás vagy ölés történik, továbbá azok, akik eladás céljából vágnak, végül azok, akik a húst a város (község) területére hozzák. Az adóköteles cselekmények bejelentendők.

Az állami fogyasztási adókhoz sorolandók még az ásványolajadó, a gyújtószeradó és a szivarkahüvely- és szivarkapapíradó. Az ásványolajadónak jelenleg is érvényben levő alaptörvénye az 1882 : XVIII. tc., amely azonban bizonyos módosításokon ment keresztül. A finomítás útján a belföldön előállított ásványolaj, melynek sűrűsége Réaumur szerint 12 fok hőmérséklet mellett 880 foknál nem nagyobb, befogyasztási adó alá esett. Eszerint fogyasztási adó az ásványolajtermékek közül csupán a 0·880 fajsúly alatti termékeket terhelte a háború előtt, tehát csupán a benzint és világító kőolajat, mert a nehéz motorbenzint a mezőgazdaság és a kisipar kedvezményképen adómentesen kapta és így a nehéz benzin, — miután ennek egyéb irányú felhasználása egészen minimális volt, az autobenzin pedig annak idején még a benzin felhasználásának csak egy kisebb hányadát képezte — tulajdonképpen csaknem egészében adómentes volt. A fogyasztási adó 100 kg-ként 13 aranykoronát tett ki. A korona folytonos elértéktelenedése szükségessé tette, hogy a papírkoro-

nában befolyó adó mérve az ásványolajtermékek árához igazodjék, miért is az 1920 : IV. tc. 22. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a belföldön forgalomba vagy felhasználásra kerülő összes ásványolajtermékek után — tekintet nélkül arra, hogy azok fogyasztási adó alá esnek-e vagy nem — az államkincstár részére részesedést biztosítson. Az így rendszeresített kincstári haszonrészesedést — a 93,777/1924. sz. pénzügym. rendelet egyesítette a fogyasztási adóval. A 81,860/1925. sz. pénzügym. rendelet értelmében ez idő szerint érvényben lévő adótételek, melyek a fogyasztási adót és a kincstári haszonrészesedést együttesen magukban foglalják, a következők : könnyű benzin 0.735 fajsúlyig 1 kg-ként 2600 K ; nehéz benzin 0.736 fokos és e felett 1400 K ; világító kőolaj, úgyszintén gázolaj 1400 K ; ásványkenőolaj és hengerolaj 1700 K ; paraffin és vazelin 2100 K. Aszfalt, szurok, koks, az adó- és kincstári haszonrészesedés alól mentes. Az adó és haszonrészesedés a finomító gyáros által fizetendő és pedig az adó alá eső ásványolajterméknek a finomító gyárból való elszállítása előtt, amely bejelentés tárgyát képezi. Az ásványolaj-finomító vállalatok pénzügyi felügyelet alatt állanak és szigorú ellenőrzés tárgyát képezik. Éppúgy, mint a többi állami fogyasztási adóknál, úgy az ásványolajadónál is megfelelő biztosíték mellett fogyasztási adóhitel vehető igénybe, mely ez idő szerint — az 1923 : XXXII. tc. 6. §-a értelmében, a békebeli 6 havi kamatmentes időtartam helyett — legfeljebb 2 hóra engedélyeztetik évi 4% kamat mellett. Az ásványolajadóból az 1926/27. költségvetési évre 8.960 millió pengő van előirányozva.

A háború után, az 1921 : XI. tc. léptette életbe a gyújtószeradót, amidőn Svédország és Svájc kivételével az összes európai államokban a gyufa már részint állami egyedárúságnak, részint adónak tárgya volt. Gyújtószeradó alá esnek a belföldön előállított, valamint a külföldről behozott mindenemű és fajtájú gyufa, úgyszintén a gyújtószerszámok. A kivitelre kerülő gyufa adómentes. A gyufagyárak jövedéki felügyelet alatt állanak. A gyufának a gyártelepről való elszállítása, amely bejelentendő, adóköteles művelet, amellyel az adófizetési kötelezettség beáll ; a külföldről behozott gyuta

után az adót az átvevő, a behozatali megvámolás alkalmával, a vámhivatalnál köteles lefizetni és ennek megtörténtét minden egyes csomagoláson adójegy alkalmazásával kell feltüntetni. Ha a belföldi szükséglet kielégítése végett gyufának külföldről való behozatalára szükség van, az adójegy alkalmazását a pénzügyminiszter átmenetileg felfüggesztheti. Minthogy Magyarország ez idő szerint behozatalra van utalva, a behozatalt pedig rendkívül megnehezítené a külföldi gyártmányok banderollizálása, amely költséges gépek beszerzését tette volna szükségessé, a külföldi gyufa-csomagokon sem alkalmaznak adójegyet. A belföldi gyufagyárak csak jelen tékeny kibővítésük után volnának képesek a belföldi szükségletet fedezni. A költséges kibővítésekre pedig a belföldi gyufagyárak csak akkor hajlandók, ha részükre van biztosítva a hazai piac. Ezért a törvény 28. §-a úgy rendelkezik, hogy gyufa előállításának céljára új ipartelepét létesíteni, illetve üzembehelyezni csakis engedély alapján szabad. Ez azt jelenti, hogy amíg a belföldi gyufaszükségletet a belföldi ipar fedezi, új gyárak üzembehelyezése nem engedélyeztetik. Amidőn a törvény ily módon védelmet nyújt a hazai iparnak, viszont a fogyasztás érdekeinek kellő megvédéséről is gondoskodik, amidőn a 29. §. 2. pontjában felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve (akinek hatáskörébe az iparügy is tartozik), a gyufa alapárát (gyári árát), továbbá nagykereskedési, valamint detail árát is időről-időre megállapíthassa. A gyújtószeradó két elemből áll: a tulajdonképpeni fixadóból, amelynek mérve alacsonyan volt megállapítva és úgy a bel-, mint a külföldi eredetű gyufára megállapított kincstári részesedésből, amelynek mérvét — anélkül, hogy törvényhozási úton kellene intézkedni — időről-időre a pénzügyminiszter rendeletileg állapította meg. Az 1923 : XXXII. tc. 6. §-ának c) pontja a gyújtószerszámok után is részesedést biztosított az államkincstár javára. Ez idő szerint — a 81,859/1925. sz. pénzügym. rendelet értelmében — a belföldön előállított, valamint a külföldről behozott mindennemű és fajtájú gyufa után 1925. júl. 1-től gyújtószeradó és kincstári részesedés címén összesen 170 papírkorona fizetendő a fadrótos gyufa után, csomagonként

legfeljebb 56 szál tartalommal, míg más gyufa után az adótétel 340 papírkorona. Ellenben a zsebgyűjtőszerszám után — a 81,858/1925. sz. pénzügym. rendelet értelmében — legfeljebb 25 gramm súlyban darabonként 2600 K, míg 25 grammot meghaladó zsebgyűjtőszerszám után darabonként 4300 K, asztali és fali gyűjtőszerszám után darabonként 6800 K fizetendő gyűjtőszeradó és kincstári részesedés címén.

A gyűjtőszeradóból az 1926/27. évi költségvetésben 2·8 millió pengő van előirányozva.

A fogyasztási adók körét bővíti az 1921 : XIX. tc. által létesített szivarkahüvely- és szivarkapapíradó, amely az államkincstárnak jóval kisebb bevételt biztosít, mint a gyűjtőszeradó, mert csak 960,000 pengővel van előirányozva. A belföldön előállított, valamint a külföldről behozott mindenmű és fajtájú szivarkahüvely és fogyasztásra elkészített szivarkapapír adó alá esik. A rizsmákban levő szivarkapapír tehát nem tárgya az adónak, mert az nem kerül ily alakban fogyasztásra, hanem azt az ipartelepeken először konfekcionálják és csak a már elkészített szivarkapapír jut a fogyasztóhoz. A szivarkahüvelyt és szivarkapapírt előállító ipartelepek jövedéki ellenőrzés alatt állanak. Az előállított gyártmányok elszállítása a gyártelepről adóköteles művelet és az adót ezeknek elszállítása időpontjában kell megfizetni, a belső csomagolásra erősítendő adójegy (banderoll) alkalmazása révén. A külföldre kiszállításra kerülő szivarkahüvely és szivarkapapír, az adó alól mentes. A külföldről behozott szivarkahüvely és szivarkapapír után az adót az átvevő a behozatali megvámolás alkalmával, ugyancsak adójegy alkalmazása révén, a vámhivatalnál köteles lefizetni. Az 1922 : XVII. tc. 12. §-a az adón felül — éppúgy, mint a többi fogyasztási adóknál láttuk — a szivarkahüvely és szivarkapapír után is az államkincstár részére árrészesedést biztosít. A 81,854/1925. sz. pénzügym. rendelet szerint a kincstári árrészesedés mérve az adóval együtt a szivarkahüvely után dobozonként legfeljebb 100 hüvely tartalommal 340 K, a szivarkapapír után csomagonként legfeljebb 60 lap tartalommal 170 korona összegben szabotott meg.

Megjegyzendő, hogy valamint a Németbirodalomban és

Ausztriában, úgy Magyarországon is a háború alatt behozták a szénadót. (1918 : XIV. tc.) amelynek mérvét a törvény a helyt bánya számítandó eladási ár 20 %-ában állapította meg, azonban ez az adónem csak 1920. évi július 31-ig volt érvényben.

V. *Jövedékek.* A fogyasztás egész sorozatát az állam Magyarországon jövedékek (egyedárúságok) alakjában terhelte meg, midőn a kincstár a verseny kizárásával bizonyos termékek árát tetszése szerint állapítja meg, úgy, hogy a fogyasztók a termékek megdrágítását elviselni kénytelenek. Az egyedárúsági ár tartalmazza az adót is. Állami egyedárúság tárgya a dohány, a só, a mesterséges édesítőszer, az osztálysorsjáték és a lőpor.

A dohányjövedéket Magyarországon az 1850. évi november 29-én kelt osztrák császári nyiltparancs hozta be. A dohánymonopoliumot Ausztriával közösen kezelték Magyarországon 1868 jan. 1-ig, amikor — a dohányjövedék életbeléptetéséről szóló 1867 : XVI. tc. értelmében — a magyar dohányjövedék önállósíttatott. A dohányjövedék alaptörvénye az 1868 : XIV. tc., amelyet későbbi törvények (1876 : IV. tc., 1887 : XLIV. tc., 1924 : IV. tc. 2. §-ához csatolt a) melléklet IV. 3. pontja stb.) többszörösen módosítottak. E törvények alapján úgy a nyers, mint a feldolgozott dohány felett a kizárólagos rendelkezési jog az államot illeti. Senkinek sem szabad tehát az illetékes hatóság engedélye nélkül dohányt termelni, tiltott módon készíteni, felhasználni, forgalomba hozni, továbbá dohányt a külföldről sem fogyasztásra, sem lerakásra, sem pedig átszállítás végett behozni. A dohányjövedéket műszaki tekintetben a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatóság vezeti és irányítja. A magyar dohányjövedék ügyeinek intézésére, illetve az intézkedések végrehajtására 5 dohánybeváltó felügyelőség, 24 beváltóhivatal, 10 dohánygyár és 7 dohányárúraktár szolgál. A készgyártmányok eladása különlegességi, nagy-, és kistőzsdék (m. kir. dohányárúdák) útján történik. Dohányt csak a kincstár számára vagy kivitelre szabad termelni. Az 1919. évtől kezdve a kormány a régebben már megvolt, de 1887-ben törvénnyel beszüntetett saját célra való dohánytermelést is

kivételesen, újból megengedte, hogy ezzel a nagymérvű dohányhiányt enyhítse. A gyártmányok eladási ára a gyártmányok minősége szerint progresszive emelkedő.

A dohányjövedékből, az 1926/27. évi előirányzat szerint 71·572 millió tiszta bevétel van előirányozva, amely a bruttó-bevételt 52·5%-a.

A sójövedék — éppúgy mint a dohányjövedék — az abszolút uralomban Ausztriával közösen kezeltetett, míg az 1868 : XI. tc. önálló jövedékké alakította azt, bár Ausztriával ez után is egyenlő törvények és rendszabályok szerint kezeltetett. Magyarország megcsonkíttatásával elvesztette sóbányáit és ezóta sószükségletét külföldről, jelenleg Németországból behozott sóval fedezi, miután újabb sótelepek felfedezése iránt folytatott kutatások eddig nem jártak eredménnyel. Előreláthatólag, a külforgalmi viszonyok javulásával, a külföldről való sóbeszerzés a magánvállalkozásnak lesz átengedve, úgy, hogy az egyedárúság adóztatással, illetve a külföldről behozandó só után a vámmal együttesen beszedendő illeték fizetésével lesz helyettesíthető, amely esetben a kincstár a sójövedék fenntartásával járó dologi és személyi kiadásoktól mentesül. Ezért a sóadó behozatalát teszi lehetővé az 1924 : IV. tc. 2. §-ához csatolt a) melléklet IV. 3. pontjának 2. bekezdése. Az 1926/27. évben behozatalra kerül 700,000 mm. só, amelyből 620,000 mm. étsó, 20,000 mm. marhasó és 60,000 mm. délnémet iparsó ; ezeknek vételára és németországi vasúti szállítási költségei q-ként 3, illetve 2·80 és 2·50 aranymárkával számítva 2.813,066 pengő. A további szállítási, kirakási stb. költségekkel együtt, a sóbeszerzés szükséglete 6.515,800 pengő. Az étsó eladási ára q-ként 33·60 pengővel, az iparsó 10·40 pengővel, a marhasó 18·40 pengővel számítva 20·584 millió pengő bevételt eredményez, úgy, hogy a kincstár tiszta bevétele a sójövedékből 14.069,200 pengő.

A lottójövedéknek behozataláról Magyarországra az 1853. júl. 20. pénzügym. rendelet intézkedik (R. Ges. Bl. 1853—159.), mely az 1813. márc. 13. császári nyiltparancson alapszik. A lottójövedékre vonatkozólag az 1897 : VII. tc. által módosított 1868 : XV. tc. és az 1926 : IV. tc. 6. §-a

alapján érvényben levő szabályok intézkednek. A lottójövedék kizárólag az államnak fentartott jog, a betét elvesztésével összekötött szerencsejátékok tartására. A kincstárt kizárólag megillető jogát osztálysorsjáték rendezésére, meghatározott évi haszonbér ellenében, mely 2·4 millió koronánál kevesebb nem lehet, a pénzügyminiszter magánvállalatra ruházhatja át. Külföldi sorsjátékokban betétek által részt venni tilos. A pénzügyminiszter csak oly tárgysorsjátékok rendezésére adhat engedélyt és pedig csak kifejezetten közjótékonyági vagy kulturális egyesületnek, amelyeknél a kibocsátani szándékolt sorsjegyek száma 30,000 drbot, azok egyenkénti névértéke 12,500 koronát és így az összes sorsjegyekért fizetendő betétek végösszege 375 millió koronát meg nem halad, a nyereménytárgyak pedig hazai iparcikkek és egyéb ingóságok (árúk). Ingatlanok, lakások, üzletek, vállalatok, továbbá készpénz, értékpapírok kisorsolására engedély nem adható. Egyes személyeknek legfeljebb 20 millió K értékű ingóságok kisorsolására adható engedély, de nem nyerészkedési célból, hanem szorult anyagi helyzetük javítása érdekében. Az osztálysorsjátékból folyó jövedelem 640,000 pengővel van előirányozva az 1926/27. költségvetési évre.

A mesterséges édesítő szerek állami egyedárúságáról az 1912 : XXII. tc. intézkedik. A mesterséges édesítőszer az állam kizárólagos rendelkezési jogának tartatnak fenn. Mesterséges édesítőszer minden oly vegyészeti cikk, amelynek a tiszta répa- és nádcukorénál nagyobb édesítő ereje van. A mesterséges édesítőszer gyártása és további kidolgozása magánvállalkozóknak engedhető át. A mesterséges édesítőszeret csakis a pénzügyi hatóság által megbízott egyéneknek szabad árúsítaniok. Az eladási árat (egyedárúsági árat) a pénzügyi hatóság határozza meg, figyelemmel a megfelelő édesítő erejű megadózottatott belföldi (répa- nád-) cukor árára. A mesterséges édesítőszer eladásából 56,000 pengő van az 1926/27. évre előirányozva bevétel gyanánt.

VI. *Forgalmi adók.* Mint mindenütt, ahol a háború az államháztartás egyensúlyát felborította, úgy Magyarországon is az annak helyreállítására irányuló törekvés, az adórendszer kiegészítésére vezetett, amennyiben az állam a

forgalmat is a maga egészében megadóztatta. A forgalom egyes megjelenési alakjait az állam már előbb megadóztatta részint adó alakjában, mint az értékpapírforgalmat (1900 : XI. tc.), részint illetékek alakjában. De a forgalmi adórendszer kiépítése csak a háború után következett be. A forgalom megadóztatása az adók egy újabb csoportját teremtette meg, amely úgy a mezőgazdaság, mint különösen az ipar és kereskedelem fokozott megterhelésére vezetett, de az egyéb kereseti ágakat (szabad foglalkozásokat) sem hagyta érintetlenül. A fényűzési forgalmi adót az 1920 : XVI. tc. hozta be, és az 1921 : XXXIX. tc. 69—77. §§-ai, valamint az 1922 : VI. tc. 8. §-a módosították, illetve egészítették ki. A fényűzési forgalmi adó tárgya, a törvény 5. §-ában megjelölt és a vásárló nagyobb anyagi erejére mutató fényűzési tárgyaknak (gyöngyök és drágakövek, nemes fémek, ékszerek, az arany- és ezüstműves iparnak termékei, egyéb díszítési vagy használati tárgyak, a szobrászat, festészet és grafika eredeti művei, régiségek, autogrammok és kéziratok, kép- és tükörkeretek, hangszerek, iparművészeti műtárgyak, lakás- és háztartás berendezésére szolgáló tárgyak, ha értékes anyagból állnak, kárpitok, ha nem papírból készültek, szőnyegek, bizonyos ruházati tárgyak, legyezők, sétatokok, napernyők, tükörablaküveg, személyszállításra szolgáló járművek, illatszerek, cukrászipari termékek, fényűzési vállalatnak minősített vendéglő, kávéház, szálloda stb. által kiszolgáltatott ételek és italok stb.) belföldön, ellenszolgáltatás mellett teljesített, az átruházó kereseti tevékenységének köréhez tartozó és a kiskereskedelem keretén belül történő átruházása. Minthogy bizonyos fényűzési tárgyak adókötelezettsége csak a törvényben megállapított értékhatár elérése mellett áll be, a pénz értékingadozására való tekintettel, a megadott értékhatárok, a mindenkori áralakulásoknak megfelelően későbbi rendeletekkel módosítottak (29,000/1923, 147,000/1925. sz. pénzügym. rend.). Az adó kulcsa a vételár 10%-a, mely egyes fényűzési tárgyakra nézve 20%-ig felemelhető (1922 : VI. tc. 8. §.); a különlegessé minősített fényűzési vállalatok részéről kiszolgáltatott ételek és italok után az adó kulcsa 25 %. A fényűzési tárgyak forgalmában

úgy a külföldről történő behozatal, mint a külföldre történő kivitel általában adóköteles, tehát az adókötelezettség akkor is fennáll, ha az eladó nem keresetűző. A fényűzési tárgyak exportja alkalmával a fényűzési forgalmi adó alól való mentesség adható. A fényűzési forgalmi adó befizetésére kötelezettek kötelesek a naptári negyedévenként történt átruházásaik után járó adót havi adóvallomási ív alapján 15 nap alatt befizetni. A fényűzési árúk egy része után a kincstár nem a kiskereskedelmi forgalomban, hanem már a gyártást követő első eladáskor szedi a fényűzési forgalmi adót, amelynek kulcsa ilyenkor 13%, a gyári ár alacsonyabb összegének ellensúlyozására. A fényűzési forgalmi adóból 9.6 millió pengő bevétel van előirányozva az 1926/27. évre.

A forgalmi adók további csoportját a cukorrépa-forgalmi adó, az állatforgalmi adó és az általános forgalmi adó képezik, az 1921 : XXXIX. tc. alapján. A mezőgazdaságot még az őrlési forgalmi adó is érdekelte, de ez az adónem 1924 június 30-án megszűnt (1924 : IV. tc.), úgy, hogy a malomban ma már az általános forgalmi adót szedik. Az őrlési — illetve cukorrépa — és állatforgalmi adó rendeltetése az volt, hogy az egyes mezőgazdasági termékek megadóztatásával összevontan, a mezőgazdaság valamennyi terményét adóztassák meg forgalmi adóval. Ha a mezőgazdasági termelést is általános forgalmi adó alá vonták volna, az adóalanyok száma annyira megnövekedett volna, hogy az adókezelés és ellenőrzés költségei az adóhozadékokat veszélyeztették volna. Ezért mentesítették a mezőgazdasági termelés az általános forgalmi adó alól, és lett a malomban, cukorgyárban, állatforgalomban összevontan és fokozottan forgalmi adókkal terhelve.

A cukorrépa-forgalmi adó a cukorgyárba, szeszgyárba, vagy bármely más iparvállalatba, feldolgozás céljából beszállított cukorrépa után készpénzben kezdetben 3% volt (1921 : XXXIX. 9. §. és 1922 : XVII. tc. 13. §. 4. p.) ; az 1925/26 termelési időszaktól kezdve 2% ; az adó alapja, az az ár, amelyet a pénzügyminiszter a gyárakkal és a termelőkkel egyetértve megállapít. A cukorrépa forgalmi adóból 960,000 pengő bevétel van előirányozva.

Az állatforgalmi adó tárgya, minden olyan állat tulajdon-

jogának átruházása, amelyet csak marhalevél kiállításával lehet átruházni; alapja az adásvételi ügylet útján történő tulajdonátruházásnál a kikötött vételár, egyéb átruházásnál (pl. csere, ajándék stb.) az állat átlagos forgalmi értéke. Ha a bejelentett vételár vagy forgalmi érték az átruházáskor fennállott átlagos állattáraknál lényegesen csekélyebb, az adót az átlagos áraknak megfelelő összeg után kell leróni. Az adó kulcsa előbb 3% volt, majd 1925 aug. 1. óta 2%. Az adót a marhalevél átírásakor kell leróni. Az állatforgalmi adóból 12 millió pengő bevétel van előirányozva.

Az általános forgalmi adó, az összes adók közül a legnagyobb bevételt nyújtja az államnak, amennyiben az 1926/27. évi állami költségvetésben 96 millió pengővel van előirányozva. Általános forgalmi adó alá esik 1921. szept. 1. óta, mindenki, aki belföldön az őstermeléstől különböző bármilyen önálló bevétel elérésére irányuló kereseti tevékenységet fejt ki. Általános forgalmi adó tárgya az önálló kereseti tevékenység körében történt áruszállítás vagy bármely más munkateljesítmény. Áruszállítás alatt minden ingó testi dolog visszterhes elidegenítését kell érteni, míg munkateljesítmény alatt bármily áruinak vagy anyagnak visszteher mellett való feldolgozását, el- vagy kikészítését, továbbá ellenszolgáltatás fejében teljesített bármilyen természetű — testi vagy szellemi — tevékenység kifejtését vagy bármily természetű, az áruszállítástól eltérő szolgáltatást kell érteni. Vagyis a forgalmi adó tárgyat csak hivatásszerűen folytatott személyes szolgáltatások, valamint az üzletszerű áruforgalom képezik. A személyes szolgáltatoknál a meghatározott illetmények és munkabérek a forgalmi adó alól mentesek, míg az üzletszerű áruforgalomban az a forgalom, amely után az ú. n. eladási illeték már lefizettetett, szintén mentes a forgalmi adó alól. A forgalom ugyanis rendesen illetékmentes kereskedelmi levelezés alapján bonyolódik le, ha azonban illetékköteles vételi szerződés jön létre, úgy a kettős megterhelést a forgalmi adó elengedésével kerülik el. Hasonló okokból kivételnek a forgalmi adó alól az ingatlan-forgalom, valamint a hitelüzletekből eredő bevételek. Ugyanannak az áruinak ismételt átruházása mindenkor adóköteles. Az adó alapja az adóköteles

által szállított áruknak, valamint az általa végzett munkateljesítményeknek ellenértéke fejében teljesített fizetések összege. Az általános forgalmi adó kulcsa, mely kezdetben $1\frac{1}{2}\%$ volt, majd később (az 1922 : VI. tc. 7. §-ával) 3% -ra emeltetett, 1925 augusztus 1. óta 2% (1925 : XXIII. tc. 6. §.). Vámköteles áruk behozatala alkalmával az első belföldi szerző a forgalmi adót a vámmal együtt köteles megfizetni. Áruknak külföldre szállítása esetében kapott ellenszolgáltatás általános forgalmi adó alá nem esik. Épp így adómentes az átviteli forgalom. Az 1925 : XXIII. tc. 10. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a forgalmi adót az exportnál visszatéríthesse. Ez a rendelkezés azonban eddig nem foganatosított. Az általános forgalmi adót bélyegjeggyel, vagy készpénzben lehet leróni. Az adó készpénzben befizetése naptári negyedévenként, illetve havonként történik az adó-kivetési időszak tartama alatt befolyt adóköteles fizetések alapján, az egyidejűleg benyújtandó bevallással együtt. Bevallás elmulasztása esetén, vagy ha az nem kielégítő (helytelen, illetőleg aggályos), úgy az adóalap becslés útján állapítatik meg. Az adó — engedély esetén — átalányban is leróható (átalányegyezség). Az is átalányban rója le az általános forgalmi adót, akit erre a pénzügyi hatóság kötelez (kivetés-szerű átalány). Az állam az önkormányzati testületeknek is részesedést biztosít az általános forgalmi adóból, midőn elrendeli a törvény (1921 : XXXIX. tc. 36. §. és 1925 : XXIII. tc. 7. §.), hogy a törvényhatósági joggal felruházott és a rendezett tanácsú városok és községek területén az ő közreműködésük mellett befolyt általános forgalmi adónak legfeljebb egynegyed részét a pénzügyminiszter az illető városnak (községnek) átengedheti. Ennek a részesedésnek fejében azonban az illető önkormányzati testület az általános forgalmi adó kezelésénél és ellenőrzésénél a saját szervei által közreműködni köteles.

Tekintettel arra, hogy minden forgalom adóköteles, a forgalmi adók a termelőtől a fogyasztóig a közvetítő kereskedők illetve az egymást követő feldolgozó üzemek száma szerint felhalmozódnak. E teher enyhítése érdekében az érdekelt gazdasági körökben törekvések érvényesültek, amelyek

a forgalmi adózás terén az egy-fázis-rendszer életbeléptetését sürgetik. E szerint minden árucikkre vonatkozólag megállapítandó volna, hogy az rendesen hány kézen megy át és ily módon kellene az illető cikk után általános adót szedni a keletkezési helyen. Ennek a reformtörekvésnek tett eleget a 70,926/1926. és a 80,800/1926. sz. pénzügyminiszeri rendelet, amely az általános forgalmi adónak egy helyen történő lerovását szabályozza és egyelőre a tűzifára és szénre stb. vonatkozólag az egy-fázis-rendszert léptette életbe, midőn kimondta azt, hogy a tűzifa és szén után, amennyiben azt külföldről hozzák be, a forgalmi adó egy összegben a vámnál, belföldi termelés esetén pedig ugyancsak egy összegben a termelés helyén fizetendő. A forgalmi adó átlagár alapján fizetendő úgy a különböző fánemekre, mint az egyes szén-nemekre stb. nézve.

A forgalmi adók közül először az értékpapir-forgalmi adó lépett életbe, már 1900. év aug. 1-én. (1900: XI. tc.). E szerint a értékpapir-forgalomban felmerülő ügyletek adókötelesek, akár a tőzsdén, akár azon kívül kötöttek. Az adókötelezettség az ügyletek megkötésekor, teljesítésekor vagy lebonyolításakor áll be. A megadóztatás az ügylet tárgyának értéke szerint történik. Értékpapir-forgalmi adó fejében az ügylet tárgyának értékéhez képest annak minden 1000 K-ja után a következő adó jár: 1. a magyar államadóssági kötvényekre vonatkozó ügyleteknél 20 fillér; 2. az osztalékpapirokra és a nyaremény kölcsönkötvényekre vonatkozó ügyleteknél *a)* ha az ügyletet leszámolásra kötötték 1 K, *b)* közvetlen ügyleteknél és ha az ügylet oly felek közt jött létre, akiknek mindegyike iparszerűen foglalkozik értékpapirforgalmi ügylettekkel, 2 K, *c)* ha az ügyletkötő felek közül az egyiknek Budapesten, a másikkal vidéken van a kereskedelmi telepe, akkor az adótétel 2 K helyett 1 K, *d)* egyéb esetekben az adótétel 3 K; 3. minden egyéb értékpapirokra vonatkozó ügyleteknél 40 fillér. Az aranykoronában fennálló értékpapir-forgalmi adót (1:17,000 arányban) papirkoronára kell átszámítani. Ezen adótételek 1925 május 2-án léptek életbe. (900/1925. sz. pénzügymin. rendelet.) Az értékpapir-forgalmi adóból az 1926/27. évre 1.360 millió pengő van előirányozva.

VII. *Illetékek*, Az illetékek rendszerét az abszolút uralom idején az 1850. évi augusztus 2-án kelt császári nyílt parancs szabályozta először Magyarországon. Az illetékekre vonatkozó eme jogszabályokat az 1868 : XXIII. tc. bizonyos módosításokkal érvényben tartotta és törvényesítette. Egész sora a későbbi törvényeknek lényegesen átalakította és kiegészítette az illeték-szabályokat, amelyeket a kormány — az 1881 : XXVI. tc. 29. §-a értelmében — hivatalos összeállításban közzétett és ez az egységes illeték-kodex törvényerővel bírt. Ez az 1882. évi hivatalos összeállítás képezi a ma hatályban lévő illetékügyi jogszabályok törzsét, bár ezek nagyrésze az azóta nagy számban kiadott törvények folytán elavult. Az illetékek, az adminisztratív kezelés szempontjából négy csoportba oszthatók és megkülönböztetünk : vagyoni-átruházási, okirati, törvénykezési és közigazgatási illetékeket. Ezeket az illetékeket a háború folyamán (1918 : XI. tc.) majd az után (1920 : XXIV. tc. és XXXIV. tc., 1922 : VI. tc., 1923 : XXXII. tc. 7. §.) több törvény és kormányrendelet a korona értékének fokozatos romlása következtében arányosan felemelte és több irányban módosította. A törvényekben és rendeletekben szétszórtan lévő anyagot a kormány rendszerbe foglalva fogja mint az illetékek új hivatalos összeállítását — az egyenesadók mintájára — kiadni.

FELLNER FRIGYES.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA HATÁSA A TECHNIKAI TUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSÉRE.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

A Magyar Tudományos Akadémia tagjainak tevékenysége a technikai tudományok terén az Akadémia fennállásának második félszázada alatt.

A fejlődést gátló akadályok az első félszázad alatt.

A technikai tudományok művelése szempontjából Akadémiánk egyszázados működésének fél-fél századra való felosztása korántsem önkényes.

Akadémiánk a tudományok gyümölcseinek összegyűjtője, a tudományok gócpontja. A tudományok terebélyes fájának termőföldre azonban az egyetem, a főiskola. Ez a fa csak akkor hozhat értékes gyümölcsöket, ha a termőföld egészséges ápolott.

Akadémiánk megalakulásakor, amint említettük, a technikai tudományoknak művelése egyetemünkön, noha mellé volt csatolva az Institutum Geometricum, akadályokba ütközött.

Különálló technikai főiskolánk előfutárja, a József-ipartanoda is, nagy nehézségek legyőzése után csak két évtized múlva létesült.

Hiányzott tehát a tudományos munkára való nevelésben oly nagyfontosságú technikai főiskolánk.

A természettudományoknak laboratóriumi oktatása legelőször hazánkban a selmeci bányásziskolán vert gyökeret. Ennek a magyarországi technikai iskolának módszerét vették mintául a franciák.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1926. évi 587. számából.

Amikor 1794 szeptember 23-án a francia nemzeti konvent az école centrale des travaux publiques-ra — amely egy évre rá az école polytechnique nevet kapta — vonatkozó javaslatot tárgyalta, a közjóléti bizottság előadója, Fourcroy, a kémikus, a következőket mondja:¹ «A fizikát és kémiát nálunk Franciaországban mindezideig csak theóriában tanították. A selmeci bányásziskola Magyarországon frappáns példa arra, hogy milyen hasznos a hallgatóknak bemutatni azokat a műveleteket, amelyek ezeknek a tudományoknak alapjai».

«Laboratóriumok vannak ott a szükséges eszközökkel és anyagokkal felszerelve, hogy a tanulók ismételhessék a kísérleteket és a saját szemükkel láthassák a jelenségeket, amelyek a testek vegyületek előtűnnek.»

«A közjóléti bizottság úgy vélekedik, hogy az école des travaux publiques-ban ezt a módszert kellene meghonosítani; mert e módszernek az a kettős előnye van, hogy minden érzéket egyidejűleg rávezet az oktatás folyamára és hogy ráirányítja a hallgatóság figyelmét számtalan olyan körülményre, melyek az előadások alatt majdnem mindig észrevétlenül maradnak vagy a tanárok vagy a hallgatók előtt. A hallgatókat külön termekbe osztják, ahol a tanárok által közös termekben tanított ábrázoló geometriai szerkesztéseket végzik; éppen így külön laboratóriumban fogják ismételni a kémia főbb műveleteit, hogy hozzászokjanak a legcélszerűbb eljárások és a legökéletesebb előállítási módok fölleléséhez.»²

A XVIII. század végén tehát a nagy francia nemzet hazánktól vett mintát leghíresebb tudományos technikai intézetének kialakításában. Ugyanekkor magas szintájon volt nálunk az Institutum Geometricum. Meg volt tehát az alap a technikai tudományok fejlesztésére.

Amíg azonban Franciaországban az école polytechnique virágzásnak indult, nálunk a mérnöki intézet hanyatlott

¹ L. Szily Kálmán műegyetemi rektor székfoglaló beszéde 1878/79.

² Gazette nationale, vu le Moniteur universel. N. 8. Octidi 8. Vendemiaire l'an 3 de la Rép. Fr.

és Akadémiánk alapítása idejében nem dicsekedhattünk megfelelően felszerelt laboratóriumokkal bíró főiskolával.

Mária Terézia nagy súlyt vetett arra, hogy az egyetemre jeles tanárok hívassanak meg, elrendelte tehát, hogy a tanároknak illő fizetésük legyen. Az általa kibocsátott Ratio Educationis megállapítja, hogy a főiskolai tanárok hivatásuk fontosságánál és súlyánál fogva nagy jutalomra érdemesek.¹

Akadémiánk alapításakor korántsem volt a főiskolai tanárnak olyan gondtalan élete, mint a XVIII. század végén.

Mindent egybevetve tehát a technikai tudományokkal kapcsolatos kutatás terén nálunk nagy eredményeket várni nem lehetett.

A magyar génusz dicsősége, ha ennek ellenére is hivatkozhattunk kimagasló eredményekre.

Nagy küzdelmek után az 1871/72. tanévben emelik egyetlen műegyetemünket egyetemi rangra s adják meg fokozatosan szerény keretben a technikai tudományok művelésének lehetőségét.

Az egyetemi rangra emelt főiskolának hatása a technikai tudományok művelésére e szerint Akadémiánk fennállásának első félszázadában még nem mutatkozhatott.

Másrészről a tudományos technika terén is a nagy átalakító eredmények a második félszázad folyamán jelentkeznek.

Ismertettük a technikai tudományok helyzetét az Akadémia megalakulása idejében.

A technikai tudományok egyes ágai akkor még a kezdet nehézségeivel küzdöttek.

Az anyagismeret nagyon fogyatékos volt. Nem ismerték még az építőanyag teljesítőképességét. Meghatározott tulajdonságú építőanyagot még alig tudtak gyártani. A tudományos anyagvizsgálat még a kezdet kezdetén volt.

Az építőanyagok minőségére és szilárdságára vonatkozó

¹ Unde magnis præmiis erit eorum industria provocanda, levandumque fastidium. Quod ad stipendia annua spectat, sat, provisum est, ut ea vitæ honeste agenda sufficiant quidem, non tamen sint nimia.» Ratio Educ. Ther. 69. c. Pauler Tivadar: A budapesti M. Kir. Tud. Egyetem története. 378. o.

kísérletekkel ugyan már a XVII. században találkozunk, a tudományos anyagvizsgálat jelentősége azonban akkor tűnik ki, amikor az építkezésben a vas veszi át az uralkodást.

A vasévszázad jellemző anyagát a vasat ismerték ugyan mind öntöttvas, mind kovácsolható vas, illetőleg acél alakjában, de az utóbbit abban az időben csak kis tömegben tudták előállítani s még így sem volt az anyag egyenletes.

Az 1851. évi londoni világkiállítás Hydeparki csarnokának fémvázában még 3500 tonna öntöttvasat és csak 500 tonna kovácsoltvasat használtak fel. Ennek a mintájára ugyancsak nagyobbára öntöttvasból készítették 1854-ben a müncheni kristálypalotát is.

Ilyen körülmények között az 1851. évi londoni világkiállításon Krupp megengedhette magának azt a tréfát, hogy egy angol vasmű 5 mázsa súlyú «monster bloc»-jával szembeállította az ő öntöttacél «little bloc»-ját, amelynek a súlya 100 mázsa volt.¹

A vasgyártás terén a nagy fejlődés szintén a század második felében mutatkozik. Az egyenletes anyagú folyasztott vasnak és acélnak nagybani gyártása 1856-ban a Bessemer-, 1865-ben a Martin- és 1879-ben a Thomas-féle eljárás bevezetésével kezdődik. Az utóbbi eljárás lehetővé tette a foszfortartalmú nyersvasból is jóminőségű folyasztott vas, illetőleg acél gyártását. Az angol Thomas segítette tehát elő a német vasipar kifejlődését, minthogy a német nyersvas foszfortartalmú.

A technikai tudományok egyes ágainak, mint pl. a rugalmasságtannak, a szilárdságtannak, a grafostatikának, Akadémiánk alapításakor még a neve sem volt ismeretes.

Rácsos hidat, ívhidat, gőzkazánt pontosan méretezni még nem tudtak. A következmény, hogy a baleseteket csökkentés, természetesen a túldimenzionálásban, anyagfecsérlésben jelentkezett.

Nem volt még ismeretes az energia megmaradásának törvénye. (1842.)

¹ v. Enderes : Die Entwicklung der Eisenbahntechnik seit hundert Jahren. Zeitung d. V. d. Eisenbahnverw. 1925. 1049. o.

Hogy egy fontos alaptörvény kifejlődéséhez milyen kiterjedt tudományos technikai vizsgálatok szükségesek és hogy lépésről-lépésre lehetett csak előhaladni, azt talán legjellemzőbben a mechanikai hőelmélet törvényének kialakulása mutatja, ahogyan a fejlődés menetét J. Weyrauch 1889-ben a stuttgarti Mayer Róbert emlékmű leleplezésekor tartott beszédében szépen foglalt össze.¹

«Fresnel és Cauchy mérnökök a XIX. század elején állapították meg a fény új mozgási elméletét és ezáltal a hő mai fogalmának kialakulásához megmutatták az utat. A technikai mechanikának művelői ugyanabban az időtájban tisztázták a mechanikai munka fogalmát, amely nélkül a hő lényegére vonatkozó összes korábbi vizsgálódások terméketlenek lettek volna. És amikor a talaj már így elő volt készítve, Carnot, a tudós francia mérnök 1828-ban publikált tanulmányával lerakta a mechanikai hőelmélet alapját és megállapította második alaptételének lényegét az első előtt. William Thomson szerint a tudomány egész területén nincs jelentősebb munka, mint Carnot-nak vonatkozó rövid tanulmánya. Clapeyron, a kiváló mérnök, 1834-ben az école polytechnique journal-jában foglalta matematikai formulákba Carnot gondolatait. Amikor azután Mayer Róbert 1842-ben a mechanikai hőelmélet első alaptételét megállapította, a hő egyenértékére vonatkozó számításaiban azokra a kíséretekre támaszkodott, amelyeket pár évtizeddel előbb ebben az irányban a neves technikus Gay-Lussac végzett.»

«A mechanikai hőegyenérték végleges megállapítása az angol iparúzó Joule-től ered. Regnault mérnök szolgáltatott az elmülethez temérdek kísérleti anyagot. Hirn és Rankine mérnökök vonták le az elméletből a legvégső filozófiai következtetéseket, míg Zeuner és Grashof végezték el a szisztematikus felépítést, különös tekintettel a tudományos technika szükségleteire.»

Weyrauch nem említi fel Clausiusnak valamint Aka-

¹ Robert Weyrauch : Die Technik ihr Wesen und ihre Beziehungen zu anderen Lebensgebieten. 1922. 115. o.

démiánk kiváló tagjának, Szily Kálmánnak a mechanikai hőelmélet kialakítása terén szerzett nagy érdemeit.

Látni tehát, hogy ennek az elsőrangú fontosságú törvénynek rendszeres és a tudományos technika szempontjából megfelelő kialakulása már a XIX. század második felére esik.

Az elektromosság tudománya Akadémiánk megalapításakor még gyermekeipőben járt.

A villamos gép a legtöbb ember előtt még olyan csuda volt, mint a XVIII. század közepén Debrecenben a Hatvani professzoré, amelyről Arany János így ír :

«Fából csinált rezes nagy bálvány

Üvegtányérral, mint malomkő :

S ha hozzá érsz, megüt a mennykő.»

Az elektromos távirót még Akadémiánk megalakulásakor nem ismerték.

Gauss és Weber 1833-ban mutatták be Göttingában a bámuló világnak a fizikai laboratórium és a csillagvizsgáló között az elektromos távolbajelzést, az első táviratozást, de még ekkor az elektromos áram oda- és visszavezetésére két rézdrótot használtak.

Öt esztendőre rá 1838-ban tette Steinheil, a híres müncheni fizikus, a nürnberg—fürthi vasút táviróberendezésével kísérletezve, a nevezetes fölfedezést a földvezetésről s ilyen módon a nevezett vasúton már a táviratozáshoz csak egy drótot használt.

A tudományos elektrotechnika terén a nagy haladás, szintén az utóbbi félszázadban történik. A tudományos elektrotechnika ugyanis ekkor teszi lehetővé az elektromos áramnak nagy távolságra való elvezetését és elosztását ; az áram előállítására pedig, ahol csak lehetséges, kihasználja a víznek hatalmas erejét.

Az ember legmerészebb álmai teljesülnek a légbeli közlekedés megteremtésével. Daidalos és Ikaros mondája az utóbbi félszázadban válik valósággá. A repülőgépeknél és az automobiloknál nélkülözhetetlen explóziós motorok megfelelő kialakítása szintén az utóbbi félszázadra esik.

Teljesen megokolt tehát Akadémiánknak a technikai tudományok fejlődésére egy évszázadon át gyakorolt hatását fél-fél századra való elosztással ismertetni.

Kiválóbb tudósaink működése a technikai tudományok szolgálatában az Akadémia fennállásának második félszázadában.

Nagyszigethy Szily Kálmán.

A második félszázadban Akadémiánk tagjai közül mindenekelőtt Szily Kálmánnak, Akadémiánk t. tagjának, másfél évtizeden át főtitkárának s azután két évtizeden át főkönyvtárnokának, nagyszabású működését kell kiemelnünk.

A technikai tudományok fejlesztésére rendkívüli befolyást gyakorolt három évtizedes műegyetemi tanársága alatt.

Magyar mérnökök nagy seregének magas színvonalon és szép magyarsággal adta elő azt a tudományt, amelyet Leonardo da Vinci a tudományok paradicsomának nevezett minden konstruktor tudásának alapját, a mechanikát.

«A magyar mérnöknek, hogy a köznek használjon és érvényesüljön a tudomány, a szó és a toll hármas fegyverzetével kell az élet küzdő terére kilépni». Ezt a tételt kötötte hallgatói szívére, ezt az elvet gyakorolta maga is.

A technikai tudományok fejlesztése szempontjából különösen jelentősek, amint már említettük, a mechanikai hőelmélet körébe vágó kutatásai.

Ezen a téren nevezetesebb tanulmányai: «A melegség mechanikai egyenértékének pontos kiszámítása». (Term.-tud. Közl. VI. k. 1866.) «A mechanikai hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról». (Akadémiai székfoglaló értekezése. — Ért. a math. tud. köréből. 1867.) «A Hamilton-féle elv és a mechanikai hőelmélet második fő tétele». (U. o. 1872.) «A hőelmélet második feltétele levezetve az elsőből». (Akadémiai r. tagsági székfoglalója. 1875.) Tudományos technikai szempontból értékes tanulmánya: «A telített gőz nyomásának törvényéről». (U. o. 1880.)

A technikai tudományok művelésére hivatott egyetlen műegyetemünknek a nyugateurópai technikai főiskolák szín-

tájára való felemelése nagy részben az ő munkájának eredménye. Előbbi székházának felépítése, szervezetének korszerű, a technikai tudományok haladásának megfelelő átalakítása, az ő rektori működéséhez fűződik. A műegyetemnek vezető szelleme, instaurátora volt.

Az elnyomatás korszaka után új életre kelő Magyarországnak bűbájos tavaszán 1867-ben alakul meg a Magyar Mérnök Egylet s a technikai tudományok művelésére szakfolyóiratot alapít.

«Egyesíteni kellett a szétszórt erőket, tért kellett nyitni az értelmiség részvételének nyilvánulására», — meggyőzően írja a Mérnökegyleti Közlöny első számában az előszóban a Mérnök Egylet első titkára és a Közlöny szerkesztője: Szily Kálmán.

Rögtön következik reá a nagy angol nemzet legkiválóbb tudományos technikai folyóiratának, az Engineeringnek nyilatkozata: «Ennek a természettől megáldott országnak legújabb tartalmas haladását semmi sem hirdeti világosabban, mint az a körülmény, hogy a felszabadult alkotmányos ország első lépései közé tartozik mérnökegyesület alapítása, tudományos technikai folyóirat megindítása».

Fáradhatatlan szervezőereje páratlan virágzásra juttatta a Természettudományi Társulatot. E társulat közlönyének és könyvkiadó-vállalatának is ő az alapítója.

A Mérnök Egylet Közlönyén kívül szerkesztője volt a Természettudományi Közlönynek 1869-től kezdve, az akadémiai Matematikai Értekezéseknek 1867-től 1869-ig, az Akadémiai Értesítőnek 1890-től 1907-ig; résztvett a rövid ideig fennállott «Műegyetemi Lapok» szerkesztésében is. (1876—1879.)

És ez a bámulatos tevékenysége olyan időben volt, amikor minden téren a kezdet nehézségeivel kellett megküzdenie.

Vállaira nehezedett a tudományos technikai és természettudományi nyelvnek kifejlesztése. Lehetett volna-e e feladatra valaki nála, a magyar nyelv kiváló művelőjénél, alkalmasabb és érdemesebb?

Kevesen ismerték úgy a magyar nyelvet, mint Szily Kálmán.

«Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez» és «A magyar nyelvújítás szótára» nagybecsű művei tesznek erről fényes tanúbizonyságot. Utóbbi művének 1908-ban megjelent II. részét Akadémiánk, mint az 1907—1913-ig terjedő időközben megjelent nyelvtudományi munkák legjobbját 1914-ben a nagyjutalommal tüntette ki és jutalmazta meg Szilynek «egy egész életen át folytatott nagyértékű és nagyhatású nyelvészeti munkásságát».

Ez a munka «a szótörténet terén nemcsak önmagában a legértékesebbek közé tartozik, hanem általában ösztönzően és termékenyítően hatott nyelvtudományi irodalmunk ez ágára», mondja a vonatkozó elismerő bírálat.¹

Kisfaludi Liphay Sándor.

Liphay Sándornak, Akadémiánk hírneves tagjának a technikai felsőoktatás előbbrevitelében s a technikai tudományok fejlesztésében elévülhetetlen érdeme van.

Műegyetemünknek egyik legkiválóbb és legnépszerűbb tanára volt, aki világos, mesterkéletlen előadásával s páratlan kedvességével lebilincselte a hallgatóságot és mindenkit, aki vele érintkezett.

Ahhoz, hogy műegyetemünkön aránylag rövid idő alatt a tudományos technikai oktatás oly magas színvonalra emelkedett, amely kiállja a versenyt a külföld legkiválóbb technikai főiskoláival, kétségtelenül hozzájárult műegyetemünk egész tanári kara, de különösen három kiváló tanár: Stoczek, Szily és Liphay. Mind a három nagy szervező tehetséggel megáldott kiváló előadó és a technikai tudományok fejlesztésében is fáradhatatlan.

Liphaynak elismerésreméltó tudományos irodalmi működése még műegyetemi tanársága előtt kezdődik. 1874-ben tünteti ki Akadémiánk «a keskeny pályákról» írt művét.

1877-ben a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében jelent meg «A vasúti felszerkozetek» című figyelemreméltó tanulmánya, amelyben saját rendszerét is ismertette.

¹ Akadémiai Értesítő 1914. 305. o.

Előszeretettel és alaposan foglalkozott vasútüzem gazdaságossági kérdésekkel. Ilyen irányú maradandó becsű tanulmánya: «A vasútüzlet befolyásáról a nyomjelzésre» és «A vasutak valószínű bevételeinek előzetes meghatározása különös tekintettel a budapest—győri és a budapest—zimonyi vonalakon». Mind a két tanulmánya a M. M. és E. E. Közlönyében jelent meg, az előbbi 1879-ben, az utóbbi 1880-ban.

Ugyancsak vasútüzemgazdasági kérdést tárgyal akadémiai levelezőtagsági székfoglalójában 1882-ben: «A vasutak jövedelmezősége, kapcsolatban a tarifákkal» című igen alapos tanulmányában.

Rendes tagsági székét 1897-ben foglalja el. Székfoglalóul bemutatja a «Vasútépítéstan» című nagy művének, az «Alépítmény»-t tárgyaló kötetét, kiemelve a saját kutatásaira vonatkozó részt.

Lipthaynak a technikai tudományok előbbrevitelében legjelentősebb ez a «Vasútépítéstan» című nagyméretű munkája, amelynek I. kötete 1885-ben, II. kötete 1886-ban, 1891-ben és 1892-ben, III. kötete 1898-ban, 1902-ben és 1908-ban jelent meg.

Tartalmas művét a tudás alapossága, tárgyalásának világossága s nyelvének kiválósága jellemzi. A mű a vasútépítés egész komplexusára kiterjed s magas színvonalon tárgyalja a vasút technikai kérdéseit, külön méltatva, ahol csak erre alkalom nyílt, a speciális hazai viszonyokat. Külföldön ilyen széleskörű mű nem egy szerzőnek, hanem számos specialistának munkája. Ebből a nagyszabású művéből a vasúti kitérőknek tőle származó egyszerű és világos elmélete német nyelven is megjelent. (Berechnung der Weichen und Geleisanlagen. 1892. Verl. Fr. Kilián.)

Kultúrhistóriai szempontból is nagyjelentőségű Lipthaynak «Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai» című hatalmas tanulmánya. Ez az értekezés a Széchenyi-irodalomnak egyik legértékesebb műve. Tanulmányának kivonatát Akadémiánknak 1895 nov. 3-án tartott Széchenyi-ünnepélyén adta elő.

Ugyancsak nagybecsű értekezése a Hollán Ernőről

tartott emlékbeszéde is. Ebben a művében érdekesen ismer-teti a kiegyezés utáni időszak vasutainak, amikor Hollán Ernőnek vasúthálózatunkra irányító befolyása volt, fejlődés-történetét.

Széleskörű tudományos technikai és közgazdasági ismer-teiről tesz tanúbizonyságot az 1897-ben és 1903-ban a Wahrmann-jutalom tárgyában előterjesztett jelentése.

Világos, szép előadását élveztuk 1896-ban a «Bosznia és Hercegovina keskenyvágányú vasutai» című értekezésében. (M. M. és É. E. K. 1896.) «A hajózácsatornákról» 1902-ben tartott tartalmas előadása bizonyítja, hogy Lipthay, aki minden idegszálával a vasutakhoz volt kötve, a közlekedésben a hajózácsatornák jelentőségét tárgyilagosan ítélte meg. («A hajózácsatornákról». A M. M. és É. E. tárgyalásai. 1901/1902. 126. o.)

Lipthaynak érdeme a technikai doktorátus-intézmény életbeléptetése Műegyetemünkön. Ezzel megszűnt az utolsó sorompó, amely a technikai tudományok tekintélyének rovására fennállott.

Tiszta okfejtéssel szállott szembe azokkal az ósdi fel-fogásokkal, amelyek a technikai tudományokat kevésre becsülték.

«Szinte szemünk láttára ment végbe — mondja 1886. évi székfoglaló rektori beszédében — az átalakulás, amely mélyebb nyomokat fog még hagyni az emberiség fejlődés-történetében, mint sok feltűnőbb és megrázóbb történeti esemény : értem az elméleti tudományoknak összeházasítását a technikus empiriával és ennek következményét, a modern technikus tudományoknak kifejlődését.»

«A modern technika nem egyszerű halmaza többé a tapasztalati adatoknak, hanem a matematika és a természet tudományok széles és biztos alapján álló szervezet. Bátran állíthatjuk egyúttal, hogy az a következetes gondolkodásmód és az az igazságot kutató szellem, mely annyira jellemzi az alaptudományokat, örökül átszállott azok alkal-mazott ágaira, a technikai tudományokra is.»

«A mai technikát ennek következtében a technikai alkotások biztos volta jellemzi és ahol kitartó akarattal

elegendő anyagi erő párosul működésének terén, a *lehetetlennek* fogalma többé nem létezik».

Lipthaynak ezt a 40 esztendővel ezelőtt mondott, mélyen szántó megállapítását a bekövetkezett események a legnagyobb mértékben igazolták.

A technikai tudományok lényegének ismeretében mély meggyőződéssel küzdött Lipthay az ellen a téves felfogás ellen is, hogy a tudományos technika vívmányainak következménye az anyagias világfelfogás s hogy ezek a vívmányok az embereket testi és szellemi rabságba láncolják.

Az e felfogást vallók bizonyára megfeledkeznek arról, hogy éppen a technikai tudományok segítségével tud az ember urrá lenni az ellenséges természeti erőkön. Általuk válik tehát lehetővé, hogy az emberi nem a külső akadályoktól megszabadulva, szellemi és erkölcsi tökéletesítésére, tehát magasabb célokra törekedjék.

Kherndl Antal.

A technikai tudományok fejlesztésében kimagasló jelentőségű Kherndl Antal műegyetemi tanárnak, az Európa-szerzte ismert tudósnak alapvető működése.

A technikai felsőoktatás terén majdnem félszázadon át kiváló érdemeket szerzett.

Úttörő, alapvető volt a munkálkodása a mérnöki tudományok új ágának, a grafostatikának, valamint a hídépítéstanak fejlesztésében.

Ezen a téren olyan sikerei voltak, amilyeneket csak a valóban nagyok érhetnek el: teremtett az általa kitűzött nyomon haladó iskolát.

Akadémiánk alapításával egyidejű Németországban a karlsruhei technikai intézet létesítése. Ennek a kiváló be rendezésű s kitűnő tanárai által gyorsan hírnevessé vált polytechnikumnak mintájára rendezték be később Németország összes technikai főiskoláit.

A karlsruheihez hasonló szervezete legelőször tulajdonképpen Svájcban a zürichi polytechnikumnak lett, amely elsőrangú tanerők szerencsés megválasztásával a technikai

főiskolák között mindjárt kezdetben kiváló helyet foglalt el.

Ebben a két neves polytechnikumban szerezte meg Kherndl alapos tudományos kiképzését. Karlsruheban Redtenbacher-nek, a gépészeti mechanika, Zürichben Culmann-nak, a mérnöki mechanika mesterének, a grafostatika meg-alapítójának korszakalkotó tudományos búvárkodása hatott reá maradandó befolyással. És a tanítvány semmiben sem maradt hátra hírneves tanárai mögött. A grafostatika új tudományágnak kifejlesztésére alig tett valaki többet, mint Kherndl. A budapesti műegyetemen Kherndl a technikai tudományoknak éppen olyan kiváló képviselője lett, mint annak idején Karlsruheban Redtenbacher és Zürichben Culmann.

Kherndl az ő úttörő tudományos búvárkodását csendben, feltűnést nem keresve, végezte s valóban igazgyöngyöket hozott felszínre. A magyar tudományos technikai irodalom szintjét Kherndl művei, kétségen kívül magas fokra emelték. Úgy Akadémiánk, mint a Magyar Mérnök és Építész Egylet meghajtotta előtte az elismerés zászlaját.

«A függő hidak többnyílású merevítő gerendáinak grafikai elméletéről» (Math. és Term.-tud. Ért. 1895.) című tanulmányát Akadémiánk 1897-ben a Marcibányi mellékjuttalommal tüntette ki. A jelentés kiemeli, hogy «e dolgozatában a szerző az újabb időben különösen fontossá vált nagynyílású függőhidak merevítésének kérdését oldja meg azzal a módszerrel, melyet a statikailag határozatlan tartók tanulmányozására kitalált s mellyel új irányt mutatott a leghonyodalmasabb kérdések feloldására».¹

Tudományos búvárkodása különösen a deformáció és vele kapcsolatban a statikailag határozatlan tartók elméletének területére összpontosul.

«A statikailag határozatlan reakciójú csuklós tartók grafikai elméletéről» című tanulmánya (Math. és Term.-tud. Ért. 1904., részletesebben a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében, 1904) nyeri el Akadémiánk 1910. évi nagydíját.

¹ Akad. Ért. 1897. 232. o.

Az erre vonatkozó bírálat kiemeli, hogy Kherndl a statikailag határozatlan reakciójú tartókra vonatkozó első vizsgálatait már 1882-ben ismertette a Magyar Mérnök és Építész Egyletben (M. M. és É. E. Közlönye. 1883—1884.). A reakciók meghatározásában nem volt szüksége a Culmann-féle centrális ellipszisre, hanem azokat a grafostatika leg-egyszerűbb eszközeivel oldotta meg.

A magyar kiváló kutatók sorsa azonban Kherndlnél is ismétlődik.

«Kár, hogy e vizsgálatok csak magyar nyelven jelentek meg és hogy a reakcióknak eme felbontásmódjára, mely ma az általánosan elfogadott, a nyugatnak utóbb Kerndltől függetlenül kellett reájönnie», mondja jellemzően a bírálat.¹

Kherndl a grafostatikára vonatkozó ismereteket «A tartók grafostatikája» című nagyszabású művében foglalta össze, melynek első kötete két részletben (1893- és 1903-ban) jelent meg. A statikailag határozatlan tartók elméletét magában foglaló második kötet kéziratban maradt hátra.

Párját ritkító munkájának anyagát teljesen önálló felfogással, mindenkitől függetlenül, világos és egyszerű feldolgozásban adja elő.

Mélyre ható elméletének diadalát nagyszabású technikai alkotások igazolják.

Egyik ilyen diadala az Erzsébet-híd.

Amikor a múlt század elején I. Ferenc király szövetségeseivel Buda és Pest városát meglátogatta, a fejedelmi vendégek megnézték a «József-épületet, a csillagvizsgáló obszervatóriumot és kikocsikáztak az újonnan ültetett városerdőbe is.» Egyéb látnivaló alig akadt, mert a krónikás kénytelen bevallani: .. «de bizony sokat nem nyújt még Pest.» Egy évszázad alatt mily óriási haladás! Valóban ma csupán nagyszabású hídjai révén is Európa egyik legérdekesebb városa Budapest.

A magyar főváros dunamenti csodaszép panorámájába ékesen illeszkedik bele az 1903-ban megnyílt Erzsébet-híd, mely 290 m hosszú egyetlen nyílással hidalja át a Dunát.

¹ Akad. Értesítő 1911. 227. o.

Az Erzsébet-híd két szempontból unikum, t. i. az európai kontinensnek legnagyobb nyílású hídja s a legnagyobb nyílású *lánchíd* a világon.

Vele együtt a hatalmas Duna partjait hat híd — négy közúti és két vasúti — köti össze Budapest határában.

A főváros belső részében levő közúti hidak mindegyike jelentékeny és szépiészeti tekintetben is kiváló alkotás. Közülük hatalmas méreteivel magaslik ki az Erzsébet-híd.

A magyar tudományos technika diadala, hogy az Erzsébet-hídnak minden részét hazai építőanyagból, hazai gépekkel és hazai munkaerővel építettük fel.

Tudományos technikánknak magas szintjét bizonyítja, hogy az Erzsébet-lánchíd tervezésekor is magyar tudós mérnökprofesszornak, Kherndl Antalnak, a merevített lánc-tartókra vonatkozó elmélete szolgált alapul. Ilyen alkotást saját erejéből nyilván csak magasabb kultúrájú nép tud előállítani.

Kherndl elméletét igazolták egy évtizeddel később a Széchenyi-lánchíd új tartói is. Az új lánchíd a régihez viszonyítva, amint kétségtelenül megállapítható, sikeresen merevített híd.

A technikai tudományok fejlesztése terén elért nagy sikereit tetézte Kherndl nagyszabású hídjaink létesítése körül kifejtett tárgyilagos bíráló-működésével.

Ő bírálta a budapesti Margit-híd és a szegedi közúti Tisza-híd pályaterveit. Mind a két pályázaton korának legkiválóbb angol, francia, német és osztrák hídtervező mérnökei vettek részt.

Majd a budapesti Ferenc József-híd és az Erzsébet-híd terveire hirdetett nemzetközi pályázat bírálóbizottságában ejti bámulatba széleskörű tudásával és éles judiciumával a zsűri-be meghívott leghíresebb külföldi kapacitásokat.

Ezekben a nemzetközi bizottságokban Kherndl ítélete a döntő, a megtámadhatatlan.

Valóban a magyar kultúrának a haza határain túl is messze világitó fáklója volt.

Wartha Vince.

A technikai tudományok fejlesztése terén eredményes működése volt Wartha Vincének, a kir. József-műegyetemen a kémiai-technológia tudós tanárának, aki Akadémiánknak 1908-tól 1910-ig másodelnöke volt.

Meggyőzően hirdette, hogy hazánk gazdasági felvirágzása a technikai tudományok térfoglalásával kapcsolatos. Ő volt a kémiai technológiának hazánkban első professzora és mint ilyen tudatában volt annak, hogy tudományos kutatásaival hazánk ipari tevékenységére is nagy befolyást gyakorolhat.

Elévülhetetlen érdemei vannak a magyar agyagipar fejlesztésében. Tudományos vizsgálatait nagy lelkesedéssel állította ennek a célnak szolgálatába.

Kiváló sikerei voltak az agyagiparban használt, de eltitkolt eljárások kiderítésében.

A borászat terén is nagy érdemei vannak. Akkor kezdett a magyar borral foglalkozni, amikor a hamisítások következtében a külföldi s elsősorban a svájci borkereskedők beszüntették a magyar borok vásárlását. Ismertette a bor vizsgálatára használható módszereket. A magyar bor jó hírnevének visszaszerzése érdekében Wartha valóban rendkívül sokat tett.

Nagy bugalommal foglalkozott székesfővárosunk vízellátásának kérdésével.

A káposztásmegyeri vízműre vonatkozó, Kovács S. Aladár műegyetemi tanárral együttesen kidolgozott jelentéséből kitűnik, hogy a választott rendszer biztosítja a székesfővárosnak a legjobb minőségű vízzel való ellátását.

Ugyancsak a székesfőváros felkérésére végezte Wartha azokat a széleskörű vizsgálatokat, amelyek arra vonatkoztak, hogy a hazai szénfajok mennyiben alkalmasak világítógáz gyártására.

Irodalmi működése igen kiterjedt. Vagy félezerre tehető kisebb-nagyobb közleménye és különböző kérdésekre adott válasza a Természettudományi Közlönyben.

Pompás kis értekezések egész serege mutatja írójuk is-

mereteinek gazdag tárházát és szilárd hitét a természet-tudományok nevelő hatásában.

A technikai tudományok fejlesztésében számottevő három nagyobb műve.

Ezek közül a «Chémiai technológiá»-t, amelynek sajnos, csak első részét fejezhette be, elsősorban hallgatóinak tankönyvül írta meg.

«Az agyagipar technológiája» című tartalmas és felettebb érdekes művében rendszeresen dolgozta fel a Természet-tudományi Társulatban e témáról tartott népszerű előadásainak anyagát.

Úgy ebben a művében, valamint az «Agyagművesség» című nagyobb munkájában, amely utóbbi az «Iparművészet Könyvé»-nek egyik része, sikeresen használta fel a magyar agyagművesség fejlődésére vonatkozó kutatásait, valamint az ezen a téren végzett rendkívül érdekes eredeti vizsgálatnak eredményeit.

Akadémiánkban a technikai tudományok művelésének jelentőségét, valamint a tudomány és gyakorlat szorosabb kapcsolatának szükségességét emelte ki 1909. évi nagy tetszést aratott elnöki megnyitó beszéde.

«Ma a technikai tudományok korszakában élünk — mondja — és annak jelszava a gyors és praktikus cél felé való törekvés. Akadémiánk nem vonhatja el magát ezen iránynak támogatásától, mert a technikai tudományok nemcsak a gyakorlati élet, a közlekedés szükségleteinek kielégítésére törekcszenek, hanem bámulatos eredményeivel hozzájárulnak oly tudományos problémák megfejtéséhez, amelyeket a leghathatósabb állami segéllyel sem lehetne elérni. Moissan nem érhetne volna el bámulatos eredményeit az Akadémia és az állam hozzájárulásával sem, ha a gyakorlat nem bocsátotta volna rendelkezésére óriási dinamógépeit és munkaerőit. És meg vagyok győződve, hogy a technikai tudomány Akadémiánk körében meghonosítottván, föléb-reszti a nagyközönség figyelmét és ezáltal egy már lazuló-félben lévő kapcsolatot meg fog erősíteni.»

Bánki Donát.

A gépészeti tudományok fejlesztése terén Bánki Donát neve ismeretes a kultúrnemzeteknél.

A kir. József-műegyetemen a gépszerkezettannak volt kiváló tanára, akinek működése alatt az általa művelt tudományszak, a «gyakorlati hidraulika» és a «hidrogépek» lényegesen kibővült. Az első kibővítés a technikai szempontból fontos kompresszorok tárgyalásával történt.

Csakhamar újabb csodás tudományos technikai alkotások kerültek nagy jelentőségre: a gőzturbinák, a turbo-kompresszorok és legújabban a repülőgépek.

Bánki mindezekkel a témákkal foglalkozó új tudományágakat haladék nélkül beállította a technikai felsőoktatás keretébe, hogy a magyar műegyetemen végzett mérnök a technikai tudományoknak ezeken a területein is teljes tudományos fegyverzettel ellátva állja ki a versenyt a külföldiekkel.

A tudományos géptechnika legkülönbözőbb területein ért el maradandó becsű eredményeket. Valóban bámulatra méltó sokoldalúsága.

Műegyetemünk gépészmérnöki fakultásán már 1879-ben elnyeri a centrifugál-regulátorok és a gázmotorok leírására kitűzött pályadíjat.

Fiatal mérnök korában mindenekelőtt a gázmotorok terén fejt ki külföldön is elismert tudományos technikai tevékenységet.

A világhírű Ganz-gyárban több mint másfél évtizedig tartó működése alatt valóban sikeres tevékenységet fejtett ki.

1898-ban, amikor a műegyetem az egyik gépszerkezettani tanszékre meghívja, a Ganz-gyár által ottani működéséről kiállított páratlan bizonyítvány a többek között ezt mondja: «Fölöttébb kiváló része van Önnek gáz- és petroleummotoraink megszerkesztésében. Különösen a petroleummotorokért illeti meg feltétlen elismerés, amelyeknél legújabban kitűnő eredménnyel alkalmazta gyakorlatilag a vízbőlövellésről felállított saját, igen eredeti, elméletét.»

«Saját szerkezetű és szabadalmú dinamóméterét mindenütt mintaszerűnek ismerik.»¹

A Magyar Mérnök és Építész Egylet az 1885-ben alapított Hollán-díjat elsőízben 1887-ben adta ki és az egyik jutalommal «Bánki Donát erőmérője» című cikket jutalmazta, «mint a mely egy önállóan konstruált gépet ismertet s annak eredeti úton levezetett elméletét adja elismerésre méltó alakban.»²

1892-ben jelenik meg ugyancsak a Magyar Mérnök és Építész Egylet közlönyében «A gázmotorok elmélete» című alapvető tudományos értekezése, amelyet az Egylet 1893-ban újból a Hollán-pályadíjjal tüntetett ki.

A vonatkozó bizottsági jelentés szerint :³ «Bánki Donát-nak «A gázmotorok elmélete» című tanulmánya egyesíti magában mindazokat a kellékeket, amelyek ezt a tárgy fontosságánál, eredetiségénél, alaki tökéletességénél fogva a díjazásra elsősorban érdemessé teszik.» «A dolgozat oly tárggyal foglalkozik, melyet a szakirodalom eddig kellően nem méltatott. A tárgy fontosságát s aktuális értékét hangsúlyozni fölösleges, hiszen ismeretes az a szerep, amelyre a gázmotorok a kisiparban hivatva vannak s tudvalevő dolog, mennyire terjedt az utolsó években a gázmotorok alkalmazása.»

«A szerző a gázmotorszerkesztők folyton nyilvánuló, elméletileg támogatott — a hengerben felrobbanó gázkeverék expanziójának nagyobbítását célzó — törekvésből indul ki.»

«Az idevonatkozó elméleti érvek és az elért eredmények között felmerült eltérések a szerzőt a gázmotorok elméletének beható vizsgálatára ösztönözték.»

E vizsgálatok fontos eredménye : «hogya a kompressziót az egyéb gyakorlati szempontokból megengedhető legmagasabb fokig kell növelni».

«A szerző ily módon azáltal, hogy a gázmotorok elméletéhez új adalékokat fűz, az elmélet és gyakorlat között felmerült eltéréseket eltünteti, nagy szolgálatot tesz a tech-

¹ Dr. Sasvári Géza : Bánki Donát. 1859—1922. M. M. és É. E. K. 1922. 32—33. sz.

² M. M. és É. E. Heti Értesítője. 1887. 129. o

³ M. M. és É. E. K. 1893. 57. o.

nikai tudománynak. A munka értékét kiválóan növeli az, hogy a szerző a gyakorlatban elterjedt sok felfogásról kimutatja, hogy helytelen s helyreigazítja azokat.»

Végül dicsérettel emeli ki a jelentés «a tárgyalás folytonos menetét, jó magyarságát, a tárgyalás egyes mozzanatainak szép csoportosítását.»

Bánki Donátnak ez a tanulmánya kimagasló helyet foglal el nemcsak a magyar, hanem általában a tudományos technikai irodalomban.

Ugyanez az értékes tanulmánya: «Zur Theorie der Gasmotoren» címen megjelent a Német Mérnökök Egyesületének folyóiratában. (Z. d. V. d. I. 1893.)

A gázmotorok elméletében rendkívül fontos tétele Bánkinak és ő volt az első, aki ezt megállapította, hogy mennél nagyobb a gázkeverék kompressziója, a hőmotor melegek használása annál jobb.

Bánki készítette Csonka Jánossal, a műegyetem műhelyének művezetőjével 1892-ben az első karburátort (porlasztót), amelyet a tőle származó alapelveken készítve, különböző módosításokkal az egész világon használnak. Ez a szerkezet hatalmas lökést adott az automobil fejlődésének.

Az explóziós motorok terén úttörő az 1898-ban szabadalmazott mótora.

Már az 1898. évi Ganz-gyári bizonyítvány is kiemeli, hogy «bármely ágában működött is a gépszerkesztésnek, működése mindenütt haladást jelentett».

Műegyetemi előadásainak anyaga a tudományos technika fejlődésével bővült. Férfikora delén mélyed be a gépszerkezettan hatalmasan fejlődő újabb ágaiba és rövid idő alatt ezen a téren is maradandót produkál. Sorra jelennek meg értékes tanulmányai.

1898-ban a Politechnikai Szemlében ismerteti a «Rationális hőmotor szerkesztésének alapelvei»-t. Ugyanebben az évben a Német Mérnökök Egyesületének közlönyében jelenik meg: «Zur Theorie der Wärmemotoren» tanulmánya. 1900-ban a Genie Civil közli: «Le moteur Diesel et les moteurs thermiques» értekezését.

A gőzturbinák terén végzett mélyreható tudományos

kutatásainak eredményét közölte 1905-ben : «A gőzturbinák szerkesztési alapelvei» című művében.¹ Ezt a tanulmányát ugyanebben az évben a liégei nemzetközi technikus-kongresszuson is bemutatta, ahol általános elismerést aratott vele.²

Erre a nagyértékű tanulmányára való hivatkozással kéri fel őt az angol The Institution of Civil Engineers még ugyanebben az évben, hogy nyilatkozzék Parsons és Stoney : The Steam-Turbine című tanulmányáról. 1909-ben megismétlődik ez a megtisztelő felhívás Reed : Marine Steam Turbines című munkájával kapcsolatban.³

Bánki Donátnak vagy félszáz értékes tanulmánya jelent meg a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében és a külföld legelső tudományos folyóirataiban.

1908-tól kezdve elmélyed a repülő-technika problémáiba. Behatóan foglalkozik a repülőgépek automatikus stabilizálásának kérdésével.

Eredményes tudományos vizsgálatai voltak a hidraulikában.

Hosszabb időn át foglalkozott a kanyarulatokban való áramlás problémájával. Ebből a tárgykörből van : «Az ívben elterelt vízszög elméletéhez» című tanulmánya (M. M. és É. E. K. 1911), valamint az 1912-ben tartott akadémiai székfoglalója is : «Folyadékok mozgása hajlított csatornában» (Math. és Term. Tud. Ért. 1912. 1. füzet).

1911-ben és 1912-ben ismételve foglalkozott Bánki a sármási földgáz Budapestre való vezetésének kérdésével, a világháború folyamán pedig «A Vaskapu vízerőtervezet» érdekes művét dolgozta ki.

Tudományos kutatásainak kiváló eredménye nyilatkozik meg 1917-ben «Neue Wasserturbine» című tanulmányában, amelyben új turbináját ismerteti. Zseniális művéről hírneves külföldi kapacitások a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak. Camerer ezt írja neki : «Csudálom a bátorságát, amellyel ön egy különben csak a gőzturbináknál alkalmazott

¹ M. M. és É. E. Közl. 1905.

² Bases du calcul des turbines à vapeur. (Publ. du Congrès International des Mines etc. Liège, 1905.

³ Dr. Sasvári i. m.

alapelvet átvitt a vízturbinákra és elbámultam a magas hatásfokon, amelyet vele elér. Csodálatos, hogy mindig újabb szempontok merülnek fel, miután már az ember azt hitte, hogy minden lehetséges ki van merítve.»

A technikai tudomány fejlesztése terén elismert működésének koronája: «Energiaátalakulások folyadékokban» című 1916-ban megjelent hatalmas műve.

A gépszerkezettan elméletébe a bevezető rész az energiák átalakulását tárgyaló tudományág. Ez a nagyszabású munkája, amelyben az összes törvényeket, hacsak lehet, egységes alapon az energiaegyenletből vezeti le, bevezetés a hidrogépek, kompresszorok, gőzturbinák és aeroplánok gépszerkezettanába.

A magyar tudományos technikai irodalomnak ezt a kiváló termékét a Magyar Mérnök és Építész Egylet aranyéremmel és a Cserhádi-éremmel tüntette ki. 1921-ben megjelent a mű Berlinben német nyelven is és Németországban is osztatlan elismerésre talált.

A tudományos technikai irodalomban Bánki neve világhírű. Nem tartotta szükségesnek, hogy annak idején a karburator megalkotásának elsőbbségét megvédje. Megtette azt helyette jóval később egy külföldi gyár, nem azért, hogy a neves magyar kutatónak érdemét elismertesse, hanem, hogy konkurensének szabadalmi igényeit megsemmisítse.¹ Bánki, a szerény tudós mérnök, alig vett róla tudomást, annál inkább azonban a kultúrvilág Bánkiról.

A tokiói műegyetemi tanárt, amikor európai tanulmányutat tesz, Bánki neve Budapestre vonzza. A természettudományok és a technika mesterműveinek múzeumában, a páratlan müncheni Deutsches Museum-ban pedig a Bánki-motor, az 1894-ben létesített első magasnyomású benzinmotor, hirdeti a tudományos világnak a magyar géniusz hatalmas alkotó erejét.

¹ Sasvári i. m.

A Magyar Tudományos Akadémia és az elektrotechnika.

Akadémiánk alapításakor nyitották meg az első közforgalmú vasutat. Az 1829 október 10-én, a liverpool—manchesteri vasút Rainhill állomásán tartott híres lokomotívversenyen Stephenson György lokomotívja nyerte el a pálmát. A gyors szállítás mótora az emberiségnek rendelkezésére állott és Stephenson lokomotívja a kultúrának leghatalmasabb előmozdítója lett.

A tudományos technika azonban a gőzvasút tökéletesítésével nem elégedett meg, kísérletek, megfigyelések, tudományos vizsgálatok alapján a közlekedésnek újabb csodáit teremtette meg.

A benzínmotor megteremtése megadja a módot az automobilközlekedés fellendülésére.

Időközben a vasutaknál is elfoglalja helyét az elektromos vontató erő. Nagy városok közötti vasutaiban már kizárólag ez a motorikus erő, de nagy vasutakon is fokozatosan bevezetik az elektromos üzemet, elsősorban ott, ahol vízi erő, a fehérszén, segítségével állítják elő az elektromos erőt.

Előbb azonban meg kellett teremteni az elektrotechnikát. Az elektrotechnika a legújabb kor vívmánya.

A «borostyánkő lelkét» már Thales is ismerte, de amíg az ó-kor tudományos megfigyelés hiányában a hatásból semminemű fontos következtetést nem tudott levonni, a legújabb kor egy egész új világot teremtett.

Említettük, hogy 1867 január 17-én mutatta be Siemens Werner a berlini tudományos akadémiának azt a tanulmányát, amely a dinamó principiumát tartalmazza s ezzel lerakta az alapját a tudományos elektrotechnikának.

Ismertettük, hogy Jedlik Ányos jóval előbb rájött a dinamógép szerkesztésének elvére, de ez a fölfedezése dolgozószobájában rejtve maradt.

A tudományos elektrotechnika terén a magyar génusz különben is világraszóló találmányt alkotott.

Magyar tudós technikusok: Bláthy, Déri, Zipernovszky, a budai Ganz-gyár kiváló mérnökei, elméleti és laboratóriumi

kutatásaik alapján megkonstruálták és az 1885. évi budapesti országos kiállításon mutatták be azt a transzformátort, amellyel lehetővé tették az áramnak nagy távolságra kevés veszteséggel való átvitelét, nagy területen gazdaságos szétosztását. Ennek a világgraszáló találmánynak egyik szerzője Zipernovszky Károly, Akadémiánk tagja, másik szerzőjét, Bláthy Ottót pedig Akadémiánk 1909-ben a Wahrmann-díjjal tüntette ki.

Az 1893-ban alapított Wahrmann-jutalom szabályzata szerint: ¹ «Az alapítvány kamataiból minden harmadik évben (1897, 1900, 1903 stb.) 1000 frt-nyi jutalom készpénzben vagy pedig hasonértékű aranyérem (Wahrmann Mór-érem) a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén azon magyar állampolgárnak ítéltetik oda, aki az ipar és kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett.»

«1897-ben, 1903-ban s minden következő hatodik esztendőben az ipar, ellenben 1900-ban, 1906-ban s minden következő hatodik esztendőben a kereskedelem terén a megelőző hat év alatt szerzett érdemek megjutalmazása kerül sorra.»

Nyilvánvaló e szerint, hogy Akadémiánknak a Wahrmann-jutalom odaítélése útján is befolyása és jótékony hatása van a tudományos technika fejlesztésére.

A Wahrmann-jutalmat Akadémiánk máig tízszer adta ki, ötször az ipar, ötször a kereskedelem terén szerzett érdemek jutalmazására.

Az ipari téren szerzett érdemek elismeréseül öt eset közül háromszor az elektrotechnika terén kifejtett tudományos működést jutalmazott.

E mellett Akadémiánknak már megelőzően is módjában volt tudományos elektrotechnikai művet jutalmazni. A Marcibányi-mellékjutalmat 1890-ben Schenek István és Farbaky István: «Az elektromos akkumulátorokról» (Selmezbánya, 1885) című munkája nyerte el.

¹ Akad. Ért. 1893. 490. o.

A vonatkozó jelentés ¹ így nyilatkozik e műről : «E munkákban a szerzők a másodrendű elektromos telepek eddig ismert tulajdonságaiból kiindulva, önállóan és céltudatosan berendezett kémiai és elektrotechnikai kísérleteket végeztek az akkumulátorok fokozatos javítására és alkalmazhatóságuk emelésére oly eredménnyel, hogy lankadatlan törekvésükkel az elektrotechnikát egyik legelterjedtebb és nagybecsű új eszközmódosítással, a rólok elnevezett akkumulátorokkal gazdagították.»

A tudományos elektrotechnikának hazánkban hivatott, sőt világhírű művelői voltak és vannak.

Akadémiánk 1903-ban a Warhmann-díjat a tudományos elektrotechnika egyik nagy vívmányának, a Pollák—Virág-féle betűíró gyorstelegráf feltalálójának adományozta.

Nálunk Budapest és Pozsony között kísérleteztek ezzel a szerkezettel és itt is beigazolódott, hogy vele mindazokban a viszonylatokban, amelyekben a forgalom igen nagy, az addig használt telegráfrendszerrel szemben megtakarítások érhetők el.

E kísérletek alkalmával a perforált szalagról a két hely között óránként 45,000 szót továbbítottak és ez a szövmennyiség pontosan és biztosan érkezett meg.

«A Hughes-féle betűnyomótávíróval ugyanekkor óránként átlag 3600 szót lehetett továbbítani, a Wheatstone-féle automatikus gyorstelegráffal óránként 18,000 szót, de csak Morse-írással, amelyet kézbesítés előtt még rendes írásra kell áttenni.»²

Ezzel a zseniális elektrotechnikai találmánnyal a külföld is nagy érdeklődéssel foglalkozott.

Macpherson, a kiváló amerikai távíró mérnök, erről a bámulatos találmányról így nyilatkozott : «Magyarország a XX. századba grandiózusan lép be». Ennek a szerkezetnek alkalmazása azonban csak rendkívüli nagy forgalom esetén fizethette volna ki magát, ahol t. i. ezt a szerfelett nagy teljesítőképességű berendezést elegendő munkával el lehetett volna látni. Ez a körülmény, valamint a telefonnak újabb

¹ Akad. Ért. 1890. 298. o.

² Akad. Ért. 1903. 404. o.

rendkívüli fejlődése a főoka, hogy ez a csudálatos rendszer a táviratozás terén nem terjedt el.

Az 1909. évi Wahrmann-jutalmat Akadémiánk Bláthy Ottónak, a Ganz-féle elektromos gyár technikai tanácsosának ítélte oda.¹

Bláthy Ottó kiváló elektromérnökünk az elektrotechnikai tudomány és gyakorlat terén világszerte ismert és nagyrabecsült nevet vívott ki magának.

A londoni Institution of Civil Engineers többször hívta fel őt, hogy fontos elektrotechnikai kérdésekre vonatkozó vitatkozásokban vegyen részt.

A váltakozó áramú transzformátorrendszer kialakításában kiváló része volt.

Ez a korszakalkotó találmány a tudományos elektrotechnika fejlődésének új irányt adott.

Azóta ennek a rendszernek tökéletesítésén serényen és nagy sikerrel dolgozik s rendkívül értékes elektrotechnikai tudományos és gyakorlati tevékenységet fejt ki.

Elméleti fejtegetései nagyértékű gazdagsággal működő szerkezetekben öltöttek testet. A külföldi szaklapokban megjelent cikkei a magyar tudományos technikának dicsőségét öregbítik.

Az elektromérnökök internacionális versenyében a legelső élén áll a transzformátorok méretezése és szerkesztése, továbbá a nagyteljesítményű és nagyfeszültségű alternátorok, a váltakozó áramú számlálók, valamint a gyorsjárású gőzturbo-alternátorok szerkesztése terén.

A Ganz-gyár világhírének növeléséhez az ő nagyszabású munkássága jelentékeny mértékben járult hozzá. A cég gyártmányainak széles e világon elismert nagy sikerei tanuszkodnak páratlan működéséről.

1921-ben Kandó Kálmán, a Ganz és társa Danubius cég vezérigazgatója, kapja meg a Wahrmann-díjat.

«Kandó Kálmán korszakot alkotó érdeme, hogy a nagy vasutak elektrifikálására először mert alkalmazni nagyfeszültségű áramot», mondja a vonatkozó jelentés.²

¹ Akad. Ért. 1903. 257. o.

² Akad. Ért. 1921. 95. o.

Rendszerét az olasz Valtellina-vasúton alkalmazta először. Merész lépését a külföldi szakkörök eleinte nagy kétkedéssel kísérték, amikor azonban a Valtellina-rendszer kiváló technikai és gazdasági sikere nyilvánvalóvá lett, annál nagyobb lett az elismerés.

Már az 1903. évi Wahrmann-díjra vonatkozó jelentésben kiemeli Kandónak e téren elért kiváló érdemeit Liphthay. Kandó a nagyfeszültségű forgóáramot a fővasutak elektromos vontatására alkalmassá tette és az ő rendszere szerint felszerelt 106 km hosszú Valtellina-vasúton «fényesen beigazolta a rendszer gazdaságos voltát, idegen földön becsületet szerzett a magyar munkásságnak és tág látókört nyitott a nagy vasutak további fejlődéséről.»

Az 1921. évi bírálat megállapítja, hogy az 1903. évi jelentésben kifejezésre jutott remények valóban be is váltak.

Tetézte Kandó a nagy vasutak elektromos vontatása terén már addig is hervadhatatlan érdemeit, hogy a háború alatt új elektromos vontatási rendszert dolgozott ki, az ú. n. fázis-váltósrendszert.

«Minthogy Kandó Kálmán 1906. év óta végzett működésével az elektromos lokomotívok szerkezetét oly mértékben tökéletesítette, — mondja a jelentés — hogy ezeknek fajlagos szénszükséglete az olasz vasutak adatai szerint a gőzlokomotívok szénszükségletének jóval kisebb s mert legújabb rendszerével lehetővé fogja tenni azt is, hogy a nagy vasutak céljaira szolgáló elektromos energiát, a periódus szám változtatása nélkül, az ipar is felhasználhassa, így eddigi működésével az energia tökéletesebb kihasználását és a szénfogyasztás csökkentését mozdította elő.»

Kétségtelen, hogy Kandó Kálmán a tudományt nagy lépéssel vitte előre és a lokomotívok szerkezetét is tökéletesítette.

Az Akadémia és a vízepítészet.

Hazánkban a technikai tudományok közül a vízepítésztan-nak van legnagyobb multja. Kiváló vízepítő mérnökök áldásos tevékenységet fejtettek ki elsősorban a Duna- és Tisza-szabályozással kapcsolatban, élükön a lángeszű Vásárhelyi Pállal.

Akadémiánk nagynevű megalapítója is a vízepítészet terén az Alduna szabályozásával kezdte meg technikai tevékenységét.

«Az Alduna hazánk életere, azt kell nyügeitől megszabadítani és a Fekete-tengerig hajózhatóvá tenni», — írja már 1830-ban.¹

A Széchenyi és Vásárhelyi vezetése alatt végzett aldunai szabályozó munkálatok következtében «Közép-Európa számára már 1846-ban megnyílt a szakadatlan dunagőzhajózási út».² Ilyesmódon a világforgalomba Pozsonytól, sőt kedvezőtlen vízálláskor Bécestől Konstantinápolyig, illetőleg Smirnáig terjedő, mintegy 3000 km hosszú hajóvonal kapcsolódhatott be, az Aldunán pedig a fokozatosan fejlődő forgalom, a Vaskapu és az Alduna végleges szabályozásáig, 1898-ig, tehát félszázadot meghaladó időszakon át, ha nehézséggel is, de valóban lebonyolított.

Az Aldunának végleges szabályozását is magyar technikusok végezték.

Az 1879. évi VIII. t.-cikkbe iktatott berlini szerződés a Vaskapunál és a többi zuhatagoknál levő akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtását az akkori Ausztria—Magyarországra bízta.

Természetes, hogy a Magyarország határán haladó Aldunán ezt a műveletet hazánk végezte, azzal a föltétellel, hogy a hajódíjakat is Magyarország javára fogja szedni és magyar mérnökök tervei szerint szabályozták az aldunai zuhatagokat.

Megelőzően sem Európában, sem a világ más helyén nem végeztek ilyen nagyszabású, sok tekintetben egészen különleges természetű, rendkívül nehéz mérnöki munkát.

A magyar tudás azonban itt is diadalmaskodott. 1898 őszén sikerült a szabályozási munkálatokat befejezni és a

¹ Gonda Béla: Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása. Budapest, 1892. 45. o.

² A Dunagőzhajózási Társulat. Visszapillantás keletkezésére és fejlődésére, különösen Magyarországon. Budapest, 1885. A Társulat saját kiadása. 24. o.

Vaskapu-csatornát, valamint a felsőbb zuhatagok mentén létesített többi medercsatornát a hajózásnak átadni.

Az Alduna e zuhatagos szakaszának Magyarország végezte szabályozása által az akadálytalan hajózás a Duna torkolatától fölfelé 2000 km-t meghaladó hosszúságban biztosított.

A Dunának, mint hajózó útnak jelentősége, minthogy középső része hazánkon vonul át, kereskedelmünkre mindig nagy volt. Nyilvánvaló tehát, hogy az aldunai szabályozásokon kívül a középső és felső szakaszok szabályozása is felettébb fontos feladat volt. A világháború előtti két évtizedben hazánk közel 300 millió koronát fordított a Duna szabályozására.

Ennek a nagy munkálatnak tervezőjét és szellemi végrehajtóját, Kvassay Jenőt, az Országos Vízépítési Hivatal főnökét, Akadémiánk 1918-ban a Wahrmann-jutalommal tüntette ki:

Kvassay bámulatos agilitást, kiterjedt tudományos irodalmi tevékenységet fejtett ki a Duna jelentőségének ki-domborítása céljából. Kimutatta, hogy hazánkban a Duna 650 tonnás uszályok számára megfelelő biztos utat nyújt, tehát hajózás szempontjából a magyar Duna minden tekintetben megfelel. Megcáfolta a külföldi s elsősorban a román szakférfiak által terjesztett azt a téves nézetet, hogy a Vaskapunak Magyarország végezte szabályozása nem előnyös.

A vonatkozó bizottsági jelentés így emlékezik meg róla :¹ «Kvassay Jenő . . . az ország egyik legkiválóbb szakembere. Nagy irodalmi tevékenységét az Akadémia két ízben jutalmakkal tüntette ki. A nagy kulturmérnöki szervezet az ő tanácsára és közreműködésével jött létre és az ő vezetése alatt nagy sikerrel dolgozik. Az 1885. évi vízjogi törvény tervezetét ő készítette. Egész életében hazánk anyagi jólétének emelésén nagy buzgalommal és lelkesedéssel működik és fáradozásainak jutalmát nem külsőségekben keresi, hanem működésének eredményeiben találja.»

¹ Akad. Ért. 1918. 241. o.

«Mindezek alapján a bizottság egyhangúlag Kvassay Jenőt «az irodalomban, a gyakorlati életben és intézmények fejlesztésében a kereskedelem terén» szerzett kiváló érdemeiért a Wahrmann-jutalomra javaslatba hozza.»

Ugyancsak a víziutak fejlesztése terén kifejtett működést jutalmazott az Akadémia már 1912-ben is.

A XX. század elején gazdasági köreinket nagy mértékben foglalkoztatta a Duna—Száva-csatorna, a Duna—Tisza-csatorna és a budapesti kereskedelmi kikötő.

Mindezeknek a kérdéseknek multjuk van.

A Vukovár Samac közötti, ú. n. Duna—Száva-csatornának a Fiume felé irányuló forgalmunk lebonyolítása szempontjából volt nagy jelentősége.

Erre vonatkozó tervek már a XVII. és XVIII. században felmerültek.

A Ferenc-csatorna építése idejéből (1797—1803) van egy tervvázlat, amelynek magyarra fordított címe: «Általános térkép, melyből kitűnik, hogy a kir. szab. magyar hajózáscsatorna-társaság miként szándékozik négy csatornával és a közbeeső folyók hajózhatóvá tételével a magyar korona országaiból az Adriai-tengerig való szállítást megkönnyíteni és előmozdítani».

A négy csatorna a következő: 1. A Mária Terézia uralkodása alatt Nagybecskerekig kiépült «temesvári-kanális» a Tiszával kötendő össze. 2. Az építés alatt levő «Francisci-kanális». 3. A Vukovár és Samac között létesítendő «Theresia-kanális» a Dunának a Szávával való összeköttetésére és 4. a «Károlyváros—kulpabródi-kanális».¹

Később ismételve felmerül a Duna—Száva-csatorna terve, így 1881-ben Türr István mutatott be erre vonatkozó részletes tervet.

A Duna—Tisza-csatorna első tervét már III. Károly alatt 1722-ben az országgyűlés elé terjesztették.

Ismeretes, hogy III. Károly a kereskedelem előmozdítására minden lehetőt megtett. «Még kegyét is legbiztosabban

¹ Adatok a Duna—Száva-csatorna és az Adria felé vezetendő víziút kérdéséhez. Budapest, 1908.

lehetett megnyerni a kereskedelem és a tengeri hajózás fölvirágoztatására benyújtott egy-egy tervszelletel».¹

Újból felmerült a Duna—Tisza-csatorna terve 1789-ben.

A XIX. század elején adják át a forgalomnak az első Duna—Tisza-csatornát, a Ferenc-csatornát, amely azonban a két folyónak délre fekvő pontjait köti össze.

A Ferenc-csatornának így módon való kiépítése azonban, ha az akkori viszonyokat mérlegeljük, érthető.

A múlt század elején ugyanis Magyarországnak kivitele csak részben irányult a nyugati relációk, tehát Németország és Ausztria felé. Mezőgazdasági termékeink főexportja Sziszeken, Károlyvároson és Fiumén át a tengerre irányult, amelyen a magyar búzát, amely külföldön nagy keresletnek örvendett, Európa különféle államaiba szállították. Mint-hogy pedig, amint említettük, a Duna—Száva összekötő-csatorna terve már akkor felmerült, a Ferenc-csatorna tervezői egészen helyesen gondolták, hogy az általuk létesítendő csatornának folytatása lesz a Dunát a Szávával összekötő mesterséges víziút. Ezáltal a Felső-Tiszáról vagy a Bégáról érkező, Sziszek felé irányuló szállítás csak a Száván magán több mint 300 km utat takarítana meg. A Kulpa folyó hajózhatóvá tétele esetén pedig a szállítás még előnyösebbé válnék.

A főváros felé irányuló hajóforgalom megkönnyítése céljából korán felmerül a Duna—Tisza-csatornának az a terve, amely a fővárost kötné össze a Tiszával.

Vedres István, Szeged városa mérnöke, már 1805-ben közlésezi: «A Tiszát a Dunával össze kapcsoló új hajókázható Csatorna stb.» című, a budapest—szegedi csatornára vonatkozó tanulmányát.

Az 1836. évi XXV. t.-c. (az ország közjavát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról) a közlekedési utak létesítőinek kedvezményt helyezvén kilátásba, Beszédes József mérnök kidolgozta a pest—csongrádi irányban vezető Duna—Tisza-csatorna tervét.

¹ Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. k. 134. o.

Behatóan foglalkozott e terv alapján ezzel a kérdéssel az 1839/40. országgyűlés. Ennek az országgyűlésnek XXXVIII. t.cikke kedvezményben részesíti «azon részvénytársaság vállalatát, mely báró Vécsey Miklós szatmári főispán és báró Sina György elnökelete alatt a Dunát a Tiszával . . . csatorna által összekötni szándékszik». A részvénytársaság azonban anyagi nehézségek folytán nem volt képes a munkát megkezdeni.

Széchenyi 1845-ben a Jelenkor 20. és 21. számában a Duna—Tisza-csatorna I. és II. című cikkében újból felkarolja az eszmét. Igen fontosnak tartja a csatornát *belközlekedésünk* kifejlesztése érdekében.

«Belközlekedés ellen — írja, — csak provinciális szellem lehet gát, minthogy jó közlekedést, legalább tudtomra, úgy kedvel beduin mint quaker, gazdag mint koldus, puseista¹ mint török, oligarcha mint socialista, zsarnok mint republikánus, kisgyerek mint vénasszony, postakocsis mint tyukász, s e szerint ez olly ügy, melly mint sok egyéb, nem igen szolgál okul, egymás hajainkba kapnunk».

«Legelső helyet pedig az érintett csatorna, hogy többet ne mondjak, e két okbul érdemel.»

«Mert egész Felső-Magyarországot és Erdélyt hozná összeköttetésbe a hon szívével, mellynek emelése olly főszempont s így szinte az egész hazai testtel.»

«Mert a honnak olly vidékét emelné varázsvesszőileg, melly leginkább megőrzé magyar jellemét . . . Keblemet pedig semmi nem tágítná annyira, mint ha mindazon jó magyar képek, melyek Duna—Tisza közt láthatók, egy új életet árasztó derék vízcsatorna mellett, legnagyobb kéjjel éldelhetnék százszorta javított vidékük minden előnyeit. — És akkor, ha majd Tokajbul is, Maros-Ujvárrul is látnék érkezni Pestre hajót és Szolnokra és Szegedre hajón indulván, kies kertek és csinos házak közt vinne át az út, hol a magyarságnak van legeredetibb bölcseje, melly azonban ma jobbadán homokban és sárban fekszik : akkor biz egy kicsivel megint könnyülne rajtam az agyag súlya.»

¹ A puseizmus az anglikán egyházban a katholicizmus felé hajló irány.

Széchenyi szíven viselte a pesti kikötőnek is az ügyét. Már 1836-ban június 24-én a Zrinyi gőzhajón Vukovár tájékán ezt írja: «Alig szeretném eszközteni valaminek véghezvitelét annyira».

A pesti kikötőnek a létesítése azonban akkor «nehány pesti törpeségen» megakadt s közel egy évtizedre halasztást szenvedett.

Széchenyi 1845-ben a Jelenkorban «Pesti kikötő» címen négy cikket írt, melyben keményen ostromozta ezt a rövidlátást. Érdekesen fejti ki, hogy Budapest fejlődésére mily nagy befolyással van a gőzhajózás fejlesztése, aminek pedig természetes következménye elegendő tágas megfelelő kikötő.

Széchenyi akkor a pesti kikötő létesítését a gőzhajók telelése szempontjából sürgette, tehát elsősorban téli kikötőre gondolt.

A budapesti kereskedelmi kikötőt, ahol a vasút és víziút megfelelő kapcsolatáról kell gondoskodni, különösen a budapesti Duna-szabályozás befejezése után sürgetik és pedig elsősorban a budapesti kereskedelmi és iparkamara.

A Duna—Száva-, a Duna—Tisza-csatorna, valamint a budapesti kereskedelmi kikötő kérdését évtizedeken át vitatták. A XX. század elején a kereskedelmi minisztériumban beható tanulmányokat végeztek mind a három nagyfontosságú forgalomtechnikai kérdésben.

Ezeknek a tanulmányoknak eredményét a kereskedelmi minisztérium a következő értékes nagyterjedelmű tanulmányokban tette közzé: Adatok a Duna—Tisza-csatorna kérdéséhez. 1905. — Adatok a Duna—Száva-csatorna és az Adria felé vezetendő víziút kérdéséhez. 1908. és Adatok a budapesti kereskedelmi kikötő kérdéséhez: I. k. A külföldi folyami kikötők ismertetése. — II. k. A budapesti kereskedelmi kikötőre vonatkozó történeti adatok, eddigi tervezetek és újabb elrendezések ismertetése. Budapest, 1909.

Ezeket a nagyszabású munkálatokat, amelyekben mind a három kérdés nemcsak tudományos-technikai, hanem közgazdasági, forgalmi és kereskedelmi szempontból is kiváló szakértelemmel van tárgyalva, Akadémiánk 1912-ben a Wahrmann-jutalommal tüntette ki.

A vonatkozó bírálati jelentés szerint :¹ «E munkálatok szerzője és a minisztérium illető tanulmányainak vezetője és lelke, Hoszpótzky Alajos miniszteri tanácsos. Életének nagy részét a víziutak kérdésének szentelte; működése ezen, hazai kereskedésünkre nézve oly nagyjelentőségű ügyet, minden tekintetben és minden oldalról felderítette: irodalmi művei, amelyek címlapjain neve nem jelentkezik, de fáradságának eredményei és szelleme minden részleteiben kifejezésre jut, maradandó becsűek és így a bizottság őt a Wahrmann-jutalomra annál is inkább, még pedig egyhangúlag, hozza javaslatba, mert oly kiváló egyén megjutalmazását terjesztheti elő, kinek működése nem egyéni gazdagodásban, hanem a közjó előmozdításában nyert kifejezést».

Az Akadémia és a magyar ipar.

Akadémiánk az első Wahrmann-jutalmat 1897. évi nagygyűlésén «a magyar ipar terén szerzett elévülhetetlen érdemeinek elismeréseül» Mechwart Andrásnak, a Ganz-gyár igazgatójának adományozta.

A tartalmas bírálati jelentés,² Lipthay Sándor munkája, kiemeli, hogy az ő vezetése alatt fejlődött ki a Ganz-gyár hazánk legtekintélyesebb ipari telepévé.

Első nagy sikere a nevét viselő hengerszékek feltalálása volt, amellyel megvetette malomiparunk technikai tökéletességének alapját.

A tengődő pesti waggon-gyárat új életre keltette. Az elektrotechnika nagy jövőjét felismerve, már 1879-ben megalapította a gyár elektromos-osztályát. Világhírű munkatársai: Bláthy, Déri, Zipernovszky, felvirágoztatták a gyárat, amely «az elektromos világítás és erőátjáratás terén a nemzetközi versenyben egyik diadalt a másik után aratja».

Felkarolta a turbinák, a gáz- és petróleum-motorok gyártását.

«A magyar gépipar felvirágoztatása körül közvetetlenül szerzett érdemeinél nem kisebbek azok, — mondja a bíráló —

¹ Akad. Ért. 1912. 282. o.

² Akad. Ért. 1897. 238. o.

amelyeket a magyar gépészmérnöki kar keletkezése körül szerzett. A vezetése alatti Ganz-gyárban a budapesti műegyetemet végzett fiatal gépészmérnökök mindenkor meleg otthonra találtak, azokban a nem nagyon régen elmúlt években is, amikor a magyar államvasutak gépgyárának kapui még féltékenyen bezáródtak a magyar technikai intelligencia előtt. A ma már számra és súlyra egyaránt tekintélyes magyar gépészmérnöki kar nagy részének tényleg a Ganz-gyár volt gyakorlati iskolája és nevesebb gépészmérnökeink közül kevesen vannak, akiknek kiképzésére Mechwart szelleme közvetlenül vagy közvetve befolyást ne gyakorolt volna.»

A Magyar Tudományos Akadémia a Wahrmann-jutalommal 1915-ben ismét a magyar ipar egyik kiváló képviselőjét, Borbély Lajost, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű r.-t. technikai vezérigazgatóját tüntette ki.

«Hazánk legnagyobb vasipari vállalatának és így közvetve egész vasiparunknak is . . . nagyméretű fejlődése elválaszthatatlanul fűződik Borbély nevéhez, — mondja a jelentés,² — aki gazdag technikai tudásával, szervező tehetségével, sohasem lankadó kitartással és a sikereiben változatlan szerencsével, kezdettől fogva mindvégig teljes mértékben kivette részét a vállalatnak olyan szilárd megalapozásában és fölépítésében, hogy a többízben reánehazedő válságos idők meg nem rendíthették, annak a legtökéletesebb berendezésekkel való felszerelésében, hogy az úgy mennyiségileg, mint minőségileg fokozott követelményeket kielégíthesse, mind magasabb színvonalra emelkedjék és folytonos fejlődése biztosítva legyen.»

Kiemeli az értékes bírálat, amelyet Bánki Donát írt meg, hogy : «Borbélynak ama nagy érdemei mellett, amelyeket a vasipar terén szerzett, említést érdemel az is, amit neki gépiparunk és technikus-karunk köszönhet. Hosszú gyakorlata alatt mindenkor az volt a vezérelve, hogy az ipari fejlődésnek minden gyümölcsében ez az ország részesüljön és ennek megfelelően vállalata nagy beruházásainak

² Akad. Ért. 1915. 325. o.

szállítását gépiparunknak juttatta, alkalmat nyújtva ezzel egy-egy új iparág felkarolására, mérnökeiket pedig kizárólag a magyar technikus-karból választotta, kik, irántuk mindig jóakarátú, vezetése alatt kipróbált, odaadó és buzgó munkatársai lettek».

Mind a két jutalmazásnak a technikai tudományok fejlesztése szempontjából is nagy a jelentősége, mert a jutalmazottak vezetése alatt álló mind a két iparvállalat nagy mértékben előmozdította az ott működő kiváló technikus-karnak tudományos vizsgálatait, amelyeknek értékes gyümölcsei a magyar tudományos technikai irodalom szintjének emeléséhez eredményesen hozzájárultak.

Wartha Vince hivatkozott 1909. évi akadémiai elnöki megnyitóbeszédének szellemében ilyes módon Akadémiánk «a tudománynak a gyakorlati élettel kapcsolatos tüneményeit» figyelemmel kíséri és a tudomány meg gyakorlat szorosabb kapcsolatát jutalmaival is előmozdítja.

*

Ezekben ismertettük a Magyar Tudományos Akadémiának hatását az elmúlt évszázadon át a technikai tudományok fejlődésére.

Tárgyilagosan állapítható meg, hogy ez a hatás igen jelentékeny és Akadémiánk kiváló tagjainak működése hazánk kultúrtörténetéből lényeges részt foglal le.

A tanulmányunkban foglaltakkal azonban Akadémiánk hatása még koránt sincs kimerítve.

Nyilvánvaló, hogy ezt a jótékony hatást nagy mértékben növeli jelenleg működő technikus-tagjainak ernyedetlen sikeres munkálkodása is, amely a technikai tudományok széles területére terjed ki.

Tudományos működésük értékéről egyenkint, elfogultság nélküli kritikát gyakorolni ma még, szerény véleményünk szerint, aligha lehetne, annyit azonban kétségen kívül meg lehet állapítani, hogy soraikban az építőművészet, a technikai fizika, a mechanikai és mezőgazdasági kémiai technológia, az elektrotechnika, a geodézia, a mechanika, az erdészet-

tan stb. kiváló tudományos képviselői fejtenek ki, hazánk határain kívül is, elismert tartalmas munkálkodást.

Kiváló építész-tagjainknak az építőművészet fejlesztésére az elmúlt évszázadon át kifejtett eredménydús munkálkodását tanulmányunkban azért nem ismertettük, mert Akadémiánknak a képzőművészetekre gyakorolt hatásáról avatottabb toll fog jelentést tenni.

Befejezés.

A technikai tudományok szakbeli tartalma az elmúlt évszázad folyamán olyan nagymértékben megnőtt, hogy ma elképzelhetetlen olyan tudós technikus, aki az összes technikai tudományokat uralja.

A gall szellemnek hatalmas képviselője, Franciaországnak egyik legkiválóbb mérnöke és államférfia, Freycinet, «*Essais sur la philosophie des sciences*» művében találóan mondja: «Az emberi élet nagyon rövid és a leghatalmasabb lángelmék is kénytelenek választani a különféle irányok között. Azt hiszem, Ampère volt az utolsó, aki megkísérelte összefogni a szálak e sokaságát. Immár többé nem lesz reá eset, hogy valamely új számvetés feltalálója egy «Theodicea»-t, vagy egy «Értekezést a módszerről» írjon, sem pedig, hogy aki új elektrodinamikai elméletet szerkeszt, megállapítsa a «Tudományok általános osztályozása»-t. Úgy vélem, elég ok ez arra, hogy a hivatásos tudósok, időről-időre félbeszakítva kutatásaikat, kedvenc tudományuk színházának munkáján dolgozzanak és lényeges eredményeit olyan képbe csoportosítsák, amely alkalmas, hogy minden valamennyire figyelmes tekintetet magára vonjon. Ily módon az elmék nagyobb seregéhez fordulva, váratlan segítségekre találhatnak és megkönnyítenék a haladást, melyet az ismeretek szétáradása rendszerint előkészít».

Amikor Akadémiánknak a tudományok fejlesztésére gyakorolt hatásáról az Akadémia színe előtt egymásután beszámolunk, időszerűnek találjuk Freycinet-nek ezt a tanácsát felemlíteni és pedig nem csupán a technikai tudományokkal kapcsolatban.

Freycinet meg is valósította az általa felvetett eszmét és eredménye lett említett munkája, a világirodalomnak egyik igen tartalmas és igen szépen megírt tudományos műve, amelyet magyar nyelven: «A természettudományi megismerés alapjai. Analízis. Mechanika» címen a kir. Magyar Természettudományi Társulat adott ki 1898-ban.

Freycinet-nek ez a remek munkája abból a szempontból is minta gyanánt szolgálhat, hogy elvont tudományos tartalma ellenére rendkívül érdekfeszítő. Ezt a kiváló tulajdonságát bámulatosan szép stílusának köszönheti.

Németországban s különösen a multban bizony nálunk is többször megtörtént, hogy kiváló szaktudós tartalmas munkája élvezhetetlen volt döcögő stílusa, nehezen érthető nyelvezete miatt.

Voltak tudósok, akik a végtelen kis mennyiségek elhanyagolására vonatkozó Leibnitz-nek tulajdonított híres szavakat «a tenger mellett a fővényszemet» nem kell tekintetbe venni, úgy értelmezték, hogy a tudományos tartalom a tenger, a fővényszem pedig a stílus.

Ez a felfogás merőben helytelen. Ha a tudománynak nincs is hazája, a tudósnak azonban van és egyik legelső kötelessége, hogy hazája nyelvét tökéletesen tudja használni.

Igaza van Wartha Vincének, hogy «az egyetemi professzor nemcsak az ismeretek igazságáért, hanem szaktudományának műnyelvéért is felelős».

Különösen megszívlelendő Beöthy Zsoltnak «Széchenyi és az Akadémia» című, 1912. évi akadémiai elnöki megnyitójában előadott nagybecsű intelme:¹ «Tudós elzárkózás és formai megközelíthetetlenség helyett becsüljük meg, keressük és ápoljuk azokat a módokat és eszközöket, melyek laboratóriumaink ellesett titkait, könyv- és levéltáraink kutató eredményeit, gondolkodásunknak féltve érlelt gyümölcseit közkinccsé, nemzeti műveltségünk részévé és gyarapodásává tehetik». E módok és eszközök között talán legfontosabb az irodalmi forma.

Nyilvánvaló, hogy az írónak, bármely tudományszakban

¹ Akad. Ért. 1912. 348. o.

is munkálkodjék, ismernie kell a nyelvnek és az előadásnak törvényeit.

Franciaországban a tudományok akadémiaja mellett ott van a francia akadémia is, amely «nyelvészeti munkásságával a francia szellemnek egyik bélyegző fényes vonását, a szabatos és kifejező forma művészetét ápolja».¹ Ennek a hatása nyilvánul meg abban, hogy a francia tudós rendkívüli gondot fordít az előadás szépségére s hogy kiváló tudományos írók stílusa, mint Freycinet-é is, versenyez a legnevesebb szép-irodalmi írókéval.

Kétségtelen, hogy ilyen módon nagy mértékben előmozdítják a tudományok népszerűsítését.

Nisard megállapítása a helyes: «ott veszi kezdetét az irodalom, ahol a művészettel találkozik.»²

Akadémiáknak nagynevű megalapítója, amint mind a három, 1842., 1844. és 1846. évi akadémiai elnöki megnyitóiból is kitűnik, Akadémiánk egyik legelső feladatául nyelvünk kiművelését tartotta.

Ha Akadémiáknak a technikai tudományok fejlődésére gyakorolt egy évszázados hatását vizsgáljuk, megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a tudományok művelése mellett teljes mértékben megfelelt az 1827. évi XI. t.-cikk szavainak, amely szerint «a honi nyelvnek nemcsak terjesztésére, de egyszersmind annak minden tudományok s mesterségek nemében lehető kiműveltetésére is van intézve» és a tudományos nyelv kiművelése terén is hatalmas eredményre hivatkozhatik.

A magyar tudományos technikai irodalom nyelvének kiművelésében, a magyar technikus terminusok megteremtésében, Akadémiánk neves tagjai veszik ki részüket, elsősorban a magyar nyelv mestere, az első magyar tudományos technikai és természettudományi folyóiratnak, a Mérnök Egylet Közlönyének és a Természettudományi Közlönynek első szerkesztője, Szily Kálmán. És általában azok a kiváló tag-

¹ Beöthy Zs.: i. m. Akad. Ért. 1912. 347. o.

² Az Akadémiák, különösen a Magyar Tudományos Akadémia. Elnöki beszéd Csengery Antaltól. 1878 jún. 16.

társaink, akik a technikai tudományok fejlesztésében mara-
dandó eredményeket értek el, a tollat is remekül forgatták.

Nagynevű alapítónk, Vásárhelyi Pál, Győry Sándor, Jedlik Ányos, Hollán Ernő, Szily Kálmán, Stoczek József, Liphay Sándor, Wartha Vince, Bánki Donát és a többiek jól ismerték és gyakorolták a magyar nyelvnek és a szép előadásnak törvényeit és a technikai tudományoknak köz-
kinccsé tételére kiváló eredménnyel működtek közre.

Széchenyi, aki a magyart a nyugateurópai nemzetek szintájára faji-tulajdonságaink megnemesítése által kívánta felemelni, amikor első angolországi útjában, 1815-ben, a gépgyárakat tanulmányozza, felveti a kérdést : vajjon a technika vívmányai, a gépek, illenek-e a magyar nemzeti sajátosságaihoz.

A feleletet erre ő maga adta meg, amikor a tudományos technika vívmányaival ismerteti meg nemzetét és közvetetlenül tapasztalja, hogy a magyar génusz e téren is világra-szólót képes alkotni.

Teljesen megokolt volt tehát az a bizakodása, amelyet három évtized múlva, 1846-ban az «Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg» című munkájában fejez ki : «Ha most azt kérdem magamban s a hihetőségeket mellette és ellene fontolgatom, hogy valljon, ki fog-e sajátosságában fejleni a magyar vér s ezáltal hazánk, én úgy sejttem, úgy hiszem, úgy látom : igen, ki fog».

«Valamint Istenben, úgy hiszek én az emberi perfectibilitásban. És e szerint, ha látom, *jó irányzattal* az Istennek mennyi szolgálalkú... népei is kiemelkedhetnek a közép-szerűség zsidbasztó állásából : ugyan, hogy tudnék kételkedni én, hogy *jó irányzattal* a lelkes... magyar ne érhetné el az emberi kifejlés legmagasabb fokát is?»

«És azért a haza boldogságáért csak *jó irányzat!* A többi meg van és élni s virágozni fog a nekem annyira drága «keleti raj!»

Ezt a *jó irányzatot* ő indította meg s az elért eredmény felemelő.

És ha minden lokomotív Stephenson-tól nyeri igazolvá-nyát, ha minden elbeszélés Homerosnak az adósa, bizonyos,

hogy a mai magas szintájú tudományos technikai irodalmunk életerős gyökere a Széchenyi jó irányzatát támogató úttörőknek, magvetőinknek, szeretetteljes, önzetlen munkálkodásából táplálkozik.

Valóban páratlan az a kulturális fejlődés, amelyet Akadémiánk megalapítása óta felmutathatunk.

Erre a renaissancera kell visszatekintenünk, ha erőt akarunk gyűjteni a reánk váró nagy küzdelmekre.

Magyarország újjászületési korszakának elején alapítja meg a magyar költői nyelvet Vörösmarty.

Mint kápráztató fényű meteor tűnik fel a költők fejedelme : Petőfi. Sorra következik a legnagyobb magyar epikus költő : Arany János, a legédesebb elbeszélő Jókai, akik költői erejük teljességében szebbnél-szebb művekkel ajándékozták meg a nemzetet és az egész művelt világot.

Melyik nemzetnek voltak egy évszázad alatt ilyen kiváló költői ?

A tudományos vizsgálódás terén is voltak meteorjaink.

Alig mult száz esztendeje, hogy Bolyai János, az abszolút geometriának lángeszű feltalálója, «a semmiből egy új más világot teremtett». A legmélyebb gondolkodók egyike, akit a francia tudományos akadémia elnöke az emberiség díszének nevezett.

Nemzeti önérzetünk növekedik, ha az aldunai út s a Tiszaszabályozás lángeszű tervezőjére, Vásárhelyi Pálra gondolunk :

«Aki csatornát tört az erősb Duna szirtjein által
S csüggő szirtfalakon tört diadalmi utat.»¹

A budapesti egyetem és a vele kapcsolatos Institutum Geometricum tanári karának kimagasló díszje volt Jedlik Ányos, a fizikának nagynevű tanára, akinek az elektrotechnika terén két nagy fölfedezést köszönhetünk : az elektromágneses mótort és az elektromos dinamógépet.

Ilyen előzmények után nem csoda, ha az elektrotechnika 1885-ben hazánkból indult el világhódító útjára. Bláthy, Déry, Zipernovszky nevét kerek e világon mindenütt ismerik.

¹ Garay János epigrammája.

Az elektromos nagy vasutak terén Kandó Kálmán az úttörők és magvetők dicsőségének nagyobbik részét magának foglalja le és ma itthon konstruálja hatalmas gépeit. •

A magyar malomgépipar dicsőségét hirdeti az egész világon a Mechwart-féle hengerszék.

A grafostatika tudományának elsőrangú művelője Kherndl Antal, a mótortechnikának úttörője, Bánki Donát, öregbíti a magyar géniusz dicsőségét.

Báró Eötvös Lorántnak a gravitáció és mágnességi erők mérésére vonatkozó kutatásai az emberi kultúra legmagasabb régióiba nyulnak s el nem hallgatható eredményei a magyar kulturális erőnek.

Sursum corda!

Melyik nemzetnél volt egy évszázad alatt a technikai és természettudományoknak ennyi világító fáklyája?

Tündöklő fényük messze világít a csonka haza határain túl s mutatja Széchenyi jó irányzatát a jövőre.

ZELOVICH KORNÉL.

SZÉCHENYI ÉS FICHTE.

I.

Gróf Széchenyi István, — az ő gondolkozásának legbensőbb magvát szeretnők e kísérletben megmutatni, — azok közé a ritka, kiváltságos személyiségek közé tartozik, akikben a szemlélődésre való rendkívüli hajlam a tevékenységnek kiapadhatatlan energiájával párosul. Teoretikus is, praktikus is egyben, anélkül, hogy a szemlélődés túltengése megroppantaná a tevékenység erejét, vagy a tevékenység folyton emésztő láza a szemlélődés világos látását elhomályosítná. Széchenyi életformájának két egyenlő erejű tényezője az elmélet és a gyakorlat, amely utóbbit Széchenyinek csak az a magyarázója fogja túlbecsülni az első rovására, aki nem tudott még lelkének és gondolkozásának legmélyére hatolni, hanem pusztán a praxisnak emberét látja benne s csak azokat a cselekedeteit tudja értékelni, amelyek valósággal szellemi megnyilvánulásának csupán perifériáit jelentik. Széchenyi egész praktikus tevékenységének forrása s egyben irányítója az öntudatos és kitartó elmélyedésből fakadó szemlélődés vala. Ennek a szemlélődésnek volt gyümölcse az az elpusztíthatlan meggyőződéséssé izmosult ismeret, amely egész gondolkozásának középponti magvát és minden tevékenységének végső mozgatóját alkotta. Ez a szemlélődés, illetve erre a szemlélődésre alkalmas génusz tette képessé őt arra, hogy szinte megdöbbentő világossággal ismerje fel az egyetlen célt, amelynek megvalósítása a magyar nép jövődjének, sőt létezésének feltétele. Ez az ismeret azonban nem könnyű okoskodásnak volt kényelmesen megszerzett eredménye, hanem egy sokféle és nehéz tapasztalatokban megedződött, személyiségének kialakulásáért tragikus végű küzdelmeket vívott léleknek nagy áron szerzett «ragadmánya». Ez az ismeret —

maga Széchenyi tesz erről őszinte vallomást — sok tragikus harcnak, erőt és kedélytemésztő tépelődésnek köszönhetette megszületését, hogy azután maga is tragikus lélekrendülések, kétségbeesett gondolatok, küzdelmeknek legyen kiapadhatatlan forrása, amelyből végül a halálnak kelyhét töltötte meg a kínok és szemrehányások közt megingott lélek.

Ez az ismeret Széchenyi lelkének legszemélyesebb és leglényegibb élményéből fakadt, amely élmény, mihelyt egyszer alakot nyert, ott uralkodott azután Széchenyi lelki világában mint megdönthetetlen hatalom életének legutolsó pillanatáig. Kizárva ebből az élményből minden inspiratio és homályos sejtés: a gazdag tapasztalat és a remek agyvelő szülötte az. «Agyvelőm . . . más szövétnekem nincs. — Kiált föl Széchenyi a *Hitel*-ben. Boldogok, akiket inspiratio világít.» Ebből a dús-gazdagságú, feneketlen mélységű élményből fakad föl Széchenyinek minden érzése, gondolata, vágya, ebből folynak tettei és cselekedetei, mint értékkel teljes, véres konzekvenciák, amelyek elől kitérni, vagy amelyek elé gátat vetni hiú törekvés. Ebbe az élménybe merül el és olvad bele Széchenyinek egész *létezése* s lesz ezáltal reá nézve minden lehető és minden kellő értéknek örök hordozója ez az élmény, amelynek alá van rendelve a léleknek legkisebb mozdulása is. Ez az élmény teszi Széchenyit prófétává, aki látásokat lát. Széchenyi látnok, mert látnok minden lángész, amelynek ön-emésztő tüzében elpusztul minden, aminek értéke-időhöz s a pillanathoz van kötve. Széchenyi látnok, nem azért, mert a jövőbe lát, hanem mert lelke mélyén, ebben a kiküzdött élményben, annak páratlan fénye mellett tisztán látja azokat a végső, elhatározó okokat, amelyekből az okozat törvényének dialektikai kényszerűségével fejlődik ki az, ami el fog jönni, mert el *kell* jönnie. Nem a jövőndőt látja, hanem a multon keresztül a jelent, amelynek kialakulásától függ a jövőndő élet minden eseménye. Innen ideges érzékenysége, amellyel minden olyan cselekvést, vagy jelenséget kísér, amely lelke titkos élményének zavartalan nyugalalmát veszélyezteteti.

Ezt az élményt Széchenyi drága, féltett titokként őrizte esztendőök hosszú során, mintha azt hitte volna, hogy e titoknak felfedezése annak pusztulását jelenti. Erről a szent és

féltett titokról beszél a *Kelet Népe* önéletrajzi részleteiben, amelyeket Kossuth és más bírálói oly keményen ítéltek el, amelyek azonban, mint Széchenyi gondolkozásának megértéséhez vezető vallomások, alig megbecsülhető értékkel bírnak. Ennek a könyvnek tanulmányozása közben úgy tűnik fel nekünk, mintha Széchenyi minden közgazdasági tevékenysége csak arra szolgált volna, hogy eltérítse az irigyek és a féltők, az ellenségek és áskálódók figyelmét ettől a szent titoktól, amelynek tartalma ez: *a magyarság csak faji tulajdonságainak kifejtése által tarthatja fenn magát az ellenséges és idegen népek nagy tengerében*. Félre ismerték azok, akik azt kérdezték Széchenyitől, hogy egyetlen célja a nemzetnek gazdaggá tétele anyagi eszközök által s azok sem ismerték jól, akik azt hitték róla, hogy alkotmányunk biztosítását tartja a legfőbb szükségesnek. Nem, a *Kelet Népé*-ben leplezetlenül feltárja lelkét: nemzeti jólétünk *nem* anyagi dolgokon sarkalik; vannak ugyan sürgető szükségünk is, de úgy jelenünknek, mint jövődönknek *szellemi* alapokon kell felépülnie. Nem anyagi intézmények, nem a vagyonosság nevelése, nem a sürgető szükségletek bőséges kielégítése biztosítja ennek a népnek megmaradását, hanem alkotmányunk tökéletes kiképzése, és *mindenelőtt*: nemzetiségünk megmentése és jövődő biztosítása. A *Kelet Népé*-ben, amelyről minden bírálói közül csak Desseffy vette észre, hogy Széchenyi «soha erősebb meggyőződésnek nem engedelmeskedett, soha nem írt inkább lelkének mélyéből, mint mikor a *Kelet Népét* szerzette», — igen, a «*Kelet Népé*»-ben a *nemzeti szellem filozófiája ölt klasszikus alakot*. Ebben a könyvben, amelyet sokan dicsérnek, kevesen olvasnak, legkevesebben értenek meg, Széchenyi valóban nem «teoriázik praxis nélkül és nem praktizál előleges teória híján», hanem átélve egy ezeréves múltat és saját tevékenységével újjászületés útjára vezetve a jelent, kimívelt aggyal, megérlelt élményét tárja fel előttünk s leleplezi sokáig titkolt önmagát. Nem alkotmánnyal megajándékozott, nem gazdagsággal bővelkedő, nem «zagyvalék» nép az én ideálom; én egy öntudatos, a maga lelki tulajdonságait kifejtő és azokat védeni kész magyar nemzet képét őrizem szent titokként lelkemben, — így szól felénk Széchenyi

leleplezett lelke a *Kelet Népe*-nek mindenik sorából, csak legyenek füleink készek a hallásra.

«Nemzetiség», — e szó alatt Széchenyi érti mindazt a lelki készséget és lelki javat, amely egy öntudatára ébredt népet minden más néptől megkülönböztet; érti kétséggkívül azt a sajátos lelki potenciát, amely ha kifejtetik és aktuálisá leszzen, az emberiséget új kinccsel teszi gazdagabbá. És minden népnek az az igazi feladata, hogy a maga lelki tulajdonságainak kimívelése által az emberiséget gazdagítsa. Nem boldogabbá kell tenni tehát a népeket, hanem nemzetté, azaz, nemzeti jellemüket kell kifejteni és alkotmányos szabadságukat biztosítani. Mert a boldogság és nemzetiség nem járnak szükségképpen karöltve. «Lehetnek zagyvalék népek, minden nemzeti jellem és alkotmányos formák nélkül igen boldogok . . . viszont látunk népeket . . . kik alkotmány és független állás nélkül, bármennyire fejtse uruk anyagi jólétüket ki, mégis csak hamuszínben látják a természet minden csudáit és ekképpen leírhatlan belső epedések és kínok közt élik le hosszú és ízetlen napjaikat». Mit jelent hát ez? Azt, hogy Széchenyi bölcséletében a sajátos nemzeti lélek, a sajátos faji kincs az, amittől egy népnek értéke s valódi élete függ. Minden más csak ezután következik. Ahol ez a kincs veszendőbe ment s a nép «zagyvalék» nép lőn, ott lehet szó boldogságról a szó érzéki értelmében; az ilyen «zagyvalék» nép azonban, amely nemzetté lenni, vagy ahogy Széchenyi egy helyen mondja «felnemzetesülni» nem tud, az az emberiségre nézve elveszett s Istennek sem szolgál gyönyörűségére. Itt nincs bújkálásnak helye: egy nép vagy «felnemzetesül» ha kell boldogsága árán is, — vagy elpusztul.

Minden nép lelki alkata tehát végtelenül sokféle változatban tűnik fel előttünk: valamint különböznek az egyének sajátosságai — mondja Széchenyi — úgy száz meg száz árnyalatban mutatkoznak előttünk a különböző nemzetek hajlamai és törekvései. «Minden népnek valamint meg van génusza, úgy meg van saját eleme is, melyből ha kiesik, vagy melyből ha kiveszed, ketté törik azon költői zománc, melly nélkül rideg pálya a hosszú élet, és melly varázsnak megsemmisítésével szárnya szegetik a bátor felemelkedésnek és

az emberi kebelben rejtező isteni szikra, álom-kórságba süllyed.»

Ezek a lelki különbözőségek, illetve a lélekben elrejtett hajlamok teszik különböző egyéniségekké és személyiségekké a népeket és pedig annál nagyobb mértékben, aminél nagyobb mértékben jut öntudatára a nép a maga sajátos, veleszületett, el nem idegeníthető lelkiségének. Minden népnek meg van a maga eredeti életformája s ez az életforma rejti magában azokat az örök értékeket, amelyeknek kialakítása által lesz a nép nemzetté s egyuttal az emberiségnek önálló, semmi mással nem pótolható gazdagodásává. Széchenyi megállapítása szerint a magyarságnak éltető eleme nem a kereskedés után való törés, nem a dicsőségszomj, nem is a hírvágy, nem a vallásos elmélyülés, nem a művészetek köre, nem a «magasb és fellengző tudományokbani buvárkodás». Igaz ugyan, hogy ezek végcélul a magyarság elé is ki vannak tűzve, de az igazi elem, melynek említésénél vérünk forrni, szívünk dobogni kezd, az *alkotmányos szabadság és a felemelkedett nemzetiség*. Ez az a két ősi kútforrás, amelyből mindennek folynia kell. A magyarnak legfőbb hibája éppen az volt, hogy e palladiumot, életének ezt a két biztosítékát világosan felismerni nem vala képes, hanem csak örökösen «keringett» életének ezen egyedüli kútfeje körül. A nemzetnek leglelkesebb tagjai is csakhogynem éppen sejtették e kútforrások létezését, a legtöbben másutt keresték azokat, vagy pedig velük élni, azokat megbecsülni nem tudták. Nemzetünk a maga lelkiségének, őseredeti életformájának félreismerésében annyira fajult, hogy nemzetiségének mind nagyobb és nemesebb kifejtése helyett egyenesen idegen életelemekben kalandozott «s idegen vért szíva ereibe, mint például a latinságot és germanizmust, maga magát tapodta örökleg»; ezért bizony már a lélekharang pillanatára is jutott. Ha jól megnézegetjük évkönyveinket, úgy találjuk, hogy kínaink hosszúk és kéjeink felette rövidiek valának; mert — Széchenyi mélységes meggyőződéssel vallja — úgyszólván az egész nemzet helytelen utakon tévedezett s hiú fénytől elcsábítva már-már abban az örvényben keringett, mely minden eredeti lelki sajátosságát, minden nemzeti jellemét örökre magába sodorja

s amelyből, ha egyszer belesodródott a nemzet, többé föl nem merül.

A «nemzeti terebélyedés» a «felnemzetülés» gondolata Széchenyi egész elmélkedésének középpontjába kerül s válik azon mozgató erővé, amely kölcsönöz neki és minden cselekedetének olyan páratlan energiát s öntudatosságot, amilyen-nel nemzetünk történetében ritkán találkozunk. Nemzeti-ségünk megmentése lesz előtte a legmagasztosabb cél, amelyet egyenesen alkotmányunk «szeplőtlenisége» fölé helyez. A magyar nép világtörténeti hivatása bontakozik ki lelki szemei előtt plasztikus élességgel: «a magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult saját-ságait; sajátosságait egy törzsfajnak, amely . . . bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csak hogy mint azoknál úgy ennél is, külön sajátági árnyéklatokban: a korlátlan tűznek nemes kézre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, felemelkedni». A magyar népnek tehát nemcsak önmaga iránt való kötelessége, hanem egyenesen életkényszer reá nézve az, hogy faji nemes tulajdonságait kifejtve az emberiséget egy új nemzettel ajándékozza meg s ez által közelebb vezesse azt a végső célhoz, amely nem más, mint az emberiség feldicsőülése. Minden magyarnak legdicsőbb feladata résztvenni «az újjászületés szent küzdésében», hogy megmentünk összefogott erővel egy «sarjadék» népet, egy fejletlen «törzsökfajt». — Ime, Széchenyi lelkének titka: «hivatásunk nem csekélyebb, mint eredeti sajátságunkat kiképezve, a világot egy új nemzettel gazdagítani meg».

Ennek a titoknak beteljesedése az egyéni Én teljes megtagadását követeli: «a magyarnak ha magyar, a férfinak is ha férfiú és azért mert magyar, mert férfiú, veszni, vagy meg kell menteni fajtáját, a magyarságot, ha szívverét kellene is áruba bocsátani bár». Irgalmatlanul kell hát félredobni a nemzeti kifejtés útjából azokat a pipógya önösöket, akik gyávák az önelhatározásra, mert elmúltak az idők, amikor

kiki «csak önmagácskának törekednék megvetni ágyacskáját» s «csak saját személyét felemelőleg töprenkednék felmászni az uborkafácskára».

A magyarság «törzsökfaji» lelkiségének kifejtése s ezáltal az emberiségnek új nemzettel való gazdagítása, — ez az az ismeret, amely Széchenyi lelkének legbensőbb élményéből fakadt s lett egész művelődésbölcsületének, egyuttal államilozófiájának is alapvető gondolata. E gondolaton keresztül egyenesen Széchenyi lelkének szentek-szentjébe láthatunk s e gondolat megértése nélkül örök titok és rejtély marad a legnagyobb magyarnak minden, még legkisebb lelki mozdulása is. Kivülről néző pszichológia itt meddőségre van kárhoztatva, mint minden génusznál; a lángész lelkét megérteni csak a belülről néző lélektan kísérelheti meg némi reménnyel.

A belülről néző pszichológia tükörében megjelő centrális gondolat megértetvén, világossá lesz előttünk, hogy Széchenyi bölcsületében a nemzet fogalma *értékfogalom* s a «*felnemzetesülés*» nem jogi, társadalmi, közéleti, intézmények által valósítható meg, hanem egy szent újjászületés által, amelynek folyamán a helytelen irányban keresett értékek megsemmisülnek, hogy a «törzsökfaj» ősi kútfeje a maga eredeti tartalmát árássa a nemzeti élet minden területére. Az újjászületés mindig értékteremtés: a szellemben sarjadzó értékek kialakítása, amely által a nemzet életében a «terebélyedés» proceszusa létesül. A «terebélyedésnek», a «felnemzetesülésnek» ez a képe a Széchenyi lelkének legmélyén, mint boldogító élmény állandósul s ezért szereti *nem* olyannak látni a magyart, mint amilyen most, hanem mint amilyennek *kell* lennie s tehát, amilyen *lehet*. A «felnemzetesülésnek» ez a jövőendőbe vetített képe, mint örökértékű látás, a szó leg-radikálisabb értelmében vett élmény: élmény, amely hosszú küzdelmek árán született meg, hogy azután tovább alakítsa és tömör egységbe forrassza Széchenyi egész lelki világát. Aki ezt az élményt megélni nem képes, az nem lesz képes arra sem, hogy Széchenyi lelki világát megértse; az csak ennek a vívódó léleknek fel-fel csapó haragos hullámain látja, de a lélek tengerének kincseket rejtő mélységeit alig-alig sejtí. Itt a mélyreszállás bátorságára van szükség, még akkor is,

ha annak a saját meggyőződésünk lesz is áldozata. A «zarán-doki önmegtagadás» erénye itt fog igazi fényében tündökölni, az az erény, amelyet sokan emlegetnek, de vajmi kevesen gyakorolnak. Széchenyi sem gyakorolta. De joga volt hozzá : ennek a jogának érvényességét saját örök élménye s az ítélettevő idő igazolta. Ez az élmény mindig önmagát igazolta s fogja igazolni ellenállhatatlan erővel, valahányszor a nemzet életveszélyek között hánykodik. Ezért gyökerezik Széchenyi látnoki ereje ebben az élményben, amely immár elidegeníthetlen öröksége a magyar léleknek. Ebben az élményben sűrűsödik ezer esztendőnek minden fájdalma és minden reménysége. De ezt az élményt csak azok tudják lelkük kincsévé tenni, akik az ezer esztendő minden fájdalmát és sok-sok meghiusult reményét lélek-kockáztató, őszinte küzdésben végigélni tudják. Élmények nem képezik sem adás-vevés, sem üzleti konjunkturák csalogató tárgyát. Profán lelkek számára hétpecsétű titkok maradnak azok. Vajjon a mai nemzedék tapintatos, eszélyes, körütekintő, az önösség bálványá körül táncoló tagjai közül hánynak lelkében lepleződött le s lett éltető erővé ez a szentséges, örökkévaló titok?

II.

Abban az esztendőben, amelyben a 18 éves Széchenyi a katonai pályára lépett, 1808-ban, jelent meg a német szellem egyik legnagyobb hősének, Fichtenek, *Reden an die deutsche Nation* c. munkája. Ebben a könyvben tette Fichte közzé azokat a beszédeket, amelyeket 1807/8. év telén tartott Berlinben az Akadémia épületében nagy és előkelő közönség előtt. Berlin még a franciák igája alatt nyögött s míg Fichte rettenthetetlen bátorsággal tüzelte öntudatra nemzetét, künn az utcán Napoleon csapatai meneteltek hangos dobpergés között. Egész Poroszország rettegett Fichte életéért, nehogy az a győztes zsarnok kényének áldozata legyen ; Fichte azonban, készen a halálra, bátran teljesítette kötelességét, melyet nemzetével szemben lelkiismerete parancsolt neki.

E beszédek tulajdonképpen célja nem vala egyéb, mint a német nemzetnek öntudatra ébresztése s megmutatása

annak az útnak, amelyen a német nemzet a maga őseredeti szellemében gyökerező hivatásának eleget tehet. Úgy látta Fichte látnoki szeme, hogy ezek az idők a német nép élete, vagy halála fölött fognak döntő ítéletet hozni, s izzó lelkének hevével, lángeszének minden egészével akarta népét az élet számára megmenteni. Nem titkol semmit és nem hizeleg senki-nek : egyenesen mondja szemébe a keserű igazságot mind-azoknak, akik a német nép vezetéséért felelősek, nem hallgatván el magának a népnek sem rettenetes, halálra vezető mulasztásait. Németekről beszél csupán s csak németek szá-mára, hogy tette gyűjtsa minden németnek lelkületét. Nem azokhoz szól, akik az elszenvedett fájdalom között olvadoz-nak s vigasztalhatatlanságuk által már eleget tenni véltek kötelmeiknek, hanem azokhoz, akik a fájdalom és bánat fölött már a tiszta belátás és elmélkedés magaslatára emel-kedtek, vagy legalább is erre a magaslatra emelhetők. Azok-hoz beszél, aki előtt bizonyítható, hogy sem ember, sem isten sem semmiféle hatalom, vagy esemény meg nem segít-heti a német nemzetet, hanem csak egyedül ő segíthet maga-magán.

Minden veszedelemnek ősi forrását a német nép egyenet-lenségében látja Fichte : törzsek, vallások, pártok, rendek, osztályok küzdenek egymás ellen s hiányzik az igazi *nemzeti* nevelés, amely szigoruan vallásos s erkölcsös alapon képezze ki a lélekben élő nemes tulajdonságokat. A német merőben elfelejtkezett arról a közös *vérről*, amely minden német ember ereiben csorog s többre becsüli a külföldit — idegent, mint a saját fajtájabelit. Már pedig az egységnek más alapja nincs, mint a kölcsönös megbecsülés ; az önzés csak ideig-óráig köti össze az érdektársakat. A német a maga államában csupán amolyan hasznos gépezetet lát s ennek keretében csak a maga önző vágyainak kielégítését keresi. Az önzés és haszonkeresés kerített mindenkit zsoldjába s eként a nemzet sír szélére jutott. Minden állam, amely polgárainak önzésén és érzéki boldogság-vágyán épül fel, szükségképpen lesz előbb, vagy utóbb ellenségeinek zsákmánya.

Miként menekülhetünk hát ebből a végső veszélyből? Csak úgy, ha olyan nemzedéket nevelünk, amelyet nem a

hasznosság-vágya és az önérték vezet, hanem a jót magáért a jóért szereti és valósítja meg önzetlen cselekedet által. Ezt a nagy feladatot kell megoldania nem a népnevelésnek, hanem a *nemzeti* nevelésnek, amely minden németet egy nagy közösség egyenlő értékű tagjává teszen. Olyan embereket kell nevelnünk, akik alapjában véve jók, mert hiszen minden rosszság forrása az érzéki jólét ; olyan embereket, akik csak a jót szeretik és csak a jót teszik s a jónak cselekedetében találják tetszésüket. Ennek a jótetszésnek oly mértékben kell megragadnia a lelket, hogy abban teremtmény erővé váljon. Azt a szeretetet kell meggyökereztetnünk a lélekben, amely nem törődik az érzékiség óhajtaival, hanem szellemi tevékenységre ösztönöz magáért ezért a tevékenységért s a törvényre irányul magáért a törvényért. Ez a nevelés kiirtja az erkölcstelenség gyökereit, mert az érzéki élvezetet törli a tevékenység rugói sorából. Ekként mindenki egy nagy és tiszta erkölcsi közösségbe iktatódik s a homályos érzések helyett mindenkit a tiszta ismeret vezérel. Ez a tiszta ismeret azonban — úgy mond Fichte — nem egy már megadott és létező világra irányul, amelyet készen el kell fogadnunk, úgy amint van s amelyben eredeti, teremtmény tevékenységünk a maga számára kört nem talál ; ez az ismeret egy oly világra irányul, amelynek lennie *kell*, egy apriori világra, mely eljövendő és mindig eljövendő is marad. A jelenségek egész világának alapját egy isteni élet képezi, ez az isteni élet azonban soha sem úgy lép elénk, mint egy fennálló és megadott lét, hanem valami olyan, aminek lennie *kell* ; és ilyen is marad mind örökké ez az isteni élet, úgy, hogy soha sem lép a megmerevült lét halálába, hanem megmarad mindig a tovaáramló élet formájában. Az isteni életnek ebbe a világába kell belépnie a német népnek a szeretetből fakadó ismeret által : eddig csak vak véletlen által lett azzá az emberiség, ami, azaz lett Semmi-vé ; most már a német nép van hivatva arra, hogy maga is a világos ismeret útjára lépve, elvezesse az emberiséget az igazi létbe.

A német népet erre a kiváltságos, világtörténeti szerepre a maga lelkének kiváló tulajdonságai predesztinálják. A német nép szellemében ott él s csak tevékenységre vár az a

páratlan erő, amely által világos ismeretté lesz az, ami eddig csak sejtés és homályos érzés vala. Ez az erő különös pompával jelentkezik a német nép nyelvében, amely szükségképpen olyan, amilyen: évezredek át, minden változáson keresztül ugyanaz marad mindig ez az őseredeti, a lélekből közvetlenül előtörő tevékenység. A nyelvnek őseredetiségében a német nép őseredetisége nyilatkozik meg s ezért Fichte mély gondolata szerint, németnek lenni annyi, mint őseredetinek lenni. Nyelvében és nyelve által él a német, de ebben s ezáltal él minden más nemzet is. Amely nép saját nyelvét idegennel cseréli föl, az a maga őseredetiségét dobja el magától. Mert a nyelvvel szorosán függ egybe a szellem élete. A népnél, melynek nyelve élő, a szellemnek képzése az életbe nyúlik, ahol a nyelv nem élő, ott a szellemi képzés és az élet külön utakon járnak. Így azután eltávolodik az élet a szellemtől; már pedig az egyetlen cél, az öncél, az emberre nézve más nem lehet, mint az örökké tevékeny s az örökké teremtő szellemi élet. A szellem ad zárt egységet az életnek a gondolat által s így az életben megnyilatkozó igazi tevékenység a gondolat tevékenysége. Gondolat és tevékenység, tudás és cselekvés az eszes életnek elválaszthatatlan alkotó részei.

A német nyelvben is megnyilatkozó őseredetisége a német szellemnek új tárlókat nyit meg az emberiség számára, annak mélységeibe fényt és napot bocsát, s a gondolatoknak sziklatömbjeit fogja szerte dobálni, hogy azokból az eljövendő kor lakást építsen magának. A «külföldi szellem» ellenben a népnek halálát készíti elő, megmérgezi annak lelkét és tisztátalanná teszi az őseredetiség kristály forrását. A «külföldi szellem» csak egy kedves sylph, vagy méhecske, mely a nyíló virágra száll; a német szellem ellenben sas, amely erőteljes szárnycsapásokkal emelkedik a nap felé, melynek látása elragadja őt, a «külföld» a «szülőföld» önállóságát rabolja el s ezáltal megsemmisíti azt, mert szellemi halálra kárhoztatja. Aki idegen nyelvvel paráználkodik, az a nép szellemét mérgezi meg s **lelkének önállóságát viszi piacra.**

A német szellem őseredetisége és önállósága mellett bizonyít a történelem s főleg annak egyik legnagyobb szerűbb eseménye a reformáció, amelyet maga a külföld készített elő, de

a német nép hajtott végre. A német nép emelte öntudatra a szellem szabadságát s ezáltal szabaddá tette az utat az élő élet igazi folyamához, az abszolút élethez és az élet ősforrásához, istenhez.

Ki hát már most az igazi ember, az igazi, őseredeti német? Itt minden attól függ, vajjon hiszünk-e abban, hogy van egy Első és egy Eredeti az emberben; hiszünk-e az igazi szabadságban, amely nem egyéb, mint egy felsőbb, a valóságos élethez, közvetlenül az istenhez való kötöttség; hiszünk-e a végzetlen tökéletesülésben és megjobbúlhatóságban? — vagy pedig mindebben nem hiszünk, sőt egyenesen tudni s megérteni véltük, hogy mindennek az ellenkezője létezik. Akik, vagy maguk teremtők és életadók, vagy legalább az új életnek lehetőségét hiszik s annak kialakulását figyelemmel kísérik, a szabadságot sejtik s azt nem gyűlölik, tőle nem ijednek meg, hanem keresik, — mindezek eredeti emberek a szó szoros értelmében — azaz — teszi hozzá Fichte — németek. Akik ellenben megadással vállalják, hogy ők csak «második»-ak, csak «leszármazottak» azok csak «függelékei az élet»-nek, amely saját ösztönéből mozdul előttük, vagy mellettük, egy már elnémult hangnak sziklákon visszavert visszhangjai ők, — «idegenek» és «külföldiek».

Világos most mindezekből, hogy minden nép egy bizonyos «törvény», az életnek törvénye alatt áll. Olyan emberek, akik nem hisznek egy örök továbbfejlődésben s nem hisznek a lélek eredetiségében, azok «nép» nem is lehetnek. A nemes embernek az a hite, hogy tevékenysége örökös léttel bír ezen a földön, azon a reményen alapul, hogy a nép, amelyből ő kifejlett s ennek a népnek sajátossága, örök léttel bír; örökké élni fog e nép anélkül, hogy valami hozzá idegen vegyülne bele s rontaná meg a sajátos törvény működését. A nép szellemének ez a sajátossága örök és csak ez a sajátosság az örök, amelynek örökkévalóságába olvad bele az egyesnek tevékenysége is s lesz ezáltal maga is örök; az egyesnek akarnia kell tehát a nép sajátosságának örök életét, mert csak ezáltal tágul arasznyi élete örökké tartó életté. Ezért kell szeretnie népét minden egyesnek, kell azt tisztelnie, benne bízni s megtisztelve éreznie magát, hogy ő is abból származik. A népen, a nemzeten

kivül való élet értékkel nem bír, mert ennek az életnek örök létet s becsét csak a nemzet önállósága és eredetisége adhat. A maga sajátosságait, minden idegentől megóvó és lelkét a «külföldi szellemtől» megőriző nemzet s a haza a földi öröklétnek hordozói és zálogai. Ennek a hazának szeretete alapja az államnak ; a hazaszeretet kormányozza az államot, mint legfelső, legutolsó és önálló hatóság. A «polgári szeretet», amely a dolgok nyugodt folyásának örvend, mit sem törődik a haza és nemzet örök létével, sajátosságának, ha kell vére árán is, megvédésével. Az ilyenek a szabadságot sem abban látják, hogy a nemzet önállósága és sajátossága éljen s megmaradjon, hanem abban, hogy ők a magasabb értelemben vett hazaszeretet parancsai alól felmentve legyenek.

Az új nemzedék nevelésének is főirányítója ama meggyőződés lesz, hogy az állam kormányánál a nemzet iránt való szeretetnek kell ülnie. A nemzet sajátosságainak és a hazaszeretetnek kell minden áron megtartatnia, habár — jól tudja Fichte, hogy — a kint lévő és a hazai — «külföldiek» a nemzet sajátosságának és a hazaszeretetnek létezését tagadni fogják ; ez önkénnyt értetődik. E kérdést különben fogalmi bizonyítékokkal elintézni nem lehet. Ha érzi valaki és saját tapasztalata győzte meg róla, hogy van a nemzetnek ősi sajátossága és van magasabb értelemben vett hazaszeretet, — úgy semmiféle bizonyítékra nem szorul ; aki nem érzi ezt, az előtt minden bizonyíték haszontalan.

Milyennek kell lennie annak a nevelésnek, amely a nemzet és haza iránt való szeretetet felgyújtja a gyermeki lélekben? — Az eddigi nevelés — úgy mond Fichte — ezt az érzéki, látható világot vallotta az igazi, a való, a létező világnak. Az új nevelés ellenben meg van győződve arról, hogy a gondolat és szellem világa az igazi, a való, a létező világ. Ebbe a felsőbb, szellemi világba óhajtja növendékét bevezetni, ezt akarja vele megszerettetni, hogy a növendék élete a szellemnek világában szükségszerint fakadjon és nőjön. Eddig a legtöbbször lelkében élt a hús, az anyag, az érzéki természet ; az új nevelés által mindenkinek lelkében egyedül a szellem élhet és irányíthat. A nevelés célja : az erős és biztos szellem létesítése az új nemzedékben.

Ez az erős és biztos szellem már magában rejti a hazának igazi szeretetét s azt a hitet, hogy a földi élet a haza életének, az örök élet ezen hordozójának folytatása. A haza szeretetéből pedig önként folyik a vitéz katona, a nyugodt és igaz polgár. Az ilyen nevelés által az *egész* ember fog tökéletesülni minden részletében s eként a nemzet és a haza szempontjából való felgyógyulás meggyógyulása a szellemnek is minden bajából és nyomorúságából.

Röviden : Fichte államfilozófiája és neveléstana, helyesebben művelődésbölcselete a nemzet fogalmán épül fel ; a nemzet fogalma pedig a nép, nem lett, nem a történelem folyamán hozzátapadt, hanem a lélekben kezdettől fogva benne rejlő, őseredeti sajátosságának kifejlésén sarkallik. E ténynek kiemelése nélkül éppen oly kevésbé lehet megértenünk Fichte gondolkozását, mintahogyan titok marad Széchenyi személyisége azok előtt, akik a «megnemzetesülés» gondolatát megélni nem tudják.

III.

Széchenyi és Fichte, — e két férfiúnak gondolkozása, jellemük és személyiségük rokonságánál fogva, erősen alkalmas arra, hogy egyik a másikat megvilágosítsa és megértesse. Mindketten *teremtő* géniuszok voltak, akik nem elégedtek meg a szemlélet nyújtotta szellemi kincsekkel, hanem az akarat és tevékenység örökös izzásában e kincseket az élet számára is értékké tenni akarták. Mindkettőnek lelkét mélységes élmények kavarták szüntelen s alakították egy felsőbb világ törvényei szerint, hogy azután a kialakult és értékekkel megteljesedett lélek kialakítani törekedjék a körülötte terjedő valóságot. Úgy Széchenyi, mint Fichte személyisége arra volt teremtve, hogy egy robustus Én, amely sokszor egyeduralomra tör, korlátot nem ismerő energiával feszüljön neki a vele szemben álló Nem-Énnek s azt a maga eszméi szerint formálja. Szemlélődés és cselekvés, teória és praxis mindkét férfiú élete formájának nélkülözhetetlen, egymástól el nem választható alkatrésze. Egyikük sem elégedhetett meg a pusztá szemlélődéssel s filozofusi elmélyedéssel, de mindkettőnél elképzelhetetlen vala a praxis megfelelő s alapot vető szem-

lélődés nélkül. Mindketten az ész emberei, akik az ismeret páratlan becsét pillanatnyilag sem vonják kétségbe: Fichte a homályos érzések és ösztönös sejtések helyére a világos ismeretet áhítja, Széchenyi pedig nem szűnik meg minduntalan arra figyelmeztetni, hogy csak az a nép jutott át gyermeki korán, amelyik az ész és értelem útjára lépett, mert legnagyobb érték a «kimivelt emberfő». De nem kisebb mértékben áll mindkettőnek rendelkezésére a *képzelőerő* bámulatos heve s termékenysége, elannyira, hogy a képzelet korlátlan forrongása *romantikussá* teszik Fichtét és Széchenyit egyaránt. A Fichte képzelete megmutatkozik bölcséletének minden részletében s új utakat mutat a nevelés részére; Széchenyi képzelete pedig ott lobog mindenütt, ahová csak tevékenysége eljutni képes. Az érzés és szenvedély hevessege, az akarat kitartó energiája, az akadályokat nem ismerő és ellentmondást nem tűrő meggyőződés egyformán sajátja mindkét férfinak. Fichte nem ismer barátságot ott, ahol az igazság érvényesítéséről van szó; Széchenyi sem habozik, ha választani kell felismert igazság és régi, jó barát között. Fichte nem szívesen kér tanácsot s ha kap, nem hallgatja meg; Széchenyi nemkülönben, tanácsot csak tájékozódás okából kér, de a legritkább esetben fogadja el, ha cselekvésre kerül a sor.

Ily sok formális megegyezés mellett nem lehet csodálkoznunk azon, hogy gondolkozásuk *tartalma* is sokban meglepő hasonlóságot és megegyezést mutat. Különösen meglepő a gondolkozás hasonló tendenciája a *Kelet Népe* és a *Reden an die deutsche Nation* között. E két műben számtalanszor még a stílusnak dinamikája is egymásra üt. A *Kelet Népe* bátran viselhetné a «*Beszédek a magyar nemzet*»-hez címet s a «*Reden an die deutsche Nation*» fölé oda lehetne írni címül e két szót: *Nyugat Népe*. Felvetődhetik a gondolat: vajjon a lipcsei csatában küzdő magyar huszártiszt nem ismerte-e a Napoleon ellen izgató német bölcselőnek Németországban oly népszerű művét?

A tartalmi hasonlóságok végső alapja az az értékelés, amelyben Széchenyi és Fichte a nemzet fogalmát részesítik. Mindkettőnél a saját nemzetüknek létéről, vagy nem létéről van szó. Mindkettő prófétai szemmel látja, hogy nemzete úgy,

amint tényleg *van*, hosszú időre nem tarthat igényt : életének napjai meg vannak számlálva. Mindkettőnél tehát érték-fogalommal válik a nemzet fogalma s olyan eszménnyé leszen, amelynek megvalósíttatnia *kell*. A népnek nemzetté kell válnia ; Széchenyi kifejezése szerint, mindenkinek fel kell nemzetesülnie. A legfőbb cél tehát, amely minden tevékenységnek irányt szab, a «felnemzetesülés». Mindenki csak olyan értékkel bír, mint amilyen mértékben felnemzetesülnie sikerült. Ez a felnemzetesülés pedig Széchenyinél is, Fichtenél is azt jelenti, hogy meg kell teljesednie a nép minden tagjának azzal a szellemmel, amely a «törzsök faj»-nak őseredeti elidegeníthetetlen sajátosságát képezi. Aki erre nem képes, az nem tagja a nemzetnek ; Fichte szerint az ilyen a nemzet körén kívül a saját önzésének és nyugalmanak él, tehát a hazában «itthon» élő «külföldi». A «nemzetiség» mindkét férfiúnál a legfőbb érték, amelynek megvalósítására a népnek minden egyes tagja kötelezve van, kötelezve van már azért is, mert csak a nemzeten keresztül és a megvalósult nemzetiség által valósulhat meg az «emberi». Nem a külföldieskedés által teszünk hasznat az emberiségnek, hanem a «felnemzetesülés» által, — ha a nép nemzetté leszen s eredeti, nem kölcsönként tulajdonosságait kifejti, ez által gazdagabbá teszi, megajándékozza az emberiséget, mert olyan szellemi értékeket nyújt neki, amelyek nélkül az eddig szűkölködött.

A nemzet főértékűségéből következik, hogy mellette minden más csak «leszármazott» s éppen belőle leszärmazott : vallás, tudomány, erkölcsiség, művészet egyaránt. Fichte minden kétséget kizáróan állapítja meg, hogy az állam a nemzet által nyer értéket s a nemzethez való szeretet az igazi hazaszeretet ; az állam örökké való, ha örökkévaló a nemzet s a nemzet pusztulása az állam pusztulása. Széchenyi is habozás nélkül tesz vallomást arról, hogy előtte a nemzetiség az első s csak utánna következik az alkotmány ; ha a kettő közül választania kellene, ő a nemzetiséget előnyben részesítené az alkotmány fölött. A nemzetiség ezen őserértékének megvalósításában mindketten *radikálisak* : e megvalósítás nem lehet alku és vitatás tárgya, mert *kötelesség* a faj és emberiség iránt. De mindketten *konzervatívok* is egyszersmind : a népnek ős-

eredettől fogva megadott sajátosságait akarják kifejtetni és diadalra segíteni a másodlagosságok és a «külföldi» felett. Széchenyi szerint: «zagyvalék» nép helyett «terebélyes» nemzetre van szükség. — Fichte szerint: a német sajátosságok védelme és kifejtése által kell megmenteni az emberiséget. Minden érték kútfeje és forrása a nemzeti szellem, amelynek megvalósítása által valósul meg az emberiség.

Ezen megegyezések mellett, hogy vannak mélyreható különbségek is a két férfiú gondolkozása között, — nem tagadjuk. Ezeknek a különbségeknek forrását feltárni, e helyen nem lehet feladatunk. A hasonlóságokra is éppen csak hogy rámutattunk, mert meg vagyunk győződve Széchenyi és Fichte gondolkozásának mélyreható egyezéséről s azt hisszük: hogy a két génusz lelke egymást világosítja és magyarázza. Ezenfelül szerény kísérletünk talán arra is figyelmessé teend, hogy a problémák mily végtelen gazdagsága hever még a legnagyobb magyar műveiben kiaknázatlanul.

BARTÓK GYÖRGY.

AZ ENTENTE JÖVŐJE ÉS A FRANCIÁK.

A locarnói konferencia egy időre elsimította azokat az ellentéteket, amelyeket John Bull és a francia kakas viszonyát teljesen elmérgesítették, vagy legalább azt az eredményt vonta maga után, hogy az entente nagy repedéseket szenvedett ugyan, de nem bomlott fel. Akkor, mikor jóformán egész Európa leült a tárgyalóasztalhoz, a több mint húszéves szövetség tagjainak mégis csak bizonyos fokig támogatniuk kellett egymást: a négyéves világháború és annak befejezése annyi közös érdeket teremtett közöttük, hogy azokat egyikük sem áldozhatta fel.

A locarnói konferencia óta eltelt idő alatt azonban lassan kibontakozott a látók előtt Európa új térképe. Itt-ott elmosódott foltok vannak rajta — sajnos, ezek közé tartozik Magyarország is — azonban az már kétségtelen, hogy az államok fölötti, Kant-féle civitas gentiumnak szánt Nemzetek Szövetsége nem tölti be helyét, nem elégíti ki minden tagjának igényét, még kevésbbé azokét a nemzetekét, amelyek egyelőre a Société des Nations keretein kívül maradnak. Ugy látszik, földrészünk lakossága még nem érett arra, hogy az egyes államok önállóságát megtartva, oly módon tömörüljön magasabb életközösségbe, mely mód egyetlen nemzet életét és fejlődését sem akadályozza meg. Ugy látszik, a mások rovására terjeszkedés vágya még beláthatatlan időig lényeges alkateleme lesz az európai állampolitikának; úgy véljük, ennek a folytonos harcnak és surlódásnak magasabb célja van: az, hogy a nemzetek tusáik folyamán termeljék ki magukból mindazt az értéket, amely bennük rejlik és amelyre az egész emberiségnek szüksége van. A nemzetek állami főhatalmának korlátozása, magasabb hatalom

jogi kereteibe helyezése egyselőre nem jelent egyebet, mint-hogy a nemzetek egyik csoportja az összesség erejét felhasználja a másik csoport szabad fejlődésének akadályozására.

Mindaddig, amíg Európában annyi megoldatlan alapvető kérdés van, az Európai Egyesült Államoknak Condeihove gróf által ajánlott terve, vagy akárcsak a Wilsoni értelemben vett Nemzetek Szövetsége szép ábrándnál nem egyéb. Mindezek lehetnek kívánatos célok, de megvalósításukra csak akkor kerülhet a sor, amikor Európa népei a vér és vas útján, vagy munkájuk szervezésével és a természetes fejlődés eredményeihez alkalmazkodással az összes surlódási felületeket eltüntetik; akkor azonban a most hiába kívánt állapot önmagától, minden mesterséges szerkezet nélkül is beáll.

Addig nem marad más hátra, mint visszatérni azokhoz a bevált módszerekhez, amelyek az utolsó évszázadokban lehetővé tették Európa óriási mérvű fejlődését, csaknem valamennyi világrésznek az európai kultúra által meghódítását.

Ezen eszközök közül a legfontosabb a hatalmi egyensúly rendszere, melynek eredete messzire vezet, mely a XVIII. és XIX. században azonban határozott alakot nyert és ennek a két évszázadnak számos háborúja ellenére erős biztosítéka volt a békés fejlődésnek.

A rendszer lényege az, hogy két, körülbelül erőre egyforma hatalmi csoport egyensúlyozza egymást és mintegy megosztozik az országokon, abból az elgondolásból indulva ki, hogy az erőviszonyok egyenlőségére tekintettel minden háborús leszámolás még a győztes félnek is olyan áldozatába kerülne, amely a legjobb esetben elérhető eredményt meghaladja.

Messze vezetne, ha ennek a szűk ismertetésnek kereteiben a világháború okainak kutatására vállalkoznánk. Kétségtelen azonban, hogy a világháború csirája abban a pillanatban keletkezett, amikor Olaszország a Német Birodalomtól és az Osztrák-Magyar Monarchiától érzelmileg elvált és ez a két nagyhatalom a mérleg általuk tartott tányérára sem Angliát, sem Oroszországot nem tudta megnyerni nyoma-

téknak. Utóbbinak a szövetségbe állása nem sokat lendített volna a helyzeten és nem sokáig gyakorolt volna ellensúlyozó hatást: a tengerhez való természetes vonzódása és az északi és déli tengerszorosok megszerzésére irányuló törekvése, valamint az északi és déli szlávok egyesítése tekintetében táplált, vallásos alapon is álló hivatásérzete előbb-utóbb új szövetségeseivel ellentétbe hozta volna. Nem lett volna ellenben semmi akadály a sem annak, hogy német-angol közeledés és utána szövetség jöjjön létre. Mikor a Fashoda kérdés miatt csaknem háborúra került a sor Anglia és Franciaország között — ami be is következett volna, ha az utóbbi államot abban az időben teljesen el nem gyengíti a Dreyfus-ügy — Chamberlain, az angol közvélemény megtestesítője, óriási feltűnést keltett leicesteri beszédében nyíltan ajánlotta az angol-amerikai-német hármasszövetséget és ez az irány hol erősebben, hol gyengébben, állandóan felütötte fejét egészen addig az Afrika-paktumig, amely 1914-ben Kühlmann legszebb sikereként már aláírásra készen állott és a Lichnovszky¹ tanúsága szerint csak bevezető lépése lett volna a mind szorosabbá alakuló viszonyoknak. Úgy látszik, Vilmos császárnak a demokratikus iránytól és a parlamenti kormányrendszertől való idegenkedése vágta útját ennek az egész emberiség sorsa szempontjából döntő jelentőségű közeledésnek; amennyiben a két császári unokafivérnek a szovjet-kormány által közzétett bizalmas levelezése nem hamisított, Vilmos császár közölte a cárral az angol királynak hozzá intézett és szövetséget felkínáló levelét és kifejtette, hogy bár Németországra előnyösebb lenne az angol szövetség, ő mégis azt hiszi, hogy a két, Isten kegyelméből való császárnak közös szent hivatása van: az, hogy vállvetett erővel akadályozzák meg az uralkodói tekintély csorbulását.²

Bármilyen volt is azonban a döntő ok, a tény az, hogy a hivatalos német politika a Krüger-sürgöny óta a flotta-korlátozás iránt tett angol javaslatig mindig elutasítólag

¹ Meine Londoner Mission. Füssli, Zürich, 1918, 21 l.

² Új Magyar Szemle 1921 áprilisi szám 78. és köv. l.

viselkedett az angol közeledési kísérletekkel szemben és az egymást sokszor meghazudtoló császár és kancellárok egyaránt felelősek a legtökéletesebb egyensúlyi rendszer kialakulásának megghiúsulásáért.

Ilyen egyensúlyi rendszerre pedig szükség van. Amint észrevette a másik hatalmi csoport a németek mögé sorakozó csoportok gyengeségét, az állami létből egyelőre elválaszthatatlan önzéstől sarkalva, a helyzetet teljesen saját érdekeinek megfelelően alakította ki, illetőleg változtatta meg. Ez a törekvés az egyenlőtlen erőviszonyok ellenére csak hosszú és véres háború árán vezetett sikerre, vagyis a győztes csoportra is ugyanolyan áldozattal járt, mintha az erőparallelogramm nem tolódott volna el; kétségtelen azonban, hogy az entente-hatalmak — az eredeti wilsoni gondolat félretételével — elérték céljukat: az ő egyoldalú céljait megtestesítő és érdekeiket kielégítő pillanatnyi tényleges helyzetet a Nemzetek Szövetségének egyezségokmánya által jogi védelem alá helyezték, állandósítani törekcszenek.

A jog azonban nem ismer örök törvényeket, perpetuæ sanctionis clausulákat. Az élet árja állandóan mossa a jog alapjait, még a nemzetközi jogét is, és a jogszabályalkotónak állandóan új és új gátat kell emelni az áradat elé. A már 1918-ban sem egységes «szövetséges és társult hatalmak» között az évek folyamán olyan mély szakadékok, erős érdekelletétek keletkeztek, hogy most csaknem mindegyikük külön utakon keresi boldogulását, a kivezető utat abból a gazdasági zsákutcából, amelybe minden európai nemzet került. A «Nemzetek Szövetsége» egyelőre még fennáll. sőt Németország belépési szándéka által erős lépést látszik tenni eredeti alapeszméjének megvalósítása felé anélkül, hogy a páriszkörnyéki békék pontjainak érintetlensége látszólag a legkisebb mérvben is érintetnék. az 1918-iki győztesek közül azok, akik akkori elgondolásukhoz ma is ragaszkodnak, diadalmasan örülhetnek, ha a felszínen maradhatnak — nem kell azonban nagyobb politikai képzelőtehetség annak megállapításához, hogy pár éven belül a «Nemzetek Szövetsége» mellett, sőt esetleg ellenére létrejövő szövetségi szerződésen lesz ismét a súly.

A párisi környéki békék által teremtetett és a Société des Nations védelme alá helyezett állapot nemcsak a legyőzöttekre siralmas: Európa gazdasági egyensúlyának felborításával és nagy nemzetek termelő- és fogyasztókéességének korlátozásával jelentékeny károkat okoz Angliának, másrészt akadályozza terjeszkedésében az utóbbi évek alatt hihetetlen átalakuláson átment és megacélozott Itáliát. Ezek tehát — ha nem is máról-holnapra — vagy meg fogják győzni eddigi szövetségeseiket arról, hogy egyoldalú francia és kis antant-érdekekért további áldozatra nem hajlandók, tehát szövetségeseik áldozzák fel az ő kedvükért egyes túlzott érdekeiket, ha a kapcsolatot fenn akarják tartani, — vagy pedig — ami valószínűbb — megkísérlik a hatalmak új csoportosítását, elősegítenek olyan új megoldást, amely kedvezőbb az angol közgazdaságra és az olasz expansióra nézve.

Itália — úgy látszik — meg is indult ezen az úton. A jugoszláv-olasz szerződés és a Mussolini által ajánlott latin unio a földközítenger-melléki államok szövetségének hatalmas gondolatát veti fel. Minthogy azonban az olasz viszonyokat még teljesen kialakultaknak nem tekinthetjük, egyelőre függőben tartjuk annak a kérdésnek eldöntését is, a déli államoknak ez a szövetsége egyenértéke lenne-e az ebben az esetben szükségképpen szintén tömörülő északi államoknak.

A mi szempontunkból az a döntő jelentőségű, hogy Anglia európai és főleg interkontinentális érdekeit milyen nemzetközi kapcsolatban látja biztosítottak. Köti-e Angliát a több mint húsz évvel ezelőtt létesült entente Franciaországgal szemben jogilag, érzelmileg, politikailag; megtalálja-e Franciaország számítását olyan hatalmi csoportban, amelyben az angol barátságot illetőleg a Német-birodalommal, Itáliával, vagy egy harmadik tényezővel kell megosztoznia.

Ettől függ a mi sorsunk is. Amennyiben létrejönne az angol-francia-német szövetség, amely tervnek Caillaux valószínűleg barátja volt — Franciaország nem igen szorul többé ugyan a kis-entente segítségére, szövetségesei azonban nem akadályozzák meg a kis-entente további támogatásában, mert

egyikük sem érzi magát keleten érdekeltnek, legfeljebb a németek kötik ki maguknak a Dunavölgy pénétration pacifique-ét. Amennyiben azonban a franciák kívül maradnak az új szövetségen, úgy az esetleges angol-német alliance-nak harmadik, lehetőleg erős tagra van szüksége. Minthogy pedig Itália saját útjain jár és mindjobban kikapcsolódik nemcsak a francia, hanem az angol érdekkörből is, nem marad más hátra, mint hogy a Duna medencéjében szüntessék meg a mai, csupán Franciaország érdekeit szolgáló helyzetet és igyekezzenek olyan államszövetség létrehozására, amely angol és németbarát elemeket juttat szóhoz. Ez az eshetőség bizonyos belszerkezeti engedmények árán meghozhatja Nagy-Magyarországot, mely a Jean Desthieux¹ szerint reáutalt Lengyelországgal együtt elég hatalmas lenne az új alakulatnak kelet és dél felől megvédelmezésére.

Van-e akadálya annak, hogy a németek és franciák egy szövetségbe tömörüljenek? Mily mélyen gyökeredzik az angol-francia szövetségi viszony? Ennek a két kérdésnek miként eldöntése alakítja ki az új Európát. Ha az első nem válik lehetetlenné, Kelet-Európában nem lesz lényeges változás; ha a másodikra nem kell feltétlenül igennel felelnünk, csaknem biztosra vehetjük az új alakulást.

Az entente jövőjének francia oldalát vizsgáljuk akkor is, amikor az esetleges német-francia kibékülés esélyeit vizsgáljuk. A francia források alapján kell megállapítanunk azt, hogy a német-francia tartós közeledés csakis abban az esetben lenne lehetséges, ha a bizonyos koron felül lévő franciák mind elpusztulnának és az ifjabb nemzedék nevelését teljesen megváltoztatva, az a francia nemzet világtörténeti hivatását és célkitűzéseit illetőleg az eddigi hagyományokkal és közvéleménnyel teljesen szakítana.

Nem a sok háború és a győzelemnek a franciák által kiméretlen kiaknázása állítja szembe a németeket nyugati szomszédaikkal, hanem az a belső meggyőződés, mely csaknem minden franciában él és amely abban hegyeződik ki,

¹ Desthieux : *La petite entente*. Paris : 1922, Bossard. 141 és köv. lapok.

hogy a francia nemzet a műveltségnek és haladásnak őre Európában, érdekeinek bármilyen eszközzel megvédése tehát nemcsak szükségszerűség, hanem az általános emberi eszmének tett szolgálat, az igazság oltárán hozott áldozat. Mint-hogy azonban érzik számbeli gyöngeségüket és látják a számos degeneratív tünetet, mesterséges eszközt keresnek helyzetük biztosítására. Ez a mesterséges eszköz a természetes határ fikciója, amely francia fogalmazásban azt jelenti, hogy Franciaországnak a Rajnáig kell terjednie és még a Rajna jobb partján is lehetőleg el kell szigetelnie magát egy semleges állammal a Német-birodalomtól. Ugyancsak feltétlen követelmény a nagy folyók torkolatának francia kézbe jutása.

Ez nem a jingók csatakiáltása ; nem túlzók álmodozása. Alig van francia, aki ezekre az elvekre ne esküdne. Nem is szükséges a napisajtó organumára utalni, elég hivatkozni olyan előkelő tanura, mint Louis Madelin, akit nemrég ünnepeltek, mint a francia fejlődés leghivatottabb interpretálóját.

Madelin a francia expansióról írt művében¹ minden francia baj forrását a 843-iki verduni szerződésben látja, mellyel Nagy Károly fiai megosztottak atyjuk örökségén és így megakadályozták az egész birodalom elrománosodását. Még nagyobb baj volt II. Lothár halála, ami megszüntette a középső államot és így Eris almáját dobta a germán és frank közé, megfosztván utóbbit biztos határáról. Madelin szerint ezért és nem a különböző francia kormányzati rendszerek bűnei, a dinasztikus politika túltengése miatt nem sikerült a francia világbirodalom megalkotása, jöllehet a XII. századtól kezdődőleg a franciák Szíriában a Földközi-tenger keleti medencéjének más partjain, Indiában, Kanadában, a Mississipi partjain a gyarmatosítás csodáit hajtották végre. Mindez hasztalan volt : Franciaországnak századokon át vérezni kellett, hogy természetes határait megszerezze és mindez az áldozat hiábavaló volt : a Rajnát és a torkolatokat tartósan birtokba venni nem tudta.

Pedig törekedett rá. Az összes nagy francia hódítók a római hatás alatt állottak és Madelin elég becsületes ennek

¹ L'expansion Française, Paris : 1919. Plon-Nourrit.

bevallására : Le Français a toujours rêvé de dominer le monde.¹ A Capet-ek, majd utódaik maguknak igénylik az első részt : Et ils devaient reprendre dans la chrétienté le premier rôle.² Pinon³ megmondja, miért. Mert a francia, mikor természetes határáért küzd, biztosítani akarja vezetőszerpét.

Poincaré a háború okairól írt könyvében még azzal igyekszik a francia politikát igazolni, hogy a franciák és angolok nem sajnálták volna a németektől azokat az előnyöket, amelyek ezt a nagy nemzetet fejlődése, kiválósága és szaporasága révén megilletik ; csak azt vették rossz néven, hogy a németek erőszakosan léptek fel, monopolisztikus helyzetet követeltek saját számukra és túlságosan mellőzték a tisztességes verseny szabályait.⁴ Poincarénak ez a megnyilatkozása azonban talán inkább a háborús felelősségtől szabadulni kívánó államférfi alibi-bizonyítása ; a Madelin-iskola szerint a németekkel nincs megegyezés, amíg el nem takarodnak a Rajnától és számbelileg el nem gyöngülnek annyira, hogy a francia hegemoniát többé nem veszélyeztethetik. Pinon⁵ — akire még visszatérek — nyíltan be is vallja, hogy a németek rovására mindenkit előnyben kell részesíteni, mert már a németiség pusztasága is veszély, fenyegetés a dolgok állandónak szánt és a francia érdekeket kielégítő új rendje számára.

Ilyen körülmények között német-francia közeledésről még abban az esetben sem lehetne beszélni, ha a németekben is nem lenne egy jó adag nemzeti egoizmus és túlfejlett teuton büszkeség. Anglia tehát Németországot és Franciaországot egy szövetségben sohasem egyesítheti.

Most már a másik kérdést kell vizsgálnunk : feltétlenül kötve van-e Anglia Franciaországhoz és alakíthat-e nélküle vagy éppen ellene szövetséget?

A francia-angol viszony egyike a legkülönösebb történeti fejleményeknek.

¹ id. m. 165.

² id. m. 175.

³ L'avenir de l'entente Paris : Plon, 1924. 57 l.

⁴ Poincaré : Les origines de la guerre Paris : Plon 1921. 37 l.

⁵ id. m. 33, 67.

A háború folyamán számosan törekedtek annak kimutatására, hogy a francia-angol entente tulajdonképpen egy sokszázéves fegyverbarátságnak csupán új fejezetét jelenti. Kifejtették, hogy már a XVI. századtól kezdődőleg együtt küzdött ez a két hatalom az osztrák ház túlsúlya ellen és azok a háborúk, amelyeket időközönként egymással vívtak, nem gyűlöletet, hanem kölcsönös megbecsülést hagytak hátra mindkét nemzetben.¹

A történelem reflektorának vakító fénysugarában kissé másképp látjuk a helyzetet. A százéves háború, a későbbi devolúciós háborúk, a spanyol és osztrák örökösödési háborúk, a hétéves háború, a francia forradalom és Napoleon hadviselési annyiszor és oly élesen állították szembe ezt a két nemzetet, hogy az nyom nélkül nem maradhatott a néplélekben. Az a körülmény, hogy Anglia meg akarta akadályozni a francia nemzeti integrálódást, majd elvett tőle — Michelet szavai szerint² — nem kevesebbet, mint a világot, az az állandó fenyegetés, amelyben a franciák a nehezen megszerzett világhatalmat és az angol inzuláris elzárkózottságot állandóan részesítették, inkább kölcsönös gyűlöletet eredményezett. Crécy és Azincourt, Blenheim és Oudenarde, La Hogue és Trafalgar mindkét nemzet emlékezetében ég.

Elméleti politikusok gyakran megfélelkeznek arról az inponderabile-ről, melyet nemzedékek hosszú sorának hagyományai, a csiraplazmában a jövőt is meghatározó alkat-elemei jelentenek. A politika az exigenciák tudománya és nem az érzelmek játéka; ezeket az ösztönös, átöröklött ellenszenvet az emberek a szükséghez képest időnként elnyomják, valami azonban mindig marad belőlük és adandó alkalommal elemi erővel tör ki. Most a franciáknak keresniök kellett az angol barátságot, tehát előzékeny hűrokat pengettek; Angliában ellenben még ma is Pitt emléke előtt hajolnak meg, aki óriási népszerűségét meg nem alkuvó franciagyűlöletének köszönhetette és Napoleon-korbeli írásokat

¹ Lauessan: *L'histoire de l'entente cordiale*. Paris: Alcan 1916. p. 301.

² Michelet: XVII. 101.

kell lapozni, hogy az ember azt a fanatikus megvetést és félelmet megértse, melynek Boney tárgya volt.

Az entente igen nehezen jött létre; a tuniszi és egyiptomi kérdés minden közeledést megzavart. A Marokkó-kérdés felvetése hozta létre a Marokkó-szerződést; a tulajdonképeni szövetségi szerződést pedig Sir Edward Grey csupán a háború kitörésekor ismertette meg az angol alsóházzal. A szerződés — amint köztudomású — nem kötelezte feltétlenül Angliát és ha a németek nem sértik meg a belga semlegességet, nem sütik el Antwerpenből az «Anglia szívének szegezett pisztolyt», Nagybritánia 99%-nyi valószínűséggel a nagy küzdelemtől távol marad.¹

A német tengeri hatalomtól való félelem hajtotta csupán az angolokat Franciaország karjaiba, az az ősi hagyomány, hogy mindig a második kontinentális hatalmat segítsék az első ellen. Franciaországgal egyéb közös érdekük alig van; az egymásrautaltság szempontjából nem fontos, hogy különböző vérmérsékletűk, vérösszetételűk, termelésük révén kiegészítik egymást.² Anglia gyarmataival önmagában is tökéletes egész, amely saját érdekei szerint járhat el.

Az angol ipar és kereskedelem érdeke pedig az, hogy Európa újból termelő- és fogyasztóképesé váljék és így különösen Kelet- és Középeurópában megváltozzanak azok az államalakulatok, amelyek fenntartása csupán a franciák hatalmi súlyát növeli. Amint tehát Anglia a jogi megkötöttségtől szabadul, semmi akadályja sincs a hatalmak átcsoportosításának.

Az angol ideiglenes jellegű célszerűségi berendezésnek, a francia örök időre szóló, sacralis jellegű intézménynek tekinti a mai helyzetet. Minthogy pedig az angol túlerős arra, hogy a francia a maga felfogását reákényszerítse, önként pedig azt az angol el nem fogadja, érthető, hogy nagyon sok francia az entente-ot már felbomlottnak tekinti.

Ezek közül minden esetre legnagyobb figyelmet érdemel Rene Pinon, a legelőkelőbb francia folyóiratnak, a *Revue des deux Mondes*-nek politikai rovatvezetője. Ennek a lapnak

¹ Asquith : The genesis of the war 211.

² Lauessan : id. műve. 293 l.

narancssárga füzetek képviselik a francia közvéleményt, sőt csaknem babonás tisztelet tárgyai mindenütt, ahova a francia műveltség elhat.

Állásának fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint-hogy előtte Poincaré töltötte be a rovatvezetői tisztelet és csak akkor mondott le erről, amikor a politika ismét előtérbe állította.

Pinonnak rendes kéthetes krónikái s az 1924. évi karácsonyi könyvpiacra megjelent könyve fokozott figyelmet érdemelnek.

A könyv igen érdekes megállapítással kezdődik. Megállapítja a francia-angol jóviszony felbomlását és azt, hogy a nagy háború nem érte el a célját, Németország nincs tönkre téve: kivonja magát a jóvátételi kötelezettségek teljesítése alól és készülődik a háborúra. Mi ennek az oka? Az, hogy az angolok és franciák kölcsönösen lekicsinylik egymás teljesítményeit, az angol nem mérlegeli a franciák szenvedéseit, a francia pedig azt, hogy az angol jogos büszkeségéről mondott le akkor, amikor francia katonai és politikai vezetés alá helyezkedett. Számot kell vetni továbbá azzal is, hogy a mai erősen protestáns érzésű Anglia lakói nem szívesen látják a katolicizmus előretörését és a szintén protestáns Észak-Németország kudarcát.

Pinon három szempontból vizsgálja az angol-francia viszonyt: kikötőpolitikája, a szárazföldi rendszer és a Csendes-óceán feletti uralom azok a kérdések, melyekről táplált egyöntetű vagy eltérő vélemény állítja egymás mellé, vagy egymással szemben a két nagy nemzetet.

Az angol államférfi elsősorban Anglia kereskedelmi érdekeire van figyelemmel. Nem kisebb ember, mint Pitt állította fel azt a tételt, hogy az angol politika egyenlő az angol kereskedelemmel, az angol túlságosan angol ahhoz, hogy európai legyen. Nem függőleges tagozódásában, föld- és néprajzi adottságában, történelmi kialakulásában nézi a világrészeket, hanem csupán abból a szempontból, hol lehet kikötni, hogyan lehet behatolni a természetes vízi utak felhasználásával a szárazföld közepébe, hogyan lehet árukat olcsón odaszállítani.

Az angol államférfiak szemében Európa nagy folyói nem egyebek, mint óriási kikötők, amelyek a kontinens belsejébe nyúlnak, melyeknek nemzetközivé tétele elsőrangú érdek. Ez áll különösen a Rajnára, melyen egészen a svájci Alpokig el lehet jutni.¹ Szükséges volt tehát a francia befolyás teljes megtörése a Rajnánál, a nagy folyók torkolatainak külön államok birtokába adása, az angol gőzhajózás kifejlesztése a német folyókon.

Ugyancsak a kikötők politikája érvényesül abban is, ahogy az angolok megszerzik a tengerszorosok feletti uralmat; Dániának például azért kell gyengének maradnia és azért szolgáltatott ki Anglia dán érdekeket a németeknek, hogy függésben maradjon ez a kis ország Angliától. A Keleti-tengeren nem szabad Angliától független állam hadilobogójának megjelennie. A jó kikötőket és folyamtorkolatokat az angol befolyás szerzi meg a francia felfogás szerint életképtelen kis államoknak: Esztlandnak, Lettországnak. Legjobban fájlalják azonban Danzignak szabad-állammá alakulását, hol az angol megbízott, Sir Reginald Tower nyíltan keresztelte a lengyel érdekeket és akadályozta meg államcsínyvel ennek a városnak Lengyelországhoz csatlakozását, aminek azután az az eredménye is volt, hogy az 1920-iki bolsevik-támadás idején a Szabad Állam nem engedte meg az Amerikából jövő lengyel önkéntesek partraszállását Danzigban.

Jó kikötői elhelyezkedést keres azonban Anglia a Földközi-tenger keleti medencéjében is. Ez az Indiába vezető út biztosítása miatt is fontos. Málta után a háború kitörésekor szerzi meg jogilag a tényleg már régóta kezében lévő Cyprust. Papirosos elismeri Egyiptom függetlenségét, de megszerzi Törökországtól az azelőtt névleg Törökországot illető felügyeleti jogot a Szuez-csatornán. A Dardanellákra is pályázik, belátja azonban, hogy ehhez még az angol világhatalom sem elég és ezért a görögöket használja fel rohamcsapatnak. Venizelos bukása megfontolásra inti az angol kormányt, színleg visszavonulnak a küzdőtérrel, de minden módon

¹ 27 l.

igyekeznek Szíriának elszakítására, nyugtalanság keltésére, a görögkeleti és anglikán vallások egymáshoz közeledésére.

A kikötő politikája érvényesül az angolok dunai magaviseletében is. Pinon szerint Angliának az a törekvése, hogy a Duna medencéjében a franciák által támogatott nemzetek törekvéseivel szemben nagy gazdasági egységet hozzon létre és ebből a célból a Duna-medence közepét elfoglaló magyarokat minden módon pártfogolja.¹

Troubridge tengernagy még arra is rá lett volna vehető, hogy egy Habsburg üljön Magyarország trónjára és a Duna-bizottság székhelyévé Budapestet akarta tenni. Ez a «gyalázat» ugyan nem vált valóra, de az angol politika irányában változás nem állott elő, Pinon szerint minden magyar irredenta-törekvést támogatnak azért, hogy kereskedelmi érdekeiket jobban kielégítsék. A Duna-kérdés legjobban mutatja a franciák szerint azt, hogy az angol kikötő-politika nem konstruktív, nem akar állandó viszonyokat fenntartani vagy teremteni, hanem főleg és elsősorban kereskedelmi érdekeit nézi és ebből a célból nem zárkózik el zavarok keltése elől sem.

Ezzel szemben a franciák a szárazföldi rendszer alapján állanak. Az ő alapelvük a rend, a viszonyok állandósítása. Ez a rendszeret a kath. egyház hagyományaiból, a római eredetből, a francia filozófia tételeiből folyik. A rendnek — természetesen a francia érdekeket megvalósító rendnek — a külső formája a jog, melynek uralmáért a franciák küzdenek. A franciák tehát akkor, amikor érdekeiket védik, egyúttal nagy emberi eszmét szolgálnak, ezt azonban nem tudják megtenni, ha a Rajna túlsó oldaláról állandóan fenyegetik őket. Feltétlenül szükséges tehát, hogy a dolgok új rendje, mely lehetővé teszi Franciaország számára hivatásának teljesítését, feltétlenül megmaradjon, ezen semmi változtatást sem lehet végezni. Lehet, hogy közgazdaságilag előnyösebb lenne más megoldás, a franciák azonban nem hajlandók más nemzetek közgazdasági érdekeit saját rovásukra figyelembe venni. Különösen kiemeli, hogy a szárazföldi rendszernek, — melynek gyökerei tudunkkal Napoleonra

¹ id. m. 49 és köv. l.

nyúlnak vissza — meg kell győzni egyes győztes hatalmakat arról, hogy ne csak saját szempontjukból nézzék az európai kérdéseket, mint például a régi dunai monarchia tette. A kikötő politikájának szerinte is erős Magyarország felelne meg, a szárazföldi rendszernek azonban érdeke a kis-entente fenntartása és Magyarországnak parasztállammá lefokozása. A szárazföldi rendszer és a kikötő-politika között kizáró ellentét nincs. Franciaország a szárazföldi rendszerrel is távolabbi angol érdekeket fedez, Anglia azonban ennek egyáltalában nincs tudatában, rövidlátóan a napi kérdéseket nézi csak és innen erednek a surlódások.

A surlódások forrása azonban még egy harmadik felület is: a Csendes-óceán óriási víztükre. A franciák ebben a kérdésben egyáltalában nem érdekeltek, Angliát pedig még európai állásfoglalásában is elsősorban ez befolyásolja. Egy darabig úgy látszott, hogy ez a kérdés magától oldódik meg. Japán óriási fejlődése és hihetetlen szaporodása ezt az államot látszott a Csendes-tenger urává tenni. Mikor Kinát megverte, az 1895-iki szimonoszeki béke lényegileg Kina urává tette volna, ha az európai hatalmak közbe nem lépnek; és ma is arra tör, hogy a 400 milliós birodalmat leigázza. Ezért nem engedte meg például Kinának a világháborúba belépést előbb, mint akkor, amikor a Kina-Japán ellentétek már elenyésztek és ezért kötött Amerikával 1917-ben szerződést, amely lényegileg Kinát felosztotta.

Japán és Anglia között régóta szövetséges viszony van. Ez azonban erős megpróbáltatások alá került, amikor Japán Amerikával szembehelyezkedett. Japán rá van utalva arra, hogy népfeleslegét neki megfelelő klimájú helyeken helyezze el, Amerika viszont a közlekedési technika mai fejlődöttsége mellett nem hagyhatja magát nyugatról biztosítatlanul.

Anglia halálos zavarban van, rá van utalva Amerikára, mely hitelezője; gyarmatai, különösen Ausztrália, az érélyes fellépést sürgetik, ezzel szemben a japán szövetség már eredményekkel járt és nagy mértékben alkalmas lenne arra, hogy az előbb-utóbb ismét felébredő orosz-ázsiai aspirációkat örökre lekösse. Anglia tehát európai kérdésekben olyan állást

fog elfoglalni, amely Csendes-tengeri érdekeinek legjobban megfelel.

Pinon azonban nemcsak könyvében állítja be ilyen élesen a helyzetet. Találomra vegyük elő a *Revue des deux Mondes* bármelyik évfolyamát. Látni fogjuk, hogy a mindennapi események leírása alkalmával a legelőkelőbb francia folyóirat milyen határozott angolgyűlöletet árul el.

Az 1925. évf. I. 234. oldalon nyíltan megvádolja Angliát, mint amely a kölni zóna kérdésének a szövetségközi adóságek kérdésétől elválasztásával és az Amerikával való külön tárgyalással erősíti a németek helyzetét, pedig amint egy másik kétheti krónikájában kiemeli (II. szám 471.) «C'en'est pas le désarmement passager et provisoire de l'Allemagne qu'il agit d'assurer, il s'agit de la mettre pour toujours hors d'état de nuire a ses voisins.» Egy más helyen (IV. 954.) a francia-angol viszonyt «insoluble problème»-nek nevezi és kifejti, hogy az angolok a francia területi integritást soha sem biztosítanak; csak a párisi környéki békék fenntartása, Románia és Lengyelország jönnek ebből a szempontból számba.

A március 1-i füzetében (232) panaszkodik azért, hogy az angolok, mint hitelezők, gondnokság alá akarják helyezni a franciákat és nem akarják megengedni, hogy ezek tetszés szerint költsenek, Roumier-ra hivatkozik, aki azt mondotta, hogy 100 sout sem adhatnának kölcsön a lengyeleknek. Ugyanott (235) kikel az angol sajtó ellen, amely szerint a genfi jegyzőkönyv és a kölni zóna kérdése kívül esik a francia biztonság problémáján. Majd igen jellemzően így folytatja: «Tout pact qui n'englobe pas l'Europe orientale, est leurre».

Fontos azonban a lengyel állam integritása is; ezért polemizál a *Times*-sal, amely új lengyel felosztást ajánl, békés megegyezést Németország és Lengyelország között (március 15-iki szám 477. l.). Ismételten kicsendül a könyvében is érintett panasz (április 1-i szám, 714. l.), hogy Angliának tulajdonképpen két élete van, egy Európában, egy ezen kívül.

Nyíltan megvádolja Lord Abernont, az angolok berlini követét, hogy ő adja az eszmét a németeknek az egyenrangú

félként meghívatas követelésére, a biztonsági paktumot illetőleg a nyugati hatalmakkal tárgyalásra és a háborús felelősség kérdésének eltemetésére. (Április 15-iki szám, 950. l.)

A tavalyi év május—június havában azonban már csak védekezik és rezignáltan állapít meg tényeket: «Herriot... perdait la direction du concert des alliés» (május 1-i szám, 229. l.). Egy további számban (június 1-i szám, 717. l.) szinte kétségbeesetten fordul az angolokhoz, csak azt kéri tőlük, ne zúzzák szét az új Kelet-Európát; másutt (június 15-iki szám 949. l.) a bolsevik veszedelem rémképét idézi fel előttük.

Mindez hasztalan, a július 1-i számban (234. l.) megállapítja, hogy a francia biztonság, a természetes határ megszerzése nem volt elérhető az angolok miatt: «Mais la France, sauf d'Alsace est éloignée du Rhin; sur ce point les défiances anglaises de 1815, rafraichis en 1919, l'emportent».

Folytathatnám tovább, visszamehetnék előző évfolyamokra, hivatkozhatnám a napi sajtóra a félhivatalos Temps-től és a legitimista Action Française-től egész a Humanité-ig. A közhangulat felismerésére azonban ez is elég.

Mi lesz mindennek a következménye? Pinon elég bátorsággal bír a határozott válasz megadására. Könyvének utolsó fejezetében kifejti, hogy a londoni és berlini kormányoknak azonos lévén a célja: Franciaország lefegyverzése, Anglia és Franciaország között többé szövetség nem képzelhető. A győztes, a német visszatorlást lehetetlenné tevő, a kis-entente-ot felfegyverző és fenntartó Franciaország nem számíthat Anglia támogatására; ez csak a gyenge és legyőzött Franciaországnak jutna. Arra inti tehát honfitársait, ne keressék az angol szövetséget, de törekedjenek a szigetországgal barátságos szomszédságra és saját erejükre, valamint a kis-entente-ra támaszkodjanak.

Ha a vezető francia publicista megszüntnek tekinti a nagy entente-ot, mi sem tarthatjuk azt túl hosszú életűnek. Nem esünk azonban abba a hibába, hogy azt higgyük, Anglia kiválása után csupán az előkelő idegen érdeklődésével fogja nézni az eseményeket és tűrni fogja, hogy az ő támogatását

többé nem élvező Franciaország a bomladozó kis-entente-tal sakokban tartsa Európát és az angol gazdasági helyzetet a vásárlópiac további mesterséges elszegényítésével súlyosbítsa. Bármilyen erős hagyományok fűződnek is a Downing-streeten Canning óta a be nem avatkozás politikájához és bármily kevésbé hajlandók a gyarmatok újabb európai kalandba bocsátkozásra, Anglia nem nézheti tétlenül az erőparallelogramm felborulását, hanem előkészít majd olyan megoldást, amely érdekeinek megfelel. Aki ismeri az angol külpolitika multját, tudja, logy ez lassú művelet: Anglia vigyáz arra, hogy Salisbury szavaiként, ne a legrosszabb ló győzelmére fogadjon.

Egy már most is kétségtelen: a meggyengült és flottájától megfosztott német nemzet nem olyan tényező többé, amely az angol navalis felsőségét komolyan veszélyeztetetné. A megegyezés vele tehát könnyen végbe mehet.

Nekiünk minden esetre élénk figyelemmel kell kísérnünk a fejleményeket. Bármily gyengék vagyunk pillanatnyilag, földrajzi helyzetünk, ezeréves állami hagyományaink és el nem pusztítható néperőnk révén esetleg kezünkben lesz a helyzet kulcsa. Aisopos meséje juthat az eszünkbe: az egér is tehet szolgálatot az oroszlánnak, és mi mégis az egérnél valamivel feljebb vagyunk most is. Csak az a fontos, hogy valóban felismerjük az oroszánt és fogadjuk meg Salisbury tanácsát: ne tegyük utolsó garasunkat a legrosszabb lóra.

ZEIS ISTVÁN.

PJETUSICHA.

Elbeszélés.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

VI.

A hold a nyárfatörzs fölött lebeg, a törzs unott szemmel nézi a holdat. Látja a hold, hogy az alacsony cserje mellett fekszik az ostoba nyárfatörzs. És a fatörzs is tudja, hogy ott van a fénylő hold a felhőfoslányok között. Tudnak egymásról mind a ketten s mégis egyedül vannak. Az egyik mozdulatlanul hever, a másik jár és kutat, de a mozdulatlan test tudja, hogy semmit sem talál a vándor.

... Az égen szélesen terült el a nagy, lilaszínű legelő, — de nem nő rajta fű, folyondár nem kuszik rajta. Sem bánatfű nem terem rajta, sem semmiféle hervadt kis virág nem virít.

... Az éjjeli kóbor árnyak az esti harmat kék tejében uszálnak. Páfnutij keresztül-kasul járja a földet: nagy bajt érez.

... Egy egér futott el az éjszakában...

... Az árnyak embereknek látszanak, az emberek állatoknak, az állatok fatörzseknek. Ha a koromsötétben le-guggolunk, nem tudjuk kivenni, hogy vajjon mit is látnak a szemeink: fatörzset, árnyékot, embert késsel a kezében, vagy szakállas hiuzt, hanem ha az árnykép meglegyinti farkát s felüti a szarvát, akkor megtudjuk, hogy az éjféli kísértet van előttünk.

Ne menjetek lányok éjjélkor az erdőbe málnáért, se ti muzsikok fáért, se ti öregek gombáért: találkoztok a kísértettel, az rátok köhint s fatuskóvá változtok.

... Kígyóképében csúszik a kísértet a mezőn, vagy repülni nem tudó holló, avagy kétszarvu éjjeli állat képében jár ott. S ahová keresztet vet Páfnutij, a kísértet odaköp.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1926. évi 587 számából.

... Már nincs a hold a nyárfatörzs fölött: kék felhő rontott rája. A nyírfa bánatosan sír a szikla fölött, a vadmacska üvöltve kiabál... De miért a sírás, miért a kiabálás?

... Talán csak azért van az ég, hogy felhők úszkáljanak rajta?

... Talán csak azért van a torok, hogy üvöltve kiabáljon?

VII.

Szávoszján sohasem horkol. A hozzáértő emberek beszélék, hogy akinek a szívében nyílás van, az nem horkol, mert a nyílás nem engedi. A nyílás sem nem jó, sem nem rossz dolog, csak éppen hogy megvan.

Oly jól alszik, mint a negyven vértanú, akiknek a menynek országa ígértetett meg... A hold újra az égen áll, a holdon egy kis fiú ül és dalol. Az Álomfiú a hold ezüst peremén bocskorát lógatja. Alszik Aljosa s édes álmát nem zavarja meg a kísértet. Szávoszján farkasbőr bundája alatt alszol, — hadd cirógassa meg az Álomfiú a te lányos szívedet!

Az ablakpárkányon a hold világában fürdik az agyag Jegorij s lovának érzékeny orrcimpái a muló éjjél hús illatát szívják magukba. Jegorij ilyen: három billentyű van rajta, a ló farkában síp van, ha belefújsz a ló farkába s ügyes ujjal befogod a billentyűt, énekelni kezd Jegorij, felmelegszik az agyag, te meg reszketsz az örömtől.

A kis ablak alatt másznak és futnak a könnyű és a nehéz, az enyhe és a fojtó, a csípős és az édes álmok. Sorra vonulnak s holdvilágos szemeikkel benéznek az ablakon.

— Hová küldött titeket az Álomfiú, ti kedves lények?

... Agrafena néni haldoklik, hozzámegyünk, hogy könnyűvé tegyük neki az elmulást.

... És most Aljosa álmában halk zenét hall. Kinyitja szemét s látja, hogy Jegorij alatt a holdvilág fényében táncol a ló s a zene az ablakból szól. Nem veszi le a lóról komoly, fekete szemét Aljosa, mert többet is lát. És a hold az ablak előtt áll, az almafák hallgatnak a holdvilágban s csendes vizek csobognak a szakadékban, mint a régi, elfelejtett patak.

A ló leugrott a földre, megremegett Jegorij kópjája.

Kinyílt az ajtó, kísértalt a ló s Jegorij tündöklő arca megvilágította a sötét szobát: a szitát a falon, a két hársfa-technőt s a fonalat, amelyet Szávoszján felesége font hét évvel ennekelőtte. És Jegorij néma intésére utána ment Aljosa, — kiment a szobából s elállott szemeszája bámultában.

... Köröskörül sziklák voltak, amelyeket valami óriási erő dobált szét a nagy hegyek közé, nagy rengeteg erdők voltak köröskörül s fölöttük a sötét egek vad mélysége. Körölköre, hegyről-hegyre ugrott a csodaló s vitte Jegorijt. S a lovon nőttön-nőtt az agyag Jegorij, már hét tölgyfánál is magasabb, aranysisakja már az úszó, szürke felhőkbe veszett. Örvendezve ment utána Aljosa az uttalan köveken az ég kék mélységében és rajta is kék ing volt. És amikor váratlanul világítani kezdett a hold a két nagy hegy között: arra gondolt Aljosa, hogy vajjon nem Jegorij lovának az ezüstpátkója-e az őszi éjjeleken felkelő hold?

Amikor eltűnt szemei előtt Jegorij, egy barlangot vett észre. A barlang körül piros bors és élősövény díszlett. Be ment a barlangba s három ördögöt látott ülni ólomládákon.

Kezük olyan volt, mint a trágyahányó villa. Az egyiknek farka, a másiknak szárnya, a harmadiknak szarva volt.

Rögtön gondolta Aljosa, hogy ezek ördögök lehetnek s így köszönt:

— Jó napot, ti három ördögök!

Az ördögök félrefordultak Aljosa kék tekintete előtt s állati bőgéssel egyszerre mondták:

— Mi nem ördögök, hanem csak félördögök vagyunk!

Csendesen köszön Aljosa:

— Jó napot, félördögök.

Ijedten körülnéznek az ördögök s mint a sas vijjogják:

— Mi nem vagyunk félördögök, mi garabonciások vagyunk!

Harmadszor szólal meg Aljosa, hogy megtudja, kik ezek:

— Jó napot, garabonciás diákok!

A letört fa recsegéséhez hasonló hangon, félig sírva felelik az ördögök:

— Ó, mi nem vagyunk garabonciások. mi az emberi Öröm őrei vagyunk!

Most világos lett Aljosa előtt, hogy abban a tágas ólomládában, annak is a hideg, mély fenekén fekszik megkötözve az Öröm. Mosolygott Aljosa s kiment.

És amint ment, mendegélt, egy nagy kőbálványt pillantott meg, amely egy háznagyságú sziklán ült. Hanem, amint jobban szemügyre vette, látta, hogy nem kőből, hanem vasból van. A vasember valamit tört a kőmozsárban. Aljosára emelte világtalan szemeit s kérdezte :

— Ki vagy te?

— Én? Aljosa. Jó egészséget öregapám.

— Hogy kívánsz nekem jó egészséget, amikor talán nem is vagyok.

— Hát hogyan volnál, amikor a mozsárban törsz valamit.

— Pedig lehet, hogy mozsár sincs.

Elmosolyodott az öreg. A kezeire nézett Aljosa s csodálkozva látta, hogy három köröm van az öregember minden ujján.

— De vajjon mit törsz te ott?

Felhúzódtak a vasszemöldökök az üres szemgödrök fölött :

— A te földedet töröm. Összezúgom s szétszórom a világ négy tája felé. Hadd boruljon lángba minden ország.

Elmosolyodott Aljosa s tovább ment, míg egy üveg-hegyhez nem ért. Egy borzas muzsik vált a hegyben s eszeveszetten forgott. Megcsóválta a fejét Aljosa, bement a hegybe s mélyen meghajtotta magát a muzsik előtt :

— Vajjon miért forogsz te, bácsikám?

Abbahagyta a forgást a muzsik, rongyos ingujjával megtörölte félelmetes, gonosz arcát :

— Forgok, hogy fölszálljak. Ezer év óta forgok. Vad szenvedélyek és kínzó fájdalmak gyötörték engem s ezért folyton forogtam. Ha fölszálllok, karjaikba kapnak a hat-szárnyú angyalok s bevisznek a paradicsom kertjébe. Ott az arcukba köpök s kimegyek a kertből.

— S hová még azután?

Ismét forogni fogok ebben az üveghegyben, hogy megtisztuljak a bűnömtől.

Jól megértette Aljosa a borzas muzsik szavainak az értelmét, mosolygott s pár pillanatnyi hallgatás után kérdezte:

— Hozzak-e neked egy kis vizet, bácsikám?

— Ne hozzál, nem kell. Hanem csukd be a szemedet, nem szabad sokáig nézni engem, mert te is forogni kezdesz.

Aljosa behunyta szemeit, szelid tekintetét befüggönyözte álmos selyemszempilláival, hanem azután meg szeretne volna tudni, hogy milyen az öregember szakálla: fekete-e vagy pedig vörös. Felnyitotta szemét s csodálkozva vette észre, hogy otthon van, a lócán ül, de a nagyapó bundája lecsuszott a földre. Minden úgy van, mint azelőtt: holdvilágos az ablak s Jegorij is a helyén áll.

... Eszébejutott valami Aljosának, elnevette magát s felhúzta a bundát.

Csodálatos...

A csendes álom újra lenyomta a szempilláit.

S az ablak alatt a könnyű és a nehéz álmok már az ellenkező irányba futottak.

— Honnan futsz te vándor, földi álom?

— Agrafena asszonytól. Meghalt.

— S mit álmodott, amikor haldoklott?

— A szomszéd faluba igyekezett, ahol leányéveit töltötte s egy fehér bárányt vezetett a szarvánál fogva. Fekete felhő borította az eget. Útközben a fekete felhőből ezt a szózatot hallotta: — Siess, siess Agrafena, mert mihelyt odaérsz, kitör a nagy vihar. Agraféna kérdezte: — Miféle vihar? S a szózat így felelt:

— Az emberek vihara.

VIII.

Száz esztendőben egyszer szólal meg a Mizga a mocsárban s a gát korhadt karóit verdesi fekete, tollatlan szárnyai-val. Amikor meghallod a hangját, siess Pesztjurkvoba s végy magadnak a Voronov boltjában tíz arsin olesó mitkált s add oda a barátnődnek, hogy halotti ruhát varrjon mindkettőtök számára.

Száz évben egyszer nyílik ki a mocsárfü vadrózsája az

ingovány gázlóiban. Aki észreveszi, legyen az pap, bíró, tarisznvás koldus, boszorkány, erdei manó vagy maga az ördög: szaladjon a faluba, verje félre a harangot s amikor összejön a nép, kiáltsa torkaszakadtából:

— Ba-aj van!

1914-ben egy vándor félkegyelmű meghallotta a pesztjurovi mocsárban a Mizga kiáltását, Annuska pedig meglátta a mocsárfű vadrózsáját a homokbuckán túl elterülő nádasban. S valóban: a városban peregni kezdtek a dobok s a póttartalékosok katonásdit kezdtek játszani. A járás pirosarcú hivatalnoka eljött Pjetusichába s az összegyűlt nép előtt kihirdette, hogy háború van valahol s nagy szükség van katonákra — vannak-e itt háborúra alkalmas legények s hadköteles emberek. A muzsikoknak eszükbejutott Tálágán:

— Igen, volt egy, Tálágáskának hívták, de eltűnt!

— Miféle Tálágáska? Hogy hívják rendes nevén, — kérdezte a hivatalnok, mintha nem értette volna, hogy kiről van szó.

— Azt bizony nem tudjuk. Kérdezd meg az apját.

— S hol van az apja?

— Szávoszjánnál, a méhésznél lakik. Gyerekkori jó barátok.

Elment a hivatalnok a kolusovi méhesbe.

— A te fiad Tálágán?

Fjodor a küszöbön ült s egy teknőt vájt.

— Az enyém.

— Hát hol van, ha a tied?

— Nem tudom. A vásáron agyba-főbe verték, eltűnt.

Eszébejutott a hivatalnoknak a lókötő, sokszor volt vele dolga, de mivel tréfálkozó kedvében volt, tovább kérdezősködött. Szerette kikérdezni a részegeket, a félkegyelműeket s az egyszerű embereket.

— Vajjon miért verték? Engem például nem bántanak.

Ekkor közbelépett Szávoszján:

— Miféle ember vagy te, hogy nincs számalom a szívedben? Előbb vigasztald meg, azután kínozd.

Elszégyelte magát a hivatalnok Szávoszján szakállától, hanem a féllábú Fjodor már kinyögte:

— Jól tudod. Lovat lopott.

Egyet pederített a hivatalnok fekete bajuszán, kocsira ült s elhajtatott. Ezután vonultak a regruták Pjetusichán keresztül, vígan taposták az őszi sarat az ének hangjai mellett. A kútnál megállottak s pihentek.

— Merre, meddig mentek, fiúk? Ki ellen harcoltok?

— Nem tudjuk, azt mondják, hogy a svába ellen. A pópa az ujságból magyarázta, hogy a svába el akarja venni földjeinket, a muzsikokat pedig Szibériába küldi.

— Ó, ne mondd... Szibériába? Hm...

Így ment egész éven át. A sötét, barátságtalan őszi estéken, mikor a ködös távolban a hideg hold kinyitotta sárga ablakát, összegyültek a téren vagy csak úgy a csűr mellett, a gerendákon s az árokszélén ülve, erről-arról tanácskoztak a muzsikok, de soha egy szó se esett köztük a háborúról.

— Azt beszélik, hogy a Krimben egész éven terem a barack. Még a nyírfákon is barack nő.

— A nyírfákon? ... A Krimben? Hazudnak.

Melchizedek pedig a háború folytán kissé elhanyagolt monostorban kövér térdeire ereszkedett Páfnutij előtt s a szürkeprémes, istenszerető orosz katonák győzelméért imádkozott. És tisztán égtek a mécsesek és a megritkult gyertyák s mély basszusával túlharsogta a fiatal szerzetesek alleluja énekét a hosszúsörényű Nikodém.

... A katonaság pedig menetelt és énekelt, a kék szuronyok villogtak a szomorú reggelek hajnalpirjában. A pirosarcuak szemeiben mélységes bánat volt, a sápadtarcuak képén sárgás, mogorva, baljószerű feketeség tükröződött. És amikor valamelyik átszúrt mellű katona haldoklott a le nem aratott mezőn, keserves zokogás tört ki kebléből s lelke érezte, hogy erre nem volt szükség. Az ég pedig folyton öntötte az ólmos őszi esőt, minden lépésnél szotyogott s zötyögött a sár.

... A városok lakóit idegesítette a távoli jajveszékelés ezért szorgalmasan s gyorsan varrták a dohányzacskókat s művajban sült káposztásrétest vittek a kórházakba a bénáknak.

... Hanem a falvakban élénk vészsejtető csend honolt, majd újra füstölni kezdtek a kémények s kezdetét vette az

eszeveszett mulatozás. Ezután nemsokára az asszonyok szívébe belopózott a kétségbeesés. Megkérdezte az anya Jegorkát :

— Miért jajveszékelt Márfusa?

Felelte a fiú s feleletével fokozta a kétségbeesést : .

— Szerjozsa láb nélkül jött haza.

És az asszony most a saját Szerjozsájára gondolt s még nagyobb erőt vett rajta a kétségbeesés, jóllehet a fia még a saját kezével írt nagy ritkán pár sort a messze, ismeretlen harcterről.

... Szélviharok voltak, füstszagot terjesztettek ...

Így ment egyik év a másik után. Az első év tele elmúlt s beállt a nyár. Hanem a nyár olyan volt, mint a tél, nem volt virágillat a mezőn. Elmúlt a második év, el a harmadik. Mind ismerjük őket, emlékezünk rájuk, azokra az átkos, puszkagolyós évekre.

Egyszerre azután nagy recsegés s minden összeomlott.

Repült a hír a vasutak mentén, a távíróoszlopok mentén, elment a mezőkön át s bejutott az izbakba. A béna katona, a városi kocsmá látogatója terjesztette a hírt s az szájról-szájra szállt az esős őszi napokon, a csillagos éjszakákon s a vad viharokon keresztül.

Azt beszéltek, hogy a cár, már nem cár többé s a cár helyett követek kormányoznak. Azt is mondták, hogy nincs többé szükség papokra, sőt Istenre sincs szükség, mert bebizonyították, hogy nincs Isten s Isten helyett csak üres lyukat találtak az égben. Helyesen jegyezte meg erre a pjetusichai Mirocha :

— Ugyan, hát a követek talán messzilátókkal a kezükben az égbe másztak s ott senkit sem találtak?

... Nem sokkal ezután, — az unalmas, hideg idő beállta előtt azt beszéltek az utasok, hogy az összes követeket kidobták, mint a szemetet s a követek helyét más emberek foglalták el, a bolsik.

Összehúzta szemöldökét Melchizedek, mert nagyon is jól érezte, hogy most, amikor a legnagyobb szüksége volna rá, nincs sem hite, sem reménye és senkit és semmit sem szeret. Kancsalul pislogott Páfnutij ládájára s igen haragudott,

hogy a muzsikokat nem látja az istentiszteleten, csak a félkegyelműek üvöltenek s a vénasszonyok csókolgatják Páfnutij ruhájának kopott, aranyos szegélyét.

Lukics Vászilij karácsonyra hazament Pjetusichába. Csak félvállról kiáltott oda valamit Palagejára, aki pedig nagyon örült megérkezésének. Egész nap szegeket vert a falba s polcokat rakott rájuk, másnap pedig korán reggel befogta szürke kancáját s Pesztjurkiba ment, ahol ragyás unokatestvérével ivott egész nap. Azt mesélte Lukics Vászilij, hogy a katonák átpártoltak a bolsevikiekhez s nem akarnak a haza ellenségei ellen harcolni, hogy a városok tele vannak rühös csőceselékkel s hogy ma a város úgy szűkül, mint az éhes komondor. Az emberek már nem emberek, hanem vadállatok s csak önmagukra gondolnak, mint a svábbogarak. Ideges és komor volt, mert az úton véletlenül Tálágáskával találkozott. Sokáig nézett utána Tálágán mély, fekete szemével s titkos, gúnyos káröröm volt bennök.

Ugyanezen a napon Szávoszján is találkozott Tálágánnal.

A reggeli istentiszteletről jött az öreg. Amint ment, látta, hogy egy katona közeledik feléje rongyos egyenruhában. Jól szemügyre vette s ráismert Tálágánra.

Rámosolygott a méhész :

— Te vagy az?

— Mit akarsz?

— Miért nem köszönsz?

— Fölösleges. A fejnek s nem a szakállnak szokás köszönni.

Ekkor köhögni kezdett Tálágán s megtörölte a száját. Szávoszján a törlés helyén a köpeny ujján vércseppet vett észre.

— Hé, nem vagy-e te bolseviki?

— Bizony az vagyok, még pedig valódi, — felelte mogorván Tálágán.

Elhallgatott Szávoszján, nem volt több kérdezni valója s odébb állt. Otthon ezt mondta Fjodornak :

— Egy bolsival találkoztam.

— Idevalósi?

— Nem.

Megsajnálta Fjodort Szávoszján.

... És ismét multak a viharos napoktól terhes évek, lángok csaptak ki a napokból, mint a puskákból, megégették a merész szemek vércsetekintetét s fekete korommal vonták be a csendes, vak szemeket. Pjetusichában is volt említésre-méltó esemény. A második évben husvét ünnepén elhurcolták Lukics Vászilijt. Idegen, fegyveres emberek jöttek a végrehajtó bizottságtól, — egy közülök folyton dühösködött, folyton ordított s a pisztolyát forgatta. Rájöttek a muzsikok, ez a Tálágán műve, sokszor látták őt. Annuska is nála felejtette magát, látszik, hogy feketelelkű nőszemély volt. Most eszükbejutott a pjetusichaiaknak, hogy nemrégiben a ruhaszekrényéből mindent kiszedett.

A másik esemény az volt, hogy Pjetusichát, mivel kevés volt a lakosa, a szemjonovszki járáshoz csatolták. A muzsikok elmentek a járási bizottsághoz, hogy beutazási engedélyt kérjenek a városba, hát a hivatalban Usztin Tálágán ült egyik barátjával. Úgy képzelték, hogy a szégyenletes vérés után komoly muzsik lett belőle. Tálágán vért köpött, tudakos szavakat használt s amikor beszélt, tűzbejött s egy rongyba gyűjtötte a szájából a megalvadt vért.

Ismét mozgalmas és érthetetlen napok következtek, fekete és fehér napok, mint az öreg komondor fogai. Szávoszján úgy sejtette, hogy a levegő kissé megenyhült s várta, hogy a vihar után az egész föld tavaszi virágdíszbe fog öltözni, — az agyagos föld almát fog teremni, a gazos, forró homok pedig, amelyen oly nehezen halad a muzsik kereke, hasznót fog hozni a léleknek is, meg a zsebnek is. Hanem valamiért ideges volt, mert semmi sem ment a maga rendjén.

... Egyszer Pjetusichába érkezett egy bőrkabátos ember grammofonnal. Átadta a falu fejének megbízó levelét, összehívta az otthon lévő muzsikokat és asszonyokat, az asztalra tette revolverét, felhúzta a rúgót s a grammofon beszélni kezdett. Olyasfélét mondott, hogy ma senkinek sincs joga a más nyakára ülni s ehhez hasonlókat. Beszélt a gyárakról, a földekről, a házakról. Amikor a házakra került a sor s azt mesélte, hogy az emberek közös lakásokban lakjanak, össze-

néztek a muzsikok, Mirocha pedig nem állta ki, hogy meg ne kérdezze :

— Mit jelent az, hogy közösen lakjunk . . . Nálunk talán minden ember, hogy úgy mondjam — tolvaj? Nem, az nem kell nekünk!

Ekkor a bőrkabátos ember megvizsgálta revolverét s megmagyarázta, hogy ennek kommün a neve s ez jó élet lesz . . . Mi haszna lesz ebből a muzsiknak?

— Bánjuk is mi a kommünt — felelték a pjetusichiak . . . ha jobb, csinálják meg maguknak.

Ezután sok nevetés volt. Új lemezt tett a grammofonba, hanem egy szónál megakadt s csak ennyit mondott :

A fe-e-e-e chr . . . chr . . . chr . . . a

Márfusa sokáig hallgatta, végre is megjegyezte :

— Vajjon miért dadog?

— Azért beszél így, mert ezzel akar minket meggyőzni, — jegyezte meg a csipősszavú Szávoszján.

S valamennyi között a bőrkabátos ember nevetett a legjobban. Ezután elmagyarázta, hogy mi a rúgó, hogyan készül a grammofon s a bolsevizmusról is beszélt s szidta a pópákat.

Két napig ilyen beszélgetések folytak Pjetusichában :

— Jól odamondott a pópáknak! Azt mondta, hogy pókok s úgy beszélt, ahogy a trojka vágat a hegynek fölfelé. Neki kellene pópának beállani. Eh, úgy látszik, elveszett ember . . .

— Üres szószátyár, — a gyárból való, a szemjonovszkiak ismerik.

A leánynak is volt észrevétele :

— A boszorkányok felől kellett volna őt megkérdezni. Repülnek-e vagy pedig csak a földön járnak.

Sokat nevettek s tréfálkoztak, de mégis gondolkodóba estek a muzsikok az új szavak hallatára.

. . . Szávoszján pedig hazaballagott a szakadékhöz. Úgy érezte, hogy a szívében is van egy szakadék s ebbe beleestek öreg évei s testi erőtlensége. Az egész úton csodálkozott, hogy miért viszket a balszeme, miért zsibbad a keze, mintha egész héten át a seprűt lóbálta volna, hogy elhajtsa a varjukat a kertből, hanem a lábai könnyűek voltak.

IX.

Egy hét múlva hírül vette Pjetusicha, hogy a legközelebbi pénteken eljönnek a bolsevisták s fölnyitják Páfnutij ereklye-tartóját. Imigyen zugolódtak:

— Nincs okosabb dolguk...

— A föld már kevés nekik, az eget szeretnék látni.

— Milyen durva vakmerőség... miért bántják szentjeinket?

A Fedul-napi meleg szél fujt, a völgyekben ráncokat vetett a föld, hanem a megdermedt erdő még ellentállott az olvadásnak s a közeli völgy kis erdejében még virítottak a fenyők jégcsapjai s hóvirágai.

Péntek reggel nem a szokott víg hangján szólt a harang, hanem tompán, szomorúan kongott. Melchizedek Nagypéntekké szerette volna avatni ezt a napot s ezért megparancsolta, hogy verjék félre a harangot s mindig tompábban szóljon. Üres lelke nem várt semmiféle csodát.

Csütörtök este összehívta harminc szerzetes társát, sorba ültette őket, egyiktől a másikhoz csuszott s alázatos hangon kérte, hogy bocsássák meg a bűneit, de nem mondta meg, hogy micsoda bűneit. Egyesek sírtak, mások fület mutattak a csuhájuk alatt, a legtöbben azonban semmit sem értettek az egészből. Melchizedek zárdafőnöki szíve valami nagy kitörés után vágyódott s ennek a kedvéért hajtott térdet testvérei előtt.

Amikor celláikba vonultak, nem imádkoztak, hanem félelemmel a holnapi napra gondoltak. Késő éjjel bekopogott Melchizedek ajtaján Jermogén testvér. Hatalmas testű, erős férfiú volt. Arca lapos és fekete, keze, mint a gereblye s a tenyere, mint egy tálca. Melchizedek éppen teázott, amikor Jermogén belépett. Jermogén alázatos engedelmségével vált ki társai közül.

Egymással szemben ültek s Jermogén sokáig, szótlánul nézett a főnökére. A harag villámaint szerette volna látni az igumen szemében, ez megnyugtatta volna, hanem Melchizedek hallgatott. Erre Jermogén haragosan összehúzta szemeit s mintegy mellékesen, a fogai közt mondta:

— Lám, eljön a nap, eljön a nap a mostani éjszaka után s lecsap a villám a fejükre. . .

Melchizedek szórakozottan körülnézett s tompán felelte :

— Nem fog a villám lesujtani, nem . . .

A maga módja szerint megértett valamit Jermogén a Melchizedek feleletéből s fölállott. A kalandor arcátlansága s a csavargó vakmerősége villant meg a szemében, — a zárdába lépés előtt csavargó volt. Kinyújtotta remegő kezét, hirtelen vállon ragadta az igument s jól megrázta. A tiszta ablakokba az éj mélyéből meztelen hársfák kukucskáltak be.

— Mit tegyünk hát? Álljunk ellent? Csukjuk be a kaput s verjük félre a harangokat? Beszélj! Vagy rejtjük el Páfnutijt a te ágyad alá s mondjuk, hogy az éjjel elment innen?

Komoran emelkedett föl Melchizedek. Mélyen és erősen, mint a kalapácsütés, hangzottak a szavai :

— Távozzál békében Jermogén. Bűnöd bocsánataért ezerszer hajtsd meg magad a földig. Még beszélni fogunk később!

Amikor Jermogén elment, a főnök arca sötétebb lett, mint az éjszaka, de egy szó sem hagyta el az ajkát. Behívta lovas futárát s a városba küldte a járási rendfőnökhöz egy levéllel, amelyben kéri, hogy a holnapi mulatságra jöjjön el. Ezt írta : «...értesültem róla, hogy holnap kijönnek a csirkefogók s a reggeli istentisztelet után gunyolódni fognak Páfnutij fölött s nevetségessé teszik a muzsikok előtt. Amikor erről értesítem főtisztelendőségedet, alázattal kérem, legyen jelen ennél az ocsmány mulatságnál. Ezt azért közlöm, mert Ön is mindent tud, én is mindent tudok s így nincs mit titkolóznom».

Melchizedek keze, de Liszj Mitrocha lelke írta a levelet.

Késő éjjel tért vissza a főnök futárja s jelentette, hogy a járási rendfőnököt egy nappal előbb elhurcolták a bolsevisták, a szerzetesek nagy izgalomban vannak s nagy veszedelemtől tartanak.

A futár az ajtóban állott s úgy beszélt, Melchizedek pedig hálógíngben az ágy szélén ült, lelógatta lábait s úgy hallgatta a jelentést. Összeráncolta homlokát s fulladást érzett. Pirkadás előtt ahhoz a szekrényhez ment, ahol az

örök hazába költözött elődei fekete főveges képeit őrizték s óvatosan, hogy fel ne költse a kisegítő barátot, kivett onnan egy üveg borsos pálinkát. De nem ízlett az ital, — legyintett egyet a kezével, nagyot sóhajtott s erőtlenül az ágyra rogyott. Nyugtalanul hánykolódott reggelig.

Szobájának az ablakai a templomra néztek. Hét tornya volt s az aranyozott keresztek fényesen ragyogtak az áprilisi hajnali kékségben. A hársfa kopasz ágán két varjú ült — valószínűleg anya a fiával — s egész reggel károgtak, míg a harang meg nem szólalt.

X.

Négyen jöttek, köztük Tálágán és még hét fegyveres katona polgári ruhában. Mind a négynek olyan volt a külseje, hogy nem volt kellemes sokáig rájuk nézni.

Az elsön báránybőrsapka s fekete szemüveg volt. A szemüveg vakítóan fénylett, ahányszor a nap sugara ráesett. Fényképező gép csüngött az oldalán, úgy volt összehajtvva, mint a harmonika.

— Gyalázat, ó gyalázat. Uram Istenem, az élet Királya . . . — ismételte már vagy hetedszer a főnök szolgálatára rendelt kisegítő barát, amikor meglátta a vendég egészemeit a szemüveg alatt. A másodiknak Arszen volt a neve. Magas volt s minden kék volt rajta. Szürkés-kék a szeme, kék ing kandikált ki nyitott bekecse alól, sőt a szavai is, amelyeket nagy ritkán s halkan hallatott, a kék színre emlékeztettek. Halántékán kidülledt a kék ér s egy kék sáv vonult végig rajta. Hanem Petrov Arszen kéksége a vastól volt. A harmadik Tálágán volt, akit most Usztin tovarisnak hívtak s a negyedik egy hórihorgas lett nemzeti-ségi ember s Jakajtisznak hívták.

Amikor mind a négyen beléptek a főnök cellájába, — fegyvertelenül, egyforma írásokkal a kezükben, — Usztin tovaris nagy zavarba jött, komoran s félénken viselkedett, úgy ment, mint egy ázott egér. Mikor Melchizedek az ablakból meglátta őket, az jutott eszébe, hogy lopott kabát van Tálágáskán s ettől a gondolattól megkönnyebbült

a szíve. Arszenij tovaris a következő kék szavakat intézte hozzá :

— Azért jöttünk, hogy megnézzük az itteni ereklyéket. Megkapta az értesítést? Mindent el fogunk követni, hogy ne sértsük meg sem az Ön, sem az imádkozó polgárok érzelmeit. Itt vannak a megbízó leveleink.

Melchizedek komoran s erőltetve elnevette magát a megbízó levelek említésénél, kezébe vette a pecsétes iratcsomót, bizalmatlanul átfutotta, hanem szórakozottságból néhány írást fordítva tartott a kezében.

Petrov Arszen észrevette, de nyugodtan folytatta :

— Legyen jelen a láda felnyitásánál, mert alá kell írnia a jegyzőkönyvet. Egész nyugodt lehet, semmi veszély sem fenyegeti Önt. Hanem most bemutatkozunk, nehogy megsértődjék. Én Petrov Arszenij vagyok, a társaim pedig Mochlin Porfirij, Pjetuchov Usztin, a helyi hatóság kiküldötte és Jakajtisz.

A hosszú Jakajtisz morgott valamit.

Melchizedek gyors, gúnyos tekintettel végigmérte Tálágánt s ezt mondta :

— Az ön személye ismerős. Találkoztam önnel valami kényes eset alkalmával Pesztjurkovban. Maga ott ... lovat lopott!

Ekkor a kék ember, aki mindent tudott Usztinról, közéjük állott s felfogta Tálágán villogó varjú tekintetét.

— Így már rendben vagyunk, kérem fogadjon minket szívesen. Az ismerősök összetartoznak.

Tálágán beleköhögött bőrsapkájába s egész testében megremegett. Melchizedek rákvörös lett a haragtól, amiért így megsértette őt a kék ember Tálágán előtt, hanem főnökhöz méltóan kiegyenesedett s nehéz karjait széttárva halkanmondotta :

— Bármily terhes is mindnyájunkra nézve az önök jelenléte, bízunk a Gondviselésben s nem félek. És tudva azt, hogy a vendégszeretet díszére válik minden embernek, még életének nehéz pillanataiban is, bátorkodom meghívni önöket egy csésze teára, mert hisz önök is vendégek. Ha kívánják, tojással is szolgálhatunk.

Hanem a kék ember már megfordult, szürkés-kék szeme gúnyosan mosolygott s egyszerű, kérges, kemény szavakkal válaszolt :

— Nincs rá szükségünk, atya. Nem vendégségbe jöttünk. Fölösleges az ön szorgoskodása, hisz ha hatalma volna, összemorzsolna minket.

Melchizedek hallgatott s a földre nézett, a vendégek pedig lassan kinyitották az ajtót s kimentek. Jakajtisz folyton hunyorgatta rövidlátó, fénytelen szemeit. Melchizedek pedig úgy érezte magát, mint a fiú Nabuchodonozor kemencéjében : tűz volt körülötte, de ő nem égett, ujjai hidegek voltak s hideg izzadtság volt rajtuk.

Hozzálépett öreg szolgája, a süket, szemöldöknélküli kisegítő barát :

— Lám, bolsevikik, bolsevikik s oly szépen énekelnek!

— Mint az angyalok! — kiáltotta vad ordítással a fülébe Melchizedek.

XI.

... Lelkemmél köszöntlek téged föld, az emberi könnyek végtelen gömbét s titeket emberek, a farkasok nyáját, kiket a szél űz. Köszöntöm még a téglagyárat s a pjetusichai föld vörös kalácsát, az erős, hatcollos téglát, a te új szívedet.

Jó gazda vagy te föld : ha akarod, makkot teremsz, ha akarod — az örök élet almáját, ha akarod — farkas-cseresznyét, — mindez benned van.

Látom pjetusichai föld a te falaidat s új lakosaidat, akiket tüzes karjaiddal táplálsz. Látom égnek meredő hét tornyodat, amelyek úgy ragyognak a reggeli hajnalpírban, mint a gyertyák.

És amikor az ezüstkürtök megszólalnak a harmatos reggelen, görnyedt hátamra kötöm a tavaszi szél szárnyát, fölrepülök a levegő égbe s a te zúgó tavaszi vizeid fölött keringek.

Béke és áldás legyen rajtad.

XII.

Amikor beléptek, Szávoszjánt, aki ájtatoskodni jött a templomba, a kíváncsi tömeg az ezüst láda közelébe nyomta, ahol Páfnutij teteme feküdt.

Ezen tavaszi héten Szávoszján válla szélesebb lett s öreg szemeinek a mély kelyhe az áprilisi víz sűrű kékségével telt meg. Nevetségesen s szomorúan lógott a szakállán egy eltévedt, halott méh. Egész héten át a kasokat rendezgette, a méhcsaládok ébredését leste a mézhozó kasokban s hallgatta, hogyan készülnek fölrepülni a buja szárnyak. Ekkor olvadt a hó s a napsütéses oldalakon már zöldelni kezdett a fű. A monostor kertjében a fűzfák fehérek voltak s itt-ott egy kis zöld levélke is mutatkozott már rajtuk. Sokkal szomorúbb volt, mint máskor, a mai pénteki harangszó. Alighogy be mentek azok, Melchizedek is bevonult a templomba s mint egy kőoszlop, úgy állott az igumeni emelvényen.

A négy ember összesugott s erre Mochlin Porfirij átvette a mellette álló szerzetestől a láda ezüst kulcsát s bedugta a kulcslyukba. Nyikorogva engedett a zár. Ebben a pillanatban, mintha megijedt volna a valóságtól, Usztin tovaris Petrov Arszenijhez hajolt s valamit sugott a fülébe. Hanem ez szemrehányólag ráemelte kék szemeit, azután a mozdulatlanul álló Melchizedekre vetett egy tekintetet s a kíváncsiságtól égő tömeg fülehallatára mondotta :

— Szégyelje magát tovaris, előbb kellett volna erre gondolnia.

Usztin, mintha villám sujtott volna rá, oly gyorsan vállai közé húzta fejét, határozatlanul kinyújtotta karját, hogy tartsa a láda tetejét.

Egy asszonyból kitört a sóhajtás :

— Ó, Uram, égesd el őket tüzes lángjaiddal!

Az ezüstfedél alatt arannyal himzett nehéz brokát feküdt. Petrov Arszen elsápadt, de azért nyugalmat erőltetett magára s felemelte a brokátot. És ekkor gyenge enyészetszag ütötte meg Szávoszján kitágult orrlyukait.

A Nap pedig haladt a mezők fölött a felhő utak között s alatta vígan csiripeltek a gondtalan verebek az el nem

olvadt havon a monostori kert két falának a szemetes sarkában. Jégzajlásos idő volt s a pesztjurkovi névtelen patakon megindult a jég. Szálltak a meleg szelek s amikor a monostor haranglábához értek, vidám hangon megcsendültek a hangok.

... A brokättakaró alatt, amelyet a nappali fény s nem a sok száz kíváncsian várakozó szem világított meg, ott feküdt a lilaszínű kopasz selymen Páfnutij néhány meztelen csontja s egy kis koponya. Gyenge dohosság, a rohadó fákra hasonló korhadtság s a keservesen megsértődött gyerek duzzogása volt róla leolvasható. Azután kitudódott az igazság.

Az első sorban Szávoszján állott Aljosával, mellette két asszony, az egyik hetedik hónapja viselős volt, azután ott volt egy muzsik s egy vak koldus, aki élesen hegyezte a füleit s úgy figyelt minden mozdulatra. A síri csendben a vak nekifeszítette vállát s mintegy önkéntelenül, — senki sem mert volna rágondolni, — izgatottan kinyújtotta száraz kezét s kivette Páfnutij koponyáját. Nagy, fekete ujjait a koponya szemgödreibe dugta s halk, rekedt hangon mondotta :

— Itt voltak az öreg szemei ... S most nincsenek itt ... Különös ...

Síri csend következett ezután, hanem pár pillanat mulva élesen felsikoltott s összeesett egy hisztérikus asszony. Pjetuchov Usztin hozzáakart menni, hogy kivezesse, ezért szemeit hunyorgatva, apró léptekkel elhaladt a főnök emelvénye előtt. Melchizedekben hirtelen felébredt Liszij Mitrocha s mivel Mitrochának gonosz a lelke, dühösen rákiáltott Tálágánra :

— Lókötő!

Tompa moraj volt az általános felelet s a moraj terjedt s zizegett, mint ősszel a hulló falevél. Melchizedeket azonban elhagyta az alázatos bölcsesség, a türelem és a szeretet s Mitrocha szájából folyt a szó :

— Hé, te diakonus ... dobd ki őket! Vedd elő a gyertya-tartót s üsd a tarkójukat, ... vágd a csőcseléket!

Az értelmetlen lármában Jakajtisz Melchizedekre szegezte szürke szemeit. Elvörösödött nyakát megvakarta ceruzájával s idegen nyelven kérdezte :

— Csi-to-o . . .

A kék ember hideg tekintettel végigmérte a gyülekezetet :

— No, ti!

És folytatta :

— Csenedesebben is beszélhetne atya, ez templom s nem kocsmá!

Azután Mochlin Porfirijhez fordult s mondta :

— Ön tapintatról beszélt. Miféle tapintatról lehet itt szó?

A tömeg úgy reszketett a félelemtől, mint a bottal leszorított egér, a szerzetesek pedig félénken pislogtak homályos szemeikkel. Nem tudták, hogy mitévők legyenek : meneküljenek-e, kiabáljanak-e, vajjon a magáról megfedkezett igumen fővegét húzzák le vagy pedig a hosszúlábú szemüveges emberre vessék magukat.

. . . Melchizedek arca kétféle színben játszott : egyik felén félelem, a másikon gyűlölet tükröződött. Öreg szolgája beharapott az ujjába, hogy könnyet csaljon a szemébe, folyton főnöke mellett forgolódott s várt tőle valamit. Hanem az igumen vérbeborult szemeit Páfnutijnak a láda fedelére erősített képére szegezte. Mereven bámult a képre s nem szívta, hanem nyelte a levegőt s őrült, vad gondolatok villantak meg az agyában. S hirtelen világosan leolvastatette örülségét : Páfnutij szelid képe kinevette Melchizedeket.

Mások természetesen semmit sem láttak ebből a jelenetből, Mochlin Porfirij levette harmonikáját s lefényképezte Páfnutij földi maradványait, azutáni smét pattantott s most mindenkit levett : a bámuló népet, a pislogó fiatal szerzetest a kántor emelvényén s a szemeit forgató, bösz igument.

Melchizedek hirtelen elsápadt, ledobta fejéről az igumeni süveget s most megtudták róla, hogy kopasz s ezért hívták azelőtt Liszijnek. Nehéz, katonás léptekkel az ajtó felé indult. Kemény lépteiből a halál fenségét lehetett kiérezni. Hanem ez még nem volt minden. Mikor az ajtóhoz ért, elébe állott Jermogén.

Mozgatta az ajkait, — talán a nyelvét harapdálta, — fölemelte hideg állát s számadásra vonta Melchizedeket :

— Miért hallgatsz? Szentelt vízzel itattál, amikor súlyos beteg voltam. Akarod, hogy arcul üsselek?

Melchizedek izmos karjaival szótlanul átkarolta Jermogént, gyors mozdulattal félretolta s kiment a templomból.

Távozása mindenkit ámulatba ejtett. Még Petrov Arszen is zavarba jött, azután összeszedte magát, kéken mosolygott s csakhogy mondjon valamit, Szávoszján szürke arcába nézett s kérdezte :

— No, mit szólsz hozzá, öreg? Láttad?

Szávoszján összefonta kezeit s vontatottan, mintha meg nem engedett, bűnös szavakat ejtene ki, felelte :

— Miért vagy rá kíváncsi? Ami véleményünk nem fontos : erdőn élünk, keveset tudunk.

Aljosa a nagyapjával volt, mindent látott és hallott.

A nap így végződött : a jegyzőkönyvet alá akarták iratni az igumennel, hanem amikor bementek a cellájába, Melchizedeket a kályha mellett felakasztva találták. A szentkép üvege be volt zúzva, a földön olajfoltos cserépdarabok s földgöröngyök heverték szanaszét. Ebből is kitetszett, hogy sokat viaskodott magával a halál előtt. A jegyzőkönyvben megjegyezték, hogy kívül álló okoknál fogva az igumen nem irhatta alá. Most megértette Petrov Arszenij hideg esze, hogy Melchizedek nem akarta tovább az üres tömjénezőt lóbálni : nem volt benne sem tűz, sem tömjén.

Egy fekete vadászkutyája volt Tálágáskának, — igen szerette. Amikor vért köpött, ez volt az egyetlen élőlény, amely szánta s a kezeit csókolgatta. Aznap este Tálágán magára zárta az ajtót s kegyetlenül verte csupasz öklével a vonító, szűkülő kutyát.

... A hazafelé menő úton Aljosa egy vadcseresznye illatos, fehér virág felhőjét vette észre.

XIII.

Beállott az esős, sáros idő. Amikor Pesztjurkovban a kisüstön főtt pálinkától berugott a muzsik, bizony nem tudta, hogy hová kösse a csengőt : a szánra-e vagy a szekérre.

Még elég messze volt a május mézes harmata, de már élében hozta Jevdokeja a tavaszt, — a fagyok ideje elmúlt.

Estenként, — a tavaszi esték vidámak s tiszták, —

a csendes szél kergette a selymes esőfelhőket, kergette a holdat s amikor áthasadt a felhőselyem s ijedten kitekintett rajta — szép és kedves látvány volt előtte. Hanem újra komor és sötét hírek kezdtek keringeni, mintha a hegyek elmozdultak volna a helyükről. Ó, aki az emberekre küldte ezt a bajt, azt érje az első golyó!

Esténként a kutak mellett, az izbák tövében halkan beszélgettek a muzsikok :

— Páskának azt mondták a városban, hogy tizenhét generális jön ellenünk.

— Ellenünk? — mondog.

— Igen, ellenünk: Tálágáska is beállott katonának. Már alig van vére, mit keres ott?

— Ugyan, hallgass már.

— Valaki a napokban látta, hogy Páfnutij egyik szerzetese a bolsevistákhoz csatlakozott.

Jermogén revolverrel jár most, legalább a rőt szakállát vágná le.

— A bolsevistákhoz, — mondog? ... Ó, Uram, Te-remtöm ... De hát miért is beszélünk erről?

Azután ilyen beszélgetések is folytak :

— Azt mondják, hogy Kína velünk van.

— Kivel ... velünk?

— Igen, igen ...

— Azt is mondják, hogy Annuska elhagyta Tálágánt s most a biztosnál lakik.

— Ejnye no. Annak a babája?

— Ha, ha.

Így ültek estenként s beszélgettek, csámcsogtak fogatlan szájukkal, miközben az úton porfelhő szállt föl a hazatérő bárányok léptei alól, komolyan lépkedtek, lapos szemüket kidüllesztve a tehenek teli tőggel, a lovak meg az itatóvályu mellett.

Kárkun Pável pásztornak, amikor Pálágejánál a disznó-húsos sesit ette, azt mondta az asszony :

— Azt beszélik, hogy a bolsik elveszik a kenyerünket. Az a parancs jött ki, hogy a muzsik kenyér nélkül éljen.

— Furcsa népség.

— Azt mondják : mi a tietek vagyunk, akkor adjátok ide a kenyeret.

— Ugyan. Derék legények.

Véres, nagy szemeit húnyorgatta Pável, miközben a káposztalevest ette s nem értette Pálágája haragját, hisz ő a falu kenyerén élt. A szakállát simogatta, amely mezei illatot árasztott s közelebb húzta magához a sesit.

XIV.

Nyugovóra tért a tavaszi nap, beesteledett. A kolusovi szakadéokban olyan mély volt a csend, mint a régi, elfelejtett patak medrében.

Az álmok elsuhantak az ablak alatt s útközben Aljosához is betértek a lócára s szép dalokat sugtak a fülébe. Édesen aludt Aljosa, úgy érezte, mintha valaki illatos, puha, pelyhes cobolyprémmele simogatná fáradt tagjait.

Éjfélkor megszólalt a síp. Felébredt Aljosa s felült. Sötétség volt körülötte. Fjodor horkol. A csend a völgyből bemászik az ablakon. A néma csendben ott ül Jegorij a lovon.

... A ló hirtelen leugrik, mintha szárnyai volnának az agyaglábaknak s kimegy az ajtón. S mint valamikor régen, most is utána ment Aljosa a fekete, magas hegyek szikla-ösvényein. Bocskor volt Aljosa meztelen lábán.

... Nagyra nőtt a ló, mint a hegy s a szürke felhők között a hold, — a ló patkója, — vérvörös színben ragyogott. Úgy látszott, hogy vér folyik Jegorij lovának a patkójából. Hátrafordul Jegorij s szeliden, szájalommal kérdi :

— Ki vagy te?

— Én? Aljosa.

— Menj el innen!

... Észrevette a barlangot s bement. Most is ott állott az ólomláda, hanem a három ördögöt nem találta. Kereste őket s csodálkozva látta, hogy köröskörül minden vörös s a vörösség remeg és ég. Nekibátorodott Aljosa. «Mindjárt meg-nézem az emberi Örömet». Felemelte a láda ólomfedelét s alatta hideg, sötét ürességet látott s nem volt feneke annak a gonosz ürességnek.

Köszönt a ládának s kiment.

... Tovább ment s rátalált a kőre, amelyen az «ércember» Aljosa földjét zúzta. Az öreg nem volt ott, hanem a mozsár és a mozsártörő ott feküdt. Úgy tetszett neki, hogy csak ebédelni ment az öreg s a mozsarat itt hagyta. Nekibátorodott Aljosa s benézett a mozsárba. Üres volt.

Köszönt Aljosa a mozsárnak s elindult az üveghegy ellen.

Ott ült az előbbi borzas muzsik s keservesen sírt. Könnyei nehezebbek voltak az aranyból s az emberiség szenvedése tükröződött le a homlokáról.

— Miért sírsz? — kérdezte Aljosa, — miért nem forogsz?

— Forogtam. Azt hittem, hogy ha föllázadok s föl-szállok, megtalálom a kertet s köpök egyet. Fölláztam s föl-szálltam, de nem volt hová köpnöm. Üresség volt ott, ezért sírok.

— Lám, milyen ember vagy te, — mondotta Aljosa. Ezzel kiment, de elfelejtett köszönni. Visszatért Aljosa, hogy köszönjön, csak hogy a muzsikot már nem találta. S a hegy sem volt sehhol. És semmi sem volt. Aljosa a lócán ült. A halotti csendben Jegorij is a lován ült.

Ekkor megeredt az eső.

XV.

A tavaszi eső meleg, — adj Uram mindennap belőle.

... Reggel köszöntötték egymást a zöldelő dombocskák, — öröm volt rájuk nézni. A nagyhét hétfője volt. A szakadék fölött susogott a nyírfa fiatal, kerek levele s integetett a szomorú fűz hosszúkás levele. A mai napon már kimehetnek a lányok lombkoszorút fonni.

Hanem a nap ezen a reggelen is gyorsan szállott föl az égre. És ezután, — ezt senki sem látta, — a kis felhőfiú, mely piros, hervadt ajkaiban a hajnal reggeli énekét viszi, váratlanul megállott a fejük fölött.

Ezen a reggelen Szávoszján, aki egész héten sehohsem találta a helyét, nem tudta, hová üljön, hová álljon, hová köpjön, szótlanul fölállott a lócára s levette a szoba sarkából Páfnutij képét. Azután kivitte s kitette az ajtófélfá mellé.

Könnyes szemmel, halkan mondta, de szavaiból a háborgó lélek határozottsága csendült ki :

— Tehát így lesz. Most menj el Páfnutij. Te is muzsik vagy, én is muzsik vagyok, kevés szóból megértjük egymást. Már meleg van, az erdőben is meghálhatsz.

Befordult a szobába, leült a lócára s a vödör fenekét vizsgálta. Ha megkérdeztük volna : — Mit dolgozol Szávoszján? — nem felelt volna.

Fjodor felkötötte bocskorát s a szoba sarkába nézett.

— Hol van Páfnutij?

Imigyen válaszolt Szávoszján :

— Kiküldtem.

Megértette Fjodor barátja szavait.

— Hogy fogsz élni Páfnutij nélkül?

— Hát majd megleszek nélküle, — repült ki a szó Szávoszján szájából, mint a golyó.

Hirtelen összehúzta szemeit s az ajtó elé ugrott, hogy megnézzé a képet. Ott állott az ajtófélfá mellett, hanem Páfnutij már nem volt rajta. Csak a szuette, sárga, olajos deszka volt ott. Óvatosan bevitte s az ablakba tette Jegorij s a savanyutejes köcsög mellé. És önmagáért, csakis önmagáért s nem Fjodor miatt, keserves zokogásba tört ki szigorúsága miatt és sírt, mint egy gyerek. Öreg vagy te Szávoszján!

— Miért mentél el tőlem ilyen gonosz időben? Hogy tudtad megtenni?

Ebben a pillanatban beszaladt Aljosa, — ragyogott, akár a nap.

— Nagyapókám, gyere ki s nézd meg : a méhek táncolnak s lehullanak, táncolnak s lehullanak . . . s egyáltalán nem szúrnak.

Hanem nagy baja lehetett Szávoszjánnak, mert nem ment ki s titokban folyton Páfnutij helyét nézte.

Pedig ki kellett volna mennie a méhekhez : rájuk jött a dögvész, a fűbe hullottak s haldokolva, szomorúan rángatták lábaikat.

Szávoszján lefeküdt a kemencére, Fjodor pedig kezei segítségével kimászott a kaptárokhoz. Fölkapott egy marék

halott méhet. Megnézte az örökre elnémult állatokat s azt mondta Aljosának, aki már sejtette, hogy baj van :

— Végük van. Csömört kaptak.

Este leászott Szávoszján a kemencéről, rámutatott a csupasz deszkára s kérdezte Fjodort :

— Látod Páfnutijt?

— Látom. Ott van.

— Hazudsz. Páfnutij elment.

XVI.

A nép éhínségnek, mi pedig halálnak nevezzük azt az évet. Halottak testeivel van kirakva a fényes mennyekbe vezető út.

... Eljön majd egyszer az az idő, amikor gépekkel felhasítjuk a mezőket, beforrnak a sebek, kecskebőrcipőkbe fogjuk bujtatni meztelen lábainkat s vissza fogunk emlékezni, hogy mily szomorúak voltak azok a viharos, napsugár nélküli napok, amikor a hegyeken átmásztak a katonák s fejünkre zudították a tüzes golyózáport.

... Elmulnak majd a szomorú napok, bársonynadrágot húzunk magunkra, leülünk a samovárok mellé s eszünkbe jut, hogy, hogyan jajgattak az esőnélküli szelek s mi ; mint ősz aggastyánok, rágondolunk majd arra, hogy a falvakban koporsó nélkül, halotti lepel nélkül temették a mi Mitjkáinkat, Nikitkáinkat s Vaszjátkáinkat a közös, keresztnélküli temetőbe. Virágos fű fogja belepni a domboldalt.

Az is eszünkbe fog jutni, hogyan öltük meg a saját akaratomkat, nem öltözködtünk, meztelán, rongyokban jártunk, a hideg, őszi szélről kidagadtak szemeink, pelyvából és kéreglisztből sült kenyéren éltük át a nagy átalakulás fájdalmát, lopott takarókkal védekeztünk a tél hidege ellen s bujtunk a halálhozó golyók elől. S mily fájdalmasan kiáltottuk : hallgasd meg te föld a muzsik könyörgését s adj neki sok kenyeret!

Egyszerre eszünkbe fog jutni nekünk mindez, hogy majd a jövő század életében örök feledésbe merüljön.

XVII.

A mezőt vizsgálgatta Szávoszján.

... Túlságosan elszaporodott ezen az őszön az üröm, a csalán és a szerbtövis, ezek az éhes, kegyetlen növények. Úgy álltak ki a földből, mint a vesszők s porosak meg szúrósak voltak.

... Egész nyáron át fényesen sütött le az égboltozatról a nap hamvasztó tüze, ezért szökött szárba oly hirtelen a gabona, de nem volt szem a kalászbán.

... A föld jó volt. Ha rozskalász helyett az ördög hideg ujjai nőttek volna ki belőle, nem lett volna oly nagy a muzsik csalódása s csalódásának a fájdalma. A burgonya sem sikerült jobban: nem fontoslyú, hanem körömnagyságu gumó termett.

... Ha két ember találkozott a mezőn, az volt a beszédük:

— Baj...

— Baj...

Hanem a nyár elején még akadt gondosan elrejtett, féltve őrzött kevés rozsliszt s még a ló is az udvaron volt, hogy végső szükségben rákerüljön majd a sor. Ha most találkoztak, így beszéltek:

— Azt mondják, hogy egyes vidékeken már földet esznek.

— Földet?

— Földet.

— Mi is odajutunk, ha nem lesz eső.

— Bizony odajutunk.

Ezzel elváltak, de mindenik szívében ott volt a tör.

... Ilyen volt az egész nyár: nappal a hőségtől égő puszta perzselte a muzsik reménytelen, kiszáradt szemeit. Éjjel a kiégett mezők fölött száraz felhők kergetőztek. És az éjszakák lopva közeledtek az emberek szívéhez, mint a görény a tyúkólhoz s kiitták a remény utolsó csöppjeit.

... A nyár derekán idegen szelek fésülték vasszerűükkel az üres kalászokat, amelyek oly vékonyak voltak, mint a női haj, — most már egyhétetes, bő eső sem segített volna rajtuk.

A muzsikok kezdtek elfásulni, összetették kezeiket s vártak. Olyan csend volt, mint a halottasházban.

... Eljött az őszi munkák ideje, de nem dolgoztak, mintha ünnep volna. És ezután egyszerre megeredtek az ég csatornái. Levágták az utolsó tehenet s fakéregből öröltek lisztet. Ellenséges szemmel nézték az öregeket, irigyelték a vándormadarakat s amikor ezek útnak indultak a meleg tájak felé, — ezt kiáltották utánuk: nincs, aki az égben fölfaljon titeket!

Nemsokára munka nélkül maradt Korkun Pável. Nem volt marha, embereket pedig nem hajthatott ki a legelőre. Beköltözött a városba.

... A hevesebb vérűek most az őszi vetésről kezdtek tanácskozni. Folyton az eget vizsgálták, onnan zuhogott a víz, a kamra pedig üres volt. Olyanok is akadtak, akik ősrégi szokás szerint rossz termés idejére félretettek vetőmagot. Ezek kimentek a mezőre, szántottak a lóval, mielőtt megették volna, — a szél segített a lónak szántani, — tele marokkal szórták a magot jobbra-balra s előre s bár hűvös volt, szabadon hagyták horpadt mellüket. Valami részeges érzés volt a vetésükben s ez a részegség a félelemtől eredt. Csak a gonosz emberek ravaszsága öntött kevés reményt a muzsik megszakadt szívébe.

És újra megnyíltak az ég csatornái s az őszi óriási záporok az elkésett mennydörgések kíséretében felszántották a bevetett földeket.

A megvadult muzsikok izbaikban ültek s úgy kukucskáltak ki éhes szemeikkel a párás ablakokból, mint a svábhogarak a hasadékból. Goromba s káromló szavakkal illette egyik-másik a cárt, az Istent s a különféle követeket. És átkozta a saját édesanyját, az éhes, vaksi Akszinyát a kemencén, aki nem boldogságra, hanem utálatos káromkodásra szülte őt.

... A mezőn bolyongott Szávoszján, — az utóbbi napokban sokszor tette ezt, folyton nézett valamit s azt gondolta, hogy nem mindig szerencsétlenség a vakság. S összeszorította öklét a láthatatlan ellenség ellen, de csak köpött egyet, mert az ellenséget nem érhetette el. Meghasonlott Szávoszján lelke s amerre járt, szétszórta lelkének egyes részeit. Tudd meg,

hogyha emberek születnek a mezőn s fej helyett bunkó lesz a nyakukon, az Szávoszján vetésének a termése lesz.

Csendes hang ütötte meg a fülét :

— Szávoszjá-án . . .

Nem kellett háromszor szólítani, rögtön megértette, hogy hívják. Fel sem tekintett az égre, hogy ne lássa, ki hívja, hanem visszafordult s a szakadékhöz botorkált a méhész, csakhogy ott most nem volt se méh, se alma, csak az őszi szél barlangja. Amint hazaért, lefeküdt s föl sem kelt többé. Az volt írva a sors könyvébe, hogy meghaljon . . .

. . . A meghalás azt jelenti, hogy új életre ébredünk, — nincs miért bánkódni. A muzsikok családjában új muzsikok fognak születni.

XVIII.

Nyilvánvaló, hogy a jó barátok mindig együtt járnak, együtt mennek a kocsmába, a templomba és a temetőbe. Egyszerre haldoklott a két barát : Szávoszján és Fjodor.

Aljosa — még örködött fölötte Jegorij — az emberekhez járt egy harapás kenyeret kérni, hanem kevés ember maradt csak életben, kevés harapást kapott.

Egymás mellett feküdt a két öreg. Nem zavarta nyugal-mukat asszonysírás, csendesen, komolyan feküdtek éhtifusz-tól elgyötörve. Nem vették észre a vészjelző, piros foltot, mert ugys piros volt a testük.

Néha, különösen reggelenként, elborult Fjodor agya s ilyenkor bundája alatt összekuporodott, úgy sírt és könyör-gött, hogy engedjék őt haza. Szávoszján, aki erősebb volt, ártatlanul nevetett, — ahogy a fehér sirály nevet, amikor csőrével az úszó hal után kap, — kérdezte :

— Hová akarsz hazamenni? Ez a mi házunk. Ott a faluban mind a ketten hajléktalanok vagyunk.

. . . A szomszédos napok között a mai nevezetes volt. Erős fagy jégpáncélba burkolta a tegnapi pocsolyákat. A nap alacsonyan volt, nem volt sem tüze, sem ereje a nagy vörös gömbnek. Félelmetes volt a ködös rétek és a puszta ég szél-csendes kékségének a látása. Olyan volt, mint egy nagy, halott lepkének hervadt szárnya. Régen beállt az est, de a

halott mezők csendjét nem törte meg sem a szél zugása, sem a gyorsröptű éjjeli madár szárnycsattogása. Nem volt kinek zajt csapni. Különféle ismeretlen helyekre költözött mindenki, akit még el birtak vinni a lábai s aki meg birta tartani sovány lovát a végszükségre. Azt mesélték, hogy szózatot hallottak, amely azt mondta: «Menjetek, amerre láttok».

Üres lett Pjetusicha, — csupaszon meredeztek az égnek a háztetők gerendái, — nincs ott se ember, se kutya, de még pók sincs a nedves küszöb mellett.

— Úgy látszik, hogy belepi Pjetusichát a hó, ne bizzál Pjetusichában, testvér.

Egyszer csak megszólalt Fjodor:

— Lám Szávoszján, téged már szólítgat az Úristen... Érted jött a halál angyala.

Ez pedig imígyen válaszolt:

— Te is meghalsz holnapig... Nem sokkal előbb hazakíváncsoztál... a sötétség hívott téged.

A sötét éjszaka szelének a szárnya az ablakba csapódott s ugyanakkor hirtelen kinyílt az ajtó s besurrant Aljosa. Sápadt volt s egész testében remegett. A földre dobta az üres tarisznját, — már három nap üresen hozta haza, — s belekapaszkodott a kilincsbe, mintha félne, hogy összeesik s egy pillanatra sem eresztette el, nehogy bejöjjön valaki s megölje sötét, mozdulatlan tekintetével. Nem emberi, gyenge hangon nyöszörgött.

Meghallotta Szávoszján s kérdezte:

— Mi lelt, Aljosa?

Morgott valamit, de nem lehetett kivenni az értelmét. ... Egy oszlop jön... egy fekete oszlop... Nyomon követett... Szemjonovkától kezdve futott utánam... Kettő volt... az egyik Pjetusicha fölött szétomlott!

Összenéztek az öregek, a hideg végigfutott a hátukon. És egy szót sem válaszoltak Aljosának. Az átkozott, természetlen mezők fölött zizegett a sötét nap, mint a sárga légy a pókhálóban.

Aljosa várt vagy húsz percig, azután óvatosan kinyitotta az ajtót s ijedt sikoltással törte meg a zengő csendet, — még egy hegy is összeomlott volna ennek a sikolynak a

súlya alatt, — s összeesett, lágyan és erősen s tarkóját beleütötte a lóca vasalt lábába.

Mozdulatlanul feküdt. Szólítgatta Szávoszján meg Fjodor, hétszer szólították egymásután, hanem maguk fölkelni nem birtak.

— Aljosa ... Aljos ... Aljосonka! ...

Nem felelt senki.

... Estefelé agonizálni kezdtek az öregek. Először Szávoszján érezte meg a halál közeledtét. Merevedni kezdő kezével nehezen vakarta a takarót, mintha fésülné. Valami csábító, hívogató szózatot hallott s zavaros szemei előtt valami sötét, sűrű, utálatos, ragadós tárgy lebegett, mely azután a hasára esett ... Ezután a csürt, majd a templomot látta ...

— Fjodor, hé Fjodoroska ... miért van a csűrünk gazzal benőve? Kis szerzetesek járnak benne!

Hanem Fjodor sokáig, makacsul hallgatott. Ismét összerázkódott Szávoszján s zavartan hebegte :

— Márj, Márja, zárd be a méhkas ajtaját ... látod ... kirepülnek ... Őt pedig ne hívd ... minek ... Miért hagytál itt minket!

Most már Fjodor is hidegséget kezdett érezni tagjaiban. Éjszaka volt a kolusovi szakadéokban, sötét, mély éjszaka. És látomása volt Fjodornak : egy felhőtemplom lebegett homályos szemei előtt, de nem volt rajta kereszt. És ő bement abba a templomba s maga mögött Szávoszján távoli hangját hallotta :

— Ó, Fjodoruska, miért félek?

Visszanézett Fjodor s odakiáltotta barátjának :

— Te pedig ne félj! Csukd be a szemedet s úgy gyere, akkor nem lesz félelmes. Nem kell aggódni.

És Fjodor bement a templomba. Amikor bement, mindennek vége szakadt.

A sötétben jeges eső verte az ablakokat s a meztelen ágak közé bebujt a szél. Azután egyszerre nekilendült és zugott, zugott ...

XIX.

Éjjel magához tért Aljosa s meghallotta a sípot. Kinyitotta szemeit s felnézett a magasságba. A csillagtalan, félelmetes magasságban ott ült Jegorij a lován.

Nagy embertömeg vette körül, sok pjetusichai is volt köztük s remegve néztek mindnyájan Jegorij komor, szenvedéstől eltorzult arcára.

Ekkor lekiáltott Jegorij :

— Cháráblev Alekszej, vezesd őket az ólomládához. Hadd ismerjék meg ők maguk. Egyenesen vezesd őket. Ismered az utat?

Dörgő hangon felelte Aljosa :

— Ismerem.

És előrement s úgy látta, hogy a hegyek is vele mennek.

— Te vagy-e, te vagy-e, kedves Aljosa, a farkascorda ismeretlen vezetője?

Leonov Leonid után, oroszról

BONKÁLO SÁNDOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Az én asztalfiókom.

Sírnak-e, nevessek-e? Bizony nem is tudom
Csakúgy hamarjába ;
Az asztalfiókom nehezen nyílik,
Tán rozsdás a zárja.

Vagy, mintha ezüsttel, arannyal tömve
Szinültig lenne,
Pedig csak molyette, ócska papírlapok
Feküsznek benne.

De rájok írtam szomorú szívemet
És minden könnyem, dalom, csókom...
Hát — azért nyílik olyan nehezen
Az én asztalfiókom.

Magyar mesék.

Aranyködlő fátylak, bíborhímes felhők,
Takarjatok be, ránk boruljatok!
Szálljatok le hozzánk tarka lepkék, ti
Ibolyaszínek, rózsailatok!

Örök kikeletbe ringassátok lelkünk,
Mint símogató anyakéz, lágyan ;
Rigófüttyös, szelid berekbe, ahol
Verőfény bujkál méla homályban.

Mezőket őrző dombok oldalán
Furulya szóljon, pásztortűz égjen
S pislogó mécs a muskátlivirágos
Kicsi ablakban, a faluvégen.

Vigyetek, vigyetek regék völgyébe,
Álomerdőbe, hol patak csacsog ;
Daloló fák közt vadgalamb bűg és
Iramlanak őzek s csodaszarvasok.

Csalogassatok nádasok közé,
Róna ölébe, hol szebb a virág ;
Sziklaoromra, hol várat vínak
Sárkányok ellen magyar daliák!

Aranyködlő fátylak, bíborhímes felhők,
Takarjatok be, ránk boruljatok!
Szálljatok le hozzánk tarka lepkék, ti
Ibolyaszínek, rózsailatok! . . .

LŐRINCZY GYÖRGY.

TUDOMÁNY.

A vegyes házasságok ügye Magyarországon.

Várady L. Árpád: *Lonovics József római küldetése*. Függelékül Lonovics római naplója. Budapest, 1924. A Szent István Akadémia kiadása, 8r., 279. l.

A negyvenes évek politikai küzdelmeinek egyik izgalmas pontja a vegyesházasságok ügye volt. Az 1839/40-iki és az 1843/44-iki országgyűlések szenvedélyes harcainak szinte ez a legfőbb mozgatója. Pusztán a vallásos érzés és a hithez való ragaszkodás szempontjából nézve érthetetlen az a heves küzdelem, amely a vegyesházasságok miatt szinte olthatatlan szenvedéllyel folyt, ha nem vesszük észre a kérdés politikai oldalát. Valóban, a kérdés inkább elvi jelentőségű volt, gyakorlati kihatása semmiesetre sem ért fel azzal a politikai erő kifejtéssel, amelyet a liberális párt érte a harcba küldött. Politikainak tekintette ezt a kérdést Kossuth Lajos is, amidőn *A Kelet népé-re* írott feleletében azt mondja, hogy az 1839/40-iki országgyűlés alkalomával a nemzeten bizonyos fáradtság jelei voltak észlelhetők «és néhány hónap múlva előkerült a vegyesházasságok kérdése; 's a' mint minden rossznak van jó oldala, hazánkknak leghűbb, egyszersmind legegészségesebb velejű fiai határozottan oda nyilatkoztak, hogy ezen kérdésnek előkerülése fogná kifejlődésünk processzusát az elavástól megőrizni. 'S valóban úgy lőn.» (*Gróf Széchenyi István összes munkái*. V. kötet. Budapest, 1925. 481. l.)

A vegyesházasságok ügye alkalmas volt a radikalizmus felé tolódó liberális párt politikai céljainak előmozdítására éppen akkor, midőn Kossuth, Széchenyi mérsékletre intő szavával szemben, az izgatás kíméletlen folytatását sürgette. Alkalmas eszköz volt éppen a vegyesházasságok ügye a reávonatkozó törvény, illetőleg királyi rendeletek homályos voltánál fogva.

Mária Terézia a vegyesházasságok ügyét tisztán a katolikus egyház szempontjából nézte; II. József egyházpolitikai elveinek megfelelően, a vegyesházasságok ügyét az egyetemes államérdek szempontjából rendezte, hogy ha az apa nem katolikus, akkor csak a fiúk követik atyjuk vallását, ellenben ha az apa katolikus, akkor valamennyi gyermek az ő vallását követi.

Ezt a protestánsok javára kétségtelenül haladást jelentő császári intézkedést szentesítette az 1790/91. országgyűlés XXVI. törvény-cikke, amidőn a 15. §-ban kimondja, hogy vegyesházasság esetén, amely mindig a katolikus plébános előtt kötendő, ha az atya katolikus, valamennyi gyermek ezen vallásban nevelendő, míg ha az anya katolikus, akkor csak a fiúk követhetik atyjuk vallását. Ez a törvény

volt a későbbi bonyodalmak tulajdonképpeni okozója. Mert ha a nem-katholikus apától származó fiúgyermeknek nem szükségképpen kell követniök atyjuk vallását, akkor megvan annak a lehetősége, hogy a katolikus anya térítvényt vegyen valamennyi gyermek katolikus vallásban leendő nevelésére; a törvény nem említi ugyan semmit a térítvényről, de azt nem is tiltja. Ez be is következett, annál is inkább mert az 1791 november 17-iki, az 1792 szeptember 25-iki, illetőleg az 1807 október 12-iki királyi rendeletek az ilyen térítvények érvényességét ki is mondták.

A protestáns többségű megyék siettek ugyan már 1793-ban tiltakozni a törvény ilyen magyarázata ellen, de nagyobb hullámokat az úgy csak a reform-országgyűléseken, a liberális-párt megerősödésével kezdett vetni. Így különösen az 1832/36-iki országgyűlésen, hol a vallási ügyek már szenvedélyes jelenetek okozói lettek, midőn a jogegyenlőség nevében kezdték a liberális követek ezt egyéb. a vallásfelekezetek szempontjából sérelmes rendelkezésekkel együtt ostromolni. Ebben valamennyi, katolikus és protestáns, liberális-párti követ egy véleményen volt a katolikus álláspontot védelmező kevés-számú, leginkább káptalani vagy nyugati és északi megyékből való konzervatív követtel szemben.

A katolikus püspökök álláspontjuk védelmére az egyházi törvények szigorúbb értelmezését sorakoztatták fel. Eddig a katolikus plébánosok az előírt szertartások mellett megeskették a vegyes-vallású párokat, minden különleges feltétel nélkül. A szigorúbb állás-foglalásnak tápot adott a kölni érsek és a porosz kormány között a vegyesházasságok kérdésében támadt bonyodalom is, amely a kölni érsek bátor magatartása folytán a katolikus egyházban általában jótékony példaként hatott.

Az első, aki a vegyesházasságok szigorúbb kezelését kezdeményezte, Szcitovszky János rozsnói püspök volt, amiért a megyei hatóságokkal viszályba is keveredett még a kölni események lezajlása előtt. Az ő hatása látszik Lajcsák Ferenc váradi lat. szert. püspök rendelkezésén, aki 1839 március 15-én kelt körlevelében elrendelte, hogy a plébánosok csak azon esetben áldják meg a vegyesházasságokat, ha az összes gyermekek katolikus nevelése biztosítva van: ellenkező esetben a passiva assistentiára szorítkozzanak. Lajcsák rendelete a megyékben nagy izgalmat keltett, a kormány pedig félt, hogy a küszöbön álló országgyűlés izgalmas viták színhelye lesz, azért 1839 április 17-én egy legfelsőbb elhatározás jelent meg, amely kijelenti, hogy a király minden körülmények közt örködni fog a törvények megtartása felett. Ilyen előzmények után nyílt meg az országgyűlés 1839 június 2-án s ez egy 21 pontból álló törvényjavaslatot terjesztett a király elé, amely nem csupán a vegyesházasságokét, hanem az összes vallásügyi kérdések rendezését célozta. A javaslat kimondja, hogy térítvények a jövőben érvénytelenek a vegyesházasságok a véglegény lelkésze előtt kötendő s a gyermekek valamennyien az apa vallását követik, végül az egyházi áldás nélkül kötött házasságok a jövőben érvényesek és az abból származó gyermekek törvényesek. A püspöki kar az országgyűlésen is, külön feliratban is tiltakozott e javaslat törvényerőre emelése ellen. Minthogy magának

a kormánynak is aggályai voltak e javaslatok érdemét illetőleg, másrészt a magyar katolikus egyház különleges helyzetére való tekintettel, szükségesnek mutatkozott a szentszékekkel közvetlenül érintkezésbe lépni, hogy a vegyesházasságoknál tegyen engedményt a tridenti forma megtartását illetőleg. Metternich közvetlen tárgyalásokat indított a püspöki kar és Róma között, ez annál nagyobb jelentőségű volt, mert a jozefinizmus egész ideje alatt nem fordult meg magyar püspök a Kúriánál.

Kérésének tolmácsává a püspöki kar Lonovics József csanádi püspököt tette, aki már 1832 óta szüntelenül foglalkozott a vegyesházasságok ügyével. Miután a kormány az örökös tartományok házassági ügyeit is rendezni szeretete volna, felszólította azok püspökeit is hasonló tárgyalás megindítására, de azok nem egységesen, megbízott útján kívántak eljárni, mint a magyar püspöki kar, hanem külön-külön felterjesztést tettek. A kormány ennek következtében Lonovicsot bízta meg, hogy képviselje az osztrák püspökök kívánságait is.

Lonovics 1840 október 27-én indult el Bécsből Rómába, hová november 24-én érkezett meg. Három nap múlva már megjelent a pápa előtt kihallgatáson, ahol megbízatását részletesen előadta. Hosszas és beható tárgyalások kezdődtek, amelyeknek minden mozzanatát híven megörökíti Lonovics római naplója, s amelyek igen változó előjelek közt folytak. A Kúria örömmel fogadta Lonovics küldetését, hiszen ez a kezdeményezés a jozefinizmus rideg alkalmazásának enyhülésére vallott, de igyekezett az engedményeket a legszűkebb térre szorítani. Így a tárgyalások hosszúra nyúltak és Lonovics többször azon hitben volt, hogy küldetése eredménytelen marad. Végre 1841 április 5-én megkapja a pápa elhatározását, melynek lényege, hogy a passiva assistentia a multa nézve is, a jövőre is érvényben marad. Azonkívül hasonlóan a bajor és porosz mintához, megengedi a biztosíték nélkül kötött vegyesházasság esetében a háromszori kihirdetést és az arról szóló tanusítvány kiállítását, ha pedig a vegyesházasság a nemkatolikus lelkész előtt köttetik, az tiltott ugyan, mégis érvényes. Ausztriára nem járt ilyen kedvező eredménnyel Lonovics küldetése, mert, hosszas megfontolás után a pápa az örökös tartományok részére csupán a passiva assistentiát engedélyezte. Lonovics útja a kérdés egyházi vonatkozásait tökéletesen tisztázta.

A törvényes rendezés, valamint az egyházi engedmények gyakorlati alkalmazása azonban országgyűlési előkészítést és elhatározást igényelt, itt pedig a jog és törvényesség elvein túl politikai érdekek is érvényesültek, mert a liberális párt a vallási ügyeket most is a jogegyenlőség gondolatának uttörőjéül kívánta felhasználni. Ezért tért vissza, a vegyesházasság ügyén túlmenőleg, a vallási ügyek egész komplexumát felölelő 1839-iki alapra s ilyenformán, a jogegyenlőség gondolatának jegyében keletkezett a vallás dolgában az 1844. évi III. törvénycikk, amely a vegyesházasságok ügyén kívül az áttéréseket is a liberális párt kívánalmainak kedvezően szabályozta. Az egyházi jogalapot mindehhez kétségkívül Lonovics sikeres római tárgyalásai teremtették meg.

Várady L. Árpád könyvére vonatkozó kisebb kifogásaink leg-

nagyobbrészt olyanok, amelyek a mű értékét nem érintik. A szerző mindazt szorgalommal összegyűjtötte és kritikával dolgozta fel, amit Lonovics küldetéséről, annak előzményeiről, az irodalomban, valamint az esztergomi, csanádi és a budapesti levéltárakban talált. Különösen becses Lonovics római naplója; más vonatkozásában is. Minthogy Várady L. Árpád a vatikáni és a kongregációs levéltárakban kutatásokat nem végzett, ezek idevonatkozó anyagának feltárása eredményekkel biztosítja a további kutatókat. Tekintettel arra, hogy a magyarországi vegyesházasságok ügye vonatkozásban van a németországi ügyekkel, kár, hogy a Szent István Akadémia nem követte tudományos társulataink dicséretes szokását és nem csatolt a becses műhöz idegen nyelvű kivonatot. Pedig Várady munkája ezt, márcsak új adatainak bősége miatt is, megérdemelte volna, amint hogy a vegyesházasságok történetének tárgyalásánál munkája a jövőben nélkülözhetetlen lesz.

Tóth László.

Magyar asszonyok.

Takáts Sándor: *Magyar nagyasszonyok*. Budapest (Genius-kiadás) 1925. 8r. 538. l.

Takáts Sándor, szülővárosa, Komárom erős történeti levegőjének és gazdag irodalmi hagyományainak hatása alatt fejlődött kemény magyar érzéssel és a tudásnak azzal az alaposságával kezdte írói pályafutását, amelynek révén még egyetemi hallgató korában megkülönböztetett barátsággal emelik magukhoz tanárai: Kerékgyártó Árpád, Gyulai Pál és Salamon Ferenc. Saját bevallása szerint legtöbbet a két utóbb említett professzorának köszönhet, mint akik nemcsak tehetségét, elsőrangú írói készségét ismerték fel, hanem munkásságra buzdították, sőt atyai gondoskodással és jó tanácsokkal is segítségére siettek. Salamon már első, ezelőtt 42 évvel, még egyetemi hallgató korában közreadott dolgozata alapján megjósolta, hogy történetíró lesz belőle, bár hozzátette: «Szép dolog, öcsém, a történetírás, de kanonoki stallum nélkül fabatkát sem ér».

Mint a piarista-rend nyitrai, majd budapesti gimnáziumának tanára ugyan írói tevékenységének első másfél évtizedében főleg irodalomtörténeti tanulmányokkal foglalkozik. Mikor azonban 1898-ban az állam kikéri a rendtől, hogy közreműködjék a közös pénzügyi levéltár magyar anyagának kiválogatásában, figyelme a XVI. század felé fordul s lassanként elmerül a török hódoltság korának addig jórészt ismeretlen, gazdag forrásaiban. És minél mélyebbre hatol az egykorú akták és levelezések tömegében, annál csodásabb kincseket gyűjt össze a 300 év előtti magyar köz- és magánéletből, melyekkel sok tekintetben egészen új megvilágításba helyezi azt a kort. Fontos megállapításai a török idők politikai, katonai, gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyairól immár integráns részei a magyar történelemnek.

Szinte bámulatos hangyszorgalma, melynél csak termékenysége és igaz magyar lelke nagyobb. Egész kis könyvtárat tesznek ki könyvei,

hosszabb-rövidebb tanulmányai és cikkei, melyek közül igen sok épp a *Budapesti Szemle* hasábjain látott először napvilágot.

Legutolsó, *Magyar nagyasszonyok* című kötete terjedelmes összefoglaló bevezetés után, mely megérdemelné, hogy kötelező olvasmányként olvassa minden felsőbb leánygimnázista, 13, illetve 16 nagyasszonyunk életét rajzolja meg a nála megszokott meleg színekkel és lelkes magyar érzéssel. E művében is a lelkiismeretes kutató aprólékos munkájával dolgozik. Nem néhány romból, néhány töredékből varázsolja vissza a régletűnt századokat, hanem ezernyi ismeretlen levél fakult betűiből rója össze finom művészi képbe a XVI. és XVII. század magyar családi életét, azokat a hétköznapiakat, melyeknek szorgalmas munkája, szívós élni-akarása tiszta, magyar szelleme és romlatlan erkölce a három darabra szakítotttság állapotában is megőrizte nemzetünk lelki egységét.

Vajjon lehet-e ennél a tárgynál időszerűbb ma, amikor nem is három, hanem öt darabra tépve szenvedni nemzetünk a világtörténelem leggonoszabb ítéletét: a trianoni kényszerbékét? Bizonyára nincs! De más oldalról sietve hozzá kell tennünk, hogy alig képzelhető nagyobb ellentét, mint az, amely elválasztja a török hódoltság korának nagyasszonyát a mai idők rövidre nyírott hajú, gyermektől, munkától irtózó, mulatni vágyó dámáitól. Nemi túlzással elnondhatjuk, hogy a XVII. század magyar úrnői közelebb állottak a 3000 év előtti homéroszi kornak, mint 300 évvel későbbi unokáikhoz: napjainknak asszonyaihoz.

Tekintsük meg a szerző kalauzolása mellett kissé közelebbről ama nagy idők magyar asszonyainak életét. Míg a férfiak az év nagy részét otthonuktól távol, a törökkel való harcokban töltik s csak aratás idején kereshetik fel övéiket, természetszerűleg a nők vállaira hárulnak minden gond, minden munka. Már 15—16 éves korukban férjhez mennek s 20 éves korukban nem ritkán előzvegyülnek 3—4 apró gyermekkel. Mert a férfiakat nemcsak a háborúk pusztítják, de a rendetlen életmód is, melyet folytatni kénytelenek. Súlyos nélkülözések, nagy erőfeszítést kívánó harcok után dús lakomák, hatalmas evés-ivások s a gyakori járványok korán sirba juttatják azokat is, kiket a nyílt csaták, bajviadalok és lesvetések életben hagytak.

Legkiválóbb férfiaink ritkán érik meg az 50-ik évet. Amint szerző mondja szép, régies nyelven, dandárral járt köztük a halál. Ezekben a nemzetpusztító időkben, a Takáts helyes megállapítása szerint valóban a hazafias, vallásos, lelkes, szorgalmas magyar nők tartották fenn a magyar nemzetet. A férfiak megmutatták, hogyan kell meghalni, a nők pedig megmutatták, hogyan kell élni és dolgozni a hazáért.

A munkamegosztás mai fejlettségével szemben abban a korban még minden háztartás maga gondoskodott jóformán összes szükségleteiről, még pedig asszonyokkal az élen. Ők vezetik a háztartást, látják el a gyermekek nevelését, végeztetik vagy végzik a földek megművelését, gondozzák a háziállatokat. A nagyobb udvarházakban, a főúri udvarokban ők gondoskodnak a nagyszámú familiárisokról, a mesteremberekről, cselédekről, jobbágyokról is. Folytonos

gond és munka az életük. Kora tavasszal már künt szorgoskodnak a kertekben. Szinte versenyeznek abban, kinek van legszebb, legízesebb és legkorábban asztalra kerülő zöldsége, gyümölcse, melynek aszalásában, befőzésében, a különböző liktáriumok elkészítésében szintén asszonyaink a mesterek. Közben ráérnek virágokból illatos vizeket párolni, gyógyfüveket szedni és szárítani, mert abban a korban ők voltak a házi orvosok is. Orvosságaik között találjuk a medve epéjét is, melyet Thurzó Ferencné, Zrinyi Kata küld a beteg Batthyány Boldizsárnak. Majd a hosszú téli hónapokban megindul a szövés-fonás és varrás munkája. Fehérneműik és ruháik, melyek részben török szövetekből és török minták után készültek, izléses formájukkal divatosakká váltak Bécsben és Prágában is. Csehországi főrangú családok szép magyar lányokat kérnek, hogy megtanítsák őket a forgatott rece készítésére. Különösen szépek voltak a lakodalmi ruhák.

Amint a családi életnek ők a központjai, ugyanúgy tartják fenn a rokonságban az összetartozás érzését. Sőt izzó hazafiságukkal nem egy esetben ők döntenek el férjük politikai magatartását is. Nagy szerepet játszanak a társadalmi életben is. A reformáció nélkülök sohasem tudott volna oly erős gyökeret verni. Templomokat, iskolákat, ispotályokat létesítenek s tőlük telhetőleg támogatják a prédikátorokat, a nélkül, hogy hitbuzgóságukban más érzés is érvényesülne, mint az istenfélelem és a szeretet. A vallási gyűlölet — állapítja meg Takáts pár évvel előbb megjelent munkájában, melynek egyik-másik darabját jelen gyűjteményében, átdolgozva újra közreadja — idegen növény volt, Bécsből plántálták magyar földre. Ugyanilyen igaz magyar lélekkel támogatták a magyar írókat is.

Ez a magyar világ az utolsó kuruc fölkelés bukásával indul hanyatlásnak. Főuraink Bécsbe költöznek, idegen nőkkel házasodnak össze s a XVIII. század közepén már hirmondó is alig akad a régi nagyasszonyokból, kikben együtt élt az erős nemzeti érzés a mély vallásossággal, a hitvestársi hűséggel, a szemérmes szerénységgel, az egyszerűséggel s a munka- és emberszeretettel.

Hálával gondolunk vissza áldott emlékezetükre! De adassék tisztelet annak a tollnak is, mely alakjukat kiásta a feledés porából s e kitűnő kötetben vezette be nemzetünk Pantheonjába.

Nagy Miklós.

IRODALOM.

Erdős Renée új regénye.

Bárá Herzfeld Clarissz. Budapest, Athenaeum, év. n. (1926.) 8. r. 361 l.

Erdős Renée ma egyik legolvasottabb magyar regényíró. Még inkább fokozza e megállapítás jelentőségét az, hogy közönsége nem az olvasóknak kevésbé művelt és kevésbé követelő részéből kerül ki. Ő az «intellectuel»-ek írója, s művei nem ú. n. tömegáruk. Regényei előtt még keleti és déli szomszédunk is fölemeli egyébként alig megmozdítható sorompóit s ez nem éppen biztató jel. Mindig gyanús az olyan magyar könyv, amelyet ellenségeink önként, szívesen engednek be vasrostéllal elzárt új «szerzeményük»-be. Annyit legalább is mutat türelmük, hogy abból a könyvből a magyar szív hangjai nem igen csendülnek ki. A *Herzfeld Clarisszban* a nyelven kívül valóban nincs is semmi magyar.

Új regényét Erdős Renée úgy indítja meg, mintha költött cselekvényével a jelen társadalom-politikájának egyik legtöbbet vitatott problémáját, a fajkeveredés kérdését akarna megvilágítani. Hőse egy gazdag zsidó apának és egy elszegényedett erdélyi nemes asszony-nak a leánya. Érdekes keverék, nem éppen gyakori, de nem is egészen szokatlan jelenség a XX. század magyar társadalmában. Izgató probléma nemcsak a fajbiológus, hanem a költő számára, mi lesz e kétféle vér összeömlésének eredménye, mit örököl az új sarj a két eltérő fajú, ellentétes lelki alkatú szülő tulajdonságaiból, hogyan módosítja, színezi az őskeresztény és ősmagyar faji vonásokat a nemzetközi zsidó psziche. Erdős Renée utal is e problémára — de menten elejti: Clarissz bárónő vérében mikroszkóppal sem lehet fölfödözni a legkisebb csöpp magyar elemet sem, lelki szövedékében a legvékonyabb magyar szálat sem. Ő minden testi és lelki ízében az apja lánya.

A fajbiológiai alapról tehát lesiklott a regény s ez nem éppen vesztés, csak rossz világot vet az író művészi öntudatosságára: olyan föladatot vállalt, amelyre nem volt ereje. S valóban új alapon indul: lélektani vagy éppen lélekelemző regényt akar adni, egy női lélek rajzát. Úgyes számítás, mert a férfiakat kétségkívül legjobban érdekli a nő, a nőket pedig más sem érdekli, mint a nő — természetesen csak az irodalomban meg a toilette-ek terén.

Érdekes is ez a bárónő, amint a szerző fölvezeti regénye színpadára. Fiatal, elragadóan szép, okos és tanult — Schopenhauert és Nietzsche-t olvassa s a buddhizmus tanaiban járatosabb, mint akár-

hány egyetemi tanár, — szellemes, mint Cyrano, gyöngéd és nemes szívű, a mellett mérhetetlen vagyon ura : szóval a romantika egy kései, de pompázó virága, egy modern Kárpáthy Zoltán, áthangolva a férfi dúrból a női mollra. Csak egy fogyatkozása van : gyáva, kivált a társadalmi konvenciókkal nem mer szembe szállni. De mint okos leány, ismeri ezt a gyöngeségét s erős akaratlaltal igyekszik legyőzni. Egy bátor tettet akar végrehajtani, nagy tettet. Sejtjük, ez lesz a regény témája : mint fog ez a nagyszerű leány belebukni a nagy tettbe. Rosszul sejtjük. A nagy tettet elköveti ugyan, de mi ez a nagy tett? Nem akarunk hinni a szemünknek! A bárónő meghallja, hogy van Budapesten egy rejtett bűntanya, ahol sűrű vasrácsos páholyok mögül drága pénzen meztelen táncosok és táncosnők orgiáiban lehet gyönyörködni. Zárjelben hozzátesszem, hogy ez az állítólagos pesti bűntanya mesebeszéd ; ezt az indítékot az író nem a valóságból, hanem Jókai *Kőszívű emberéből* vette, de ami ott ártatlan szórakozás volt, az itt, egy betegesen buja képzelettől kiszínezve, undorító perverzítássá torzul. De térjünk vissza a meséhez. Mivel az említett előkelő helyiségbe csak urak kíséretében engedik be a hölgyeket, a bárónő szmokingba öltözteti egyik szolgáját s annak karján belibeg a sötét páholyba. Hogy mit lát a rácson keresztül, azt nem tudjuk meg, mert elképzeléséhez nincs elég fantáziánk, de valami nagyon undorító lehet, mert a bárónő idegei sem bírják el. A nagy tett megtörtént, de következménye nincs, s az író ezt a témáját éppúgy elejti, mint korábban a fajbiológiai principiumot.

Nincs következménye a cselekvényre, de annál nagyobb hatással van reánk : retteneteset csalódunk a hősből is, az íróban is. Ez a Herzfeld Clarissz s mindaz, amit vele az író csinál, egyszerűen humbug. Humbug, hogy az a fiatal leány, akit mint derék ősök nagy gonddal nevelt, komolyan és nemesen gondolkodó gyermekét ismertünk meg, az egyszerre átalakul raffinált, a szerelmi élet minden rejtett vonatkozásában otthonos, vad érzékiségtől fűtött hiszterikává, lelketlen, hitvány, perverz nővé. Azt vethetné ellenem az író, hogy vannak ilyen nők s talán látott is ilyeneket. Elhiszem, — de nem szabadon, hanem jól őrzött ideg-szanatóriumokban. Még kevésbé illenek ezek a nők regény hőseiül ; az ő történetük egészen másfajú írásművekben van helyén : a Krafft-Ebingék *Psychopathia sexualis*ában, ahol nevük kezdőbetűivel jelezve mint x-edik számú köreset szerepel.

Herzfeld Clarissz mint regényhős tovább már nem is érdekel. Szerelmi élet az övé, közönséges és hazug. Azt a bizonyos szolgát — egy orosz foglyot, aki előkelően, hidegen, fölényesen tölti be náluk a butler tisztét — formálisan elcsábítja. Ez az első mozzanat. Nem egészen új fordulat, az élet ismeri — de ott is perverz és ízléstelen, regényben százszorosan az s azonfölül művésztelen, mert hazug. Ha a bárónő valóban szerette ezt a szőke óriást — lehet, mert az író mondja, de el nem hiteti — mért nem ment hozzá feleségül, hiszen Szergejről lerí az ő féltve őrzött titka, hogy gróf. (Különös, hogy az életben pincérek hazudják magukat grófoknak, Beniczkynénél és Erdős Renénél fordítva, a grófok tagadják el rangjukat!) S ha nem, ha csak úgy dobta magát oda, játékból, akkor meg vérlázító az eset. A második mozzanat : a bárónő elvéteti magát egy osztrák gróffal, aki hozzá

pénzügyminiszter. Hogy ez nincs egészen rendjén, azt a hős éppoly kevésbé érzi, mint az író. A gróf eddig derék úriember volt, most egyszerre egy kis macskának kezd udvarolni — talán csak nem azért, hogy a fiatal grófnőnek ürügye legyen megcsalni az orosszal? Ezért ugyan kár volt ezt az újabb hazugságot vinni a regénybe, a jó bárónó megtette volna a nélkül is. Ez, hogy valóban és ismételtelen elszökik Bécsből falura, az oroszhoz, volt a harmadik mozzanat. A negyedik és utolsó: a grófné, veleszületett gonoszságból, szemébe vágja a szerelmes Szergejnek, hogy nem szereti, sosem szeretete, — nyilván hazudik ekkor is — mire az torkon ragadja és akaratlanul megfojtja, magát meg agyonlövi avval a revolverrel, melyet a nőtől kapott.

Mivé lett ez a lélektaninak indult regény! Milyen hitvány anyagból mintáztott meg egy női jellemet az író! Az újságok napihírei és bűnkrónikái — méltó ezekkel versenyre kelni egy olyan íróművészeknek, amilyennek Erdős Renée régibb regényeiből ismerjük? A legnagyobb föladatra vállalkozott, embereket akart teremteni s egy csomó sablonos típus mellé alkotott egy egyént, ezt a beteges, visszataszító erotikában fogant, torz fantáziával dolgozott Herzfeld Clarisszt. Erdős Renée azok közé az írók közé tartozik, akik a regény hivatását nem a pusztá szórakoztatásban keresik, hanem akiktől emberi dokumentumokat, adalékokat várnak az emberi lélek ismeretéhez. Egy emberi lélek, amint az az események hatása alatt kibontakozik s leéli a maga külön, sajátos életét: valóban ez fogja meg leginkább a komoly olvasót. De ez a lélek aztán legyen igazi lélek, egységes, élő organizmus, nem pedig, mint Herzfeld Clarisszé, önkényesen egymásra dobott vonások halmaza, amelyek együtt, egyszerre nem formálhatnak emberi lelket. Milyen emberi tanulság fakad az ilyen lelki szövedék elemzéséből? S akkor mirevaló az író művészkedése? Ennél a lelki világnál még a romantikusok is sokkal különbeket tudtak elképzelni — s azoknál legalább vonzó mesén keresztül férközhettünk hozzájuk s nem kellett, mint itt, visszataszító jelenetek során keresztül dolgoznunk magunkat.

Még egy válasszal tartozom. Hogyan lehet, hogy ez a perverz hősű, ellenszenves tárgyú, hazugságokra épített regény tizezrével fogy a műveltebb közönség körében? Része van benne nyilván az író elbeszélő készségének is. Logikája, a közönségesnél jóval fejlettebb értelme, elképzelő, megjelenítő és kifejező ereje a részletekben nagyszerűen érvényesül. De a hatás egyéb jelentékeny tényezőit sem szabad elhanyagolnunk, köztük olyanokat, amelyek, ha a magunk mérlegére tesszük őket, még jobban lenyomják a mérlegnek amúgy is nagyon mélyre sülyedt csészéjét. Ezek a nehezékek: a regény ízléstelenségei és nihilisztikus erkölcsi fölfogása. Milyen bántó ízléstelenség p. o., hogy az író maszkokban, de egészen könnyen fölismerhető maszkokban föllépteti egy közismert gyáros család művésztageit (az egyikről éppen a hős külső alakját mintáztá!), egyik nagynevű művésznőket s irodalmunk egyik díszét. Nem szokatlan eljárás, de egészen más az, ha komoly regényben, méltó hősök közé kerül bele közéletünk egyik-másik alakja, mint ha ilyen környezetben, sárban és piszokban szerepel! És ez ellen nincs védelem: mindnyájunkat érhet baleset. A közönségnek, az ilyen regények közönségének azonban tetszik az efféle könnyelmű és bűnös játék, valamint tetszik az a

cinizmus is, amellyel az író félrevetve minden erkölcsi tekintetet, a jó meg rossz, erény és bűn kategóriáit, azt tanítja, hogy Isten nincs, a vallás babona, erkölcsi törvények helyett engedelmeskedjünk ösztöneinknek, az életben nincs más érték, mint az a perenyi gyönyör, melyben állatóságunkat kielhetjük. A közönség egy része ezekben az ígékben a maga be nem vallott immoralis fölfogásának határozottabb, bátrabb fogalmazására ismer, lelke jobb részének fölföltámadó szózatát elhallgattatja ezzel az új «evangélium»-mal s hozsannát zeng a papnőjének. Író és közönség egymásra talált s nyomán eleven, mozgalmas irodalmi élet sarjad. Egészséges-e ez az élet? — lesznek, akik annak hirdetik. Megszoktuk újabban, hogy az irodalom terén már semmin sem szabad csodálkozni.

r. r.

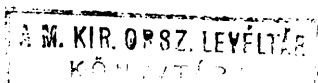
A SARKVIDÉKEKRŐL.

A fölfedezések történetének legnehezebb küzdelmei, leg-szörnyűbb tragédiái árán sikerült már a sarkvidékeket annyira megismernünk, hogy tudományos szempontból még csak néhány, azt mondhatnám kisebb jelentőségű részlet van hátra. Az északi-sarkvidéken már csak egyetlen nagyobb ismeretlen folt van. Keresztül repült ugyan rajta, állítólag Amundsen, de magasan repült, mindent hó és jég fed el, valószínűleg semmi biztosat sem tudna mondani az átrepült területről.

A déli-sarkvidéken még nagy darab terület van, amelyről csak feltevések alapján mondhatunk valamit, de nem hiszem, hogy itt valami nagyobb meglepetések érhetnék a tudományt. Ma már az Antarktiszról elég jó képünk van, a tudomány érdeklődése meglehetősen megcsappant iránta.

A két sarkvidék között igen nagy ellentét van. Csak éghajlatuk hasonló, földrajzi képük homlokegyenest ellenkező.

Az északi-sarkvidéket az Atlanti-océán legészakibb öble, az északi Jeges-tenger borítja, körülvéve óriási szárazföldekkel. A déli-sarkvidéket hatalmas, nagyságú kontinens takarja, a Dél-Amerika területével vetekedő Antarktisz. Nagyobb ellentétet földrajzi szempontból alig lehet elképzelni. Az északi-sarkon 3000 méter mély tenger, a déli-sarkon 3000 méter magas felvidék van. Az északi-sark tengerében nyüzsg az állati élet; a sarkot körülvevő egy négyszög kilométernyi területen bizonyosan sokkal több élő lény él, mint az Alföld egy négyszögkilométernyi darabján. A déli-sarkon teljesen hiányzik az élet. Erről az elátkozott kontinensről még soha senki sem hozott egyetlen növényt sem,

egyetlen zuzmó, moha vagy akármilyen igénytelen kis növényke sincs rajta. Csak a kontinenst körülvevő tengerben hemzseg az élet s innen lépnek ki közvetlenül a partra fókák, pinguinek, esetleg egyéb madarak. A Szahara megközelítőleg sem olyan élettelen, mint az Antarktisz.

A földrajzi képnek ez a különbsége az éghajlatban is okoz némi különbséget s ezt mindenesetre figyelemmel kell kísérnünk.

Tudjuk, hogy mindkét sarkvidéken vannak olyan napok, amikor a nap nem kel föl és vannak olyan napok, amikor a nap nem nyugszik le. Magán a sark-körön, tehát a $66\frac{1}{2}^{\circ}$ északi és déli szélességen elméletileg csak egy-egy ilyen kivételes nap van. Az északi sark-körön csak december 23-án nem kel föl a nap és csak június 21-én nem nyugszik le, hanem egész nap az égen látható, még éjfélkor is. Természetes, hogy a légtükrözés, meg aztán az a körülmény, hogy a nap nem éppen éjfélkor van legmesszebb az egyenlítőtől, az ilyen féle észleléseket illuzóriussá teszi.

Ha mármost a sark-körtől a sark felé haladunk, akkor olyan vidékekre jutunk, hol mindig több és több a kivételes napok száma. A 70° északi szélességen már körülbelül december közepétől januárius elejéig, majd egy hónapon át, nem kel föl a nap s viszont június 21-ike körül megint egy hónapig nem nyugszik le. A 80° on már egész nyáron tenn van és egész télen nem látszik, csak tavasszal és ősszel jár rendesen, hogy naponkint fölkel, meg lenyugszik. Végre a sarkon magán egy évben csak egyszer kel föl a nap, március 21-én s csak egyszer nyugszik le, szeptember 23-án. A nyári félévben állandóan az égen van, a téli félévben egyáltalán nem kerül a láthatár fölé. Ha valaki egész éven át a sarkon, helyesebben póluson laknék, akkor a nap járását a következőleg látná: március 21-én a láthatár homályában megjelennék, aztán körülmenne a láthatáron, de parányit folyton emelkedve. Lapos csavarvonalban folyton följebb és följebb emelkednék s mindig éppen olyan magasán látszanék a láthatár fölött, mint amekkora a nap deklinációja, mert hisz a pólus horizonja párhuzamos az egyenlítővel. Június 23-án $23\frac{1}{2}^{\circ}$ magasán látná a láthatár fölött, tehát olyan

magasan, mint nálunk november közepe táján délben. Csak-hogy egész nap körülbelül ilyen magasan jár, nálunk pedig ilyenkor már nagyon rövidek a nappalok, tehát nálunk ilyenkor sokkal kevesebb meleget kapunk a naptól, mint júniusban a sarkvidék.

Az egész nap égen járó nap olyan sok meleget tud ilyenkor juttatni a sarkvidékeknek, hogy valóban erős olvadás és nagyon enyhe idő van. Az eszkimó fiatalság anyaszült meztelenen hempereg a tundrák moháin.

Nagyon fontos ezt tudnunk, hogy a sarkvidékeken nyáron ilyen erős a fölmelegedés, mert ez magyarázza meg azt, hogy mégsem képződik olyan határtalan vastagságú jégtakaró a szárazföldeken, mint amilyennek lennie kellene a tél rettentő hidege miatt. Azért is fontos ezt tudnunk, mert ha az ember földi megjelenésének hajnalán, a pleisztocén-kori (vagy diluviális) jégkorszakban olyan hideg is volt, hogy egész Skandináviát jég takarta, sőt a jég leterjedt egészen Berlin környékéig, mégsem voltak nálunk olyan viszonyok, mint a sarkvidéken, mert nálunk akkor is minden nap fölkelt és minden nap lenyugodott a Nap, tehát itt nem voltak félelmetes sarkvidéki éjszakák.

A sarkon álló ember június 23.-a után a napot hanyatlani látná, igen lapos csavarvonal mentén s végre szeptember 23-án a láthatár alá sompolyogna s csak lassan tűnnék el izzó korongja. Eleinte alkonyfény derengene, néhány hét múlva azonban teljes sötétség borulna a vidékre.

Kevesen gondolnak arra, hogy a tele hold szemben van a nappal, tehát ha a nap az egyenlítő alatt jár, akkor a tele hold az egyenlítő fölött van, körülbelül éppen annyival, mint amennyivel a nap alatta.¹ Télen tehát a tele hold gyönyörűen látszik a sarkvidéken. Legkedvezőbb esetben $28\frac{1}{2}^{\circ}$ magasan jár körül a pólus láthatára fölött. Viszont nyáron a sarkvidéken tele holdat nem lehet látni. A téli

¹ Mivel a hold pályasíkja kereken 5° -kal hajlik a föld pályasíkjához, tehát szélső esetben a tele hold deklinációja 5° -kal lehet nagyobb vagy kisebb, mint a nap ellenkező előjelű deklinációja (= egyenlítőtől való távolsága szögmértékben).

éjszakáknak nagyon kedves földérítője a szép, fényes holdvilág.

A nap ilyen járása miatt a sarkvidékek egy esztendő alatt sokkal több meleget veszítenek kisugárzással, mint amennyit nyernek besugárzás útján. Minden évben hidegebbnek és hidegebbnek kellene lennie a sarkvidékeken, ha nem volnának légáramlások és tengeráramlások. A légáramlások kicserélik a lehűlt levegőt esetleg melegebb levegővel, a tengeráramlások meg valósággal melegvíz fűtéssel látják el a sarkvidékeket. A légáramlások és tengeráramlások akadályozzák meg a túlerős lehűlést.

Tudjuk, hogy a mérsékelt égőveken állandóan nyugati szél fúj. Akármilyen más, lokális légköri cirkuláció keletkezzék is a levegőben, a nyugati szél mindig ott van. Mint ahogy a táncoló párok képzelt közös tengely körül forognak ugyan, de azért a táncteremben is körülkeringenek, éppen úgy a levegő molekulái, lehet, hogy valami örvénylésbe kerülnek bele, mégis csak nyugatról keletre húzódnak. Ez a szél, a mérsékelt égővek nyugati szele, minden más mozgással összetevődik, mindig ott van, soha egy pillanatra nem szűnik meg a lokális cirkulációkat módosítani.

Ez a nyugati szél indította meg a déli féltekén a hatalmas antarktikus tengeráramlást. Ez nyugatról keletre megkerüli a földet. Amerikától, Afrikától és Ausztráliától délre. Éppen így mozog ott a levegő is. Az északi féltekén ennek köszönhetjük az Atlanti-óceánban a Golf-áramot, a Csendes-óceánban a Kuro-Sio-áramot.

Ha a pólus felől nézünk erre a mérsékeltégővi nyugati szélre, kétségtelenül olyan légáramlásnak tűnik majd föl, amelyik körülfut a pólus körül. Már pedig minden körben mozgó tömegre hat a centrifugális erő. Hat tehát erre az óriási légörvényszerűsítésre is és szétszorítja a levegőt a pólusokról. A poláris vidékeken tehát kevesebb a levegő, a centrifugális hatás leszorítja a délibb vidékek felé. Ezért a sarkvidékeken sokkal kisebb légnyomásnak kell lennie, mint a föld többi égővén. Valóban így is van. Már Ross kapitány (1840) észrevette, hogy az Antarktisz körül nyugodt, derült, szép időben is csodálatosan alacsonyan áll a barométer, na-

gyon kicsiny a légnyomás. Az északi-sarkvidéken is ezt tapasztalták.

Ennek a tünetnyeknek nincs sok befolyása a sarkvidéki tünetnyekre. Sokkal érdekesebb ennél az a jelenség, hogy mindkét sarkvidék éghajlata sivatagosan száraz. A Spitzbergákon a csapadék évi összege 200 mm-en alul marad. Igaz, hogy ebben a hideg, páratelt levegőben sokkal kevesebb csapadék kell, hogy ugyanolyan talajnedvesség keletkezzék, mint nálunk az alföldön, de viszoñt vizet áteresztő kőzetek tetején valóságos sivatagi jelenségek mutatkoznak. A kevés csapadék gondolkozóba ejti az embert, hogy miből táplálkoznak akkor azok az óriási glecserek és jégtakarók, amelyek elborítják a sarkvidéki szárazföldeket s igazán hegy-nagyságú jéghegyeket eregetnek a tengerbe.

Igaz, hogy télen a jéggé keményedett hőtömegek, a jégtakarók és a belőlük kitóduló glecserek majdnem mozdulatlanok, de nyáron annál elevenebben mozdul meg minden jég. A grönlandi jégtakaró tetején valóságos folyamok indulnak meg olvadó vízből s mennydörögve zuhannak bele a jég valamelyik tátongó repedésébe! Milyen szédítő lehet nézni az átlátszó, tükörsíma jégmederben zajtalanul alárohanó, kristálytisza olvadékvizet. Ha valaki beleesik, képtelen a jégfalakon kikapaszzkodni s a rohanó ár magával ragadja a szerencsétlent az esetleg több száz méter mély, irtóztató repedésbe.

Ha a víz eltűnésének helyén alul a glecser nagyon meredek lejtőre ér, meglehet, hogy ez az eltűnt víz a közlekedőcsövek törvényének megfelelően, valamelyik, jóval alacsonyabban fekvő repedésen óriási szökőkút gyanánt újra előbukkanik. Ilyen glecser-szökőkútakról említést tesznek a sarkutazók.¹

A glecserek méreteiről alig tudunk fogalmat alkotni. A legnagyobb alpi glecser, az Aletsch-glecser, 21 km hosszú.

¹ Nordenskjöld A. E. nyugat-grönlandi utazásán, 1870-ben látott ilyent. Naiv rajza megjelent magyar könyvekben is, pl. Simonyi Jenő: *A sarkvidéki felfedezések története*, Term. Tud. Társ. könyvkiadó-vállalata, Budapest, 1890, 295 old., 46. ábra. (L. Peterm. Geogr. Mitth. 1870, 423 old.)

A hegyoldalról tekintve a rengeteg jégtömeget, az ember el sem tudja képzelni, hogy ez mind jég s mind mozgásban van. A Spitzbergákon több olyan glecser van, amelynek szélessége öt km. Hosszáról ne is beszéljünk, mert pontos térképek nélkül bajos ezt megmondani. De a grönlandi jégtakaróból kiinduló glecser-óriások mellett ezek jelentéktelenek. A Humboldt-glecser 60 km széles. Hosszáról nem lehet beszélni, mert az óriási grönlandi jégtakaróból indul ki.

A Humboldt-glecser szélessége tehát nagyobb, mint a távolság Budapest és Székesfehérvár között (50 km). És mégis ez a félelmetes óriás is csak olyan névtelenül szerénykedő, föl nem tűnő részlete volna az Antarktisz óriási jégtakarójából kiinduló jégmezőnek. New-Zeelanddal szemben mély öböl nyúlik be az Antarktisz egyszerű körülhatárolású területébe. Ennek az öbölnek Ross-tenger a neve fölfedezőjéről elnevezve. Ennek keleti oldalán mintegy 100 m magas jégfal kezdődik s több száz kilométer hosszan húzódik el a kontinensnek azon az oldalán, amelyik a Csendes-óceán felé tekint. Erről a jégfalról sikerült konstatálni, hogy a tenger vizén úszó jégtömeg s lassan nyomul előre, de minduntalan sziget-nagyságú jég-hegyek válnak le róla. Tehát glecser-mozgása van, a Föld legnagyobb glecsere! Valójában egyetlen óriási jégtakaró, félig a szárazföldön, részben a tengeren úszva, de éppen úgy tolakodik, nyomakodik a tenger felé, mint a glecser.

Ezek mellett a méretek mellett a mi kis alpi glecsereink elenyésző semmiségek!

De miből táplálkoznak ezek a jégfolyamok? Hisz a csapadék valóban nagyon kevés! Mivel a hideg jégtakarók a levegőt jobban lehűtik, mint a környező tenger, tehát mindegyiken anticiklonális légmozgás, vagyis a téli monszunhoz hasonló légmozgás támad. Valóságos fön-szerű viharok jönnek le a jégtakarókról a tengerekre s lefujják még azt a csekély havat is, ami tán rájuk hullott! Sőt éppen az anticiklonális légáramlás miatt a jégtakarók fölött még nagyobb a szárazság, mint a környező tengereken és jéggel nem borított tundrákon.

Kétségtelen, hogy a jégtömegek legfontosabb táplálója a dér. Ez olyan nagy mértékben rakodik le a jégtakarók tete-

jére, fantasztikusan szép dérvirágok alakjában, hogy meg tudjuk vele magyarázni a glecserek méreteit.

Az északi-sarkvidék éghajlata enyhébb, mint a déli-é, mert 3000 m mély, nagy víztömeg fűdi el s ennek fölmelegítéséről gondoskodik a Golf-áram melege. A Golf-áram ugyanis Izland és Nagy-Britannia közt felhatol az északi vidékekre, Norvégia partjain olyan meleg a víz, hogy kikötői sohase fagnak be, még legészakibb pontján sem. Ez a legnagyobb meleg-anomália, amit a földön ismerünk. Hammerfest, Vardö, Tromsö stb. messze túl vannak az északi sark-körön és mégis, egész télen nyílt kikötőjükből megszakítatlanul járnak ki s be a hajók. Ugyanezen a 70° szélességen Grönland belsejét talán 1000 méternél is vastagabb jégtakaró fedi. Ezen a szélességen veszett oda Észak-Amerika északi partjainak közelében a Franklin-expedíció, 300 emberével (1848). Ázsia északi partvidékén ezen a szélességen nem lakik senki, tundrák, kietlen sziklahátak, fagyos folyók mindenfelé. A tenger partján laknak szamojédek, de csak nyugaton, az Ob torkolata körül. Ezek is teljesen arktikus életet élnek. A déli-sarkvidéken a 70° földrajzi szélességi kör legnagyobb részt az Antarktiss belsejében fut, még csak néhány helyen tudott az ember keresztül menni rajta.

Mindebből azt következtethetnők, hogy a déli-sarkot sokkal nehezebb lehetett felfedezni, mint az északi-sarkot, mert hisz sokkal fagyosabb, hidegebb. Pedig éppen ellenkezőleg. Az északi-sark fölfedezésének éppen az volt a legnagyobb akadálya, hogy a sarkvidéken mély tenger van!

A Golf-áram hatása még sokkal messzebb északra is érezhető, mint Norvégia. Följut ez a hatás egészen a 80° szélességig, a Spitzbergákig és a Ferencz-József-földre. Norvégia és a Spitzbergák közt annyira jégmentes a tenger nyaranta, hogy minden nyáron kiránduló hajók indulnak a Spitzbergákra s szállítják a túristákat ebbe az idegenszerű világba. Sőt mostanában több ezer szénbányász él a szigetcsoporton, mert ma a Spitzbergák Norvégiához tartoznak s mivel Norvégiában nincsen szén, innen fedezik a szükségletet. A bányászok egész télen át el vannak zárva a világtól, sötétben élnek abból az élelmiszerből, amit nyáron át felhalmoznak a

tápláló hajók. A bányaművelés itt talán annyiban kellemesebb mint a mérsékelt égövön, mert itt a föld állandóan meg van fagyva, a hőmérséklet a bányákban -4°C , tehát a bányászok nem szenvednek annyit a melegtől, mint a mérsékelt égövi szénbányákban. A kibányászott szenet fedett helyen kell tartani, mert különben úgy összefagy, hogy újra dinamittal kell szétvettetni, ha hajóra akarják rakni.

A Spitzbergák és Ferencz-József-föld vonalán a Golf-áram hatása teljesen megszűnik. Mintha valamibe beleütközött volna. A szigetektől északra a tengervíz mozgását éppen ellenkező irányúnak mondhatjuk.

1879 őszén az amerikai «Jeanette» hajó Szibíria északi partjai előtt, Wrangel-szigettől keletre befagyott a jégbe. A jég hurcolta ezután végzetes útjára. Az Új-Szibíriai-szigetek északi oldalára hurcolódtak, ott olyan rettenetes lett a jégtorlódás, hogy a hajó összetört és elsüllyedt. Utasai a szárazföld felé menekültek, de legnagyobb részük oda-veszett. Fontos tudnunk, hogy bár a hajó egészen közel volt a Bering-szoroshoz, amikor a jég megfogta, mégsem arra vitte az áramlás, hanem eleinte majdnem pontosan neki vitte az északi-sarknak, de hamar elfordult nyugat felé, mintha az áramlást valami akadályozná abban, hogy a sark felé tartson. Fontos azt is tudnunk, hogy az Új-Szibíriai-szigetek táján olyan rettenetes a jégtorlódás, hogy föltétlenül arra kell gondolnunk, hogy itt az Új-Szibíriai-szigetektől északkeletre is olyan szigeteknek kell lennie, amelyek közt a tengeráramlás átsurran ugyan, de a jég megtorlódik.

A vakmerő Nansen a Jeanette tragédiáját arra használta föl, hogy hihetetlenül merész tervet kovácsoljon belőle. Olyan hajót építtetett, amelyik ellenáll a jég nyomásának. mert jégnyomás esetén kiemelkedik a jég fölé. Ezzel befagyasztotta magát — elég helytelenül — az Új-Szibíriai-szigetek nyugati oldalán. Sokkal helyesebb lett volna, ha még keletebbre kísérletezik, mint ahol a Jeanette befagyott. Valahol az alaskai Barrow-foktól kellett volna kiindulnia. Meg vagyok győződve, hogy akkor sem jutott volna el az északi-sarkra, de talán nagy jelentőségű kérdéseket tudott volna megoldani.

Nansen kitűnő hajója, a Fram, eleinte csakugyan északnak vonszolódott, félelmetes torlódások, jégnyomások, ezernyi életveszedelem közepett. A 80° szélességen azonban nyugat felé kezdett elfordulni. Amikor Nansen látta, hogy így már elkerülik a sarkot, Johansen társával elhagyta a hajót s neki indult gyalog a jégen a sark felé. Micsoda szörnyű vállalkozás! A hegymagasságra torlódott, 4—5 méter jégtáblák infernalis tömkelegén keresztül, nyomorult kis szánnal és csónakkal neki indulni az ismeretlennek! Úgy éltek, hogy halásztak és nyers halat ettek. Egy hónapig nem mosdottak. Ezt mondta a legkeservesebbnek Nansen. Meg is közelítették a sarkot annyira, mint még előttük senki, de aztán kétségbeesve látták, hogy a jég gyorsabban vonul délnyugat felé, mint ahogy ők tudnak haladni a sark felé, tehát küzdelmük hiábavaló. 1895 április 7-én a $86^\circ 14'$ -ről visszafordultak délnyugat felé, hogy elérjék a Ferencz-József-földet. Valami 350 km távolságra voltak a sarktól, annyira, amennyit autón egy nap alatt oda-vissza kényelmesen meg lehet tenni.

A befagyott Fram ezalatt nyugatfelé hurcolódott a 85° szélességen, a Spitzbergákról északra kiszabadult a jégből s egyenesen délnek vette útját.

Csodálatos! A szigetektől északra tehát a tengeráramlás éppen ellenkező irányú, mint a Golf-áramlás! Ha a Fram tovább is együtt haladt volna a jéggel, eljutott volna Grönland keleti partjaihoz s ott a híres grönlandi áramlással együtt sebes rohanásban jutott volna le Grönland déli csúcsához. Valóban, Grönland keleti partjai mentén folyamszerű, keskeny, de sebes áramlás húzódik le dél felé, olyan veszett jégzajlással, hogy ezen alig lehet keresztül törni.

Roppant különös az is, hogy Észak-Amerika északi oldalán, az arktikus szigetvilágban minden utazó azt észlelte, hogy északról jön le a jég és eltorlaszolja a szigetek közt nyíló sikátorokat. Ide is tehát behatol az a tengeráramlás, amely a Jeanettet és a Framot hurcolta. Ennek köszönhetjük aztán, hogy New-York előtt az Atlanti-óceánon annyi jég-hegy úszik s annyi veszedelem fenyegeti a hajókat. Gondoljunk csak a Titanic katasztrófájára!

Mi lehet az oka annak, hogy a Jeges-tengerbe benyomuló

Golf-áram vize olyan hirtelen fordulattal kénytelen visszatérni? Majdnem önmagába szalad bele, annyira szűk a hely a visszatérésre. Pedig kényelmesen kitódulhatna a Bering-szoroson.

Ha az északamerikai arktikus szigetvilág legészaknyugatibb szigete, a Parry-szigetek közé tartozó Prinz Patrick-sziget és az Új-Szibiriai-szigetek közt olyan alacsony szigetsor húzódik át, mint akár az Új-Szibiriai szigetek, akár a Cseljuszkin-fok előtt nem régen felfedezett II. Miklós-cár földje, akkor ez teljesen megmagyarázza a tengeráramlások erőszakos visszafordulását, meg azt a tüneményt, hogy a Jeanettet hurcoló áramlással úszó jég ezen a vonalon rettenetesen megtorlódik.

Annyi bizonyos, hogy ez a terület a Parry-szigetek, az Új-Szibiriai-szigetek és a Polus között fekvő terület teljesen és tökéletesen ismeretlen. Amundsen most minden valószínűség szerint keresztül repült rajta. De ha nagy magasságban, gyorsan repült s alatta mindent hó és jég borított, akkor nem láthatta meg az alacsony szigeteket. Igaz, hogy a Nap még alacsonyan járt s ha derült idő volt, akkor minden kis egyenletlenség ebben a világításban jól feltűnik. De a láthatár környéke a sarkvidéken mindig homályos, a napsütés alig bír átvergődni a ködön, felhőn s bizony ritka eset, hogy olyan nagyszerűen ragyogó napfényben lehetne fényképezni, mint Mittelholzernek sikerült 1924-ben.¹

Mittelholzer gyönyörű felvételei szerencsére a magyar kiadásban is tüneményes szép reprodukciókban segítenek fogalmat alkotni a csodálatos sarkvidéki világról. Ezeken a képeken látjuk, hogy a repülőgép a sarkvidéki tengerek fölött nem nagy magasságban lebegő, cumulo-stratus-szerű felhőtakarók fölött jár, ezek pedig mindent eltakarhatnak a repülő szeme elől.

Nincsenek még pontosabb leírások Amundsen repüléséről, de ha szárazföldet vett volna észre a Polus és a Bering-szoros között, bizonyosan sietett volna jelenteni, hogy a norvég föld-

² Mittelholzer: *Repülőgépen az Északi-Sark felé*. M. Földrajzi Társaság könyvtára. Bpest, 1926. Lampel R.

rajzi társaság minél előbb róla nevezhesse el az újonnan felfedezett földet, mert Amundsen öreg korára nagyon hiú lett.

Ha azonban Amundsen nem jelent erről a vidékről szigeteket, abból még nem következik, hogy nincsenek. Először is lehetnek olyan alacsonyok, hogy hóval teljesen elfedve, a rögös, jégtorlódásos tengeren nem lehetett észrevenni. Másodszor, ha kissé magasabb a környezeténél, nagyon valószínű, hogy felhő takarta, mert éppen a magaslatok a légáramlásokat fölemelkedésre kényszerítik, már pedig a levegő fölemelkedése okozza a felhőt és csapadékot. Harmadszor pedig az sem lehetetlen, hogy éppen véletlenül két sziget közt ment át, nem láthatott 50 km-nél messzebb semmi szín alatt sem, már pedig a szigetek közt esetleg 100 km széles nyílás nem nagy jelentőségű; azt pedig, hogy ebben a nyílásban a tenger egészen sekély lehet, azt a repülőről meglatni nem lehet.

Mittelholzer kiemeli, hogy milyen gyorsan és milyen óriási területet lehet főbb vonásaiban földéríteni a repülőgépről. Olyan jó kartogrammokat lehet készíteni ismeretlen hegyvidékekről néhány óra alatt, amihez gyalogosan, a legnagyobb küzdelmek árán is évek kellenének. Ez igaz, de viszont a repülőgépről sokszor rejtve marad előttünk a geográfiai képnek minden főbb vonása. Előzetes tájékozásnak nagyszerű a repülő-felvétel, de viszont el nem kerülhetjük, hogy a területet gyalog is be ne járjuk, ha igazán meg akarjuk ismerni minden földrajzi jellemvonását.

Amundsen hallgatása tehát semmiképpen sem jelenti azt, hogy itt nincsenek olyan szigetek, amelyek a Prince-Patrick-földet vagy általában a Parry-szigeteket összekötnék az Új-Szibiriai-szigetekkel. Különösen pedig összekötheti széles, nagy tengeralatti hátság. Ez pedig megakadályozza a tengeráramlások áthatolását a Bering-szoros felé.

Még valami más lehetőséggel is kell azonban számolnunk, midőn ezt a nevezetes kérdést végleg kimerítettnek tekintjük.

Tudnunk kell, hogy a tenger igen sajátságosan fagy be. A tiszta (desztillált) víz 0°-on fagy be (a C. és R. skálák szerint). Ha azonban a vízben só van, akármilyen só, akkor

fagypontja az olvadt só mennyisége szerint alább és alább száll. A tengervízben literenkint 35 gr. só van (3·5 %), ezért a víz nagyon sós, rossz ízű, sőt a brómsók miatt mérges. Fagypontja $-2\cdot5^{\circ}$ körül van. De a sósvíznek még valami más különös tulajdonsága is van. Tudjuk, hogy a tiszta víz legsűrűbb $+4^{\circ}$ C hőmérsékleten. Mintha csak szándékos berendezés volna, hogy a szárazföldi tavak fenéig be ne agyjanak. Mert a legsűrűbb, $+4^{\circ}$ -os víz foglalja el a mély tavak vizének fő tömegét s csak fenn ingadozhatnak a hőmérséklet. Ez a nagy tömeg meleg megakadályozta azt, hogy a mély alpi tavak teljesen bevonódjanak jégpáncéllal télen, mint a Balaton.

A jég még könnyebb, mint a víz. Ez is a víznek különös tulajdonsága. Tudtommal még csak a vas olyan, hogy a szilárd vas úszik az olvadt vason.

Mindkét kivételes anyag roppant nagy fontosságú a szerves világ életében. Mintha valóban isteni gondviselés ruházta volna fel őket ilyen kivételes tulajdonságokkal.

A tengeri jég is könnyebb a tengervíznél, de a sós víz nem $+4^{\circ}$ -on, hanem körülbelül éppen a fagypontra a legsűrűbb. A tengervíz tehát éppen legsűrűbb $-2\cdot5^{\circ}$ -on. Ez az oka annak, hogy az óceánok fenekén csak $+2\cdot5^{\circ}$ -os a víz és nem 4° -os, mint amilyen volna, ha tiszta víz volna. Hogy az óceánok nem fagytak be még fenéig, annak az oka valószínűleg a föld saját melegében rejlik. Az óceánok átlagos mélysége 4000 m körül van. Ilyen mélységben a szárazföldek alatt mintegy $+130^{\circ}$ -osnak kellene lennie a talajvíznek. Világos tehát, hogy vastag vízréteg védelme alatt az óceánok fenekéhez elég meleg vezetődik, hogy a vizet bizonyos hőmérsékleten alul ne hagyja kihűlni.

A jégképződés alkalmával a keletkezett jégkristálykák-ból a só kimarad. A finom, pehelyszerű, első kristályok majdnem teljesen édes vízből vannak. Lehet, hogy ezek nem a felszínen, hanem bizonyos mélységben képződtek s lassan felszállnak a felszínre. Mind több és több kristályka száll fel a víz felszínére s lassankint kásás jég, majd egészen összefagyott, üvegtiszta jég keletkezik a tenger felszínén. És ebben a jégben sokkal kevesebb a só, mint a tenger vizében.

Az egymáshoz fagyott kis kristálylemezkek között maradt ugyan némi kis sós víz, de a kristályok egészen tiszta vízből vannak.¹

A tengervízből lehet fagyasztással édesvizet is előállítani. Megfagyasztjuk a tengervizet s mielőtt még teljesen megfagyna a medencében, a maradék, igen sűrű sóoldatot leöntjük róla, hisz ez már úgyis csak nagyon nehezen fagy meg. Az így nyert jeget üres edényben ismét felolvasztjuk, azután szép csöndesen megint megfagyasztjuk, megint nem egészen, hanem az «anyalúgot» leöntjük róla. Ez a másodszor fagyott jég már annyira tiszta, hogy megolvasztva iható. Háromszor-négyszer ismételve a fagyasztást, gyakorlati értelemben egészen tiszta, édes vizet kapunk.

A tengeri jég is sokkal édesebb vízből van, mint a tenger-víz. Ezért, ha hirtelen olvad, akkor az olvadéka, az édes víz, fenn úszik a sós víz tetején. Kalecsinszky kísérletei szerint² akkor a tengervíz hóakkumulátorrá alakul át, annyira fölmelegszik a napsugárzás hatására, mint a szovátai Illés-tó, hogy gyorsan kezd olvadni a jég s vastag édesvízréteg fedi a sós víz tetejét.

Ez az édes, helyesebben kevésbé sós felső réteg azonban szétáramlik a sűrű sós víz felszínén. Még jobban szaporítja ezt a felszíni édes vizet a glecserek, hómezők és jég-hegyek olvadó vize, annyira, hogy a könnyebb réteg szétáramlása igen gyors lehet, magával ragadhatja a jégtáblákat és jéghegyeket.

Első pillanatra ez a fejtegetés annyira meglepő, hogy bárki méltán theoretikus értékűnek gondolhatja, de nem hiszi el, hogy a valóságban is érvényesüljön. A tények azonban pontosan igazolják ezt a fejtegetést. Az Antarktisz körül a melegebb sós víz fölött vékony, hideg, édes vízréteg terül szét 2—3000 km távolságra az Antarktistól. Érezhető ez

¹ Az édes és sós víz jégképződéséről l. Cholnoky : *A Balaton jége*. A Balaton Tud. Tanulm. Eredm. Budapest, 1907. A M. Földrajzi Társ. Balaton Bizottságának kiadása.

² I. A szovátai meleg- és konyhasós-tavakról, mint természetes hóakkumulátorokról. II. Meleg sóstavak és hóakkumulátorok előállításáról. *Földtani Közöny* XXXI. k. 1901. 329. old.

a felszíni szétáramlás még a 45° déli szélességen is, a jég-hegyek eljutnak a 40° -ig, az úszó tengeri jég egészen az 55° -ig, helyenkint még azon is túl! Az Antarktisz széle nagyjában a sarkkörön van (66.5° déli szélesség), tehát több, mint 20° szélességgel úsznak el a jégtáblák és jéghegyek az egyenlítő felé! A rendes tengeráramlás nyugatról keletre halad az Antarktisz körül, a mérsékelt égövi állandó nyugati szél hatására. Ez nem vinné el messze a kontinenstől az úszó jeget, hanem csak körülhurcolná. A szél is ilyen irányú, tehát ez sem lehet oka a jég szétterjedésének. A tengervíz hőmérsékletének és sótartalmának pontos vizsgálata minden kétségen kívül elárulja, hogy vékony, néhány száz méternyi vastag, sötlan, hideg víz réteg terjed el az 50° — 40° szélességig, alatta jóval melegebb, sűrű sós réteg következik, ez aztán fokozatosan hül lefelé, néhány ezer méter mélységben már 0° -nál is hidegebb.¹

Kétségtelen tehát, hogy valódi tény a hideg jégolvadéknak ez a szétáramlása. Meg kell lennie az északi-sarkvidéken is, talán ez az az áramlás, ami behozza a jeget az északamerikai szigetvilág csatornáinak közé? De miért nem megy a Bering-szoros felé? Megint nem tudok más magyarázatot adni, mint-hogy a Parry-szigetek és az Új-Szibíriai-szigetek közt átmenő szigetív van azon a teljesen ismeretlen területen, amelyen most Amundsen átrepült. Nagyon helytelennek tartom, hogy Stieler Handatlasának legújabb pompás kiadásában erre az ismeretlen területre 3000 m. mély tengert rajzol, de ráírja, hogy «Unerforschtes Gebiet».

*

Amundsen legújabb repülése tisztán versengés volt, azt hiszem minden nevezetesebb tudományos eredmény nélkül. A Spitzbergák északi szélétől az északi-sark éppen 10° távolságra, tehát kereken 1100 km-re van. Jó repülőgép egy óra alatt kényelmesen megtehet 100 km-t, tehát egy 24 óra alatt

¹ L. Dr. W. Brennecke: *Deutsche Antarktische Expedition*. Zeitschr. d. Ges. für Erdkunde, Berlin, 1914. No 2. p. 118. és Cholnoky J.: *Az északsarki-tenger áramlásairól*. A Tenger, V. évf. 1915. V—VI. füzet, 160. old.

oda és vissza lehet repülni minden nehézség nélkül, ha megbízható gépünk van s ha megvan hozzá a bátorság. Mert a vállalat kétségkívül nagyon kockázatos.

Mittelholzer kitűnő német repülőtiszt és alpinista vállalkozott arra, hogy 1924-ben a Bering-szoros felől tervezett repülőúton Amundsennek eléje siet a Spitzbergák felől. A német Junkers-művek szólították föl s az ügyes és bátor Mittelholzer vállalkozott a nehéz föladatra, pedig csak néhány órája volt, hogy beszerezze mindazt, ami ilyen veszélyes és érdekes útra szükséges. Különösen fényképező gépeket, mozgófényképfelvető gépeket stb. vitt magával.

A pompás tiszta aluminium hidroplánnal a Spitzbergákra megérkezve, azonnal hozzálátott a próbákhoz. Itt értesült, hogy Amundsen nem mert nekiindulni, pedig ugyancsak telekürtölte a világot. Félt, hogy úgy jár, mint szegény Andrée, kormányozhatónak vélt léghajójával. Elindult a Spitzbergákról és sohasem tért többé vissza, még léghajójának a roncsai sem kerültek többé elő.

Féltem, hogy Amundsen öreg korára olyanféle reklámhőssé alakul, mint amilyen a szédelgő Wellman volt. Ennek az amerikai szédelgőnek soha esze ágába sem volt léghajón utazni a polus felé, de minden nap adatott le magáról valami nagyszerű hírt. Elment aztán a léghajóval a Spitzbergákra s amikor óriási költséggel már minden készen volt, akkor egyszerűen kijelentette, hogy örültség volna a vállalkozás s mindenek száj tátó bámulatára egyszerűen hazautazott. Mint amikor a cirkuszi bohóc nagy ostentációval neki fut az ugrásnak s az utolsó pillanatban nyugodtan visszafordul. Amilyen komikus ez ott a cirkusz porondján, olyan elszomorító a felfedezések történetében.

Féltem, hogy Amundsen is ilyenféle sikerekre pályázik.

Mittelholzer értesülve Amundsen lemondásáról, nem vesztette el fejét, hanem nagyszerű próbarepülést végzett a Spitzbergáknak eddig alig ismert északi részei fölött. Felülmulhatatlanul remek fényképfelvételeket készített s valóban, először tekintünk bele ebbe a csodálatos alpi világba ilyen magas nézőpontról.

Sajnos, Mittelholzer repülőgépe megsérült. Az egyik

gyújtó-mágnes felmondta a szolgálatot s nem volt helyette pótmágnes, ezt a nagy sietségben elfelejtették elhozni. Nagy kár! Mert Mittelholzer az első repülés tanulságai alapján biztosan egész könnyedén elérte volna a sarkot s bizonyosan kitűnő észleleteket hozott volna haza.

Repülésének tanulságait használta föl Amundsen a következő évben, de tudjuk, hogy kudarcot vallott.

Mittelholzer tapasztalatai megmondták, hogy ha a repülőgépnek bármi okból a tengeri jég fölött le kell szállnia, akkor a gép utasai a legnagyobb veszedelembé kerülnek.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy a befagyott tengert olyan síma jégtükör fõdi, mint a Városligeti-tó korcsolyapályáját. Még annyira sem síma az a jég, mint a Balaton jege. A Balaton felszínén nincsenek áramlások, amelyek a jeget képesek volnának magukkal sodorni. Ha vékony jéggel erős szél támad, az a jeget teljesen kiveri a partokra. Nagyszerű jégtorlaszokat lehet ilyenkor látni a déli parton, mert rendszeren az északi szél az a nagyhatalom, amely képes a vékony jeget feltörni. De ha szélsendes időben a jég, nagy durrogás közben, megvastagodott, akkor már a szél nem képes feltörni. Helyette a csendesen működő hőmérsékleti tágulás épít a jégen feltorlódott jégsáncokat, úgynevezett turolásokat. Nagyon emlékeztetnek ezek a földkéregben keletkezett lánc-hegységekre, pl. az Ural-hegységre. Nehéz rajtuk keresztül menni, de nem lehetetlen. A turolások a tó felszínére rajzolható legnagyobb olyan körök mentén keletkeznek, amelyek lehetőleg a partokhoz simulnak. Így tehát nagy darab síma jégtáblák maradnak meg, könnyű rajtuk vitorlás szánnal kísérletezni.

A tengeri jégen egészen másként áll a dolog. Az első jégtáblák rendszeren még a mult télről maradt, széttüzlött maradványok, gömbölyűre kopott szélekkel, mert sokat ütköznek egymáshoz, amint az áramlások ragadják magukkal. A Duna zajló jegéhez lehetne ezt hasonlítani, de a Dunán úszó jégtáblák legfeljebb néhány deciméter vastagságúak és néhány négyszögméter területűek. A Jeges-tengerben úszó jégtáblák 4—5 m vastagok s néhány száz négyszögméter területűek.

Amint lemegy a nap ősszel, mindjárt kezdenek a táblák növekedni, egymáshoz szorulni. Most már majdnem keresztül lehetne köztük hajóval menni. A jégzajlásnak vége, kezdődik a tolakodás. A jégtáblák egymáshoz szorulnak, recsegve, ropogva zúzódnak össze, a letörött darabok feltorlódnak a nagyobb táblákra, azokat félre billentik, úgy, hogy most a nagy tábla is képes feltorlódni a szomszédjára. Amikor az a földszintes házmagasságú jégtábla élére felágaskodik s a másakra egészen könnyedén látszik reátolódni, akkor ember ne járjon ott! Olyan óriási tömegek mozognak ott s olyan óriási erők működnek, hogy azokhoz képest az ember egészen eltörpül.

A jégtáblák tolakodó zűrzavarában lehet, hogy valami jéghegy egészen más irányban mozog, mint a táblák s utat tör magának közöttük. A jéghegy ugyanis irtóztató nagy tömeg. Gondoljuk meg, hogy a jéghegy tömegének csak egy kilenced része van a víz fölött, nyolc kilenced része a víz alatt rejtőzködik. Ha feltesszük, hogy általában kocka-alakú a jéghegy s 100 m magas a tenger szintje fölött, akkor 800 m mélyen nyúlik le a tenger alá. Kiemelve tehát 900 m magas.

Ha ezt a jéghegyet valami óriás kitenné ide Pest mellé a síkságra, akkor a teteje éppen 1000 m magasan volna a tenger színe fölött, mert az alföld itt körülbelül 100 m magasan van a tenger fölött. Olyan nagy hegy volna tehát, mint a Mátra. A Mátra legmagasabb pontja, a Kékes, 1010 m magas. Valóságos folyamok ömlenének le róla a nyári melegben, de annyira lehűtené környezetét, hogy állandóan felhőkbe volna burkolva s környékén részint az árvíz, részint az alacsony hőmérséklet miatt lehetetlenség volna meglakni. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy valószínűleg úgy megterhelné a földkéregnek ezt a darabját, hogy mérhető horpadás támadna rajta s abban megállna a víz, mint a tóban.

Ez a több száz méter mélyen víz alá nyúló jéghegy nem a tenger felett fúvó szélnek, hanem a mélyben surranó tengeráramlásnak engedelmeskedik. A jégtáblák a felszíni áramlást vagy a vihart követik, de a jéghegy a főáramlással

úszik együtt. Ezért sokszor keresztezi vagy szembe nyomul a jégtábláknak, mint óriási jégtörő hajó. A déli-sarkvidéken gyakran látni ezt a csodálatos jelenséget.

Amikor a hőmérséklet már állandóan 20—30°-kal száll a 0° alá, akkor annyira összetorlódnak a jégtáblák, hogy — elvégre sok lúd disznót győz — megfogják a jéghegyet és irtózatot torlaszokkal bástyázzák körül. Teljesen befagy a tenger, de egyetlen jégtábla sincs talán vízszintesen, legfeljebb valami csendes vizű fjordban. A Déli-Jeges-tengerben még csak vannak nagy, nyugodt foltok, de az Északi-Jeges-tengerben ilyenek nincsenek. Az egész tengert egyetlen, összefüggő jégtorlódás borítja. Ezt nevezik «pack-ice» néven. Magyarul torlott-jégnek nevezhetjük, de jó volna valami jobb szót találni rá. A Balatonon az ilyen jégkéreg, torlott jégből, csak a déli part mentén szokott néha előfordulni, nem nagyon széles sávban. A halászok ilyen helyen nem halászhatnak, mert az élükre fordult, összefagyott táblák rendetlenül nyúlnak le alul a vízbe s beléjük akad a jég alatt húzott kerítőláló. Nem hallottam, hogy valami külön névvel nevezték volna az ilyen jeget. Csak a «rossebbel etetik».

Repülőgéppel torlott-jégre leszállani kétségbeesett vállalkozás. Ha találunk is néhány ölnyi vízszintes jeget, azon a gép nem tud kifutni. De tegyük föl, hogy erősen fékezett leszállással mégis valahogy sikerült jeget érniünk anélkül, hogy rapityára törött volna a gép és utas, akkor is az a nagy baj, hogy aztán nem tud többé felemelkedni. Így járt a mult évben Amundsen. Csak igen nehéz, keserves munkával és türeményes szerencsével sikerült olyan pályát létesíteni a szerteajlani kezdő jégtáblák egyik rianásában, hogy neki-lendülhetett a géppel. Az a rianás éppen olyan gyorsan össze is záródhatott volna s odavész mind a három utas gépével együtt.

Amint Peary hű leírásaiból tudjuk, tavasszal hatalmas rianások, széles nyílt víz-sávok keletkeznek a torlott jégen. Ezeket vagy csónakkal kellett keresztezni vagy meg kellett kerülni. Ha a rianások egyenesek volnának, akkor talán még nyugodtan repülhetnénk, mert volna hol leszállni. De annyira zegzúgosak, annyira állhatatlanok, hogy kétségbeesett vállal-

kozás volna ezekre számítani. Magán a Sarkon még nyár végére sem züllik annyira szét a jég, hogy számítani lehetne nagyobb nyílt vízfelületekre. Ezért tehát addig, amíg a repülőgéppel vertikális irányban nem lehet fölemelkedni és leereszkedni, addig nyaktörő vállalkozás marad itt repülni.

Az északi-sarkvidéket körülvevő szárazföldeken sincs sok kilátás biztos leszállásra és fölemelkedésre. Mittelholzer megsántult gépével nem mert ilyent megkísérelni. Jól is tette, mert a nagy repülés befejezte után másnap megint föl akart emelkedni a Green-öböl nyílt csendes vizéről s a gyujtómágnes hibája miatt nem volt képes. Így járt volna valahol a Fő-sziget belsejében is, aztán hetekig tartó nehéz gyalogúttal tudott volna csak lakott vidékre visszavergődni, a fjordokat kerülgetve.

Talán Grönland belsejében veszélytelen volna a leszállás és fölemelkedés. Többen átszelték már a Grönlandot fedő óriási jégtakarót, leírásaikból tudjuk, hogy nagy darabokon egészen sík a havas jég, biztosan leszállhatna és újra fölemelkedhetnék a gép. Talán vannak ilyen sík jégfennsíkok Baffin-föld belsejében is, de sem a Spitzbergákon, sem az északamerikai szigetvilág szigetein erre nincs kilátás.

Sokkal veszélytelenebbnek látszik a dolog az Antarktison. Az Antarktisz kerekded kontinens, átmérője minden irányban 4—5000 kilométer. Két nap és két éjjel tehát könnyedén keresztezni tudná a repülőgép, ha volna ennyi időre benzinje. Útközben a leszállás sem okozna nagy gondot, mert a kontinens legnagyobb része észvesztően egyhangú fennsík. A déli-sark maga 3127 m magas, tökéletesen sík fennsíkon van. Ez a fennsík valószínűleg igen messze kiterjed Afrika irányában vagy a Kerguelen-szigetek felé. A másik oldalon, a Csendes-óceán felé ez a fennsík roppant meredek szakadékokkal végződik s leesik az alsó síkságra. Ez a tenger szintje fölött csak néhány száz méter magasan van s kétségtelenül egyetlen, összefüggő nagy jégtakaró, Amundsen rajta 1911 nov. és dec. havában vágatva rohant át kutyafogató szánjaival. Scottéknak sem volt rajta nehézségük, csak az időjárás. A magas fennsík 2—3000 m magas, meredek, sziklás pereméről glecser-óriások nyomódnak le. Ezeken felfergődni

volt a déli-sark felfedezőinek legkeservesebb munkája. Itt csakugyan nem lehetne repülőgéppel leszállni. De azt hiszem, ezt az egész veszedelmes lejtőt egy óra alatt átrepüli a gép.

Az Antarktisz átrepülése alkalmával más veszedelem fenyegeti az utast. 3000 méter fölé kell emelkednie s ott olyan rettentő hideg van még nyáron is, hogy ha a vihar miatt esetleg mégis le kellene szállni, akkor a legnagyobb veszedelembe kerülnének. Szélvédett hely nincs, a határtalan fennsíkon akadálytalanul nyargal a szél s amint Scott utolsó útjának megrázó jeleneiből tudjuk, napok mulhatnak el a nélkül, hogy csak meg is próbálhatnák az újra való fölemelkedést a — 40°-os viharban. Ha ilyen vihar érné utól őket a fennsíkon, kénytelenek lennének vele futni. Így pedig nagyon eltévedhetnének s a benzinből kifogyva, a legborzalmasabb halál várna rájuk.

Viszont, ha sikerülne szélsendes időben csakugyan keresztezni a kontinenst, útközben sűrűn fotografálni, esetleg olyan dolgokat fedezhetnénk föl, amelyek valóban a legnagyobb meglepetések volnának a tudományra nézve. Még csak sejtenünk sem lehet, hogy mi van a polus és az Indiai-óceán déli partja közt elterülő, óriási területen. Ez még sokáig a föld legismeretlenebb része marad.

*

Azt kérdezhetné valaki, hogy micsoda gyakorlati haszna van ezeknek az emberfeletti vállalkozásoknak?

Amikor tudományos kutatásokról van szó, nem szabad a gyakorlati haszonra gondolnunk. A tudomány akkor teszi az embereknek a legnagyobb szolgálatot, ha minden gyakorlati érdek nélkül, tisztán az igazság keresésének céljával dolgozik. A tudós ne legyen gyakorlati ember, mert akkor nem tud egészen tárgyilagos lenni. Merüljön bele a tudományába s ne nézze, hogy van-e valami haszna annak, amit dolgozik, vagy nincs. Amikor a villamosságot felfedezték, a «profanum vulgus» nevetve szidta azokat a komolynak látszó, öreg tudósokat, akik azzal «játszadoztak», hogy kéngömböket dörzsölve, szikrát csaltak ki belőle, meg a békacombokat rángattatták. Hogy lehet okos embereknek ilyen gyerekes-

kedésekkel foglalkozni! És lám! Lett belőle elektromos távíró, világítás, fűtés, elektromos vasút, újabban rádió!

Hogy kinevették azokat a vegyészeket, akik mindenféle rossz szagú folyadékokat állítottak elő, mérícsgélték a gázokat, kockáztatták az életüket mindenféle mérges dolgokkal és robbanó anyagokkal!

S a kémia ma az ember egyik leghatalmasabb fegyvere a létért való küzdelemben.

A felfedezések történetének legveszedelmesebb, legtöbb áldozattal járó ostromai éppen olyan vidékek ellen indultak, amelyeknek gyakorlati haszna eleve nagyon is kétséges volt, gondoljunk csak Tibetre vagy a sivatagokra, meg különösen a Sarkvidékekre.

Igaz, hogy az első sarkvidéki felfedezéseket a bálnavadászok tették s aztán az első expedícióknak gyakorlati célja volt: az északnyugati és északkeleti átjárók keresése. De hamar belátták, hogy ha van is ilyen átjáró, az gyakorlatilag teljesen értéktelen. Azután már csak az ismeretlen ellen való szenvedélyes küzdelem vagy pedig a dicsőség vágya vitte százával a sarkvidéki felfedezőket. Különösen a Déli-Sarkvidék, azt mondhatjuk, egészen a tudomány birodalma. Aki itt járt, azt tisztán tudományos érdek vagy legfeljebb a felfedezésben való vetélykedés vezette. Ezt az utóbbit ugyan nem ismerem el egészen kifogástalanul nemes célnak, de mivel ezek a vetélykedők megbecsülhetetlen hasznót szereztek a tudománynak s törekvésükben talán nem is annyira egvéni, mint nemzeti hiúság vezette, azért magasztalnunk kell őket.

Amundsen most befejezett repülőútjának (kormányozható léghajóval) is igyekeztek valami gyakorlati célt keresni, hogy t. i. Európából Amerikába a legrövidebb út a sarkon át vezet s ha a repülőgép-technika jobban kifejlődik, akkor erre fog vezetni a legjártabb út Amerika és Európa közt.

Ez teljes tévedés. Nagy-Britanniából az Unio legsűrűbben lakott részébe éppen nem a sarkon vezet át a legrövidebb út. Legfeljebb a Spitzbergák és a Bering-szoros közt lehet erről beszélni. Dehát ki akar a Spitzbergákról a Bering-

szoroshoz repülni? Az útnak abszolúte semmi gyakorlati jelentősége sincs. Ha Nagy-Britannia és az Egyesült-Államok közt háború törne ki s Britannia repülőgéppal akarná megtámadni az Uniót, repülőgépei nem mennének a sarkon át, elég volna Grönlandon keresztül menni, hogy teljesen meglepetésszerűen jelenjenek meg Amerika partjain. Ezen az útvonalon legfölbbebb repülőgépekkel lehetne a felvonuló repülő-rajt megtámadni.

Mint útvonalnak, a sarkon át vezető útnak tehát semmi, de éppen semmi gyakorlati jelentősége sincs — egyelőre. Mert sohasem lehet tudni, hogy mennyire fejlődik a tudomány s minden felfedezésnek micsoda haszna lesz még.

A Spitzbergák megismerésének gyakorlati jelentősége van, mert tudjuk, hogy hatalmas harmadkori szételepek vannak rajta. Ezeknek kiaknázására valami 5000 ember tartózkodik állandóan a Spitzbergákon. Azonkívül ennek a szigetszoportnak legdélibb részén állandó bálna-állomás van. Itt fejtik le a bálnákról a bőrt és hájat s kifőzik a zsírt s halzsír néven hozzák a kereskedésbe. Rettenő bűz tölti meg a szigetnek ezt a részét, sok ezer sirály kóvályog az óriási állatok elhagyott tetemei fölött s jót lakmároznak az oszlásnak indult maradékból.

Az Új-Szibirii-szigeteken ásatag masztodon agyarakat találnak s elefántcsont helyett hozzák forgalomba. Zölde, patina-szerű színárnyalatáról rögtön föl lehet ismerni. Ez a bányászat egészen jelentéktelen. Canada felől semmiféle értékes termény sem vonza a kutatókat a Jeges-tenger felé. Eszkimók élnek ott, de kevesen, nyomorúságosan. Azok elől elvadászni a fókát nem volna keresztény emberhez méltó, s annyi nehézséggel jár az odajutás, hogy egyáltalában nem fizetné ki magát.

A Jeges-tenger tehát a gyakorlati élet szempontjából teljesen haszontalannak mondható. A sarki utazások semmi féle gyakorlati haszonnal nem járnak. De annál nagyobb tudományos értékük. A természettüneményeknek ilyen kivételes körülmények közt megnyilatkozó jelenségei temérdek okulást jelentenek s a tudományt hatalmas lépésekkel vihetik előbbre. Gondoljuk meg, hogy az ember földi megjelenésének

idején Európában körülbelül hasonló állapotok voltak, mint ma a Jeges-tenger környékén. Abból az időből temérdek földrajzi forma és más tényező maradt ránk: teknővölgyek, tengerszemek, morénák, vándorkövek stb. Ezeknek értelmezése lehetetlenség volna a mai sarkvidéki állapotok ismerete nélkül.

A tudomány előbbrevitele pedig az ember legfőbb céljai közé tartozik, mert csak a tudomány teheti boldoggá az embert a földön, csak ez emelheti ki az állatok sorából.

CHOLNOKY JENŐ.

A HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYARORSZÁG KUTATÁSÁNAK MAI HELYZETE.

Mikor a trianoni béke szétvagdosta országunkat, nemcsak a belső sebek gyógyításához kellett hirtelen hozzálátni, hanem kilépve a régi keretek közül, kifelé is új kapcsolatokat kellett keresnünk s mielőbb megtalálандó helyünket a megváltozott arculatú Európa kebelében. De nemcsak politikánknek életbevágó szüksége a külföldi viszonylatok kiépítése és a célkitűzéseknek európai távlatba való beállítása, hanem ugyanígy van a kultúra terén is. «A magyar tudomány nemzetközi helyzetének meghatározása és azoknak a módoknak megválasztása, amelyekkel legtöbbet tehetünk annak emelésére, ... nemzeti és tudományos szempontból egyik legnagyobb érdekünk.» Pedig «mentül kisebb egy ország, annál jobban alá van vetve a többiek behatásának és mentül elszigeteltebb a nyelve, annál nagyobb erőfeszítésébe kerül, hogy a tudomány nemzetközi közösségébe bekapcsolódjék». «Az a nagy erőfeszítés, amit minden állam tesz, minket is kötelez. Sőt ránk még súlyosabb terheket ró, mert Csonka-Magyarországnak kell mindazt a tudományos munkát továbbra is szállítania, amit Nagy-Magyarország jelentett a nemzetközi tudományos munkamegosztásban és itt nem az elhatározás és hazafias fogadkozás, hanem ... a teljesítmény számít.» És ezért «az ország tudósainak munkája ne csak speciális kutatások egymásmelletti sége legyen, hanem egész működésükben egység legyen, munkájuk egymást kiegészítse és így a legnagyobb eredményre vezessen, amit a nemzet számára egyáltalában nyújtani tudnak».

Ily körülmények között időszerű és szükséges tehát, hogy a tudomány körében is seregszemlét tartsunk, de az is, hogy mikor az egyik legfontosabb szaknak a közre gyakorolt

jelentőségét mérlegeljük és igyekezünk megjelölni céljait, ezt európai viszonylatba állítva tegyük, hogy határozottan kitűnjék a többi népekhez viszonyítva haladásunk foka. Világos másrésről, hogy az ilyen áttekintés teljesen értéktelen, ha az álhazafias öndicséret takarójába burkoljuk a bajokat, hibákat; bármily keserű az igazság, őszinte közlése nélkül semmire sem mehetünk. Annál inkább felfedhetjük a régi mulasztások okozta hiányokat, mert köztudomás, hogy kultuskormányunk teli kézzel siet kultúránk segítségére; jószándékát illusztrálják a fent idézett mondatok, melyeket hivatalos kultúrpolitikánk egy illetékes tényezőjének elaborátumából vettünk ki, — amit mások megnyugtatóására, magunk igazolására említünk.

*

Ha valamely művelt külföldi ember véletlenül megtanul magyarul és történeti irodalmunkat tanulmányozza, szükségképpen meg fog ütdödni egy nagy aránytalanságon, mely már a célkitűzésben nyilatkozik. Tudniillik általában nem veszik nálunk tudomásul, hogy nekünk *két* nagy feladatunk van a história mezején: az egyik a *magyar nép*, a másik a *magyar haza* történetének megvilágítása, melyek csak ezer év óta haladnak közös mederben, de ennek előtte messze szétágaztak egymástól. Az utóbbit (a földünkön előttünk élt népek sorsát) mostohán kezelik és csak mintegy teljesség kedvéért szokták rövid vázlatát odailleszteni a nemzet egész multját tárgyzó összefoglalások elejére. Ezuttal szeretném minden művelt magyar figyelmét erőteljesen felhívni arra, hogy ez nemesak szakszempontról, hanem általános kulturális, sőt politikai szempontból tekintve is mulasztás.

Távolabb állók kedvéért még egy elvi kérdést kell előbb megpendítenem. A középiskolában még úgy mondta egyik tanítónk, hogy a történet akkor kezdődik, amikor írott forrásaink megszólalnak. De már mint gyerekek is észrevettük, hogy ez nincs egészen rendben. Először is, amikor a nemrég feltárt krétai kultúráról beszélt, megkérdeztük tőle, hogy hát

ha nem tudjuk elolvasni az ott kiásott rengeteg írást, vajjon történelmi kor-e ez? Másodszor mikor elmondta, hogy az ókor és középkor mesgyéjén sok tekintetben egészen cserbenhagy az írott hagyomány, újra megismétlődött ez a kérdés. Ezeken a régi, kényelmi szempontokon régen túlvagyunk már. A história ott kezdődik, amikor az ember jelenlétét először tudjuk konstatálni a földön és forrásául szolgál minden, amiből csak valami tanulságot tudunk kicsiholni a multakról. Csakhogy éppen korszakonként más és más forráscsoportok a fontosabbak vagy túlnyomóak: egyszer bizonyos sajátos díszű edénytöredékek mutatják az útját, hogyan húzódott le a görögség hazánk felől Hellasba, máskor, mikor Tacitus elfeledkezik Pannoniáról, sírkövek és épületek, oltárok felírásai gyűjtanak fényt előttünk, vagy mikor a rómaiságot agyontapossa nálunk a népvándorlás seregeinek rettentő lábnyoma, akkor az ősi temetők csontvázai és a melléjük tett tárgyak tanuskodnak az itt éltek nemzetiségéről; — a helynevekből ki lehet fejteni sok mindent arra nézve, mily népekre telepedett rá a magyar foglалók rétege, a növényföldrajz megmutatja terjeszkedési lehetőségét. Másrészt a históriát nem kizárólagosan harcok és politikai események sivár dátumláncai alkotják, hanem egy valamikor élő organizmusnak minden fontosabb életnyilvánulása és a fejlődésére hatott szellemi és materiális tényezők összessége. Nyugaton az utolsó évtizedben óriási haladás ment végbe e téren, amiről mi alig-alig vettünk tudomást. Az összes leletek szigorú osztályozásával megállapították, hogy már a fejlettebb őskőkorszaktól kezdve élesen különválasztható kultúrák állnak bizonyos meghatározott területeken, melyek a fémkorok felé a műveltség finomodásával egyre beszédesebbekké lesznek, míg végre eléri a teljes világosságot és részben már ismert népnemekkel is meghatározhatók. Ezen kultúrák terjeszkedése vagy visszaszorulása, hirtelen megszűnése vagy elvándorlása határozott, individuális jellegű történelmi alakulások ténykedése már. Csehországban mindenki tudja ezt, mert ott, mint a lengyeleknél is bebizonyították, hogy földjükön ősidőktől kezdve minden, minden szláv...

Számtalan ok ösztönöz arra, hogy a haza honfoglalás előtti sorsát is épp oly szeretettel és energiával igyekezzünk feltárni, mint létének későbbi korait; ezek az okok több nagy csoportra oszlanak. Ilyenek a történelemnek mint tudománynak elvont követelményei, a speciális magyar kutatási feladatok és végül olyan kulturális érdekek, melyek az aktuális külpolitikától kezdve nemzeti létezésünk alapvető kérdéseig egész mai közéletünkbe belejátszanak. Vegyük őket sorra.

Ha először is a történetírás szempontjából nézzük ezt a kérdést, a következőket kell kiemelnünk. A mi ezer évünket nem lehet kivágni a földünkön elmúlt időknek sorából, mint újságból egy érdekes cikket; sohasem fogjuk a fejlődés nagy vonalait látni, ha a honalapítás előtti dolgokat *damnatio memoriae*-vel sújtjuk. Még lényegesebb ránk nézve, hogy népünk sorsát nem csak az *idehozott*, hanem *itt talált* tényezők is elhatározó módon befolyásolták, még pedig mind emberi erők és organizmusok, mind földrajzi és egyéb velejárók. Az ország évezredekkel előttünk is összekötő láncszeme, vagy elválasztó fala volt Keletnek és Nyugatnak; amint ma szlávok és germánok két malomköve közt őrlődünk, úgy évezredek előtt is, a szkíták fénykorában, a római császárok alatt, a hunnok és avarok idején itt volt a határ óriási népcsoportok vagy hatalmas birodalmak között. De itt volt nagyarányú szellemi áramlatok surlódási felülete is, mint azt például kitűnően meg lehet figyelni a Krisztus utáni IV. században, az arianizmus és katolicizmus élet-halál küzdelmében, hol először a kelet hívei öntik el Pannoniát Arius eszmekörével, azután győztesen szorítja ezt vissza Ambrosius, a Nyugat bajnoka, aki azonban messzebb, még keletebbre nyulni már nem tud. Ezeket és ilyeneket tekintve kapjuk meg azokat a távlatokat, melyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy tisztán lássunk.

Aki a magyarság történeti hivatását át akarja érteni, annak tudnia kell, hogy a mi haza-foglalásunk csak egy hulláma egy félelmetes intenzitású folyamnak, amely először a szkítákkal kerül a történet világosságába, akik után sorjában csapódnak földünkre a szarmaták és más indogermán hullámok, majd hunnok, avarok, bolgárok, magyarok, besenyők, kunok, tatárok, törökök áradása jött ugyanezen mederben. És

ezeket a hullámokat mindég, kivétel nélkül. itt tartóztatták fel, mert az itt lakóknak az volt és az ma is a küldetése e világon, hogy ezt a missziót teljesítsék. És itt ütközik ki Szent István teljes nagysága, akinek vasökle vad támadó folyamból erős védő gáttá gyurta át népünket, aminek hasznát az avarok példájával illusztrálhatjuk. Ez a nép előttünk a Nyugattal teljes ellentétben kénytelen volt a körülmények kényszerítő hatása alatt határt szabni a lassan, de következetesen folyó szláv terjeszkedésnek ; mégis, mihelyt a Nyugat erőre kapott. hogy maga is elvégezhesse ezt a feladatot, az avarnak rögtön pusztulnia kellett, mert ázsiai életét folytatva idegen test maradt Európa szívében. — Országunknak a földrajzi tényezők által megszabott integritása is olyan tény, mely már az ókorban is teljes erejében kibontakozott. Amint t. i. Kuzsinszky Bálint nemrég szépen kifejtette, mikor a rómaiak Augustus császár alatt felnyomulnak a Dráva vonaláig, hamarosan kiviláglik, hogy katonai okokból el kell foglalniuk a Dunáig terjedő egész területet ; majd a fenyegető dákok fészkének kitisztításával Erdély hatalmas hidfőállássá válik a Dunai védvonal előtt. De Marcus Aurelius alatt kiderül, hogy még így sem lehet eléggé védekezni Kelet és Észak ellen, meg kell szállni a Kárpátok koszorujáig teljes országunkat : mielőtt azonban e nagy férfi szándékát kivihetné és Sarmatia néven tartománynak rendezhetné be Felső-Magyarországot, elviszi a halál és utána a germánok pusztító rohama igazolja, hogy fiának visszahúzódó politikája helyett a nagy filozófus foglalási szándékait kellett volna a kellő pillanatban végrehajtani. Van még sok ilyen fontos momentum ; mostanra elég ebből ennyi.

De magának a legszorosabban vett magyar történetnek sem lehet kitérni az elől, hogy a legnagyobb eréllyel igyekezze feltépni a 896 előtti hazai tények állását elfedő sötétséget. Ha az erdélyi román őslakosság meséjét meg akarjuk cáfolni, ha a «droit historique» képében megjelenő szláv és egyéb trianoni igényeket kellőképpen vissza akarunk utasítani, akkor bizony tudnunk kell, kit találtunk az országban és mi-féle népek voltak ezek, hol laktak, stb. A magyar település-történet mostoha állapotának is e hiányokban rejlik a kulcsa.

E tudományos és művelődési indokok mellett van ennek a programnak egy másik, — hogy úgy mondjam — becsületbeli oldala is. Mikor valaki valami nagy birtokot örököl, akkor a vagyonnal, javakkal együtt a rátáblázott adósságokat is magára vállalja, egész természetesen. Ilyen adóssága a magyar nemzetnek az, hogy azoknak emlékét gondolja, akik előtte éltek és véreztek e téreken. Sokkal előbbrevaló dolog ez sok mindennél, amit ma gyerekeinknek az iskolában tanulniok kell; Hamurabbi törvényeinél, Asszurbanipál és Tutankamen viselt dolgainál, vagy annál hogy mikor uralkodott Föld-nélküli János Angliában, vagy hogyan folyt le az amerikai rab-szolgháború. A külföld nem is ilyen problémák megoldását kívánja tőlünk; nagyon jó, ha van emberünk, aki egyiptológiával vagy görög művelődéssel foglalkozik; ez hozzátartozik civilizációnkhoz, de e szakok művelésében Európával úgy sem versenyezhetünk és nincs is szükség rá, hogy versenyre keljünk. Elég, ha csak nagyjában közvetítjük fiainknak a külföld munkásságából leszűrt eredményeket, a magunk kritikai szemüvegén keresztül szűrve. Ellenben, ha a honkutatás terén nyíló legsajátosabb feladatainkat elmulasztjuk, akkor nagyon furcsa helyzetbe jutunk, vagy jutottunk. — Mindenesetre ma még segíthetnénk a dolgon. Mintáért nem kell messze menni: nézzünk egy kicsit körül, hogy mi történt ez irányban legutóbb minálunk és szomszédainknál.

Ami magunkat illet, előre kell bocsájtanom, hogy a legutolsó két évben örvendetes jeleink is vannak, mert gróf Klebelsberg erélyes és nagyszabású kultúrpolitikája nyugodt munkalehetőséghez juttatta szakembereinket és néhány kutatónk saját lelkiismerete szavára is dolgozik. Mindez azonban csak később fogja gyümölcseit megteremni, ellenben az 1918—1924 években nagy multu folyóirataink aludtak el és alig-alig jelent meg egy-két idevágó könyv, néhány cikk, alig néhány emberünk fejtett ki ilyen munkásságot, sőt már háború elején kezdődik ez a nagy stagnálás. Szomszédainknál viszont egészen másképpen megy a dolog.

A környező népek közül az osztrákok kétségtelenül megtartották a régi monarchiában vitt vezető szerepüket. Összes régi folyóirataik tovább folynak, ujjakkal bővülve, melyek

háború alatt és után rendszeresen megjelentek. Ez egyuttal a legolcsóbb módja is új külföldi könyvek beszerzésének ; nem csoda ezért, ha például a Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes fényesebb kivitelben jelenik meg, mint békében, vagy ha a többi nagyszámú folyóirat évről-évre vastag köteteket bocsájt útjukra. Nem különben tekintélyes azoknak a könyveknek a száma, melyek a «Heimatgeschichte», vagy a «Heimatkunde» valamely részletfeladatát igyekeznek kibogozni. Múzeumaik tágulnak, újak keletkeznek, ásatnak rendszeresen. Sőt legújabban felveszik a régi, nagyhatalmi régészeti programnak fonalát is és újra fogják Ephesos romjait ásni : amerikai és német magánadakozásból 20,000 dollár áll már e célra rendelkezésre, melyet Deissmann berlini ev. teológiai tanár mozgalmának köszönhetnek. De mindez még az ő dolguk volna, csak az szomorú számunkra, hogy számos és igazán jó osztrák kiadvány magyarországi anyagot zsákmányol ki : ők közvetítik a miénket Európának, nem mi, ami határozottan baj nekünk. P. o. Schober Arnold bécsi magántanár a pannoniai római sírköveket foglalta össze egy pompásan illusztrált könyvben (1923). Mindenki elgondolhatja, hogy e kövek domborművei és feliratai mind megannyi adat Pannonia története és kulturájához. A Riegl-féle *Spätrömische Kunstindustrie* második kötetében (1923) továbbra is a magyarországi dúsgazdag népvándorláskori leletek nyújtják a vezérfonalat. Kubitschek bécsi professzor könyve a kis-martoni leletekről (Die Funde von Eisenstadt) most jelent meg 1926 elején. A pompás bükki őskultúráról a mult évben értekezett Leonhardt Franz bécsi tanársegéd, stb. Emellett egymásután végzik az ásatásokat a «Burgenlandban», Wr. Neustadtban új Burgenländisches Zentralmuseum-ot szerveztek, mely bár a kezdeteit éli, de roppant mozgékonyan halad ; ugyan itt van dr. Hautmann, az osztrák műemlékvédő bizottság öre a nyugatmagyarországi kerületekre nézve. A «Burgenland» tartományi kormányzata néhány hete tekintélyes summát szavazott meg arra, hogy az *Österreichische Kunsttopographie* következő kötetében ezen provincia régiségeit összefoglalják az őskortól a Karolingokig és 60 millió koronát szavaztak

meg még ezen kívül ez évi ásatások céljaira. (És ez mind csak Nyugatmagyarországnak szól! Ezen kívül még Wolf Sándor kismartoni kereskedő költségén is kutatnak itt stb.)

Bizony még a szerbek sem maradtak tétlenül. Legszégyenletesebbnek azt tartom, hogy az ókori tudományokat össze fogláló roppant méretű *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* most folyó köteteiben egy belgrádi professzor (Nikola Vulič) írja a pannoniai cikkeket. Belgrádban hatalmas muzeum épült és az új egyetem régészeti tanszéke kapta meg a pancsovai Weiffert csodálatosan gazdag, helyi leletekből verbuválódott gyűjteményeit. A szlovén és horvát kiadványok mellett szerb folyóiratuk, a *Starinar*, kifogástalan kiállításban jelenik meg és nem rég közölt egy volt magyar szakember tollából egy oly verseci leletet, melynek a lokális kereteket meghaladó fontossága van. A spalatói derék keresztény archäológus Mgr. Bulic tiszteletére oly emlékművet adtak ki 1921-ben Zágrábban, mely Európában párját ritkítja és sok benne a pannoniai vonatkozásban is jelentős cikk. Nemrég az antik Stobi helyén nagyszerű őskeresztény bazilikát ásattak ki a szerbek; hatalmassá nőtt országuk szlovén felében a Pannonia területéhez tartozott antik Poetovio régiségeiről igazán kitűnő összefoglalás jelent meg a spalatói Abramič tollából (1926) stb.

Romániában persze még sokkal nagyobb a mozgalom: már bizonyára ássák is ki a földből azokat az ál-őseiket, akikről való fiktív leszármazásuk miatt megkapták kincses Erdély-országot. Érdekes, hogy kezdték Trianon után síppal-dobbal. Petranu Coriolan, aki előzőleg magyar tartalékos huszártiszt volt és belépett a magyar állam polgári szolgálatába is, írt egy vastag illusztrált munkát *Nagy-Románia múzeumai* címen. Itt azután mint nemzeti kulturájuk hathatós pilléreit közli az aradi, temesvári, kolozsvári, székelyudvarhelyi stb. múzeumaink ismertetését, azután nemsokára a bécsi Strzygowski-emlékkönyvben írt egy nagyhangú cikket a magyar uralom mulasztásairól és a román kormány nagy áldozatairól hallatlan programjáról... Meg kell azonban hagyni, hogy tényleg egymás után jelennek meg történelmi, archéológiai és numizmatikai publikációik, melyekben Románia és Erdély

régiségeit dolgozzák föl. Kiástak többek közt egy igen érdekes dák várat, feltárták Sarmisegethusa fórumát Várhelyen és az augusztálisok házáat ugyanitt. Számos francia nyelvű folyóiratuk mellett most indítottak egy új «*Dacia*» címűt, mely csupán dáciai kultúrával és történettel foglalkozik. A fekete tengernél valóban elsőrangú fontosságú ásatásokat folytattak legújabbán, melyek az ottani görög városok életére új fényt vetnek; Vasile Parvan, e munkák vezetője, tényleg európai színvonalon álló szakember. Ő az igazgatója Rómában lévő archaológiai intézetüknek is, hol jelenleg négy román régész dolgozik mellette. Mindezen törekvésekben erősen támogatják őket a franciák. 1924-ben Bukarestben hatalmas kongresszus volt francia irányítás alatt, amelyen a Bizánckutatók gyűltek össze a világ minden tájáról, — kivéve a németeket. E kongresszus célja volt, hogy Romániát a bizánckutatás centrumává tegye és egyuttal új folyóiratot indítson meg Byzantion címen, melynek főhivatása az eddig a világon első Byzantinische Zeitschrift teljes kiszorítása. Csak olvassa el-akárki az egyik szerkesztőnek, H. Grandoinnak nyilatkozatait a román kultúráról, a románok autochton voltáról, vagy ezen óriási elterjedésre számítható folyóirat román származású cikkeit, akkor majd meg fogja látni, hogy kézlegyintéssel nem térhetünk napirendre e dolgok felett. Mert nemcsak hogy teljesen kiesik a kezünk közül az a lehetőség, hogy e ránk nézve égető fontosságú kérdésekről mi informáljuk Európát, de bocskoros szomszédaink tényleg dolgoznak is és azon az uton vannak, hogy miután beengedték őket az európai szalonokba, most már mozogni is tudjanak bennük. Még egyszer kell hangsúlyoznunk, hogy van néhány, külföldön tanult és alaposan képzett szakemberük, akik — tekintve hogy mennyire szívükön fekszik a dolog, — egy új, alapos nemzedéket fognak nevelni hazájuk multjának kutatására, még pedig hamarosan.

Nézzük mostan a csehek működését. Történeti és régészeti folyóirataik rendszeresen megjelennek, sőt most már van külön prähistoriai lapjuk is, melynek 1922 óta négy kötete jelent meg. Ezenkívül számos dolgozat foglalkozik Felső-magyarország régiségeivel, amelyek a Památky archaológické, a Časopis Českého musea, az Obzor prähistorický, a

Česky casopis historický, stb. című szaklapjaikban jelentek meg a háború óta. Ezek közül a római korra nézve J. Dobiáš munkái jelentősek és prähistorikusaikat bizony még a németek is elismerik. Nem érdektelen ránk nézve az sem, hogy az Institute de France tagjává választott fő-főarchäologusuk, Lubor Niederle, a Matica Slovenska ujságjában *tót* nyelven írt nem rég hosszabb tanulmányt Északmagyarország ősi szláv telepeiről. (Nagyon sajnálatos, hogy nálunk senki sem követi figyelemmel szomszédaink e törekvéseit.) A cseheknél is bőven támogatja az állam ezt a propaganda-célokat is szolgáló tevékenységet. A prágai egyetemen két rendes tanár (Niederle és Šimek) adja elő csupán az őskort, — (nem is szólván a magántanárokról (Stocky, Schranil Prágában és Jan Eisner Pozsonyban) és a rokon disciplinák képviselőitől. És emellett a prágai orosz egyetemen ott vannak az oroszok legjobb erői; csak nem rég halt meg ott a kiváló Kondakoff. A katedrák betöltői mellett a csehek három felügyelőt alkalmaznak a régészeti emlékek rendszeres felkutatására és a leletek ellenőrzésére (1—1 Csehország, Morvaország és Felsőmagyarország részére). Embereik közül különösen Jan Eisner, Pašternak és Červinka állami pénzen állandóan ásatnak itt és a kőkori, valamint a római időkből való leletek mellett lázasan keresik a népvándorláskori anyagban a magyar honfoglalás előtti időkből származó szláv emlékeket. Most jelenik meg Červinka könyve «Slovákia» őskoráról. Megfontolásra int az is, hogy ezek csehországi csehek létükre, tökéletesen ismerik és bámulatos pontosan citálják a magyar szakirodalmat. (Nincs az az apró vidéki kiadvány, melyet ne vennének tekintetbe.)

Nem lesz felesleges az sem, hogy azt a céltudatos munkát is vázoljuk, melyet a lengyelek országuk multjának megismerésére folytatnak. Kétségtelen, hogy a náluk tapasztalható fellendülés nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy a németek ellenében ki akarják mutatni, miszerint különösen Szilázia ősrégi időktől fogva szlávok és nem germánok hona volt. Négy egyetemükön 1—1 rendes tanáruk van az őskor, — népvándorláskor előadására (Kostrzewski—Posen, Antoniewicz—Varsó, Demetrykiewicz—Krakó, Koslowski—Lemberg), amilyen *minálunk egyetlen egy sincs*. Van továbbá hat szakemberük, akik

a régészeti emlékek rendszeres felkutatását és védelmét eszközlik mint állami tisztviselők ; e célból tudniillik hat kerületre osztották országukat. E műemléki felügyelők a lengyel kultuszminisztérium hatáskörében külön szervet alkotnak, melynek busás állami támogatással kiadott külön folyóirata a *Wiadomości Archeologiczne*. Ezen szakembereknek azt is kötelességévé tették, hogy az összes köz- és magángyűjteményeket rendszeresen leltározzák, hogy a fontosabb talajemlékeket (Bodendenkmäler) térképezzék stb. Notabene : új ásatási törvényük még szigorúbban védi a tudomány érdekeit, mint a németeknél, vagy bárhol a megfelelő intézkedések.

Szánt-szándékkal beszéltem csak arról, hogy a bennünket környező nemzetiségek mit csinálnak, arról szinte szólni sem merek, mit végeznek ma Németországban. Ha mi nem a népeink számaránya által követelt egy tizedrésznyi, hanem sokkal-sokkal kevesebb pénzt és fáradságot fordítanánk a honismeret céljaira, mint a németek, akkor nem volna panaszra okunk. Pedig a nagy gócpontokkal nem is akarunk párhuzamot vonni : hiszen ezekben nem is a nemzeti, hanem a (jóértelemben vett) nemzetközi kultúrát csinálják. — amire nálunk nincs és nem is lehet pénz. P. o. a berlini gyűjtemények a dreadnought-oknak megfelelő nagyhatalmi reprezentációs eszközök. (A minap fizették csak ki Berlinben az újonnan szerzett archaikus görög nőszobor árát, egy millió márkát, amit a franciák is megsokallottak.) Minket, mondom, nem ezek érdekelnek, meg az athéni és római monstrum-intézetek, kisázsiai, egyiptomi, hellas-i hatalmas ásatások, hanem a hazakutatás szerényebb, hozzánk jobban hasonlítható és céljainkhoz közelebb álló műhelyei. Csak néhány apró adatot jegyezzünk meg. Boroszlóban a hazai régészetet az egyetemen egy ordinárius és magántanárok képviselik ; itt székel Niederschlesien tartomány régészeti felügyelője és ezenkívül a múzeumok régiségtárában rendes állami alkalmazottként három szakember, két tudományos segédmunkás, egy gépíró, egy laboráns, és két adminisztratív hivatalnok dolgozik. E múzeumi osztály évi költségvetése 56,000 márka, amiből 12,000 márka szól ásatásokra ! Az újonnan alakított Oberschlesien tartománynak is van már régészeti felügyelője, aki mellett egy

laboráns-präparator és egy gépíró dolgozik; évi költségvetése 30,000 márka, amiben minden esetre az alkalmazottak fizetése is bennfoglaltatik. Szászországban a «Landesanstalt für Vorgeschichte» évi 25,000 márkát költ ásatásra; a kis Hannover 26,000 márka összdótációval rendelkezik. — Trierben egy kelta templom-kerületet tárnak fel, amelyből ugyan csak az alapfalak helye van meg úgyyszólván, meg számos apró cserép fogadalmi tárgya maradványaképen. de kultúrtörténetileg igen jelentős jelenség lévén, k. b. 30,000 márkát költöttek másfél év alatt tudományos ásatásokra. A frankfurti «Römisch-germanische Kommission des archäologischen Institutes des deutschen Reiches» csak könyvgyarapításra négyezer márkát ad ki egy évben, a többről nem is szólok. Ez a példának állított pár adat persze csak elenyésző csekély része a német kutatás pénzügyi eszközeinek.

Térjünk vissza még egyszer a nemzetiségi államokra. Nagy hibának tartom, hogy míg például a csehek a legszigorubban számot vetnek a magyar irodalommal, amíg a románok minden legkisebb megmozdulásunkra tíz helyen kiabálnak vissza, — addig mi kevés kivétellel teljesen tájékozatlanok vagyunk komolyabb kutatásaik, mint célzatos szakirodalmuk felől. Nincs is könyvtárunk, mely beszerezné, illetőleg rendszeresen gyűjtené őket. A tudományos kérdésekben ezért ránk háramló károkon kívül így veszítjük el azt a lehetőséget, hogy Európa színe előtt megcáfoljuk azokat a fikciókat, amelyekből e népek maguknak történeti jogokat szöttek és ellenünk fegyvert kovácsoltak. És kovácsolnak. Vagy már elfelejtettük, hogy hogyan kapták meg a csehek a Felvidéket és a románok Erdélyt? Vagy nem akarjuk tudomásul venni, hogy ennek a honszerző akciónak tudós és áltudós szakemberek voltak a megindítói? Hiszen világos érdekünk és eminens kötelességünk, hogy mi ugyanezen fegyverekhez nyulva, készítsük elő az ellenakciót. Annál is inkább, mivel nekünk az igazságot nem kell elcsavarnunk, mint őnekik; elég, ha a félremagyarázást megakadályozzuk és objektíve továbbkutatunk.

Nem győzöm ismételni, hogy Trianon után többé nem lehet nekünk gúnymosollyal elintézni ezeket a kérdéseket.

Legutóbb például lefordították nekem az egyik cseh szakembernek, Jan Eisnernek cikkét «Slovensko» népvándorláskori leleteiről, amelyek között szerzőnk idegesen és hévvel keresi a szlávokat. Bevezetésében elmondja, hogy Hampel József kitűnő munkájának (Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn), a szlávok szerinte való negligálásán kívül csak az a hibája, hogy országunkat egységnek tünteti fel, holott ez pompásan részeire tagolható. Így p. o. a Tótság — mondja — pompás egész magában véve is, amihez az ő külön tudományos szempontjából a *mai Magyarország egy része is* hozzátartozna. Ezt addig fogja mondogatni, amíg maga is elhiszi és másokkal is elhiteti, belekerül az ujságjaikba, szónokok szónokolják népgyűléseken és . . . folyik tovább a százéves aknamunka.

Ezt minden kertelés nélkül meg kell állapítanom, — valakinek végre el kell már magát erre szánni, — nehogy kultúrfölényünket teljesen eljátszuk. És ne gondoljuk, hogy akárhány mázsa propagandafüzetet is nyomtatunk, azt elolvassa és megemészti a külföld. Nem, annak szaga van, az nem kell. Ellenben, ha a mi szakemberünk meggyőzi a francia tudóst, aki e téren a francia közönség bizalmának letéteményese, az majd akkor bele fogja vinni a francia köztudatba, hogy hogyan is állnak a dolgok a Kárpátok alján.

Mindezek mellett még egy nagy belső érdek is fűződik e célokhoz. Egy derék és fogékonylelkű debreceni ember, Szántay Aladár 1871-ben panaszkodik már körülbelül ugyanazokról, mint mi most, hozzáfűzve, hogy «pedig nagyon igaz az a mondás: ki multjára érzéketlen, szebb jövőre érdemetlen». Mondhatta volna Plinius-szal is: Turpe est in patria vivere et patriam ignorare. Hatalmas eszköz ez az emlékezet-keltés a hazafias érzés fejlesztésére, amit Németország példáján vizsgálhatunk meg a legtisztábban. Itt tudniillik a háború után hihetetlen kedveltségre tett szert a «Heimatkunde», melyet könyvek és folyóiratszámok ezrei propagálnak. Ennek a honismertető mozgalomnak az egyéb természeteti és kulturális tényezők megismertetése mellett egyik főcélja a szűkebb haza régi történetének feltárása. Igen fontos és érdekes tényező ez irányzat működésénél, hogy a bal-

oldali pártok is teljes odaadással támogatják, mert az ősemlék felkutatása a szocializmusnak kedvező természettudományi gondolkodás körében is megtalálja okát-helyét. Emellett az ősrégészet a marxista politikai jelszavakat és parancsolatokat sem keresztezi, úgy hogy a vörösök úgy vannak vele, mint a katona, aki a kémeket is beereszti, ha a jelszót tudja. Valójában a honszeretetnek elsőrendű és minden destruktíótól mentes propaganda eszköze ez, a nemzeti érzésű német szakemberek egyenesen azt várják tőle, hogy egy-két évtized alatt ez hozza meg azt az új hazafias alaphangulatot, mely a germán lelkeket újra egybe forrasztja. Ezért nagy horderejű Németországnak az a lépése, hogy legutóbb a tanítóképzés új törvényével már ide is bekapcsolja a Heimatkunde művelését. Azt is ki kell emelnünk ezzel kapcsolatban, hogy a tapasztalat szerint az egyszerűbb embert még jobban lebilincselik a földjéből kikerülő emlékek, mint a hallásból ismert történeti események; ezzel meg van egyenes kapcsolata, itt egész közvetlenül és szemléletesen tárul elé a multnak képe. (Csak meg kell nézni egy értelmes és minden nyers kincsvágytól mentes parasztember izzó érdeklődését egy ásatásnál.)

*

Vajjon mi az oka a mi elmaradásunknak? A háború, a forradalom és a trianoni béke itt is súlyosan éreztették hatásukat, elzárva előlünk emlékekben gazdag országrészeket s általában bénítva a munkakedvet. Itt mindjárt ki fog ütközni, hogy az igazi hibák nem az emberekben, hanem a rendelkezésünkre álló szervezet elavulásában gyökereznek.

Honunk régi históriáját és letűnt kultúráit kétféle intézmény van hivatva kutatni és a nyert eredményeket a köztudatba átvinni; az egyik csoportba tartoznak az iskolák az egyetemekkel, a másikkba a múzeumok a rokon kutatóintézetekkel.

Ami négy egyetemünket illeti, ott e szempontból teljesen ferde a helyzet. T. i. a négy filozófiai fakultáson van együtt-

véve három tanszék, mely a klasszikus ókor népeinek történetét és egy, amely az ókori keleti népek történelmét van hivatva tanítani ; van továbbá hat katedra a magyar nemzet történetére, egy a történeti segédtudományokra, három az archäológiára ; de olyan, amelyiknek hivatása országunk honfoglaláselőtti históriáját tanítani, olyan *egyetlenegy sincs*. És tapasztalatból állíthatjuk, hogy ezen, engedményekkel, tárgykörök kiterjesztésével, megbízásokkal stb. nem lehet segíteni. Mert, aki archäológiát ad elő, az megelégedhetik, ha az őskori kultúrák, Kréta-Mykéne stb. emlékeinek alapvonalait és a rájuk vonatkozó kutatásokhoz vezető módszeres ismereteket, valamint a klasszikus ókor építészetét, szobrászatát, epigrafiáját és numizmatikáját, topografiáját és ú. n. apró leleteit, valamint a korai középkor régiségeit csak egész nagyjában felvázolhatja hallgatóságának, — néhány speciális szemináriumi gyakorlattal vezetve át őket az önálló munka első nehézségein. Az ókori történet tanárának is únos-untig elég a história kezdeteitől Róma bukásáig elhaladni nyolc félév alatt ; szerény véleményem és a külföldi gyakorlat szerint túlsok is. (A legritkább kivétel, aki a görög és a római mezőkön egyaránt biztosan mozog ; ezért külföldön legtöbbször két katedra látja el a klasszikus ókort.)

Nincs tehát más megoldás, mint katedrákat szervezni egyetemeinken a honfoglalás előtti magyarországi történet és kultúrtörténet művelésére. Ez magával fogja hozni a kutatás fellendülését ; amint ma várható tanszékek reményében olasz-, angol és francia filológusok teremnek sorba, úgy volna e téren is. (És ez nem hiba ; ha valaki tudja, hogy a szíveszerint való mestersége nem nyújt megélhetést, le kell tennie róla.) E katedrák felállítása elősegítené, hogy a hontörténetet végre, mint öncélú szakot tekintenék és sajátos célkitűzési vonalában dolgoznának. Mert enélkül az a veszély áll fenn, hogy a régész, filológus, történész, numizmata, epigrafus, helynévkutató stb., legalább is sokszor fölösleges utakon tévelyeg a maga kis «Einzelforschung»-jai nyomán és amikor beleszövi magát egy félreeső zúgba, mint egy pók. elveszti a magasabb célok pharusát szeme elől és munkája meddő lesz. Mert bizony a többségnek sehol sincsen saját kezdeményező ereje.

Azt is bele kellene vinnünk ezzel kapcsolatban a történettanárok tudatába, hogy az ő hivatásuk a tanításon kívül a maguk állomása történetének és helyi kultúráinak felfedése ; ily tanárgeneráció mellett nem fordulna elő, hogy vidéki múzeumaink élén orvosok, papok, kórházgondnokok, vasutasok, kereskedőemberek stb., dilettánsok álljanak. Természetesen ez nem azon apostolok ellen szól, akik saját lelkük ösztönzésére szülőföldjükön ilyenmű tevékenységet kifejtettek : minél kevesebb volt hozzá az útravalójuk, annál nagyobb az érdemük önzetlen fáradozásaikért.

Az egyetemi oktatás kiépítése után szerény véleményem szerint a középiskolai tanítást, illetőleg a haza sorsát kell az ókori historia centrumába beállítani. Ha a Duna mentén szkiták kalandoztak is akkor, amikor Athenben Perikles alatt csodálatos virágzás fakadt, nekünk az az érdekesebb ; mikor a Nyugaton a renaissance legszebb virágait termette, nekünk akkor is verekednünk kellett. Ez az oktatás nem szül majd világpolgárokat, hanem rávezeti a serdülők gondolatait sorunk mélyebb gyökereire. Mert a mi történetünk előzményei csak kis részben játszódtak le az ázsiai pusztákon ; amit onnan hoztunk, azt jórészt le kellett vetni, hogy itt maradhassunk, de a mi e vérrel szentelt földön történt, az nagy-nagy mementó nekünk.

Nem kevésbé fontosnak tartanám, hogy németországi mintára (melyet Ausztria nagy igyekezettel követ), a tanítók képzésébe is behozzuk ezen elemeket. Hiszen ők a nép nevelői és szakismeretek birtokában egyrészt rengeteg anyagot menthetnének meg állandó megfigyeléseikkel a tudománynak, másrészt a népet közelebb hozhatnák saját göröngyéhez, felkeltenék érdeklődését, megnövelhetnék öntudatát. Különösen az őskor az a tér, hol a kevesebb iskolázottságú tanító nagyot alkothat, míg a klasszikus előismereteket igénylő területek kevesebb szerepet nyújtanak számára.

A másik nagy csoport a múzeumok és egyéb kutató intézeteké. Úgy hallom, *vidéki* múzeumaink aggasztó sorsát és a leletek állami védelmét nemsokára illetékes helyen törvényes úton rendezik ; erről tehát ezúttal nem kell sokat beszelnünk. Mégis szeretnénk e kérdésekre nézve is

levonni röviden az előbbi meggondolásokból folyó következtetéseket.

A 67-es kiegyezés utáni évtizedek lelkesedése sorra termette mindenfelé hazánkban a lokális régészeti és történelmi társulatokat, melyeknek többsége egy-egy tetterős ember vezérlete alatt ki is vette derekasan a maga részét a ráhármló feladatok munkálásából. A háború óta ezek az egyesületek csak tengődnek mindenfelé; még pedig nemcsak azért, mert a nehéz idők a fenntartó középosztályt tönkretették és az általános pénztelenség lesújtja őket, hanem mivel az *idealizmus kiveszett* és az emberek nem hajlandók évi tagdíjakat áldozni ily pusztán eszmei célokra. Én mégsem venném ki ezen erkölcsi testületek kezéből gyűjteményeiket, nem tudnám javasolni államosításukat; részint azért, mert a cél: minél több terhet levenni küzdő pénzügyi kormányzatunk nyakáról, nem pedig a roskadozó vállakat még tovább terhelni, — másrészt, ha a közcélra való adakozás elalvásába belenyugszunk, az idealisztikus célok semmibevevését elkönnyeljük, magunk alatt vágjuk el a fát. Meg vagyok győződve, hogy ha a föntiekben kifejtett oktatási program megvalósul és beleivódik a lelkekbe e célok szükségességének tudata, akkor felébrednek újra ezek a magánegyesületek is: ez itt — hogy úgy mondjam — a természetes gyógymód. És a «konjunktúra» is kedvez neki, mert hamarosan elérkezik nagyközönségünk széles rétegeihez Németország felől a «Heimatsforschung» divata; Fr. Wagner müncheni konzervatornak «Bajorország a rómaiak idejében» c. könyvéből 1924-ben öt hónap alatt adták el a 4000 példányt kitévő egész készletet, holott semmi különös szenzációt nem hozott sem szakembernek, sem a közönségnek, csak egy becsületes kis áttekintést nyújtott; most jelenik majd meg a második kiadás, amely talán még gyorsabban elkel majd — s ne feledjük, hogy a vevők túlnyomó része, egy aránylag szűk területről, Bajorországból került ki. Minekünk tizedennyi érdeklődés is elég lesz.

De nemcsak a fenntartás pénzügyi kérdése okoz nagy gondokat a vidéki múzeumoknál, hanem tudományos üzem-bentartásuk dolga is. A vidéki múzeum régészeti öréknek ugyanis gondoskodnia kell a körzetében a földmunkák során

előbukkanó leletek megmentéséről és még előbb a lelet-körülmények pontos lerögzítéséről, melyek nélkül a lelet tudományos értéke rendesen sokat veszít. Azután ásatnia is kell, az anyagot a múzeumban először præparálni, majd szakszerűen feldolgozni és leírni, azután arravaló részét a közönségnek ízléses keretben bemutatni, nem szólva a mindezeket elborító adminisztrációs munkálatokról, előadások tartásáról, az aktualitásokon felülemelkedő nagyobb-szabású tudományos dolgozásról. Ezt a bonyolult és teljes embert kívánó szolgálatot legtöbb helyen *mellékfoglalkozásként* üzik nálunk önzetlen és lelkes önként jelentkezők, de nem kell fejtegetnünk, hogy még csak kívánni sem lehet tőlük, hogy tényleg elvégezzenek mindent azok közül, aminek gerincét most vázoltuk. Hát amely megyei vagy városi gyűjtemény mellett állandóan és csak e célra alkalmazott, fizetett tisztviselő van? Bizony ez sem jobb, mert legfeljebb egy ily hivatalnok van, akinek a nyakába sózzák a régészeten kívül iparművészeti és kultúrtörténeti gyűjtés, a helyi nagyságok kegyeleti tárgyai és egyéb lokálhistóriai anyag, a néprajzi gyűjtemények, könyvtár stb. kezelését is: egy rókáról ennyi bőrt nem lehet lehúzni. (És örül, ha a természettudományi anyaghoz kap valakit, az adminisztrációhoz egy szolgát, — hol a gépíró?!) — Itt csak egy útja van, szerény meggyőződéseim szerint, a segítségnek: megalkotni nálunk is végre az ingó műemlékek védelmének szervezetét, amelynek állami állásban lévő szakemberek az eszközlei nagyobb területenként, akik leveszik a múzeumi ember válláról a leletek körül rájuk háruló dolgot s ezzel végzendőik felét. Mert a leletek előkerülésekor adódó tudományos tényállás meg nem állapítása, a talajban rejtőző építmények, sírok stb. maradványainak széttúrása, a leletek elkallódása napról-napra nagy arányban ismétlődő helyrehozhatatlan veszteségei a tudománynak, amelyek megakadályozása alapkövetelményei e tudományszak művelésének egy országban. És ezt Budapestről nem lehet megtenni, hanem csakis a helyszínén, az egyes kihasítandó körzetek centrumában őrt álló szakembernek.

- Vegyük most sorra központi intézményeinket: a külső

helyzet itt egészen más, de látni fogjuk, hogy a viszasságok itt is hasonló alap-okból fakadnak, mint a vidéken. — Mikor Ipolyi, Henszlmann, Römer Flóris és Pulszky lelkesítő agitációjára a régészeti tudomány mozgalma Magyarországon végre egyesíteni tudta az addigi elszigetelt kísérleteket és országos jellegűvé válhatott e tudomány munkája. természetesen a Nemzeti Múzeum Régiségtára is hatalmasat lendült: ez az intézmény lett összefoglaló medre minden honi törekvésnek, gyűjtésnek és értékesítő kutatásnak. És azok a férfiak, akik Rómertől Hampelig vezették ez egyetlen archaeológiai gócpontunkat, valóságos nemzet-napszámosai voltak. Igazgatták a tárat és serényen szaporították; ásattak, szervezték a vidéket és buzdították, szerkesztették az Archaeológiai Értesítőt, azonkívül egyetemi tanárok voltak és maradt idejük arra is, hogy a magyarhoni régészeti leletek osztályozását az őskortól a honfoglalásig megkörvonalazzák és alapot vessenek az összes további tanulmányoknak. Közben azonban nagyot haladt a világ kereke. A specialisták ezreinek munkája oly óriási területre terjesztette ki e szak működését, hogy egy ember többé ily nagy terhet vállaira nem vehet. Hiszen maga a gyűjtött anyag is a sok «variora et curiosa» bizarr halmazából fejlődéstörténetileg csoportosuló szerves osztályokba tömörül, melyek közül már csak a két főtábornak, a honfoglalás előtti honi kultúrák emlékanyagát és másodszor a magyar nemzet művelődésére stb. vonatkozó dokumentumokat sem lehet egy kalap alá fogni. De ez még korántsem minden, mert az adminisztráció és szakirodalom mai méretei mellett folyóiratot szerkeszteni és egyetemi katedrát ellátni nem lehet.

Igaz, hogy az utolsó évtizedben már megszűnt az a helyzet, hogy mindezen tényezők egy kézben legyenek. mégis a tenger új feladat mellett ma is csak a százesztendősség, ma már elavult organizáció áll, noha köztudomású, hogy Magyarország Európának régészeti kincsekben egyik leggazdagabb — vagy leggazdagabb — földje és az is, hogy a nyugati tudományosság hazánktól és a magyar szakemberektől várja messze kiható jelentőségű feladatok megoldását. Tudniillik, itthon még hiányzik egy láncszem, amely a gyűj-

tőmunkát végző múzeumok és a nyert eredményeket leszűrő és továbbadó egyetemek között a külföldön már szétében be van iktatva : a régészet nagyobb tudományos, mondjuk országos teendőit irányító és megvalósító *önálló régészeti intézet*.

Bőséges külföldi tapasztalatokra támaszkodhatunk annak megállapításában, hogy csakis egy ilyen irányító szerv állíthatná helyre a háború óta teljesen megakadt rendszeres munkát és az önző kincshalmozásban rövidlátóvá váló múzeum, meg a tanára hajlandóságai révén egyoldalú egyetem partikuláris szempontjai helyett, önzetlenül megszabott, legmagasabb rendű célkitűzésben egyesíthetné az elszigeteltségük miatt erőtlen munkaértékeket, — előkészítve a haza régi történetének és kultúráinak új, szintetikus összefoglalását. Hiszen oly égető dolgaink vannak. Egy most megjelent német praehistóriai műből citálhatom, hogy az őskori kultúrák időmegállapításának és elhatárolásának a magyarországi anyag feldolgozatlansága állja útját. Vagy p. o. a dunamenti római védrendszer rendszeres felkutatása, melyet Németország oly bámulatosan teljesített és amely Ausztriában is tekintélyesen előrehaladt, nálunk bizony paragon hever. És még hány ily nagy és kellemetlen adósságot említhetnénk! De ameddig mindezen sürgető feladatok folytonos munkálása és egyáltalán a honi régiségkutatás tudományos megszervezése államhatóságilag előírva nincs, addig ezt hivatalosan tulajdonképpen senkitől sem követelhetjük. (A múzeumok feladata a gyűjtés és csak a gyűjtött anyag értékesítése, nem pedig átfogó jellegű, nagyvonalú kutatási célok közvetlen megvalósítása.)

A vidéki szakemberek irányítása és minden módon való támogatása, a fiatal nemzedék *gyakorlati* kiképzése, a hazai törekvéseknek a külföldi kutatással való összhangba hozása stb., csakis ezen intézmény életrekelése által érhetők el. Az egyes főbb kutatási ágak mai állásának összefoglalásával végre kézikönyveket adhatnánk tanáraink és múzeumi őrünk kezébe és kielégíthetnénk a külföld ezirányú követeléseit ezen az áron. Utóbbi célra világnyelveken kellene publikálni, ami egyúttal megszüntetné azt a «belterjes» és provinciális

ízű dolgozási modort, amely nyelvünk elszigetelt voltánál fogva, sajnos, erősen begyökeresedett nálunk . . .

Befejezésül még egyszer szeretném indokolni, miért oly végtelenül fontosak szellemi haladásunk e problémái.

Egy kiváló orvos-professzor szokta mondogatni: «Az nem lényeges, hogy ti kevesebb vagy több apparátussal veritek a fiatalok fejébe az évszámokat, régiség-ismét, igeragozást és hasonló jókat. De ha minékünk nincs felszerelésünk, akkor a tüdővész és vérbaj egykettőre tönkreteszik népünket». Válaszom erre az, hogy Magyarország és Európa testét ma *kétféle* járvány marcangolja. Egyik a testi betegségeké, mely a tuberkulózis és társai alakjában tör életünkre, a másik a lélek kórjaié, amely a bolsevizmus és egyéb anarchikus áramlatok képében fenyeget végveszéllyel. Kérdjük: hát ez utóbbi kisebb baj a másiknál? Hát ezt nem kell gyógyítani? A legbiztosabb gyógymód pedig az lesz, hogy a romlás ingoványba vezető új dogmái ellenszeréül megmutatjuk ifjúságunknak és intelligenciánknek a haza régi sorsának tükrében azt a nyílegyenes vonalat, mely multunkból jövőnk felé utunknak irányt szab és így ideális célok felé emelve az új nemzedékeket, kiragadjuk őket a porba-sárba visszahúzó anti-kulturális irányzatok hatása alól.

ALFÖLDI, ANDRÁS.

A SZERB ÁLLAMTERÜLET ÉS A SZERB ETHNIKUM TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSAI.

I.

A Nemanyák szerb állama és népe.

A Balkán-félsziget lakossága sokszor változtatta állami, helyesebben nemzeti életének területét a történelem folyamán; ethnikailag pedig még többször vándorolt, keveredett. Így a szerbség is. Különösen az ethnikai keveredés teszi nagyon nehézé annak megállapítását, hogy az egyes történelmi időszakokban milyen számban és milyen területen élt a szerbség, úgy, hogy az illető területet, mint szerb uralom alatt, szerb tulajdonban levőt, igazán *szerb földnek* nevezhesük s az államot szerb államnak. Ezzel a kérdéssel a szerbek történetének eddig legkiválóbb és legmegbízhatóbb buvára, Jireček Konstantin sem tudott megbirkózni.¹ Nagyszabású és szorgalmas kutatásokon alapuló munkája a szerbek történetéről meglehetősen bizonytalan módon foglalkozik vele. Sokszor beszél szerbekről Macedóniában, az Adria mellékén, a Duna tájékán, Boszniában, de tudományos lelkiismerete jóformán mindannyiszor kényszeríti, hogy ezektől megkülönböztesse a *tulajdonképeni szerbeket*, a tulajdonképeni szerb országot.² (Eigentliche Serben; eigentliche Serbien.) Ugyancsak hol a «*Serben, Kroaten*» szabatos megjelölést használja, hol pedig a nagyon bizonytalan «*Serbokroat*» elnevezést. És pedig az utóbbit mindig akkor, mikor szerbekről alig, de horvátokról sokkal realisabban lehetne szó. Ilyen módon, csakhogy persze nem olyan óvatos tartózkodással, mert a szerbség számbeli és kulturális hatalmának mesterséges gyarapítására és színezésére irányuló célzattal jár el Cvijics János,

¹ *Geschichte der Serben*. Gotha.

² I. k. 120, 124, 202, 211, 214, 218, II. k. 61. lapjain.

belgrádi egyetemi tanár, főleg 1908 óta kiadott propaganda-munkáiban.¹

A zavart mindjárt a szerbek és horvátok megtelepedésének első irott forrása, Konstantinos Porphyrogenetos *De administrando imperio* latin nyelvű címen írt, de görög szövegű munkája alapozza meg. Eszerint Heraklios (610—641 császár az akkori Dalmácia nyugati részére, az Adria mellékeire telepítette le a horvátokat. (Safarik : 634). a szerbeket (635) előbb egy a Haliacmon (Visztrica) melléki Servia városkába, azután a *horvátoktól keletre eső vidékekre* : keleten a Moraváig, északon a Száváig, délen a Sárhegységig. Ilyen telepedés mellett a horvátok közé félköralakban nyúlt volna be a szerb földül jelölt Bosznia-Hercegovina. A néhányszor tízezernél alig nagyobb s először egy városka nevével jelölt kis területre utalt szerb törzsek utóbb közel 200.000 km.-nyi területet vettek volna birtokba. Ezzel szemben Dümmler² osztrák történész kimutatta, hogy *Boszniát a horvátok szállották meg* s hogy ez Horvátországgal együtt lett a magyar királyok birtoka ; Bury³ pedig a biboros történetíróról azt igazolta, hogy a munkája jelentések és kivonatok nyers halmaza ; nem ment át a végső simításokon és javításokon, mert még az ellentmondások is bent maradtak. Jireček a szerbek eredeti, tulajdonképeni telepedési területéül a *Lim*, a *Felső-Drina*, a *Piva* és *Tara*, valamint a *Zapadna—Morava* felső vidékét jelöli meg, az *Ibar* egész völgyével együtt. Keleti határ volt *Rasz* vár környéke, a mai Novibazári medence, nyugat felé a *Dioklitia* (Montenegro), *Travunia* (Trebinye környéke) és *Zachlumia* (Hercegovina) területén lakó, meg nem nevezett, valószínűleg illyrek, kelták, gótok, avarok maradványaiból összeverő-

¹ *La Péninsule Balcanique*. Paris 1918. Colin, a legnagyobb ezek között. A «croate» megjelölés helyett — kevés kényszerű kivétellel — a serbo-croat kifejezést használja rendszeresen s a horvátságot teljesen eltünteteti a szerbségben.

² Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. Sitzungsberichte stb. Wien 1856. XX. füzet.

³ Jireček id. munkája (107. l.) jegyzete mutatja ki a vonatkozó elismert tekintélyű tanulmányokat.

dött törzsek lakóhelye ; délen a Polatum bizanci tertomány, a Lim forrásánál és a Prokletija hegység gerincein ; északon, szabatosabban észak-kelet felé kétségtelenül az *avarok*, akik akkor *Sirmiumot* és *Felső-Moeziát* még sokáig birták. Bele esett e területbe tehát az 1913 előtti Szerbiának és Boszniának déli kis része is. A magas fekvésű terület kiterjedését 20—22.000 km²-re tehetjük. A hegyvidéki természeti viszonyok pásztorkodó, edzett és igénytelen életet szabtak meg a megszállóknak. Az Einhard-nak tulajdonított frank krónika a szerbeket 822-ben már erős népnek hallotta említeni. (Ez az első említése a szerb névnek.) A vidéket, amelyet megszállottak, az előző szláv, kelta, gót, hún, avar pusztítások erősen ritka lakosságúvá tették, amelyen a római uralom alatt kifejlődött számos városból egyetlen egy sem volt.

A törzsekre oszlott szerb nép tehát olyan területen élt sokáig, amely távol esett a római szellem szervező és államalakító befolyásától. Ezért sokkal későbbben indult meg a szerb államalapítás (1170), mint a horvát, amelynek nyomai a VIII. században már kimutathatók. A horvátok a dalmáciai származású IV. János pápa alatt fölvtették a keresztséget (640—642). A szerbek teljes megtérítése csak I. Basilios császár alatt történt (879 táján), bár különösen a zsupáni és egyéb előkelő udvarokban már IV. János pápa latin szertartású papjai is kereszteltek. A bizánci források azt a területet, amelybe a szerbek hazája is esett, Sklavinia névvel jelölték. Szlávul beszéltek azonban a szerbektől keletre és délre lakó bulgárok, valamint nyugatra és északra eső horvátok is. Az Adria mellékén, Diocleában, Travuniában, Zachlumiában, amelyek a VIII. században még Vörös Horvátországba estek, romanizált illyrek és horvátok laktak, akik közé szerbek erősebben csak akkor kevéredtek, mikor Simeon bolgár cár (893—927) rátört hazájukra és elpusztította ; az előkelőségeket lemészároltatta, a népet elűzte. A szerb vezető családokból számosan menekültek Diocleába, a későbbi Zétába (mostani Montenegróba) s így lett Dioclea második centrumává a szerb etnikumnak, ahonnan az államalapító Nemanya-család is származott. Őse, Zavida, négy fia közül a legfiatalabbat tette Komnen Emanuel császár

(1143—1180) nagy zsupánná. A szerbség a Komnenek alatt (1057—1185) teljesen bizanci befolyás alá került, tehát a horvátokéval ellentétes világnézet hatalmába. A keletről és délről szomszédos bulgárok Bizancnak ősellenségei voltak. A Bizanc, továbbá a horvátok és bulgárok közé szorult szerb ethnikum csak akkor terjeszkedhetett észak és kelet felé, mikor a szomszédos hatalmak gyengülése a szerb állami hatalom terjeszkedését lehetővé tette.

Fölmerül ezek után az a kérdés, hogy mit tekintsünk szerbek által lakott területnek, szerb népnek, a történelem későbbi folyamán. Az bizonyos, hogy a török hódításig nem fogadhatjuk el reális valóságnak a szerb ambíciókat, amelyek ősi szerb földül állítják azokat a macedoniai vidékeket is, amelyek II. Uros Milutin István (1282—1321) óta 1371-ig szerb királyi uralom alatt állottak. Mert itt a bolgár nemzeti öntudat és szellem erősödött meg a megelőző öt század folyamán a külön bolgár egyházi szervezettel és intézményekkel együtt. Csak a török hódoltság alatt szaporodott a szerbség az 1913. előtti Szerbiának a Zapadna-Moravától északra eső részén, melyet Dragutin 1282 után, mint feleségével anyósától, a magyar királynétól kapott hozományt birtokolt s s melyre rövid ideig kiterjedt Dusán cár (1331—1355) uralma is. Mert erre a horvát-bolgár-magyar lakosságú területre csak Dragutin ideiglenes birtoklása alatt (1282—1316) kezdtek jönni szerbek s hogy a Nemanyák ezt sohasem birtokolták biztosan és állandósági kilátásokkal, mutatja az, hogy a Zapadna-Moravától északra a buzgó kolostor- és templom-építő Nemanyáknak egyetlen építészeti emléke sem maradt. Branicevo (Szmederevo-Pozsarevác környéke) csak Milutin alatt került szerb uralom alá. Nem volt szerb uralom alatt sohasem és — a török uralomig — nem laktak szerbek számbavehető mennyiségben a bogumil szektától áthatott horvát lakosságú és külön nemzeti fejlődésű Bosznia-Hercegovinát sem. Mit tekintsünk tehát a Jireček tulajdonképeni szerbjeinek ethnikumául és földjéül?

Erre a kérdésre a leghatározottabban tájékoztató választ az adja meg, ami elhatározólag döntötte el már az első Nemanya alatt a szerbek nemzeti és állami individualitását

a szomszédokkal, a bolgárokkal, horvátokkal, a tenger-melléki latinnal vegyes szláv lakossággal, Magyarországgal és a bizanci császársággal szemben. Ez pedig a bizanci szellemű orthodox, szerb nemzeti egyházi szervezet. Nemanya Raszi nagy zsupán Komnen Emanuel (1143—1180) jóvoltából kapta a hatalmát; Bizancban hosszabb ideig idomító nevelésben részesült; az egyházi és nemzeti élet teljesen a bizanci főnhatóság és befolyás alatt fejlődött. Őneki sikerült a tengermelléket (Primorje, Dioclea, Travunia és Zachlunia tartományokat) is országához csatolni, mely ettől kezdve mindig külön szerepel a középkori szerb uralkodók címében. De e tartományokban az antivárii és raguzai római latin szertartású érsekségeké volt az egyházi főnökség s a lakosság jórésze ezeknek híve. Hiszen Nemanyát is r. katolikus pap keresztelte meg. A tizenegyedik században e területnek külön uralkodóháza volt s az uralkodók királyi címet viseltek. Ennek Nemanya idejében már nincs nyoma, de Zachlunia és Travunia csak rövid időn át voltak szerb királyi birtokok. Nemanya 1193-ban, a Rasz melletti Petrova Crkvában ünnepélyesen szakított a római egyházal. Fiának, Istvánnak (1196—1228), — az először koronázottnak — prvovencsan — első 1217-iki, a pápai legátus által foganatosított megkoronázását 1222-ben öccse, Száva, aki időközben (1219) Szerbia érseki méltóságát hozta el Nikaeából, a bizanci császárság és patriarchátus akkori székhelyéről, Zsicsa kolostorban újabb koronázással tette jóvá; amely alkalommal ő is, meg az összegyűlt egyházi és világi előkelőségek is utánamondták Szávának az orthodox keleti egyház sarkalatos dogmáit. Száva (érsek 1219—1236) erősen megszervezte a szerb pravoszláv nemzeti egyházat. Az érseki székhely előbb Zsicsa kolostor volt, az Ibar torkolata mellett; de már Száva első utódja Pety-be (Ipek) tette át. Ezt emelte Dusán, mint cár, (1346—1355) patriarchatussá s tette a szerb nemzeti egyházat autokephallá, függetlenné a konstantinápolyi patriarchától (1346). A lakosság Jireček tulajdonképeni szerbjeinek területén mind ehhez az egyházhoz tartozott s a szerb nemzetiség és orthodoxia együttesen alkotta meg a szerbség nemzeti jellegét. A tengermelléken a váltakozó

velencei és magyar uralom kizárta a szerb nemzeti egyház kizárólagos uralmát s ez volt a helyzet egészen a török hódításig. Milutinnak és Dusán cárnak, a bizánci és bolgár hatalom letörése folytán könnyen szerzett új területein a szerb nemzeti egyház erősebb gyökereket nem tudott verni. A szerbség nemzeti jellegű uralma tehát egészen a Dusán birodalmának enyésztéig (1371) csak az előbb megjelölt területre szorítkozhatott. A Dusán alatti terjeszkedés csak szórványos keveredést jelentett politikai hatalom nélkül, vagy pedig politikai hatalmi terjeszkedést, reális erőt jelentő, egyházilag is megszervezett ethnikai megalapozottság nélkül.

A Duna melléke, Kladovo—Belgrád között, befelé majdnem Nisig, a bolgár cárság első bukásáig (1018) kétségtelenül bolgár volt; bolgár, vlah, horvát lakossággal. Ez a lakosság nagyon szórványos lehetett a kelták, hunnók, avarok pusztításai s annak folytán is, hogy ez a vidék egészen a XIX. század derekáig folytonosan csatatér volt. A IX. században váltja föl a Singidunum kelta nevet Belgrád. Bolgár elnevezés, éppen mint Viminacium, — Branicsevo, Naissus, — Nis, a Margus folyó — Morava megjelölése. A modern idők földrajzi nomenclaturája a VII—VIII. századokban váltotta föl a római és a bizáncit. A magyarok elébb Bolgár-, majd Nándor-Fehérvárnak nevezték.¹ Legelőször II. István magyar király vette be s építette várának köveiből Zimony erősségét; de erre vezetett az útja a Balkánt járó magyar hadi vállalkozásoknak, 900—1000 között már a vezérek korában is. A belgrádi püspökök latinnevűek és szertartásúak. Ez a vidék csak Dragutinnal kerület szerb uralom alá. Dragutin 1284-től 1316-ig volt itt úr. A Szerémség (Srem, Srijem) elnevezés ekkor egészen Rudnikig terjedt. A magyar király, IV. (Kun) László sógora, Dragutin, azonban a római egyházhoz húzott. A szerb nemzeti egyház uralmát tehát nem tette olyan kizárólagossá, mint a rác államban (Rassia)

¹ Verancsics szerint a szemgyógyító nándorfüről. *Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel. Prag. 1877. u. az. A bolgárok története. Ford. Mayer Rezső. Nagybecskerek. 1889. A területek fekvésére vonatkozó adatok Jirečeknek többször idézett, a szerbek történetéről szóló munkájából vették.*

volt. Halála után Milutin szerb király lett e terület ura, de Róbert Károly már 1319-ben visszahódította Belgráddal és a macsói bánság többi váraival együtt. Az Anjou-házi magyar királyok alatt ez a terület határharcok színhelye volt. A várak falain kívül kisszámú lakosság élt. A helyőrségek katonanépében és a polgári lakosság között is lehettek szerbek. Ez azonban csak valószínűség. Mert sem a világi, sem az egyháztörténelmi följegyzésekben nincsenek vonatkozó adatok.

II. Uros Milutin (1282—1321) mindjárt uralkodása első évében meghódította Szkoplyét, amely a többszázados bolgár uralom alatt nyerte szláv nevét s terjesztette mindenféle uralmi területeit. (Előbb Scupi.) A bosnyák bán, István, ellen viszont elvesztette az adriamelléki Zachlumiát és pedig véglegesen, mert ez többé nem került szerb uralom alá. Dusán (király 1331—46, cár 1346—55) alatt nagyot terjedt a szerb uralom kelet felé (Kavala = Christopolis, Drama), nyugat felé (Epirus és az albán partvidék), dél felé (Dél-macedonia és Thessalia). A szerb patriarchátus föllállítása után (1346) elűzettek a hódított új területekről a görög metropoliták és a helyükbe szerb püspökök tétettek. De az alsó papság gyökeres átszervezésére, mely különben jórészt bolgár lehetett, már nem volt ideje az 1371-ig tartott szerb Nemanya-állam egyházkormányzatának; még kevésbbé arra, hogy az előbb ochridai, tirnovói érsekek s a konstantinápolyi patriarcha egyházi fönnhatósága alatt élt bolgár és bizánci-görög nemzeti érzésű lakosságot szerb nemzeti érzésüvé gyúrja át. A szerb ethnikum terjeszkedése tehát nem tartott lépést a Milutin és Dusán alatt történt nagymértékű államhatalmi terjeszkedéssel. A szerbesítésre nem volt az egyházi szervezet kiépíthető a rövid idő alatt; más beolvasztó intézmény pedig még nem volt ismeretes.

A Nemanyák állama főleg a szerb nemzeti egyház összetartó erejére alapított szervezet volt, melyet ezen kívül csak a királyok különböző nemzetiségű zsoldos hadserege (németek, itáliaiak, spanyolok, kunok, jászok, vláhok, utóbb törökök is), valamint a bizánci és bolgár hatalom meggyengülése tartott fenn s engedett terjeszkedni. A Dusán-féle rövidéletű

cári birodalmat nem lehet szerb nemzeti államnak nevezni. Ő maga is a szerbek és görögök cárjának nevezte el magát.¹ A középkori szerb államot főleg az ezüst, arany és egyéb ércbányák gazdag jövedelme létesítette és tartotta fenn, amelyek a Nemanyák birtokában voltak s lehetővé tették a szerb pravoszláv egyháznak sok építkezéssel és egyéb költséggel járó gondos ápolását és fejlesztését, valamint zsoldos csapatok tartását.

A Nemanyák alatti szerb ethnikum létszámát csak közvetett adatokból s hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg. Az 1187. évben arról volt szó, hogy a szerbek a III. keresztenshad vezérét, I. Frigyes német császárt, csapatokkal segítsék; Nemanya nagyzsupán 20.000 embert ígért. (Péter bolgár uralkodó kétszerannyit.) A bolgár népet ekkor 600.000 főnyire tették; a fegyveres segítség arányában a szerbek létszáma 300.000 körül járt volna. Egy másik helyen azt írja Jireček, hogy a nagyzsupán 2000, ázsiai hadjáratnál 500 főnyi hadi segélycsapat állítására volt kötelezve (l. 188. lapon). Ez minden esetre a nagyzsupán jelentékeny anyagi erejére és alattvalóinak az akkori viszonyokhoz képest nagy számára vall. Eustachios verses bizánci krónikája szerint, melyben Mánuel császárt dicsőíti, a szerbek nagy nép (1172). Jireček okleveles kútfők, főleg az Izsák császár és Nemanya közötti békekötés (1190) alapján a nagyzsupán szerb országának területét a következőleg állapítja meg:

«Szerb maradt keleten a rudniki hegyek és a Nagy-Morava közé eső terület, a Lepenica, Bjelica és Levacs völgyekkel, továbbá a Zagrlata-vidék Djunisz mellett, a két Morava összeömlési szögletében, végül Nistől délre a Glubočica vidék (Leszkovac mellett). Délen a szerbeknek jutott az egész Rigómező, a Sitnica és Lab folyamvidéke Liplyan várossal. A Fehér Drin völgyében megkapták a prizreni püspökséghez tartozó Hvosztno vidékét, Pety és Decsani

¹ E címezés bizánci mintájú: *Εν Χριστῷ τῷ εἰς πιστοῦ βασιλεὺς καὶ αυτοκράτωρ*. A bolgár cári cím: V Christu bogu blagovernnyj car i samodr. ac vsēm Bulgarom. (-i Grkom Samuel, — i Vlachom — Kalojan.) A szerb ugyane mintára megy. A minden oroszok cárja is bizánci mintájú.

körül; Éjszak-Albániában a Felső- és Alsó-Pilot vidéket a Prizrenből Skutariba vezető út mellékén. Maradandó volt Dioklitia vagy Zeta partvonalának megszerzése, Skutari, Antivari és Cattaro városokkal. E területátengedések után a bizanci birodalom határvárosai voltak: Belgrád, Rasz, Nis, Szkoplye, Prizren, Kroja és Alessio. A határvonal 20—50 kilométer szélességben az akkori szokás szerint lakatlan pusztaságul hagyatott.

E terület kiterjedése hozzávetőleg: 34.800 km².

A főleg pásztorkodásból élő s földművelést csak a városok környékén űző nép sűrűségét négyszögkilométerenként 8—12 lélekre tehetjük. Ez körülbelül 400.000-nyi lakosságot ad.»

A népesség belső tartalmát illetőleg Jireček azt írja (i. m. 152. l.), hogy a délszlávok között (tehát a szerbek között is) jelentékeny maradványai éltek a régi népeknek. Különösen a félig romanizált illyreket említi, akiket a népvándorlás a dalmát és dunamenti hegyvidékekről leszorított a krójakörnyéki Arbanum nevű vidékre. (Innen az albán, arbanas elnevezés.) A balkán-románok, akiket vlah névvel jelölünk, az egész szerb területen elterjedt pásztorkodó nép volt, akiket a kolostorok adománylevelei rendszerint említenek. Montenegro két legnagyobb csúcsa, a Durmitor és Visitor, latin nevet visel s a rudnikmegyei Dragacsevo vidéken számos az ekori eredetű latin helység és dülő név. A Szjenica város és Jelica hegység közé eső hegyvidéket, áttérjedve Bosznia dél-keleti csücskére, még ma is Sztari vlahnak nevezik. Emlékéül annak, hogy a letelepedő szerbség itt számos vlah lakót talált. Rájuk vonatkozik az adriamelléki Morovlachi, Nigri latini (1420-tól Morlachi) elnevezés. A makedo-rumánokat a szerbek Crnovunci-nak hívják. (Lejebb délre Karagun a nevük, ami szintén feketegunyájut jelent. A nyilván albán mintára fehérén öltöző vláhokat, akik Szerbia és Morea között vándor pásztoréletet élnek, farserioti, újjörögül Arvanitovlachi néven ismerik.) Valószínűleg voltak a régi népmaradványok között avar, kelta és gót töredékek is, akiket a szerbek a hegyekbe szorítottak. El kell fogadnunk Jirečeknek azt a megállapítását, hogy

mivel nem éltek nagyobb tömegekben együtt, részben hamar elszerbesedtek. Különösen, amint a szerb papság és a kolostorok szaporodtak. A fönt megjelölt területen 12 kolostor volt, melyek közül 10 ma is fennáll ; kettő rom.

II. Uros István Milutin alatt következett be a középkori szerb állam második jelentékeny terjeszkedése. Az eredeti telepedési területhez, mely addig csak jelentéktelenül gyarapodott, Milutin hozzácsatolta Szkoplyéval együtt a Bregalnica folyó vidékét s ezzel a keleti határt kitolta a bolgár határhegyek vonaláig, később Branicevo átsatolásával egészen a Dunáig nyújtván e határvonalat észak felé. Délnyugaton a Treszka folyó (Porecs), Kicsevo és Debar városok vidéke volt az új szerzemény. Kiterjedt a király uralma Albániára is, Durazzóig. De csak rövid időre s Milutin államának kiterjedése körülbelül olyan volt, mint az 1913-iki bukaresti béke utáni Szerbiáé. Tehát 80—82.000 négyszögkilométer.

A szerb népesség száma Nemanya nagyzsupántól Milutinig — másfél század alatt — jelentékenyen szaporodott. Jireček írja, hogy a Metohija (Prizren—Pety vidéke) és a Koszovo sokkal sűrűbb lakosságú volt, mint most. A kolostori oklevelek a falvak gyors szaporodását mutatják. Annnyira, hogy ez időben erős kivándorlás indult meg a tenger mellék városaiiba, hol nem volt adó és volt munkaalkalom. A telepedési hegyvidékekről terjedt a szerbség nemcsak nyugat felé, hanem keletnek is, a Vardar és Bregalnica-mellék síkságaira, északnak a Duna és Szávamellék felé, a Morava völgyében. Milutin birodalmának lakossága 0·8—1·2 millió között és meglehetősen homogén lehetett. Legalább 70%-ában pravoszláv szerb. Vlahok, albánok, horvátok, görögök, bulgárok csak az újonnan foglalt területeken voltak tömegesebben. A három elülnevezett nemzetiség a nyugati és északi, a görögök és bulgárok a déli és keleti határterületeken. Bosznia-Hercegovinára Milutin uralma nem terjedt ki; nem volt igazi hódítás és birtokbavétel Albánia és Branicevo, valamint a macsói bánság területe sem, mert a névleges szerb uralom is csak pár évig tartott a vidékeken.

Kétségtelen azonban, hogy a már említett nagy nemzeti

megerősödés tette lehetségessé azt, hogy III. Uros István (Decsanszki) nagy győzelmet arathatott az előbb mindig fölényben maradt bulgárokon. (Velbuzsd = Konstantinova Banya = Küsztendil = Tyusztendil, 1330 július 28.) Valamint azt is, hogy Dusan István (1331—1355) teljesen kihasználhatta a bizánci és bolgár hatalom letörését, a magyarok és velencések ellenségeskedését, s országát a Balkán-félszigeten a legnagyobb területűvé tette. Egész Makedónia, Albánia, Epirus és Thessalia egyetlen nagyobb csata nélkül, pusztán a várak és városok körülzárása által jutottak a birtokába. Uralkodásának első tizenöt éve hozta meg ezt a nagy eredményt. Mikor Szerbia és Románia császárává koronázták (Szkoplye, 1346 április 16, husvét-vasárnap), birodalma 150—160.000 négyszögkilométernyire gyarapodott;¹ körülbelül megkétszereződött az alattvalók száma is. Mert a makedoniai tenger melléki vidékeknek elég sűrű volt a lakossága, valamint Thessaliáé és Epirusé is. Az 1348-iki pestis (fekete halál) azonban éppen a városi jellegű helyeken, tehát Dusan újabb déli és keleti szerzeményein dült leg-erősebben.

Dusan nagy terjeszkedése sokkal többet ártott, mint használt a szerb nemzet szilárdulásának. Jireček e tekintetben Novakovics Sztojánnak, a kiváló szerb területtudósnak szavait idézi, melyek szerint: «Az első cárnak, Dusan Istvánnak megalomániája, az otthonos hegyvidékeken ősilég örökölt bázis elhagyása», a szerb államra több kárt, mint hasznot hozott. (II. k. 4. lap.) Egyrészt, mert a pompázó bizánci címekkel (despota, sevastokvator, kaisar) díszített helytartói saját magukat tették urakká a területükön s a kerületi

¹ A területi adatok, mivel a Balkán-félszigeten sohasem volt rendszeres fölmérés s még a vezérkari térképek területi adatai is csak becslésen alapulnak, nagyon hozzávetőlegesek. Megállapításainknál az egyes balkáni államok által 1914-ig hivatalosan használni szokott területi adatokra támaszkodtunk. Milutin országa: Szerbia (82.000), Crnagora (9300), Kossovoi vilajet (9000), Észak-Albánia (1600 □-km.). *Dusané*: e területhez hozzá kell adni Albánia és Epirus (30.000), Thessalia (12.000), Makedonia (52.800). Szerbiából még 22.000 km²-t. A mai Dalmáciából, Cattaro környékéből 800—1200 km²-t.

főnökök (kefaliják) nem mint császári tisztviselők viselkedtek és működtek, hanem mint a helytartók tisztviselői. Másrészt, mert a legfőbb összetartó kapocsnak, az egyháznak szervezésére nem jutott idő az új területeken. Az 1371-iki maricai ütközet után Szerbia már nem egységes állam volt, de főnemesi uralmi területek konglomerátuma. Ezek közül csak a tárgyunk szempontjából jelentőseket soroljuk föl.

Leghatalmasabb volt Lázár knéz (Hrebelyanovics, Grblyanovics), «Isten kegyelméből» Pristina, Trepsa, Vucsitrn, Zvecsán, Szkoplye, Prizren és a Limig terjedő nyugati területek ura, — röviden: a szerbek és a Dunamellék (Podunavlye) ura. Birtokában volt: az egész Morava-vidék, Novo-Brdo és Rudnik bányavidékek, Uzsice vidéke, Macsva és Branicsevo. Körülbelül fele a Milutin országának. Zétában a három Balsics-testvér lett függetlenné. Albániában a Topiasz család. Uglyesa, Serres (Serrai) környékének despotája 1371-ben egyházilag is a konstantinápolyi patriarchához csatlakozott. Macedóniában elismerték Vukasin királyi címét, amelyhez nem tudni mimódon jutott, az utolsó cár, Uros (1355—1371) alatt, mint annak helyettese. Az ő fia volt Marko király, Prilep környékének ura. Királyi címet viselt Tvrtko bosnyák bán is, Nagy Lajos királyunk sógora. Szent Száva sírján, a milesevői kolostorban koronázták 1377 nyarán Szerbia királyává, mint — női ágon — Dragutin szépunokáját. De Tvrtko a régi Szerbiából csak a Ragusa és Cattaro közti tengermelléket, a felső Drina és Lim völgyét birtokolta tényleg. Macsó magyar bánja Gara Miklós volt.

A török hódítás szerb területeken az 1371-iki maricai csata után indult meg s ez évben halt meg az utolsó Nemanya uralkodó, III. Uros cár is. Ez évet tekinthetjük tehát a középkori szerb állam, a királyság, utóbb cárság, zárójának.

Annak megítélésére, hogy a nagy területi terjeszkedés mellett hol volt, milyen nagy területen az egyházilag is alátámasztott szerb nemzeti élet, két támaszpontunk van. Az első a királyi székhelyek fekvése; a másik a királyi kolostorok elhelyezése.

Szerbiának e korban nem volt állandó királyi székhelye. Az udvar évszakonként vándorolt egyik alkalmas helyről

— rendszerint vár vagy kolostor — a másokra. Jireček ilyen székhelyekül a következőket sorolja föl. A központi hegyvidéken: Rasz vára, Onógost (Niksics) Zétában, Brskovo városka a Tara mellett, Szjenica és Dezsevo; Rudnik, Žicsa és Sztudenica kolostorok; Jeles és Zvecsan várak, Mitrovica mellett, az Ibar partján; Vrhlab, a Kopaonik déli lábán, a Lab forrásánál; Pristina és Novo Brdo; Szvrascin és Pauni várak, a Koszovo déli csücskében, a Sárhegység északi lejtőjén; ettől nyugatra Nerodimlya, a közeli Petrics várral; Prizren, közel a Ribnik nevű udvarral; Szkoplye, Milutin alatt; majd Dusán alatt Prilep és Serres. Deny vár a Drin partján, Skutari mellett és szintén csak Dusán alatt.

Mind e székhelyek — öt híján — a szerbek ősi telepedési területén és a Nemanya nagyzsupán alatti első terjeszkedés területén vannak. Az öt utóbb említett hely alig érdemli meg a székhely, vagy gyakoribb tartózkodási hely megjelölést, olyan rövid ideig volt szerb uralkodói birtok.

A szerb királyi kolostorok a következők: Nemanya nagyzsupán építette a Sztudenicát és Toplicát; Stefan Provensan a zsicsait; Vladiszlav (1234—1243) a milesevóit; I. Urozs (1243—1276) a szopocsánit és gradacit; Milutin a Banyszka melletti Zvecsanit; III. Urozs (Decsanszki István) (1322—1334) a vizsoki Decsanit, Dusán cár a prizrenit.¹

Ezek az adatok arra vallanak, hogy a szerb nemzeti élet tulajdonképeni színtere: Szkoplye, a Sárhegység s Drina felső völgye és a két Moravának összefolyási pontja által határolt négyszögön belül volt, kisebb kidudorodással a mai Montenegro területe útján az Adriáig. Ezt gyaníttatja a Dusán cár törvénykönyve is, amely szigorúan bünteti a római egyházba áttérő pravoszlávokat és üldözi a római katolikusokat. Ez intézkedésekre kétségtelenül az új terüle-

¹ A macedoniai szerbek nevében az 1878-iki berlini kongresszushoz intézett, nyilván Belgrád környékén fogalmazott kérvények szerint *Kicsevo*, *Velesz*, *Prilep*, *Kumanovo*, *Palanka*, *Stip*, *Petrics*, és *Kocsane* kerületekben összesen 31 kolostort létesített és tartott volna fenn a szerb hitbuzgóság. Ezek között a legtöbb biztosan tudott bolgár alapítás; legfőlebb arról lehet szó, hogy a rövid idejű szerb uralom alatt az uralkodók a kolostorokat támogatták.

tek lakosságával szemben volt szükség. Az új területek tették szükségessé a vlahok¹ szigorú megrendszabályozását a Dusán törvénykönyvében, kik nagyobb tömegekben Thessalia elfoglalása útján lettek a cár alattvalóivá. (Thessalia neve volt e korban: Μεγαλη Βλαχια). A hódítás folytán a homogén lakosságú Szerbiából már Milutintól kezdve nemzetiségi állam lett; a vallási és nemzeti egységet a katolikus alattvalók, horvátok, a bolgár orthodox egyházhoz tartozó bolgárok s a konstantinápolyi pátriarchához tartozó görögök és vlahok zavarták.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a bogumil-hiten lévő lakosságú Bosznia 1320 óta Szerbiának erős vetélytársa volt. Tehát sem politikailag, sem egyháziilag, sem társadalmilag nem volt a szerbekhez számítható, mint azt a nagyszerb propagandisták állítják. Uralkodói a magyar királyoknak mindvégig vazallusai maradtak. (Jireček id. m. I. f. 284. l.) Mivel a Nemanyák irtották a bogumilokat, valószínű, hogy már e korban is volt némi szerb bevándorlás Boszniába és Hercegovinába. De ezek a szerbek nem lévén a szerb nemzeti egyház kötelékében, nem is őrizhették meg nemzeti öntudatukat s a főleg egyháziilag ápolt nemzeti hagyományokat.

II.

A török hódítás hatása a szerb államra és ethnikumra.

Az 1371-ben erősebben megindult balkánfélszigeti ozmán hódító előnyomulás megindította a balkáni keresztény népeknek tehát a szerbeknek is, észak és nyugat felé vándorlását.

Az első nagyobb menekülés 1386-ban volt, amikor a törökök Boszniában egészen a Narentáig nyomultak elő.

¹ Vlahok alatt az eredeti balkán-románokat érti a szerző; oláhoknak nevezi a balkáni románoknak Magyarországra és Erdélybe vándorolt s itt élő részét; rumunnak — románnak, az Al-Dunától északra eső, a mai Románia területére szivárgott s itt, az 1878-iki berlini szerződés alapján ismét önálló nemzeti életre vergődött szláv-vlah keveréket. E megkülönböztetéseknek a fennálló antropológiai és kulturális árnyalatkülönbségek is alapot adnak.

Chelmóból (Zahumlye) tömegesen menekült a lakosság Ragusa területére, tehát bizonyosan a nyugati szerb vidékek lakói is. Az 1389 június 15—28-iki első rigómezei csata után, melyben Lázár knéz is életét vesztette,¹ folytatódott a menekülés. Fia István (1389—1427) despota Bajazid szultánnak és Zsigmond magyar királynak lett — fölváltva — vazallusává; Marko király, Konstantin, az epirusi despota, és a bizanci társcsászárs, Palaiologos Manuel, török vazallusok. A szerbek észak felé vándorlása e korban — írja Jireček² — olyan erős volt, hogy a Szerémség egészen elszerbesedett; a régibb magyar lakosság a török hódítás alatt észak felé húzódott vissza. E korban lettek szerb-orthodoxokká a Fenék, Görgeteg, Kövesd, truska-gorai kolostorok. Mátyás királynak egy 1438-iki levele azt írja, hogy az utolsó négy évben körülbelül 200.000 szerb jött Magyarországra. Ekkor lett Belgrád először szerb fejedelmi székhellyé, Zsigmond magyar király élethossziglani adományaképen (1430). Az 1414. évben a törökök Zágrábig pusztítottak; 1415-ben adófizetővé tették Osztóját, Bosznia királyát és Szandály itteni nagyvajdát. Az 1421-iki évben a raguzai évkönyvek Pristinában, Zvecsanban és Trepcsában török lakosságot és kadikat jegyeztek föl. (Csak e telepek teszik érthetővé a törökök ezidőbeli boszniai vállalkozásait.)³ II. Murad szultán 1444-ben Szegeden tízéves fegyverszünetre lépett Brankovics György despotával (1427—56), aki akkor a tatái szerződésben (1426) kapott magyarországi birtokain tartózkodott. A fegyverszüneti szerződésben visszaadott a szultán 24 várat (köztük Golubacot és Krusevácot, Novo Brdót). A Vrányától délre eső vidékeken (Szkoplye környéke) ugyan török hivatalnokok és helyőrségek voltak, a várak megrongálva; de a Lázár knéz szerb országa, bár elpusztulva, újra szerb nemzeti uralom

¹ Rigómező = szerb Kossovopolye, lat. Campus turdorum = német = Ampschfeld (1530, Curipeschitz). Murad szultánt Kobilics Miklós szurta le a sátrában, kinek nevét Julinac szerb történetíró (1763) Obilics-ra változtatta. Lázárt Szaridzse vezér a szultán hullájánál fejeztette le számos előkelő alattvalójával együtt.

² Jireček i. d. m. II. f. 152. l.

³ Id. m. II. k. 243. l.

alá került s a szerb nemzeti élet, előbbi területéről távolra, a Duna-Morava mellékére húzódott föl.

II. Mehemed szultán 1454-ben rettentően elpusztította az új Szerbiát; Hunyadi győztes hadjáratában Vidin, Nis és Pirot vidékét. A szultán 50.000 szerbet fogságba hurcolt el. A megmaradt lakosságból az éhinség miatt tömeges menekülés folyt nyugat felé a tengerig. A törökök 1463-ban véget vetettek a bosnyák királyságnak s a dalmát városok megteltek boszniai menekültekkel. A magyar király 1521-ig tartotta Belgrádot és Sabácot. A szerbek nagy része alávetette magát a töröknek, másik része folyton vándorolt át Magyarországra. A magyar hadseregben 10.000 szerb naszádos és 5000 főnyi lovas szolgált. A két Jaksics-fivér (Jaksa, apjuk, György despota vojvodája) Mátyás királytól a nagylaki uradalmat kapta 1464-ben. A Brankovics-féle magyarországi birtokhoz¹ hozzákerültek a Jaksicsok és Belmuzsevicsek birtokai, Arad, Csanád, Kolozs, Temes és Bács vármegyékben. Ezekre jöttek a szerb menekülők. Már előbb, Zsigmond király idejében, létesültek a szentendrei és ráckevei szerb telepek.

A szultán 1439-ben eltörölte az ipeki patriarchátust s a szerb pravoszlávoknak is a konstantinápolyi patriarcha lett az egyházi feje. A bosnyák származású Szokolovics Mehmed nagyvezér 1557-ben kieszközölte a visszaállítását s testvérét, Makárt nevezte ki pátriarchává. A tizenhetedik század végén viselt osztrák-török háborúban magát az osztrák császárárt exponált III. (Csernojevics) Arzén ipeki patriarcha 36.000 családdal együtt magyarországba menekült (1690); tömeges volt a kísérete, de kisebb, az 1738-ban átmenekült Jovanovics Sakabent IV. Arzén patriarchának. Ezek a szerbek főleg a Koszovóról, Metohijáról s a többi Nemanya-féle szerb területről kerültek ki. A menekülők értékes privilégiumokat kaptak. (Nem tartoztak adózni a r. kath. papságnak; nem a vármegyei hatóságok alá, de a bécsi külön kato-

¹ Ezek voltak: Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya, Munkács, Szolnok, Tur, Varsány, Tokaj, Böszörmény, Tállya, Érd-Somlyó, Debrecen, Világos, Becse, Becskerek, Keresztúr, Szlankamen, Mitrovica, Kupinik, Zimony s pár kisebb hely.

nai hatóság alá tartoztak. Önkormányzati hatáskörükben maguk választották egyházi és világi elöljáróikat ; a magvaszakadt szerb családok vagyona a patriarchára szállott stb. (Privilegium Leopoldinum, 1690 december 11. és augusztus 20.) Mivel a törökök kiirtották a Balkánon a szerb vezető társadalmi osztályokat, akadályozták az egyházi, társadalmi életet : a szerb nemzeti élet a fenti értékes privilégiumok birtokában, Magyarország délvidéki területére, kis részben Ausztria délkeleti sarkára ment át. Különösen azután, amikor az ipeki patriarchátust ismét eltörölték. (1766). Az ettől kezdve a balkáni szerbeklakta területen alkalmazott görög püspökök és papok nem hatottak a szerb nemzeti élet fenntartása irányában. Az egyes nagyobb, szerb barátok által lakott zárdák körül tartott búcsúkon és a török telepektől távolabb eső falvakban tartott összejöveteleken, a guzlások útján fejlődött a szerb népies hősköltészet, amely kétségtelenül a képzelet nagy teremtménye erejével, szaporította egyes hősök nagy tetteit és alkotott hősöket. A hősök jórésze azonban benne van a bolgár és oláh népköltészetben is. Érdekes, hogy a Déva várának építéséről szóló székely népköltemény (Kőműves Kelemen) szerb változatában Szkutari várának és Visegrád várának építését (Zidanye Szkadra), a bolgárban a Lydzsa-Hissár-i vár és a sztrumai kádi-hidét, az oláhban a Curtea de Arges-i templomét, az új -görögben az artai hidét énekli meg.

E népköltészetéről írta a nagy német történész, Ranke, hogy megmentette a nemzet történetét az élő emlékezetnek s a nemzet tulajdonává tette.¹ Ezzel aztán szinte felbátorította a szerb történetírókat arra az eljárásra, hogy előadásukat népköltészeti produktumokra alapítsák s hogy a népköltészetet a történelem hiteles forrásául tekintsék.

A török uralom alatt nagyot változott úgy az addig fennállott két szerb állam, mint Magyarország etnikai összetétele. Az ősi telepedési és a despota-állami területről Magyarországra vándorolt szerbek lakó helyeire törökök, albánok, vlahok jöttek. A horvátok közé és Boszniában pedig ez idő alatt szivár-

¹ Die serbische Revolution. Berlin 1844. 71. lap.

gott be a szerbség. Boszníára nézve Thallóczy¹ is megállapította ezt.

A Balkánon a török uralom alatt erős népelemmé lettek a vlahok, akik a hegyekből lehuzódva, hasznos eszközeivé váltak a török hódítóknak. Ők adták a török hadsereg pusztító előcsapatait, majd a török hódítási front mögött, a leteleplülők zömét.² Ezeket szerb papok szerbizálták, s ebben nagy szerepük volt a vlahok közé vegyült szerbeknek is. A vlahok a IX. század végén kezdetek észak felé vonulni és hamar elszerbesedvén, e vlaho-szerbek jelentékeny részét alkották Szerbia, Bosznia, Hercegovina és Horvát-Szlavon-Dalmát országok ortodox szerb lakosságának. (Délbosznia-Nyugatszerbia.) Az erre vonatkozó antropológiai megfigyelés eredményeit először Ruvarac Hilarion közölte Mazuranič-csal s helyességüket Virchov is megerősítette.³ Virchov egyenesen kimondta, hogy a boszniai szerbek részben más fajhoz tartoznak, mint a szláv muzulmánok és katolikusok. Kétségtelen az, hogy az ortodox szerbeket sokkal inkább kimélte a török uralom, mint a dalmáciai és Száván inneni horvátokat. A szerb etnikum tehát mindenesetre több százezernyi számban érte meg a XIX. század elején történt újjáéledést, majd nemzeti autonómiát; a beleolvadt vlahokkal pedig jelentékenyen szaporodott. A Magyarországra menekült szerbek főélesztői lettek a balkáni szerbek függetlenülési törekvéseinek, a török uralom alóli felszabadulás küzdelmeinek.

Az 1913. év előtti Szerbiának a XVIII. század elején való népsűrűségi viszonyait jellemzi az, hogy a passarowitzi (pozsaréváci) békében a monarchiának jutott 415 (más adatok szerint 436) községből 342 pusztán állott.⁴ Ekkor (1738) olyanforma lehetett itt a népsűrűség, mint a keresztes hadjáratok idején. (A megszálló katonaság által a szerbekből összeállított 18

¹ Bosznia-Hercegovina története. (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben.) Budapest, 1901. A török hódítás alatt alakult ki a balkáni háromszög (Skutari—Fiume—Száva-torkolat) mostani etnikai képe.

² Südland. Die südslavische Frage. Wien. 1918. Manz.

³ Südland i. m. 224. l.

⁴ Thallóczy id. m. 257. l.

hajduk-század létszáma összesen 4500 főre rugott.) Alig egy század múlva a Karagyorgye felkelése idején már 80,000 főnyi volt a szerb hadsereg, mely nemcsak a belgrádi pasalik, de Ó-Szerbia területéről is egyesítette a szerb fegyverfoghatókat. Sztratimirovics karlócai patriarka 56,000 főre becsülte a szerb felkelők létszámát.¹ Az egyes fegyveres vállalkozásoknál 300—1000 embernyi csapatok szerepelnek. Az 1808. évben az adószedés már 150,000 jobbmódú szerb családot mutatott ki a felkelés területén, vagyis 600—800,000 lelket s Dobrinjác 4000 emberrel zárolta körül Kladovót. Kállay ezidőben a harc képes, begyakorolt katonák létszámát 28—30,000-re teszi, mely számot végszükség esetére 60—65,000 főre lehetett szaporítani. Ez is 4—600,000-nyi lakásra enged következtetni.

A délmagyarországi és horvátországi szerbek közül Mária Terézia alatt (1740—80) kb. 100,000 szerb kivándorolt ugyan Oroszországba, de létszámuk valószínűleg mégis nagyobb maradt a balkáni szerbekénél. Bosznia-Hercegovinában a XIX. sz. elejéig 150—200,000-re szaporodtak föl.

Míg tehát a Balkánon elvesztették a szerbek az albánok és törökök, részben a bolgárok javára a Koszovót, Metohiját, Szkoplye környékét, a Bregálnica mellékét, — másrészt erősen megszorodtak a magyar és horvát területeken, valamint Bosznia-Hercegovinában. Létszámuk mind e területeken 1.5 millió körül járt.

A szerb ethnikum fejlődését és státusát a XIX. század folyamán már pontosabb statisztikai adatokkal illusztrálhatjuk.

Egy különös, a szerb kérdés világos áttekintését nagyon zavaró körülményre kell még e helyen ráutalnunk. Az első szerb történetíró, Rajics Jovan, Bosznia-Hercegovina területét együtt tárgyalta Szerbiával. Ugyanígy dolgozott Pejacsevich, T. Ferenc, J. Christian Engel, — Ranke Leopold, Kállay Benjámin, Klaič horvát történetíró és Jireček is.² Természetes,

¹ Kállay: A szerb fölkelés története. I. k. 235. és 247. l.

² Ilyen tartalmú munkák: *Rajics*: Istorija raznih slovenskih narodov, najpacse Bolgarov, Horvatov i Serbov. Wien, 1794.

Pejacsevics: Historia Serviae stb. Colocae. 1789.

Engel: Geschichte von Serbien und Bosnien. Halle, 1804. ∕.

hogy a nagy szerb propagandisták kaptak ezen s Boszniát, ezt az ősi horvát, de legujabban erősen szerbesedő országot, tiszta szerb területnek igyekeztek föltüntetni. Erősítette e törekvésüket az, hogy az osztrák statisztika csak serbo-kroatokról beszél, s a Bosznia-Hercegovinában beszélt nyelvet a tartományi kormány Serbo-Kroatische Sprache-nak jelölte meg. Még a világháború alatti belgrádi katonai kormányzóság is így járt el. Eddig megfelelő tudományos fölkészültséggel csak Südland többször idézett munkája lépett föl az európai, tudományos történetírás e tévedésével szemben. A serbo-kroat kifejezést és Bosznia-Hercegovina szerb nemzeti jellegét ujabban célzatos, tehát nem történettudományi, politikai törekvések hozták be a köztudatba. A magyar történetírásnak a legtöbb s legközvetlenebb tudományos eszközei vannak ahhoz, hogy ezt a tévedést mielőbb kiküszöbölje a történelmi tudományos munkálkodás teréről és produktumaiból.

III.

A szerbség mostani létszáma és a szerb földnek nevezett területek nemzeti és kulturális jellege.

A szerb földrajzi tanítás és meggyökeresedett politikai észjárás szerint, azon a címen, hogy ott szerbek is laknak, szerb föld Délmagyarország, Horvát-Szlavonország, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Ó-Szerbia és Macedoniának nyugati fele a bolgár határhegyek vonalától Albániáig. A szerbek létszáma így 7·2 millió lenne.

A magyar népszámlálás által tárgyilagosan és hitelesen fölvett adatok szerint, 1910-ben a szerbek létszáma volt :

Ranke: Serbien und die Türkei stb. Leipzig, 1879.

Kállay: A szerbek története. Budapest, 1877.

Klaić: Geschichte Bosniens stb. Leipzig, 1885. *Miklosich:* Monumenta Serbica stb. Ragusii, 1858.

A történetírók Szerbiában együtt tárgyalják a bosnyák, magyar és szerbiai szerbek történetét s mellékesen a horvátokét. Ebben a hibában leledzik Jireček, sőt néhány tanulmányában Thallóczy is. Az európai történetírásnak e hibáját ezentúl kell korrigálnia, hogy hívebb és tisztább történelmi megállapításokat nyújthasson.

a) a magyar vármegyékben:

	összes lakosság	szerb	%	magyar	%
Bács Bodrog vármegye.	632,560	117,854	18·6	267,714	42·3
Baja város.....	21,032	220	1·1	16,796	79·9
Szabadka város	74,610	3,514	3·7	55,587	58·8
Újvidék város.....	33,590	11,954	34·5	13,343	39·7
Zombor város.....	30,593	11,881	38·8	10,078	33·0
Temes vármegye	400,910	57,821	14·4	47,518	11·9
Temesvár város	72,555	3,482	4·8	28,552	39·4
Versec város.....	27,370	8,602	31·4	3,890	14·2
Torontál vármegye	594,343	191,036	32·2	125,041	21·0
Pancsova város	20,808	8,714	41·9	3,364	16·2
Baranya vármegye	302,656	12,923	4·3	158,031	52·2
Pécs város.....	49,822	125	0·2	41,628	83·6
Fiume és kerülete.....	49,806	425	0·8	6,493	13·0
Összesen:	2.310,655	428,551	18·5	667,995	28·9

Bács-Bodrog vármegyében a lakosság 39%-át róm. katolikus, a szerbekkel nem barátságos bunyevácok és németek adják; éppen úgy mint Szabadka városban. Újvidéknek aránylag nagy szerb lakossága a magyarokkal és németekkel szemben elenyésző kisebbség volt. Temes vármegyében és városaiban a lakosság főtömbjét a magyarokon kívül a németek adták. A legtöbb szerb Torontál vármegyében volt. Versec városban több volt a német, mint a szerb lakos.

Baranyában és Fiumében elenyészően kevés a szerb. A szerb uralom alatt eszközölt 1920-iki népszámlálás adatai nem használhatók, mert 1. a szerbek létszáma mesterséges áttelepítésekkel megnőtt, 2. a szerbek létszáma hamisan van nagyítva, 3. a szerb statisztika jugoszlávokat ír, együvé számítva a katolikus horvátokat, sokacokat, bunyevácokat, vendeket, — akik azonban nem akarnak sem jugoszlávokul, sem szerbekül számíttatni. A balkáni felfogás szerint megengedett, a népszámlálásnak nemzetközi megállapodásokkal előírt szabályai megsértésével hamisított statisztika alig korrigálható, helytelen adatokat csusztatott Európa népességi statisztikájába.

b) *Horvát-Szlavonországban.* A különösen szerb földnek mondott Szerém vármegyében: (Srem, Srijem) szerb 177,456 = 44·7%, horvát 103,998 = 26·2 %.

Az egész Horvát-Szlavonországban: szerb $644,955 = 24.6\%$, — horvát $1,638.354 = 62.5$. Az összes lakosság 2,619.000 lévén, Horvát-Szlavonország kulturális jellegét a horvátság, némettség és magyarság adta meg. Kivéve a karlócai szerb pátriarchátus papi telepét és a Fruska-Gorabeli kolostorokat, az országban a szerb jelleg miben sem mutatkozik. Éppen oly kevéssé, mint azokon a magyar területeken, amelyek a propaganda irodalomban szerb földekül szerepelnek.

c) *Dalmáciában*: a horvátok az összes lakosságnak 82.5% -át, a szerbek 16.3% -át alkotják.

*

A szerb ethnikumnak területet és számbeli nagyságát tehát a következőkben állapítjuk meg:

	km. ²	összes lakosság	szerb	%
1. Szerbia régi területe (berlini szerződés)...	48,320	2,911,701	2,778,706	= 95.0
Szerbia új területe (bukaresti béke).....	33,670	1,481,614	460,000	= 30.8
2. A magyar vármegyékben és Fiumében...	21,209	2,310,655	428,551	= 18.5
3. Horvát-Szlavonországban.....	42,541	2,614,000	644,955	= 24.6
4. Bosznia-Hercegovinában.....	51,200	1,898,044	825,338	= 43.4
5. Dalmáciában.....	12,830	645,666	105,338	= 16.3
6. Montenegróban	9,030	172,960	110,000	= 86.0
	218,710	12,034,440	5,372,888	

Vagyis az a terület, amelyen szerbek is laknak, 218,710 km²-re rug. E területből nemzetközijogilag egyhangulag elismerten, részint tartós birtoklás, részint az azalatt kifejlesztett nemzeti, gazdasági és kulturális élet által tényleg szerb földdé alakítottanak csak 48,320 km². tekinthető. Az 1913. évi bukaresti békében nyert 33,670, a legújabb szerb hivatalos közlések szerint 47,102 km²-nyi, most Dél-Szerbiának nevezett terület birtoklásának jogosságát sem Bulgária, sem Albánia nem ismeri el. Az első azért, mert a balkáni háború előtt létrejött szerb bolgár szövetségi szerződés nyílt és erős egyoldalú megsértésével vétetett birtokba; a másik azért nem, mert tiszta albán lakosságú s az albán nép most kezdődő ál-

lami életéhez föltétlenül szükséges területek csatoltattak hozzá. De nem ismeri el e területek lakosságának nagy többsége sem, amelynek szláv része bolgár nemzeti érzésű, az egész terület ²₃-án. Csak az ú. n. Ó-Szerbiában (a Szandzsák) van szerb érzésű szlávság, de kétes többségben itt is az albánnal szemben. Ugyanígy kellett látnia a helyzetet a belgrádi kormányoknak is, amikor 1913-ban e területen külön királyi rendelettel drákói rendszabályokat léptetett életbe s ezt a lakosságot kivonta a szerb alkotmány hatálya alól. — A macedón kérdést folytonos belső lázongások azóta állandóan napirinden tartják.

Ami az Adria-melléki és az 1913-iki bukaresti békében szerzett területek nacionális jellegét illeti, vagyis azt a kérdést világítja meg, hogy mennyire uralkodik valósággal egyik-másik vidéken a szerb vagy más népi és kulturális jelleg, — erre nézve ide iktatjuk a következőket:

Az Adria melléket illetőleg a szerbek nagy geográfiai tekintélye és a nagy-szerb álmoknak vezérlő propagandistája, Cvijics János dr. Antropogeografiszki problemi Balkanszkog Poluosztrva¹ c. értekezésében az adria parti városokat mind dalmát-velencei típusúaknak mondja Cattaroig (Kotor), — s ez a jelleg Boszniában benyulik Livnoig, Hercegovinába pedig a Narenta völgye útján szintén messze behatol. A Montenegróhoz tartozó Bar (Antivari) és Ucinye (Dulcigno) városkákkal az albán típus kezdődik s Scutari (Szakadar), Alessio (Lyes) és Durazzo (Dracs) városokon át Valonáig vonul. Scutari kereskedő negyedében, a csarsijájában, a török típus az uralkodó, de a házak olasz típusúak. Alessio törökös, Durazzo olaszos jellegű.

Tehát az Adria-mellék itáliai jellegét Cvijics is elismeri. Fiuménak ezt a jellegét a magyar kormány hivatalosan is elismerte s mindig tiszteletben tartotta.²

¹ Bevezető értekezése a *Naszelya szrpszkih Zemalya*: — A szerb földek betelepülése c. gyűjteményes antropogeográfiai munkának, melyből eddig nyolc kötet jelent meg.

² L. szerzőnek *Az Adria-kérdés jövőjéhez* c. tanulmányát, — *A Tenger* c. folyóirat 1920 ápril—decemberi füzetében.

Ó-Szerbia területén és a Drim mellékén a fenti kérdésre nézve a következőkből szerezhethünk tárgyilagos tájékozást :

Ippen, személyes helyszíni tanulmányok alapján írt *Novibazar und Kossovo* (Wien 1892) c. munkájában azt mutatja ki, hogy a Kossovón (Rigómező) és a Metohiján, tehát Ó-Szerbiának két legnagyobb medencéjében az albánok erőteljes térfoglalása után már alig van szerb lakosság. Cvijics dr. Ó-Szerbia és Macedonia geológiájáról és geográfiájáról írt munkájában¹ (III. k. 1160. és köv. lapokon) cáfolni próbálja ezt a megállapítást. Szerinte az egész novibazári szandzsákban 26.338 szerb ház van, és pedig 3695 a városokban, 22.574 a falvakban. A pristinai (Koszovo) szandzsákban 2005, az ipekiben pedig (Metohija) 1695 szerb házat mutat ki. Ez adatokra támaszkodik Koszancsics Ivánnak a szandzsákról írt munkája s azt akarja kimutatni, hogy e területeken van a szerb faj ősmagva és legtisztább etnikai törzse ; tehát erre Szerbiának egyrészt néprajzi alapon, másrészt azért, hogy a montenegrói és egyéb szerbség ne legyen egymástól elválasztva, jogos igénye és szüksége van. Miután pedig a szerbséget ezen a területen gazdaságilag és faji öntudatában is erősen szorongatják a törökök és albánok, Szerbia politikájának erre a körülményre különös tekintettel kell lenni.

Cvijics dr. *Antropogeografzski problemi* c. idézett tanulmányában olvassuk, hogy az albán és szerb nép érintkezési területén a szerbség csupán Montenegro területén nyert teret, hol az albánok elszerbesedtek, ellenben az albánok mindeütt terjeszkedtek a szerbek rovására. Malissiában, kivéve Skutari várost, nincsen régi szerb lakos ; az albánok elfoglalták a volt szerb többségű Metohiját, a Koszovót, a Drina folyó mellékét, a sárhegységi zsupákat. Főleg a nagy szerb kivándorlás után (1690 és 1738, amikor Csernovics [Csarnojevics] és Jovanovics Sakabent patriarchák kb. 70.000 szerb családot vittek át Délmagyarországba) telepedtek le itt, de később is ott maradtak s szorították a szerbeket kifelé.

¹ Osnove za geologiju i geografiju Sztare Srbije i Makedonije. Beograd, 1906. (Ó-Szerbia és Makedonia geológiájának és geográfiájának alapvonalai.)

E területeken az albánosítás erősen folyt, annyira, hogy a még szerbnek mondott férfilakosság is mind beszél albánul és albán viseletet hord. A szerbek kiszorítása most a szkoplyei Crna Goráig (Kara Dagh) és a Binaeska Morava forrásvidékéig tart. A tetovói (Kalkandeleni) és gosztivari járásban (Kaza) most folyik az a processzus, ami a Metohiján már lefolyt. (Ipsissima verba.) Fokozatosan előnyomulnak az albánok Kieisevo vidékén és bár kevésbbé, a Porecs vidékén, továbbá Novi Bazar körül. «Ez az albán front a leggyengébb oldala a szerb népnek és általában a balkáni szláváságnak.» (I. k. CLXXVI. és köv. lapokon.) Cvijics dr. e fejtegetéseivel tehát igazat ad Ippennek, akit más helyeken Koszancsics tanítványával együtt cáfolni akar.

A szerbségnek Ó-Szerbiában és Macedóniában elfoglalt pozícióját illusztrálják még a következő adatok is. Macedóniában és Ó-Szerbiában volt 1912-ben 101 szerb és 785 bolgár iskola. A szerb iskolák mind Ó-Szerbiába, főleg a Szandzsákba (Novibazar—Prizren—Szkopje közötti vidékre) esnek. A Vardartól keletre és a Sárhegységtől délre fekvő orthodox kolostorok szerzeteseit, valamint két exarchista bolgár metropolitát a szerbek 1913-ban elűzték. Elmenekült a muzulmán török, valamint az exarchista bolgár lakosság egy része is. Az albánok közül a szerb komitácsi bandák sokat kiirtottak. De ez az etnografiai helyzetet lényegesen a szerbek javára nem változtatta meg, sőt az újabban áttelepíteni erőszakolt szerb földműves, hivatalnok és kereskedőelemek sem.¹

A szerbség jellegzetes nemzeti kulturális életet csak a berlini szerződésben megállapított államterületen tudott eddig teremteni. A többi balkáni területen részint a törökök, részint a görögök és bolgárok alkotják a műveltebb, a kultura jellegét megszabó elemeket. E területek műveltségi állapota

¹ Gopcsevics Spiridion, *Makedonien und Altserbien* (Wien, 1889) c. munkájában, amely csupa valótlanságot tartalmaz, erősen támadja *Jasztrebor* akkori üszkübi (Szkoplye) orosz konzult, aki 1886-ban egy népköltési gyűjteményt adott ki s a költemények nyelve alapján bolgároknak mondja az ú. n. makedo-szlávokat. A bolgár iskolákra vonatkozó adat Z. Duckerts Ferriman: *Greeks Bulgars and English opinion* c. értekezéséből van véve. (London 1914.)

egyébként olyan primitív, hogy még Cvijics is csak patriarchális kulturzónába osztja őket, ami tulajdonképen a kultura hiányát jelenti, az általános európai kulturának ahhoz a legkisebb fokához képest is, amely a Balkán-félszigetnek a Duna—Száva vonal melletti vidékein található. Az úgynevezett «szerb föld»-nek középeurópai, — a történelmi Magyarországhoz tartozó — területein a szerbség mindenütt a lakosságnak legelmaradottabb rétegét alkotja, tehát egyáltalán nem vesz részt a területek nemzeti kulturális jellegének alkotásai és kifejezői között.

E megállapítást a következő, a magyarországi Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyékre vonatkozó statisztikai adatok igazolják. E vármegyékben a szerb lakosság arányszáma 17·9%.

Az e vármegyékben fekvő városok lakosságában a szerbség gazdasági helyzete a következő:

	Földbirtokosok, önálló iparosok, kereskedők, értelmiségi keresők	Földműves, napszámos, szolga, házi cseléd
Temesvárott.....	—	—
Szabadkán	223	945
Ujvidéken	1036	2624

A falvakban: földbirtokos szerb van Bács-Bodrogban 11·9%, Krassó-Szörényben 1·9%, Temesben 15·7%, Torontál vármegyében 16·5%.

A bányászatban, iparban, forgalomban a kereső szerbek arányszáma: Bács-Bodrog 13·3%, Krassó-Szörényben 2·9%, Temesben 11·1%, Torontálban 23·7%.

Az itteni szerbek kulturális szerepét megvilágító adatok:

A 6 éven felüli analfabéták és írni-olvasni tudók között szerb van:

	Analfabéta	Írni, olvasni tudó
Bács-Bodrog vármegyében.....	23·8 %	15·5 %
Temes vármegyében	16·5 «	12·3 «
Torontál vármegyében	38·6 «	29·0 «
Krassó-Szörény vármegyében ...	33·6 «	2·8 «

A középiskola 4 osztályát végzettek között a szerbek arányszáma: Bács-Bodrog vármegyében 12·6%, Temesben 7·7%, Torontálban 12·2%, Krassó-Szörényben 1·6%.

A középiskola 8 osztályát végeztek között: Bács-Bodroiban 13·6%, Temesben 6·9%, Torontálban 10·0%, Krassó-Szörényben 1·6%.

Az értelmiségi keresők között szerb van: Bács-Bodroiban 11·9%, Temesben 7·7%, Torontálban 16·5%, Krassó-Szörényben 1·9%.

Ez adatok nem igazolják a szerb földnek állított terület szerb kulturáját és szerb nemzeti jellegét. A megszállás alatt már lázas sietséggel, mesterséges betelepítésekkel tört a belgrádi kormány a szerb elemek itteni szaporítására. Csak így magyarázható az a kapkodó, minden józan emberi és államférfíúi belátást nélkülöző, a betörő mohó sietségére emlékeztető eljárás, amelylyel a szerbek az egyszerűen elvett földeket saját fajukbeliek között kiosztották s amivel a magyar iskolákat részint becsukták, részint elszerbesítették és egy csomó szerb hivatalnokot helyeztek el. Mivel azonban csak hosszú idejű hagyományok birtokában lehet valaki termelő gazda s megfelelő kulturális és gazdasági fejlettség az alapfeltétele az iskolába járásnak és tanulásnak, a dolog egyetlen reális eredménye az, hogy látszólagos eredményekért elpusztították Délmagyarország mezőgazdaságának, — közoktatási és közhivatali szervezetének nagy részét. Szerb nemzeti kulturális jelleget e területnek azonban ezentúl sem képesek adni, mert ezt megakadályozza a magyarok és németek magasabb kulturális színvonala.

A világháborút befejező párisi békék azt vették reális valósággul, amit a nagyszerb álmodozók, tehát a maguk agitátori munkájában semmiféle felelősséget nem ismerő elemek, írtak és hirdettek. Így csatoltattak a Szerb-Horvát-Szlavon királyság balkáni szerb centrumához, Szerbiához, közel ötször akkora, nem szerb többségű, sőt legnagyobb-részen a szerbekkel a politikai és művelődési eszmekörben ellenséges szellemű területek. Az 1921 június 28-án megszavazott vidovdáni alkotmány készpénznek vette a szerbek számbeli és területi uralkodó pozícióját s a hivatalos elnevezés látszólagos engedményeinek takarója alatt egységes szerb államot alkotott a papiroson — szerb dinasztiaival, szerb nemzeti egyházzal, a balkáni szerbségnek intézményesen

biztosított törvényhozási többséggel, Belgrádban székelő kormánnyal, ipeki nemzeti egyházi főnökséggel. Nyilván a 48.320 km.² területű, nem egészen hárommilliós lakosságú, balkáni Szerbiának volna hivatása, hogy a 232.649 km.² nagyságú és 11·7 milliós lakosságú új állam egységes szerb jellegét kifejleszsze és biztosítsa. Ezt pedig nemcsak a szerb elem aránylagos kisebbsége, kulturális és gazdasági elmaradottsága, hanem a rendkívül tagolt földrajzi helyzet is akadályozza. E körülmények megmagyarázzák az új állam közéletében minduntalan ismétlődő válságokat. Ezek taglalása azonban már az aktuális politika terére, tehát e tanulmány keretén kívül esik.

NÉMETH JÓZSEF.

BELGRÁDI DIPLOMÁCIA ÉS MAGYAR EMIGRÁNSOK A SZABADSÁGHARC UTÁN.

I.

(Küldetés egy kicsiny országba. — Külügyi helyzet- kép.)

A húszéves császár minisztereinek egyik tanácskozásán szóbakerült többek közt Radosavlievics alezredesnek belgrádi főkonzuli kinevezése is.

A miniszterelnök, egyúttal külügyminiszter, ellenezte azt.

Nyulánk testére öntött fehér tábornoki ruhája, közömbös szép férfi arca alig árulta el azt, hogy ő, Schwarzenberg herceg, Európa legvakmerőbb és legcinikusabb diplomáciai gyilok-forgatója mostan. Ő nem szerette ott látni ezt a rác tisztet a szerb fővárosban. Eszébe sem jutott, hogy a szerb nemzeti érzésnek hizelegni igyekezzék ilyen kinevezéssel. Egyszerűbb nyitját szokta ő keresni mindig az útjába került problémáknak, mint a tömegérzelmek sodrával való úszkálást.

De a többi miniszterben még mindig volt valami maradék az 1848-as ideák lágy hangulatából ; érzelő méltánylásából a nemzeti érzéseknek. Radosavlievics, félig-meddig véletlenül kerülve ideiglenesen erre a helyre, egész jól megfelelt feladatának a pár hónap alatt, mit eddig ott töltött. S aztán nem is lenne célszerű a szerbeket elkedvetleníteni azzal, hogy elhívják tőlük az alezredest, csak azért, mert az is szerb ember.

Alig másfél esztendő telt el a «bolond év», 1848 óta, amely évben a világ többi népeivel együtt a szerb is megmozdult, úgy érezvén, hogy itt az ideje az összes szerbek függetlenségének ; hogy elérkezett «a nemzetek aranykora». Ők maguk mondták ezt így a magyaroknak, kik nem akarták megérteni, hogy a boldogság, mely felé most már teljes erővel rohan a világ, csak úgy lehet tökéletes, ha azok a nagy eszmék érdekében odaadják saját országuk egy szép részét a szerbeknek.

Ausztria mellett küzdött félhivatalosan a szabadságharc alatt Szerbia, bízva, hogy egy autonom szerb tartomány felállítását kiérdemli ezzel a segítséggel.

Csalódás következett és egy éve már, hogy Bécsbe más jelentés sem érkezett Belgrádból, mint a nép dühéről és elkeseredéséről a «sváb» szomszéd ellen s ezért is szeretett volna ügyelni a bécsi miniszterek jó része a szerbek érzékenységre.

Schwarzenberg végül mégis beleegyezett Radosavlievics belgrádi alkalmazásába és az alezredes, nem is sejtve a veszélyt, mely feje fölött lebegett, ezután még fokozottabb buzgalommal teljesítette kötelességét magas kormányra íránt. Sőt, meg volt győződve arról, hogy szándékosan küldték őt, a szerb embert, a szerbek közé és hogy messzi hivatás betöltését várják tőle, egy nép megtérítését és nem csupán diplomáciai képviselők szokványos tevékenységét.

Ő úgy találja, de legalább is úgy jelentget Bécsbe, hogy a szerb fejedelem és a szerb kormány őszintén együtt akar működni a császári birodalommal, mely most már ismét hatalmas szomszédává vált. De a fiatal szerb nemzet egy kevésbé tényleg el van bizakodva.

Talán nem is csoda ez, hiszen ez a szerb nemzedék az, amely felszabadította magát a török uralom alól. És pedig nem is idegen segítséggel, mint például a görögök, akiket az európai államok támogattak, hanem csakis saját véres elszántságával. Most már úgyszólván csak névleg tiszteli urának a szultánt Szerbia, formális évi adóval, főtekintélyének némi elismerésével, amelynek jeléül néhány szerbiai erősségekben, mint Belgrádban is, török őrség tartózkodik.

Kicsiny még az ország, alig egy millió a lakossága. Földét óriási területeken őserdők födik. Messze pusztai vidékeken lovagol át az utas, míg egy-egy faluhoz ér; sár- és nádházakhoz a módosabb vidékeken, földbeásott gunyhókhoz a szegényebbekben. A lovak lábát veszélyeztetik a földalatti lakhelyek kéménylyukai; alig lehet észrevenni a föld színén, hogy falu fölött járunk. De a verem-otthonokból gazdagdíszű ruhában, mindig állig fölfegyverkezve és mindig büszkén lép elének a független szerb paraszt.

A többi szláv népnek még parancsol, hajtja, üti-veri

a török, a szerb már csaknem úr a maga hazájában. Még sokan emlékeznek a meggyalázásokra, miket fiatal éveikben a töröktől kellett tűrniök. Szabadok most és sok messzi, biztos reménnyel vannak teli. Kicsiny országuk körül távoli vidékig mindenütt szerbek laknak. Egy jövő szláv birodalom magja Szerbia. A falvakban sokat politizálnak. Senkitől sem félnek és mindenkinél többre tartják magukat, töröknél, svábnál, de még az orosznál is s Európára nézve igen fontosnak tartják azt a tényt, hogy nemzetük ismét megjelent a népek családjában.

Minden ötödik faluban van még csak iskola, valamiféle kezdetleges és az is csak pár esztendeje. Még a vezető politikusok között is vannak olyanok, kik nevüket is csak ügyelbajjal tudják leírni, de Belgrádnak tízezer lakója között már sok olyan jár-ke, ki Párisban, Heidelbergben tanulta az egyetemet. S különösen sokan töltöttek Párisban hosszú éveket a politikusok közül, kik az előző fejedelmi dinasztia alatt száműzve voltak, mert Karagyorgyevics Sándort, a mostani fejedelmet, csak pár éve állították az ország élére, miután onnan az Obrenovicsokat elkergették.

Jóindulatú ember Sándor fejedelem; lelkesedik mindenért, amiért csak egy szerb lelkesülhet.

A francia nagy eszmékért, melyeket száműzetésből megtért párhivei hoztak magukkal.

A török uralom alatt maradt testvérnépek felszabadításaért, ami népe tömegének hősregéktől nevelt vágya.

Az osztrák szlávokkal való közösségért, amely eszme különösen a legutóbbi években kezdte égetni a szerb fantáziát. A fejedelem családjánál cseh, morva és horvát tanárok, bizalmasok éltek.

De nagy bánata Sándor fejedelemnek, hogy dinasztiaját nem érezheti biztosnak a fejedelmi széken. A török szultán megerősítette ugyan Sándor fejedemmé választását, de nem a Karagyorgyevicsok örökösödési jogát, amit pedig elődei, az Obrenovicsok, már megszereztek maguknak.

Ausztria felé is sokszor kellett aggodalommal tekintenie. Fejedelmi elődje, Obrenovics Milos, aki pedig népszerű volt a szerbek jó részénél, mert ő fejezte be a felszaba-

dítás művét, fiával együtt sokat tartózkodott Bécsben és furcsa véletlenségből éppen akkor szokott mindig a déli határok felé utazgatni, amikor Szerbia viselkedése valamiben nem felelt meg a császárság érdekeinek.

Százfelé kell vigyáznia, tervezgetnie a szerb politikának. Mindenütt hatalmas akadályokat lát, de mindenütt a jövő nagyság lehetőségeit is. Hajlékonyan kell mozogni az álmosszép célok felé.

Az iskolásfiúk meg-meghajigálják néha a török kapuórt a belgrádi vár előtt, melyet még a szultán pasája és katonái tartanak megszállva, de a hivatalos politika ez időtájt igen jó barátságot tudott tartani a fényes Portával.

Hiszen a törökkel szemben oda lehetett volna éppen menekülni az oroszhoz, mely Szerbiának akkor még hivatalosan is védnök hatalma volt és amely igen szerette volna a nagy felszabadító szerepét játszani itten. De azért a cár is ferde szemmel nézte, ha az ország saját elhatározásából egy-egy lépést mert tenni tovább a teljes önállóság felé.

A köztársasági eszméktől is tart sokszor a fejedelem. Pedig Belgrádban egy egész tipusa élt akkor a francia eszmék rajongóinak, «parislin»-oknak nevezték ezeket némi gúnnyal, mert nem győztek eléggé fészkelődni és mutatni a párisi modort a főváros görbe utcáin és kicsiny kávéházaiban, tüntetve a szerb kormánynak még jórészt oligarchikus formái ellen.

Radosavlievics persze tudta, hogy a szerbeknél nem lesz egészen sima az útja. Nyilvános dolog volt már a szerb nép csalódása. Megesett, hogy kávéházakban, látogatóban levő osztrák tiszték előtt Kossuthot éljenezték. Sőt az is szóbeszéd tárgya volt, hogy egy ideig a szerb államférfiak is kimutatták kedvetlenségüket.

Bár nem minden szerb politikusnál lehetett észrevenni a csalódás bosszúságát. Az öreg Petronievics, aki már a keletkezésben levő szerb államnak is vezette külügyeit s most is a külügy direktora, azaz, mondjuk, minisztere volt, már öreg és fáradt is volt ilyen tüntetéshez és inkább osztrákbarát számba ment. Magába fojtotta keservét Knicsanin is, a szenátor és tábornok, aki a magyarok ellen harcolt önkénteseket vezette és aki ezért Ausztriából magas katonai ranggal és ki-

tüntetéssel jött vissza. De már például Garasanin Iliás, a belügyminiszter, egyenesen visszautasította az osztrák vas-korona rendet. «Nem szolgáltam én azt meg, nem tudok semmi érdememről, amiért viselhetném» — mondotta makacs szerénykedéssel.

Ő imponáló ember volt, külsőre, belsőre. Évekig élt idegenben, de a párisi évek aránylag fiatal kora ellenére sem rontották el gyakorlati érzékét. Liberális ember volt, korának embere, de nem tartozott a tipikus parisinok közé. Mindig megmaradt az a belső ereje, hogy a levegőt telítő eszmék elöl visszavonuljon és a lélek ősi talajához, minden nagy gondolat szülőjéhez, forduljon tanácsért. Másrészt azonban, ha az eszméket nem is istenítette föltétlenül, mégsem volt olyan kiszámíthatlan. egyéni, mint például a nemzet egy másik vezetője, Vucsics, a «fejedelemsínáló», aki fegyveres erővel győzött le két Obrenovicsot is, de most már megint túlfűtött gondolatokkal járt-kelt rejtélyesen, s azt hitte, minden kicsiny hibáért jellembeli kötelessége fejedelmet buktatnia. Tanultság nem mérsékelte indulatait, még írni-olvasni is alig tudott. Ős lázadó természet volt, tipusa a szerb erdők szabad, önérzetes s amellet éleseszűen ravasz emberének és Sándor fejedelem régóta ijedt gyanúval figyelte viselkedését.

Garasaninnál viszont a tanultság sem pusztította ki a merészséget, amellyel alkalomadtán szokott is néha nagyot fordítani a dolgok menetén.

Úgy volt most már, hogy körülbelül őt lehetett a kormány lelkének tartani. A fejedelmen szinte uralkodott. A nép már régóta észrevette őt és nagy párt állott háta mögött, ha másrészt sokan zúgolódtak is törökbarát politikája miatt s hajlandók voltak őt okolni, hogy még mindig a török az úr Belgrád várában. Mindent azonban nem lehet egyszerre! A török most a legtürelmesebb protektor minden külső hatalom között. Ártani már nem igen tud. Újabban pedig a modern eszmék emberei előtt is népszerű kezdett lenni a török kormány, reformtörekvései miatt. Semmi esetre sem olyan erőszakos úr, mint például a cár, aki még a kormányzat szellemén is uralkodni akart volna.

Azt tartották akkor Európában, hogy a cár keze igazgat mindent a Balkán szláv népei között s így Szerbiában is. Általában véve akkor a cárt szinte földöntúli, titokzatos hatalmú lénynek látták a nyugati népek és az orosz diplomácia igen ügyesen tudta ápolni ezt a hitet. Ha nem volt semmi tennivalójuk, akkor is úgy tudtak csöndben lenni, hogy mindenki rosszat sejtett.

A belgrádi orosz konzul, Leoshin, szintén elég csöndben viselkedett ekkoriban. A szerbek dolgába, úgy látszik, nem nagyon akart ekkor beleszólni, de bizony, Radosavlievics nem is meri egyenesen kimondani, Ausztriával szemben nem olyan volt a viselkedése, mint az egy fegyverbarát hatalom képviselőjéhez illetet volna. Vajjon hivatalos utasításra történik-e az ilyesmi? Sokszor látjuk, hogy messze vidéki konzulátusok mintegy megsejtik kormányuk titkos kurzusát és határozottabban követik azt, mint a nagykövetségek súlyos lépései. A cár haragudott Ausztriára. Az orosz és osztrák seregek tisztjei a magyarországi küzdőtéren nehezen szenvedhettek egymást. A magyar tábornokok kivégzése miatt a cár fel volt bőszülve. Aztán meg: kézzelfogható előnyöket az orosz nem akart azért, hogy Ausztriát segítette, de kézzel meg nem foghatót annál többet. Láthatatlan tényező akart lenni ezek után mindig a monarchia népei között. Ezért szerette úgy mutatni, mintha ő s egyedül ő győzött volna Magyarországon és kínosan érintette, amikor az osztrák vérengző bosszúval mutogatta, hogy csak ő az úr a maga birodalmában.

Radosavlievics elszorult szívvel tapasztalta, hogy az orosz főkonzul mindennapi barátja az angol és francia főkonzuloknak, sőt azt is, hogy a magyar forradalmi párt ügynökei is bejáratosak hozzá.

Közömbös képpel mívelte ezt Leoshin, mintha a társasági érintkezésnek semmi köze sem lenne a politikához, de ha elgondoljuk, hogy a bukaresti, jassyi, konstantinápolyi osztrák konzulok is többé-kevésbbé ilyesfélét jelentettek akkor orosz kollégáikról Bécsbe, elképzelhetjük, hogy ez nem maradt ott kellemetlen hatás nélkül.

Éppen a magyar emigránsok és a magyar ügynökök kérdése volt az, ami mozgékonnyá tette e vihar utáni csöndes

években a belgrádi diplomáciát. Bécs különösen érzékenyen vette, ha éppen itt, a császári birodalom határszélén fekvő fővárosban nem nyomják el kellő eréllyel e gyanús elemek forgolódását.

Fonblanqueról, az angolok főkonzuláról az egész világ tudta, hogy már a szabadságharc idején is gyakran és már nem is oly nagyon kéz alatt, a magyarok ügyét fogta pártul.

Most már, 1850 elején, úgyszólván nem is lakott Belgrádban. Egy félesztendeje, mióta a magyar küzdelem hirtelen a bukás felé kezdett haladni, Zimonyba tette át szállását és onnan látogatott át naponta belgrádi hivatalába. Mintha csak a magyar ügy konzulává szegődött volna. Jószívű, de heves úr volt ő s mint akkor az angolok legnagyobb része, szívéből utálta Ausztriát s az osztrák szellemet. S mint a legtöbb angol diplomata akkor, nem nagyon igyekezett udvariassággal, tetetéssel simává tenni az ügyek menetét, ha már egyszer meg volt győződve álláspontjának igaz vagy célszerű voltáról. Londoni főnöke, a híres Palmerston, olyasfélékép viselkedett, mintha a világ többi külügyminisztereinek tanítómestere lenne.

Palmerston nagy beszédekert mondott arról, hogy a magyar forradalom európai szerencsétlenség, hogy Ausztria fennmaradása világszükség, de azért ő volt az egyedüli, ki mégis tett valami komolyat a magyar alkotmány érdekében, vagy legalább is megkísérlett valami komolyabb lépést. Alkotmányos Magyarország, de szorosan együtt Ausztriával, ez volt az ő álláspontja; az orosz veszedelemmel szemben Európának szüksége van egy ilyen bástyára. — Így gondolkozott Canning is, a nagy hatalmú sztambuli angol nagykövet, Fonblanque közvetlen főnöke, aki Oroszország gyöngítésében látta élete feladatát.

S Fonblanque talán mégis megérezte, milyen olthatlan gyűlölséget táplál külügyminisztere a mostani osztrák kormányzattal szemben s milyen boldog izgalommal kísérte Canning mindig a magyar győzelmek hírét. Palmerston magánlevelei a megvetés hangján szólnak Ausztriáról és önkéntelen respektussal a nemes magyar nemzetről. A jelen helyzet azt a politikát kívánja, amit most követett az angol; ki tudja

azonban, nem válik-e hamarosan ez a másik, titkosabb hajlam reális politikai gondolattá? Ausztria, ha továbbra is az orosz szövetségnek adja magát, könnyen maga ellen fordíthatja a hivatalos Angliát is, mely félhivatalosan máris tüntet ellene.

Egészen bizalmas lábon csak a szárd konzullal állott Fonblanque, már tudniillik addig, míg volt Belgrádban szárd konzulátus. Abban igazán megbízhatott, ha Ausztria-ellenes üzelmekről volt szó. De, miután Radetzky seregei tönkreverték a szárd csapatokat, és békére kényszerítették a szárd királyt, megszüntették ezt a konzulátust, melyet ugyis csak a magyarokkal való összeköttetés céljából állítottak föl. A kicsiny olasz állam azóta alázatosan engedett mindenben a győztesnek s csak alattomban készült a bosszúra. A szárd érdekek képviselését Belgrádban ezután Fonblanquera, az angol főkonzulra bízták.

A szerbekkel Fonblanque alapjában véve nem törődött sokat és nem is becsülte őket valami nagyra. Nyolc éve volt már itt, ismerte őket, százféle terveiket. Az ő feladata az volt csupán, hogy bizonyos egyensúlyt tartson ; ha már nem is lehet a szerb a töröknek barátja, legalább ne legyen az orosz-nak, vagy az osztráknak sem vak eszköze. Könnyen pattozott, fenyegetett Fonblanque, ha megharagították ; különben pedig szerette a kedélyes társaságot, a csínyeket, melyek némi kockázattal járnak. Nemcsak a diplomáciában szerette ezeket, hanem a gyöngébb nem miatt is szívesen okozott magának titkos fáradságot. Állítólag Zimonyhoz sem egyedül politikai kalandok kötötték.

A török birodalomban akkor az angolnak volt a leghatasosabb a szava és a belgrádi pasa körülbelül úgy gondolkozott a politikai kérdésekben, mint Anglia képviselője. A vár alamuszi bástyái, ásító ágyúi közül gyakran szálltak le a Dunára titkos kis expedíciók a magyar menekvők érdekében. De csak lopva, keleti ravaszsággal ; Törökország nem Anglia. Omladozó ország, amint omladozók a Duna fölött emelkedő belgrádi bástyák is.

Tűz és lelkesedés nem volt szükséges ahhoz, hogy Anglia hatalmas tényezővé váljék itt a Keleten ; megvolt az magá-

tól is. Annál nagyobb ambícióval látott munkához a francia. A februári párizsi forradalom után már meghiggadt, de még mindig őszintén republikánus kormány ügynököket küldött ki a keleteurópai népek helyzetének megvizsgálására. A szerbekhez egy lengyelt küldtek, aki éppen a magyar győzelmek idején jutott el ide és feladataul természetesen a magyar és szerb törekvések kiegyenlítését tűzte ki, ami a lengyelek orosz-osztrákellemes érdekeinek is megfelelt volna. Franciaországnak ez az állásfoglalása meglehetősen hatással volt a szerbekre, különösen a szerb intelligenciára, mely amúgy is egyre Párizs után sóhajtozott. A belgrádi francia főkonzul szívesen segítette is a magyarokat és a lengyeleket, bár a népfelszabadító lendület mintha hónapról-hónapra csökkent volna. Napoleon Lajos herceg volt már akkor az elnök, és a szabad eszmék mezejére sokszor ráborult már rejtett célok árnyéka: a második császárság készülöben volt már. Nevének népszerűségét szívesen látta volna Napoleon a világ minden zugában, de nem volt szabad elijesztenie leendő császártársait világfelforgató fellépéssel. Óvatosan és ingadozva folytatta hát már dolgát a belgrádi francia konzul is.

Ezekből állott a legitim diplomácia Belgrádban, de voltak itt képviselői a törvénytelen nemzeteknek is.

Itt vonult meg a csehek és horvátok egy-két titkos politikusa, többnyire elfranciásodott szláv emberek. Távoli álmoknak éltek.

A lengyelek törvénytelen diplomatája, még pedig időnkint szinte valóságos diplomáciai súllyal. Lenoir volt neve a lengyel ügynöknek és a Párizsban székelő Czartoryski herceget vallotta urának. A török a lengyelt úgyszólván mindig természetes szövetségésének tartotta az orosz ellen, de a herceg még különösebb pozícióra tudott jutni a szultán tanácsadói körül azzal, hogy a birodalom szláv népeit csitíttgatta török gyűlöletükben és az orosz ellen igyekezte azokat fordítani.

Lenoirnak is nagy része volt a szerbek és magyarok közötti békére törekvő akcióban. A mikor a magyarok győztek, mérsékletet tanácsolt a szerbeknek igényeikben és túrhetőknek találta a magyar engedményeket; amikor vesztek, szidta a magyar vezetőket megfoghatatlan makacsságukért

a nemzeti egyenlőség eszméjével szemben. Ő most már kezdte magát nem jól érezni Belgrádban. A magyarokkal összeveszett s különösen Kossuth ágensével, Carosinival. aki olasz ember létére nem talált semmi különöset abban, hogy jóban legyen az orosz konzullal. Hisz az olasznak az osztrák az ellenfele s az orosz mostanában kezdett gyanúsán viselkedni az osztrákkal szemben. Végül pedig azt is meg kellett érnie Lenoirnak, hogy szerb politikusok előtte titkolt terveket kovácsoljanak a magyar ágensekkel, amikor Ausztriát kissé fenyegetni akarták.

A magyaroknak több emberük volt itt, közöttük az olasz Carosini, aki kinevezését belgrádi képviselőnek még törvényes államfőtől, több százezres seregek urától, Kossuth Lajostól kapta. Főnöke azonban most már Kisázsiában az európai diplomácia foglya volt.

II.

(A szerb-osztrák megértés göröngyös útjain. — Fonblanque, a kényelmetlen vendég. — Zerffy és Mandel.)

Az új osztrák főkonzul tehát azt tartotta legfőbb feladatának, hogy az osztrák császári kormány és fajtestvérei, a szerbek közt az összhangot helyreállítsa. Szlávosan ropogó németiséggel írt jelentései inkább csak sejtetik, mint nyíltan bevallják működésének ezt az irányát, amely bizony nem járhat mindig az osztrák politika föltétlen dicsérgetésével a szerbek között. Számos és hosszú «Amtsbesuch»-ja a szerb államférfiaknál bizonyára ebben a szellemben folyt le, akármilyen röviden is ír csak róluk. Öreg katona létére császárájának akart szolgálni, csak egy kissé tán önálló fel fogással néha; de meg volt arról győződve, hogy a szerb nép boldogsága összeegyeztethető a császári birodalom nagyságával.

Feladatával járt az is, hogy az ellenséges célú elemeket lehetőleg ellensúlyozza Belgrádban és azokat ezek közül, kiket lehetett, el is távolítsa útjából. Bécsből különben gyakori utasításai voltak erre. Radosavlievics gyakran jelentett «bizalmas

úton eszközölt kutatások» eredményeiről Bécsbe, amelyekben «Kosut» neve gyakran előfordult.

Belgrád mintegy kapuja volt a most porba sújtott Magyarországnak és az osztrák konzulátusnak tán legfontosabb feladata volt a kapu ügyes és célravezető őrzése.

Kétségtelen előny volt például az, hogy a posta kezelése itt akkor az osztrák konzulátusra volt bízva. «Minthogy fontos összeköttetéseknek nyomára jönni reméltem, kötelességemnek tartottam e leveleket felbontani» — jelenti gyakran Bécsbe Radosavlievics és sokszor be is küld ilyen gyanús leveleket. Ha anya írja is azokat ismeretlenben bujdosó fiának és sorai-ban könyörög mindenkinek, kinek kezébe kerül a levél: «Térdenállva kérem, továbbítsa leveletem, legyen száanalom-mal a legboldogtalanabb anyával szemben».

Szinte próbaköve lett a szerb politikának az emigránsok kiutasításának, vagy megtűrésének kérdése: hajlandó-e az Ausztriához simulni, vagy kicsiny öklével fenyegetve áll-e a Duna partján.

1850 elején úgy látszott, nincs már sok értelme annak, hogy Szerbia oppozícióban maradjon a császári birodalommal szemben. A becsapítás utálatát félig-meddig kezdték már legyőzni a szerb politikusok. Ausztria egyelőre megszilárdult; hirtelen fordulatra nem sok remény lehetett. A magyar emigráció kiadatásának kérdése körül a múlt ősszel európai diplomáciai bonyodalom keletkezett ugyan, az angol flotta megjelent a Dardanellák előtt, hogy a törököt védje az embertelen követeléssel szemben — de ez a viszály is elintéződött már újesztendőre. És végül mégis csak remélni lehetett azt, hogy a magyarországi szerbeknek az ostromállapot megszüntetése után ad majd Ausztria valamelyes autonómiát, mellyel azok megkezdhetik majd valahogyan külön nemzeti életüket.

Január végén tehát már Garasanin is észre látszik térni. Megigéri az osztrák konzulnak, hogy, mint lojális szomszéd, ki fogja utasítani Belgrádból az összes emigránsokat. ha nem is egész Szerbiából — mondja némileg lerontva az ígért értéket, — de Belgrádból mindenesetre. «Hiszen úgysem élhetnek meg sehol az országban a fővároson kívül» — teszi hozzá aztán, hogy megnyugtassa az osztrákot.

Radosavlievics egyelőre meg van ezzel is elégedve.

Bécs szintén igyekezett egy lépést előre lépni a jobb szomszédi viszony megteremtése felé. Február derekán a fejedelemnél azzal jelentkezik Radosavlievics, hogy Schwarzenberg herceg köszönetét és elismerését hozza neki azért, amiért a magyar katasztrófa alkalmával Szerbiába szaladt lengyel és olasz légiókat oly gyorsan eltávolíttatta az országból. Tudja ugyan Bécs, hogy Szerbia gavallérosan segítette egész seregrészek menekülését, ágyúk, fegyverek elszállítását az üldöző osztrák seregek elől, de azért köszönetével lepi meg a fejedelmet, akit valóban váratlanul ért ez. Rég szorongott ő már, és várta napról-napra, hogy Ausztria kérdőre fogja vonni eljárása miatt s általában a szerb politika barátságtalan hangulata miatt az utóbbi időkben s ezért a konzul szavai most utólagos bizalmas és örömteli magyarázkodásokra készíti őt. Hogy ő mennyit beszélt Garasaninnak annak idején, ne utasítsa vissza az osztrák kitüntetést! Hiába, az csak szerénykedett, vonakodott. Mikor Ausztria mégis felállította a vajdaságot és ígérte, hogy a Reichstag lehetőleg teljesíti majd a szerbek kéréseit, ismét sokat kapacitálta ő a minisztert. De az csak hajlíthatlan maradt. «Excentrikus ember» — mondta bocsánatkérő mosollyal a főkonzulnak a fejedelem.

S aztán nekilátott a belgrádi sajtó szidásának, mely az osztrák kormány ellen szokott írni, de különösen a vajdaság főnöke, Mayerhoffer tábornok ellen, akit főbűnösnek tartottak a szerb néppel játszott csunya játékban. Nem győzte dicsegni Mayerhoffert a fejedelem. Csak szóljon neki Radosavlievics, ha a belgrádi lapok megint rosszul írnak, cenzura alá fogja venni azokat.

Majd még bizalmasabbá vált a fejedelem, beavatta saját gondjaiba-bajaiba a konzult. Ime, Vucsics titokzatos viselkedése. Republikánus tervei; ő akar lenni az elnök. És — panaszkodott tovább megilletődve — majd minden este az orosz konzulnál van. Ugyan mire készül Oroszország?

Meleggé válhatott a beszélgetés hangulata, mert Radosavlievics azzal zárja jelentését, hogy kölcsönösen és őszintén biztosították egymást a két szomszéd ország jóbarátságáról. Meg van győződve — jelenti a konzul — hogy a szerbek semmi

rendszeres politikai összeköttetést sem tartanak fenn a vajdasággal. Az ujságok csapnak csak minden lármát. A mérvadó körök s a hatalmon levő államférfiak bizalommal viseltetnek Ausztria reform-szándékaival szemben, ha éppen nem lehet is tagadni, hogy valami németellenes hangulat azért sohasem hiányzik a szerbeknél.

Mintha röstelni kezdték volna a szerb nagyok, hogy az utolsó hónapokban borsot törtek a szomszéd orra alá. Aggódtak például azért is, mert minden diszkréció mellett is híre kezdett menni, hogy Kossuthnak nejét, ki osztrák vérdíjjal fején Magyarországon bujdosott decemberig s kit az angolok szöktettek át a határon, a szerb főhatóságok vendégszeretettel fogadták és támogatták tovább-utazásában. Talán ezeket a híreket akarta ellensúlyozni a fejedelem, mikor titkon közölte Radosavlievicssel, hogy a múlt napokban egy Bethlen (Gergely) és egy Teleki (Sándor) grófnak, volt honvédezredesnek, sikerült hosszú otthoni bújdosás után átszökniök a határon. Később Knicsanin is ugyanezt ujságolta bizalmasan: angol útlevelük volt a grófoknak és itt akartak maradni Belgrádban, de a szerb kormány megtagadta nekik az engedélyt erre nézve.

Radosavlievics tehát március elején elérkezettnek látta az időt, hogy Garasaninnál sürgesse ígéretének teljesítését, az emigránsok kiutasítását. Mert a miniszter azt — talán nem szándékosan, menti a főkonzul — bizony egyre halogatta.

Mint maga írja, több óra hosszat beszélt akkor Garasaninnal. E több órás «jóakarató beszélgetés»-ről csak annyit mond jelentésében, hogy megtárgyalták «a császári birodalom minden viszonyát, az előnyöket, melyek a kölcsönös barátságból mind a két kormányra és azok alattvalóira származhatnak». Úgy látszik, valóban két szerb ember beszélt itt meg egymás között a császári birodalom «minden viszonyát». Radosavlievics bizonyára levetette kissé uniformisát és Garasanin előtt végül is újra megcsillant annak lehetősége, hogy a szomszéd birodalom demokratikus irányban fog mégis majd fejlődni és a nemzetiségek külön élete mind határozottabban fog majd kialakulni. Utóvégre, erre az emberöltőre ez is elég.

Komolyan kelt föl az asztaltól és kezét és szavát adta a konzulnak, hogy minden emigránst, kinek nevét az nála bejelenti, el fog távolíttatni Szerbiából.

S valóban gondolkozhatott azon, hogy beszünteti dacos magatartását Ausztriával szemben. Legalább is Kossuth ágensének, Carosininak jelentései gazdájához e napokban még szűkszavúbbak a rendesnél és minden takargatás mellett is azt a hatást keltik, hogy Garasanin már csak unottan ígéret és talán nem is bánja, ha szórakozottságát, melylyel a magyar összeköttetést kezeli, észre is veszik.

Radosavlievics ilyesmiket persze nem figyelhetett meg, de máskülönben jó jeleket látott.

A fejedelem például, egy-két miniszterének és Radosavlievicsnek kíséretében, e napokban adta vissza hivatalos díszszel Zimonyban az osztrák tábornoknak egy régebbi belgrádi látogatását és meghívta a zimonyi tisztikart egy ünnepélyre fővárosába. A főkonzul nem győzi eléggé hangsúlyozni jelentésében bizalmát és hitét a fejedelem szándékainak őszinteségében.

Egy csapásra utóvégre nem várhat az ember teljes eredményt. Radosavlievics jónak látja, hogy egyes elkedvetlenítő epizódokról inkább hallgasson egyelőre Bécs előtt és ne rontsa a fejlődő bizalmat.

Például a Bethlen és Teleki esetét illetőleg csak hetek múlva s kissé burkoltan nyögi ki jelentésében, hogy bizony, kétségen kívül álló információk szerint Knicsanin, a ravasz, előzetesen tudott már a grófok szökéséről és Belgrádban szálást is ő adott nekük. Azt, hogy valójában Knicsanin szöktette őket búvóhelyükről Zimonyig, mint kocsisait, talán nem tudja a konzul akkor még, vagy talán nem meri jelenteni Bécsbe.

Egyelőre nem ír arról sem, hogy Garasanin és más főbb hivatalnokok minden feszélyezettség nélkül látják vendégül társaságukban Carosinit. Még a fejedelem egy estélyén is ott volt; jó hangja miatt hívták meg. Valószínű is, hogy olasz ember létére kellemesen énekelt s különben is minden jel azt mutatja, hogy használható ember volt társaságban. Leoshin, az orosz főkonzul, állítólag mint kitünő kártyapartnert ked-

veli házánál. Garasanin szerint meg kereskedő ember Carosini és szállítások dolgában kell gyakorta találkoznia vele. Egy szóval mindenütt ott van ő s ez még a kisebbik baj; de például egy ízben, amikor egy társaság róla beszélt éppen és dicsérte ezt az aranyos olasz kereskedő embert, Knicsanin, nem tudni mi lelte, dévaj kedvében ott, az osztrák és orosz konzul előtt, mindenki nagy zavarára, felkiáltott: «Mit, kereskedő? Hisz mindnyájan tudjuk azt, hogy Carosini Kossuth ágensé!»

Különben is rövid ideig volt még Radosavlievics Belgrádban ahhoz, hogy megítélhesse, mennyire komoly a szerb államférfiak ellenséges érzülete Ausztriával szemben. Garasanin viselkedéséről sok a mendemonda.

Nehéz is valami emberi szándékról kimutatnia a történetírásnak, hogy komoly volt-e az, vagy csak szóbeszéd.

Utólag, ha sikerül és szép eredményt hoz a szándék, akkor az illető maga is úgy érzi, hogy vas céltudatossággal cselekedett. Ha azonban nem vezet sikerhez az illető gondolat, ha hamarosan elgázolják kedvezőtlen fejlemények, úgy futó indulatnak tűnik fel az magunk előtt is később.

Garasanin próbálkozott.

Már a harc alatt több magyar ügynökkel volt titkos összeköttetése. Sajnos, azok ígértek neki hetet-havat és amikor Andrassy Gyula, az osztrák monarchia későbbi nagy külügyminisztere, akkor a szabadságharc konstantinápolyi követe, átutazott Belgrádon, nem győzte elhessegetni ezeket a nagy-lelkű diplomatákat. Mindazonáltal ő is azt javasolta kormányának, ígérjünk most többet a szerbeknek és aztán, ha véglegesen győzünk, módosíthatjuk majd még a dolgot.

A magyar külügyminiszter azonban azt írta e jelentés lapszélére: «Tiszta bort kell tölteni a pohárba.»

Úgy látszik, a szerbek még azzal is meg lettek volna elégedve, amit a magyarok ilyen becsületes szándékkal ígértek. Knicsanin legalább is azt mondta a harc után bizalmasan, — igaz, kissé túlzóan és osztrák-ellenes élel, — hogy kielégítőnek találta a magyarok ajánlatát és közel volt ahhoz, hogy fegyveresen átálljon hozzájuk s csupán azon múlt a dolog, hogy senki sem tudta őt megnyugtatni Kossuth szavának szentségét illetőleg.

Garasaninról sem lehet tán azt mondani, hogy szerette volna a magyarokat, de úgy látszik, nem is tartotta kötelességének a gyűlöletet irántuk, mint a szerbek nagy része. Vonzotta őt a szabad, optimista szellem, melylyel a magyar reformkor emberei a «boldogság» felé igyekeztek vezetni népüket.

Akkor még nem volt fáradt és kiábrándult a világ. Garasanin is hitt némileg abban, hogy a modern eszméken felépülő államrendszerek megoldják majd a nemzetiségek kérdését is. Ő maga is foglalkozott, akárcsak Kossuth, a kicsiny nemzetek konföderációjának gondolatával, mely helyettesítené idővel az osztrák és török birodalmakat.

Ezért és nem csupán elkeseredésből Ausztria ellen, aránylag igen merészen nekivágott a magyarbarát politikának.

A harc bukásakor pedig lovagiasan segített a magyar vezetők menekülésében. Nagy szó volt ez akkor, amikor frissek voltak a jelei az írtó háborúnak, mely a magyar és szerb között folyt.

Az első hónapokban, mint Európában tán senki, ő sem hitte, hogy Ausztria a magyar nemzetet teljes politikai megsemmisülésre akarja ítélni. Bizonyos erőt látott még a magyarban, annyit legalább is, hogy az osztrák ellen való óvatos közös készülődést reális politikai gondolatnak tarthasson.

Ki tudja, hogy fordul még a világ? Talán sohasem volt nagyobb Európában a magyar rokonszenv, mint éppen a katasztrófa idején.

Ki tudja, mit fog csinálni még az orosz? Mit Napoleon herceg? Mit az angolok? A menekültek kiadatásának kérdésében lezajlott diplomáciai bonyodalom megmutatta, milyen túlhajtott érzékenység uralkodik a világ hatalmai között.

Kossuth, első aléltóságából fölébredvén, már két hónapra a bukás után nagy tervekkel és biztos reményekkel volt eltelve s részben Carosini, részben angol küldöttek útján kereste Garasaninnal az érintkezést.

A szerbek lovagias viselkedése neje megmentése körül meghatotta Kossuthot s lángolóvá tette reményeit a szerb barátságban. Carosininak, ki feleségét Belgrádból hozzá kísérte, új formális megbízó levelet adott és kimerítő, ragyogóan

megfogalmazott utasítást a szerbekkel való együttműködés feltételeiről. Bizott abban, hogy a szerbekkel máris pozitív szerződést köthet a szerb-osztrák határon történendő hadikészületekről, sereggyűjtésről, a magyarországi propaganda elősegítéséről s a háború kitörése esetén csatlakozandó szerb seregről.

Végtelen optimizmusát, de egyúttal politikai egyéniségének aránylag tiszta és komoly voltát bizonyítja az, hogy mindezek ellenében mindössze Horvátország szabad önrendelkezési jogát hajlandó megígérni a szerbeknek, — még akkor, számkivetésének első nehéz idejében is, — s legföljebb még apró területi engedményeket Szerbiának. De a szerb nemzetiiségi területnek még külön autonóm szervezetet sem akart adni és egyáltalán szigorúan megtiltotta Carosininak, hogy engedmények kérdésében ő kezdjen ígérgetni.

Carosini február derekán, körülbelül azokban a napokban jelentkezett mindezekkel Garasaninnál, mikor Radosavlievicsnek az a bizalmas beszélgetése volt a fejedelemmel.

Amit Kossuth akkor még nem akart elhinni, nem az utolsó pillanatokig, azt a nagyvilágban már mindenki biztosra vette ezekben a napokban. Hogy a diplomáciai viszály véglegesen kiegyenlítődött és a volt magyar kormányzó szereplése a politikai tényezők között egyelőre, ha nem is véglegesen, megszűnt. Schwarzenberg herceg kiereszszakolta, hogy a török Kossuthot több magyar vezető egyéniséggel együtt Kis-Ázsiába internálja.

Nyilvánvaló volt most már az is, hogy semmi külhatalom sem akarja megzavarni egyelőre Ausztria új rendjét.

Ezért tudott hatni Garasaninra Radosavlievics többórás «Amtsbesuch»-ja. Ezért kellett inkább a jó reménységhez fordulni és inkább bízni abban, hogy Ausztria önmagától ad engedményeket szerbjeinek, mintsem dacolni azzal, számítva a forradalom kiújulásával.

Jellemző azonban, hogy Carosinival és Kossuthtal mégis csak sajnálta feladni a jó viszonyt. Igaz, nincs is értelme annak, hogy az egyik játszmát feladja az ember, mielőtt a másiknak sikeréről biztos lehetne.

Úgy látszik, kedvesen ráhagyott Carosinira mindent,

amit az beszélt. Ő mindig kész szavának állani és a magyarokat segíteni, ha kitör a harc. Előkészületek, tervek, melyeket Kossuth kíván? Majd ki fog dolgozni hamarosan ilyen tervet.

Ezt mondta még azon a napon is, amikor Radosavlievicznek szavát adta, hogy az osztrák alattvaló emigránsokat eltávolítja Szerbiából.

Való az is, hogy Kossuth sem tudta teljesíteni Garasanin kívánságát, mit az a végleges megegyezés feltételéül szabott: hogy a töröknek bizalmas beleegyezését eszközölje ki a szerb-magyar közeledéshez. — Bizonyos őszinte jóakarat mindenestre maradt mindig Garasaninban Kossuth iránt: például épp ez időben figyelmezteti azt, vigyázzon, Párizsban Teleki környezetében kém van.

Carosini persze kissé kedvezőbb színben tüntet fel mindent Kossuth előtt, mint kellene; de nem hazudik, csak abban hibázik, hogy nem tudja élesen elválasztani a kézzelfogható biztos eredményeket az egyszerű hajlandóságtól, jóakarattól. Bárhogy szidja is őt Lenoir, a lengyel ügynök, nem szándéka neki Kossuthot egyenesen áltatni. Tény az, hogy Garasanin még most is sokszor hosszú ideig eltervezget, elbeszélget Carosinival, s Garasaninon kívül egy másik vezető politikus, Marinovics is, a külügyi igazgatóság osztályfőnöke, ki még Garasaninnál is szélesebb híve volt a modern eszméknek s akit ezért a parisi linok fejének szoktak tekinteni. Carosini örömmel jelentget ezekről a beszélgetésekről Kossuthnak s egy-egy jobb fordulatnál el nem mulasztja a pénzkérést. Hiába, a társas élet sokba kerül és Carosininak csaknem kötelessége részt venni abban. Máskülönben is jóvérű ember lehetett, szeretetreméltó: alapjában véve azonban becsületes és Lenoir erősen túloz, amikor nem győz beszélni nagyításairól, indiszkrétciójáról és pénzzel való könnyelmű bánásáról. Még Garasanin előtt is igyekszik ilyen információkkal rontani Carosini hitelét a lengyel.

De ez csak egyre tartja Kossuth ügynökével a barátságot.

Aztán meg más forrásból is tudjuk, hogy Garasanin ez időtájt is gyakran féktelen gyűlölettel tört ki bizalmasai előtt Ausztria ellen. Lenoir még Kniesaninról is azt beszéli, az

osztrákhöz való közeledésnek ezen heteiben is, hogy az szívesen küzdene új harc esetén a magyarok oldalán.

Radosavlievics hallomásból értesül csak néha ilyesféle dolgokról, nem hiszi el azokat s amit elhisz, azt sem szereti tovább adni Bécsbe. Egyelőre nagyon meg van elégedve az eredménnyel. Garasanin most már tényleg beváltotta szavát és eltávolított minden osztrák alattvalót, akit a főkonzul kijelölt neki.

*

Ugyanezen időtájt egy másik bajnak is sikerülten nyakára hágott az osztrák.

Kényes dolog volt az.

Bécsben már régóta aláhúzták piros ceruzával a belgrádi jelentések azon sorait, amelyek az angol főkonzul határszéli működéséről szóltak.

Sok drága fő menekült az ő útlevelével át a Dunán.

Ez azonban még csak bosszantó volt; ám veszélyessé válhatott akkor, ha nemcsak kifelé, hanem a határon át befelé is kezdi szállítani a forradalom embereit. Az már kétségtelen, hogy Kossuthék leveleit ő közvetíti át a hazába. Tudják már azt is, hogy lovagló-palcája üres, belsejében leveleket rejthet el.

Bécsből utasították Radosavlievicsot, szerezzen írásos bizonyítékokat Fonblanque működéséről; de ez csaknem lehetetlen. A szerbek is félnek beleártani magukat az ilyen ügyekbe és a konzul panaszkodik, hogy a hivatalok kitérnek minden felvilágosítás elől Fonblanque útlevél-mesterkedéseit illetőleg.

Panaszkodnak a zimonyi hatóságok is. Fonblanquenak az innenső oldalon is sikerült, tán még a határőrök között is, híveket és segítőtársakat szereznie. Igen otthonossá vált már az angol Zimonyban.

Végre Bécsben megsokallták a dolgot. Parancs ment Zimonyba, hogy egy főhivatalnok tegye tiszteletét az angol főkonzulnál és kérdezze meg tőle igen udvariasan, mennyi ideig szándékozik itt lakni még, mert, ha hosszabb ideig akarna, úgy az osztrák hatóság fog egy rövidebb időt megszabni átköltözésére Belgrádba.

Egy osztrák tábornok kopogtatott be e kedves feladattal Fonblanquehoz.

Az persze eleinte nem tudott mit csinálni a kínos meglepetéstől. A generális, mint utasítása szólt, nem adott semmi felvilágosítást sem az intézkedés okairól, csak egyszerűen felsőbb parancsra hivatkozott. Ugyanezen parancs értelmében azonban udvarias és lehetőleg kedélyes modort használt s a végén Fonblanque is nevetett, össze is paroláztak, sőt meg is hívta a tábornokot magához látogatásra Belgrádba.

Pár nap múlva valóban odaát lakott már Fonblanque, — de azért zimonyi lakását is megtartotta és most már nem Zimonyból Belgrádba, hanem Belgrádból Zimonyba sétált át mindennap. Közben újra feléledt dühe is a megcsúfolás miatt, nyíltan szidta Ausztriát és az illető tábornok provokálásán gondolkozott. Érezte, hogy tekintélyén csorba esett és pedig Ausztriának valóban nem sokra becsült emberei által. Sajnálta azonkívül valószínűleg Zimony egyéb szórakozásait is.

Radosavlievics jelentette Bécsbe, hogy nem sokat nyertünk a cserével, mert az angol mégis mindennap Zimonyban van.

Bécsből a vajdaság fejét, Mayerhoffer tábornokot kérdték meg, mit lehetne tenni. Ő még belgrádi diplomáciai szereplése idejéből ismerte az ottani viszonyokat s úgy lát-szik, Fonblanque-ot is igen jól, mert nagyon mérgesen felelt: Meg kell szüntetni azt a kedvezményt, hogy belgrádi idegen diplomaták útlevél nélkül jár hassanak át Zimonyba. A többi konzul ügyis csak ritkán megy át, nem fogja rossz néven venni a dolgot. Fonblanquenak pedig ezután Bécsbe kell fordulnia minden egyes átrándulás kieszközlése céljából az angol követhez «s ezzel kormánya legalább tudomást szerez a játék, pénz és szerelmi kalandokról, mik ő felsége, Nagy-britannia királynőjének szolgálata mellett Fonblanque úr privilégizált hivatalos útjainak céljai. Számunkra meg az az előny származnék, hogy személyének valami érintése, mi az ő életmódja mellett könnyen előfordulhat, nem hozná reánk Trieszt blokádját az angol flotta által és kereskedelmi hajóink elkobzását».

Radosavlievics tehát nemsokára értesítette a belgrádi

diplomáciai kart a szabad határátlépés beszüntetéséről. Ugyanekkor Fonblanque zimonyi házigazdája felmondta neki a lakást.

Nem volt mit tenni ; vége volt a zimonyi szép napoknak.

De talán megnyugodott az angol, ha arra gondolt, hogy nagylelkű és nemes missziója, amellyel egy dühöngő uralom véres bosszújától annyi magyar hazafi lelket mentett meg, már amúgy is befejeződött. Már mindenki elmenekült, aki tehette ; a többit meg vagy felakasztották, vagy börtönbe csukták.

Fonblanque már azzal is megbecsülhetlen szolgálatot tett a magyar ügynek, hogy a háború alatt miniszterét ránk kedvező információkkal látta el, nem úgy, mint a bécsi angol követ, Metternich barátja, ki valósággal rágalmazott bennünket a londoni kormány előtt. Fonblanque valószínűleg jórészt saját felelőségére végezte mentő munkáját és kétségtelenül kockáztatta sokszor azt, hogy e miatt felsőbbsege részéről hivatalos kellemetlenségei lesznek. Ő azonban nem sok tréfát ismert, ha valaminek igazát átérezte s ha az Anglia érdekeivel nem ellenkezett ; ebben igazán hasonlított nagy mesterére és főnökére, Palmerstonra.

*

Radosavlievics ezen a ponton is diadalmaskodott hát.

Most már csak azt fájlalta, hogy nem volt senkije, aki észrevétlenül és állandóan tudósíthatta volna őt és Bécsét a szerbek viselt dolgairól. Pedig hát a szerbeknél mindig úgy érzi magát az ember, hogy minden biztatgatás ellenére is bármely pillanatban a legnagyobb megfélemlések érhetik.

Némileg gyanús volt Radosavlievicsnak, hogy most, amikor minden magyar emigránst ki kellett utasíttatnia Belgrádból, egy Zerffy nevűt felsőbb intésre egyelőre ki kellett hagynia a névsorból. Így történt, hogy végül Zerffy volt az egyedüli magyar emigráns, aki Belgrádban maradhatott továbbra is.

Pedig tán ő látszott mindegyik között a legveszélyesebbnek. Ezért Ausztria előbb még az ő internálását is követelte.

Radosavlievics mindjárt eleinte felhívta rá Bécs figyelmét :

Ez az a «Literat», aki a magyar ügy hanyatlásakor még menekülése közben is Pancsován megállván, ott véres cikkeket írt az osztrák zsarnokság ellen. Ez az, aki a menekülő Kossuth-tal sietett összeköttetésbe lépni, sőt azt Viddinben meg is látogatta.

Zerffy pozsonyi német ujságíró volt a béke napjaiban, ismert irodalmi és színházi kritikus és lelkes híve a reform-eszméknek. Ekkor vette fel magyar hangzású nevét az eredeti Hirsch név helyett. A szabadságharc alatt katonának csapott föl és csakhamar százados lett és az egyik honvédtábornok vezérkari irodájának igen befolyásos egyénisége.

Belgrádban szívesen lett volna Kossuth ügynöke, aki mégis valamelyes rendszeres fizetést kapott, de Kossuth kitartott Carosini mellett. Zerffy politikai iránya ennél fogva csakhamar különbözni kezdett Kossuthétól és a lengyel ágenssel együtt mind élesebben kritizálta a volt kormányzót és annak ügynökét. Csakhamar azonban sikerült mégis egy párisi politikai előkelőség állandó levelezőjévé lennie, akitől aztán havi díjazást is kapott.

• Dr. Mandel Lajosnak hívták ezt a politikust, aki tulajdonképpen orvos volt és magyarországi születésű, de már 15 éve odakin élt és nagy ismeretségre tett szert főként a radikális politika emberei között. A februári forradalom után őt küldte ki a francia külügyminiszter az oláh fejedelemségekbe mint a köztársaság bizalmas ügynökét. Párizsba visszatérve, a magyar harc alatt, az ottani magyar követtel, Teleki László gróffal került közeli viszonyba Mandel doktor. Valósággal jobbkeze lett a grófnak, vezetője a párizsi politika kulisszatitkaiban, segítőtársa minden fontosabb lépésnél, diplomáciai iratok fogalmazásánál.

Amikor 49 tavaszán a magyar győzelmek, majd pedig az orosz beavatkozás hatása alatt egész Európa közvéleménye követelni kezdte a kormányok fellépését érdekünkben, ismét Mandel doktort küldte ki a francia kormány bizalmas körütekintésre. Augusztusban ért Bécsbe, de amikor tovább akart utazni, «hogy a török határ felől terjedő kolerát tanulmányozza», az osztrák rendőrség valahogyan gyanút fogott és kikísértette Ausztriából.

Mindenesetre volt még annyi ideje, hogy összeköttetéseket szervezzon a birodalom különböző pontjaival. Nagy segítségére volt ebben öccse, Mandel Lipót, ki Bécsben lakott és szintén régóta érdeklődött politikai ügyek iránt. Belgrádban is gondoskodtak levelezőről és itt később Zerffynek jutott ez a szerep.

Már jó ideje irogatott Zerffy a Mandelok titkos címére, amikor, március vége felé, a bécsi Mandel megjelent Belgrádban, hogy személyesen nézzon utána a dolgoknak. Minthogy neve és összeköttetései a párizsi Mandel előbbi magas megbízatásai révén ismertek voltak, természetesen bizalommal fogadta őt nemcsak Lenoir és Zerffy s nemcsak Carosini, hanem Garasanin és Knicsanin is.

Carosini sok reménnyel beszélt neki Garasin ígéreteiről. Mutogatta kinevező levelét, instrukcióját Kossuthtól és állítgatta, hogy Garasanin már meg is ígért 50,000 embert segítségül a harc esetén.

Mandel ennél ugyan sokkal óvatosabbnak tartotta Garasinint, de azért maga is személyesen tapasztalhatta, hogy a szerb államférfi bizony alapjában véve elkeseredett ellensége Ausztriának és hogy Kossuthnak, Batthyánynak gyakran tesz szívessegeket a hazával való összeköttetések körül.

Knicsaninnal szintén többször együtt volt Mandel és ugyancsak elkeseredést tapasztalt nála az osztrák ellen. De másrészt jónak látja színleg fenntartani a barátságot s ezért viselkedik úgy, mintha az osztrák konzulnak szolgálatkész híve lenne. Mandel előtt azonban kifakadt: sohasem jutott neki eszébe, hogy osztrák érdekből fogjon fegyvert a magyarok ellen és mikor látta, még a harc alatt, hogy csalódott, kicsiny híjja volt, hogy nem állott a magyarok mellé.

Miután már így kellő személyes tapasztalatokra tett szert, haza készült ismét Mandel Lipót. Zsebében volt egy csomó levél és megbízatás Kossuthtól és más emigránsoktól, melyeket azok Carosinira bíztak s az őréa.

Az utolsó estén azonban szükségesnek látta mégis, hogy óvatosan körültekintgetve a sötétben, az osztrák főkonzul ajtaján is bekopogtasson.

Most már megértette Radosavlievics, hogy miért nem volt szabad Zerffy Belgrádból eltávolíttatnia.

A bécsi Mandel Lipót, Bach konfidenseinek sorába tartozott már jó régen. Amit az ő bátyjának Zerffy és mások jelentettek, az hamarosan az osztrák miniszter asztalára került.

És a párizsi Mandel, a doktor?

Miként lehet az, hogy a hozzá befutó jelentések mind azon eredetiben pár nap múlva Bécsben vannak már?

Amikor ő 49 augusztusában, kelletlenül bár, de Ausztriából visszautazott Párizsba, csakhamar véget ért a magyar harc is és azzal együtt a «bolond évben» elkezdett utolsó európai mozgalom. Helyes érzékű ember sejthette már, hogy más világ következik ezután. Mandel doktort az a veszély fenyegette, hogy régi politikai irányának alapeszméi divatját múlják és régi ismeretsége lekerül a politika színpadjáról.

Ekkor történt, hogy öccsét, a bécsi Mandelt, Bach a nemzetiségi összeesküvések kifürkészése végett Párizsba küldte.

Mandel Lipót nem titkolta párizsi bátyja előtt, hogy összeköttetései vannak Bachhal s az nem is volt ezen meglepetve.

Beszéltek a politikáról. A kilátások rosszak.

A doktor némi megfontolás után most már egyenes útra lépett. Asztalhoz ültette öccsét és diktálta neki: «Egy magyar születésű orvos, ki már 15 éve lakik Párizsban, jó szociális állással, előkelő politikai ismeretséggel, kedvező feltételek mellett tudósításokkal szolgálna».

Persze, Bachnak nem kell tudnia az ő nevét s Bécsbe nem szabad eljutnia az ő kezeírásának; vigyázni kell, hogy az ő politikai egyénisége itt Párizsban soha gyanússá ne váljék.

Ez volt az egyik legszebb eredmény, amelylyel Mandel Lipót bécsi megbízóinál jelentkezett. Kissé becsapta bátyját, mert nevét nem hallgatta el, de az legalább biztonságban tudja magát teljesen.

Így jutnak tehát Zerffy jelentései egytől-egyig Bécsbe.

S Zerffy megérezte, mit kívánnak tőle. Jelentései hovatovább mást sem tartalmaztak, mint leleplezéseket Kossuthról és üzelmeiről, a valódi szabadelvűség megbotráncozásaival

kísérve, Levelezésbe igyekezett lépni a vezető emigránsokkal és azok levelét mindig mellékelte jelentéseihez. Idővel mindenki beszélte már, hogy Zerffy jelentései Bécsbe kerülnek, csak ő maga nem akart tudni arról. Mikor a bécsi Mandel meglátogatta őt, akkor sem mondták ki egymás szemébe, amit mindketten tudtak és talán csak lopva mosolyogtak néha, amikor megbeszélték, mire figyeljen és mit jelentsen elsősorban Zerffy.

Mandel belgrádi látogatása alkalmából Kossuthnal is levelezésbe akart lépni. Ismerte őt már a márciusi események idejéből. «Én megbízásban vagyok itt» — írja neki sokat sejtetően — «és nem minden összeköttetés nélkül!» «Ha akarja, lépünk érintkezésbe» — veti aztán oda hanyagul, mintha inkább Kossuth érdekében állana a dolog. És mint-hogy bécsi dolgok elintézésére is ajánlkozik, Kossuth Kiutahiában rá is vezette levelére az ő szép gyöngybetűivel: «Alkalom Bécsbe».

Mandel Carosini előtt úgy tüntette fel magát, mintha a császárság összes elégedetlen nemzetiségi politikusával bizalmas összeköttetésben állana; Carosini szerepe lett volna az, hogy Kossuth érdeklődését ez irányban felcsigázza, de az olasz szerencsére bizalmatlan volt a túlzóan liberális bécsi küldöttel szemben. Kossuth tehát valószínűleg nem kezdett levelezést Mandellel, pedig bizonyára némi önigazolással gondolhatott vissza az időkre, amikor még együtt volt vele Pesten.

Amikor ugyanis a párizsi Mandel negyvennyolc kora tavaszán a francia köztársasági kormány megbízásából keletre utazott, bécsi öccsével együtt meglátogatta a magyar ellenzék vezéreit is. Az új köztársaság bizalmas küldöttének megjelenése persze felvillanyozta az amúgy is forrongó kedélyeket. Kossuth nyíltan beszélt Mandellel az ellenzék terveiről, a franciákba vetett reményekről Bécs abszolutizmusával szemben.

Deák ezért igen megharagudott Kossuthra. Ő bécsi kémnek nézte a doktort. Egyik oka lett ez az eset Kossuth és Deák egymástól való elhidegülésének. Kossuth vigyázatlansága fölfedte Bécs előtt az ellenzék forradalmi hangu-

latát és jogossá tette a kormány bizalmatlanságát a kritikus időkben.

Deák gyanújának nem tudta más okát adni, mint azt, hogy a párizsi doktor bécsi dialektusban beszélte a német nyelvet. Az ellenzék fürgébb és harciasabb tagjai bosszankodtak is Deák érthetetlen öreguras előítéletei miatt. Köztük Pulszky Ferenc is, a későbbi londoni magyar követ. Humorosan írja le emlékirataiban a nagy napok ez epizódját és végül megjegyzi: «Mandel doktor pedig még ma is nevet azon, hogy Deák őt egykor osztrák spiclinek tartotta».

*

Radosavlievics ezután nagyobb biztonsággal forgolódhatott a szerbek között, azzal a tudattal, hogy az emigráció most már belső megfigyelés alatt is áll.

A fejedelem érezte súlyát a szolgálatnak, melyet kormánya a forradalmárok kiutasításával tett Ausztriának. Bizalmas viszony fejlődött ki az érdekek kölcsönösségének alapján.

«Mintha hívtam volna, soha jobbkor nem jöhetett» — sietett egy ízben Radosavlievics elé, mikor az május közepén meglátogatta. Már Garasaninért és Petronievicsért is üzent. Biztos forrás szerint Vucsics és az Obrenovics-párt készül valamire a közel jövőben. Zimony a cinkosok fészke.

Radosavlievics maga ment át ez ügyben Zimonyba, titokban, hogy az orosz konzul meg ne tudja. Bécsbe is jelentést tett és a fejedelem izgatottan várta onnan a pártfogó választ. Közben rémeket látott: Vucsics az orosz konzullal kocsikázik tüntetve a nyilvánosság előtt. Radosavlievics még arra is vállalkozott, hogy óvatosan kifürkéssze az orosz. Az persze nem akart tudni semmiről, de igen kedvetlenül beszélt a fejedelem mostani tanácsadóiról.

Végre megjött a bécsi utasítás.

A fejedelem bizony ne becsülje kevésre ellenfeleit.

Ausztria azonban kész támogatni őt. Meg fogja figyeltetni Vucsics párthíveit. A hatóságokat pedig máris utasította, hogy Obrenovics Mihályt, ki épp most utazik a Dunán Oláhországból Bécsbe, ne engedjék megállani a szerb határon.

Közölje mindezeket Radosavlievics a fejedelemmel.

Május végén tehát teljesnek látszott az osztrák-szerb egyvetértés. A zimonyi tábornokot nagy ünnepélyességgel fogadta belgrádi látogatása alkalmával a fejedelem.

S hogy minden símán menjen ezentúl, Radosavlievics udvarias látogatásával lepte meg Fonblaque angol főkonzult is és örömmel jelenti Bécsbe, hogy láthatólag sikerült kiengesztelnie őt a zimonyi kellemetlenségek ügyében.

III.

(Mindenki mindenki ellen. — Viharfelhők a Duna fölött. — Egy magányos vándor a Balkánon át. — Kossuth proklamációja és a szerb és osztrák államnyomda.)

S amikor a dolgok legszebben rendeződtek, az emigránsok kinn voltak Szerbiából, Fonblaque Zimonyból; amikor Ausztria keze mosta Szerbiáét és viszont, egymás ellenségeinek üldözésével; és mialatt Radosavlievics azt hitte, hogy Belgrádban mindent kezében tart, nyílt vagy titkos módon: közben Garasanin szíve máris újból megnyílik Kossuth sürgető és rábeszélő szavai előtt.

Sőt talán ez időben nem is sürgetett olyan nagyon Kossuth.

Éppen azon tanakodott ő messze fogságban, hogy felmond Carosininak. Nyúlfarknyi jelentéseket küldött csak mindig az ágens; igaz, jelekkel kellett írnia s az igen hosszadalmas, lekésik az ember erről vagy arról az estélyről, hol fontos érdek követeli megjelenését s hol azonkívül is igen jól érzi magát a pezsgővérű olasz. Valóban, még ma is bosszankodni lehet, ha az ember jelentéseit olvassa; ilyen szükszavúan szólni távoli elszigeteltségben élő, forró fantáziájú megbízójához, aki türelmetlenül számítja gyéren járó és mégis oly drága póstái érkeztenek napját! És Carosini jelentései soha egy lépéssel sem mozdulnak előre. «Garasanin dolgozik az együttműködés tervezetén, de még nem készült el». — «Garasanin biztosított arról, hogy mindig szavának

áll; a segély módja és mértéke a szerint fog igazodni, amint azt a körülmények kialakulása meg fogja szabni».

Egyelőre jól leszidta Kossuth az ügynököket, ezért is, meg azért is, mert mindig az orosz konzulhoz jár és ezzel kompromittálja Kossuth politikáját a török kormány előtt.

De bizonyára megbánta szigorát Kossuth, amikor — keresztezve a dorgáló levelet, — Carosini újabb jelentése megérkezett hozzá. Azt jelenti ebben az ügynök, hogy Garasanin, aki pár héttel előbb kitisztította Szerbiából az emigrációt, most váratlanul beleegyezett abba, hogy a száműzött magyarok, kik még százszámra lézengtek céltalanul a török birodalomban, Szerbiába menjenek. Sőt alkalmazást is ígért nekik, lehetőleg a szerb hadseregben.

Súlyos eredmény volt ez Kossuth számára. Lehet most már készülődni a magyar határokon.

Egy kissé túlságosan bizonyosra jelentett ismét Carosini. De tény volt, hogy a miniszter valóban kész volt újra szemethunyni az emigránsok megjelenése fölött és vállalni a kellemetlenségeket, melyek e miatt az osztrákkal támadhatnak.

Pár héttel később meg végre teljesíti régi ígétét: megadja az együttműködés feltételeit, melyek mellett Szerbia hajlandó lesz a jövőben együtt küzdeni a magyarokkal. Nehéz feltételek Kossuth szempontjából, mert Magyarország szerb területei számára autonóm kormányzatot követelnek, de aránylag mérsékeltek szerb szempontból, mert területátengedést nem kívánnak a most tehetetlen magyar nemzet-től sem.

Talán egyelőre csak tüntetés akar lenni Ausztria ellen, de valószínűleg fontolgatta Garasanin annak távoli lehetőségét is, hogy a magyarokkal közös ügyet létesítsen valamikor.

Lehet, hogy a tavasszal kihirdetett vagy szentesítés alá került bécsi törvények izgatták fel újra Garasanint. Ausztria centralizációjának, a nemzetiségi egységek beolvasztásának céljait szolgálták azok. Szó sem volt a délszláv tartományok egyesítéséről. A vajdaság egyszerű osztrák kerület maradt, autonómia nélkül, lehetőleg német tisztviselőkkel. Horvátország sem járt sokkal jobban. A határőrvidék is megmaradt

közvetlenül a bécsi katonai kormány alatt. Jellasiak sikertelenül vitázott a horvát érdekek mellett; most végül nagy birtokadományokat kapott, ezután bizonyára hallgatni fog.

Miért maradjon hát nyugton Szerbia, miért alkalmazkodják Ausztriához?

Ime, a bosnyákok, bolgárok véres lázadásban törtek ki a török ellen. A belgrádi szenátus úgyis méltatlankodik, hogy a szerb kormány nyugton marad. Némelyek azt vélik, hirtelen meg kellene lepni a belgrádi várat és kiverni belőle a török őrseget.

De nem veszedelmesebb ellenség az osztrák? A török alatt évszázadokig is szerb marad a szerb, az osztrák kivetkőztetheti pár évtized alatt nemzetiségéből. Hivatalnokai, bírái, iskolái mind ezen dolgoznak.

A monarchia szerbjeinek kérdése most, az utolsó években aktualissá vált, most lehet valamit elérni, azután nehezen. Ha pedig egyszer a törökkel kezdi a leszámolást Szerbia, az osztrákkal hosszú ideig jóban kell lennie; kétfelé nem verekedhetik.

Valamit kell hát kezdeni.

Máris mennek a megbotránkozó jelentések Bécsbe: csak úgy tódulnak ismét errefelé a magyar emigránsok. Kossuth küldi őket.

A szép rendben megindult békülés helyett mindenki harca támadt mindenki ellen.

A többi szerb kormányférfi nem tudott tán sokat egyelőre Garasanin új útjairól. Azok más oldalra veszekedtek, ami Garasaninnak egyáltalán nem jött kapóra. Fonblaque-kal különbözött össze a szerb kormány. Hihetőleg a törökellenes hangulat okozta az ellentétet, mert az angol természetesen a török érdekek támogatója volt a szultán birodalmában. Közvetlen ok az volt, hogy Fonblaque konzulátusának egyik albán szolgálja valami mulatságon verekedett s a belgrádi rendőrség ezért huszonötött vágatott a talpára. Holott a saját szolgálai fölött való ítélkezés csakis a főkonzul joga volt. Fonblaque rögtön bevonatta a zászlót a konzulátus épületéről és futárt küldött Konstantintpolyba, jelentve a sérelmet a nagykövetnek. Goromba elégtételt követelt,

miniszterek bocsánatkérését, parádés tisztelgéseket, ágyúlövéseket és mivel a szerbek huzódoztak, késő ősziig folyt az alku ezek fölött.

Természetes, hogy a belgrádi pasa is mindjárt jelentette az ügyet Sztambulba, ahol a Portának is beleszólása lesz majd a dologba: itt az idő megmutatni, ki az úr Belgrádban.

Legfurcsább az volt, hogy az orosz konzul is az angolnak, halálos politikai ellenfelének, fogta pártját, Lássa Szerbia, mit ér el azzal, hogy hagyományos védnökét, az orosz hatalmat, elhanyagolja.

A lengyel ügynök tudott Garasanin és Carosini tárgyalásairól és most már nemcsak az olaszt, hanem a minisztert is orosz barátsággal, árulással vádolta.

Mikor Kossuth dorgáló levelet írt Carosininak, akkor tűnt ki az, hogy milyen kedvelté tudta tenni magát az ügynök a belgrádi diplomaták előtt. Az angol és francia konzul megleghangú levelet írtak Kossuthnak Carosini érdekében. Garasanin is erősen pártját fogta.

Mindazonáltal Kossuth egy küldötte jelent meg Belgrádban, egy Pápfy nevű volt honvédtiszt, hogy igazságot tegyen Zerffy és Carosini között, kik egymást orosz, illetve osztrák kémnek híresztelték.

Mindkettőt kihallgatta Pápfy. Járt Garasaninnál és Knicsaninnál is. A fejedelemtől valami pénzt is kapott.

Egy szép este aztán az osztrák konzulhoz állított be Pápfy, méltatlankodva, felindultan. Garasanin magához hívatta őt aznap, ráförmedt és tudtára adta, hogy másnap el kell hagynia Belgrádot. Ezt a bánásmódot ő nem tűri, inkább átadja magát Ausztriának. És bőven, igen bőven előadott mindent Radosavlievicznek, ami csak egy osztrák konzult akkoriban érdekelhetett. Látogatását a fejedelemmel, a miniszternél, Knicsaninnál; Kossuth terveit, tárgyalásait a szerbekkel. A konzul végül maga is lehiggadt; fecseg ez az ember. De azért megbeszélés szerint másnap Zimonyban színelég lefogatta Pápfy és Bécsbe vitette, hogy ott személyesen adja elő leleplezéseit.

Pesten átutaztában valaki ráismert Pápfyra, hogy az

a békében börtönök lakója volt. Szuronyok között vitték hát tovább Bécsbe. Ott addig faggatták, míg kiderült, hogy Kossuthot soha sem látta és csak saját szakállára működött Belgrádban. Minthogy komáromi kapituláns volt, nem csukták le, hanem vonatra ültették és Németország felé kitették az osztrák határon. Boldogítsa tovább a magyar emigrációt.

Sikerült azonban kissé kompromittálnia a szerbeket az osztrák előtt, de még inkább a magyarokat a szerbek előtt. Garasanin ezután még óvatosabb lett az emigránsokkal szemben.

Zerffyról pedig megtudták Bécsben, hogy Kossuth nem bízik benne, tehát Belgrádban nem lehet már használni őt. Rehabilitálni csak úgy lehet, ha az osztrák konzul követeli internálását Kiutahiába. Onnan azután, Kossuth mellől, újra értékes jelentéseket küldhet Mandel doktornak Párizsba.

Zerffy valószínűleg meg volt lepette, mikor Radosavlievics komolyan fellépett ellene a szerb kormánynál. Semmi kedve sem volt Kisázsiába menni fogolynak. Átköltözött hát hirtelen a török városba, mely a pasa fennhatósága alatt állott.

A pasa — s ezért volt igen bonyolódott a helyzet Belgrádban — pártját fogta minden magyar emigránsnak és letagadta Zerffyt az osztrák konzul előtt. Radosavlievics végül a sztambuli osztrák követ útján a nagyvezértől eszközölt ki parancsot Zerffy kiadatására. Ezzel zsebében ment fel hát újra a pasához. Az semmiképpen sem akart emlékezni Zerffynek még nevére sem, pedig a konzul tudta, hogy mindennap nála beszélget az. Végre megegyeztek, hogy másnap az osztrák konzulátus embereivel átkutatják majd a török várost.

A következő napon azonban már hiába keresték Zerffyt. Mint Radosavlievics kikutatta, a pasa adott neki úti igazolványt, a szerbek pedig titkon, regisztrálás nélkül, láttamozták azt. «Rettenetes itt a helyzet!» — panaszkodik jelentésében a konzul. «Mindenütt hazudozás, titkolódzás és a szerb hatóságok alattomban mindenkit pártolnak, kit Ausztria üldöz, ha különben maguknak semmi hasznuk sincsen is e pártfogásból».

Zerffy hitelét valóban helyreállította kissé ez az üldözés. Konstantinápolyba utazott, hol az emigrációt támogató idegen diplomaták pártját fogták, úgy, hogy jó ideig ott maradhatott még és onnan írhatta jelentéseit Párizsba.

*

Radosavlievicsnek ekkor már több bizalmasa volt Belgrádban és Zimonyban, nem kellett fájlalnia Zerffy távoztát. Egy volt honvédtiszt, Carosini barátja, a nyár végén Kossuthnak egyszerre hat levelét mutatta be az osztrák konzulnak. Zimonyban egy ügyvéd figyelt titokban a magyarokra, Pancsován pedig egy másik úriember tartotta szemmel főként az éjszakai csónakázókat a Dunán. Sok pénzt költött Ausztria erre a pontra.

Új szereplő volt a versenyben Kräutner tábornok Zimonyban, aki mohó szorgalommal figyelgetett és végnélküli jelentéseket írt Bécsbe. Radosavlievics csakhamar riválist látott benne és nemsokára kölcsönösen ócsárolták jelentéseikben egymás értesüléseit.

A Kossuth által megindított emigráció már valóban tömegesen jelentkezett Szerbiában és Garasanin türte és védte azt. Hazulról is megindult, most már nem a menekvő, hanem az összeesküvő volt honvédek lopódzása Belgrád felé. Kräutner egy ízben egész társaságot fogott le fegyverekkel és Kossuth bankókkal. Híre járt annak is, hogy Kossuth maga is ide szándékozik titokban és Radosavlievics Béccsel egyetértésben tervet dolgozott ki, hogy miként fogja majd el őt Carosini említett barátjának segítségével.

Radosavlievics még mindig szeretné védeni a szerbeket. Nem sajnál időt és fáradságot Garasanin meggyőzésére. De Ausztria intézkedései a nemzetiségi kérdésben kivesznek minden érvet kezéből.

1850 őszén komolyan latolgatja azt, hogy számíthatnak-e a magyarok Szerbia segítségére háború esetén és úgy hiszi, még Garasininről sem lehet feltenni ilyesmit.

Az azonban való, — írja Bécsbe, — hogy az odaát lakó szerbek autonómiáját igen kívánja itt a fajrokonság érzése. És a Vajdaság népe — folytatja aztán az öreg katona nem

minden célzás nélkül és merészségének sejthetőleg tudatában — bármilyen bizalommal várja is az osztrák ígéretek beváltását, mégis könnyen elfelejtkezhetik magáról valami hirtelen esemény hatása alatt. Mert e lakosság — és Bécsben pirossal aláhúzzák e szavakat — a legnagyobb fokban elégedetlen. Különösen azért, mert minden szerb hűség és véráldozat után is németek, sőt magyarok tartják kezükben a hivatalokat, pedig a szerbek közt is van elég arra való ember.

Nem lehet tehát tagadni, hogy a hangulat odaát, ha nem is fenyegető, de legalább is komolyan aggasztó.

Ezt a mondatot ismét megjelölték piros ceruzával Bécsben. Más oldalról is így szóltak a tudósítások a szerbek zúgoló-dásáról, a németországi lapok pedig cikkeket hoztak a várható lázadásokról.

És éppen ez ősszel, amikor Ausztria és Poroszország között minden nap várni lehet a háború kitörését! Schwarzenberg herceg a német egység kérdésében ismét hajmeresztő akrobata-mutatványt produkált, kockára tévén a még gyöngye monarchia sorsát.

Persze mindenki, kinek szive vágya volt, hogy egy óvatlan pillanatban derékon kaphassa az osztrákot, feszülten figyelt e hónapokban az európai diplomácia sokat jelentő halk mozdulataira.

*

Júliusban egy Dömötör János nevű bánáti születésű emigráns indult el Sztambulból Belgrád felé. Zsebében Kossuth ajánlólevele Garasaninhoz, keblében még a kormányzóval való kiutahiai együttlétnek bensőséges emléke. Carosini segítőtársául küldte Kossuth ezt a már öregedő, de azért kemény magyart, aki ismerte a délvidéket és tudott szerbül is. Az ő feladata lesz a dunai magyar tájakok megszervezése.

Gyalog indult neki Dömötör a Balkánnak, minthogy a pénz, melyet Kossuth Konstantinápolyban az ő küldetésére kijelölt, mint sok más ilyen esetben, ezúttal is csak a jó reményben létezett.

Természetes, hogy az osztrák már akkor tudott Dömötör feladatáról, amikor az Kiutahiában Kossuthtól elbúcsúzott!

Radosavlievics is mindig pontosan értesülve volt, hogy merre rójja az öreg az úttalan török országútakat.

Garasaninnal egy vidéki fürdőhelyen találkozott Dömötör. Fürkészsze nézett rá a miniszter, miután elolvasta Kossuth levelét és többször kérdezte, hogy mihez szándékozik fogni Szerbiában. Dömötör egyre csak azt felelte, hogy várja ő excellentiája parancsait.

Miután egy ideig kölcsönösen így manővroztak és mindegyik a másikra akarta hárítani a kezdeményezést, Garasanin végül mégis csak megkérdezte, hogy mint határozott Kossuth Carosini felől, és örömet mutatott, amikor Dömötör Kossuth nevében erősen dicsérte az ügynököt. Nyiltabb és szívesebb lett erre Garasanin, de Dömötör mégis megértette, hogy Kossuth túlságos reményeket táplált benne.

Érdemleges beszélgetésre a politikai kérdésekről nem került köztük a sor. Garasanin jóakaratóan bocsátotta el Dömötört és ígérte, hogy gondoskodik majd róla. De hetek múltak, a miniszter még mindig fürdön volt és Dömötör alig tudta valahogyan fenntartani magát Belgrádban. Carosini segítségével.

Gyalogos vándorlása alatt jól megfigyelhette a szerb nép hangulatát. Sok időnek kell még lefolynia — jelenti Kossuthnak — míg a szerb népre számíthat a magyar. A gyűlölet mély. Ünnepnapokon, kocsmákban, poharazás, politizálgatás közben, minden nemzetről hallott valami jót és rokonszenveset az észrevétlen utas. Csak a magyar volt mindig a gyűlölt örök ellenség, családok kiirtója, otthonok feldúlója, templomok megbecstelenítője. Nem is ajánlja Dömötör a magyar emigrációnak tömeges idevonulását. Még fellázad ellenük a nép.

Kossuth is realisabban gondolkozott már a szerbekről, mint első felbuzdulásában. Amikor Garasanin feltételeit Carosini leveléből megtudta, keserűen fakadt ki válaszában; hiszen ez több és rosszabb, mint amire az osztrák ítélte el a magyart! Carosini azonban továbbra is igaz hévvel és látható meggyőződéssel beszélt Garasanin baráti szándékairól és Kossuth belenyugodott abba, hogy egyelőre minden kölcsönös kötelezettség és szövetkezés nélkül működjék Szerbiában, a miniszter jóakarató fedezése mellett.

Dömötör csakhamar szerzett is a hazával összeköttetéseket. Fonblaque maga nézett körül levélközvetítők után. Ismerős zimonyi kereskedők, hajóstisztek szívesen vállalták a dolgot. A következő lépés lett volna lázító proklamációk terjesztése a délvidéken. Kossuthtal bőven megbeszélte Dömötör azok tartalmát, külön-külön a horvátok, a szerbek és a határőrök számára. Most Belgrádban hamarosan el is készült fogalmazásukkal.

De nehéz volt titkot tartani. Kräutner tábornok kémrendszere fényesen megállotta az első nagy próbát. Megesett, hogy Fonblaque olyanokra bízta a leveleket, kik külön ezért ácsorogtak körülötte és egyenesen Kräutnerhez vitték azokat. Néha napokkal előbb jelzi Kräutner Bécsbe, hogy mikor fog majd egy-egy nagyobb csomag iratot átadni embereinek Fonblaque.

A proklamációkat meg úgy akarta megkeríteni a tábornok, hogy lefogatta Dömötör feleségét, ki hazulról férjéhez akart utazni és megüzente Dömötörnek, hogy csak a lázító iratok átadása után engedi szabadon az asszonyt.

Ilyen kellemetlenségek közt indult meg hát Dömötör tevékenykedése. De biztatóbbá vált a helyzet, mikor az osztrák-porosz ellentét mindinkább kiélesedett. Garasanin, úgy látszik, erősen dolgozott azon, hogy az esetleges alkalmat felhasználják a bosszúra az osztrákkal szemben. Dömötör most már elfelejti a szerb népet ott kint az erdők közt. «A szerb kormány a döntő tényező itt, csak az számít és nem a közhangulat, mert nincs a földön olyan kevésbé önálló nép, mint a szerb.» Garasanin minden módon tartja Dömötört, bár az osztrák követeli kiutasítását. A fejedelem környezetébe is bejut és el van ragadtatva annak magyarbarát hangulatától. Végre még Knicsanin is meg kíván ismerkedni vele. Rég megbánta — mondja neki is a szerb hadvezér — hogy a magyarok ellen küzdött; ha még egyszer alkalma nyílnék, a magyarok mellé állana. «De azért azt a kutya hajdú Perczelt, ahol megkapnám, rögtön felakasztatnám» — tör ki mégis volt ellenfele, a most számüzött magyar tábornok ellen.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha Obrenovits Milos 1850 végén «átutazóban» egyszerre csak ismét megjelent

Zimonyban s az osztrák tábornok ágyúlövésekkel tisztelgett hajójának. Az orosz főkonzul véletlenül ismét Zimonyban időzött ekkor.

Sándor fejedelem izgatott és keserű szemrehányásokat tett Radosavlievicnek, aki zavartan védekezett.

Pedig az osztrák konzul nem volt semminek sem oka, ő soha fel nem hagyott mindkét oldalon békítő politikájával. Örömmel jelentette például Bécsbe, hogy Knicsanin milyen keleti módon föllengző levelet írt neki a császár nevenapja alkalmából októberben: mennyire büszke arra, hogy a «Gesammt-monarchie» üdvéért harcolnia alkalmat adott neki az Ég s hogy milyen hálás a kegyekért, kitüntetésekért, melyekben a császár őt részesítette. Majd utóbb, november vége felé, bizalmas kéréssel fordult hozzá Knicsanin: terjessze fel azon hő óhaját Bécsbe, hogy a küszöbön álló osztrák-porosz háborúban két társával mint önkéntes harcolhasson az osztrák seregben.

Nem is hitte el Radosavlievic az újabban ismét feltűnedező híreket, hogy Knicsanin a magyarokkal tart fenn összeköttetést. Komiszul kellemetlen volt hát a helyzet, amikor, február elején, egyszer barátságos látogatásra lépven be Knicsanin ajtaján, Carosiniba és Dömötörbe botlott ottan, akiktől Knicsanin éppen nyájasan búcsúzkodott. «Az ember végül még tényleg Kossuthiánernek tartja majd önt!» — szólt zavarában kedélyeskedve a főkonzul, mikor egyedül maradtak.

Knicsanin, — mit tehetett, — sejtelmesen mosolygott. Ő tudja, mi a szóbeszéd, mi az aljas pletyka ellene. De nem törődik azzal, mert eljön az idő, amikor nagy és fontos leleplezésekkel szolgálhat majd Ausztriának.

«S valóban, azt hiszem, ez az oka, hogy Knicsanin viselkedése kétértelműnek látszik» — fejezte be jelentését az esetről Radosavlievic, jónak látván most már, az első kellemetlen percek után, mentegetni a szerb főnököt, ha az epizódot nem is merte egészen elhallgatni Bécs előtt.

Tehát most, ha már egyszer megígérte, előbb-utóbb valóban el kellett jönnie az időnek, amikor Knicsanin fontos és meglepő leleplezésekkel szolgálhat Ausztriának.

Két hét múlva végre elő is hozakodott azokkal.

Kossuth egy bizalmi ember útján hozzá fordult. (Sajnos, a bizalmi embernek nevét nem árulhatja el.)

Már három levelet írt neki Kossuth és panaszkodik, hogy tőle egyre sem kapott választ.

Kossuth és a magyarok sokkal nagyobb nemzeti létet ajánlanak a magyar szerbeknek, mint Ausztria. Lehetetlen kételkedniök abban, — mondta Kossuth küldötte, — hogy Knicsanin, tanulva a multon, ezúttal melléjük áll. A siker biztos háború esetén. A vajdaság forr az elégedetlenségtől az osztrák uralom ellen.

Ő, Knicsanin, hogy kifürkéssze Kossuth terveit, egyelőre biztatóan felelt, de tájékoztatást kért előbb eszközeikről, előkészületeikről.

Erre azonban nem érkezett semmi válasz.

Eddig tartottak a leleplezések, amelyek kissé zavarosaknak és gyanúsaknak látszanak még Radosavlievics simító fogalmazásában is. Inkább úgy hatnak, mint rejtett fenyegetés Ausztria ellen. Tán Radosavlievics sem bánta, ha ilyen hatást tesz jelentése.

Bécs nem is látta sok hasznát a leleplezés «új adatainak», de a fenyegetést kissé mégis kiérezte belőle. Utasította a főkonzult, hogy járjon csak sokat Knicsaninhoz, igyekezzék hatni rá és meggyőzni őt a magyarok törekvéseinek kilátástalan voltáról.

*

Dömötör leveleiből láthatjuk, hogy Garasanin nemcsak tudott az izgató proklamációkról, hanem azok nyomtatásáról és terjesztéséről is tanácskozott, bár némiképpen húztavonta is a dolgot. Valószínű mégis, hogy helyesen jelentett az osztrák kém, amikor azt írta, hogy a magyarok bizakodása szerint a kiáltványokat a szerb államnyomdában fogják titokban kinyomatni.

De ez mégsem történt meg; ellenben majdnem úgy hozta a sors, hogy a bécsi császári államnyomda nyomatta ki azokat.

Dömötör egy D. S. nevű belgrádi úrnak, igen képzett

jogásznak adta át a német kéziratokat pontos szerb fordítás céljából. A D. S. kezdőbetűket nem Dömötörtől, hanem Kräutnertől tudjuk, akinek ez az úr a kéziratokat rögtön bemutatta. Igen hosszú, elég ügyesen és a helyzetnek közeli ismeretével írt lázításoknak találta a tábornok azokat.

Közben Dömötört mégsem tarthatta tovább oly hosszú ideig Belgrádban Garasanin, az osztrák konzul követelődésének ellenére. Megegyeztek, hogy Kragujevácban üti föl tanyáját, hol már különben is több magyar emigráns tartózkodott. A proklamációk fordítása még nem volt készen, Dömötör tehát D. S.-nél hagyta az iratokat és a kinyomatás nyélbeütésével is őt bízta meg.

Kräutner akkor, vadászszenvedélyétől elragadtatva, azt a javaslatot tette Bécsben, nyomassanak ki egypár példányt a kiáltványokból az osztrák államnyomdában és ezekből küldjön D. S. pár darabot Dömötörnek, hogy az megnyugodjék. A többi példányt pedig a Kossuth-ágensek utasításai szerint küldjék be Magyarországra, kövessék azok terjedésének nyomait és leplezzék le ilyenformán az itthoni cinkosokat.

A titkos rendőrség és maga Bach is elfogadta ezt a javaslatot.

Így történt meg majdnem az, hogy a császár nyomdája nyomatta ki Kossuth proklamációit.

De a tervet előbb mégis a minisztertanács elé vitték s az elvetette azt, mert nem találta méltónak magához és mert különben is tartani lehetett attól, hogy a kísérlet minden haszon nélkül csak kompromittálja majd a kormányt.

Dömötör ezalatt mind kétségbeesettebben sürgette megbízottját Kragujevácból, szemrehányó levelekkel ostromolta, melyeket Kräutner mind mellékelte bécsi jelentéseihez.

Végül pénze is elfogyott Dömötörnek. Már felesége kicsiny ezüstjét is eladogatta. Pedig Garasanin már előbb felajánlott neki az egyik vidéki bányában egy állást, de ő nem fogadta azt el, mert onnan nem szolgálhatta volna a vállalt ügyet. Kossuth nehezen tudott pénzt küldeni; amikor Kiutahiában értesültek Dömötör nyomoráról, éppen semmi pénz sem állott Kossuth rendelkezésére, hívei gyűjtöttek és küldtek el hamarjában Dömötörnek pár száz piasztert.

Végül még azt is megkockáztatta Dömötör, hogy titkon újra Belgrádba menjen és személyesen próbálja meg jobb segítőtársakra bízni a kéziratokat. Nem sikerült neki és ezután visszasietett Kossuthoz, aki elhidegülve és gyanakodva fogadta. A török pedig, osztrák követelésre, lefogta őt Kiotahiában és ott tartotta a többiekkel, megakadályozván így, hogy balsikerét Szerbiában jóvátehesse.

IV.

(Valami bonyodalom kellene. — Kész a bonyodalom. — Nem lehet megállítani.)

Talán képzelődés, de úgy tűnik fel, hogy Radosavlievics jelentése in ez időben már valami mélabú ömlik át.

Ő mindkét félnek jót akart, császárájának és szerb fajának is. Áldozatokat hozott hű osztrák voltának, amikor oly szívből kívánta a szerb nép javát, hogy már nem is volt egészen őszinte saját parancsoló urával szemben.

Egvelőre még mindig hatalmi és baráti tényezőnek tartja magát Belgrádban. De látja már, hogy némelyeknél nem használ a rábeszélés és hogy komoly küzdelmet kell folytatnia ezek ellen. Részletesen eltervezgeti jelentéseiben, miként fog majd szakadatlanul működni a fejedelemsnél, szenátusnál, vezető politikusoknál egyesek ellensúlyozása és mások hatalomra segítése céljából.

Petronievícs, az öreg és mérsékelt külügyminiszter, sajnos, nyugalomba készül. Félő, hogy Garasanin lesz utóda. Radosavlievics egy Zivanovics nevű politikust szán erre a helyre és sokat beszél a fejedelemsnek érdekében. Zivanovics azonban több mint osztrák barát, nemrégiben még bizalmas osztrák szolgálathban állott, a tervet hát meghiusította Garasanin. A konzul most már arra törekszik, hogy Petronievícs egvelőre csak szabadságra menjen és helyettese Jankovics legyen, kit a konzul mint nagy osztrákbarátot dicsér. A világért se helyettesítse a külügyminisztert Marinovics, a parislínok feje, ki Fonblanquekal, Carosinival és «efféle emberekkel barátkozik. Időközben pedig Zivanovics kinevezésén szü-

telenül dolgozni mindig legodaadóbb kötelességemnek fogom tartani».

Garasanint talán zavarta az osztrák konzul alkalmatlankodása. Mind szabadabb mozgást engedett Szerbiában a felforgató elemeknek.

A magyarokon kívül csehek és horvátok is feltűnő számban kezdtek járogatni Belgrádba. Némelyik éppen a konzul titkos bizalmasa előtt beszélt a közeli forradalomról Prágában, Zágrábban. Az egyik cseh ifjút el is fogták Zimonyban. Bécsbe vitték, ahol meggondolta magát és bizonyos tollba diktált feltételek mellett Bach titkos szolgálatába szegődött, mialatt Belgrádban martirnak tisztelték őt.

Még jelentősebb volt Knicsanin folytonos ünneplése Prágában. Ausztria előzőleg leintette őt tervezett prágai útjáról, most azonban díszkardot hoztak onnan neki és ő testvéri üdvözlő iratokat váltott csehországi tisztelőivel. Közben pedig itthon csapatostúl szállították Munkács várába az összeesküvésen ért cseh diákokat.

A Duna mellett mind több gyanús ember settenkedett. A szerb kormány és az angol konzul jóakarata kedvelt átsurranó szögletté tette Belgrádot. Egy Mazzini-ágenst is elfogtak. Egy bécsi embernél zimonyi címek hosszú jegyzékét találták; ez az ember a vizsgálat alatt felakasztotta magát. Neveket emlegetett már Radosavlievics, melyek a hirhedt és gyászos Makk-féle összeesküvésben szerepeltek nemsokára.

Fegyvercsempészésekre figyelmeztették minden oldalról Belgrádot. Dömötör proklamációi pedig, ha kéziratban is, de nagy számban forogtak a városban és környékén.

A porosz-osztrák háború veszélye megszűnt ugyan, de Garasanin mintha úgy érezte volna, hogy nem szabad nyugton hagynia Ausztriát. Ha most, a negyvennyolcas szép remények után, cserben hagyja odaát élő fajtestvéreit, tán soha többé fel nem támaszthatja újra azok öntudatát.

Márciusban felszólította Carosinit, kérjen cikkeket Kossuthtól és társaitól, ő közölteti a belgrádi lapokban azokat, melyek nem nyíltan kompromittálók. Működjék Kossuth, hallassa hatalmas szavát hazáig. Ő is készülődik és helyt fog állani ígéreteinek.

Bizonyára nem akart fegyveres fellépést Garasanin. Valami tüntetésnek, bonyodalomnak érezte csak szükségét, hogy Ausztriát figyelmeztesse: Szerbia sohasem nyugszik. Valami olyan bonyodalmat látott volna szívesen, amely nem túlságosan komoly, de amelyben mindenki előtt neki lenne igaza és ezért az egész szerb kormány és közvélemény melléje állana. Ne lehessen azután mondani, hogy egy elvakult párt lármája volt az egész tüntetés.

*

Pár hónapja egy Deéssy Gerő nevű ifjú huszárőrnagy tartózkodott Belgrádban a többi emigráns között. Jó erdélyi familiából való, finom világias megjelenéssel, behízelt modorral. Carosini eleinte kissé vetélytársát is látta benne, olyan jól fogadták Deéssyt a társaságban. Később hire támadt, hogy osztrák spicli. Konstantinápolyból, sőt Kiutahiából is jöttek figyelmeztetések.

Deéssy mindazonáltal nem zavartatta magát társas életében. Szemébe utóvégre nem mondták a dolgot. Ha lármát csap, hangossá válik a gyanú és veszteni fog titkos megbízói véleményében használhatóságát illetően.

Mert ő valóban a spion szerepére adta magát. Még a mult nyáron megunta az emigráns nyomort, a sztambuli osztrák követségnél leleplezésekkel ajánlkozott. Sok mindent összebeszélt, igazat, hamisat, ami miatt idehaza egyeseknek kellemetlen zaklatásokat kellett azután elviselniök.

De jobb alkalom is jött az érdemek szerzésére, amikor Perczelné megkérte őt, mint gavallér embert, kísérje el férjéhez Kiutahiába. Itt aztán Kossuth asztalánál evett Deéssy, a beszélgetésekből el-elkapott valamit és végül sok rábízott levéllel indult vissza. Konstantinápolyba. Itt azonban Kossuth hívei rájöttek, hogy az osztrák konzulhoz jároгат. Rátörtek és a kezére bízott leveleket felnyitva találták.

Deéssy panaszt emelt Kossuthnál. «Nem tartozom azon emberek közé, kik a becsületességet csak affektálják, hogy annál gazabbak legyenek.» «Mindent elvesztettem, csak hazám iránti szerelmemet nem.» És felajánlja, hogy ingyen elfogadja

Kossuth ügynökségét Belgrádban. «Szilárd jellemekre van most ily helyen szükség.»

Ugyanis úgy beszélt meg az osztrák konzullal, hogy mivel Sztambulban hitele megrendült, Belgrádba fog menni titkos tudósítónak.

Bár több emigráns barátja pártját fogta, különösen Zerffy és az ő révén egy ideig néhány sztambuli diplomata is, mégsem sikerült lemosni róla a gyanút. Radosavlievicsnek tehát gyöngé segítség volt Belgrádban Deéssy. Elzárkóztak előtte és hosszú jelentéseiben bizony kevés volt a tartalmas értesülés.

Bántotta ez őt is, de az osztrák konzult is, akinek kém-szolgálatát riválisa, Kräutner tábornok, amúgy is lépten-nyomon lekicsinýelte. Carosini volt az, aki Kossuth figyelmeztetése alapján rossz hírteltette Deéssynek. Ellene fordult hát most Radosavlievics. Ha éddig a belgrádi társadalmi életre való tekintettel maga is szívesen hunyt szemet Carosini jelenléte előtt, most egyre hangsúlyozza Bécsben, hogy az olasz ügynök a legveszélyesebb ember Belgrádban. Dömötör, akinek ügyét Kräutner úgy felfújta, jelentéktelen egyéniség volt. Carosini eltávolításával lehetne igazán sujtani Kossuthon, de Garasaninon és Marinovicson is.

Kemény feladat ez. A szerb társaság szereti az olaszt. Ha pedig a szerbek nem tarthatnák már őt, megvédi Fonblanque, az angol konzul. Ha az nem, úgy Fonblanque, mint szárd konzul. Végső esetben átköltöztetik a török városba. És míg Bécs miatta Londonnal, Turinnal, Sztambullal levelez, hónapok telnek el, melyek alatt mindenki az osztrák konzulon nevet Belgrádban.

Deéssy tehát elhatározta, hogy ő fog végezni Carosinival. Levelet írt neki és párbajra hívta ki, mert tudomására esett, hogy Carosini őt osztrák spionnak nevezte.

Kissé merész lépés volt ez. Radosavlievics is csak utólag jelenti Bécsbe, bár nem tagadja, hogy előzetesen is tudomása volt Deéssy elhatározásáról. De hát Deéssy magyar emigráns, nem tartozik az osztrák konzul hatásköre alá, semmi köze hozzá a világ előtt.

Fonblanque mégis hivatalos ügyvé tette a dolgot. Fel-szólította Radosavlievicsot, hogy akadályozza meg a párbajt,

melyet az osztrák törvények is üldöznek és távolítsa el Deéssyt Belgrádból.

Ez azonban meghátrálást jelentene. Radosavlievics azt felelte, hogy nem avatkozhatik két ember magánügyeibe.

A bécsi vakmerő herceg, Schwarzenberg, maga is meghökkent kissé. Saját reszkető kezével írt Radosavlievicsnek: Vigyázzon, ne keveredjék bele a dologba! De — teszi hozzá igen rejtett biztatással, — neki is az a véleménye, hogy Fonblanque kétes egyént pártfogol Carosiniban. Kéri a további jelentéseket a fejleményekről.

Egyúttal azonban Turinban nyomatékosan is fellépett Schwarzenberg Carosini eltávolítása céljából. Az ügynök elfogott leveleivel igazolta a szárd kormány előtt, hogy az Kossuth ágense. A legyőzött szárdok semmi ürüggyel sem tarthatják majd így Carosinit és a belgrádi affér semmi esetre sem végződhetik majd osztrák kudarccal.

Deéssy eközben újabb és újabb kihívásokat küldött Carosininak és egy végsőt, melyben gyávának jelentette ki őt, aki becsületes társaságba nem való.

Carosini — írja Radosavlievics — nevetségessé van téve. Csak szolgájával mer járni az utcán, kit két pisztollyal és handsárral fegyverzett föl. Az orosz konzul is megijedt a botránytól és kijelentette, hogy ezentúl nem érintkezik Carosinival. Ez nagy nyereség, mert az ő társasága eddig igen sokat használt annak. Deéssy becsületét ellenben igen emelte az eset; megnyerő külseje és úri modora minden társaságban kedvelté teszi.

De máris értesült arról Radosavlievics, hogy Fonblanque élénken forgolódik a szerb hatóságoknál. Garasanin észrevehetőleg kedvvel látta a botrány-magvat ily erőteljesen kicsirázni. Sikerült is a szerb kormányt megfelelően hangolnia; éppen e napokban valósággal lázítóan osztrákellenes cikk jelent meg az egyik belgrádi lapban, mely köztudomás szerint közel állott a szerb kormányhoz.

Jankovics, Radosavlievics kedvence, ki az ő támogatásával csakugyan Petronievics helyettese lett a külügyek élén, egy napon megjelent az osztrák konzulátuson és bizalmasan kérte Deéssy rögtöni eltávolítását. Radosavlievics

ingerülten felelt. Erre írásos felszólítást kapott : Szerbiában ismeretlen és tiltott dolog a párbaj, a szerb kormány nem nézheti békén az ilyen provokálást. Távolítsa el Deéssyt vagy adja át a hatóságoknak, hogy elbánhassanak vele.

Most már azonban nem lehet engedni. Radosavlievics hivatalosan kijelentette, hogy Deéssy hazatérésre jelentkezett nála, tehát ezennel védelmébe veszi őt.

Jegyzék-háború támadt, mely mind szélesebb körökre terjedt ki.

Fonblaque jegyzékben követelte a szerbektől Deéssy megbüntetését, mint merénylőjét egy szárd alattvalónak. Jankovics újra írt Radosavlievicsnak. Az gúnyosan felelt: Miért éppen Deéssyt akarják eltávolítani a szerbek? Miért nem Carosinit, aki Kossuth leveleit mutogatja, melyek Deéssyt kémnek vádolják és ezzel maga is nyíltan elismeri, hogy ő Kossuth spionja?

A francia konzul is csakhamar belekeveredett a dologba. Radosavlievicsnak fülébe jutott, hogy az őt gyilkosok felbérlijének nevezte valahol.

Erre oda kell egyet vágni.

Amikor legközelebb a francia konzul tolmácsa Zimonybament, Radosavlievics Kräutner katonái által lefogatta és megmotoztatta őt, mint aki Carosinival való barátsága miatt gyanússá tette magát, hogy leveleket csempész át. A tolmács lármát csapott, szitkozódott, fenyegetődzött diplomata kiváltságainak megsértése miatt. Ezúttal tényleg nem voltak nála levelek. Kräutner tábornok — persze, Radosavlievics értesülései! — sietett tüntetőleg bocsánatkérő levelet írni a francia konzulnak.

Radosavlievics fel volt háborodva. «Egész Belgrád Kräutneren nevet, akit egy szolgaféle ember jól leszidott és aki ezek után mégis szaladt bocsánatot kérni» — írja Bécsbe. «Carosini helyzete ezáltal igen erősödött!»

Maga is átment Kräutnerhez. Szó szót követett ; összevesztek. És Radosavlievics, mihelyt újra szerb parton volt, jegyzékben követelte a francia konzultól a tolmács megbüntetését a szitkok miatt, mellyel az az osztrák katonákat illette.

A francia kimért göggel felelt. Radosavlievicssal nem kíván tárgyalni az ügyről, hanem kormányának jelentette azt.

Hír szerint pedig arra biztatta Carosinit, hogy Deéssyvel ne álljon ki, hanem kínálja fel az osztrák konzulnak a párbajt.

A szerbekkel is mind jobban összebonyolódott a dolog. Radosavlievics fölkereste Jankovicsot, észre akarta téríteni őt. Elmagyarázta, hogy Carosini most már nyíltan bevallja összeköttetését Kossuthtal, milyen szemtelen kihívása tehát Ausztriának az, hogy magasrangú szerb hivatalnokok, mint Marinovics és Magasinovics, barátkoznak vele. Sőt nyilvánosan helyeslik is azt, hogy Carosini Deéssynek, az osztrák spionnak, megtagadta a lovagias elégtételt.

Jankovics most ismét a régi jóbarátnak mutatkozott. Megnyugtatta a konzult és biztosította őt, hogy el fogja tiltani a hivatalnokokat minden további érintkezéstől Carosinival.

És másnap: kart karbaöltve, barátságosan csevegve sétált el az utcán Marinovics és Carosini Radosavlievics mellett.

Az osztrák amúgy is állandó izgalomban élt már a konzulokkal, Kräutnerrel, a szerb hatóságokkal való veszekedések miatt. A jó szó itt tehát már nem használ. «Felismerem szükségét annak, hogy a szomszédbaráti jó viszony ily szemérmetlen kigúnyolása után a hajlíthatatlan szigornak útjára lépjek» — írja jelentésében.

Hazarohant és jegyzéket írt a szerb külügynek : mindenkit, aki a felforgató pártnak most már nyilvánvaló spionjával, Carosinivel érintkezik, a legszigorúbb vizsgálat alá fog vétetni a Zimonyba való határátlépésnél. Amiről a külügyi igazgatóságot annál is inkább értesíti, mert, sajnos, ezt a rendszabályt annak több hivatalnokára is alkalmazni kell majd.

Belgrád akkor alig élhetett meg Zimony nélkül. A konzul tudta hát, hogy intézkedése súlyosan fogja érinteni az illetőket. Jegyzéke pedig egyúttal meg is szégyeníti a szerb külügyi hivatalnokokat, amikor forradalmi összeköttetések gyanúja miatt megmotozással fenyegeti őket.

Radosavlievics ezután a fejedelemhez sietett.

Emlékeztette őt arra, hogy Ausztria milyen készséggel

járt kezére az Obrenovicsok távoltartásában. Mi lesz, ha a szerb példát követik ezentúl odaát? Vesztébe rohan a fejedelem! Garasanin és társai mind a köztársaságon dolgoznak, egyedüli igaz barátja a fejedelemnek az osztrák kormány.

Sándor fejedelem eleinte «üres, az említett klikk által szájába adott» kifogásokat próbált felhozni, de «amikor beszédem az ő állását illető viszonyokba erőteljesebben behatolt», találva érezte magát és színlelés nélküli forró barátságát emlegette Ausztria iránt. «Közben azonban, sajnos, mégis észrevehető volt nyilatkozatain az az ingatag önfenntartási félelem, ami minden energikus elhatározását meg szokta fojtani».

Úgy látszik, alaposan kipakolt a fejedelem előtt a felingerült konzul. Még odahaza is folytatja elkeseredett elmélkedését. A fejedelem — írja jelentésében — maga is érzi, hogy tanácsadói apránként minden hatalmat kivesznek kezéből. Reszket azonban a kezdeményezéstől. Gyakran sikerült őt valamire rábeszélni és másnap már megint visszavonta ígéretét, Garasanin tanácsára, vagyis inkább fenyegetésére. Csak azt kell előtte emlegetni, hogy a nép sváb befolyással fogja őt gyanúsítani, és mindjárt meghátrál.

Garasanin kétségtelenül az elnökségre törekszik. Gazdag ember, parancsoló külsővel, sok szellemmel és bátorsággal. Hányszor beszélt neki hosszan és bizalmasan, hányszor kísérelte meg, hogy Ausztria mellé vonja őt: a Vojvodina szerbjei! ez volt mindig felelete. Csak körül kell kissé tekinteni, csak bele kell nézni a lapok híreibe és lehetetlen meg nem hallani a vajdaság népének égrekiáltó panaszait.

Az ilyen beszélgetésekről eddig nem is tett jelentést a konzul. Most azonban már leszámolt mindennel.

Szerbia — mondja — a biztos katasztrófa felé siet. Le kell törni hatalmi hóbortját, meg kell mutatni, milyen csekélység ez ország ahhoz, hogy a császári birodalom belső ügyeibe beavatkozhassek.

*

A vihar kitört hát és most már nem lehetett egyhamar lecsöndesíteni.

Úgy látszik. Garasanin ezúttal is győzött a fejedelemnél, mert Radosavlievics mindjárt másnap goromba jegyzéket

kapott a külügyi igazgatóságtól: az osztrák konzulátus jegyzékét, mellyel a szerb hivatalnokokat megfenyegette, nem tekintheti az igazgatóság egyébnek, mint fölösleges és méltatlan sértegetésnek.

Radosavlievics most már lehiggadt kissé. Ő csak azért küldte jegyzékét — felelte az igazgatóságnak — hogy a hivatalnokokat megkímélje a kellemetlenségektől a határon. Nem sértegetés, inkább barátságos lépés volt ez részéről.

Bécs felé is mentegetődzik egy kevéssé; érzi, hogy elragadtatta magát. De a szerbeket már nem kíméli. Ez az eset — írja, — leleplezte őket. A forradalom pártfogói ők és az angol és francia konzulok működésére csak kifogásul hivatkoztak mindig.

Most azonban a szerbek nem akarták abbahagyni a dolgot.

A zimonyi ujságban cikk jelent meg a Deéssy esetről, Carosini-ellenes szellemben. Belgrádban erre egy röpirat felelt, bizonyítva Deéssy spion voltát. Nem igaz, hogy Carosinit a társaság és az angol és francia konzul megtagadták a párbaj-ügy miatt: «igenis, Carosini még most is minden este vagy az egyik, vagy a másik konzulnál játszik kártyát». Mint Radosavlievics megtudta, e cikket a fejedelem gyermekeinek nevelője, egy horvát tanár írta, Marinovics javította, az angol és francia konzul vitte el egy belgrádi lap szerkesztőségébe. Ott azonban csak aláírással akarták közölni és ezért a szerb államnyomdában nyomatták ki röpirat alakjában.

A zimonyi lap visszafeleselt: Deéssy nemes úr, Carosini pedig gyáva kém, ki nemrégiben még gipszfigurákkal házalt Pesten.

Minthogy ez a cikk a szerb kormányt is támadta, Garasnin elkoboztatta a lapot, még az osztrák és orosz konzulok borítékolt példányait is.

Radosavlievics most már filozófus nyugalommal mondja el mindezt. Megtalálja a hangot, amellyel egy nagyhatalom képviselőjének beszélnie kell a kicsiny balkáni tartományról. «Zavartfejű pártvezérek igazgatják azt. Erőtéljes reform kellene, a fejedelmi hatalom kiterjesztése, a nép szerepének megszorítása e tanulatlan, műveletlen országban.»

Így folyt a civakodás, míg egy bécsi utasítás fordulatot nem hozott: a turini kormány kijelentette, hogy megvénja védelmét Carosinitól.

Fonblaque és Carosini többi barátai, mint Radosavlievics értesült róla, Garasanin házában tanácskoztak, hogy miként tarthatnák mégis Belgrádban védencüket. Meg van győződve arról a konzul, hogy valami furfanggal ismét csak húzni fogják majd a kiutasítást.

Bécs türelme most már kimerült. Utasítást írtak Radosavlievicsnak, jelentse ki, hogy ha Szerbia ezek után is halasztaná Carosini eltávolítását, *Ausztria ezt egyenesen ellenséges ténnynek fogja tekinteni.*

De hát háború mégsem támadt a Kossuth ágense miatt. Sőt el sem küldték ezt az utasítást Bécsből, mert közben megérkezett Radosavlievics jelentése, hogy Carosini végre mégis csak eltávozott.

Úgy látszik, Fonblaque abban bízott, hogy a sztambuli angol követ engedélyével úgyis hamarosan visszahozhatja kedvelt olaszát.

A búcsúlakomán — mint Radosavlievics jelenti — ott volt az angol és francia konzulátus tagjain kívül Marinovics és Magasinovics, a két szerb miniszteri osztályfőnök és a fejedelem családjának két nevelője. Kossuthot éltették és a hamaros viszontlátásra ürítették poharukat.

Az elutazás sem folyt le egész simán.

Carosininak igen fáj a dolog, jó helye volt Belgrádban. Panaszkodott az orosz és osztrák konzulátusok titkárjaira. Jóban volt velük azelőtt, ők csalták őt kelepcebe, kifürkészték, elárulták.

De számítás is volt abban, amit utolsó napon cselekedett Carosini. Deéssy módjára provokáltatta mindkét titkárt és amikor azok nem fogadták el a kihívást, levélben gazembereknek, gyalázatos spionoknak nevezte őket, kik megismerik csizmája sarkát, ha vele találkoznak.

Radosavlievics beugrott. Rögtön jegyzéket írt a szerb kormánynak, követelvén Carosini elfogatását és megbüntetését a titkárján esett sértésért.

Jankovics válasza is rögtön megérkezett. Nyilvánvaló,

hogy az már előre meg volt fogalmazva. A szerbek tudtak hát Carosini búcsú-fellépéséről és örömmel várták az osztrák konzul jegyzékét, hogy annak diadalát kissé megkeserítsék.

«Sajnálattal értesült a külügyi igazgatóság» — mondja a válasz — «az osztrák titkár provokáltatásáról és megsértéséről. Az igazgatóság azonban e szomorú esetben csak annak az erkölcstelen szokásnak első gyümölcsét látja, amely szokást a Deëssy-féle kihívásoknál éppen az osztrák konzulátus védelmezett és ezzel meggátolta, hogy annak terjedését Szerbiában a kormány még csirájában elfojtsa. A mostani kihívásért minden felelősség tehát egyedül az osztrák konzulátust terheli.»

Mindazonáltal megígérte a jegyzék, hogy Carosini elutasítását siettetni és addig is szigorú őrizet alatt tartja, hogy fenyegetését be ne válthassa.

Carosinit azonban mégis többen látták az nap a városban szabadon sétálni. Másnap este hagyta el Belgrádot, holmiját sem vitte magával, lakását sem mondta fel, mert, mint biztosra beszélte, hat hét múlva úgyszólván visszajön majd angol útlevéllal.

V.

(Hirtelen csönd támad. — Befejezés.)

A harc mindazonáltal folyt tovább.

A Kossuth-proklamációk ismét előkerültek s Radosavlievics gyanította, hogy ezúttal valóban a szerb államnyomda fogja sokszorosítani azokat.

Cserébe most már Radosavlievics sem tartózkodott a bosszantó csínyektől. Obrenovits Milos egy kitiltott osztrák hívét pár napra «véletlenül» áteresztette Belgrádba.

A belgrádi és zimonyi szerb lapok még mindig feleselgettek egymással. Garasanin végre kitiltotta a zimonyit Szerbiából. A Vajdaság főnöke pedig feleletül a belgrádi félhivatalosat a délvidékről.

Bécs panaszt emelt a szerbek ellen Sztambulban, amiért nem büntették meg Carosinit az osztrák konzulátus megsértése miatt. Londonban Fonblanqueot panaszolta be, hogy

veszélyes emigránsokat álnévre szóló útlevéllal segít. A francia konzul ellen Párisban szólalt fel, forradalmárok pártolása miatt.

A török külügyminiszter fel volt háborodva a szerbek ellen, amikor az osztrák követ előadta a panaszt. Carosiniról megvetőleg nyilatkozott: ő azt hallotta, hogy ez az alávaló ember emigráns társait is megesalta pénzükben.

Kéz alatt azonban módot adott a török, hogy Carosini a szárd követ védelme alatt bántatlanul élhessen továbbra is Konstantinápolyban.

Londonban Palmerston nyíltan és csodálkozó hangon felelt az osztrák követnek: semmi vétket sem lát abban, ha Fonblaque segíti az emigránsokat a monarchia határain kívül. Azt lehetne csak kifogásolni, ha a birodalom területén működnek így a főkonzul.

Párisban a külügyminiszter igen rosszalta a belgrádi francia konzul magatartását. Vizsgálatot ígért. De az osztrák követ nemsokára magánlevélben tudatta Schwarzenberggel, hogy a belgrádi konzul Napoleon kedvence és távoli rokona, legjobb lenne elejteni az ügyet.

A viszály hírére az öreg Petronievics is megszakította szabadságát és megjelent Belgrádban. Úgy látszik, sokat tárgyaltak az osztrák konzul ügyéről, míg végre Garasaninnak mégis sikerült annyit kivinnie, hogy a fejedelem egy igen kérlelő hangú levélben panaszt emelt Radosavlievics ellen Schwarzenbergnél a Deéssy-ügy miatt.

Bécs több tekintetben kifogásolta ugyan a főkonzul eljárását, de Radosavlievics visszahívása Garasanin diadalát jelentené. Ezért úgy döntött Schwarzenberg, hogy a panaszra egyszerűen hallgatni kell.

A nyár végén Garasanin a budai Császárfürdőben üdült és felrándult egy ízben Bécsbe is.

Mi történhetett ott vele, senki sem tudja határozottan.

Pedig óriási feltűnést keltő változások következtek e látogatás után Szerbiában.

Pár héten belül az összes emigránsokat kiutasították az egész ország területéről. Az idegen konzulokat is felszólí-

tották, hogy vonják meg védelmüket az emigránsoktól. Olyanokat is elküldtek, kik már régóta szerb alkalmazásban állottak.

Az osztrák császár nevenapját nagy pompával ülte meg Belgrád; ágyúszó, mise, parádé. A fejedelem, Petro-nievics, Jankovics személyesen jelentek meg az osztrák konzulátuson.

Garasanin ugyan nem, de azért ő is barátságos viszonyt tartott a konzullal. «Mintha a kormány mindenképpen jóvá akarná tenni elkövetett hibáit» — írja Radosavlievics.

Sokat találgatták a változás okát. Némelyek szerint Garasanint Bécsben megvesztegették, mások szerint erősen megfenyegették.

Való igaz, hogy Ausztria igen aggodalmasan nézte már a belgrádi fejleményeket és nem vette tréfára azt, hogy Szerbia országútja lett nyílt és titkos ellenségeinek. Valószínű, hogy Schwarzenberg fenyegetett, de bizonyára ígért is egyúttal, mert Garasanint fenyegetés egyedül nem hajlíthatta volna meg. A herceg pár hónapra ezután hirtelen meghalt, talán sírba vitte ígéreteit.

Lehet különben az is, hogy ma már ismeri a szerb történetírás a fordulat okát, csak nekünk nincs arról tudomásunk e történelemben való csekély jártasságunk mellett.

Elhagyta hát Kossuthot Garasanin, éppen amikor az kiszabadult Kisázsiából és a népek tomboló ünneplése között járt be két világrészt.

Az angol és francia konzul igen rossz néven vették a szerbektől ezt a változást.

Radosavlievicsot, mint gyilkosok felbérlijét, ezután sem tartották társaságukba valónak. A császár névünnepeén csak névjegyüket adták le az osztrák konzulátus pandúrjának. A francia konzul arról is kivakarta nevét és csak hivatalos címét hagyta rajta. Radosavlievics beküldte ezt a névjegyet Bécsbe s most is ott található az, a kivakart névvel, az osztrák külügyi levéltárban.

Nemsokára Sándor fejedelemnek volt nevenapja.

Addig minden konzul tisztelgett nála e napon. Most az

angol és francia távolmaradt. Ki sem mentették magukat, zászlót sem tűztek ki. Sőt Fonblanqueot éppen a hivatalos tisztelgés idején látták a fejedelmi konak előtt hanyagul öltözve sétálgatni.

Este katonazenés felvonulás volt a kivilágított városban és a tömegből kővel beverték Fonblanque sötéten álló ablakait. Őt magát is megismerték az utcán és meghajigálták, karján meg is sebesítették.

Rögtön bevonatta a konzulátusról a zászlót, magát és védenőit francia védelem alá helyezte és megszakította a szerbekkel az összeköttetést. Amikor másnap reggel Jankovics teljes díszben megjelent nála, hogy elégtételt adjon, kiüzent inasával, hogy semmiféle szerbet, még ha egy pék jönne is csak zsemléivel, nem akar szeme előtt látni.

Fonblanque szerint egy szerb hivatalnoki egyenruhában öltözött egyén biztatta a kődobálókat.

Igaz, — ismeri el az osztrák konzul jelentésében, — hogy szerb rendőrtisztek is voltak a közelben, de azért csak magánosok követték el a tettet.

A kődobálók között volt — vallja be Radosavlievics — három 10—12 éves osztrák fiúcska is.

Talán ezektől az ifjú politikusoktól tanulta el a szerb tömeg azt a kiáltást, mellyel az este, kőhajítások között, Fonblanque ellen tüntetett: «Le a Kossuth konzullal!»

*

Nem tudjuk, meddig haladt a szerb politika ebben az újonnan fölvetett osztrák-barát irányban. Radosavlievics már a békülés legszebb napjaiban is fölvetette a kérdést, hogy ugyan meddig is fog ez így tartani?

Különösen a fejedelem álhatatosságában kételkedett. Az, úgy látszik, mindinkább elvesztette lába alól a talajt. Végül már csak kisszerű családi politikával akarta biztosítani uralmát, vagyonszerzéssel, rokonok hivatalba ültetésével. Pár év múlva Garasanin és Vucsics letették őt a trónról és visszahívták az Obrenovicsokat.

Garasanin tehát mindig megmaradt a régi önfejű, elhatározott cselekvésű politikusnak.

Nem volt nagy barátja a magyarnak, de szerencsétlenségünkben sok emelkedettséget mutatott magatartásával szemben. Nem áltatta egyszerűen Kossuthot, de felhasználta, ha kellett, mint ahogyan viszont Kossuth is fel akarta használni őt. A magyarországi szerbek önálló nemzeti fejlődését általában véve inkább a magyarokkal való egyetértésben remélte elérhetni, mint az osztrák abszolút uralma alatt.

A török kérdést másodsorba helyezte. Sokszor volt ezért népszerűtlen odahaza. De amikor meghalt, őszintén gyászolta az egész kis országot.

Knicsaninnak, a szerb hadifőnököknek hatalmas alakját ezután is mindig ott lehetett látni a császár névünnepén rendezett parádékon. Halála után özvegye osztrák kegydíjat kapott.

Radosavlievics sokáig képviselte még császársját Belgrádban. Úgy látszik, meghiggadt, letett az érzelmek politikájáról és zavar nélkül intézte dolgait.

Fonblaque is hosszú évekig szerepelt még ott. De vele mindig történt valami különös. Pár év múlva, nem tudni miért, egy török katona szurkálta őt össze életveszélyesen.

Carosini hiába küldözgette epekedő leveleit Belgrádba, nem sikerült visszajutnia. Más világ volt már akkor Szerbiában. Kossuthtal is hidegebb lett viszonya. Carosiniban volt annyi önnállóság és férfiaság, hogy kérlelve bár, de erőlesen figyelmeztette a kormányzót, tartson ki a szárd királyhoz fűzött reményeiben, mert az fogja megteremteni mégis az egységes Itáliát és nem a köztársasági Mazzini titkos forradalmi szervezetei.

De ezek a figyelmeztetések elkéstek már. Kossuth egész lángolóssal hitt már akkor a nagy európai forradalomban, a császárok és királyok alkonyában.

Hiszen a hivatalos diplomácia, a hatalmon levő kormányok mind cserben hagyták őt és a magyarok igaz ügyét.

Ime, még a kicsiny Szerbia is félredobta őt Bécs egy intésére, oly hosszú és reménytkeltő hitegetések után.¹

HAJNAL ISTVÁN.

¹ A *forrásokról*. Előadásunk gerincéhez a bécsi Staatsarchiv konzuli, politikai rendőri osztályai és Bach titkosrendőri szervezetének iratai adták az anyagot. Kossuth és Carosini levelezése a Nemzeti Múzeum levéltárában található, úgyszintén Dömötör levelei is. A lengyelországi Zamorsky levéltár a belgrádi lengyel ügynök iratait adta.

A szerb nyelv ismeretének hiányában csak kerülő úton tájékozódhattunk a szerb viszonyokról. Segítségünkre e téren a keleti kérdésről szóló irodalom volt, valamint az egykorú hirlapirodalom.

E dolgozat adatai különben a Kossuth-emigráció történetének felkutatásával kapcsolatban kerültek kezünkbe, amely kutatásokra a Történelmi Társulattól nyertünk megbízást és nagylelkű támogatást.

NAPOS DÉLELŐTT.¹

(Elhagyatottabb részlet egy madridi ligetben. Balra pad. Verőfényes, enyhe októberi délelőtt.)

(Doña Laura és Petra jönnek, jobbról. Doña Laura hetvenesben járó igen szép öregasszony, hófehér hajjal, finom, gondosan ápoltságokkal. Koránál fogva bizvást beléphetett volna már a második gyermekkorba, de távol jár tőle. Félkezével napernyőjére támaszkodik, a másikkal komornája — Petra — karjába kapaszkodva.)

DOÑA LAURA. Csakhogy itt volnánk . . . Hála Istennek. Attól tartottam, elfoglalja valaki a helyemet. Milyen enyhén cirógat a nap . . .

PETRA. Valósággal éget.

DOÑA LAURA. Téged igen, a te húsz évvel. *(Leül a padra.)* Aj, ma egy kicsit jobban elfáradtam, mint máskor! *(Szünet. Petrára néz, aki türelmetlenül fészkelődik a helyén.)* Miattam mehetsz, ha kedved tartja, hadd kerüljessen a kerülő.

PETRA. Nem engem kerülget az, nagyasszony, hanem a ligetet!

DOÑA LAURA. Mégis csak inkább téged, mint a ligetet. Eredj csak, majd rátalálsz, de ne menj nagyon messzire.

¹ A szerzők andaluciai testvérpár. A mai Spanyolország legnépszerűbb színjátékírói. Minden sorukat mindkettejük nevével jelzik, mint félszázaddal előttük a Goncourt-testvérek. Alig vannak még túl az ötven éven, de darabjaik száma máris meghaladja a másfél százat. Ezek közül sok, s egyre több kerül diadalmasan színre a latin Európa többi országaiban is. E fordítás színházakkal szemben kézirat.

PETRA. Ott álldogál; ide néz; engem vár.

DOÑA LAURA. Tíz percig diskurálhattok, azután szépen vissza.

PETRA. Igenis, nagyasszony.

DOÑA LAURA (*visszatartja*). De hallod-e!

PETRA. Méltóztatik?

DOÑA LAURA. El ne vidd a kenyérmorzsát, te!

PETRA. Ejnye, csakugyan! már azt se tudom, hol a fejem.

DOÑA LAURA. A kerülőd kokárdáján.

PETRA. Tessék parancsolni. (*Kis papiros-zacskót ad át neki, azután el, balra.*)

DOÑA LAURA. Eredj, Isten hírével. (*A jobbfelé eső fákra tekintget.*) Már gyülekeznek a kis naplopók. Milyen pontosan megéreztek az órát! (*Fölemelkedik, jobbfelé megy s egymásután három marék kenyérmorzsát vet a fák közé.*) Ezt a legtolakodóbb betyároknak... Ezt a legpákosztosabb véneknek... Ezt meg a bőrükbe nem férő ifjú ficáncolóknak; azok a legaranyosabbak... (*Visszaül a padra s onnan gyönyörködik a madarak lakomájában.*) Hallod-e hékás, hát mindig tiéd legyen az első falat? ... Ismerlek, rossz pénz, ugyanaz vagy. Nagy, buksi fej, nagyra tátott száj... Akárcsak az intézőmé. Másik is megszimatolta már. Még egy. Most kettő egyszerre. Most meg három. Ez a pötty egészen idáig merészkedik. Az is jó, az a túlsó, nagyon jó; fölcsípi a magáét, visszaszáll vele az ágra és ott fogyasztja el; filozófus. Már egész felhő! De honnan kerül elő ennyi? Mintha ők maguk dobolnák ki; mindenfelé, mert még azokról a cseresznyefákról is ideszálltak. Na, na... csak semmi civakodás; jut is, marad is. Holnap pedig többet hozok.

(*Don Gonzalo és Juanito jönnek, balról. Don Gonzalo körülbelül Doña Laurával egykorú öregúr. Csoszogva jár. Bosszúsan dohogva közeledik, inasa, Juanito, karjába kapaszkodva.*)

DON GONZALO. Mihasznák! egyenesen naplopók... Okosabban tennék, ha a miséjüket mondanák...

JUANITO. Tessék talán itt helyet foglalni; ezen a padon csak egy magányos úriasszony ül.

(*Doña Laura arra fordítja a fejét s hallgatja a párbeszédet.*)

DON GONZALO. Hát még mit nem, Juanito! Magamnak akarok egy padot, egészen magamnak.

JUANITO. De ha nincsen!

DON GONZALO. Az a pad ottan az enyém!

JUANITO. De ha az a három pap már rátelepedett!

DON GONZALO. Keljenek föl!... Cihelődnek már?

JUANITO. Eszük ágában sincs. Igen belémelegedtek a társalgásba.

DON GONZALO. Mintha kibérelték volna a maguk számára... Ha egyszer papféle megül valahol, ember legyen, aki a helyéből kiveti! Erre gyere, Juanito, erre gyere.

(*Kemény elhatározással megindul jobbfelé. Juanito követi.*)

DOÑA LAURA (*fölháborodva*). De az Isten szerelmére, ember!

DON GONZALO (*visszafordul*). Ez nekem szól?

DOÑA LAURA. Igenis, uram, önnek.

DON GONZALO. És mi a baj?

DOÑA LAURA. Az, hogy elriasztja a verebeimet; pedig épp most kaptak ennivalót.

DON GONZALO. Mi gondom nekem a verebekre?

DOÑA LAURA. Annál inkább van nekem!

DON GONZALO. Ez a liget nyilvános sétatér!

DOÑA LAURA. Akkor meg mit méltatlankodik, hogy papok foglalták el a helyét!

DON GONZALO. Asszonyom, bennünket senki se mutatott be egymásnak. Meg se foghatom, honnan tulajdonít magának jogot arra, hogy megszólítson. Juanito, gyerünk.

(*Mindketten el, jobbra.*)

DOÑA LAURA. Ördög vigye a vén satrafáját! Totyakos öregember és még begyeskedik. (*Szünet.*) Na ennek örülök; azt a padot is más csípte el az orra elől. Még, hogy szét-riassza a madaraimat! Dühös vagyok... Úgy, úgy, keress csak egy napost; árnyékos pad úgyse kell... Szegény! A verejtékét törölgeti... Jön is már visszafelé. Több port ver föl a lábával, mint egy kocsí.

DON GONZALO (*arról jön vissza, amerre elment s most balfelé tart.*). Elkotródtak már a papok, Juanito?

JUANITO. Arról álmodozni se tessék, méltóságos úr; igen belémelegedtek.

DON GONZALO. Adta papjai! (*Kétségbeesve tekintet köröskörül mindenfelé.*) Ez is városi tanács? Még az se jut eszükbe, hogy ilyen napos délelőttre több padot álítsanak... Sehol semmi! Kénytelen vagyok mégis csak amellé az öreg-asszony mellé telepedni. (*Nagyokat fúj mérgében, mikor a pad másik végébe ül. Nagy méltatlankodással néz Doña Laurára, de köszön neki.*) Jó napot!

DOÑA LAURA. Nini, hát mégis idekerült?

DON GONZALO. Ismétlem, asszonyom, senki sem mutatott be bennünket egymásnak.

DOÑA LAURA. Ön üdvözölt, én válaszoltam.

DON GONZALO. Jónapotra jónapottal szokás válaszolni. Ezt kellett volna cselekednie.

DOÑA LAURA. Önnek pedig azt kellett volna cselekednie, hogy megkérdezze: megengedem-e, hogy helyet foglaljon ezen a padon. Mert ez az én padom!

DON GONZALO. Ebben a ligetben padja senkinek sincs!

DOÑA LAURA. Hiszen éppen az imént mondta, hogy a papoké a magáé!

DON GONZALO. Jó, jó, jó... befejeztük. (*A fogai közt.*) Vén locsogó. Inkább harisnyát kötnél...

DOÑA LAURA. Ne dörmögjön, mert akkor aligha férünk meg ezen a padon.

DON GONZALO (*zsebkendőjével a cipőjét csapkodja*). Ha rendesebben locsolnák az utakat, akkor sem esne ki a világ fenéke!

DOÑA LAURA. Ez se rossz! Cipőt tisztít azzal a kendővel, amelybe az orrát törli!

DON GONZALO. Eh?

DOÑA LAURA. Hát az orrát? azt kefével tisztogatja?

DON GONZALO. De asszonyom, micsoda jogan?...

DOÑA LAURA. A szomszédság jogan!

DON GONZALO (*tekintet nélkül minden udvariasságra*). Juanito, add ide a könyvemet, semmi kedvem tovább ízetlenkedni.

DOÑA LAURA. Rendkívül szeretetreméltó férfiú!

DON GONZALO. Hát ha egyre csak akadékoskodik...

DOÑA LAURA. Megvan az a hibám, hogy ki is mondom, amit gondolok.

DON GONZALO. Meg, hogy kelleténél többet beszél. A könyvemet, Juanito.

JUANITO. Tessék. *(Könyvet vesz elő a zsebéből és átadja. Azután a háttér felé sétál és jobbra eloldalog.)*

(Don Gonzalo, dühös tekintetét közben fityvást Doña Laurára függesztve, holmi prehisztorikus pápaszemet illeszt az orrára, azután még egy kézi nagyítót is elővesz s ezzel a nagyszabású optikai fölszereléssel készül olvasásba fogni.)

DOÑA LAURA. Már csak arra vártam, hogy egy teleszkóp is előkerüljön.

DON GONZALO. No hallja!

DOÑA LAURA. Kitűnő szeme lehet!

DON GONZALO. Mindenesetre jobb, mint a magáé.

DOÑA LAURA. Igen, látom.

DON GONZALO. Nem egy fogoly, nem egy nyúl tudná bizonyítani.

DOÑA LAURA. Vadászember?

DON GONZALO. Voltam... Hanem azért még... még... még...

DOÑA LAURA. Ne mondja!

DON GONZALO. De mondom! Minden vasárnap, bizony, leakasztom a puskámat, füttyentek a kutyámnak, bizony, és kimegyek a tanyára, a birtokomra, Aravaca környékén... Persze csak úgy, ölni az időt.

DOÑA LAURA. Így már értem. Eszerint az időt öli olyankor, ami persze egészen más valami!

DON GONZALO. Nem egészen! Mutathatnék én egy olyan hatalmas vadkanfőt a dolgozó szobámban...

DOÑA LAURA. Én meg mutathatnék egy olyan hatalmas tigrisbőrt a szalónomban... Na hallja! Hát ez is érv?

DON GONZALO. Ne legyen. De most már hagyjon békén asszonyom, mert olvasni szeretnék. Éppen elég volt a szóbeszédből.

DOÑA LAURA. Hát csak hallgasson el, azután tegyen kedvére.

DON GONZALO. Előbb szippantok egyet. (*Burnótos szelencét húz ki a zsebéből.*) De ezzel szívesen rendelkezésére állok. Parancsol?

DOÑA LAURA. Attól függ, milyen. Finom?

DON GONZALO. Jobb már nem is kapható. Izleni fog.

DOÑA LAURA. Nekem igen megcsavarja az orromat.

DON GONZALO. Az enyémet is.

DON LAURA. Tüsszent is tőle?

DON GONZALO. Hármat.

DOÑA LAURA. Én is mindig hármat. Milyen érdekes találkozás!

(*Miután mind a ketten szippantottak, arcuk el-elfintorul a kifelé készülődő tüsszentéstől, majd fölválta tüsszentenek.*)

DOÑA LAURA. Ha . . . pci!

DON GONZALO. Ha . . . pci!

DOÑA LAURA. Ha . . . pci!

DON GONZALO. Ha . . . pci!

DOÑA LAURA. Ha . . . pci!

DON GONZALO. Ha . . . pci!

DOÑA LAURA. Jézuskám!

DON GONZALO. Nagyszerű volt! Váljék egészségére!

DOÑA LAURA. Hasonlóképpen! (Ez meg is békített mindkettőnket.)

DON GONZALO. Ha megengedi, inkább hangosan olvasnék.

DOÑA LAURA. Olvasson, ahogy jól esik, engem nem zavar.

DON GONZALO (*olvas*).

A szerelem kín, bánat, szánom-bánom,

De mégis legfőbb jó e nagy világom.

Campoamor! Campoamortól való!

DOÑA LAURA. Ah!

DON GONZALO (*olvas*).

Szeretted s most lánya hajlik föled,

Kezed csókolva, mint egy püspökét.

Ezek a «Humorada» ciklusból valók.

DOÑA LAURA. Igen, a Humoradákából.

DON GONZALO. De én jobban szeretem a Siralmakat.

DOÑA LAURA. Magam is.

DON GONZALO. Azokból is van egy sorozat ebben a kötetben. (*Föllaiazza a Sivalmakat.*) Hallgassa meg csak ezt:

Elmult húsz év, és megenyhült a bú...

DOÑA LAURA. Kín elnézni, milyen töméredek okularé kell magának hozzá, hogy kibetűzze.

DON GONZALO. Asszonyom talán bizony szemüveg nélkül olvas, mi?

DOÑA LAURA. Magától értetődik!

DON GONZALO. Az ön korában?... Engedje meg, de ebben már kételkedem.

DOÑA LAURA. Adja csak ide azt a könyvet. (*Kikapja Don Gonzalo kezéből és olvas.*)

Elmult húsz év és megenyhült a bú,

Találkoztak s elhültek mind a ketten.

(— Én Istenem, hát ez az a fiú?)

(— Én Istenem, hát ezt a nőt szerettem?)

(*Visszaadja a könyvet.*)

DON GONZALO. Csakugyan! Irígylésre méltó szeme van.

DOÑA LAURA. (Hogyne. mikor az egész könyvet betéve tudom!)

DON GONZALO. Én nagyon szeretem a jó verseket... Nagyon!... Magam is irogattam fiatal koromban.

DOÑA LAURA. Jókat?

DON GONZALO. Ilyet is, olyat is. Espronceda barátom volt; Zorilla is, meg Bécquer is... Zorillával Amerikában smerkedtem meg.

DOÑA LAURA. Amerikában is járt?

DON GONZALO. Jó egynéhányszor. Először hat esztendő koromban.

DOÑA LAURA. Igazán kedves ember volt az a Columbus, hogy már az első útjára magával vitte.

DON GONZALO (*nevet*). No annyira nem, annyira mégse... Öreg vagyok, de személyesen mégsem ismertem ökelmét...

DOÑA LAURA. Lám, lám.

DON GONZALO. Ez is testi-lelki jóbarátom volt: Campoamor. Valenciában ismerkedtünk meg, odavaló vagyok.

DOÑA LAURA. Valenciai?

DON GONZALO. Ott nevelkedtem. Ott serdültem ifjúvá . . . Járt már arrafelé valaha?

DOÑA LAURA. Jártam. Valencia környékén. vagy két-három mérföldnyire a várostól van egy kis oszlopos kúria; ha meg van még, az emlékezik rám. Szép időket éltem benne. De már annak nagy ideje, igen-igen nagy ideje. Közel volt a tengerparthoz, megbújva a narancsfái, meg citromfái között. . . Mi is volt . . . mi is volt csak a neve? . . . Maricela.

DON GONZALO. Maricela?

DOÑA LAURA. Maricela. Ismerősen hangzik ez a név?

DON GONZALO. Meghiszem azt! Nem vagyok én olyan feledékeny . . . pedig öreg embert könnyen cserben hágy az emlékezete . . . Ott azon a narancsfás tanyán élt a legelragadóbb teremtés, akivel valaha találkoztam! Pedig volt dolgom elég asszonyfélével! . . . Várjon csak, várjon csak . . . Laura volt a neve. A vezetéknévére bizony már nem emlékszem . . . *(Töri a fejét.)* Laura . . . Laura . . . Laura Llorente!

DOÑA LAURA. Laura Llorente.

DON GONZALO. Tessék?

(Önkéntelen vonzalommal tekintenek egymásra.)

DOÑA LAURA. Semmi, csak eszembe juttatta a legjobb barátnömet.

DON GONZALO. Érdekes véletlen.

DOÑA LAURA. Bizony elég különös véletlen! Az «ezüstsavú leány».

DON GONZALO. Az «ezüstsavú leány» . . . Így nevezték a szántóvetők, meg a halászok is. Hiszi-e, hogy most is vonásról-vonásra magam előtt látom abban a kék harangvirágos ablakban? Mintha valóságosan előttem állana. Emlékszik arra az ablakra?

DOÑA LAURA. Emlékszem. Az ő szobájának ablaka volt. Emlékszem.

DON GONZALO. Órák hosszat könyökölt ki rajta . . . Akkor, az én időmben.

DOÑA LAURA *(sóhajtván)*. Meg az én időmben.

DON GONZALO. Eszményi volt, eszményi szép . . . Fehér, mint a frissen hullott hó . . . A haja koromfekete . . . A szeme

is olyan, de bársonyos tekintetű . . . A homloka sugárzó . . .
A termete karcsú, lenge, lágyan hajladozó . . .

Mily fölséges remekké is formálta

Isten az embertestek agyagát!

Álom volt, álom volt . . .

DOÑA LAURA. (Ha sejtenéd, hogy ő ül az oldaladon, hamarosan megtudnád, mit érnek az álmok!) Én is igen szerettem, a szívem mélyéből szerettem. Nagyon szerencsétlen volt. Boldogtalan szerelem.

DON GONZALO. Boldogtalan.

(*Újra egymásra néznek.*)

DOÑA LAURA. Maga is tud róla?

DON GONZALO. Tudok.

DOÑA LAURA. (Mily különös útjai vannak az Istennek! Hiszen ez az a fiú . . .)

DON GONZALO. A szerelmes ifjú, amennyiben ugyanarra az esetre gondolunk . . .

DOÑA LAURA. Párbaj is volt . . .

DON GONZALO. Igen, párbaj is . . . Az a lángoló fiatal-ember rokonom volt, akit igen szerettem.

DOÑA LAURA. Milyen érdekes! Rokona volt . . . Barátnőm, utolsó leveleinek egyikében, elbeszélte szerelmüknek igazán romantikus történetét.

DON GONZALO. Plátói szerelem volt. Egyetlen szót se váltottak soha.

DOÑA LAURA. A fiatalember, az ön rokona, minden délelőtt végiglovagolt a vadrózsás úton; mikor az ablak alá ért, főlhajított egy csokor virágot, a leány meg elkapta.

DON GONZALO. Délutánonkint pedig, mikor újra ellovagolt az ablak alatt, ő kapta el azt az egy szál virágot, amelyet a leány hajított le neki. Nem így volt?

DOÑA LAURA. De így volt. A leányt férjhez akarták adni egy kereskedőhöz . . . jelentéktelen, mindennapi ember volt, de kérő.

DON GONZALO. Egyszer este, az én ifjú rokonom ott ólálkodott a tanya körül, hátha meghallhatná dalolni a leányt, mikor hirtelen eléje toppan az az ember.

DOÑA LAURA. És rátámadt.

DON GONZALO. És összeszólalkoztak.

DOÑA LAURA. És megverekedtek.

DON GONZALO. Másnap hajnalban, a tengerparton. A támadó kegyetlenül összeszabdalva maradt a porondon. Rokonomnak előbb bujkálnia, majd menekülnie kellett.

DOÑA LAURA. Milyen aprólékosan tudja ezt a históriát!

DON GONZALO. Ön is, asszonyom!

DOÑA LAURA. Én magától a leánytól tudom.

DON GONZALO. Én meg a fiútól! (Ez az asszony Laura . . . Mily különös útjai vannak az Istennek!)

DOÑA LAURA. (Nem sejti, ki vagyok. Miért is mondanám meg neki? Őrizze meg az illúzióit . . .)

DON GONZALO. (Nem is gyanítja, hogy régi szerelmével beszél . . . Mire való volna megsejtetni? Jobb, ha hallgatok.)

(Szünet.)

DOÑA LAURA. Talán éppen ön maga adta rokonának azt a tanácsot, hogy Laurával ne is törődjék többé? (Most színt kell vallania!)

DON GONZALO. Én? De hiszen én tudtam, hogy Lauráról egy pillanatra sem tud megfélekedezni!

DOÑA LAURA. Mivel magyarázza meg hát a magatartását?

DON GONZALO. Így volt az asszonyom . . . A fiú természetesen mindenekelőtt énhozzám menekült, rettegve a súlyos kimenetelű párbaj következéseitől, mert áldozata igen kedvelt embere volt annak a vidéknek. Tőlem azután Sevilleba ment, onnan pedig Madridba került. Isten a megmondhatója, hány levelet írt Laurának. Töméntelent. Néhányát versben, úgy gyanítom . . . Leveleit azonban egytől-egyig elfoghatták a szülei, mert egyetlen egyre sem kapott választ . . . Gonzalo azután, halálos keserűséggel a szívében, besoroztatta magát a hadrakelt afrikai seregbe és ott is esett el, a sivatag futóárkában, a spanyol lobogót a szívére ölelve s kedvese nevével sóhajtván ki lelkét: Laura . . . Laura . . . Laura . . .

DOÑA LAURA. (Hogy csal!)

DON GONZALO. (Meghatóbban már nem is pusztíthattam volna el magamat.)

DOÑA LAURA. És a maga szíve még most is együtt sajog a haldokló hössel, ugye?

DON GONZALO. Úgy átérzem, mintha rólam volna szó. Az a hálátlan teremtes pedig két hónap mulva talán már lepkéket fogdosott a narancsfái között, mindent feledve...

DOÑA LAURA. Tévedés, uram, szörnyű tévedés!...

DON GONZALO. Az asszonyféle mind ilyen...

DOÑA LAURA. Még ha mind ilyen is az asszonyféle, az «ezüstsavú leány» ugyancsak nem volt ilyen. Szegény barát-nőm várta a hírt napról-napra, hétről-hétre, hónapról-hónapra, egy álló esztendeig, de csak nem akart megjönni az a várvavárt levél. Egy este azután, mikor a nap már lehanyatlott s fölhasadoztak a csillagok, látták, amint lassú, de elszánt léptekkel a tengerpart felé tart... oda, ahol szívebálványa az életét tette kockára őérette. Egy nevet írt a homokba, — Gonzalo nevét — azután leült egy sziklára, szemét a távol messzeségre függesztve... A hullámok zúgva csobogták körülötte örök siralmukat, azután lassan-lassan elborították a sziklát, amelyen a leány ült, szemét a távol messzeségre függesztve... Többet is akar még felőle tudni?... Az ár nőtt, egyre nőtt... s magával sodorta.

DON GONZALO. Jézusom!

DOÑA LAURA. A parti halászok még most is mondogatják, mily csodálatosan hosszú ideig birkóztak a habok azzal a homokba írott névvel. (Nesze neked poétikus befejezés!)

DON GONZALO. (Jobban hazudik, mint én!)

(Szünet.)

DOÑA LAURA. Szegény Laura!

DON GONZALO. Szegény Gonzalo!

DOÑA LAURA. (Azt csak nem mondhatom meg neki, hogy két év mulva férjhezmentem egy sörgyároshoz!)

DON GONZALO. (Azt csak nem mondhatom meg neki, hogy három hónap mulva Párisban turbékoltam egy kis táncosnővel!)

DOÑA LAURA. Nem különös, mondja, amit a véletlen velünk művelt? Milyen furcsán terelt össze s egy távoli emlék földidézése mégis elég volt hozzá, hogy most úgy el-

beszélgessünk, mintha Isten tudja, milyen régi barátok volnánk!

DON GONZALO. Pedig civakodással kezdtük.

DOÑA LAURA. Mert elriasztotta a vereheimet.

DON GONZALO. Ballábbal keltem, házsártoskodtam.

DOÑA LAURA. Tapasztaltam! Holnap is eljön?

DON GONZALO. Ha napos lesz az idő, bizonyosan. És nem csak hogy nem fogom szétugrasztani a verebeit, de még én is hozok nekik morzsát...

DOÑA LAURA. Hálás köszönet, az ő nevükben is... Kedves jószág a madárnép, megérdemli. De hova lett az én lányom? Előkerülhetne már... *(Fölemelkedik.)* Hány óra lehet?

DON GONZALO *(szintén fölemelkedve)*. Tizenkettő körül jár. Az a betyár Juanito is... *(Jobbfelé megy.)*

DOÑA LAURA *(a bal háttérben befele tekintve)*. Alighanem az a párocska lesz Petra meg a kerülő... *(Int a kezével, hogy jöjjön már.)*

DON GONZALO *(közben hosszan elnézi a bájos matrónát)*. (Nem... nem fődöm fel a kilétemet... Aggastyánná töpörödtem... Maradjak meg az emlékezetében továbbra is csak annak a daliás fiúnak, aki ellovagolt előtte s bokkrétákat hajigált a kék harangvirágos ablakába...)

DOÑA LAURA. Milyen nehezen tudott elszakadni a párjától! De jön már.

DON GONZALO. Juanito ellenben... Hova tünt az a kölyök? Bizonyosan összeszűrte a levet valami pesztonkával. *(A jobb előtérből nézeget befelé ugyanolyan hívogató kézmozdulatokkal, mint Doña Laura az imént.)* Ebadta kölyke...

DOÑA LAURA *(hosszan elnézve az öregurat)*. (Nem... nem fődöm föl a kilétemet... Anyóka, akibe már csak hálni jár a lélek... Maradjak meg az emlékezetében továbbra is csak annak a bársonyos szemű lánynak, aki virágot szórt rá, mikor ellovagolt előtte a vadrózsás úton...)

(Juanito jobbról, Petra balról lép be. Petra ibolyacsokorral.)

DOÑA LAURA. Már azt hittem, elő se kerülsz többé, Petra.

DON GONZALO. Hol az ördögbe csavarogtál ennyi ideig, Juanito . . .

PETRA. Ezt a kis ibolyát a vőlegényem küldi a nagyaszonynak.

DOÑA LAURA. Milyen édes illata van . . . Köszönöm, lányom. *(Mikor csokorba illeszti, etí, néhány szál a földre hull.)* Gyönyörűek.

DON GONZALO *(búcsúzkodva)*. Asszonyom, ki sem mondhatom, mennyire örülök ennek a találkozásnak . . . Nagy gyönyörűség volt nekem.

DOÑA LAURA *(ugyanúgy)*. Nekem pedig teljes és tökéletes elégtétel.

DON GONZALO. Mondhatom, hogy a viszontlátásra holnap?

DOÑA LAURA. A viszontlátásra, holnap.

DON GONZALO. Persze, csak ha napsütés lesz.

DOÑA LAURA. Csak ha napos az idő. A saját padját fogja fölkeresni?

DON GONZALO. Nem; szíves engedelmével majd csak inkább ide jövök.

DOÑA LAURA. Ez a pad most már az öné is.

(Összemosolyognak.)

DON GONZALO. Szóval én is hozok morzsát a verebeinek . . .

(Ujra összemosolyognak.)

DOÑA LAURA. Viszontlátásra, holnap.

DON GONZALO. Viszontlátásra, holnap.

(Doña Laura megindul Petrával, jobbfelé. Don Gonzalo, mielőtt Juanítóval szintén útnak eredne az ellenkező irányban, ingadozva és igen nagy erőfeszítéssel lehajol és fölszedgeti a földre hullt néhány szál ibolyát. Doña Laura önkénytelenül visszatekint és észreveszi.)

JUANITO. Mit csinál, méltóságos úr?

DON GONZALO. Várj csak egy kicsit, mindjárt . . .

DOÑA LAURA. (Semmi kétség, ő az . . .)

DON GONZALO (Esküdni mernék rá, hogy ő . . .)

(Még egyszer búcsút intenek egymásnak.)

DOÑA LAURA. (Én Istenem, hát ez az a fiú . . .)

DON GONZALO. (Én Istenem, hát ezt a nőt szerettem! . . .)
(Kiki a maga gyámolítójának karján tovább bandukol, mosolygó
arcra vissza-visszafordulva, mintha a fiú lova most dobogna
végig a vadrózsás ösvényen s a leány most könnyökölné ki a kék
harangvirágos ablakon.)

Seraphin és Joaquín Álvarez Quintero után, spanyolból

HARSÁNYI KÁLMÁN.

BÜBÁJ.

I.

Fekszem hanyatt az élő szőnyegen,
A tölgyek áldott barna hűvösén,
És rám borul az erdei varázs.
Eperlevél-ágy megsimul alám,
Fölém hajol karcsú harangvirág,
S a szomszéd tisztás lelkemig lehell
Kakukfűves, verbénás illatát.
Zsongó szellő megtölti lelkemet
A rengeteg dús, férfias lehével,
S nyílt ajkaim isszák a bűvölést.
Lombon, virágon, ágon, illaton
Zsong, árad, omlik ős emlékezés.
Ó értek, értek minden ős mesét!
Testvéreim az ősi istenek!
Mi surran ott a roppanó galyak közt?
Riadtká gyík rezzent iramlani,
Vagy tán a kecskelábú sípos isten
Illeg felém baráti szökdeléssel?
Mi csillog ott, a sűrűből fehéren?
Nyír karcsu törzse, vagy pajkos, kecses
Fehérlábú driádok lejtének
Erdei táncot csókos zöld sugáron?
Ó hallom, hallom a Pán-síp dalát,
S szívom az erdő boldog mámorát!

II.

Övé vagyok, az erdőé vagyok!
Csak heverek az élő szőnyegen,

•

Csak heverek, én, virágos faág.
S érzem hogy nyúlik szét az anyaföld
Meleg szívébe dús gyökérzetem.
A termő jó sötétbe száz eremmel
Hogy ágazok, hogy mélyedek belé!
Jaj! lenni, lenni, gyökerezni jó!
Jaj! nőni, nőni. sarjadozni édes!
Hogy árad bennem zamatos erővel
Az élő nedvek boldog kördala,
Dús ágaim melegen szétölelnek,
Trillázva zöldel minden levelecském.
Úgy állok itt, én, tölgyfa, boldogan,
Karcsún, keményen, szálegyenesen.
Föl, fölfelé, az ég felé török,
Mely kék mosollyal énekel fölöttem
S ád lágy napot és ád kövér esőt.
És körülöttem boldog simulással
Testvér-ezernyi boldog társaim,
És általjár s csókjával egybecsókol
A magasság szellőlehellete.
És ágak, erek, száraz ezrein,
És bűgő lombok tenger-orgonáján
A Földanya sugallja ég felé
A Hatnap mély, rejtelmes énekét.

(Bakonysárkány.)

SÍK SÁNDOR.

MŰVÉSZET.

A zenei év.

(1925 október — 1926 június).

Fejlettebb zenekultúrákban régi gyakorlat, hogy statisztikai pontossággal összeállított adatok alapján évente megméri a zenei események átlagát, súlyát, hatását s kritikailag összehasonlítják az előzőkkel. Következtetéseket vonnak le és a fejlődés menetéből várható eredményeket jelzik. Ily módon a művészet mindig világos utat lát maga előtt. Egyik év eredménye toldja a másikat, észrevehetőbbek az elhajlások, ellenőrizhetőbbek a kinövéssek s tisztább fényben állanak a komoly értékek. Statisztikaszzerű összefoglalás nélkül alig lehet valamit mérni s a legszárnyalóbb művészet, a zene is rászorul az adatok, dátumok és számok feldolgozására.

Egyenetlen zenekultúránk egyik hiánya, hogy ilyen célzatú összeállításra eddig senki sem gondolt. Hét—nyolc évtizedes zenei múltunk van s büszkén mondhatjuk: minden országgal versenyző eredményeink is, — de zenevilágunk évenkénti tükörképét semmiféle feldolgozásban sem találjuk. Teljes tájékozatlanságban állhat még a szakember is, ha kíváncsi volna egy-egy adatra. Egész évfolyam napilapot csak nem forgathat át az alkalmi érdeklődő s ha megtenné, sem látná az igazi képet. A napi kritika hevenyészett munka s számottevő zenei lapunk vagy folyóiratunk — nincs. Hatvanas, hetvenes és nyolcvanas éveink zenéjét az akkori zenei hetilapokból megismerhetjük, de az újabb évtizedek anyagát még keresni is nehéz. Pedig az utolsó két decennium szülte a modern, hódító magyar zenét, melynek fokozatos útját jó volna, ha bármilyen szerény feldolgozó munka jelölné. E hiány pótlásául évente itt némi összefoglalást adunk. Nem kizárólagosan kritikai, nem is részletező, hanem a zenei események fontosságához mért olyan összefoglalást, melynek nyomán az érdeklődő tüzetesebb vizsgálódásaiban biztos útra indulhat.

Először a m. kir. Operaházzal foglalkozunk, azután a zenekari hangversenyekkel (filharmónia); érintjük a kamarazene-koncerteket, a szóló-hangversenyeket s az év egyéb kimagasló eseményeit.

A most zárult zenei év jobb megvilágítására vessünk egy futó pillantást az előző évek zenéjére. A háború és a forradalom nem kedvezett a zeneművészet illanó szépségeinek. A háború alatt az emberek tülekedve menekültek ugyan a zene feledtető birodalmába, valóságos zene-láz ütött ki, ami azt eredményezte, hogy a hangversenyek száma módfelett megnövekedett s a hangversenyélet elsekélyesedett. Új művészeti értékek nem születtek. A forradalom és a proletárdiktatúra nem lehetett alkalmas talaj művészeti kultúránk folyamatos továbbfejlődésére. Veszedelmekben, viharokban, daltalan a liget. Mindenféle megkötöttség béklyózta a művészet éltető levegőjét: a szabadságot. Az év vége felé, mikor a diktatúra rémületei alól kezdtek felszabadulni a lelkek, a zeneélet is némi erőre kapott, de eredeti medrébe csak a következő évek alatt tért vissza.

Az 1920-as esztendő művészetén még rajta ült a forradalom és a proletárdiktatúra okozta kábultság. A hangversenyek száma nagyon megcsappant, újdonságokat alig hallottunk, külföldi mesterek nem kerestek fel bennünket.

Az 1921-ik esztendő zenéje elég szegényes, ami arra vall, hogy a nagy politikai megrázkódtatások után szerzőink még nem találták meg az alkotási vágyhoz szükséges egyensúlyt. A hangversenyélet élénk, a koncertek száma növekedik, mindenki szerepelni akar, mindenki zenére vágyik, de az a baj, hogy akármilyen zenére s nem zene-művészetre. Az évnek két jelentős terméke: *Hubay Jenő Dante-szimfóniája* és *Szabados Béla Hiszekegy-e*.

1922-ben jelentős zenei értékeket kaptunk: *Dohnányi Ernő A vajda tornya* című operáját és *Szendy Árpád Helikoni szvit-jét*. Külföldi mesterek mind többen kerestek fel bennünket, az operaházi előadások látogatottak, a zenekari hangversenyek népesek s a szólókoncertek egész áradata zúdult ránk. Annyi hangverseny, mint ebben az évben, sohasem volt. Koncert-lázba esett az egész ország. Hangversenydüh fogta el az embereket, mintha a zenélés volna az első és legfőbb boldogság. Sokszor eszünkbe jutott Humboldt Sándor mondanása a zenéről: «calamité sociale».

1923-ban ez a hangverseny-láz nem csökkent. Hatszáz koncert volt s volt olyan nap, amelyre nyolc esett. Mindezt a szereplési viszketeg okozta s az a tévhit, hogy a rossz gazdasági körülmények között a hangversenydobogó megélhetést fog adni.

1924-ben némileg apadt az áradat. Zeneéletünk normális mederbe kezd terelődni. Neves külföldi mesterekben mind sűrűbben gyönyörködhetünk. Olyan magyar értékek termettek, melyek fénye átkülölni az egész magyar zenekultúra egét. Elsősorban *Poldini Ede Farsangi*

lakodalom című vígoperájára és Kodály Zoltán *Psalmus hungaricus* című zsoltárára gondolunk. Az első már hat operaház színpadát díszíti (a budapesti, drezdai, bécsi előadás után most következik a londoni, brüsszeli és helsinki), Kodály kórusa pedig a zürichi idei zeneünnepélyen a legkomolyabb világsikert érte el.

1925-ben a legtöbb gondot Operaházunk válsága okozta. Az állam szűkös anyagi helyzete s a szereplők és a csoportos személyzet túlkövetelőzése zenekultúránk legelső intézményét oda juttatta, hogy egy időre meg kellett szakítani az előadásokat. A kultuskormány energiája és áldozatkészsége megmentette az életnek egyetlen dalmű-színházunkat, úgyhogy az új igazgató a «leépítési» munkálatok sikeres végrehajtása után megkezdhette az új szezont.

*

Kétségtelen, hogy alig kezdte még operaigazgató súlyosabb körülmények között működését, mint Radnai Miklós. Vállalta a «leépítés»-t, ami annyit jelent, hogy csökkenteni kell a kiadásokat, a zenekar és kórus létszámát s a magánénekesek igazán túlnépes dandárját. Emellett a reményeiben csalódott és a válságok izgalmaiban kimerült személyzet közt fegyelmet és munkakedvet kellett teremteni. És sikerült, mert az Operaház zökkenés nélkül végigjátszotta a szezont. Ezért az eredményért azonban nem csupán az igazgatót kell megdicsérnünk, hanem az Operaház egész személyzetét, mert mindenki legjobb képességével állt be a közös munkába. Mindenki érezte, hogy itt a magyar zenekultúra megmentéséről van szó.

A más útra vezetéssel járó nehézségek megfosztják a tollat függetlenségétől. Ezért lemondunk az Operaház művészi színvonalának szigorúan kritikai mérlegeléséről s inkább csak az adatok felsorolására szorítkozunk. Ha az így nyert kép sem lesz megnyugtató, ne ítéljünk el senkit, mert az említett enyhítő körülmények mellett azt is számításba kell venni, hogy az új igazgatónak kevés pénz állott rendelkezésére, egy évre mindössze 1.360,000 aranykorona, amellyel újra kellett szervezni az Operaházat. Az új igazgatónak anyagiakban szerencséje van. Az olcsó székberletek folytán csaknem minden előadást telt ház hallgatott végig, úgy hogy az előírányzott évi bevételnél két és fél milliárddal többet vett be. Ezt az összeget a kultuskormány hozzájárulásával az 1926—27. évi idényben többletként felhasználhatja.

A színházi év csak 1925 október 8-án nyílt meg s 1926 június 8-án zárult. Tehát kerek nyolc hónapig tartott. Ez alatt az idő alatt

206 előadás volt. 53 opera és nyolc balett került színre. Hat magyar opera 29 előadásban és 47 idegen opera 184 előadásban. Négy magyar balett öt és négy külföldi balett hét előadást ért el. Összesen három bemutató volt: *Pelleas és Melisande* (nov. 26.), *Taifun* (febr. 16.) és egy estén Pergolese *Urhatnám szolgáló*-ja s Donizetti *Csengettyű*-je (máj. 26.). Szegényes eredmény, különösen akkor, ha arra gondolunk, hogy ezek közül csak egyet, a *Taifun*-t lehetne — nagy megalkuvással — magyar ujdonságnak nevezni. Elmaradt Bartók *Csodálatos mandarin* című pantomimiája, Kodály *Háry János*-a (mindkettő a zeneszerző hibájából), a *Figaró lakodalmá*-nak felújítása. Miért nem láttuk Szabados *Fanni hagyományai*-t, Hubay *Milói Venusz* és *Az álarc* című operáit, Járay Pán *halála* című pantomimiáját? Mi lesz *Lavotta* Rezső, Zsolt Nándor és egy egész sereg magyar szerző művével? Reméljük *Dohnányi* Ernő *A tenorista* című, most hangszerelés alatt levő vígoperájának első előadása nem kerül külföldre?

Mindezeket nem megrovásul, csak a jövőre való figyelembevétel végett mondjuk. Magyar álláspontját ugyanis az Operaház csak úgy szolgálhatja, ha minden elfogadható magyar művet minél előbb színre hoz és nemcsak az önként benyújtott operákat veszi elbírálás alá, hanem megkísérli dolgoztatni szerzőinket, segíti, buzdítja munkáikban s művészeti ideái s céljai szolgálatába állítja őket.

Új betanulással adták kettős szereposztásban *A cigánybáró*-t (okt. 24- és 25-én); *A zsidónő*-t (dec. 11-én); *Siegfried*-et (febr. 28-án). Felújították a *Carmen*-t, *Manon Lescaut*-t, *Hamlet*-et és a *Bűvös vadász*-t. Ez a hét felújítás művészeti eredménynek sokkal többet jelent, mint a három bemutató. Ma fontosabbak ezek, mint az ujdonságok, mert jelentős ujdonságok nincsenek. A zenei világpiacon alig van árú. Strauss Richárd hallgat, Puccini meghalt, a magyar-szerzők kabaré-dalokat írnak, mert azoknak keletjük van s félnek, hogy elfogadott operájuk előadására tíz évig is elvárhatnak. A zenei világirodalomnak is vannak pauzái. Most alighanem a zeneköltészet generalpauzájának idejét éljük. Vannak idők, amelyek ontják a remekműveket, aztán indokolatlan némaság következik. Ekkor válnak fontosakká a felújítások. Gondosan megválogatott repriszekre játékrendet lehet építeni. Fél száz klasszikus, romantikus, sőt modern munka pihen hallgatagon a zenetörténet katalógusában. Nem vennénk rossz néven, ha jövőre gyöngye bemutatók helyett jó felújításokat kapnánk.

A zenei évfordulók közül a következőket ünnepelte meg az Operaház: Jókai Mór és Strauss János születésének századik évfordulójára

előadták *A cigánybáró*-t (1925 okt. 24.): a Magyar Tudományos Akadémia százéves fennállásának évfordulója alkalmából a *Sámson és Delíla* (mi köze ennek az operának a magyarsághoz és az Akadémiához?) előadása előtt Erkel Ferenc *Ünnepi nyitány*-át (1925 nov. 3-án); Beethoven születésének évfordulója alkalmából a *Fidelio*-t (1925 dec. 16.); Verdi halálának huszonötödik évfordulójára az *Aida*-t (1926 jan. 29.); Wagner Richárd halálának évfordulója alkalmából *A nürnbergi mesterdalnokok*-at (1926 febr. 13-án); a márciusi szabadságünnep évfordulójára a *Farsangi lakodalmat* (1926 márc. 15.); II. Rákóczi Ferenc születésének kétszázötvenedik évfordulója alkalmából az *Álarcosbál* (miért az Álarcosbál?) előadása előtt Berlioz *Rákóczi nyitány*-át (1926 március 27-én) és Weber halálának századik évfordulója alkalmából a *Bűvös vadász*-t (1926 jún. 5-én). Ezeken kívül három jótekonycélú (Vecsey, Szociális Missio s Környey siremlék) és egy díszelőadás volt (dr. C. H. Becker porosz közoktatásügyi miniszter tiszteletére).

Néhány indokolt és több indokolatlan vendégszereplés tarkította a játékkrendet. *Battistini* Mattia, dr. *Strauss* Richard (a nagyszerű mester *Salomé*-t és a *Rózsalovag*-ot vezényelte, január 5- és 6-án; mindkét előadás nagy élmény volt), Kemp Borbála, Gyenge Anna (Anne Roselle), Ilbak Ella, Vecsey Ferenc, Feinhals Frigyes és főként Jeritza Mária (máj. 18—20. és 25.) igazi művészetet hozott. A többiek (Schwarz Vera, Boland Vilmos, Kleiber Erich, Schubert Richard, Leuer Hubert, Reiner Frigyes és Walter Rózi) kellő ellenszolgáltatás nélkül vitték el a magyar pénzt.

Négy magyar énekesnő (Somogyi Erzsébet, Bertók Ferike, Teichmann Irén, Takács Clementin) és négy énekes (Szedő Miklós, Laurisin Lajos, Szabó László, Vinkovich László) bemutatkozására is teret engedett a vezetőség. Igen helyesen, de nem főszezonban, nem márciusban kell a bemutatkozókat színpadra engedni, mert megbontják a játékkrendet, — hanem a régi gyakorlat szerint: június elején.

Sorozatos előadásként tíz estéből álló Wagner-ciklust kaptunk (ápr. 1—ápr. 20-ig) és tíz délutáni ifjúsági előadást.

Az Operaház személyzetének létszáma: 18 magánénekesnő, 20 magánénekes, 89 zenekari tag, 44 férfi énekkari tag, 38 női énekkari tag, négy magántáncosnő, két magántáncos, 19 kartáncosnő, nyolc táncosnő, 123 műszaki és altiszti személyzet, öt karmester, két korrepetitor, egy karigazgató, egy balettmester, egy főrendező, három rendező, két segédrendező, egy gazdasági főnök, 22 tisztviselő és öt nem működő örökös tag. Összesen = 408 tag. Ez a szám a mérsékítés előtt 600 körül járt. És, íme, az idény zökkenés nélkül lefolyt.

Kis és jó együtttest egyéves szerződésekkel természetesen nem lehet biztosítani. A külföld már hosszabb szerződéseket is ad. Az évenkénti szerződtetések heteken át érthető bizonytalanságoknak teszik ki a tagokat, ami a művészeti színvonal időleges süllyedését okozhatja. Ezenfelül tíz-húsz éve működő érdemdús művészeket minden tizenkét hónapban újabb értékelés alá venni, nemcsak nyugtalanító, hanem igazságtalan is. A rendkívüli hangot kivételesen kell fizetni. Erre pedig a mostani költségvetési keretek módját nem adták. Így nem vehető rossz néven, ha legjobbaink elfogadják az idegenből ajánlott kétszer-háromszor nagyobb díjakat. Hiszen az énekes sohasem tudhatja, hogy a hangja meddig él. Amíg a hangja ragyog, addig kell biztosítania öreg korát vagy rokkantságát. Ezért például a régebbi időben az Operaház és a Nemzeti Színház tagjainak fizetése közti különbség száz százalékos volt. Ma az ötven százalékot sem éri el.

Az Operaház égető kérdései közül rá kell mutatnunk arra, hogy nincs megfelelő drámai hősnőnk és lírai tenorunk. A karmesterkérdés is megoldhatatlannak látszik. Talán majd segít a véletlen! De a véletlen is csak — *magyar véletlen lehet!*

Akármennyire tartózkodtunk is a kritizálástól, meg kell mondanunk, hogy a *magyar* kir. Operaház működése: nem volt *eléggé magyar*. Az Erkelek és Kerner szelleme tünező művészettörténetté vált volna? Ezt nem lehet engedni!!...

*

Legrégibb és legerdemesebb zenei intézményünknek, a *Filharmoniai Társulat*-nak működésével nem voltunk megelégedve. Tizenkét bérleti és két rendkívüli hangversenyüket zsúfolt terem hallgatta meg; a kiváló zenekar játéka művészetileg a megszokott magas színvonalon állott, de műsoruk összeállításához szó férhet. Tizenkét koncertjükön csak négy magyar újdonság szerepelt: Hubay még elő nem adott operájából, *Az álarc*-ból a balettzene, Meszlényi Róbert *Burleszk* scherzója, Weiner Leó zongorára és zenekarra írt *koncertinó*-ja és Kósa György két Ady-dala. Csak ennyi és ilyen kóták kerültek volna elő a magyar szerzők fiókjaiból? A filharmonikusokat pártoló és szerető komoly zenei közönség elvárhatja, hogy minden hangversenynek meg legyen az újdonsága és első sorban magyar újdonsága.

A másik megróvást előre nem látott körülmények miatt kapja a Filharmoniai Társaság. Elnök karnagyuk, Dohnányi Ernő minden évben főszezonban hagyja itt őket, idegenben keresve a babért és a

pénzt. Kerner István, a Társaság díszelnöke csak egy hangversenyt vezényelhetett (okt. 12-én), mert betegsége akadályozta a további munkában. Hiszen ha Kerner vállalkozna néhány vezénylést, Dohnányi távollétét nem éreznék meg, de tudva azt, hogy Kerner betegeskedő, Dohnányinak, a vezérnek, nem lett volna szabad elhagynia hű csapatát. Így a kényszer külföldi vendégkarmesterekkel való kísérletezésre szorította a Társaságot. Ha ez a rendszer továbbra is megmaradna, kiváló zenekarunk művészeti rovására menne, mert *egy* vezérre esküdött hadsereg biztosabban nyer csatát. Szívesen látjuk a törekvést, hogy a magunk emberei közül emeljünk valakit arra a polcra, mely két nagynevű zenekari művészünk mellett évek óta üres. De ez az év megmutatta, hogy külföldön hiába keresgélünk, a magunk házatáján pedig hasztalan nézünk körül. Nincs senki. Lehangelő érzés ilyen hiányt megállapítani. Pedig ma egyik legszebb és legjobb állás: a jövődő magyar karmesteré. A szimfonikus művészet és egyben az Operaház uralkodója lenne az, aki magasrendű kvalitásokkal jövőd.

Hét vendégkarmester nyolc filharmóniai hangversenyt vezényelt. Voltak közöttük rendkívüliek, akiknek művészetében igaz gyönyörűségünk telt. November 9-én Respighi Ottorino, a római zeneakadémia igazgatója dirigálta a zenekart s a műsor a kiváló mester műveiből állott. Respighi nem mint karmester, hanem mint zeneköltő tette emlékezetessé a hangversenyt. Január 4-én a nagy Strauss Richárd állott a zenekar élén és a műsoron saját művei. Kleiber Erich, a berlini állami operaház intendánsa, két hangversenyt vezényelt (febr. 8 és 15-én). Telmányi Emil nagyszerű képességeiről téve tanuságot, a Stravinszki-hangversenyt vezényelte, melyen a világhírű orosz szerző saját zongoraversenyét adta elő. Busch Frigyes drezdai, Szenkár Jenő kölni főzeneigazgató és Krauss Kelemen frankfurti operai karmester vezénylése nyugodtan el is maradhatott volna. A tizenkét koncert közül Dohnányi csak hármat vezényelt. Szólisták voltak: Wittgenstein Pál, a félkezű bécsi zongoraművész, Stravinszki Igor, Dohnányi Ernő és Szende Ferenc.

A műsorokon külföldi újdonságként Respighi *Róma piniái* című szimfóniai költeménye, Stravinszki *Pulcinella* c. kis-zenekari szvitje, *Chant du Rossignol* c. zenekari költeménye, zongoraversénye (fuvós zenekarral), *Petruska* zseniális balettzenéje és Strauss Richárd *Parergon*-ja szerepelt. A többi műsorszám klasszikus és romantikus szerzők ismert műveiből került ki.

A berlini és a cseh (prágai) filharmónikusok két-két hangversenyt adtak. A cseh zenekar is jó; de a *Berlini Filharmóniai Zenekar* olyan orchester, amelynél kiegyenlítettebbet alig lehet elképzelni.

A nemes csapat élén Furtwängler Vilmos olyan vezér, akinek karmesteri pálcájára nemcsak a művészek, de talán még a hangszereik is esküsznek.

*

Valamely város zenekultúráját legjobban tükrözi: kamarazene-társasága. Ezen a téren vagy két évtizedig magas színvonalon állottunk, mert a *Waldbauer—Kerpely-vonósnégyes* a színtiszta muzsikálásnak olyan gyönyörűségeihez szoktatott, amelyet évenkénti körútjaikon az egész világ megbecsült. A kamarazene-társaság művészete nem hanyatlott, de a közönség pártolása megcsappant. Az általános zenei érdeklődés inkább az ének és szimfonikus zene felé hajlik. Lassankint alig lesz hallgatója a kamara-zenének. Igen szomorú tünet. Második, szintén igen elismerésreméltó vonósnégyes-társaságunk, a *Melles—Zsámboky-kvartett*, a szezon vége felé meg sem tudta tartani hirdetett kamaradélutánjait, melyeknek célja igen olcsó helyárral a kamarazene-irodalom legszebb műveinek népszerűsítése volt. Ezenfelül *Mellesék* szeretettel karolták fel a magyar szerzők alkotásait is. Bemutatták Lajta László rendkívüli tudásra valló *zongoraötösét*, Járay István költői szépségekben bővelkedő *gordonka-zongora szonátá-ját* és Molnár Antal *Romantikus elégia* című zongoratrióját.

Járt még itt egy *Léhner—Smilovics—Róth—Hartmann-féle* világban bolygó, magyarországi eredtű vonósnégyes-társaság, melynek játékában csak úgy olvadoztak a művészetpolitikától duzzadó szívek. Hasztalan... mert a szezon végére hirdetett sorozatos koncertjük közül egyet sem tudtak megtartani — részvétlenség miatt.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a kamarazene iránti érdeklődés feltűnő megcsappanását a zenei év legelszomorítóbb tünetének tartjuk, úgy hogy, ha ez az állapot nem átmeneti lenne, a kultuskormánynak a kamarazene-társaságok segítségére kellene sietnie.

*

Szólo hangverseny korántsem volt annyi, mint az előző években. Részben azért, mert a szereplési vágyban szenvedők rájöttek, hogy sajtóbeli sikerük nem sokat ér; részben azért, mert a hangversenyrendezés tetemes költségeit nem tudták olyan könnyen előteremteni, mint az előző, rosszabb valutás években s főképen azért, mert világhírű mesterek elég sokan kerestek fel bennünket, akiknek magasrendű művészete mellett az övék eltörpült.

Sajnos, most is többször volt félhat és félkilenc órás kezdetű koncert ugyanabban a teremben. Ezt a háborús hangversenymaradványt ideje volna már megszüntetni, mert nem felel meg a mai életkörülményeknek. Vissza kell térni a régi hét vagy félnyolc órás koncertekhez.

Dohnányi Ernő most is a legnagyobb zenei élményekkel ajándékozott meg. Vecsey Ferenc tíz év multán ismét hazajött s két hangversenyt adott a fővárosban és tizet az ország nagyobb városaiban az árvízkárosultak javára. A rendkívüli mester körűtja lelkes magyar diadalút volt. Bartók Béla zongora és Kodály Zoltán szerzői estje messze kimagaslott. Balázs Árpád és Tarnay Alajos a magyar dalirodalom terén sok új értéket hozott. A mieink közül felsoroljuk Vég-helyiné-Deáky Flóra, Bucsár Béla, Dullien Klára, Koncz János, Antalfy-Zsiross Dezső, Stefániai Imre, dr. Molnár Imre, ifj. Schletter Jenő, Budaházy-Fehér Miklós és Fráter Loránd hangversenyeit.

A világnevek közül itt járt : Sauer Emil, Hubermann Bronislaw, Casals Pablo, Kubelik Jan, D'Albert Jenő, Godowsky Lipót, Heifetz Jascha, Friedmann Ignác, Güller Youra és Ivogün Mária.

*

Két vezető zenepedagógiai intézetünk, az *Orsz. Magy. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola* és az állami kezelésben lévő *Nemzeti Zenede*, híven szolgálta feladatát. A főiskolán két kiváló fiatal tehetség nevelődik : Szerdahelyi László és Szentgyörgyi László (hegedűsök) ; magániskolában (Varró Margit intézete) pedig egy rendkívüli zongoratehetség, a még gyermek Károlyi Gyuszi. A *Nemzeti Zenede* szokásához híven most is tartott egy *zenetörténeti hangversenyt*, melyen régi mesterek és elfeledett vagy újabban felfedezett magyar szerzők műveit ismertük meg jó előadásban.

*

A *Városi Színházban* a sok lim-lom között nevezetesebb zenei esemény is akadt. Baklanoff, Bohnen, Piccaver, Saljapin, Schipper, Olcewszka Mária, Németh Mária, Teiko Kiwa és a milánói Scala tagjainak vendégjátékaira gondolunk. Szívesen vettük Auber *Portici né-má-jának* felelevenítését és Lehár Ferenc *Paganini* című operettje verzékönyvének megszólaltatását.

*

Számottevő vidéki zeneéletünk — sajnos — eddig sem volt és most sincs.

*

Az év zeneirodalmi terméseként Somsich Andor *Liszt Ferenc élete* (Napkelet könyvtár), Molnár Antal *Új zene és Az új magyar zene*, Prahács Margit *A muzikalitás lelki feltételei*, dr. Isov Kálmán *Buda és Pest zenei fejlődése* című eredeti művek s fordításban Romain Rolland *Haendel-je*, *Berlioz-za és Berlioz levelei* sorolható fel. Az *Apolló* című lézagpótló régi karénekgyűjtemény, örömünkre, felleltdt. Ha eszünkbe jut, hogy voltak évek, amelyekben egyetlen kis zeneirodalmi füzet sem látott napvilágot, — ez évet nem mondhatjuk meddőnek.

Zenei szakfolyóiratunk egy sincs. Járossy Dezső *Zenei Szemlé-je* Temesvárott jelenvén meg, nem szolgálhatja megfelelően a fővárosi igényeket. Sereghy Elemér *Zene* című havi folyóiratának néhány száma ismét megjelent, de vérszegény tartalma miatt s pártolás híján megszűnt.

Egyenetlen zenekultúránknak igen nagy hiánya hogy *nincsenek zenei íróink*. Gróf Klebelsberg Kúnó kultuszminiszternek soha el nem múlt érdeme, hogy a magyar tudományosság új, hatalmas erőre kapott. A magyar zenetudományt is bele kell kapcsolni ebbe az áramlatba. Ha a gazdasági feltételek megvolnának, zeneirodalmunk megtalálhú tudományos és művészeti katonáit.

*

Az év szomorú eseménye volt : Koessler János halála. A Zene-művészeti Főiskola kiváló professzora nemzedékeket tanított zenére. Zeneszerzőink sokasága áldja nevét és siratja halálát.

*

Ezek az adatok, íme mutatják, hogy ha a mult év zenei szívonala egyenetlen volt is, az előző évekéhez képest nem esett, inkább emelkedett. A háború előtti időkhöz természetesen nem szabad mérni az eredményeket. Háború óta megváltozott a művészet világának élete is. Az új közönség kiforratlan, kapkodó és fejletlen izlésű. A körülményes élet nem ad elég időt az egyenletes művelődésre. És ennek az új közönségnek új zene kell. Új zeneszerzők jönnek, de lesznek-e belőlük zeneköltők? Nyugtalan, ideges a mai zeneművészet, mint a mai világ. A zene emberei igen sokszor értéktelenségekre esküsznek. Mesz-

sziről jövő forrongás érzik és a régi anyag bora újra erjed. Erjedés szaga csap orrunkba a mult év zenei életéből is. Mi lesz az erjedő idők művészeti eredménye? Ki tudná azt?

A zeneművészet minden művészet között a legfiatalabb. Ma még csak gyermekkorát éli. Sejtheti-e valaki, hogy milyen izlés fogja mérni a jövő zeneművészetének eredményeit?

Papp Viktor.

TUDOMÁNY.

Mohácsi emlékkönyv.

Szerkesztette a Magyar Történeti Társulat megbízásából Lukinich Imre egyetemi tanár, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója.
Budapest, 1926. Egyetemi nyomda. 8r. 367 l.

Történetirodalmunk erőteljes fellendülésének beszédes bizonyosságai újabban a Magyar Történeti Társulat forráskiadványai és tudományos kézikönyvei mellett a történeti Emlékkönyvek is. A régibb, tartalmas, Békefi, Fejérpataky stb. Emlékkönyvek után a Klebelsberg-Emlékkönyvben már nemcsak a tanítványok és tisztelők sorai siettek érdemes dolgozataikkal az emlékezet mezejére, hanem Gárdonyi Albert találó szavai szerint a hivatalos magyar történettudomány vonult fel teljes fegyverzetben az elismerés fórumára, hogy a magyar kulturpolitika diadalmas harcának ünnepi koszorút nyújtson. (*Századok*, 1925. évf. 398. l.) Széchenyi István gróf kulturpolitikai rendszerét a történeti önismeretre alapozta. Ezt a nagy eszínét ragadta meg mely intuícióval a Magyar Történeti Társulat tudós elnöke is, midőn Széchenyi gondolatát tovább fejlesztve, a történeti önismeret határait tetemesen kibővítette azáltal, hogy a Könyvbarátok Szövetségének sorozatában megjelent díszes kötésű Mohácsi Emlékkönyv előszavában a közfigyelmet nemzeti nagy létünk nagy temetőjének immár négyszázszázévtizedes tanulságai fele fordította.

Hibás volt a XVI. század elején belső és külső politikánk egyaránt, mert a pogány törökkel való nagy mérkőzésre nem fegyverkeztünk eléggé és a túlerős ellenféllel szemben hazánk izoláltan, szövetséges nélkül állott. Hibás volt a hadvezetés, mert Tomori, Perényi és Batthyány egyenesen a török ágyúk torkába vezették a magyar hadosztályokat. De a fenséges tragikum, midőn egy nemzet, élén királyával, főpapságával, nemességével, példátlan bátorsággal, ösztönyszerű, reménytelen harccal rohant bele a sötét végzetbe, mégsem volt hiábavaló, mert a magyar nemzet világtörténeti hivatását szolgálta, az európai civilizációt védte kelet barbárságával szemben. Mohácsig a nemzeti, független Magyarország küzdött a török ellen, a

Hunyadiak vezetésével sikeresen, a Jagellók alatt kedvezőtlen eredménnyel. De nem felejthetjük el, hogy a Jagellók dinasztiájából uralkodó három királyunk közül kettő harcmezőn esett el és vérével pecsételte meg a magyar nemzeti ellenállás nagy gondolatát.

A mai magyar nemzedék hasonló helyzetben van, mint a XVI. század első felének nemzedéke volt. Mohács után, mikor az ország részekre szakadt, nem volt egységes politika, csak az ellenállás nagy gondolata uralkodott a szíveken. De helyzete mégis vigasztalóbb, mert a négyszáz évvel ezelőtti szomorú állapottal szemben a Nagy-Alföld magyarlakta területei birtokában maradtak, amelyből erőt szívhát az újjászületés és újjáalakulás nagy művéhez. A Klebelsberg-Emlékkönyvnél méreteire nézve kisebb, mintegy huszonkét ív terjedelmű, de hasonlóan fontos, irodalmi esemény-számba menő Mohácsi Emlékkönyv a fentebbi meggondolások értelmében kettős célt szolgál. Meg akarja mutatni, hogy mit köszönhet Európa a magyar nemzetnek, a mohácsi áldozatnak. És le akarja róni a nemzet kegyeletét II. Lajos, Tomori és több ezer társa iránt, akik vérüket ontották a hazai föld védelmében. A kettős célból általános nevelői hatás fakad, mert az Emlékkönyv követendő példát nyújt az új nemzedéknek a komoly munkára és az igazi érdemek megbecsülésére.

A Mohácsi Emlékkönyv tizenkét tudományos dolgozata nemzeti katasztrófánk történetének úgyszólván teljes monográfiája. Széles látkörrel vizsgálja az előzményeket, okokat és körülményeket, melyek Magyarországot a bukás örvényébe sodorták. A belső és külső politikai viszonyoknak részletes elemzése azonban korántsem elégti ki a szerzők tudományssomját. Behatolnak a kor, sőt egyes szereplő személyek lelki világának és társadalmi életének is minden sajátos részletébe, ha azt remélik, hogy ezáltal magát a fő témát közelebbről megvilágíthatják. Az ozmán kérdés teljes nagyságában bontakozik ki előttünk és a megcáfолhatatlan történeti adatoknak egész sora bizonyítja, hogy Magyarország valóban Európa védbástyája volt a pogány törökkel szemben.

Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt nehezen érthető mindazoknak az okoknak beható tanulmányozása és feltárása nélkül, melyek ezt a nagyszerű halált részben már a dicsőség napjainban előkészítették. Dr. Bruckner Győző egyet. m. tanár, a M. Tud. Akad. tagja gondolateltő fejtegetésében a bajok egyik főforrását a magyar renaissance árnyoldalában látja, mely a gyöngye Jagellók alatt túlságosan termékeny talajra talált. A Brandenburg György által léha útra terelt Lajos király nem hajtott nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak intelmeire. Mária királyné vallásossága nem

volt elég mély ahhoz, hogy férjét a jó útra terelhetette volna. A helyzetnek megrendítő képét adta Burgio pápai követ jelentése Magyarország kétségbeesztő közállapotairól, hol pénz, jó tanács és rend egyaránt hiányoztak. A királyi udvar tág lelkiismerete átragadt a főpapságra és országos méltóságokra, egyedül Tomori Pál jelleme ragyogott ezekben a szomorú időkben. A jobbhágyáság urai iránt nem szeretetet, hanem gyűlöletet érzett, az országos rendek egymástól elhagyatva éltek vagy éppen egymás ellen fordultak.

A pápaság a mohamedánizmus diadalmas előretörése, főleg Konstantinápoly eleste óta mindent megtett arra nézve, hogy a hatalmas ellenséggel a keresztény nyugat erejét állítsa szembe, vagyis formális keresztes hadjáratot hozzon létre a törökök ellen. Dr. Mikolczy István gondos tanulmánya körültekintő figyelemmel adja elő, hogy különösen X. Leó pápa mennyit fáradt ezen a téren és milyen odaadó támaszra talált Balacco Balacchi ideális lelkű rajongó tudós személyében. De minden becsületes törekvés hiábavalónak bizonyult a pápa és császár viszálya, a németországi vallási forradalom és a magyarországi erkölcstelen közállapotok miatt, hol az önzés, a hatalomért való tülekedés, a kicsinyes féltékenységek lehetetlenné tette ideig-óráig is annak a régi elvnek érvényesülését, hogy az állam üdve legyen a legfőbb törvény.

Hazánknak a szentszékekhez való viszonyát a mohácsi vészt megelőző években semmi érdek-ellentét nem zavarta. Dr. Artner Edgár sokoldalú forrástanulmányon felépülő cikke meggyőzően bizonyítja, hogy azokban a nagyszabású tervekben, melyeket X. Leó, majd utána VI. Adorján és VII. Kelemen pápák a töröknek Európából való kiűzésére előkészítettek, hazánk, mint ősi vitézségéről és török harcairól előnyösen ismert ország, mindig elsőrangú szerepet töltött be. Magyarországot a pápai iratok állandóan «invictus pugil et propugnaculum antemurale Europæ et totius Christianitatis» elnevezések alatt emlegetik, annyira, hogy Magyarországnak ez a jelzője lassankint más országokban is meghonosodott. Sajnos azonban, hogy VII. Kelemen pápának a francia királlyal és Velencével kötött szerencsétlen szövetsége után a szent-szék Magyarországot minden jobb szándéka ellenére csak anyagi segítségével támogathatta.

Nemzeti katasztrófánkat siettette az a feszült helyzet is, amely a XV. század közepétől a hivatalos lengyel és magyar politika között fennállott s amelyre Dr. Dąbrowski János krakkói egyet. tanár, a M. Tud. Akad. tagja, mutat rá egyszerű szavakkal, de annál világosabban. Lengyelország annak idején határozottan ellene volt a szegedi béke megszegésének és azt a nézetet képviselte, hogy a törökkel

való végleges leszámolást el kell halasztani. A pápai kúria tanácsaira megvívott várnai ütközet és a XV. század végén meghiusult lengyel-magyar török-ellenes szerződés, továbbá az 1526 július havában történt tatár támadás azt eredményezték, hogy Lengyelország is kitarított az előző évben megkötött török-lengyel béke mellett és sorsára hagyta Magyarországot.

A Szulejmán döntő fellépése előtti diplomáciai alkudozások vég nélküli láncolatban peregnék le szemeink előtt dr. Török Pál tanulmányában, ki a hatalmiak állásfoglalását a török kérdésben részletesen ismerteti és annak a felfogásnak ad kifejezést, hogy a német birodalom válsága idején jelentéktelen kérdéssé törpült Magyarország megsegítése. Velence, mint mindig, most is megbízhatatlan volt Oláhországgal egyetemben és a francia-török szövetség végleg megpecsételte hazánk sorsát. A szultán Magyarországra mérte azt a csapást, melyet I. Ferenc V. Károly ellen kért és így Habsburg birtokká tette azt a két birodalmat, tudniillik Magyar- és Csehországot, amelyet előbbi ellensúlynak szánt utóbbi túlhatalmával szemben.

A gyászos emlékü mohácsi ütközet kritikai hadtörténete végképpen meggyőz bennünket arról, hogy nem előreláthatatlan balserenese buktatta el a magyar sereget, mert mint Gyalókey Jenő honvéd tüzérezredes lelkiismeretes forrástanulmányai alapján megállapította, a győzelemnek nemcsak politikai és gazdasági, hanem katonai feltételei is végképpen hiányoztak. Gyalókey kiigazítja hadtörténetíróink hibás csatavázlatait, egykorú adatok bizonyosságával pontosan meghatározza Földvár elpusztult falu helyét és kimutatja, hogy Szulejmánnak a mohácsi ütközetben csak százhatvan, de legfeljebb kétszáznegyven ágyúja lehetett, tehát az iskolakönyveknek az az állítása téves, hogy háromszáz ágyú bömbölt a híres csatában. Szerinte Szapolyainak az ütközetből való szándékos elmaradása sem bizonyítható a forrásokból. II. Lajos halálának körülményeire nézve Szerémi leírását elveti, Czettritz és Sárffi előadását elfogadhatónak tartja és utóbbi valószínűségét orvosi szakvéleménnyel is támogatja.

A mohácsi csatatéren az utóbbi években Gergely Endre honvéd százados a Hadtörténelmi Múzeum megbízásából ásatásokat végzett. Ez ásatások tudományos eredményei azt a feltevést igazolják, hogy a mohácsi csata helyét az eddig általánosan feltételezett területtől délebbre kell keresni, mert különben a források adatait nem fejthetjük meg helyesen. A török forrásokban említett domb, amelyről a szultán a csatát végignézte, nem a mostani, úgynevezett Törökdomb, melynek elnevezése későbbi, valószínűleg a XVII. századbeli keletű,

hanem a Majs község keleti részétől délkeletre mintegy másfél kilométerre fekvő, bástyaszerű magaslat.

A mohácsi csata, értelmi jelentőségében messze századokra kiható, epochális ténye, érzelmi tekintetben is széles barázdát vont a magyar s az idegen, elsősorban a német néplélekbe és többszörösen megtermékenyítette a költészetet, irodalmat egyaránt. Az egyszerű közmondás is mérlegre tette a mohácsi vereség súlyát és bajainkban, bánatunkban azzal vigasztalgat bennünket, hogy «több is veszett Mohácsnál». Szinte természetesen találjuk, hogy ez a jellemző szólás négyszáz éves, mert mai felfogásunk szerint Mohácstól számítjuk nemzetünk balsorsát. Pedig dr. Tolnai Vilmos, a M. Tud. Akad. tagja tudományosan kimutatja, hogy Mohács emléke csak a XIX. század első felében éled fel nagyobb erővel a köztudatban s ekkor szorítja ki a valamivel előbbi keletű «több el elveszett Buda alatt» szólásban Buda nevét a közhasználatból. Mohácson és vidékén számtalan változatban meséket, mondákat szövöget a nép, amelyek II. Lajos király személyével és a mohácsi ütközettel állanak közeli vonatkozásban. Szinte azt hihetnők, hogy a csata emléke az eset idejétől napjainkig összefüggő folytonosságú hagyományban maradt meg köznépünknel. Ez azonban nincs így, mert dr. Solymossy Sándor vizsgálataiból kitűnik, hogy az itt-amott fennmaradt emlékezők szinte kivétel nélkül a későbbi, úgynevezett pótló mondaalkotás termékei és többnyire iskolából, népi füzetes olvasmányokból eredő, tehát felülről leszüremlett, újabb szerzeménye népünknek. A hagyománynál hívebben megőrizte Mohács emlékét a magyar költészet. Dr. Rédey Tivadar nemzeti múzeumi könyvtárnok értekezése későbbi sirató énekek fordulatai nyomán meggyőzően kifejti, hogy egykorú lírai megnyilatkozások, főleg népdalok is kísérték a gyászos bukást. A XVII. századtól kezdve minden korban feltalálhatók az esemény nyomai költészetünkben.

Meglehetősen nagy számban maradtak ránk érclapokra írott oklevelek, vagyis emlékérmek, melyek utolsó Jagelló királyunknak és a mohácsi veszedelemnek emlékét fenntartották. Dr. Harsányi Pál nemzeti múzeumi igazgató ör gondosan megírt szakcikkeiből láthatjuk, hogy a katasztrófa nagyban foglalkoztatta a művészi fantáziát s így keletkeztek Hohenauer tetszetős olasz-német renaissance hatást visszatükröző kompozíciói, majd a hibrid veretek, más személyek emlékére készített hátlapokkal, egész Mohács visszavételeig. A mohácsi csatavesztés a német birodalom sorsára nézve is fontos esemény volt. Pukánszky Béla szerint az egykorú német közvélemény különböző korszakokban más-más gondolatokat és érzelmeket fűzött

a nagy magyar gyásznaphoz. Az első tudósításokban a hagyományos magyargyűlölet hangja még elnyomja a keresztény érdekekért harcoló magyarság iránti részvét érzését, de már a XVII. századi német írók a megbecsülés és csodálat hangján szólnak a Mohácsnál küzdő magyarokról, míg végre a német és osztrák romantika hazafias költészete teljes elégtételt ad a nyugat kulturáját századokon át hőiesen védő magyar nemzetnek.

A Mohácsi Emlékkönyv anyagának tudományos feldolgozása alapos és széleskörű tanulmányokra utal. A műben körülbelül ötven oldalt foglalnak el a tudományos jegyzetek, irodalmi utalások, melyek gyakran nemcsak a szöveg megállapításait igazolják, hanem további, irodalmilag fontos kérdéseket is megvilágítanak. Az egyes értekezések, illetve megoldott tudományos kérdések különyszerű volta hozza magával, hogy az irodalmi utalások egyenlőtlenül oszlanak meg a különböző dolgozatok között. Így a mohácsi ütközet hadtörténeti kritikájának és a szentszékkal való összeköttetéseink vizsgálatának bibliográfiái adatai az összes utalásoknak mintegy háromnegyed részét teszik. Az Emlékkönyv tudományos eredményei az esztergomi, budapesti, bécsi, krakkói, velencei, firenzei, római stb. levéltárak új adatain épülnek fel. A fáradhatatlan szerzők ezeken kívül áttanulmányozták az összes hozzáférhető egykorú magyar és idegennyelvű krónikákat, továbbá a kiválóbb magyar, német, olasz, francia, angol, lengyel és spanyol történeti feldolgozásokat a vonatkozó oklevéltárakkal együtt.

Az Emlékkönyvet dr. Lukinich Imre egyet. tanár, az Országos Széchenyi Könyvtár kiváló igazgatója szerkesztette lelkes és szakavatott munkával. Közel száz darab finom kivitelű történeti képpel, hasonmással, vázlatrajzzal, dombornyomású éremmásolattal díszítette a gazdagon illusztrált művet. Ezek a szemléltető képek, amelyeknek összeválogatása és összeállítása a Lukinichtól megszokott ízléssel és gondossággal történt, az Emlékkönyv tudományos eredményeit még inkább kiemelik. Az illusztrációk eredeti példányait a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára és Régiségtára, továbbá az ambrasi vár, a bécsi Hofmuseum, a königsbergi képtár, a firenzei Pitti-képtár, a konstantinápolyi Szt. Iréne fegyvertár, a bécsi állami könyvtár, a Batthyány-Strattmann-család körmendi, az Eszterházy hercegi család kismartoni stb. gyűjteményei őrzik. Az Emlékkönyv belső fedőlapjait Dzelalzáde egykorú török krónikájának a mohácsi ütközetről készített miniatürje és Nándorfehérvár bevételét ábrázoló 1522. évi nürnbergi fametszet hasonmása díszítik. A technikai kivitel a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda vezetőségét dicséri. A klisék egy

részét az Athenæum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság bocsátotta az érdemes szerkesztő rendelkezésére. Különös figyelmet érdemel az Emlékkönyvnek az a célszerű berendezése, hogy az értekezések után adja a bibliográfiai jegyzeteket csoportos összeállításban és ezáltal az Emlékkönyv irodalmilag is kellőképen feldolgozott tartalmát a nagyközönség számára is kedvelt olvasmánnyá teszi. Mindezek alapján kétségtelen, hogy a kitűnő tartalommal, mintaszerű szerkesztéssel és pompás kivitellel méltán dicsekedhető Mohácsi Emlékkönyv történetirodalmunkban hézagot töltött be.

Arday Pál.

Hibaigazítás.

Az augusztusi számba kellemetlen sajtó-hiba csúszott be. Az V. közlemény szerzője (Az entente jövője és a franciák) nem Zeis, hanem Weis István.

KÖZGAZDASÁG.

Az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* folyó évi június hó 26-án tartotta 1925. üzletévi rendes közgyűlését, amely az évi nyereséget 1,765.571,000 korona és az osztalékot pedig 125,000 koronában állapította meg.